

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

**საქართველოს ეკლესიის
მოკლე ისტორია**

Митрополит Анания Джапаридзе

**Краткая история Грузинской
Апостольской Святой Церкви**

Metropolitan Ananias (Japaridze)

**A Concise History of the Holy
Apostolic Church of Georgia**

Piskopos Anania Caparidze

Mesheti

(in Turkish language)

საქართველოს საპატრიარქოს ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრი

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს ეკლესიის
მოკლე ისტორია

Митрополит Анания Джапаридзе

Краткая история Грузинской
Апостольской Святой Церкви

Metropolitian Ananias Japaridze

A Concise History of the Holy
Apostolic Church of Georgia

Piskopos Anania Caparidze

Mesheti

(in Turkish language)

თბილისი
2023

„საქართველოს ეკლესიის მოკლე ისტორია“ წარმოადგენს მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ოთხტომეულის „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის“ ძალზე შემოკლებულ ვარიანტს. მოცემულია მისი რუსული და ინგლისური თარგმანები.

წიგნში საქართველოს ეკლესიის ისტორია დაყოფილია სამ დიდ პერიოდად და საეკლესიო ცხოვრება გადმოცემულია საუკუნეთა მიხედვით,

წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულისა და წმიდა ნინოს მიერ დაფუძნებული ეკლესია წარმოადგენდა ერის მტკიცე საყრდენს სულიერი გადარჩენისათვის ბრძოლაში, ამასთანავე, ეკლესიამ ეროვნულ სახელმწიფოსთან თანადგომით შეძლო თავის წიაღში ჩამოეყალიბებინა უდიდესი საგანძური ქართველი ხალხისა – ქართული მწერლობა, ლიტერატურა, პოეზია, ფერწერა, არქიტექტურა და ზოგადად, 1700 წლოვანი ქართული ქრისტიანული კულტრა.

ექვნიება სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ილია II-ის დაბადებიდან 90-ე წლისთავს, წიგნს ერთვის რუკები და ილუსტრაციები.

რედაქტორი: **პროფ. ი. გორგიძე**

კომპიუტერული

უზრუნველყოფა: **ლ. მოსეშვილი**

© მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

ISBN 978-9941-8-5265-7

შესავალი

ქრისტესმიერ საყვარელო შვილებო, ყოველი ჩვენი სიტყვით და საქმით უნდა ვადიდოთ უფალი ღმერთი, რამეთუ მან დაგვბადა ჩვენ, შექმნა ცა და დედამინა, კაცობრიობა, ერები და ხალხები.

წმიდა წერილის თანახმად, თავდაპირველად კაცობრიობა ერთ ხალხს, ერთ ეთნოსს წარმოადგენდა, ერთი სალაპარაკო ენით – **„ერთპირი იყო მთელი ქვეყანა და ერთ ენაზე მეტყველი“ (დაბ. 11. 1)**, ბაბილონის გოდოლის დანგრევის შემდგომ კი უფალმა ღმერთმა ინება, რომ დედამინაზე ეცხოვრა არა ერთ, არამედ მრავალ ერს, ყოფილიყო მრავალი ენა.

წმიდა ბიბლიის თანახმად, ასე ჩამოყალიბდნენ დედამინის პირველი ხალხები. თითოეულ ერს მიეცა თავისი საპატრონო ნაწილი დედამინისა, რომელსაც სამშობლო ეწოდება, ამასთანავე, ადამიანებს მიეცათ მოვალეობა მისი მოვლა-პატრონობისა, მტრისგან დაცვისა. ჩამოყალიბდა პირველი სახელმწიფოები. იქ მცხოვრებნი ერთმანეთის მიმართ თანამემამულენი (ძველქართულად - „ნათესავნი“), მოყვასნი და მეგობარნი იყვნენ. ერისათვის თავდადება, მისთვის თავის განირვა ღვთისათვის სათნო საქმედ ითვლებოდა, რადგანაც ნაყოფი იყო სიყვარულისა, ღმერთი კი სიყვარულია. ბრძანებს კიდევ წმიდა წერილი: **„იმაზე დიდი სიყვარული არ არსებობს, როცა ვინმე თავის სულს სწირავს თავისი მეგობრისათვის“ (იოანე 15. 13)**.

სამშობლოს სიყვარულით და ერთმანეთისათვის თავდადებით ძველთაგანვე გამოირჩეოდნენ ჩვენი სულკურთხეული წინაპრები, ძველი ქართველები. მათ შესახებ კაცობრიობის უპირველესი წიგნი – წმიდა ბიბლიაც გვანვდის ცნობებს.

როგორც ცნობილია, მსოფლიო წარღვნას მხოლოდ ერთი კაცის, ნოეს ოჯახი გადაურჩა და მთელ კაცობრიობას ნოეს ძეებმა – სემმა, ქამმა და

იაფეტმა დაუდეს საფუძველი. იაფეტის ძეებს შორის იხსენებინ ქართველთა წინაპრებიც: თობელი, მოსოქი და ასევე თოგარმა, თანახმად ბიბლიის დიდ კომენტატორთა – იოსებ ფლავიუსისა და სხვათა განმარტებებისა.

იაფეტის შთამომავლობა ასეთია: „**იაფეტის ძენი: გომერი, მაგოგი, მადაი, იავანი, თუბალი, მეშექი და თირასი**“ (დაბ. 10. 2-3), ქართველთა ეთნარქების – თუბალის და მეშექის (მოსოხის) შესახებ ასევე მრავალ საგულისხმო ცნობას გვანვდიან დიდი წინასწარმეტყველები იერემია და ეზეკიელი.

ს. ჯანაშიას კონცეფცია ასეთია: „დაახლოებით 6000 წლის წინ, წინა აზიის უზარმაზარ მინა-წყალზე და სამხრეთ ევროპაშიც (ბალკანეთი, აპენინისა და პირინეის ნახევარკუნძულები) ერთი მოდგმის ხალხები ცხოვრობდნენ. შემდგომ ამ მოდგმის ხალხთა ადგილსამყოფელი თანდათან იზღუდებოდა – ესენი ქართველთა წინაპრები იყვნენ“. ამ დროისათვის ქართველები მეტყველებდნენ ერთი საერთო ენით.

ქართველობა იმ ეპოქაში ერთიანი იყო და არ იყო დაყოფილი იმ ჯგუფებად, რომელთაც ამჟამად კახელებს, იმერლებს, მეგრელებს, სვანებს, გურულებს, ხევსურებს და სხვ. ვუწოდებთ.

ძველი ქართველები ქრისტეშობამდე 2000 წლის წინ კავკასიის გარდა ასევე ცხოვრობდნენ მცირე აზიასა და შუამდინარეთის ჩრდილო ნაწილშიც და მათ მრავალი სახელოვანი სახელმწიფო შექმნეს.

ძველქართულ ქვეყანათა შორის განსაკუთრებული სიდიადით ბრწყინავდა კოლხეთი. ჰომეროსი და ძველი მსოფლიოს მრავალი პოეტი ამკობდა მის დიდებას, მაგრამ ისტორია ცვალებადია, ქრისტეშობამდე 800 წლით ადრე კოლხეთს შემოესივნენ კიმერიელები, ძალზე ძლიერი ხალხი, ჩრდილო კავკასიის იქითა სტეპების ტომები, მათ ჯერ კოლხეთის სამეფო გაანადგურეს, შემდეგ კი სამხრეთის მრავალი ქვეყანაც დაიპყრეს ვიდრე ისრაელამდე. მათგან მთელი აზია ძრწოდა. გამარჯვებულ კიმერიელებს აუყრიათ კოლხეთისა და სხვა დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის დიდი ნაწილი და უიძულებიათ ისინი ელაშქრათ სამხრეთში სხვა ხალხების დასამორჩილებლად.

ეს ლაშქრობა ყოფილა ხალხთა დიდი გადასახლება ჩრდილოეთიდან ისრაელამდე. ეს მოვლენა წმიდა ბიბლიაშიც აისახა. ბრძანებდა უფალი წინასწარმეტყველის პირით: „**აჰა, მოვუხმობ ჩრდილოეთის ყველა ტომს, ამბობს უფალი, და ავამხედრებ ამ ქვეყანაზე, მის მცხოვრებლებზე და ირგვლივ ყველა ხალხზე**“ (იერემია 25. 9).

ჩრდილოეთის ხალხების დიდი ლაშქრობა ისრაელისაკენ უფლის ნება ყოფილა. ამ ხალხთა შორის, ბიბლიის კომენტატორების განმარტებით, იყვნენ „მოსოხისა და თუბალის“ ხალხები (ქართველები), რომელნიც თურმე აიძულა გოგის (კიმერიელთა) ხალხმა მათთან ერთად ელაშქრათ სამხრეთში, მათ ისრაელის მთებამდეც კი მიუღწევიათ. აქ გაუმარჯვნიათ და ერთხანს კიდევ გაბატონებულან, რაც იწინასწარმეტყველა კიდევ მეფე დავითმა, – ეს ფსალმუნებშიც აისახა. „**ვაიმე, ხიზანი ვარ მეშექისა, ვბინადრობ კედარის კარვებთან**“ (ფს. 119 (120) 5; ბიბ. 1989, გვ. 555).

ვინ იყვნენ მოსოხები (მეშექები), რომელთა ხიზნად ქცეულა წმიდა მინის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები?

იერემია და ეზეკიელ წინასწარმეტყველების ეპოქის, ქრისტეშობამდე VI ს. ავტორი, ჰეკატოს მილეტელი წერს: „**მოსოხი კოლხური ტომია**“ (ნარკვ. I, გვ. 395), მაშასადამე, აღნიშნული მოსოხები ის კოლხები არიან, რომელნიც კიმერიელთა იძულებით ჩრდილოეთიდან სამხრეთში ლაშქრობდნენ.

კოლხეთიდან გამოსულ ქართველობის სამხედრო არისტოკრაციას სამხრეთში დაუარსებია ახალი სახელმწიფო, რომელსაც უძველესი ქართული წყარო, „მოქცევა ქართლისა“ უწოდებს „არიან-ქართლს“, უცხოელები მას ასევე „ძველ იბერიას“ უწოდებდნენ.

მაღევე უფალ ღმერთს უნებებია, თანახმად წმიდა წერილისა, რომ სამხრეთში გადმოსახლებული ქართველები კვლავ უკან კავკასიაში დაბრუნებულ იყვნენ. ეზეკიელი ახსენებს კიდევ უფლის სიტყვებს, ჩრდილოეთის კიდებიდან მოსულ ხალხთა მიმართ ნათქვამს – **„გაგაბრუნებ“!** უფალი ბრძანებს: – **„აჰა, შენზე ვარ, გოგ, რომის, მეშექის და თუბალის მთავარო! გაგაბრუნებ... თოგარმას სახლს ჩრდილოეთის კიდებიდან მთელი თავისი ურდოთი, ურიცხვი ხალხითურთ შენთან ერთად“** (ეზეკიელი 38. 3-6).

წმიდა წერილის თანახმად, ჩრდილოეთის ხალხების სამხრეთში გადმოსახლება და შემდეგ მათი უკან დაბრუნება ღვთის დიადი გეგმის ნაწილი იყო, რათა ჩრდილოეთის ხალხებს ეცნოთ ჭეშმარიტი ღმერთი, რომელსაც ნებავდა არა ხალხების სიკვდილი და გაქრობა, არამედ განვრთნა – **„მიხვდებიან ხალხები, რომ მე უფალი ვარ, რომ წმიდა ვარ ისრაელში“** (ეზეკიელი 39. 7) ანდა – **„ნამოგიყვან ჩემი ქვეყნის წინააღმდეგ, რომ მიცნონ ხალხებმა, როცა გამოვჩენ ჩემს სინშიდეს შენში, გოგ, მათ თვალწინ“** (ეზეკიელი 38. 16).

ბიბლიის კომენტატორები, მათ შორის, ეკლესიის ისტორიის მამად წოდებული ევსევი კესარიელი და წმ. იოანე ოქროპირის საუკეთესო მოწაფე თეოდორიტე კვირელი ეზეკიელის აღნიშნული მუხლების განმარტებისას წერენ, რომ ქართველი ტომების უკან დაბრუნება უფალმა ინება ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორის ხელით: **„ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც ჰერაკლზე უფრო ძლიერი იყო, საომარი ჯარი შეკრიბა, მიაღწია იბერთა ქვეყანაში, აჯობა მათ, გააცამტვერა და დაიმორჩილა. მათგან ერთი ნაწილი გადაასახლა მან პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეზე და იქ დაასახლა“** (გეორგიკა I, 1961, გვ. 30).

ევსევი კესარიელი ამავე ცნობის გადმოცემისას ეყრდნობოდა ქრისტესშობამდე IV-III ს-ის ისტორიკოს მეგასტენეს.

მაშასადამე, სადღაც სამხრეთში ძვ. წ. VI-IV სს-ში არსებობდა ქართველთა ქვეყანა – „ძველი იბერია“ (ივერია, იგივე „არიან ქართლი“), რომლის ხალხის ერთი ნაწილი უკანვე, თავის სამშობლოში, ისტორიულ კოლხეთში, კერძოდ კი, **„პონტოს (შავი ზღვის) აღმოსავლეთ მხარეს“** ანუ თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე გადმოუსახლებიათ თავისსავე თანამე-

მამულეთა შორის, სადაც, ცხადია, იქამდეც ცხოვრობდა მკვიდრი ქართველობა, რომელიც ამის შედეგად უფრო გაძლიერებულა.

სამხრეთის ქვეყნიდან (“არიან-ქართლიდან”) პოლიტიკური ცენტრების ჩრდილოეთში გადმოტანის შემდგომ გაძლიერებულ ქართველ ერს კავკასიაში შეუქმნია პირველი ერთიანი ქართული სახელმწიფო, რომელსაც „ქართლის სამეფო“ ერქვა.

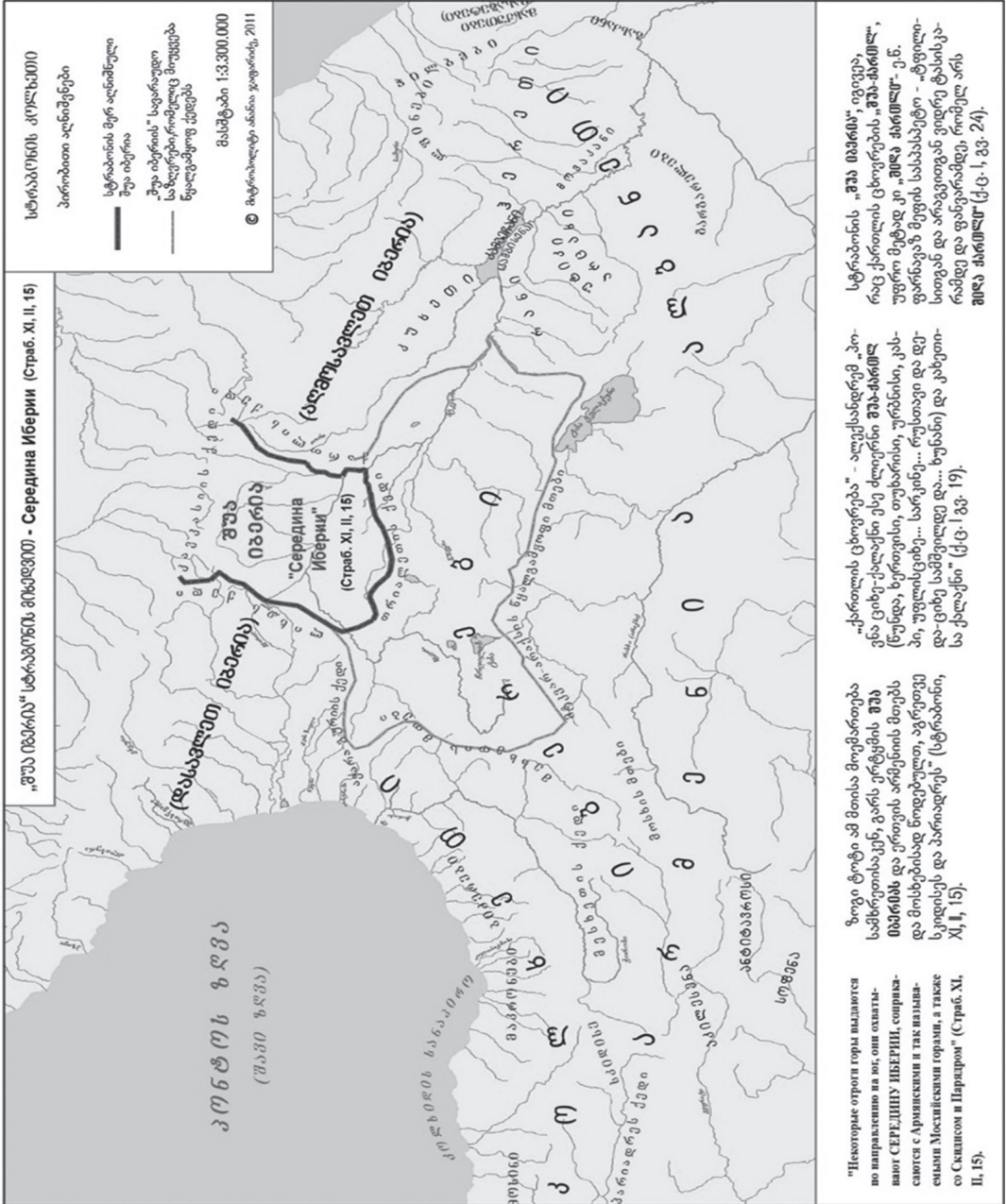
„მოქცევის“ მიხედვით, ქართლს სამეფოს დამფუძნებელი იყო აზო (აზონი), „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად კი, „ქართლის სამეფოს“ დამაარსებლები იყვნენ მეფე ფარნავაზი და ერისთავი ქუჯი, ამავე წყაროს ცნობით ფარნავაზის ეპოქიდანვე ქართლის სამეფოს ხალხს გააჩნდა მტკიცედ ჩამოყალიბებული იდენტობა, საკუთარი მნიგნობრობა, საერთო ენა, ერთიანი კულტმსახურება, ამიტომაც წერს მემეტიანე – „ამან ფარნავაზ შექმნა მნიგნობრობა ქართული“. მის სამეფოში „არა იზრახებოდა“ სხვა ენა თვინიერ ქართულისა, ეს ნიშნავს, რომ ისტორიულ საქართველოში სახელმწიფო (ოფიციალური) ენა იყო მხოლოდ ქართული ენა, ის იყო ენა კულტურისა თუ ღვთისმსახურებისა.

ამასთან დაკავშირებთ, კიდევ ერთხელ შეიძლება გავიმეოროთ აგიოგრაფიულ წყაროებში დაფიქსირებული ცნობები ქართულ ენასთან დაკავშირებით, მაგალითად იოანე ზედაზნელსა და შიო მღვიმელს უფალმა ღმერთმა მყისიერად მისცა ცოდნა იქამდე მათთვის უცნობი ქართული ენისა, მემეტიანე წერს, რომ ეს იყო სასწაული მსგავსი სულთმოფენობის დროს წმ. მოციქულებისათვის ენათა ცოდნის მინიჭებისა.

შიძლება შევაჯამოთ, რომ ქუჯი-ფარნავაზის ეპოქაში ჩამოყალიბებულ პირველ ერთიან სახელმწიფოს ქართული წყაროები უწოდებენ „ქართლის სამეფოს“, ის აერთიანებდა ქვეყნის ორივე გეოგრაფიულ ნაწილს, ლიხის ქედის დასავლეთით შავ ზღვამდე და მის აღმოსავლეთით დაღესტნის მთიანეთამდე. ამ სამეფოს მოსახლეობა ერთი ეთნოსი იყო, ერთი სახელმწიფოსა და ენის მქონე. ამ ქვეყნის მკვიდრი ეგრისელები (მეგრელები), გურულები, სვანები, მარგველები (შემდეგდროინდელი იმერლები), ჰერ-კახნი, ქართლები და სხვები – ერთი ხალხი იყო.

ძველი სომეხი ისტორიკოსი უხტანესი ქართველთა შესახებ წერს: **„გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდათ... გამრავლდა ზღვის პირას, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, და შეიქმნა ფრიად დიდი ხალხი“** (უხტანესი, „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა“, გვ. 67).

ქრისტეშობამდე 400-300 წლით ადრე ეგრისის ერისთავ ქუჯის თანადგომით შექმნილ ფარნავაზის სახელმწიფოში, ანუ „ქართლის სამეფოში“ შედიოდა 8 საერისთავო: ეგრისი, არგვეთი, კახეთი, ხუნანი, სამშვილდე, წუნდა, ოძრხე და კლარჯეთი.

„შუა იბერია“ სტრატონის ცნობილი

აზო-ფარნავაზის შემდეგ ქვეყნის ორივე გეორგაფიულ ნაწილს – აღმოსავლეთს და დასავლეთს საქართველოს სახელმწიფო აერთიანებდა, მას, როგორც ითქვა, „ქართლის სამეფო“ ანუ „ქართლი“ ერქვა, ხოლო უცხოელები იბერიას უწოდებდნენ (ალსანიშნავია, რომ საუკუნეთა შემდგომ,

განსაკუთრებით არაბობის შემდეგ შეიცვალა ტერმინ „ქართლის“ პოლიტიკური მნიშვნელობა, ის დაკნინდა და ამის შემდეგ ტერმინი „ქართლი“, არა ერთიანი საქართველოს, არამედ მხოლოდ მისი ცენტრალური ნაწილის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. ამის მიუხედავად, მწერლობა და პოეზია, სასულიერო წოდება ამ ტერმინს (ქართლს) მუდამ ერთიანი საქართველოს აღსანიშნავად იყენებდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ სტრაბონი „შიდა ქართლს“ (ანუ მინანქალს მოქცეულს ლიხის ქედასა და საგურამოს ქედს შორის) უწოდებდა არა უბრალოდ „იბერიას“ არამედ „**შუა იბერიას**“, მაშასადამე სტრაბონი გულისხმობდა, რომ „დასავლეთ იბერია“ მდებარეობდა ლიხის ქედის დასავლეთით, ხოლო „აღმოსავლეთ იბერია“ საგურამოს ქედის აღმოსავლეთით (სტრაბონი წერს – „**Некоторые отроги горы выдаются по направлению на юг; они охватывают середину Иберии, соприкасаются с Армянскими и так называемыми Мосхийскими горами**“ (Страбон. География. Книга XI).

<http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=126011000>

მაშასადამე, სტრაბონის ცნობიდან გამომდინარე, „იბერია“ ერქვა „ქართლის სამეფოს“ მთლიანად შავი ზღვიდან დაღესტნის მთებამდე, ხოლო, მისივე ცნობით, „**შუა იბერია**“ („**середина Иберии**“) ერქვა შიდა ქართლს, მას სტრაბონი ასევე „შუა იბერიას“ უწოდებს).

სტრაბონი ასევე იძევა ცნობას, რომ მინანქალი („перешейка“) შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე ძირითადად დასახლებული იყო იბერებითა და ალბანელებით, მათ გარდა იქ მცხოვრებ სხვა პატარა ტომებს კი ძალზე მცირე მინანქალი ეჭირათ (სტრაბონი წერს- „...Прочие народности, живущие около Кавказа, занимают скудные и незначительные пространства земли; напротив, албанские и иберийские племена, которые как раз занимают большую часть вышеупомянутого перешейка“. (Страбон ГЕОГРАФИЯ. КНИГА XI.II. 19).

სტრაბონი დასავლეთ საქართველოსაც იბერიას რომ უწოდებს, იქედანაც ჩანს, რომ ის დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ სვანებს („Соаны“), იბერებს უწოდებს, ნყაროდ კი ასახელებს ზოგიერთ ისტორიკოსს – „**Некоторые называют их также иберийцами**“. ჩანს პოლიბიოსს.

კიდევ ერთხელ შეიძლება აღინიშნოს, რომ შიდა ქართლს, ანუ მინანქალს კავკასიონის მთავარი ქედითა (და მისგან გამოსული სამხრეთისაკენ მიმართული) ლიხისა და საგურამოს ქედებით სატარბონი უწოდებს არა „ალანიას“, ანდა „ოსეთს“, არამედ „შუა იბერიას“, რადგანაც ეს ტერიტორია იბერიის ცენტრალური ნაწილი იყო. ანუ სტრაბონი თითქოსდა წინასწარ ედავება სეპარატისტებს, რომელნიც ამჟამად შუა იბერიას „სამხრეთ ოსეთს“ უწოდებენ, ის არც დასავლეთ საქართველოში ასახელებს სვანების გარდა სხვა რომელიმე ტომს, ხოლო სვანებზე, როგორც აღინიშნა, წერს, რომ მათ „იბერებს უწოდებს ზოგიერთი ისტორიკოსი“.

ქართლს სამეფოს მოსახლეობას ერთი სახელმწიფო და კულტურის ენა აერთინებდა, ფარნავაზმა „**განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა და ამან შექმ-**

ნა მნიგნობრობა ქართული“ (ქართლის ცხოვრება, I. გვ. 26). რადგანაც ფარნავაზის ეპოქიდანვე ტერმინით „ქართლი“ აღინიშნებოდა მთელი ისტორიული საქართველო შავი ზღვიდან ვიდრე დაღესტნის მთებამდე, მემეტრიანის არნიშნული ცნობა ნიშნავს, რომ ქართული ენა, ვითარცა სახელმწიფო, ადმინისტრაციისა და მნიგნობრობის, ასევე ვითარცა საკულტო ენა განივრცო როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, ფარნავაზის მთელ სახელმწიფოში.

უფლის ამალღების შემდეგ სულიწმიდის მოფენისას მოციქულებს მიეცათ იმ ხალხთა ენების ცოდნა, რომელთა ქვეყნებშიც უნდა ექადაგათ მათ. შესაბამისად, წმ. ანდრია პირველწოდებულს მიეცა ქართული ენის ცოდნა. ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელმა ის თავის წილხვედრ ივერიაში ანუ საქართველოში გამოგზავნა.

მატიანეთა მიხედვით, ამის შემდეგ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი პატრონობდა ქართულ ენას, მაგალითად, IX ს-ში საბერძნეთში ოლიმპოს (ულუმბოს) წმიდა მთის მონასტერში იღვწოდნენ ქართველი ბერები და უფალ ღმერთს ქართული ენით ადიდებდნენ, მაგრამ ბერძნებმა ქართველებს აუკრძალეს ქართული ენით ლოცვა. ამის გამო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი გამოეცხადა მონასტრის ბერძენ წინამძღვარს და უბრძანა: **„რომელნი მათ არა შეიწყნარებენ, მტერ ჩემდა არიან“**. რადგანაც, ქართული ენა ღვთისმშობლის სათნო ენა იყო (ილარიონ ქართველის ცხოვრება, ქრესტომათია, 1949, გვ. 172).

ასევე X ს-ის ბოლოს ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი გამოეცხადა ყმანვილ მომაკვდავ ექვთიმე ათონელს, მოხედა მის სწეულებას და უთხრა: **„აღსდევ, ნუ გეშინინ და ქართულად ხსნილად უბნობდი“**. ამის შემდეგ ქართული სიტყვა მისგან „ვითარცა წყარო ამოდიოდა უწმინდეს ყოველთა ქართველთა“.

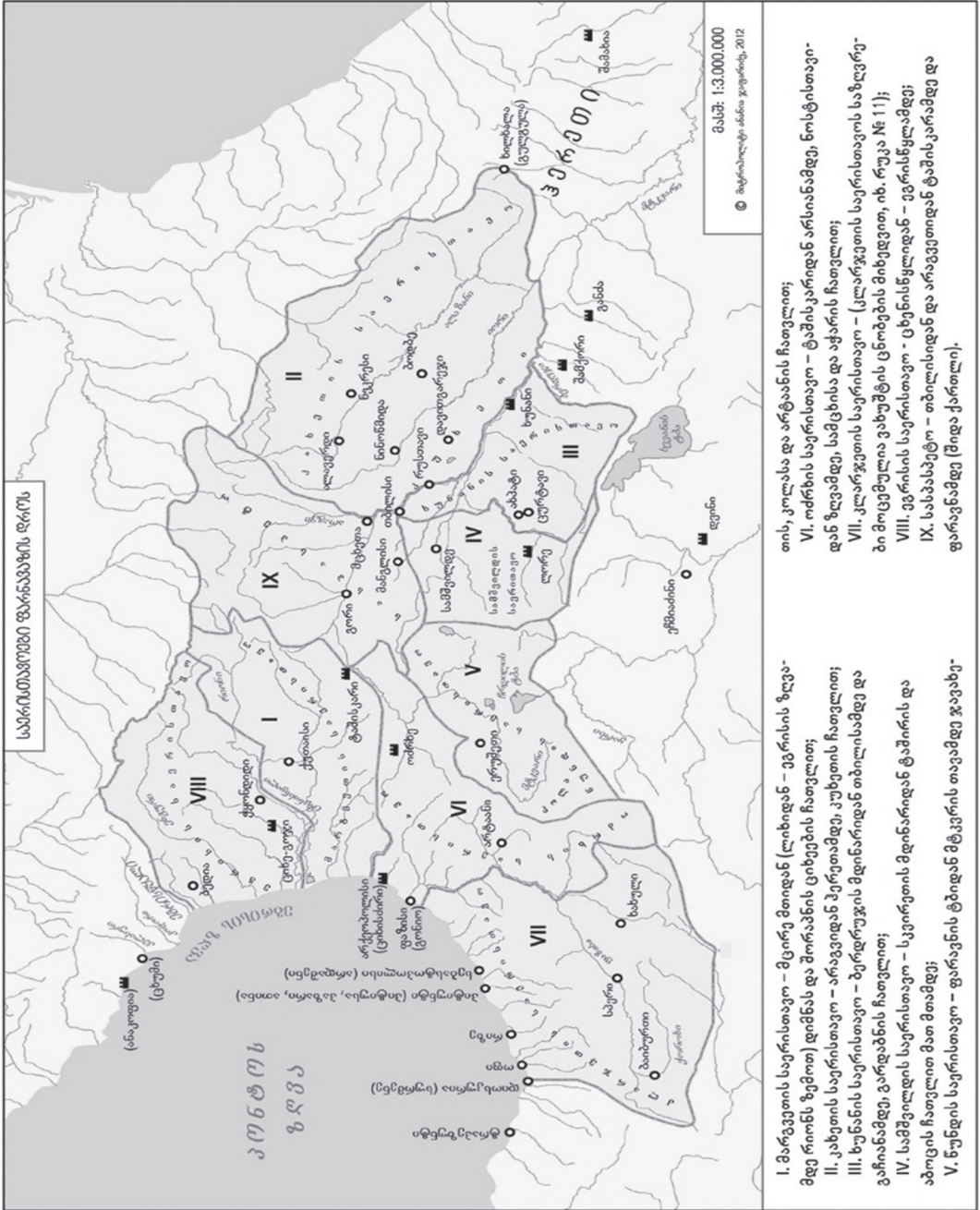
როგორც ზემოთ აღინიშნა, წმ. შიო მღვიმელისა და წმ. იოანე ზედაზნელის ცხოვრებათა მიხედვით, მათ, ასევე მეყვსეულად ზეგარდამო მიენიჭათ იქამდე მათთვის უცნობი ქართული ენის ცოდნა. ანუ „ენა ქართულად მეტყუელი“ მათ ჯერ კიდევ ასურეთშივე მიენიჭათ უფლის მიერ. მემატინე ამის გამო წერს - „ეჰა, საკვირველებათა შენთა, ქრისტე ღმერთო, ვითარ ადიდებ მადიდებელთა შენთა. ესე სასწაული, ძმანო, მიმსგავსებული არს გარდამოსლვასა სულისა წმიდისასა წმიდათა ზედა მოციქულთა და განყოფასა მას ენათა ცეცხლისათა“.

ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის მეოხებით წმ. ანდრია პირველწოდებულის მიერ საქართველოში ღვთისმსახურებისათვის დანერგილი ქართული ენით ადიდებს უფალ ღმერთს მთელი ქართველი ერი ათასწლეულთა მანძილზე.

საქართველოს ეკლესიის ისტორია იყოფა სამ პერიოდად: I პერიოდი მოიცავს დროს წმიდა მოციქულებიდან რუის-ურბნისის კრებამდე, II პერიოდი – რუის-ურბნისის კრებიდან ავტოკეფალიის გაუქმებამდე, ხოლო III პერიოდი – XIX-XX სს-ებს.

განვიხილოთ თითოეული პერიოდი.

ფ.წ. III საუკუნე

ქართლის სამეფოს საერისთავოები ფარნავაზის დროს

- I. მარგვეთის საერისთავო – მცირე შიიდან (ლიხიდან – ვერისის ზღვა-მდე რიონს ზემოთ) დიშნას და შორაპნის ციხეების ჩათვლით;
- II. კახეთის საერისთავო – არაველიდან ჰერეთამდე, კუხეთის ჩათვლით;
- III. სუნანის საერისთავო – ბერდერუგის მდინარიდან თბილისამდე და ვარჩხანამდე, გარდაბნის ჩათვლით;
- IV. სამშველდის საერისთავო – სკვირეთის მდინარიდან ტაშირის და ამოცის ჩათვლით მათ შორამდე;
- V. ნუნდის საერისთავო – ფარავნის ტბიდან მტკვრის თავამდე ჯავახე-თის, კოლხის და არტაანის ჩათვლით;
- VI. იძრის საერისთავო – ტაშისკარიდან არსიანამდე, ნოსტისთავი-დან ზღვამდე, სამცხისა და აჭარის ჩათვლით;
- VII. კლარჯეთის საერისთავო – კლარჯეთის საერისთავოს საზღვრები მოცემულია ვაჭუშტის ცნობების მიხედვით, იხ. რუკა № 11);
- VIII. ეგრისის საერისთავო - ცხენისწყლიდან – ვერისწყლამდე;
- IX. სასპასეკეთ – თბილისიდან და არაველიდან ტაშისკარამდე და ფარავნამდე (მიდა ქართლი).

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის | პერიოდი, I-XI სს. (წმ. მოციქულებიდან რუის-ურბნისის კრებამდე)

I საუკუნე

საქართველოს ეკლესია არის მსოფლიო (საყოველთაო) ეკლესიის განუყოფელი ნაწილი, ამიტომაც მისი ისტორია მსოფლიო ეკლესიის ისტორიის ნაწილია. ეკლესია მთელ დედამიწაზე მცხოვრებ ქრისტიანთა ერთობაა, რომელიც განიხილება, როგორც სულიერი სხეული, რომლის თავიც ქრისტია და ერთი სულით სულდგმულობს: „ერთი სხეული და ერთი სული, ერთი უფალი, ერთი რწმენა, ერთი ნათლობა, ერთი ღმერთი და მამა ყოველთა“ (ეფეს. 4. 4-6), ამიტომაც ეკლესიის განყოფა და ნაწილებად დაშლა არ შეიძლება.

სხვადასხვა ადგილობრივი ეკლესიების არსებობა, როგორცაა კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, იერუსალიმის, საქართველოსა და სხვებისა, არ არღვევს ეკლესიის ერთობას, რადგანაც ისინი ერთი სხეულის – ქრისტეს საყოველთაო ეკლესიის წევრები არიან.

ეკლესიის ისტორიკოსთა განმარტებით ქრისტიანული ეკლესიის ისტორია საღმრთისმეტყველო მეცნიერებათა ჯგუფში შედის, თუმცა, მეორე მხრივ, იგი საერო მეცნიერებაცაა, რადგანაც კაცობრიობის ისტორიის შესწავლას ემსახურება. საქართველოს ეკლესიის ისტორიაც ასევე ქართველი ერის ისტორიის შემადგენელი ნაწილია. საქართველოს ეკლესია წარსულში მუდამ წარმმართველი ძალა იყო ქართველი ერის სულიერი ცხოვრებისა. წმიდა ილია მართლის (ჭავჭავაძე) თქმით: „საქართველოს ეკლესია ყოველთვის თავდადებით პატრონობდა ჩვენს ერს და არასდროს დიდებას ერისას დაეინყებას არ აძლევდა“ (ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 180).

ქართულ ეკლესიას სამართლიანად უწოდებენ „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“, მაგრამ, ამასთანავე, მას უძველესი დროიდან „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც“ ეწოდებოდა, ვინაიდან იგი ქრისტეს მოციქულებმა დააფუძნეს.

ძველ საქართველოში წმიდა ანდრიასა და სხვა მოციქულების ჩვენს ქვეყანაში მოღვაწეობა და ქადაგება უეჭველ ჭეშმარიტებად იყო აღიარებული.

ახალ დროში, განსაკუთრებით, XX ს-ის დასაწყისში, წმიდა ანდრიას საქართველოში ქადაგება ლეგენდად გამოცხადდა. უარყოფილებს ერთ-ერთ არგუმენტად ისიც მიაჩნდათ, რომ მათი აზრით, იბერია უმნიშვნელო ქვეყანა იყო და მას მოციქულთა ყურადღების მიპყრობა არ შეეძლო. სინამდვილეში I ს-ის 30-იანი წლებიდან II ს-ის 60-იანი წლების ჩათვლით, ე. ი. მოციქულთა ეპოქაში იბერია ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც ფაქტიურად მთელ ამიერკავკასიას მოიცავდა. რომაელი ისტორიკოსები – ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები სიამოვნებით უთმობდნენ თავიანთ თხზულებებში ადგილს იბერიის სისხლსავსე ცხოვრების აღწერას. შუა საუკუნეების ვეროპელები ანტიკური დროის იბერიას უფრო უკეთ იცნობდნენ, ვიდრე

თავიანთი დროის საქართველოს. ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს იბერიის შესახებ ადასტურებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის არქეოლოგიური შესწავლა.

ამაღლების შემდეგ მოციქულებმა წილი ყარეს, თუ ვის რომელ ქვეყანაში უნდა ექადაგა. „ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, რომ საქართველო წილად ხვდა ღმრთისმშობელს, მაგრამ მისი ძის, ჩვენი უფლის ნებით, ღმრთისმშობელმა თავის ნაცვლად საქართველოში წმ. მოციქული ანდრია პირველწოდებული მოავლინა, რომელსაც თავისი ხელთუქმნელი ხატი გამოატანა. წმიდა ანდრია მოციქულმა არა მარტო გააქრისტიანა ქართველები, არამედ პირველი საეპისკოპოსოც დააარსა ქალაქ აწყურში, დაუნიშნა ეპისკოპოსი და დატოვა რამდენიმე მღვდელი და დიაკონი, ფაქტიურად ეს იყო შექმნა ქართული ეკლესიისა თავისი იერარქიით.

ანდრია მოციქულმა შემდეგი მოგზაურობის დროს საქართველოში სხვა მოციქულებიც ჩამოიყვანა. კერძოდ, მესამე მოგზაურობისას მას სვიმონ კანანელი და მატათა ჩამოუყვანია. ამის შესახებ ცნობას ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი (VIII ს.) იძლევა.

ეფრემ მცირე ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით წერდა, რომ ჩვენს ქვეყანაში იქადაგა მოციქულმა ბართლომემ. ამ აზრს იცავს არქანჯელო ლამბერტიც, ხოლო XVI ს-ის ერთი სლავური წყარო ქართულ ეკლესიას თომა მოციქულის მიერ დაარსებულად მიიჩნევს. სხვა ისტორიული ცნობის მიხედვით მოციქულ თადეოზსაც უქადაგია საქართველოში.

არა მარტო 12 მოციქულთაგან, არამედ 70 მოციქულთაგანაც ყოფილან საქართველოში და უქადაგიათ აქ. მაგალითად, ქართლის ქრონიკების თანახმად, ასეთი ყოფილა ხრისო, რომელსაც ალბანეთში (იმ დროს იბერიის ნაწილი იყო) მოუწათლავს 19 კაცი.

ამრიგად, 12 მოციქულთაგან ექვსს უქადაგია საქართველოში, კერძოდ: ანდრია პირველწოდებულს, სვიმონ კანანელს, მატათას, ბართლომეს, თომას და თადეოზს. ამათგან ორის საფლავი ახლაც საქართველოშია: სვიმონ კანანელისა – ახალ ათონში და მატათასი – ბათუმთან ახლოს, გონიოს ციხე-სიმაგრეში. ხოლო სამოცდაათთაგან საქართველოში უქადაგია ხრისოს.

მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესია, სადაც არ უნდა ყოფილიყო ის, ავტოკეფალური იყო. ამიტომაც საქართველოს ეკლესიაც დაარსების-თანავე თავისთავადია.

II საუკუნე

ქრისტიანობა I-II სს-ში არ იქცა იბერიის სახელმწიფო სარწმუნოებად, ისევე, როგორც რომის იმპერიაში, მაგრამ ამ პერიოდში იგი თანდათან გაძლიერდა და განივრცო.

VIII ს-ის წყარო – „აბო ტფილელის წამება“ – წერს, რომ ქართველები ქრისტიანები ყოფილან II-III სს-დან. ამას არქეოლოგიური მასალაც ამტკიცებს. მაგალითად, არქეოლოგების მიერ მიკვლეულია ჩვენში ჯერ კიდევ

წმიდა ნინომდე ქრისტიანული მოსახლეობის არსებობის დამადასტურებელი კვალი: ქრისტიანული სამარხნი მცხეთის სხვადასხვა კუთხეში და II-III სს-თა ქრისტიანული ეკლესია ნასტაკისში (ეს უძველესი ქალაქი ქსნის ციხის ძირში ყოფილა გაშენებული). II-III სს-თა ეკლესიის და აგრეთვე იმდროინდელი ქრისტიანული დაკრძალვის წესის არსებობა ადასტურებს იმ აზრს, რომ რომ საქართველოში ქრისტიანული საეკლესიო ორგანიზაცია უწყვეტად არსებობდა I-II სს-დან (მოციქულთა დროიდან) წმიდა ნინოს ქადაგებამდე (IV ს-მდე). უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდის ქართული ქრისტიანული თემები საქართველოში საკმაო გავლენითაც სარგებლობდნენ. ასეთი ვარაუდის საფუძველს მეფე რეგ მარათალის რეფორმაც გვაძლევს.

საქართველო II-III სს-შიც სამისიონერო ასპარეზი ყოფილა (ბერძენ და ლათინ ისტორიკოსთა ცნობებით) და მსოფლიო ქრისტიანული ცენტრები ყურადღებას არ აკლებდნენ მას. ერთი ცნობა ასეთია: „იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხიდად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი წმიდა კლიმენტის შემწეობით მიიღო. წმიდა კლიმენტი იმ მხარეში იყო გადასახლებული“ (ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171).

ირინეოსს კი მიაჩნდა, რომ ქართველებმა (იბერებმა), რომლებიც იწოდებიან კოლხებად (გეოგრაფიული ადგილის მიხედვით), ქრისტიანობა ჯერ კიდევ რომის იმპერატორ ტრაიანემდე (98-117) მიიღეს. იმავე ცნობით, იმ ქართველებმა, რომლებიც კასპიის ზღვისაკენ კავკასიის მთებთან ცხოვრობენ (იგულისხმება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა), ქრისტიანული სარწმუნოება უფრო გვიან მიიღეს. ეს ცნობა სავსებით ეთანხმება „ქართლის ცხოვრებას“, რომლის მონაცემებითაც ქართველთაგან ქრისტიანობა პირველებმა მიიღეს მეგრელებმა (კოლხებმა) და კლარჯებმა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ).

წმიდა იუსტინე 150 წლის მახლობლად ამტკიცებდა, რომ არ არსებობს დედამიწაზე ისეთი კუთხე, თვით ბარბაროს ხალხთა შორისაც კი, სადაც ხალხი ჯვარცმული იესოს სახელს არ ლოცულობდესო. ასეთივე აზრს გამოთქვამს ირინეოსიც (ი. ტაბალუა, საქ. ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171-172). მით უფრო, სამისიონერო მოძრაობა გვერდს ვერ აუქცევდა იბერიას, რომელიც I ს. 30-იანი წლებიდან II ს. 60-იანი წლების ჩათვლით ძლიერი სახელმწიფო იყო. I-II სს-ში სამი სახელმწიფო – რომი, იბერია და პართია ერთმანეთს ეცილებოდნენ ვრცელ მიწებს ამიერკავკასიის სამხრეთით. იბერია იმდენად იყო გაძლიერებული, რომ მას შეეძლო რომაელთა დახმარების გარეშე დაემარცხებინა პართიის სახელმწიფო. იბერიამ რამდენჯერმე დაამარცხა კიდევ პართიის ჯარი. ამის გამო რომს ეშინოდა იბერიის მეტისმეტი გაძლიერებისა. II ს. 30-50-იან წლებში ქართლში მეფობდა ფარსმან II, რომელსაც ფარსმან ქველი ეწოდა. „ფარსმან II-ის დროს ქართლი, ჩანს, უკვე ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე ებრძვის რომს და ცდილობს მის განდევნას კოლხეთიდან და სხვა მეზობელი ადგილებიდან. ამასთანავე, იგი ამ საქმეში როდი ეძიებს პართიის მხარდაჭერას.

ქართლის მმართველები ... ეტყობა, თამამად უპირისპირდებიან რომსა და პართიას ერთდროულად“ (გ. მელიქიშვილი, საქ. ახ.წ. I-III სს-ში, საქ. ისტ. ნარკვ. ტ. I. 1970. გვ. 510).

ფარსმანი ისე გაძლიერდა, რომ „თავი დამოუკიდებლად ეჭირა“. იმპერატორი ადრიანე ყოველმხრივ ცდილობდა გაეუმჯობესებინა ურთიერთობა ქართველთა მეფესთან, მაგრამ ფარსმანი არ მიდიოდა დათმობაზე. ფარსმანმა ქედმაღლურად თქვა უარი იმპერატორის მიწვევაზე და რომში არ ჩავიდა. იმპერატორის ბიოგრაფი ელიუს სპარტიანე წერს, რომ ადრიანემ ქართველთა მეფეს ყველაზე მეტი, ურიცხვი ძვირფასი საჩუქარი გაუგზავნა.

მომდევნო იმპერატორის – ანტონ პიუსის (133-161) დროს ფარსმან II საქართველოდან მეუღლითა და დიდი ამალით გაემგზავრა რომში, სადაც მას საზეიმო შეხვედრა მოუწყვეს. დიონ კასიუსის თანახმად, იმპერატორს „გაუფართოებია მისი სამფლობელო“. ჩანს, რომმა არა მარტო სცნო იბერიის უკვე არსებული საზღვრები, არამედ დაუმატა კიდევ სხვა მიწები შავიზღვისპირეთსა და სომხეთში. საპატიო ქართველ სტუმარს ნება დართეს მსხვერპლი შეენირა კაპიტოლიუმში. იმპერატორი დასწრებია ფარსმანის, მისი ძისა და სხვა ქართველი დიდებულების სამხედრო ვარჯიშს.

რომში დაიდგა ფარსმანის ცხენოსანი ქანდაკება. ფარსმანის ჩასვლა რომში მიღებულ იქნა როგორც იმპერატორისადმი პატივისცემა, თანახმად ანტონიუს პიუსის ბიოგრაფის – იულიუს კაპიტოლინისა.

ფარსმანის ვიზიტს ისეთი დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია რომში, რომ იგი საქალაქო ქრონიკას პირველ გვერდზე აღუბეჭდავს, რასაც მოწმობს წარწერა მარმარილოს ფირფიტაზე, რომელიც რომის ძველ ნავსადგურში აღმოჩნდა.

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, საქართველო მოციქულთა ეპოქაში, I-II სს-ში, მტკიცე და ძლიერი ქვეყანა იყო, გაფართოებული საზღვრებით, სიმდიდრით, სახელგანთქმული, ეკონომიკური ცხოვრებით დანიშნურებული, მაღალგანვითარებული საზოგადოებრივი ურთიერთობით. ამიტომაც ძნელი წარმოსადგენია, მას მოციქულთა და მისიონერთა ყურადღება არ მიეპყრო.

III საუკუნე

საქართველოს ეკლესია დაარსებულია თვით მოციქულთა მიერ. სახარების მქადაგებელთა სამისიონერო მოღვაწეობა იბერიაში II-III სს-შიც გაგრძელებულა. ქრისტიანული თემების გამოჩენას აქ ივანე ჯავახიშვილი სწორედ III ს-ის პირველი ნახევრით ათარიღებს. ტერიტორიულ განვრცობასთან ერთად იზრდება ქრისტიანული თემების გავლენაც. მეფე რევ მართლის რეფორმა გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ ამ დროს ქრის-

ტეს მოძღვრების გავლენას უკვე სამეფო კარამდეც მიუღწევია. ჯერ კიდევ III ს-ში ქრისტიანობის აღიარების შესახებ განკარგულება გამოსცა იმპერატორმა გალიენმა 261 წელს. მსგავსადვე მოიქცა გალიენამდე თითქმის ნახევარი საუკუნით ადრე იბერიის მეფე რევ მართალი (გარდ. 213 წ). ამ მეფეს ჰქონია ქრისტეს სიყვარული და მოსმენილი ჰქონია სახარება. ამიტომ ის ყოფილა მონყალე და შემწე ყოველთა, თუმცა წარმართადვე დარჩენილა. რომში წარმართული ღვთაებისათვის სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვა მხოლოდ III ს-ის იმპერატორებმა აკრძალეს. საქართველოში უფრო ადრე გახდა შესაძლებელი მისი ოფიციალურად აკრძალვა სახელმწიფოს მასშტაბებით. „ძველი საისტორიო წყარო ამ კეთილშობილურ საქციელს რევ მართალს მიაწერს“ (გ. გოზალიშვილი, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაკური, გვ. 38).

II-III სს-ში საქართველოში ქრისტიანული თემების არსებობას არქეოლოგიური მასალაც ადასტურებს. ა. ბოხოჩაძე ნასტაკისის ველზე ქრისტიანული ეკლესიის არსებობის შესახებ წერს: „ნასტაკისის ველზე უფრო ძლიერი დასახლებაც ყოფილა ადრეულ შუა საუკუნეებში, რასაც ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გათხრილ ნაგებობათა ნაშთები მოწმობს. საცხოვრებელი ნაგებობანი მრავალი ოთახისა და ერთი დიდი დარბაზისაგან შედგებოდა. ამგვარ ნაგებობებში ერთი ოთახი მცირე ეკლესიას წარმოადგენდა – მკვეთრად გამოყვანილი აბსიდიტა და ნართექსით. ამ პერიოდში ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არ არის გამოცხადებული ოფიციალურ სახელმწიფო სარწმუნოებად, არალეგალურ მდგომარეობაშია და თავშეფარებული ჩანს საცხოვრებელ ნაგებობებში. ამ ფაქტს კი დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართლის სამეფოში ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის შესასწავლად“.

საინტერესოა, როგორი პრინციპით იყო მონყობილი ეს ეკლესია? ცხადია, ქრისტიანებს, რომლებიც II-III სს-ში საქართველოში ცხოვრობდნენ, სამღვდელოება დასჭირდებოდა, რადგან ნათლობის, ზიარების და სხვა ქრისტიანული წესების აღსრულება სამღვდელოების გარეშე შეუძლებელია. უპირველესად, უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ქალაქში თუ ქალაქის უბნებში არსებული ქრისტიანული თემები ერთმანეთს არ ექვემდებარებოდნენ. ერთიანი, მთელი ქვეყნის მომცველი ქრისტიანული ეკლესია, ერთი ცენტრითა და ერთიანი მმართველობით არ არსებობდა. თუმცა, იყვნენ ეპისკოპოსებიც. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მოციქულთა ეპოქაში და მის შემდგომაც მღვდელმოქმედებას ეპისკოპოსი ასრულებდა და მღვდელს ეპისკოპოსს უწოდებდნენ.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჩვენში ქრისტიანული ეკლესია და მრევლი (ქრისტიანული თემები) უწყვეტად არსებობდა I ს-დან IV ს-მდე. სწორედ ამ პერიოდში შეიქმნა ის ნოყიერი ნიადაგი, რამაც განაპირობა საქართველოში წმიდა ნინოს მისიის წარმატებით დაგვირგვინება.

საქართველოს ეკლესიის დაფუძნება

საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის 2002 წლის 22 ოქტომბერს დადებული კონსტიტუციურ შეთანხმების თანახმად საქართველოს ეკლესია წარმოადგენს სამოციქულო საყდარს და მსოფლიო მართლმადიდებელი ეკლესიის განუყოფელ ნაწილს.

ქრისტიანობა (მათლმადიდებლობა, ევროპის ერთ-ერთი ტრადიციული აღმსარებლობა), საქართველოში ისტორიულად სახელმწიფო რელიგია იყო, რომელმაც ჩამოაყალიბა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურა, ეროვნული მსოფლმხედველობა და ფასეულობები; ამჟამადაც, საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია;

საქართველოს კონსტიტუციით აღიარებულია საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის განსაკუთრებული როლი ქვეყნის ისტორიაში და მისი დამოუკიდებლობა სახელმწიფოსაგან.

„საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“ უძველესი დროიდან „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც“ ეწოდება, ვინაიდან იგი ქრისტეს მოციქულებმა დააფუძნეს.

საქართველოს ეკლესიაში დამკვიდრებული ტრადიციული გადმოცემით, ჩვენში უქადაგნია მოციქულთა სიმრავლეს – წმ. ანდრია პირველნოდებულს, სიმონ კანანელს, მატათას, ბართლომეს, თომასა და თადეოზს. ქართული და უცხოური წყაროებიც მიუთითებენ მოციქულების საქართველოში მოღვაწეობას. ძველი ქართული საეკლესიო წყაროების – „მოქცევაი ქართლისაის“ (VII-IX სს.) და „ქართლის ცხოვრების“ (VIII-XI სს.) ცნობებით, წმიდა მოციქულების ეპოქაში თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიას მოიცავდა სახელმწიფო – „ქართლის სამეფო“, რომელსაც უცხოელები იბერიას უწოდებდნენ, ის იყო მემკვიდრე დიდი ისტორიული კოლხიდისა.

იერუსალიმიდან პირველ საუკუნეში საქართველოში ჩამოსვენებულ ქრისტეს კვართს იბერიის მეფე ადერკი ხელით შეეხო, რითაც საღმრთო მადლი მიუღია მას და მის შთამომავლობას, ამიტომაც საქართველოს სამეფო გერბის ცენტრში გამოხატული იყო ქრისტეს კვართი.

წმ. მოციქულთა ეპოქაში, I საუკუნის 30-იანი წლებიდან II საუკუნის 60-იანი წლების ჩათვლით, იბერია ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც კავკასიის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა. რომაელი ისტორიკოსები – ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები აღწერენ იბერიის ცხოვრებას (ტაციტუსის ცნობით I ს. 30-იანი წლებიდან იბერია მეგობრობდა რომთან და იმდენად ძლიერი რეგიონალური სახელმწიფო იყო, რომ იბრძოდა საკუთარი სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთაც, კერძოდ, იბერიის სამეფო თავისი ძლიერი ჯარით ებრძოდა პართიის სახელმწიფოს, რათა არმენია გაეთავისუფლებინა პართიელთაგან.

იმის შემდეგ, რაც იბერიელებმა არმენია გაათავისუფლეს პართიელთა ბატონობისაგან, არმენიაში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე, შემდეგშიც იბერიის სამეფო სახლის წევრები მართავდნენ არმენიას, 1 საუკუ-

ნის რომაელი ისტორიკოსი ტაციტუსი (56-117) გამოყოფს იბერიის მეფის ფარსმანის ვაჟს რადამისტს. იბერია, ამ ეპოქაში აკონტროლებდა მთელ კავკასიას, მის სამხრეთ და ჩრდილოეთ მხარეებს ე.წ. „კასპიის კარიდან“ ვიდრე შავ ზღვამდე. ტაციტუსის ცნობითვე არმენიასთან ერთად „იბერიამ შეიერთა ალბანია და უხმო სარმატებს“ (CORNELIUS TACITUS, ANNALES, VI,33-36, IX,9, XII,15-50).

მეორე ისტორიკოსის დიონ კასიუსის ცნობით II ს. პირველ ნახევარში „იბერიის მეფე ფარასმანესი როცა მეუღლესთან ერთად რომში ჩამობრძანდა ადრიანემ (რომის იმპერატორმა) გააფართოვა მისი სამფლობელოები“ (დიონ კასიუსი, რომის ისტორია, XIX, 15).

შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე განფენილ იმჟამინდელ ვრცელ იბერიაში გამავალი საერთაშორისო სავაჭრო გზები რომის იმპერიას სპარსეთთან და სკვითიასთან აკავშირებდა, ამ მიზეზის გამო, სპარსეთ-ინდოეთსა თუ, ჩრდილოეთით, სკვითია – სარმატიაში საქადაგებლად მიმავალი წმიდა მოციქულები გზას ვერ აუქცევდნენ იბერიას.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროებისა და რუის-ურბნისის კრების განსაზღვრებით, ჩამოყალიბების დროიდან საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა სრულიად საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი და მთელი ქართველი ერი (მცხოვრები როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში), ამიტომაც ნაბრძანებია რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერაში – **„წმიდა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“**, წყაროებში დაცული საეკლესიო გადმოცემს თანახმად, ამალღების შემდეგ მოციქულებმა წილი ყარეს თუ ვის რომელ ქვეყანაში უნდა ექადაგა. „ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, რომ საქართველო წილად ხვდა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელს, მაგრამ მისი ძის, ჩვენი უფლის ნებით ღვთისმშობელმა თავის ნაცვლად საქართველოში წმ. ანდრია პირველწოდებული მოავლინა, რომელსაც თავისი ხელთუქმნელი ხატი გამოატანა. ანდრია მოციქულმა შემდეგი მოგზაურობის დროს საქართველოში სხვა მოციქულებიც ჩამოიყვანა. კერძოდ, მესამე მოგზაურობისას მას სიმონ კანანელი და მატათა ჩამოუყვანია. ამის შესახებ ცნობას ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს.) იძლევა.

არქეოლოგების მიერ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში გამოკვლეულია II-III საუკუნეთა ქრისტიანული სამარხები, ქრისტიანული წესით დაკრძალული მოზრდილები და ბავშვები შესაბამისი ქრისტიანული ატრიბუტებით (არტიფაქტებით). მასალიდან ჩანს, რომ ქრისტიანობას იღებდნენ ბავშვებიც კი, რომელთა მოსანათლად სამღვდელოება იყო საჭირო. ამით დასტურდება „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა, რომ ანდრია მოციქულმა, იმჟამინდელ საეკლესიო ცენტრში, ანყურში, ქრისტიანებს დაუდგინა სამღვდელოება ეპისკოპოსთან ერთად, ანუ საფუძველი დაუდო საქართველოს წმიდა ეკლესიას, რომელსაც, ამ წყაროს ცნობით, თავისი იერარქიული მმართველობა გააჩნდა უკვე მოციქულების ეპოქიდანვე.

მე-11 საუკუნეში ანტიოქიის საპატრიარქო კარზე წმიდა გიორგი მთაწმინდელის მტკიცებით რადგანაც მოციქულების მიერ დაარსებული ეკლე-

სიები პირველ საუკუნეებში თავისთავადები (ავტოკეფალები) იყვნენ, მსგავსადვე, მოციქულის მიერ დაარსებული საქართველოს ანუ ივერიის ეკლესიაც თავისთავადი იყო.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების წმიდა მამათა განმარტებით, საქართველოში არსებული ქრისტიანული თემები მე-2, მე-3 საუკუნეებში წარმართი მეფეების მხრიდან განიცდიდნენ დიდ დევნას, ამიტომაც IV საუკუნეში წარმოიქმნა საჭიროება სამეფო ოჯახისა და მთელი ერის მოქცევისა.

IV ს-ში საქართველოში იქადაგა მოციქულთასწორმა წმიდა ნინომ, უფლისმიერი დავალებით მას უნდა გაექრისტიანებინა იბერიის სამეფო ოჯახი და უფლის შეწევნით მან ეს მოახერხა.

სამეფო ოჯახთან ერთად ქრისტიანობა მიიღო მთელმა ქართველმა ერმა, ამიტომაც წერს რუის-ურბნისის კრება, რომ წმიდა ნინოს მიერ გაქრისტიანდა „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ისევე როგორც იქამდე 300 წლით ადრე წმიდა ანდრიამ იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1974, გვ. 545-546).

ჩვენი წყაროების ამ მითითებას, რომ წმიდა ნინომ „განანათლა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ მთლიანად ეთანხმებიან IV-V და სხვა საუკუნეების უცხოური წყაროები – კერძოდ, IV საუკუნის ეკლესიის ისტორიკოსი გელასი კესარიელი წმ. ნინოს შესახებ წერს – იმპერატორ კონსტანტინეს ხანაში „ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

ამასვე წერს V საუკუნის ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეინწყნარეს“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

მაშასადამე, გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით, წმიდა ნინოს მიერ მთელმა ქართველმა ერმა, როგორც ზღვისპირეთში მცხოვრებლებმა (ლაზებმა), ისე ქვეყნის დანარჩენ ნაწილში მცხოვრებლებმა (იბერებმა), ერთდროულად მიიღეს „ღვთის მცნება“.

იბერთა მოქცევის ფაქტს აღწერენ ახ. წ. IV-V საუკუნეების ისტორიკოსები: სოკრატე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 19), თეოდორიტოს კვირელი (ეკლესიის ისტორია, წიგნი I, 1, 23.), სოზომენე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 6, 7, 34, 36) და რუფინუსი (საეკლესიო ისტორია, I, 10).

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანადება V საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის ცნობა, ის წერს, ვრცელი არეალი შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე მოაქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის ზღვისპირეთში იმჟამად მცხოვრებ მასქუთებამდე – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გავბედავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სა-

ხარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

აგათანგელოზის ცნობითაც, მოვსეს ხორენაციის სიტყვით, წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვისპირეთიდან – კლარჯეთიდან, ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე).

რადგანაც, ლაზიკა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო) გელასი კესერიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით წმ. ნინოს სამოღვაწეო არეალში შედიოდა, **ამიტომაც, დასავლეთ საქართველო მე-4 საუკუნიდანვე წმ. ნინოს მიერ დაფუძნებული საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში იყო მოქცეული ისევე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველო.**

ამ საკითხში ქართული წყაროები თანხვედრაშია უცხოურთან – კირიონ კათალიკოსი (VI-VII სს) ეგრისის არქივისკოპოსიც იყო იოანე სომეხთა კათალიკოსის (899 წ.) ცნობით. ის წერს – კირიონ I იყო მამამთავარი „**იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად**“ (იოანე კათალიკოსის (დრასხანაკერტელის) მათიანე, 1912, გვ. 65).

ათვისტების ბატონობისას, სსრკ საისტორიო წრეებში გავრცელდა არასწორი შეხედულება თითქოს დასავლეთ საქართველო მე-10 საუკუნემდე, შედიოდა არა საქართველოს, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში (ეს მტკიცება დღესაცაა გავრცელებული).

მათ ვერ მოახერხეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის სწორი გეოგრაფიული ლოკალიზაცია, არსანორად მიიჩნიეს, თითქოსდა ლაზიკის ეპარქიის როდოპოლისის კათედრა ვარციხეში, საისინისა-ცაიშში, პეტრა ციხისძირში, ხოლო ზიგანას (ზიგანევის) კათედრა გუდაყვაში მდებარეობდა.

ამის დასამტკიცებლად იშველიებენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალ საეპისკოპოსკოპოსოთა ნუსხებს (ე.წ. ნოტიციებს), მასში აღნიშნულია, რომ ლაზიკის სამიტროპოლიტო ექვემდებარებოდა კონსტანტინოპოლს ვიდრე თითქმის მე-10 საუკუნემდე. მაგრამ, ჯერ კიდევ ცნობილი მეცნიერი ნ. ადონცი მიუთითებდა, რომ ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ზიგანას, საისინის, როდოპოლისისა და პეტრას საეპისკოპოსოები სინამდვილეში მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ამჟამინდელ ლაზისტანში, ისტორიული ლაზიკის სამხრეთ ნაწილში, ტრაპეზუნტ-ზიგანა-გუმისხანეს რეგიონში, რაც ახალი გამოკვლევებითაც დასტურდება (იხ. ნიგნი „ქალდეა“, 2011), ხოლო დასავლეთ საქართველო მუდამ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

ქართული ეკლესიის განუყოფელი ნაწილის, აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების მოკლე ისტორია ასეთია – IV-VII სს-ში საქართველოს ყოველ ნაწილში ჩამოყალიბდა ათეულობით ეპარქია და საეპისკოპოსო. მათი რიცხვი გასაკუთრებით გაიზარდა VIII-X სს-ში, ამის გამო, წარმოიქმნა საჭიროება, რათა საქართველოს ეკლესიაში ეპარქიათა მართვის გაადვილებისათვის ჩამოყალიბებულიყო რამდენიმე საეკლესიო ადმინისტრაციული ოლქი, მსგავსნი ბიზანტიური სამიტროპოლიტო ოლქებისა. ამ მიზნით, ქარ-

თული ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბდა დასავლეთ საქართველოს მომცველი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელსაც „ქვემო ივერიის“ ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსო ეწოდებოდა. მის მმართველს „უმრწემესი კათალიკოსის“ ტიტული მიენიჭა, რადგანაც „უხუცესი კათალიკოსი“ მცხეთის პირველიერარქს ერქვა.

ძველ საქართველოში საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის დაარსების უფლება ეკუთვნოდა მეფეს, ამიტომაც აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებას ესაჭიროებოდა დასტური სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან და მართლაც, მეფე ბაგრატ ბაგრატიონმა (IX ს.) გასცა ამის დასტური.

ამიტომაც წერს მემპტიანე შემდეგს: „**ამან ბაგრატ განანესა კათალიკოზი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს**“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, I, გვ. 255).

აფხაზეთის საკათალიკოსო აღმოცენდა ქართველ მეფეთა და პირველიერარქთა ნებით და ის შემდგომში ყოველთვის ერთ-ერთ ადმინისტრაციულ-საეკლესიო ოლქს წარმოადგენდა ზოგადქართული ეკლესიისა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ასევე, შემდგომ საუკუნეებში, ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელების კვალდაკვალ, ჩამოყალიბდა ხუნძეთის (დაღესტნის) სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელსაც ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალი კათალიკოსი მართავდა, ამის თქმის უფლებას იძლევა ის, რომ სინას მთის ქართულმა ხელნაწერებმა შემოინახეს „ხუნძელი კათალიკოსის ოქროპირის“ სახელი, ამასთანავე ცნობილია, რომ კავკასიის ამ რეგიონში რამდენიმე საეპისკოპოსო მოქმედებდა (ანწუხისა, წუქეთისა, ჭარ-ფიფინეთისა და სხვა), არქეოლოგების მიერ დადასტურებულია ამ რეგიონში მრავალი ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთი ქართული წარწერებით. სხვა ქრისტიანულ ნაშთებთან ერთად აღმოჩენილია IX-X სს. სეფისკვერის ქვის საბეჭდავიც კი ასევე ქართული წარწერებით.

სამხრეთ საქართველოსა და ჩრდილო სომხეთში მცხოვრები მრევლისათვის ასევე დაარსებული იქნა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული – „სომხეთის სამიტროპოლიტოს“ სახელწოდებით, ანისის, ვალაშკერტის, ყარსის, დადაშენის და სხვა ქართული საეპისკოპოსოებით.

საქართველოს საპატრიარქოში შემავალი რამდენიმე საკათალიკოსო (ქართლისა, აფხაზეთისა, ხუნძეთისა) და მრავალათეული საეპისკოპოსო ქმნიდა ერთიან ქართულ ეკლესიას.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აღნიშნულ საკათალიკოსოთა ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემმუშავებელი საქართველოს საეკლესიო კრებები. სრულიად საქართველოს პატრიარქის

მოვალეობა იყო უზრუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში და სხვა საეკლესიო-ადმინისტრაციულ ერთეულებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგალითად, XVI ს-ის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: **„ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი... დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიღევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“**... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963, გვ. 393-397). აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა კანონები, რომლებიც სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს (ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი), მაგრამ, ისინი, ამ კრებაზე, ერთიან საქართველოს ეკლესიას წარმოადგენდნენ.

„ქართლის ცხოვრების“ ჩანართის ცნობით, საქართველოს ეკლესიის მეთაურის საპატრიარქო ღირსება უცვნია VI მსოფლიო საეკლესიო კრებას. ძნელია ითქვას რამდენად შეესაბამება რეალობას ეს ცნობა, მაგრამ ის გვაძლევს ინფორმაციას საქართველოს ეკლესიის წიაღში დამკვიდრებული აზრის შესახებ რომ, საპატრიარქო ღირსება საქართველოს ეკლესიის მეთაურს VII საუკუნიდან გააჩნდა. ეს წყარო წერს:

„ქრისტეს აქეთ ქ-ნკ იქმნა კრება მეექვსე [680-681]... კოსტანტინოპოლის შინა. ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსათვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა (ვითარცა) წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიარქონი.

და იყოს კათალიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა, და აკურთხევდეს, მწყსიდეს და განაგებდეს სიმართლით მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა, და სამწყსოსა თვისსა ქართლსა გამომღმა-გაღმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მიდგმით-წამოვლით მთისა ადგილისათა, სუანეთსა და ჩერქეზის საზღვრამდის, სრულიად ოვსეთსა და ყოველსა ზემო-ქართლსა სამცხე-საათაბაგოსა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 231, 232).

ასევე ამ ცნობას, იმეორებს ძველი საეკლესიო წყარო – „მარტვილური ხელნაწერი“. ის ასახელებს თავის ბერძნულ წყაროს – „კონსტანტინოპოლურ ტაქტიკონს“.

ყველგან ამის დასტურად შავი ზღვიდან-არაქსამდე ჩვენ ამჟამადაც გვხვდება დიდებული ეკლესია მონასტრების ნაშთები, ქართული წარწერებით, მათ შეეხება უამრავი წყარო. ამასვე წერს არქანჯელო ლამბერტიც.

საქართველოს ეკლესიაში წირვა – ლოცვის (ლიტურგიკის) ენა იყო და არის ძველი ქართული ენა, ქართული ეკლესიის მამებმა შექმნეს უმდიდრესი ლიტერატურა მე-4 – მე-5 საუკუნეებში დღემდე – მონასტრებსა და საეკლესიო დანესებულებებში საქართველოსა და უცხოეთში (იერუსალიმში, ანტიოქიაში, საბერძნეთში (ათონის წმიდა მთაზე), ბულგარეთსა, არაბეთში (სინას მთაზე) და სხვაგან), ქართული საეკლესიო კულტურის უდიდესი კერა – ტაო-კლარჯეთი ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაზეა.

ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ ქართული ეკლესია დიდად იღწოდა ქვეყნის გაერთიანებისა და დამშვიდებისათვის, შეიძლება ითქვას, რომ ამ ურთულეს პერიოდში მხოლოდ საქართველოს ეკლესია აერთიანებდა დაშლილ-დანანევრებულ ქვეყანას და მის ხალხს.

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს სამეფო კარზე წარმოიშვა იდეა თანამორწმუნე რუსეთის დიდი მართლმადიდებლური სახელმწიფოს მხარდაჭერით აღედგინათ საქართველოს სახელმწიფოს ძლიერება, გაეძლიერებინათ ეკლესია, სარწმუნოება, დაებრუნებინათ დაკარგული პროვინციები – ჭარ-ბელაქანი და სამცხე-საათაბაგო, გაეძლიერებინათ ქვეყნის თავდაცვა, რუსეთის ხელისუფლებამ გეორგიევსკში ხელშეკრულებაზე კი დადო ქართველთა სამეფო კართან 1783 წელს (ე.წ. გეორგიევსკის ტრაქტატი) ამ პირობათა დასაცავად, მაგრამ გაძლიერების ნაცვლად რუსეთის იმპერიამ საერთოდ გააუქმა ქართული სახელმწიფოებრიობა და ასევე, უკანონოდ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიაც. საუკუნოვანი ბრძოლის შედეგად, რუსეთის საიმპერატორო ტახტის მოშლის შემდეგ 1917 წელს ქართველმა ხალხმა აღადგინა თავისი ეკლესიის ავტოკეფალია. 1918 წელს კი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. 1990 წელს ეს ფაქტი (ეკლესიის ავტოკეფალია) აღიარა კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქომ.

საქართველოს ეკლესიის მეთაური, კათალიკოს პატრიარქის ტიტულით, ინიშნებოდა და ინიშნება არა უცხოეთიდან, არამედ მას ადგილზევე ირჩევდნენ ქართველი ეპისკოპოსები გაფართოებულ საეკლესიო კრებაზე. საქართველოში სხვადასხვა საუკუნეში 80-დე ეპარქია და საეპისკოპოსო კათედრა იყო. ამჟამად საქართველოს უწმიდესი და უნეტარესი კათალიკოს პატრიარქის ილია მეორის ძალისხმევით აღდგენილია 45 ეპარქია, ამოქმედდა უამრავი ეკლესია მონასტერი და დღევანდელ საქართველოში ეროვნული ეკლესია სარგებლობს დიდი ავტორიტეტით.

IV საუკუნე

IV ს-ში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება იყო არა მოულოდნელი, შემოტანილი, ანდა თავსმოხვეული აქტი, არამედ ეფუძნებოდა ქრისტიანობის ადგილობრივ სამსაუკუნოვან ტრადიციას.

წმ. ნინოს გაუჭირდებოდა მთელი ქართველი ხალხის გაქრისტიანება, წმ. მოციქულებს შემზადებული რომ არ ჰყოლოდათ ერი ქრისტიანობის საჯარო აღიარებისათვის. ამ თვალსაზრისმა წმ. ნინოს ცხოვრებაშიც ჰყოვა ასახვა, სადაც უფალი წმ. ნინოს უცხადებს, რომ საქართველოში „სამკალი ფრიად არს, ხოლო მუშაკნი მცირე“, ეს იმას ნიშნავს, რომ საქართველოში მოციქულთა მიერ დათესილი სახარების მარცვალს საუკუნეთა მანძილზე ხალხი საერთო სახალხო მონათვლისათვის შეუმზადებია.

უძველესი ქართული წყარო, რომელიც ქართლის მოქცევის შესახებ მოგვითხრობს, არის „მოქცევაი ქართლისა“. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება. I ნაწილში მოცემულია ისტორიული ქრონიკა, ხოლო II ნაწილი წმ. ნინოს ცხოვრების საეკლესიო საკითხავს წარმოადგენს. „მოქცევის“ I ნაწილი – ისტორიული ქრონიკები სხვადასხვა დროსაა დაწერილი. წმ. ნინოს ცხოვრება კი, წინა ნაწილისგან დამოუკიდებლად, IV ს-ში უნდა იყოს დაწერილი. ამ რედაქციიდან ჩანს, რომ ნინოს ნაამბობი დაბა ბოდბეში (ბოდბეში) ჩაუნერიათ სალომე უჯარმელსა და პეროჟავრა სივნიელს. თუმცა სამი დიდი ისტორიკოსი – ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე ამ თხზულებას IX ს-ით ათარილებს, ჩვენ არავითარი საბაბი არა გვაქვს არ დავუჯეროთ წყაროს და ამიტომ იგი, როგორც ჭეშმარიტი, ისე უნდა მივიღოთ. ამას ერთი საინტერესო ფაქტი ადასტურებს:

IV ს-ის მეორე ნახევარში ბიზანტიაში იმყოფებოდა სალომესა და რევის (მირიან მეფის ძის) შვილიშვილი, ჯერ კიდევ უფლისწული ბაკური, თრდატის ძე. მან ცნობილ ბიზანტიელ ისტორიკოსებს – გელასი კესარიელსა და რუფინუსს უამბო ქართველთა გაქრისტიანების ისტორია. ეს მონათხრობი „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ თავისებური შემოკლებული ვარიანტია.

გელასი კესარიელს „საეკლესიო ისტორიაში“ აღუწერია ქართლის მოქცევის ამბავი. სამწუხაროდ, ეს თხზულება დღესდღეობით დაკარგულად ითვლება. მაგრამ ცნობები მასზე მერმინდელ ავტორებს შემოუნახავთ თავიანთ ნაშრომებში. მათ შორის უძველესია რომაელი საეკლესიო ისტორიკოსი – რუფინუსი (გარდ. 410 წ.), მას უთარგმნია და თავის თხზულებაში შეუტანია გელასი კესარიელის ცნობა ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ. რუფინუსზე დაყრდნობით ეს ისტორია მოთხრობილი აქვს V ს-ის ბერძენ ისტორიკოსს – სოკრატესაც (დაიბ. 380 წ.) თავის „საეკლესიო ისტორიაში“. ამავე სათაურის ნაწარმოებში მოგვითხრობს იბერთა გაქრისტიანების ამბავს V ს-ის მეორე ბერძენი ისტორიკოსი თეოდორიტი კვირელი (დაიბ. 390 წ.). ქართლის მოქცევის ამბავი გადმოცემული აქვს აგრეთვე კიდევ ერთ ბერძენ საეკლესიო ისტორიკოსს – სოზომენს. მას უშუალოდ რუფინუსით უსარგებლია. V ს-ის ბერძენი ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც გელასი კესარიელის „ისტორიით“ სარგებლობდა.

გელასი კესარიელის ისტორია, რომლითაც სარგებლობდნენ შემდეგში ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები, IV ს-ის ბოლოს, ქართლის გაქრისტიანებიდან სულ რაღაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ დაინერა. უაღრესად საყურადღებოა გელასი კესარიელის ცნობა იმის თაობაზე, რომ მან ქართველთა გაქრისტიანების ამბავი იბერთა სამეფო სახლის ერთ-ერთი წარმომადგენლის – ბაკურისაგან გაუგია.

მაშასადამე, უნდა დავასკვნათ, რომ უძველესი ქართული წყარო, რომელიც ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ მოგვითხრობს, IV ს-შია დაწერილი სალომე უჯარმელის მიერ. სავარაუდოა, სწორედ ეს ჩანაწერი გამოიყენა ბაკურმა ბერძენ ისტორიკოსებთან საუბრისას.

რომელ წელს შემოვიდა წმ. ნინო საქართველოში და გააქრისტიანა თუ არა მან მთელი ქართველი ხალხი? ეს საინტერესო საკითხი ძალზე დამაჯერებლად გაარკვია ისტორიკოსმა ვახტანგ გოილაძემ. მისი მსჯელობის თანახმად, წმ. ნინო საქართველოში 303 წელს შემოვიდა. 317-318 წლებში ქართლის სამეფო კარმა ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარა, ხოლო 324 წელს ხალხი მასიურად მოინათლა.

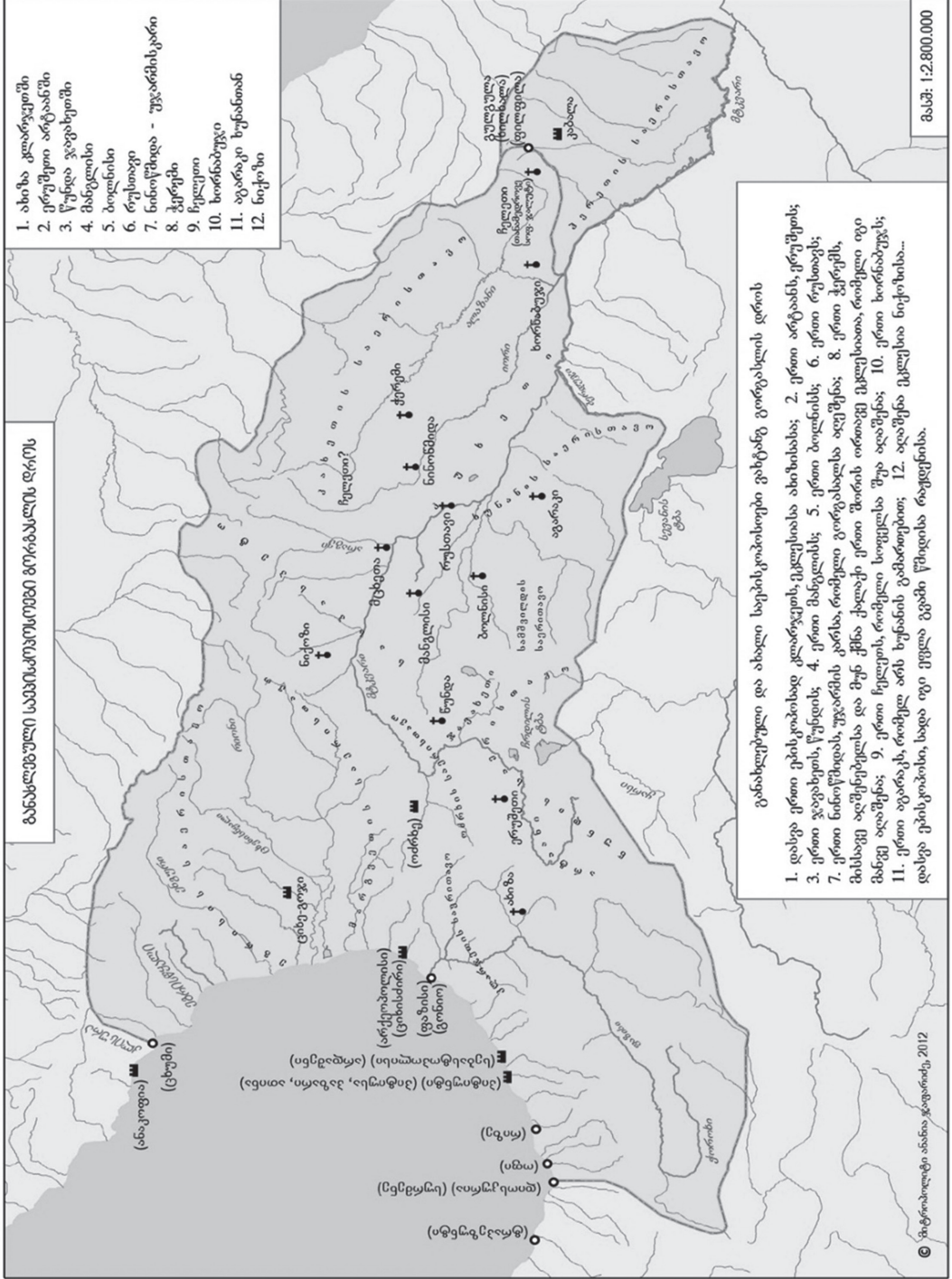
ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი ქართლის მოქცევას 317 წლით ათარიღებდა. ამავე თვალსაზრისს იზიარებდნენ დ. ბაქრაძე და ივ. გვარამაძე. ქართლის მოქცევის თარიღად 318 წელი მიაჩნდათ პ. იოსელიანს, გ. საბინინს და რ. ცამციცესაც.

ქართული ეკლესიის მეთაურის – ეპისკოპოს იოანეს ხელდასხმის თარიღად ვ. გოილაძეს 324 წ. მიაჩნია. იგი ფიქრობს, რომ ქართული ეკლესია არა ანტიოქიური, არამედ კაპადოკიური (პონტოს დიოცეზი) წარმოშობისა უნდა იყოს.

ეს მსჯელობა ძალზე დამაჯერებელია. ამიტომაც უნდა აღდგეს ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ გამოკვეთული თარიღი და ქართლის მოქცევა 317-318 წლებით დათარიღდეს, ხოლო ქართული ეკლესიის ორგანიზაცია და ხალხის ნათვლა – 324-26 წლებით.

V საუკუნე

V ს-ის დასაწყისში საქართველო უკვე სპარსელთა მიერ დახარკული ქვეყანა იყო. სპარსელებმა, მართალია, ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება, მაგრამ ქართველების ასიმილაციას დაუფარავად ცდილობდნენ. უპირველესად, მათ სურდათ, რომ ქართველებს სპარსული სარწმუნოება – ცეცხლთაყვანისმცემლობა მიეღოთ. ისინი ებრძოდნენ და კრძალავდნენ ქართულ ეროვნულ წეს-ჩვეულებებსა და ტრადიციებს. ქრისტიანობა იმ დროს უკვე ქართულ ეროვნულ სარწმუნოებად იყო ქცეული და ამიტომაც ქართველებს ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები ჰქონდათ. სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ მისი მოშლით ქართველებს ეროვნულ სახეს დაუკარგავდნენ.

საუბისკოპოსოები გორგასლის დროს

აქვე უნდა ითქვას, რომ ქართველთა მტრობაში სპარსელებს არც ბიზანტიელები უდებდნენ ტოლს. მათ IV ს-ის ბოლოს საქართველოს სამხრეთის ტერიტორიების დიდი ნაწილი წაართვეს და უშუალოდ შეიერთეს, ხოლო V ს-ის პირველ ნახევარში დას. საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც მიიტაცეს მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე ციხე-გოჯამდე.

მიუხედავად ამისა, რადგანაც საქართველოს დიდი და უმთავრესი ნაწილი სპარსთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მთავარი საფრთხე სწორედ სპარსელებისაგან მოდიოდა. რწმენით ვახტანგ გორგასალი ბერძნული, ე.ი. მართლმადიდებლური ორიენტაციისა იყო და სიკვდილის წინ ანდერძიც დაგვიტოვა, რომ ქართველებს „ბერძენთა სიყვარული“, ე.ი. მართლმადიდებლობა არ მიეტოვებინათ, თუმცა ბიზანტიელებს შეებრძოლა კიდეც და საქართველოს მათგან მიტაცებული ტერიტორიები დაუბრუნა.

აღსანიშნავია, რომ V ს-ში არსებობდა ორი განსხვავებული მიმართულება ქრისტიანობაში. ერთ მიმართულებას ბიზანტია მფარველობდა, ხოლო მეორეს – სპარსეთი.

სპარსეთის სამეფო კარმა, როცა იგი მიხვდა, რომ მაზდეანობის გავრცელება არცთუ ადვილი იყო და ქრისტიანი ხალხები თავიანთ სარწმუნოებას არ დათმობდნენ, სარწმუნოებრივი პოლიტიკა შეცვალა. სპარსეთს ერჩივნა, რომ ისინი ირანოფილურად განწყობილი ქრისტიანული ეკლესიების გავლენისა და კონტროლის სფეროში მოქცეულიყვნენ. ასეთი იყო ანტიბიზანტიურად განწყობილი სირიული და სპარსული ეკლესიები.

ცხადია, ასეთი მდგომარეობა თავის ზემოქმედებას სპარსეთის გავლენის სფეროში მყოფ საქართველოს საზოგადოებაზეც მოახდენდა. საქართველოში V ს-ში უთუოდ არსებობდნენ როგორც ბერძნული (ელინოფილური), ასევე სპარსოფილური ქრისტიანული საეკლესიო დაჯგუფებანი. სწორედ ამიტომ საქართველოს მეფე საგანგებო და დაძაბულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ქართველი მეფეები, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ან ერთდროულად ორივე დამპყრობელს – სპარსეთსა და საბერძნეთს ებრძოდნენ, ანდა ბრძნულად იყენებდნენ წინააღმდეგობას ამ სახელმწიფოთა შორის და ხან ბერძნებს ებრძოდნენ სპარსული ძალით, ხან კი სპარსელებს – ბერძენთა ძალით.

ცნობილია, რომის იმპერატორ კონსტანტინემდე ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგია არ ყოფილა. ამიტომაც, შეიძლება ითქვას, ქრისტიანული თემები თავისუფლებით სარგებლობდნენ იმ თვალსაზრისით, რომ სახელმწიფო არ კარნახობდა ქრისტიანულ ეკლესიას, თუ რა სახის უნდა ყოფილიყო მისი ადმინისტრაციული სტრუქტურა. ამის გამო IV ს-მდე ქრისტიანული თემი მოციქულთა 34-ე კანონის თანახმად ამ თემის მთავარეპისკოპოსს უნდა დაქვემდებარებოდა. თემების მთავარეპისკოპოსები კი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელნი იყვნენ.

მთავარეპისკოპოსს ირჩევდა თემის („ნათესავის“) სამღვდელოების კრება. ამიტომაც ყოველი საეკლესიო თემი და საეპისკოპოსო თავისუფალი და „ავტოკეფალური“ იყო.

სრულებით შეიცვალა მდგომარეობა სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის აღიარების, ანუ რელიგიის გასახელმწიფოებრიობის შემდეგ. ამ დროისათვის (IV ს-ის დასაწყისში), როგორც ცნობილია, რომის იმპერიაში დანესდა „ტეტრარხია“ – „ოთხის მმართველობა“. ადმინისტრაციული მმართველობის თვალსაზრისით იმპერია ცალკეულ ნაწილებად დაიყო. მას მართავდა ორი იმპერატორი და ორი კეისარი. იმპერიის უდიდეს ქალაქებში: რომში, ანტიოქიაში, ალექსანდრიაში და ა.შ. მხარეთა და პროვინციათა მმართველები ისხდნენ. ამ მდგომარეობამ დიდ ქალაქებში მსხდომი ეპისკოპოსების გაძლიერება, გამდიდრება, მათი ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდა გამოიწვია, დიდი ქალაქების ეპისკოპოსები ქალაქის საერთო საერო მმართველთან თანხმობით მოქმედებდნენ. საერო მმართველი დაინტერესებული იყო მის ქალაქში მჯდომი ეპისკოპოსის ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდით. ამის გამო უკვე IV ს-ის დასაწყისიდანვე მიმდინარეობს პროცესი, რომელსაც შეიძლება დავარქვათ მცირე, თვითმყოფად ეკლესიათა გაუქმებისა და დიდი ეკლესიების გავლენის სფეროების გაზრდის პროცესი. უკვე IV ს-ში მოწვეული მსოფლიო კრებები, მართალია, ადასტურებენ პატარა ეკლესიების ავტოკეფალიას, მაგრამ ასევე ადასტურებენ მთავარი ქალაქების ეპისკოპოსების გავლენის სფეროების გაფართოებას. ეს პროცესი მთელი IV ს-ის განმავლობაში გრძელდებოდა და საბოლოოდ 451 წელს დასრულდა.

საერთოდ, V საუკუნე იყო თავისთავადი საეპისკოპოსოების დიდ საპატრიარქოებსა და საკათალიკოსოებში გაერთიანების საუკუნე. 451 წლის კრებამ დააარსა ახალი საპატრიარქო იერუსალიმისა, რომელშიც პალესტინის თავისთავადი საეპისკოპოსოები შევიდნენ.

საქართველოს საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებაც ამავე დროს, V ს-ში, მოხდა მსგავსი გზით.

ცნობილია, რომ იქ, სადაც ქრისტიანობამ ფეხი მოიკიდა, თითოეულ ქალაქს ეპისკოპოსი განაგებდა.

საქართველოს სამეფოში საერისთავო ან საპიტიახშო დაახლოებით ისეთივე ადმინისტრაციული ერთეული იყო, როგორც რომის იმპერიაში – პროვინცია (ძვ. ქართული „სამთავრო“). ქართული ეკლესიის მეთაურს კათალიკოსობის დაწესებამდე ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“ და ჩანს, რომ ეპისკოპოსთა თავად ითვლებოდა იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ქართველი მეფის განმგებლობის ქვეშ შედიოდა.

იმის შემდეგ, რაც ვახტანგმა საქართველო გააერთიანა, შემოუერთა მას უზარმაზარი ტერიტორიები – კლარჯეთისა და ზღვისპირეთისა, მან საეკლესიო საქმეთა მოგვარებაც გადაწყვიტა. ამ საქმეში მისთვის მაგალითი იყო როგორც ბიზანტიის, ასევე აღმოსავლეთის ეკლესიები.

ბიზანტიაში ეკლესია იმართებოდა სახელმწიფოს კონტროლით. ასევე იყო სპარსეთის სახელმწიფოშიც. სპარსეთში არსებული სხვადასხვა ქრისტიანული ეკლესიის მეთაურებს თვით შაჰი ნიშნავდა (მაგ, სომხეთისას V ს-ში).

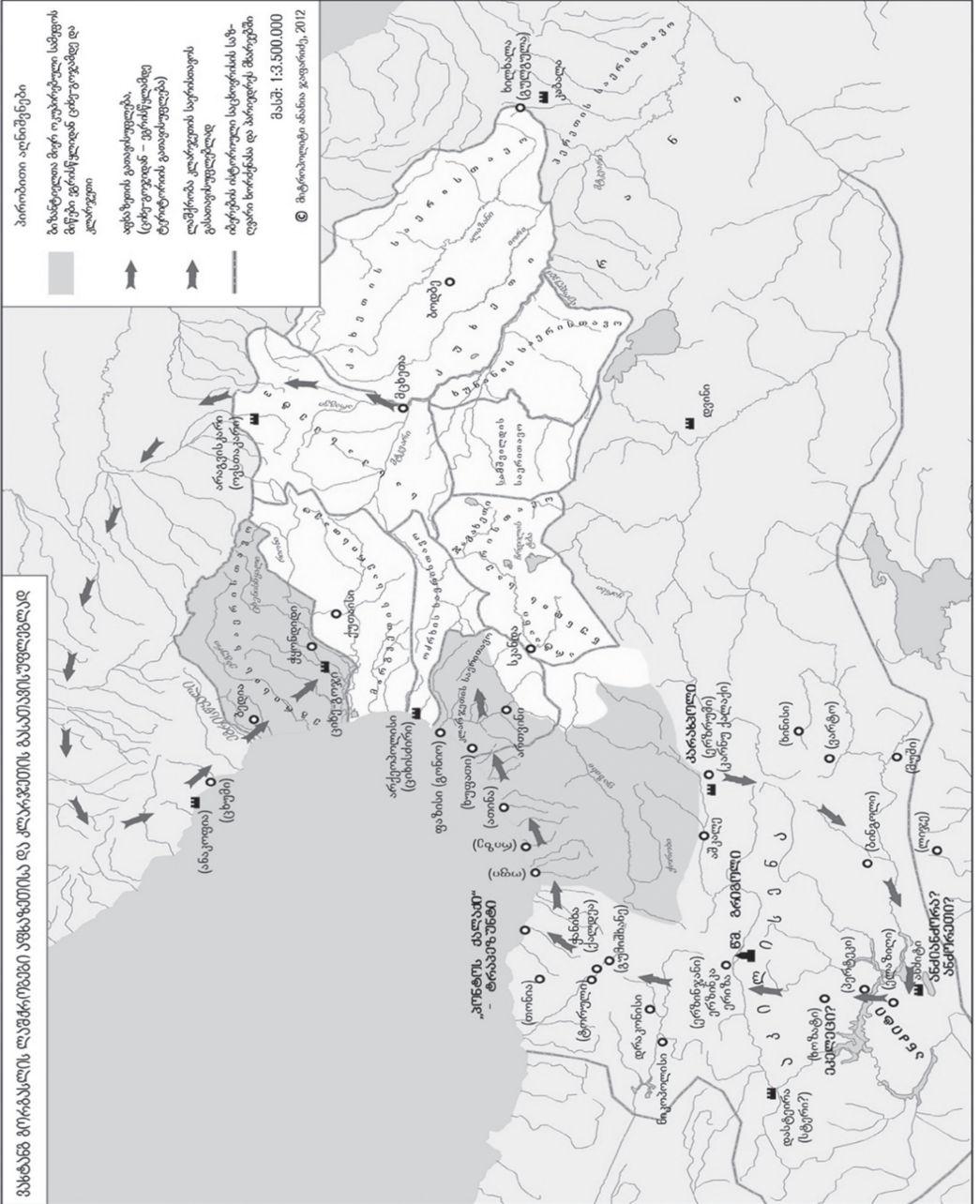
თვით საეკლესიო კანონმდებელი ორგანო – მსოფლიო კრებაც კი, ბიზანტიის იმპერიაში იმპერატორების აქტიური ჩარევით იმართებოდა.

საქართველოში კი ეკლესია არა თუ ექვემდებარებოდა ქართველ ხელმწიფეს, არამედ ქართული ეკლესიის მეთაურმა მიქაელმა სამთხვევად მისულ მეფეს ფეხით კბილი ჩაუმიტვრია.

საეკლესიო კანონებზე დაყრდნობით და შექმნილი საერთაშორისო მდგომარეობის გამოყენებით ვახტანგმა უმტკივნეულოდ მოიშორა მიქაელი ისე, რომ არ გაულიზიანებია ქრისტიანული მოსახლეობა, განსასჯელად გაგზავნა კონსტანტინეპოლში. ანტიოქიის პატრიარქმა 12 ეპისკოპოსი გამოაგზავნა ქართლში. ჩანს, ვახტანგმა შეცვალა პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსები და მათ ადგილზე ბერძნული ორიენტაციისანი დასვა. ასევე, მან შეცვალა ის ეპისკოპოსები, რომელნიც თავიანთი სიმდიდრისა და გავლენის გამო მეფის ხელისუფლებას არ ემორჩილებოდნენ.

ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებასთან დაკავშირებით უნდა დავასკვნათ: V ს-ში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორიები გაიზარდა, რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ ვახტანგ გორგასლის დროს ბიზანტიამ საქართველოს მიტაცებული კლარჯეთი (სამხრეთი საქართველო) და ზღვისპირეთი (ციხე-გოჯიდან კლისურამდე) დაუბრუნა.

ვახტანგ გორგასალმა ინება, რომ ქართული ეკლესია მონყობილიყო როგორც ერთიანი, ცენტრალიზებული სამამთავრო ეკლესია, ე.ი. დედაქალაქის (მცხეთის) ეპისკოპოსი საქართველოს ეკლესიისათვის საყოველთაო ეპისკოპოსი ანუ კათალიკოსი (ბერძნ. სიტყვიდან – „კათოლიკოს“ – საყოველთაო) გახდა. ამ ეპოქის თითქმის თანადროულ საისტორიო ქრონიკაში – „მოქცევაი ქართლისაი“ პირველ კათალიკოს პეტრეს მამამთავარი ეწოდება, „აქაითგან იწყეს კათალიკოსთა მამამთავრობად. პირველი კათალიკოსი იყო პეტრე“.

გორგასლის განმანთავისუფლებელი ლაშქრობები აფხაზეთსა და კლარჯეთში

VI საუკუნე

VI ს-ის დასაწყისში სპარსეთმა აღმ. საქართველო დაიპყრო, რის შედეგადაც ქართლში მეფობა გაუქმდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ მეფობის გაუქმების საკითხი ქართულ და ბერძნულ წყაროებს სხვადასხვაგვარად აქვთ გადმოცემული. ერთი ქართული უძველესი წყარო მიიჩნევს, რომ VI ს-ის პირველ ნახევარში მეფობა არ გაუქმებულა. ასეთივე მდგომარეობაა ბერძნულ წყაროებშიც. კერძოდ, პროკოფი კესარიელის მიხედვით 552 წელს სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის დადებული „საუკუნო ზავის“ შემდეგ ქართველებს საკუთარი მეფე აღარ ჰყავდათ. ბიზანტიელი მემატრიანეები მალა-ლა და თეოფანე კი ახსენებენ ქართველთა მეფეს (დამანარზოს), დედოფალსა და დიდებულებს, რომელნიც 553 წელს კონსტანტინეპოლში ჩასულან იუსტინიანე კეისართან მოლაპარაკებისათვის.

შესაძლებელია, დამპყრობლებმა (სპარსელებმა) ქვეყანას შეზღუდული ავტონომიის მაგვარი რაღაც სტატუსი მისცეს, რომლის სათავეშიც გორგასლიან-ფარნავაზიანთა ძველი დინასტია ყოფილა. ალბათ ქართველთა გარკვეული პოლიტიკური წრეები მეფობის გაუქმებას არ სცნობდნენ და დაპყრობილი ქვეყნის მეთაურს კვლავ მეფეს უწოდებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, უდავოა, რომ ქვეყანა VI ს-ის 70-90-იან წლებამდე სპარსთა მიერ იყო დაპყრობილი და ქართული ეროვნული ინსტიტუტები, მათ შორის, ქართული ქალკედონური ეკლესია, დიდ დევნას განიცდიდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს სრული დაპყრობის შემდეგ სპარსელები ბერძენთა განდევნას ცდილობდნენ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან. სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის ლაზიკისათვის ომი დასრულდა 563 წლის ზავით. ლაზიკა ბიზანტიელებს დარჩათ. ამ ზავით საქართველო ერთმანეთში ბიზანტიელებმა და სპარსელებმა გაიყვეს.

590-იან წლებში სპარსელებს იბერიის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუკარგავთ. 591 წელს სპარსელებმა და ბიზანტიელებმა ერთმანეთს შორის გაიყვეს აღმოსავლეთ საქართველოც.

VI ს-ში სპარსელებისათვის მისაღები სარწმუნოება მონოფიზიტობა იყო (მისი ანტიბიზანტიურობის გამო), ამიტომ ისინი სომხურ ეკლესიას მფარველობდნენ. როცა სპარსეთი იძულებული გახდა უარი ეთქვა მაზდეანობის გავრცელებაზე ამიერკავკასიაში, სამაგიეროდ მონოფიზიტური სარწმუნოების მფარველად იქცა. მან საეკლესიო მწერლობას დაავალა, მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყრელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს ლეგენდები, თითქოს ქრისტიანობა სომხეთს, ქართლსა და ალბანეთში ერთი პირის მიერ იყო გავრცელებული. თითქოს ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები ასევე ერთი პირის მიერ იყო გამოგონებული და რომ ეს „განმანათლებელი“ ამავე დროს სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი.

სპარსეთის ასეთმა პოლიტიკამ გამოიწვია ის, რომ სპარსელთა მხრიდან ხანგრძლივი და სასტიკი ზენოლის, ასევე, სომეხთა მაღალი საეკლესიო იერარქების ქონებითა და გავლენით ცთუნების შედეგად სომხებმა VI ს-ის

შუანლებში, ნერსე კათალიკოსის (548-567) დროს ყვეს კრება ქ. დვინში და მიიღეს მონოფიზიტობა (ხაჩეცარი).

ამის შემდეგ, სპარსეთის მიერ დაპყრობილ ამიერკავკასიის ქვეყნებში ეკლესიებზე ზედამხედველობა სომხეთის ეკლესიამ მოიპოვა. ამის ნება მას სპარსეთმა მისცა. სომხურ ეკლესიას, თავისი ანტიქალკედონური ანუ ანტიბიზანტიური მიმართულების გამო სპარსეთი V-VI სს-ში და არაბობა VII-IX სს-ში აძლიერებდნენ და კარგად ეპყრობოდნენ. თავის მხრივ, ბიზანტიის იმპერიაც ცდილობდა, თავის მხარეზე გადაეყვანა ძლიერი სომხური ეკლესია დათმობითა და ყოველგვარი ხელშეწყობით.

ამის გამო სომხურმა ეკლესიამ შეძლო თავისი გავლენის სფეროში მოექცია სომხეთის უშუალოდ მეზობლად მდებარე არასომხური პროვინციები, როგორც ალბანეთისა, ასევე საქართველოსი, რის შედეგადაც, მკვიდრი ქართული მოსახლეობა, მაგ. ჰერეთსა და გუგარქში, ანუ ქვემო ქართლში, საეკლესიო თვალსაზრისით „სომხურენოვანი“ ხდებოდა, რადგან იქ სომხურენოვანი ღმრთისმსახურება იწერებოდა, ხოლო ქართულ ეკლესიებსა და წმიდა წიგნებში სომხური მინაწერები ჩნდებოდა. თუ როგორ გაბატონდა სომხური ეკლესია ქართულ მრევლზე VI ს-ის ქვემო ქართლში ანუ გუგარქში, კარგად აჩვენებს VII ს. დასაწყისის ამბები.

აი, ერთი ტიპური მაგალითი: გუგარქში ჩვენი დიდი კათალიკოსი კირიონი შეეცადა ქვემო ქართლის (გუგარქის) ქართული მოსახლეობისათვის კვლავ დაებრუნებინა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა. ეს სრულიად მიუღებელი გახდა სომხური ეკლესიისათვის და კირიონის სასტიკად დასჯა გადაწყვიტა. სპარსთა მეფემ, ხოსრომ 614 წელს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელზეც სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანები დაავალდებულა „მიეღოთ სომხური ქრისტიანობა“. ამის გამო კირიონი იძულებული გახდა დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. მალე სპარსეთი ჰერაკლე კეისარმა დაამარცხა და მან სომხურ ეკლესიასთან მეგობრული კავშირი – „უნია“ შეკრა, გუგარქი კი კვლავ „სომხურენოვანად“ დარჩა საეკლესიო თვალსაზრისით. სწორედ ასეთი გაძლიერებული მონოფიზიტური პროპაგანდის შედეგად ეწოდა ამ მხარეს „სომხითი“. უფრო ადრე კი მას „ქართველთა ველი“ ერქვა. VI ს-ის შუა წლებში საქართველოში ჩამოდიან ასურელი მამები, იწყებენ აქტიურ მოღვაწეობას და საქართველოშივე აღესრულებიან VI ს-ის ბოლოს და VII ს-ის დასაწყისში. თუ შევადარებთ ერთმანეთს იმ მდგომარეობას, რომელშიც იმყოფებოდა ქართული ეკლესია ასურელი მამების ჩამოსვლისას, იმ მდგომარეობასთან, რომელშიც იმყოფებოდა მათი მოღვაწეობის დასასრულს, დავრწმუნდებით, რომ ისინი მონოფიზიტურ მიმდინარეობას ებრძოდნენ და გაიმარჯვეს კიდევ მასზე.

540-იან წლებში, როდესაც, ქართული მათიანეების მიხედვით, ჩამოსულან ასურელი მამები, ჩვენში მონოფიზიტობას მტკიცე პოზიციები ჰქონდა. სწორედ ამ პერიოდს გულისხმობს გიორგი მცირე, რომელსაც თავის თხზულებაში გიორგი მთანმინდელის სიტყვები მოჰყავს: „...და ვითარცა ღვარძლი რაიმე, დათესული იყუნეს ქვეყანასა ჩუენსა ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი“. IV-V სს-ში ბერძნული ენიდან მართლად თარგმნილი წმ. წიგნები

მონოფიზიტთა გავლენით VI-VII სს-ში სომხურიდან ხელახლა უთარგმნიათ, ანდა რედაქტირება გაუკეთებიათ.

ასურელმა მამებმა 30 წელიწადში განეული ღვანლის წყალობით შეძლეს არა მარტო ქალკედონიზმის სრული გამარჯვებისთვის მიეღწიათ, არამედ, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ქალკედონიზმის გამარჯვებამ თეორიული საფუძველი შექმნა ქართული და სომხური ეკლესიების ურთიერთდამორებისათვის, სომხური ეკლესია კი თავისი ენისა და კულტურის გავრცელებას ცდილობდა მთელს ირანულ ამიერკავკასიაში. ასე რომ, ასურელი მამების მოღვაწეობამ განამტკიცა ქართული კულტურის ეროვნული საფუძველი და ჩვენს ხალხს ეროვნულ-კულტურული გადაგვარების აშკარა საფრთხე ააშორა.

ასურელ მამათა ეროვნების შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია, რომ ისინი ქართველები იყვნენ. ეს საკითხი საბოლოოდ არ არის გადაწყვეტილი, მაგრამ ფაქტია, რომ მათ წინა პლანზე ქართული ენა ჰქონდათ წამოწეული და განსაკუთრებულ ყურადღებას ქართულად საუბარს, წირვა-ლოცვის ქართულ ენაზე ჩატარებას აქცევდნენ, რადგან ეს ენა ქალკედონიზმის ენად იყო მიჩნეული, იმის გამო, რომ ქალკედონიტობა ეროვნულ სარწმუნოებად უკვე VI ს-ის საქართველოში ქცეულა. „ქართლის ცხოვრებაში“ გვაქვს მომენტი, როცა მათ მისაგებებლად გამოსულ კათალიკოსს ასურელი მამები ქართულად პასუხობენ.

როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს, ასურელ მამებს თავიანთი მოღვაწეობა მონასტრების საშუალებით განუხორციელებიათ – „არავითარი საბუთი იმისა, რომ ჩვენში ე.წ. ათცამეტ მამათა მოსვლამდე მონასტრები, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით ყოფილიყო, არ არსებობს.

„პირველად მონასტრები ჩვენში დააარსეს აღნიშნულმა მამებმა.“ (კ. კეკელიძე, „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია“, I, გვ. 88). თუმცა „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, უფრო ადრე ვახტანგ გორგასალს დაუარსებია მონასტერი კლარჯეთში, ამავე პერიოდში ქართველებს უკვე ჰქონდათ მონასტრები იერუსალიმსა და წმიდა მიწაზე, აქ, იოანე ლაზის მონასტერში აღმოჩნდა პირველი ქართული წარწერები.

ამრიგად, ასურელი მამების ღვანლია ის, რომ მათ ქართულ ეკლესიას თავიდან ააცილეს დიდი საფრთხე მონოფიზიტობისა, ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, სომხური სარწმუნოების აღიარებისა.

ცურტავის ქართული ეპარქია და ალბანეთის საკათალიკოსო

VII საუკუნე

VI ს. უმძიმესი საუკუნე იყო ქართული ეკლესიისა და სახელმწიფო-სათვის, მაგრამ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ეროვნული ინსტიტუტები არ ცნობდნენ სახელმწიფოს გაუქმებას VI ს-ში. ამ საუკუნის კატასტროფა დროებით მოვლენად მიაჩნდათ, რომელიც მალე გამოსწორდებოდა. ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას მთელ საქართველოზე ახორციელებდა. VII ს-მდე წირვა-ლოცვის ენა მთელ საქართველოში ქართული იყო. ქართული ეკლესიის ერთიანობას მოწმობს აგრეთვე საეკლესიო ნაგებობათა ერთიანი სტილიც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში. აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ მთლიანობაზე მუდმივად და დაბეჯითებით წერდა „ქართლის ცხოვრება“, „მოქცევაი ქართლისაი“ და VIII ს-მდეელი სხვა წყაროები. ქვეყნის პოლიტიკური ერთიანობა მისი ხალხის ეთნიკურ ერთიანობას ემყარებოდა. აღნიშნული წყაროების თანახმად, მთელ საქართველოში, ეგრისწყლიდან ჰერეთის ჩათვლით, ერთიანი ქართველი ხალხი ცხოვრობდა. აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს IV-VII სს-ში ეწოდებოდა „ყოველი ქართლი“.

VI ს-ის ბოლო და VII ს-ის დასაწყისი იყო ეპოქა გორგასლისდროინდელი ქართული სახელმწიფოს აღორძინებისა, ქართული საზოგადოებრივი ინსტიტუტების აღდგენა-აყვავებისა, მაგრამ ამ ახლად აღორძინებულ ქვეყანას ფეხზე დადგომის საშუალება არ მისცა ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობამ.

630-იან წლებში ჰერაკლე კეისარმა მიიტაცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ტერიტორიები და მიუერთა ბიზანტიას, რის შემდეგაც სამხრეთ ეგრისში აღიკვეთა ქართული ენა და მის ნაცვლად აქ დანესდა ბერძნული ღმრთისმსახურება. იგულისხმება, ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალი ტრაპეზუნტის ოლქში, რომელსაც ასევე ეწოდებოდა სამეგრელო. ეს იყო სამხრეთ სამეგრელო, ხოლო ჩრდილო სამეგრელო დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა.

დასავლეთ საქართველოში მუდამ, წირვა-ლოცვის ენა იყო ქართული ენა, რადგანაც დასავლეთ საქართველო მუდამ შედიოდა ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, ხოლო სამხრეთ სამეგრელო ანუ ტრაპეზუნტის ოლქი ხშირად შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

სამხრეთ ეგრისის ამ ტერიტორიას (ტრაპეზუნტ-სუმელა-გუმუშხანეს ოლქს) ბერძნულ წყაროებში ეწოდება ლაზიკა. აქ მდებარეობდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ზიგანას, საისინის, პეტრასა და როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრები და არა დასავლეთ საქართველოში. როდოპოლისის კათედრა მდებარეობდა თანამედროვე მონასტერ სუმელასთან ახლოს. აქვე აღადგინა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ როდოპოლისის კათედრა მე-18 ს-ში. ზიგანას კათედრა მდებარეობდა არა აფხაზეთში – გუდავასთან, არამედ გუმუშხანესთან ახლოს უღელტეხილ ზიგანასთან. პეტრას კათედრა მდებარეობდა არა ზღვისპირას, არამედ მთიან რეგიონში ბაიბურთთან ახლოს, როგორც ეს დადგენილია ამ რეგიონის ცნობილ მკვლევარ ნიკოლოზ ადონცის მიერ. საისინის

კათედრა მდებარეობდა არა ცაიშთან, არამედ არდასა-გუმუშხანესთან ახლოს. ყველანი ესენი მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის ოლქში ისტორიულ ოლქ ქალდეასთან ახლოს, ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, სადაც სამნუხაროდ, ეკლესიებში დაინერგა ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვა ქართულის ნაცვლად. აქ დაარსდა აღნიშნული ბერძნული საეპისკოპოსოები. ამრიგად, არაბების შემოსევის დროს ქართული სახელმწიფო უკვე განადგურებული იყო ჰერაკლე კეისრის მიერ, რამაც არაბებს გაუადვილა დაშლილი ქართლის დამორჩილება. ფაქტობრივად, არაბებს „ქართლი“, როგორც ერთიანი პოლიტიკური ერთეული არც დახვედრიათ.

ჰერაკლეს აფრთხოვდა ქართლის სახელმწიფოს აღორძინება, რადგან ქართლის სახელმწიფო ტრადიციული მეტოქე იყო კავკასიაში ჯერ რომის, შემდეგ კი რომ-ბერძენთა იმპერიისა, ამიტომ იგი სასტიკად გაუსწორდა ჩვენს ქვეყანას. აღმოსავლეთ საქართველოში ჰერაკლემ ეკლესიებში დაახოცინა ქრისტიანები („ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლთან დიოდეს“), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში კი მნიშვნელოვანი მინა-წყალი ჩამოაცილა ქართულ ეკლესიას.

განსხვავებულია ჰერაკლეს დამოკიდებულება სომხური ეკლესიისადმი (წყაროები მას სომხური წარმოშობისად მიიჩნევენ). VII ს-ის სომხური ეკლესია თავისი მოქნილი პოლიტიკის წყალობით ბიზანტიისათვის მისაღები და ნებადართული გახდა. თვით სპარსეთზე გამარჯვებულმა ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლემ მასთან ერთობის ხელშეკრულებაც დადო.

ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდეგ სომხური ეკლესია ისევ ქალკედონიტობას დაუბრუნდა და პრეტენზია განაცხადა ქართული და ალბანური ეკლესიების მიმართ. ამის გამო ქართული ეკლესიის მესვეურები იძულებულნი გახდნენ მიემართათ ანტიოქიის საპატრიარქოსთვის და ეთხოვათ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დასტური, რათა არც ერთ მეზობელ ეკლესიას მასზე უფლება არ ჰქონოდა. ხოლო VI მსოფლიო კრებამ დაუდგინა ქართული ეკლესიის მეთაურს პატრიარქის, მოციქულთა ტახტზე მჯდომისა და მოციქულთა მაგიერის ნოდება.

680-81 წლებში კონსტანტინეპოლში შედგა VI საეკლესიო კრება. „ქართლის ცხოვრების“ ჩანართის მიხედვით, ეს კრება მოუწვევია იმპერატორ კონსტანტინე პოლონატს.

ქართული წყაროს მიხედვით კრებამ განიხილა ქართული ეკლესიის საკითხი და აღიარა მისი უფლებები, ქართული ეკლესიის მეთაურს მიანიჭა უფლება ეტარებინა პატრიარქის ტიტული. კრებას განუხილავს აგრეთვე ქართული ეკლესიის ტერიტორიული ავტოკეფალიის საზღვრები.

ამავე კრებამ დაადასტურა ქართული ეკლესიის მიერ მირონის ადგილზე კურთხევის უფლება.

ამრიგად, საქართველოს ერთიანი საპატრიარქო დაარსდა VII ს-ში.

VIII საუკუნე

VIII ს-ის დასაწყისში საქართველოს სახელმწიფო მეტად მძიმე მდგომარეობაში იყო არაბების შემოსევის გამო. ასეთ პირობებში ქართულ ეკლესიას ძალა არ შესწევდა შეესუსტებინა საქართველოში არსებულ უცხო ეკლესიათა ძლიერება. სომხური ეკლესია ისევ ცდილობდა ქართული ეკლესიის თავისი გავლენის სფეროში მოქცევას. მაგრამ მას შემდეგ, რაც 726 წელს მანასკერტის კრებაზე სომხურმა ეკლესიამ საბოლოოდ და გადაჭრით თავის ერთადერთ სარწმუნოებად აღიარა მონოფიზიტობა და უარყო როგორც მონოთელიტობა, ისე ქალკედონიტობა და დაგმო კავშირი ბიზანტიის ეკლესიასთან, ქართულმა ეკლესიამ, როგორც ქალკედონიზმის ერთგულმა დამცველმა, ყოველგვარი კავშირი განწყვიტა სომხურ ეკლესიასთან.

VIII საუკუნე ქართული კულტურის გათავისუფლების საუკუნეა. თუმცა პოლიტიკურად საქართველო ისევ გასაჭირში იყო, ერის სულიერი ცხოვრებისათვის იმდენად მნიშვნელოვანი იყო სომხური ეკლესიის გავლენისაგან თავის დაღწევა, რომ ამას შედეგად მოჰყვა მნიშვნელოვანი კულტურული აღორძინება. შემდეგ საუკუნეებში შეუფერხებლად ვითარდებოდა ქართული ეკლესიის სულიერი საგანძური, ქართული ლიტერატურა, სასულიერო მწელობა, პოეზია, ჰიმნოგრაფია და სხვა. ამავე საუკუნეებში გამობრწყინდნენ წმ. მონამენი: აბო თბილელი (ხს. 7 იანვარს), არგვეთის მთავრები მხეიძეები – დავით და კონსტანტინე (ხს. 20 მარტს) და სხვანი.

ქართული საისტორიო წყაროების ცნობით IV-VII სს-ში საქართველოს უწოდებდნენ ქართლს, რომელსაც ჰქონდა მკაცრად განსაზღვრული საზღვრები მეზობელ სახელმწიფოებთან. დასავლეთით ქართლის საზღვრებში შედიოდა ეგრისი, აღმოსავლეთში კი ჰერეთი, ხოლო სამხრეთით – ციხეთუხარისი და კლარჯეთი.

ამრიგად, სიტყვა „ქართლის“ ქვეშ, ამ პერიოდში იგულისხმებოდა მთელი საქართველო და ამიტომაც IV ს-დან ვიდრე VIII ს.-მდე ქართლის საკათალიკოსო თავის იურისდიქციას ახორციელებდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში, არამედ დასავლეთ საქართველოზეც. ვითარება მკვეთრად შეიცვალა მე-8 საუკუნის შემდეგ.

VIII ს-ის 80-90-იან წლებში ქართული სამეფო დაიშალა სამ ნაწილად. წარმოიქმნა „აფხაზეთი“, „ქართლი“ და „კახეთ-ჰერეთი“. თუ ამ დრომდე „ქართლი“ აღნიშნავდა მთელ საქართველოს, ამის შემდეგ დასავლეთ საქართველოს უკვე აღარ ეწოდებოდა ქართლი, არამედ ეწოდა აფხაზეთი.

ამ დრომდე „აფხაზეთი“ ერქვა ამჟამინდელი მდ. კელასურის ანუ კლისურის იქით (მდ. ყუბანისაკენ ანუ ხაზარეთისწყლისაკენ) მდებარე ქვეყანას, რომელიც ბიზანტიას ემორჩილებოდა. VIII ს-ში „კლისურის იქითი ქვეყანა“ – აფხაზეთი, ბერძენთა ბატონობისაგან გათავისუფლდა.

აფხაზეთა ერისთავ ლეონ I-ს შერთეს ქართლის მეფე მირის ქალიშვილი გურანდუხტი, რომელსაც ძმა არ ჰყავდა, ხოლო ბიძა, მეფე წმ. არჩილი არაბებმა ანამეს. დასავლეთი საქართველო, ვითარცა ქართლის სამეფოს ნაწილი გურანდუხტის საპატრონო ქვეყანა იყო, რომელსაც იგი მისი მეუღ-

ლის, აფხაზთა ერისთავ ლეონ I-ის ხელით მართავდა, ამიტომაც დასავლეთ საქართველოს აფხაზთა სამეფო ეწოდა მმართველი დინასტიის სახელით მიხედვით.

VIII-X საუკუნეების აფხაზეთის სახელმწიფო და ადმინისტრაციული ენა იყო ქართული, ასევე, აქ კულტურისა და ღვთისმსახურების ენაც ქართული იყო, აფხაზეთი ერთერთი ისეთივე ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეული იყო, როგორებიც იყვნენ იმჟამინდელი კახეთ-ჰერეთისა და ტაო-კლარჯეთის ქართული სახელმწიფოები. ამ ეპოქის გამოჩენილი სომეხი ისტორიკოსის სიტყვით აფხაზეთი დასახლებული იყო ქართველი ხალხით. მისი და უფრო ძველი სომეხი ისტორიკოსის მ.ხორენაცის კონცეფციის თანახმად შავიზღვისპირზე ივერი ანუ ქართველი ხალხი დაასახლა ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორმა, ეს ხალხიო, წერს უხტანესი, „გამრავლდა აავსო მიწა წყალი სომხეთამდე და ალბანეთამდე და ამჟამად მათ სახელმწიფოს აფხაზეთი ეწოდება ხოლო ხალხს ქართველები ჰქვიაო“ (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან. 1975, გვ. 74).

დასავლეთ საქართველოში „აფხაზთა სამეფოს“ დაარსებას მოჰყვა ამ სახელმწიფოში თავისთავადი ქართული საეკლესიო ერთეულის „აფხაზეთის საკათალიკოსო“ დაარსება, რაც შეესაბამებოდა საეკლესიო კანონებს. აღსანიშნავია, რომ ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოთა საეკლესიო საბუთებში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეწოდება „ქვემო ივერიის საარქიეპისკოპოსო“, ხოლო „ზემო ივერია“ ეწოდება აღმოსავლეთ საქართველოს.

ამრიგად, VIII ს-ის შემდეგ ქართულ ეკლესიაში არსებობს ორი ქართული საკათალიკოსო – აფხაზეთისა და ქართლისა. ამათგან მცხეთის ანუ ქართლის კათალიკოსი უფროს, „უხუცეს“ კათალიკოსად მიიჩნეოდა, ხოლო აფხაზეთისა – უმცროს, ანუ „უმრწემეს“ კათალიკოსად.

730-იან წლებში სამხრეთ საქართველო გადაწვა მურვან ყრუმ. მისი წასვლის შემდეგ კლარჯეთში აღდგა ოპიზის მონასტერი. ამრიგად, სამონასტრო ცხოვრების აღორძინება სამხრეთ საქართველოში ჯერ კიდევ გრიგოლ ხანძთელამდე დაიწყო. წმ. გრიგოლმა კი მთელი ეპოქა შექმნა ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო ცხოვრებაში, გააჩაღა ფართო სამონასტრო მშენებლობა, ხანძთაში და შატბერდში – მამათა, ხოლო მერესა და გუნათლეში დედათა მონასტრები დააფუძნა.

გრიგოლ ხანძთელამდე ორიოდ საუკუნით ადრე ტაო და მისი სასულიერო ცენტრი იშხანი მოწყვიტეს საქართველოს პოლიტიკურ სივრცეს და მიუერთეს სომხურს, ამის გამო აქაური (ტაო-ბასიანელი და მიმდებარე ოლქების ქართველები) სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში შეიყვანეს და ეკლესიებში დაუკანონეს სომხურენოვანი ღვთისმსახურება. ეს მიუღებელი იყო ტაოელი ქართველობისათვის, ამიტომაც მათ მტკიცედ დაუჭირეს მხარი ქალკედონიტურ აღმსარებლობას, თუმცა იმჟამად ვერ მოახერხეს ეკლესიებში ქართულენოვნების აღდგენა. 726 წელს სომხურმა მონოფიზიტურმა ეკლესიამ ქ. მანსაკერტში მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელზეც მკაცრად დაგმეს ქალკედონიტობა და ანათემას გადასცეს ქალკედონიტე-

ბი. სომხური ეკლესიის მანასკერტის კრების ამ დადგენილებამ აღშფოთა ტაო-ბასიანელი ქართველი ქალკედონტები, მათ მტკიცედ გადაწყვიტეს დაბრუნებოდნენ დედაქართული ეკლესიის წიაღს, აღედგინათ ეკლესიებში ქართულენოვანი ღვთისმსახურება, აქური ქართველების მტკიცე გადაწყვეტილება დაბრუნებოდნენ დედაქართული ეკლესიის წიაღს დააკანონა 780 წლის საეკრესიო კრებამ, რომელი ქართულ წელთაღრიცხვის ათვლის წერტილად გადაიქცა. ამ ძველი ქართული ოლქების მოსახლეობამ გაიხარა იქ გრიგოლ ხანძთელის ჩაბრძანებით და მტკიცედ ამოუდგა გვერდით.

სამონასტრო მშენებლობა დაიწყო ბარეთელთაში, წყაროსთავში, ნეძეში. წმ. გრიგოლმა დასავლეთ საქართველოში დააფუძნა უბის მონასტერი.

კლარჯეთში ჩასვლიდან დაახლოებით 50 წლის შემდეგ წმ. გრიგოლი იქაურ მონასტერთა არქიმანდრიტად დაადგინეს. მას თავისი მონასტრებისათვის იერუსალიმის საბანშიდის ტიპიკონი აუღია. შეუდგენია ჰიმნოგრაფიული კრებული – სანელინადო „იადგარი“.

იქამდე, მე-7 საუკუნეში იშხანში მცირე ეკლესია აავო ტაოს ეპისკოპოსმა წმ. ნერსე იშხნელმა, რომელიც მტკიცე მართლმადიდებელი ანუ ქალკედონიტი ქართველი იყო.

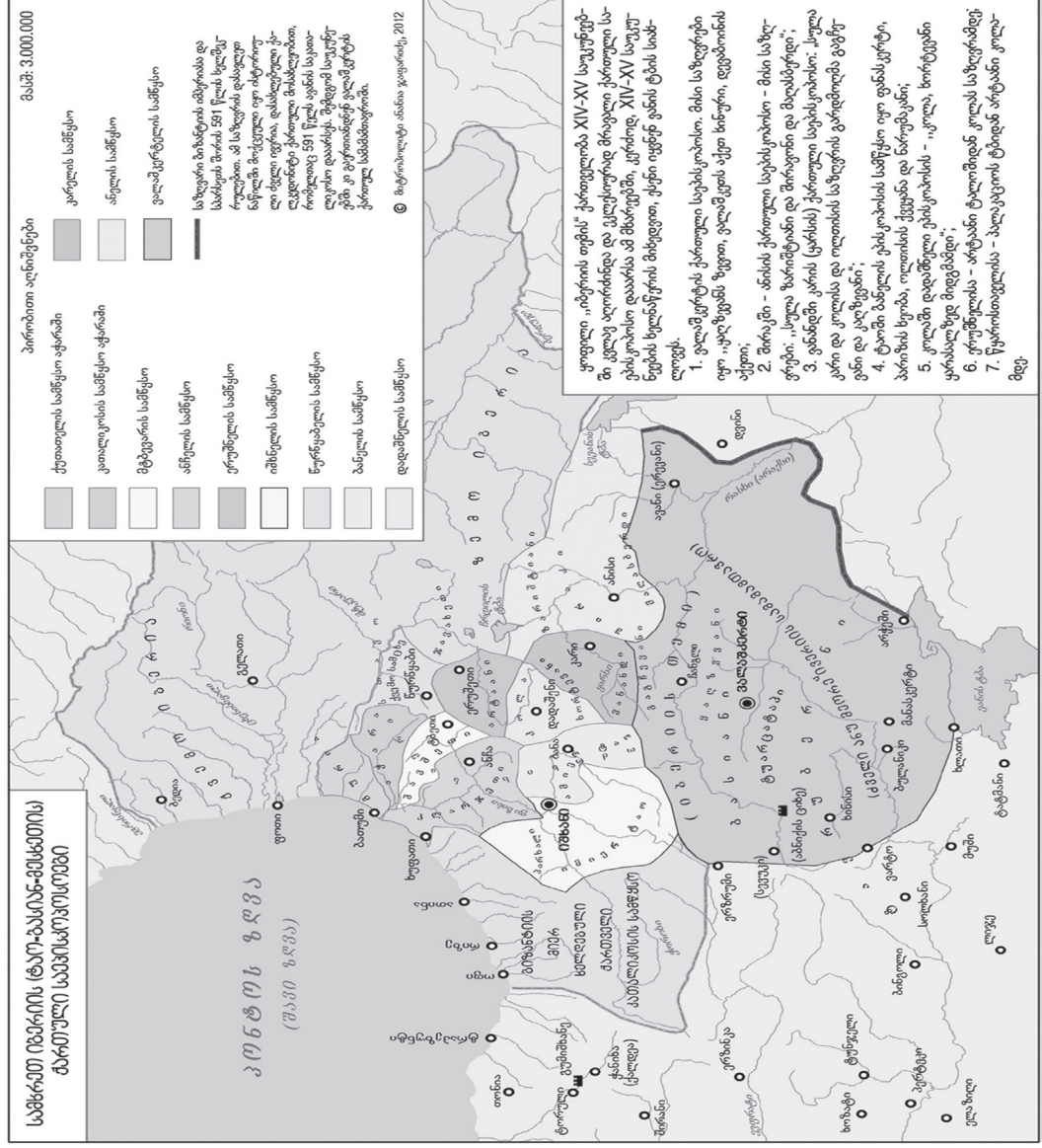
როგორც ითქვა, იმ ეპოქაში, როდესაც ტაო ჯერ სპარსთა, შემდეგ კი დამპყრობელ არაბთა ნებით სომხეთის სახელმწიფოში შედიოდა ტაოს ეთნიკურად ქართველი მოსახლეობა, (მე-7 საუკუნისათვის), სომხური ეკლესიის სამრევლოს წარმოადგენდა, ამის გამო ნერსე იშხნელი სომხეთის იმჟამად ქალკედონიტური ეკლესიის პატრიარქადაც იქნა არჩეული. ნერსეს გარდაცვალების შემდეგ, პოლიტიკური ვითარების შეცვლის თანავე სარწმუნოებრივი ორიენტაცია კიდევ ერთხელ შეიცვალა სომხურმა ეკლესიამ.

როგორც აღინიშნა, 726 წელს მოწვეული იქნა სომხეთის საეკლესიო კრება, რომელმაც საბოლოოდ დაადგინა რომ, სომხური ეკლესია მხოლოდ და მხოლოდ მონოფიზიტური უნდა ყოფილიყო. ამ ფაქტს ვერ შეეგუა ქალკედონიტობის ერთგული სომხეთის ივერიული ანუ ქართული მოსახლეობა, როგორც აღინიშნა იქაურმა ქართველებმა 780 წელს მოიწვიეს საპირისპირო კრება, დადგინდა სომხური ეკლესიისაგან საბოლოო განშორება, ტაოსა და მის მომიჯნავე ქართულ ოლქებში ეკლესიებში უარყოფილი იქნა სომხურენოვანი ნირვა-ლოცვა და დაინერგა ქართულენოვანი, ტაო და იქური ქართველობა დაუბრუნდა დედაქართულ ეკლესიას. იშხანში და ნერსე იშხნელის მიერ ნაგებ სხვა ქალკედონიტურ ეკლესიებში ზვარტნოცსა და სხვაგან, დაიწყეს ქართულენოვანი ნირვა, რომელმაც მოიცვა ვრცელი რეგიონი ანისიდან ბანას ჩათვლით. უკვე ნაწილობრივ არმენიზებული ქართველები ხარობდნენ იქამდე დაფარული თავიანთი იდენტობის ანუ ქართველობის დაუფარავი წარმოჩენით. ამ სახალხო გამოღვიძებამ საფუძველი დაუდო ტაოს ქართველთა სამეფოს ჩამოყალიბებასა და მის წარმატებულ წინსვლა-გაძლიერებას. მასში გაერთიანდა იმ მხარეების ქართველობა ვანის ტბიდან ვიდრე არზრუმის ჩათვლით, ეს იყო იქური ივერების ანუ იბერების დიდი გამოღვიძება.

საქართველოს ეკლესიის იმჟამინდელი მდგომარეობის უკეთ წარმოსაჩინად გავიხსენოთ კიდევ ერთი ფაქტი: საბერძნეთის ეკლესიის მყუდრო-

ება თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე დარღვეული იყო ხატმბრძოლთა მიერ. ხატთა თაყვანისცემა გამოცხადდა კერპმსახურებად და იღვენებოდა ბიზანტიის კეისრებისა და სამღვდლოების მიერ. არაიშვიათი იყო საპყრობილე და სიკვდილით დასჯაც კი. ამ დროს საქართველოს ეკლესია თითქმის ერთადერთი ეკლესია იყო, რომელიც ძველ წესს იცავდა და ხატთა თაყვანისცემას არ უარყოფდა. კონსტანტინოპოლთან გზისკვეთა კავშირი გუთეთმაც. როგორც ბერძნული წყაროები ადასტურებენ, გუთეთის ეპისკოპოსის კურთხევა მოხდა იბერიაში.

№ 67

რუკა 8. სამხრეთ იბერიის საეპისკოპოსოები

IX-X საუკუნე

IX-X სს-ში საქართველო ძირითადად გათავისუფლდა არაბ და სხვა დამპყრობთაგან, რამაც საშუალება მისცა ქართველ ერს შეექმნა თავისი სახელმწიფო ერთეულები – აფხაზეთის, ტაო-კლარჯეთისა და კახეთ-ჰერეთის სამეფოები, ამას შედეგად მოჰყვა ერის კულტურის აღორძინება. ჩნდებიან მწერლები, ეკლესიის საჭიროებისათვის საგალობლებს ქმნიან ეპიფანე მოძღვარი – ხანძთელი (VIII-IX სს.), მაკარი ლუთეთელი – ხანძთელ-საბანმინდელი (IX ს.), ბასილი ხანძთელი (IX ს.), გიორგი მერჩულე (IX-X სს.), მიქაელ მოდრეკილი (X ს.), იოვანე მტბევალი (X ს.), ეზრა (X ს.), იოვანე ქონქოზის ძე (X ს.), კურდანი-კვირიკე (X ს.). ამ საუკუნეებში იქმნება ჰიმნოგრაფიული ძეგლები – კრებულები, იქმნება საგალობლები, ძლისპირები, ამ საუკუნეებში მოღვაწეობენ „ნინოს I ჰიმნოგრაფი“ (VIII-IX სს.), „ნინოს II ჰიმნოგრაფი“ (IX-X სს.), „კონსტანტი კახის ჰიმნოგრაფი“ (IX-X სს.), სამოელ მაგალობელი, მწერალი იოანე ბოლნელი (IX ს.), „ნინოს III ჰიმნოგრაფი“ (IX-X სს.), მსხემი ზედაზნელი (X ს.), დავით გარეჯელის ჰიმნოგრაფები (IX-X სს.), იოვანე მინჩხი (X ს.), სტეფანე ჭყონდიდელი (X ს.), „აბუკურაის“ მღვდელმთავარი (IX ს.), გიორგი საბანმინდელი-სინელი, იოანე-ზოსიმე, ფილიპე ბეთლემელი (X ს.). ამ საუკუნეებში პალესტინაში იქმნება ჰიმნოგრაფიული კრებულები: „სანელინადო იადგარი“ და სხვ. ქართული ენა IX-X სს-ში სრულიად ჰყვავის და ვითარდება.

VIII ს-ის შემდეგ საქართველოში არსებობს ორი ქართული საკათალიკოსო. 830 წელს ეს ფაქტი აღიარა (ცნო) მეფე ბაგრატ კურაპალატმა და განაწესა აფხაზეთის კათალიკოსი, აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოები წარმოადგენდნ საქართველოს ეკლესიის ორ მძლავრ ფრთას, რომელზე დაყრდნობითაც ქართველი ერი განიმტკიცებდა საუფლო მცნებებს და წინ მიისწრაფოდა ქართველი ერის ოქროს საუკუნისაკენ.

ეფრემ მცირის მიხედვით, V ს-ში 451 წლის ქალკედონის კრების შემდეგ, ყველა ეკლესიას, და მათ შორის ქართულსაც, ნება მიეცა ადგილზე ეკურთხებინათ მირონი. ასე რომ, ეფრემის თანახმად, V ს-დანვე ეკურთხებოდა მირონი საქართველოში.

„რამეთუ პირველად აღმოსავალისა კათალიკოსთა მიჰრონი იერუსალიმით მოჰყვანდა, ხოლო ეფრემ ქრისტესმიერთა ბრძანებითა, მიჰრონის კურთხევა ქართლს განაწესა იერუსალიმის პატრიარქის განწესებითა და წამებითა სიხარულით, არამედ ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა უამი შეინირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულების“ – აფხაზეთი ანუ დასავლეთ საქართველო ქართლის ნაწილად განიხილებოდა ამ ფორმულის მიხედვითაც..

978 წელს ბაგრატ III-ის დროს საქართველო გაერთიანდა და აღდგა იბერიის ანუ ქართლის სამეფო. საქართველოს ერთიან სახელმწიფოდ აღდგენა განაპირობა ქართველი ერის შინაგანმა მონდომებამ და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებამ.

იურისდიქცია ნოტიციათა მიხედვით მე-9 ს. მდე. როდოპოლისის, საისინის, პეტრას და ზიგანას საეპისკოპოსოები ისტორიულ ტყენთში ანუ ლაზიკაში.

XI საუკუნე

„ქართლის სამეფოს“ აღდგენა-რესტავრაციის სურვილი იმდენად ძლიერი იყო VI-X სს-ში, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზრი არ ცნობდა ერთიანი „ქართლის სამეფოს“ დაშლას და „ქართლი“ კვლავ ერთიან ქვეყანად ესახებოდა შავი ზღვიდან ბარდავამდე.

VIII ს-ის შემდგომ, მართალია, შეიქმნა „აფხაზთა“, „ტაო-კლარჯეთის“, „კახეთ-ჰერეთის“ სამეფოები, მაგრამ თითოეული ეს ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეული ცდილობდა გაეერთიანებინა საქართველო და აღედ-

გინა იბერიის ძველი სამეფო, რომელსაც ქართველები “ქართლის სამეფოს” უწოდებდნენ.

და აი, 978 წელს მეფე ბაგრატ III-ის დროს აღდგა იბერიის ანუ „ქართლის სამეფო“, საქართველო გაერთიანდა. 1010 წელს ბაგრატ III-მ თავის სამეფოს კახეთ-ჰერეთიც შემოუერთა. ამით რესტავრირებულ იქნა ფარნავაზ მეფის მიერ დაარსებული ფარნავაზიან-ხოსროიანთა იბერიის სახელმწიფო. საქართველოს ერთიან სახელმწიფოდ აღდგენა განაპირობა ქართველი ერის შინაგანმა მონდომებამ, განსაკუთრებულად გაზრდილმა ეროვნულმა თვითშეგნებამ.

საქართველოს გაერთიანებას, საეკლესიო კანონების თანახმად, თან უნდა მოჰყოლოდა აფხაზეთისა და მცხეთის საკათალიკოსოთა ორგანიზაციული გამთლიანება საქართველოს ერთიან ეკლესიად. მის პირველ პატრიარქს მელქისედეკ I-ს „აღმოსავლეთის პატრიარქი“ უწოდეს მის იურისდიქციისქვეშა ტერიტორიის სიდიდის გამო.

საქართველოს ეკლესიისათვის „საპატრიარქო ეკლესიად“ წოდების ღირსება ეფუძნებოდა მე-6 მსოფლიო კრების გადაწყვეტილებას, რომელმაც ქართული წყაროების ცნობით ჯერ კიდევ მე-7 საუკუნეში მიანიჭა ქართულ ეკლესიას უფლება ჰქონოდა საპატრიარქო ეკლესიის სახელი.

მელქისედეკ I იყო ბაგრატ III-ის ნათესავი და მისივე გაზრდილი. პატრიარქად დადგომისთანავე მელქისედეკი გაემგზავრა კონსტანტინოპოლში საიმპერატორო კარზე. ჩანს, იმისათვის, რომ კონსტანტინოპოლს ეცნო ქართული ეკლესიის საპატრიარქო ღირსება.

როგორც ირკვევა, კონსტანტინოპოლმა ცნო საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო ღირსება და საპატრიარქო ცენტრს – სვეტიცხოველს და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს მელქისედეკს საჩუქრად გადასცა მდიდარი მონასტერი და 105 სოფელი. ამ ფაქტს ადასტურებს XI-XIII სს. ისტორიული საბუთები.

თბილისის არაბმა ამირამ – ალიმ მელქისედეკის თხოვნით ეკლესია გადასახადებისაგან გაათავისუფლა.

ბაგრატ III-ის გარდაცვალების შემდეგ იწყება ომი ბიზანტიის იმპერიასა და საქართველოს შორის. ეს იყო არა ეპიზოდური შებრძოლებები, არამედ დიდი ომი, რომელიც ათწლეულობით გაგრძელდა და რომელშიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ ბიზანტიის იმპერატორები და საქართველოს მეფეები. ომი დაიწყო ბასილი II-ის დროს 1021 წელს და დამთავრდა კონსტანტინე მონომაქოსის დროს 1054 წელს. იმხანად საქართველოში მეფობდნენ გიორგი I და ბაგრატ IV. სწორედ ბაგრატ IV-ის დროს შეწყდა ბიზანტია-საქართველოს ომი და დაიდო სამშვიდობო ზავი.

ბასილი კეისარს იმედი ჰქონდა, რომ მის შეტევას საქართველოს სამეფო ვერ გაუძლებდა და დაიშლებოდა, მაგრამ ქართული ეკლესია გვერდში ამოუდგა სახელმწიფოს. ქართული ეკლესია ბიზანტიის მიერ დაპყრობილ კუთხეებში სათავეში ჩაუდგა სახალხო ომს დამპყრობთა წინააღმდეგ.

იმდროინდელი შეხედულებით, ბიზანტია და მისი იმპერატორები იყვნენ ბურჯნი მსოფლიო ქრისტიანობისა. იმპერატორებს თავყანს სცემდნენ,

როგორც ღვთის ნების აღმსრულებელი. ალბათ ამით იყო გამოწვეული ის, რომ ქართული მოსახლეობის ერთი ნაწილი ბიზანტიის მხარეს გადავიდა. ქართველ სამღვდლოებს ბიზანტიასთან ომში ქართველი „წერილი ერი“ რომ არ გამოეფხიზლებინა, მტერი გამოიყენებდა მათ გულწრფელ ქრისტიანობას თავის სასარგებლოდ.

ქართული ეკლესიის აქტიურმა პოზიციამ ამ ომში გამოიწვია ბიზანტიის სამეფო კარის რისხვა ქართული ეკლესიის მიმართ. ქართული ეკლესია მწვალებელთა არამათლმადიდებელ ეკლესიად გამოცხადდა. დაიწყო ქართული მონასტრებისა და ბერების დევნა იმპერიაში. საეჭვოდ გამოაცხადეს ქართული ეკლესიის თავიდანვე არსებული მრავალი უფლება.

XI ს-ში სომხური ეკლესია მწვალებლურ ეკლესიად მიიჩნეოდა ბიზანტიაში. ქართულ ეკლესიას იმ დროისათვის ჯერ კიდევ ეტყობოდა სომხური ეკლესიის გავლენის კვალი. სწორედ ეს გამოიყენეს ბიზანტიელმა იდეოლოგებმა ქართული ეკლესიის მართლმადიდებლობაში ეჭვის შესატანად.

„ღვარძლით“ არ ყოფილა შებიღნული ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია. ბერძნებმა ღვარძლად მიიჩნიეს ზოგიერთი წმიდა წიგნის თარგმნა-რედაქტირება სომხური ენიდან. არამართლმადიდებლად ჩაითვალა ეკლესია იმ მიზეზით, რომ ის საეკლესიო საჭიროებისათვის წიგნებს სომხური ენიდან თარგმნიდა ან არედაქტირებდა, მაგრამ ეს ხდებოდა ჯერ კიდევ სომხურ ეკლესიაში მონოფიზიტობის საბოლოო გაბატონებამდე, 726 წლის მანასკერტის კრებამდე.

როგორც ქართველთა, ისე ბერძენთა შორის ყოფილან „მაბრალობელნი“ და „მაყვედრებელნი“, რომლებიც სწუნობდნენ ქართულ თარგმანებს ამ მხრივ, რომ ისინი არ მიჰყვებოდნენ იმ დროს გავრცელებულ ბერძნულ რედაქციებს. „მაბრალობელთა“ და „მაყვედრებელთა“ გამრავლება XI ს-ის დასაწყისში გამოიწვია „ბიზანტია-საქართველოს“ ომმა.

იმისათვის, რათა მოესპოთ ბერძენებისათვის ქართველთა მწვალებლად გამოცხადების საბაზი, ექვთიმე და გიორგი მთანმიდელები და მათი სკოლა წმიდა წერილის მანამდე არსებულ თარგმანებს მაქსიმალურად უახლოებდნენ ბერძნულ წყაროს.

X ს-ის შუა წლებიდან ბიზანტიის ძლიერების დროს მან თავის გვერდით ვერ იგუა საქართველოს გაერთიანებული სამეფო.

XI ს-ის მეორე ნახევარში სრულიად შეიცვალა ბიზანტიის როგორც საგარეო, ისე საშინაო მდგომარეობა, თურქ-სელჯუკების შემოსევების გამო ამ დროს იმპერია კრიზისს განიცდიდა. სწორედ ამით იყო გამოწვეული, რომ XI ს-ის 50-იან წლებში ბიზანტიის იმპერიამ გადასინჯა თავისი დამოკიდებულება საქართველოს სახელმწიფოს მიმართ. ახალ ეპოქაში ბიზანტიას სჭირდებოდა ერთგული, მასზე დამოკიდებული, მისი გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყანა. ამიტომ სამწლიანი მოლაპარაკება 1054-1057 წლებში ბიზანტიასა და საქართველოს შორის დამთავრდა სამშვიდობო ზავით.

საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურთა მიზანი მოლაპარაკების დროს ბიზანტიასა და საქართველოს შორის ურთიერთობის ნორმალიზაციის გარდა იყო საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო უფლებების ცნობა, როგორც ბიზანტიის სახელმწიფოს, ასევე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მიერ.

პირველი წარმატება, რასაც დელეგაციამ მიაღწია, იყო ის, რომ შეწყდა ქართველი ბერების სასტიკი დევნა ბიზანტიის იმპერიაში, კერძოდ კი, ივერონში.

საქართველოს დელეგაცია მოლაპარაკებისას ფრიად წარმომადგენლობითი იყო. კონსტანტინოპოლში ბაგრატ მეფე და მარიამ დედოფალი ჩაბრძანდნენ მთავრებისა და წარჩინებულების თანხლებით. ვინაიდან დელეგაციას საეკლესიო საქმეებიც უნდა მოეგვარებინა, ათონის მთიდან ჩამოვიდა გიორგი მთაწმიდელი – იმ დროის ყველაზე დიდი ავტორიტეტი ეკლესიისა – და დელეგაციის მუშაობაში მიიღო მონაწილეობა.

გიორგი მთაწმიდელი კონსტანტინოპოლიდან გაემგზავრა ანტიოქიასა და იერუსალიმის საპატრიარქოებში. ანტიოქიის პატრიარქ პეტრე III-ს გიორგი მთაწმიდელთან საგანგებო საუბრები ჰქონდა „კანონთათვის საეკლესიოთა“ და აგრეთვე „სარწმუნოებისთვის მართლისა“.

გიორგი მთაწმიდელს, მას შემდეგ, რაც პეტრე III დაურწმუნებია, რომ ქართული საპატრიარქოს შექმნა არ ეწინააღმდეგებოდა „საეკლესიო კანონებს“ და რომ ამ ახალი საპატრიარქოს შექმნით არ დარღვეულა „მართალი სარწმუნოება“, ანტიოქიის პატრიარქი თავისთან იახლოებს. პატრიარქი მოხიბლულა გიორგის სულიერი სიმაღლითა და ცოდნით, ამიტომაც ის ანტიოქიის საპატრიარქოს საქმეების მოგვარებასაც კი ქართველ ბერს ანდობდა. თავის პირად ცხოვრებასაც მას უზიარებდა.

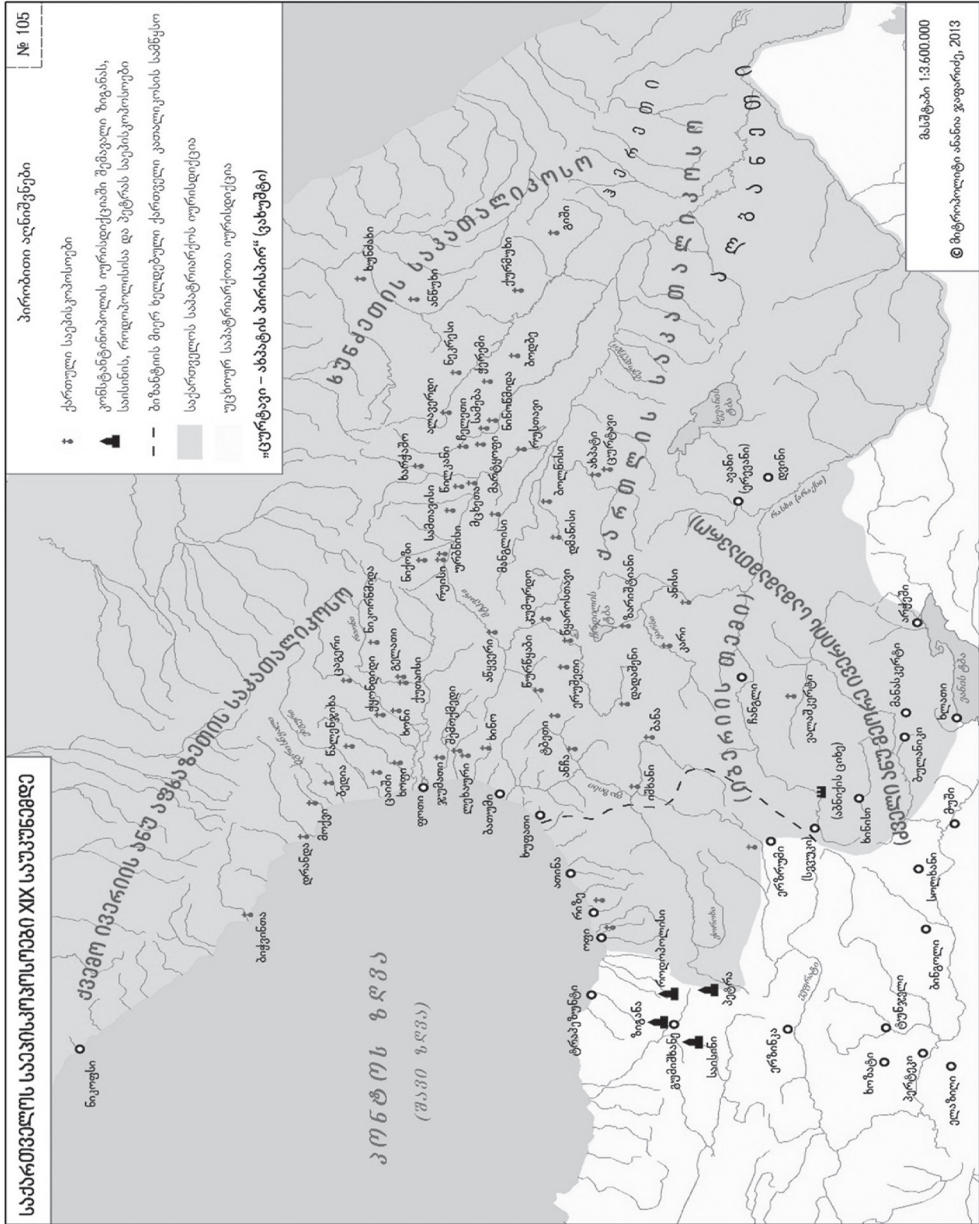
პეტრე III-ის დროს ჩატარდა ანტიოქიის საეკლესიო კრება, რომელმაც აღიარა საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო უფლებები და შეწყვიტა ქართული ეკლესიისა და ქართველი ბერების დევნა.

მაგრამ ამ დევნის რეციდივები 1057 წლისათვის მაინც არსებობდა. ანტიოქიის კრების შემდეგ პეტრე III-ს დიდხანს აღარ უცოცხლია. იგი 1057 წელს გარდაიცვალა. გიორგი მთაწმიდელი შეხვდა ახალ პატრიარქს თეოდოსის (თეოდორე). ბერძენი ბერებისაგან წაქეზებულმა პატრიარქმა გიორგი მთაწმიდელს განუცხადა: ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიას უნდა ემორჩილებოდესო და დაემუქრა კიდევ – თუ ასე არ იქნება, მაშინ მთელს ბიზანტიის იმპერიაში გაგრძელდება ქართული ეკლესიის დევნაო. ანტიოქიის პატრიარქი ეყრდნობოდა „პენტარქიის“ შეთხზულ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ავტოკეფალური მხოლოდ ის ეკლესია შეიძლება იყოს, სადაც მოციქულმა იქადაგა. ანტიოქიის ეკლესია პეტრე მოციქულის დაარსებულად მიიჩნეოდა, ხოლო ანტიოქელთა აზრით საქართველოში არ უქადაგია არც ერთ მოციქულს.

გიორგი მთაწმიდელმა დაუსაბუთა თეოდოსის, რომ საქართველოს ეკლესია ანდრია პირველწოდებულის მიერაა დაარსებული და სვიმონ კანანელიც ჩვენს ქვეყანაშია დაკრძალული. შემდეგ კი პატრიარქს მისივე ლოგიკიდან გამომდინარე პასუხობს: რაკი სიტყვა დამორჩილებას შეეხო, უფრო ჯეროვანი იქნება, თუ თქვენი ეკლესია დამორჩილება ჩვენს ეკლესიას, ვინაიდან ანდრია ქრისტეს პირველი მოწაფე იყო და მან მოუწოდა თავის ძმას პეტრესო.

პატრიარქი სავესებით დარწმუნებულა, რომ საქართველოში მოცქეულებს უქადაგიათ და გიორგი მთაწმიდელის პასუხს მასში კეთილგონიერება აღუძრავს.

ამრიგად, 1054-1057 წლებში ბიზანტიურმა საპატრიარქოებმა აღიარეს ქართული ეკლესიის ფაქტობრივად არსებული ავტოკეფალურობა და შეწყვიტეს მისი უკანონო დევნა.

საქართველოს ისტორიული საეპისკოპოსოები

**საქართველოს ეკლესიის ისტორიის II პერიოდი, XII–XVIII სს.
(რუის-ურბნისის კრებიდან ავტოკეფალიის გაუქმებამდე)**

XII საუკუნე

XII ს-ში საქართველოში უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენები მოხდა. 1089 წელს გამეფდა 16 წლის დავითი, შემდეგ აღმაშენებლად ნოდებუღი. მან მეტად მძიმე მდგომარეობაში მყოფი სამეფო მიიღო. თურქთა თარეშის შედეგად, რომელიც წლების განმავლობაში გრძელდებოდა, საქართველო აოხრებული იყო. თბილისი უკვე 400 წლის განმავლობაში არაბთა ხელში იყო. კახეთი დამოუკიდებელ სამეფოდ ქცეულიყო. ქვეყანაში შინააშლილობა სუფევდა, დიდგვაროვან აზნაურებს ლალატისაკენ ეჭირათ თვალი და მეფის ხელისუფლების შესუსტება ენადათ. მაღალი იერარქნი დიდგვაროვან აზნაურთა წრის წარმომადგენელნი იყვნენ.

ქვეყნის ცენტრალიზაციის მოწინააღმდეგე ძალები მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვაროვნებს უჭერდნენ მხარს, ზოგი მათგანი ეკლესიის მაღალი ფენის წარმომადგენელი იყო, რომელიც ეკლესიაში თავისი მაღალი წარმომობისა და სიმდიდრის წყალობით იყო მოხვედრილი. მათ რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა „უღირსებს“ უწოდებს.

დავით აღმაშენებელმა ძირითადი უწყებანი (საშინაო, ფინანსთა, სამხედრო) უშუალოდ მეფის ვეზირს – მნიგნობართუხუცესს – ჭყონდიდელს დაუქვემდებარა. მასვე ექვემდებარებოდა სამეფო სპაც. იგი მეფესთან ერთად წყვეტდა ომის დაწყება-არდაწყების საკითხს და ზოგჯერ ომშიც მიდიოდა. გიორგი ჭყონდიდელის უშუალო ხელმძღვანელობით მოხდა ციხე-ქალაქ სამშვილდის აღება 1110 წელს, რასაც ქვემო ქართლის მთავარ ციხეთა განთავისუფლებაც მოჰყვა. სამშვილდის აღებამ თურქებს თავზარი დასცა, სულთანმა 100 000 კაციანი ლაშქარი გამოგზავნა, მაგრამ დავითმა სძლია და თურქები გაიქცნენ. გიორგი ჭყონდიდელმა მტერს რუსთავიც წაართვა – ეს მოხდა 1115 წელს. 1118 წელს ყივჩაღების საქართველოში ჩამოსახლების საქმეც დავითმა გიორგი ჭყონდიდელთან ერთად მოაგვარა. ყივჩაღები ქართველ მეფეს საზღვრების დასაცავად და უცხოეთში სალაშქროდ ესაჭიროებოდა. ისინი დასახლებული ჰყავდა საზღვრებზე, თანამედროვე სომხეთსა და აზერბაიჯანში (შირვანთან), ამიტომაც ყივჩაღები ქართველებს არ შერწყმიან.

დავით აღმაშენებლის ყოველი გამარჯვება ქრისტიანობასთან იყო დაკავშირებული, ქრისტიანობის მტრების დათრგუნვისაკენ მიმართული. ჯვაროსანთა ომის დაწყებისას მეფე ყოველმხრივ ეხმარებოდა მათ.

დავით აღმაშენებელი, როგორც ღრმადმორწმუნე ქრისტიანი, უფალს იყო მინდობილი. ასე იყო დიდგორის ბრძოლის დროსაც, როცა შეიკრიბა ურიცხვი თურქი, ვითარცა ზღვა ქვიშისა. 1121 წლის 18 აგვისტოს მოვიდნენ თრიალეთში, მანგლისსა და დიდგორში, ისე, რომ ფეხის დასადგმელი ადგილიც არ ჰყოფნიდათ, ხოლო დავით მეფემ, უშიშმა და გულით უძრავმა წინ განაწყო თავისი სპა.

პირველი შებრძოლებისას უკან დაიხია მტერმა, ხოლო შემდეგ გაიქცა, რამეთუ დავით მეფეს მაღალი ღმერთი შეეწეოდა და წმ. მონამე გიორგი ცხადად და ყველას სახილველად წინ მიუძლოდა. ეს ბრძოლა სულ სამი საათი გაგრძელდა. თურქებმა წინააღმდეგობა ვეღარ შეძლეს ქართველების მხრიდან პირველივე კვეთების შემდეგ.

მეორე წელს აიღო მეფემ თბილისი, რომელიც 400 წელი არაბთა ხელში იყო (1122 წელი).

ერთი მხრივ, იგი, როგორც მეფე და სახელმწიფო მოღვაწე, მტკიცე ნებისყოფით, გონიერი მოქმედებითა და სამხედრო და ადმინისტრაციული მართვის ნიჭით ძლიერ ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს ქმნიდა და ყველას, ერსაც და ბერსაც მის სამსახურში აყენებდა, ხოლო მეორე მხრივ ის, როგორც განათლებული ადამიანი, თაყვანსა სცემდა მეცნიერებას, პატიოსნებასა და ერთგულებას, ამის უნიკალური განსახიერება მისი მოძღვარი – არსენ იყალთოელი იყო, წიგნი კი – მისი განუყრელი მეგობარი.

მეფე მუდამ ბერების წრეში ტრიალებდა, ამიტომ დავითი სასულიერო წიგნების უზადლო მცოდნე იყო და მას ღრმა საეკლესიო საღვთისმეტყველო განათლება ჰქონდა მიღებული.

დავით მეფემ დაამშვიდა ქვეყანა, აავსო, აღაშენა დანგრეული და ყველა ღროს გადაამეტა მშვიდობით და სიმდიდრით. მან სიბრძნის დედად იპოვა შიში ღმრთისა. ხოლო საღმრთო წერილი – ძველი და ახალი შეიყვარა და შეითვისა. ეს წიგნები წარმოადგენდა მისთვის სულიერ საზრდოს. მუდამ თან ახლდა წიგნებით დატვირთული ჯორები და აქლემები და ცხენიდან ჩამოქვეითდებოდა თუ არა, პირველ ყოვლისა, წიგნებს მიართმევდნენ ხოლმე. კითხულობდა დაღამებამდე, კითხულობდა ომის დროსაც კი, თავისუფალ საათებში. მუდამ ლოცვა-მარხვაში იყო. საეშმაკო სიმღერები, სახიობანი, განცხრომა, ღმრთის საძულველი გინება და ყოველი უწესობა ლაშქარშიც აკრძალული იყო.

სინას მთაზე, სადაც მოსემ და ელიამ იხილეს ღმერთი, მონასტერი ააშენა და მრავალი ოქრო წარგზავნა.

ყოველივეს გასცემდა არა მოხელეებისგან მიღებულს, ანდა სამეფო საჭურჭლიდან, არამედ თავისი ხელით მოპოვებულს.

არა მარტო მონასტრები და ლავრები გაათავისუფლა მოვალეთაგან, არამედ მისი სამეფოს ხუცეებიც – ბეგარისაგან, რათა თავისუფლად აღესრულებინათ საღმრთო მსახურება.

ღმრთის მიერ ისეთი ნიჭი ჰქონდა ბოძებული, რომ არავისი საქმე და სიტყვა, კეთილი თუ ბოროტი არ დაემალებოდა, ამიტომაც ვერც დიდი და ვერც მცირე ორგულობასა და ღალატს ვერ უბედავდა. ასევე მღვდელმთავრები, მღვდლები, დიაკვნები, მონაზვნები და ყოველი კაცი საქმეს წესიერად აკეთებდა, ამიტომაც იყო წესიერება, კანონიერება, პატიოსნება.

ერთხელ მეფეს სომეხთა ეპისკოპოსებმა სთხოვეს, რომ ჩაეტარებინა კრება, სადაც იქნებოდა სიტყვისგება და რჯულის გამოძიება, იმ პირობით, რომ თუ სომეხები დამარცხდებოდნენ, რჯულის ერთობას დათანხმდებოდნენ და თავიანთს შეაჩვენებდნენ, ხოლო თუ გაიმარჯვებდნენ – მაშინ ბრძა-

ნება უნდა გაცემულიყო, რათა აღარ ეწოდებინათ მათთვის მწვალებლები და არ შეეჩვენებინათ.

მეფემ მოიწვია ქართლის კათალიკოსი იოანე, ეპისკოპოსები, მეუღაბნონენი და არსენ იყალთოელი, სხვა მეცნიერები და ბრძენი კაცები.

დაიწყეს კამათი ცისკრიდან სალამოს ცხრა საათამდე. მოეწინა მეფეს და უთხრა მათ: „თქვენ, მამანო, გაურკვეველ სიღრმეებში შეხვალთ, შეუცნობელს ხედავთ, როგორც ფილოსოფოსები და ჩვენ არ შეგვიძლია გაგება, როგორც უსწავლელებსა და ერისკაცებს. თქვენ იცით, რომ მე შორსა ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, როგორც სამხედრო საქმეებში აღზრდილი, ამიტომაც უსწავლელი და მარტივი სიტყვებით გეტყვით თქვენ“. ეს რომ თქვა, ისეთი იგავებით გასცა სომხებს პასუხი, რომ უპასუხოდ და უსიტყვოდ დატოვა ისინი, როგორც ოდესღაც ბასილი დიდმა წარმართები ათენში. მწვალებლებმა საჯაროდ აღიარეს დამარცხება.

მემატიანე დავითს ახასიათებს, როგორც „მტრებისგანაც კი სანადელს და სათნოებით საყვარელს“.

მეფობდა 36 წელი და როგორც დავითმა სოლომონი, მან თვითვე დასვა ტახტზე თავისი ძე დემეტრე, ყოვლითურთ მსგავსი მამისა და დაადგა თავზე გვირგვინი პატიოსანი ქვებისა, შეარტყა წელზე მახვილი, სვიანად ხმარებული და შემოსა პორფირით, დაულოცა ცხოვრება. ასე გაცვალა ქვეყნიური მოქალაქეობა ზეციურ სასუფეველზე, სადაც არის შვება და სიხარული, სადაც არ არის მწუხარება და არის სიცოცხლე, რომელსაც ვერ შეამღვრევს სიკვდილი. სახელოვანი და დიდებული მეფე 1125 წ. 24 იანვარს გარდაიცვალა.

დავით აღმაშენებლის შემდეგ, თამარ მეფემდე, ე.ი. დემეტრე I-ის, დავით V-ის და გიორგი III-ის დროს, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მეფეები სხვაობდნენ ურთიერთისაგან როგორც ზნეობრივ-მოქალაქეობრივი თვისებებით, ისე პოლიტიკური აღლოთი, სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის სტრუქტურაში არსებითი ცვლილებები არ მომხდარა. იგივეს ვერ ვიტყვით თამარის პერიოდზე, განსაკუთრებით, მისი მეფობის პირველ წლებზე. აუცილებელია აღინიშნოს რამდენიმე ძირითადი მომენტი.

დავით აღმაშენებლის დროიდან მაღალ თანამდებობებზე არა შთამომავლობითი და გვაროვნულ-წოდებრივი ნიშნებით, არამედ პირადი ღირსებებით აწინაურდნენ. გიორგი III-საც უმაღლესი „სახელოები“ ღირსეულ და ერთგულ „უგვართათვის“ ჰქონდა მიცემული. ახლა, უკვე თამარის დროს, აღარ ისურვეს დიდებულებმა ძველ ხელისუფალთა ხელქვეითობა და მოითხოვეს ყუბასარისა და აფრიდონისათვის თანამდებობისა და ქონების ჩამორთმევა. თამარმა დათმო.

ვაკანტური ადგილებისათვის დიდებულთა შორის ქიშპობა გაჩაღდა. თამარმა უპირატესობა მხარგრძელებს მიანიჭა. განსაკუთრებით აამალა ზაქარია, აგრეთვე სარგის, ივანე და ავაგ მხარგრძელები. მემატიანის თანახმად, ივანე მხარგრძელმა, რომელსაც თამარმა მისი თხოვნის თანახმად ათაბაგობა უბოძა, ფაქტიურად უღალატა საქართველოს შალვა და ივანე

ახალციხელების შურის გამო. ასევე არ გამოიჩინეს ერთგულება დანარჩენმა მხარგრძელებმაც.

საქართველოს გაერთიანებისას ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესები თავდადებულად იბრძოდნენ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნისათვის, საქართველოს გაერთიანებისათვის, ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღების შემდეგ კი საქართველოს ერთიანი სახელმწიფო დამარცხდა და დაიშალა. ჭყონდიდელის დროინდელი კონსოლიდაცია ამ დროს შურმა და ღალატმა შეცვალა. „ოთხმა მხარგრძელმა“ და მათმა შთამომავლებმა ჭყონდიდელობა ვერ გასწიეს.

ცხადია, სამეფო კარზე მონოფიზიტი ამირსპასალარის აღზევებით მართლმადიდებელი ეკლესია კმაყოფილი არ იქნებოდა. აქ საფიქრებელია ის, რომ როგორც კათალიკოსი, ისე ძველი სამეფოს დიდებულები გრძნობდნენ – ახალი პოლიტიკით (მონოფიზიტების აღზევებით) სახელმწიფოს შეიძლებოდა დიდი პოლიტიკური მარცხი განეცადა. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ეს მართლაც ასე მომხდარა და ლაშა-გიორგი ამ მარცხის გამოსწორებას შეეცადა. ლაშა-გიორგი ცენტრალისტური ტენდენციებისკენ მიდრეკილი მმართველი იყო. მან განიშორა მხარგრძელები. თამარის ძეს დავით აღმაშენებლობა და მისი უახლოესი მემკვიდრეების დროინდელი მძლავრი სამეფო ხელისუფლების აღდგენა სურდა. ლაშა სასტიკად დაამარცხეს აღზევებულმა დიდებულებმა – ათაბაგმა და სხვა მხარგრძელებმა. მეფეს სახელი გაუტყვეს და იგი სხვა დიდებულების, ხალხისა და მორწმუნეების თვალში უნებისყოფო და ამორალურ ადამიანად წარმოაჩინეს. ლაშა ახალგაზრდა გარდაიცვალა. მათ რუსუდანი გაამეფეს.

აღსანიშნავია, რომ ზაქარია მხარგრძელი ეროვნებით ქურთი, სარწმუნოებით სომეხი, პოლიტიკურად კი ქართველი მხედართმთავარი და მოღვაწე იყო.

თამარის მოღვაწეობის დასახასიათებლად მთავარია მისი საგარეო და საშინაო პოლიტიკური მიღწევები, და ასევე მისი სახელმწიფოს გასაოცარი ჰუმანურობა, რომელიც თავის მხრივ, საფიქრებელია, დავით აღმაშენებლის სულიერ მემკვიდრეობას ეფუძნებოდა.

დავით აღმაშენებლის ანდერძი (აგრეთვე მისი „გალობანი სინანულიანი“) არ იყო დაფარული მისი შემდგომი თაობებისათვის. უფრო მეტიც, ჩანს, მისი აღსრულება ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს თავიანთ მოვალეობად მიაჩნდათ, განსაკუთრებით, თამარ მეფეს. ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ თამარის ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოძღვარი სწორედ ამ ანდერძს იღებს საზომად თამარის მოღვაწეობის შეფასებისას.

თამარ მეფეს მაჰმადიანთაგან განთავისუფლებული ქვეყნები უშუალოდ კი არ შემოუერთებია თავისი სამეფოსათვის, არამედ ისინი ყმადნაფიც ქვეყნებად უქცევია. ამით ამ ქვეყნების სამეფო „სახლებისათვის“ სამეფო უფლებები შეუნარჩუნებია, უფრო მეტიც, „დაგლახაკებული“ მეფეები გაუმდიდრებია.

დავით მეფემდე, წინა საუკუნეებში, ქართველი ერი თვითონ იყო სხვა ერების აგრესიის ობიექტი; მისი მთლიანი ძალისხმევა იმ დროს თავისუფ-

ლების მოპოვებისა და გაერთიანებისაკენ იყო მიმართული, მაგრამ, როგორც კი ერთიანი, კავკასიის მასშტაბის უძლიერესი სახელმწიფო შექმნა, მან უარი განაცხადა სხვათა დაპყრობა-ასიმილაციაზე, გამოამჟღავნა უდიდესი შინაგანი სითბო და სიყვარული, კაცთმოყვარეობა – ეს იყო თამარის სახელმწიფო პოლიტიკა, რომელიც, როგორც ითქვა, დავითის ჰუმანიზმს ეფუძნებოდა.

სწორედ რომ, საოცარია შუა საუკუნეებისათვის ამგვარი მოქმედება: ხელმწიფე, რომელსაც შეუძლია სხვათა მიწების მითვისება, უარს ამბობს ამაზე, ანდა ინანიებს „სახლის სახლზე“ შერთვას.

ამ კუთხით თუ გადავხედავთ ძველი მსოფლიოს სახელმწიფოთა პოლიტიკას, სულ სხვა სურათს დავინახავთ. ხელმწიფეები იმით ამაყობდნენ, რამდენი ქვეყანა დაიპყრეს, დაანგრეს, მოსპეს. ამ თვალსაზრისით არა მარტო ასურეთის და ურარტუს ხელმწიფეები, არამედ არც რომისა და ბიზანტიის იმპერატორები იყვნენ გამონაკლისნი, თურქულ-სპარსულ სახელმწიფოებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, თვით XIX ს-ის „ცივილიზებული“ სახელმწიფო მოღვაწეებიც ასევე იქცეოდნენ. პავლე ციციანოვი რუსეთისადმი დაუმორჩილებელ ერთ თემს სწერდა: „...თქვენ ნამდვილად ფიქრობთ, რომ მე ქართველი ვარ და ბედავთ ასე წერას. მე რუსეთში დავიბადე და გავიზარდე. ჩემში რუსული სულია. დაიცადეთ ჩემს მოსვლამდე და მაშინ მე თქვენ სახლ-კარს კი არ დაგინვათ, თქვენ დაგნვათ და თქვენს ცოლ-შვილს შიგნეულობას გამოვლადრავ...“

დიახ, მართალია პავლე ციციანოვი, როცა თავის თავს არაქართველ პოლიტიკურ მოღვაწედ მიიჩნევს, რადგანაც ქართველი პოლიტიკოსისათვის მიუღებელია მსგავსი ქმედებანი. ერთი ჩვენი მოღვაწე ამბობდა: „ერი თავის ნამდვილ სახეს უდიდესი სიძლიერის დროს ამჟღავნებს“.

თამარის ამ ჰუმანიზმს არაქართველმა ხალხებმა გასაოცარი სიყვარულით უპასუხეს. იგი არა მარტო ქართველ ერს, არამედ კავკასიის (განსაკუთრებით მთიანეთის, ჩრდილო კავკასიის) ხალხებსაც უყვარდათ.

თამარის სახელმწიფოში მკაცრად იყო დაცული ღარიბთათვის სახელმწიფო შემოსავლის მეათედის განაწილების წესი. აღსანიშნავია, რომ ქართული სახელმწიფოსათვის შემოსავლის მეათედის გადაცემა ღარიბთათვის დავით აღმაშენებლამდეც ტრადიციული იყო. მაგრამ თამარი, ისევე, როგორც დავით აღმაშენებელი, ღარიბებს არა მარტო სახელმწიფო ქონებას, არამედ პირად ქონებასაც, თავისი ხელის შრომით შექმნილსაც უნანილებდა. საინტერესოა, რომ იგი პირად ქონებას სამეფო ქონებისგან განარჩევდა, მაშინ, როცა ჩვეულებრივ, ფეოდალურ ქვეყნებში ასეთი გარჩევა არ იცოდნენ.

მემატიანის სიტყვით, თამარმა სულიერი სიმშვიდე საზოგადოებაშიც დაამკვიდრა. მის დროს მათრახის ცემითა და სხეულის ასოების მოკვეთით დასჯა აღკვეთილი იყო. ფაქტიურად მოისპო სიკვდილით დასჯა.

თამარის ჰუმანიზმის განსაკუთრებულ გამოხატულებად უნდა ჩაითვალოს მისი დამოკიდებულება სხვა რელიგიური აღმსარებლობებისადმი.

სამეფოს გაფართოებას, აყვავება-გაფურჩქვნას, სახელსა და დიდებას თამარის პიროვნებაში სიამაყე არ აღუძრავს.

თამარის პოლიტიკა, ცხადია, განსხვავდებოდა დავით აღმაშენებლის სახელმწიფოებრივი მიმართულებისაგან, მაგრამ მოულოდნელი არ ყოფილა, რადგან ფაქტიურად ის იყო ქრისტიანულ მორალზე დაფუძნებული პოლიტიკა, და სხვათა შორის, მას თეორიული საფუძველი თვით დავითმა მისცა, როგორც თავისი მოღვაწეობით, ისე ცნობილი ანდერძითა და „გალობანი სინანულისანი“, სადაც იგი ნაწილობადაც, რომ უფრო მეტად ჰუმანური პოლიტიკის განხორციელება ვერ შეძლო, თამარმა კი განახორციელა.

ქართულ საზოგადოებას საპროგრამო თეორიად მიუჩნევია დავით მეფის ანდერძში გადმოცემული შეხედულებანი სახელმწიფო მონყოფისა, ამიტომაც, ჩანს, თამარს უცდია აღესრულებინა ის და მთლიანი სახელმწიფო სისტემა მისი განხორციელებისათვის დაუქვემდებარებია.

XIII საუკუნე

თამარის დროინდელი აყვავებული ქვეყანა რუსუდანის მეფობისას მონღოლებმა დაიპყრეს. ამას კი წინ ჯალალედინის ლაშქრობა და თბილისის იავარქმნა უსწრებდა.

1225 წელს ხვარაზმმა ჯალალედინის შემოსევისას რუსუდანმა ქართველთა ლაშქარს მხარგრძელი ივანე ათაბაგი უსარდლა. შებრძოლება საქართველოს სოფელ გარნისთან (სომხეთში) მოხდა. ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა და მარცხის მიზეზი ურთიერთშური და მტრობა იყო.

ამ ომში ქართველთა ლაშქარში მენინავენი მესხები იყვნენ – შალვა და ივანე ახალციხელების მეთაურობით. წესით, მთავარსარდალს დამხმარე ძალა უნდა მიეშველებინა ქართველ წინამბრძოლებისათვის, მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ახალციხელებმა მრავალგზის შეუთვალეს, ივანე ათაბაგმა ჯარი არ მიაშველა. ივანე ახალციხელი ამ ომში მოკლეს, ხოლო შალვა ტყვედ ჩაიგდეს. იგი ჯალალედინმა მაშინვე როდი მოკლა, თავისთან დაიტოვა და დიდი პატივით ეპყრობოდა. ტკბილი სიტყვით შეეცადა, რომ შალვას სჯული დაეტოვებინა, მაგრამ ვერაფრით გატეხა. მრავალი ტანჯვის შემდეგ შალვა ახალციხელი მონამეობრივი სიკვდილით აღესრულა და წმიდანის გვირგვინი ხვდა წილად.

მემატინე ამბობს, რომ საქართველოს დაცემასა და განადგურებას (ჯერ ხვარაზმელების, შემდეგ კი მონღოლების მიერ) საფუძველი სწორედ ამ ომში დაედო. გარნისის ომში ქართველთა ლაშქარს არც უომია მცირერიცხოვანი ნაწილის გარდა, რომელიც ახალციხელების მეთაურობით მტრის უზარმაზარი ლაშქრის წინაშე მარტო აღმოჩნდა.

მხარგრძელი მთავარსარდალი, ივანე ათაბაგი უკუიქცა და სადღაც ჩაიკეტა. მანდატურთუხუცესმა, ასევე მხარგრძელმა შანშემაც მხოლოდ თავის პირად საგამგებლოზე (ანისზე) იზრუნა. მონღოლებთან მათი მოგვარე ვარამ გაგელიც დაზავდა, ხოლო საქართველოს სხვა კუთხეები სასტიკად ირბეოდა.

ჯალალედინის ლაშქარი გარს შემოადგა თბილისს. რუსუდანი აიყარა და ნავიდა ქუთათისს. თბილისის მცველად დატოვა ლაშქარი და ბოცოს ძენი – ბიძინა და ბოცო. თბილისელმა სპარსელებმა მტერს კარი ღალატით გაუღეს. ქალაქი ომის ასპარეზად იქცა. მტერი უწყალოდ მუსრავდა თბილისელებს. სულთანმა სიონის გუმბათი მოახსნევინა და ბილნი დასაჯდომელი ააშენებინა. სიონის ხატები – უფლისა და ღმრთისმშობლის, ხიდის თავთან დაადებინა და ბრძანა, რომ შეპყრობილ ქრისტიანებს ფეხით გადაევლოთ მათზე. ვინც უარს იტყოდა, იქვე კლავდნენ. საფიქრებელია, რომ მოკლულთა რიცხვმა 100 000-ს მიაღწია. თავის მხრივ არც უფალმა მიატოვა თავისი სამწყსო – ქართველი ერი და მას ამ გასაჭირში მრავალგზის შეენია.

XIII ს-ის დამდეგიდან ჩინგიზ ხანის მეთაურობით მონღოლთა გაერთიანებულმა სახელმწიფომ მსოფლიოს მნიშვნელოვანი ნაწილი აზიასა და ევროპაში – ჩრდ. ჩინეთი, შუა აზია, ირანი, ავღანეთი და სხვა ქვეყნები დაიმორჩილა. ჩვენი მემკვიდრე წერს, რომ მონღოლები ლაშქრობდნენ „დიდსა სცივჩაღეთსა ზედა, ოვსეთს, ხაზარეთს და რუსეთს ვიდრე ბნელეთამდე“. „ბნელეთს“ მემკვიდრე ჩრდილოეთის პოლარულ ზონას უწოდებს. დასავლეთიდან ისინი მიუახლოვდნენ ევროპის ცენტრებს – „ვიდრე ბოლართა სერბეთამდე“.

საოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ ასეთმა უძლიერესმა სახელმწიფომ საქართველოს სრული დაპყრობა და ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება ვერ შეძლო. იგულისხმება, რომ დასავლეთ საქართველო მონღოლებს არასოდეს დაუპყრიათ, რის გამოც საქართველოს სამეფო ცენტრიც აქ იქნა გადატანილი. მონღოლების ძირითადი ძალების შემოსევის დროს საქართველოს სახელმწიფოს სათავეში რუსუდან მეფე იდგა, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი გამოუცდელსა და ქვეყნის მესაჭეობისათვის გამოუსადეგარ პიროვნებას უწოდებს.

შეეძლოთ თუ არა საქართველოს მთავრობასა და მთავარსარდალს არ შეენწყვიტათ ბრძოლა და მონღოლებს გამკლავებოდნენ? უთუოდ შეეძლოთ. ამაზე მიუთითებს ისიც, რომ მონღოლებმა, მიუხედავად დიდი მონდომებისა, დასავლეთ საქართველოში შესვლა ვერც ერთხელ ვერ შეძლეს.

მონღოლებმა ფაქტიურად უბრძოლველად დაიმორჩილეს აღმოსავლეთ საქართველო. ასეთ დროს ქართულმა ეკლესიამ საჭიროდ მიიჩნია შეწეოდა საქართველოს დამშვიდების საქმეს. წყონდიდელმა ეპისკოპოსმა კიდევ ერთხელ იწვება საქართველოს შეკრება ერთ მთლიან ქვეყნად. დაახლოებით 1242 წელს „რუსუდან მეფემ ბათო ყაენთან ვოლგისპირეთში არსენ წყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესი გაგ ზავნა“. მან მონღოლებთან ზავს მიაღწია, რომლის თანახმადაც მონღოლთა უმაღლესი ხელისუფლება სცნობდა ერთიან, განუყოფელ საქართველოს სახელმწიფოს ქართველი მეფის მეთაურობით. აღმოსავლეთ საქართველოს გარკვეული ვალდებულება უნდა ეკისრა, ხოლო დასავლეთ საქართველო, როგორც დაუპყრობელი მხარე, ამ ვალდებულებისაგან თავისუფალი იყო, თუმცა ხარკის გადახდა მთელ საქართველოს დაეკისრა. ამ ზავმა დაიცვა ჩრდილო კავკასიის დას. საქართველოს მომიჯნავე მხარეები, რომელნიც საქართველოს სახელმწიფოს საზღ-

ვრებში შემოდინდნენ, მაშინ როცა მონღოლებმა ჩრდილო კავკასიის სახვა მხარეები სასტიკად გაანადგურეს, მაგალითად საქართველო-მონღოლების ზავმა დანგრევისაგან გადაარჩინა სენცის, შოანასა და ზელენჯუკ-არხიზის შესანიშნავი გუმბათიანი ტაძრები, ნაგებნი ქართველ მეფეთა მიერ და ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალნი (ამჟამინდელ ყარაჩაიში).

1259 წელს მონღოლებს თბილისში მჯდომი საქართველოს ორი მეფიდან ერთ-ერთი, დავით ნარინი – რუსუდანის ძე აუჯანყდა და დას. საქართველოში გადავიდა. ამის შემდეგ საქართველოს ეს ნაწილი მონღოლთა ბატონობას გამოეთიშა და ამ მხარის მმართველები კვლავ ქართულ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას აგრძელებენ.

სამწუხაროდ, მონღოლთა ბატონობის დროს, პოლიტიკური მმართველობის თვალსაზრისით საქართველო სამ ნაწილად გაიყო: აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ „საქართველოებად“. მაგრამ მათ ქართული ეკლესია აერთიანებდა. სწორედ ამიტომ, ამ დაშლის ჟამსაც, ქართველებს თავიანთი ქვეყნის საზღვრებად ძველებურადვე ნიკოფსია და დარუბანდი ჰქონდათ წარმოდგენილი.

აქვე უნდა ითქვას, რომ სინამდვილეში აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვარი „თეთრწყალზე“ (ანუ ახსუზე) გადიოდა, საიდანაც დარუბანდამდე, ანუ კასპიის ზღვამდე მხოლოდ 60-70 კმ-ია. ეს მდინარე ქართველთა ეთნიკური განსახლების აღმოსავლეთ საზღვარს არა მარტო მონღოლების დროს, არამედ წინა საუკუნეებშიც წარმოადგენდა. მაგალითად, როცა X ს-ის მეორე ნახევარში კახეთი და ჰერეთი გაერთიანდა, ეს გაერთიანება ვრცელდებოდა მდ. ახსუმდე. ამ კუთხეში ქართველები, კერძოდ, ჰერები მჭიდროდ იყვნენ დასახლებულნი, შემდეგ, იმის გამო, რომ ამ კუთხის მახლობლად მონღოლებმა საძოვრები გაიჩინეს, ეს ქვეყანა მოსახლეობისაგან დაიცალა, ან გადაგვარდა.

სამხრეთ საქართველოს საზღვარი გადიოდა მდ. არაქსზე (რახსზე). ანისი და დვინიც ძველებურად კვლავ საქართველოს ქალაქებად ითვლებოდა.

ტაოც საქართველოს ეკუთვნოდა. კობტასთავის შეთქმულთა შორის ტაოელი მეთამბოხეებიც მოიხსენიებიან.

მესხეთში ბექას მთავრობის დროს საქართველოს საზღვრებში ჭანეთიც კი შედიოდა, რომელიც ბიზანტიამ დათმო. აქვე აღვნიშნავთ, რომ სამცხის მთავართა ოჯახი დიდად ღმრთისმოშიში იყო. დიდ პატივს სცემდა სამღვდელოებას, ეპისკოპოსებს, მონაზვნებს. ბექა მონასტერთა და ეკლესიათა მშენებელი, მონაზონთა და მონესეთა პატივისმცემელი იყო. ცისკრის, სამხრისა და მწუხრის ლოცვას არც თვითონ აკლდებოდა და არც ლაშქარს დააკლებდა, რისთვისაც მას ღმერთი მუდამ სწყალობდა.

დასავლეთ საქართველოს საზღვარს შავი ზღვა წარმოადგენდა – ნიკოფსიამდე.

მონღოლთა მძლავრობის უსასტიკეს საუკუნეში ქართველმა ხალხმა შეინარჩუნა თავისი ეროვნული საზღვრები, სახელმწიფოებრიობა, ეთნიკური ერთობის გრძნობა, მაშინ, როცა საქართველოს მეზობელ ქვეყნებს მონღოლებმა ეთნიკური სახეც შეუცვალეს. საქმე ის იყო, რომ მონღოლებ-

მა ვერ შეძლეს საქართველოში ჩასახლება, მაშინ, როცა მათ საქართველოს მეზობლად მდებარე რანი, მულანი, შარვანი და ასევე სომხეთის ტერიტორიები საზამთრო და საზაფხულო ბანაკებად აქციეს. ჩვენი მეზობელი ალბანელები, რომელთაც თურქ-სელჯუკების შემოსევის შედეგად ეთნიკური სახე დაკარგეს, მონღოლების ბატონობის ჟამს სრულებით გაქრნენ, ხოლო სომხეთის უმთავრესი ქალაქებიდან ლტოლვილი სომხები საქართველოსა და სხვა ქვეყნებს აფარებდნენ თავს.

აღსანიშნავია, რომ მონღოლთა მძლავრობას ქართველმა ხალხმა მაღალი ქრისტიანული მორალით, ურთიერთსიყვარულით, ურთიერთგატანით, თავდადებით უპასუხა. მრავალმა ქართველმა დადო სული მოყვასისა და სამშობლოს გადასარჩენად. თავს დებდა არა მარტო რიგითი ქართველი – მეფისა და მამულისათვის, არამედ მეფეც – ერის გადასარჩენად.

შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ ქართველები თავს მხოლოდ სარწმუნოებრივი მოსაზრებით დებდნენ და ამ თავდადების სანაცვლოდ ქრისტესგან მოელოდნენ სულის ცხონებას. ცხადია, ასეც იყო, ოღონდ მონღოლთა ბატონობის დასასრულს. საქართველოში შემოსვლისას კი მონღოლები ქრისტიანებს არ ავინროებდნენ (ისინი ჯერ კიდევ არ იყვნენ მაჰმადიანები). ამიტომ სარწმუნოებისათვის თავდადება შემდეგ გახდა საჭირო. ისლამი მხოლოდ ყაზან ყაენის (1295-1304) დროს გამოცხადდა სახელმწიფო რელიგიად (მალე „თათარი“ არა მონღოლის, არამედ მაჰმადიანის სინონიმად იქცა). საინტერესოა, რომ მონღოლებს ქრისტიანთა დევნა სპარსელთა ნაქეზებით დაუწყიათ.

საყოველთაოდ ცნობილია დემეტრე II-ის თავდადება ერისათვის. მეფემ წარმართ მონღოლთა მსგავსად სამი ცოლი მოიყვანა. ბასილი მონაზონმა მეფის უნესო ქორწინება ამხილა, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ მან მეფეს ყოვლადნმიდა ღმრთისმშობლის ძალით უწინასწარმეტყველა, რომ თუკი არ შეისმენდა და ცოდვას არ განეყენებოდა, მეფობა ჩამოერთმეოდა, ხოლო მისი შვილები განიბნეოდნენ. ერის გასაჭირის ჟამს დემეტრეს პიროვნებაში მამულის სიყვარულმა იმძლავრა და მან თავი დასდო თავისი ერისათვის. მეფე თავისი ნებით წავიდა ურდოში, სადაც იგი დააპატიმრეს. სასიკვდილო განაჩენის მოლოდინში მას საშუალება მიეცა ურდოდან გაპარვისა. ერთგულებმა ურჩიეს, აჰა, შენი თავი შენს ხელშია, ღამით წაიყვანე მორბედი ცხენები და წადი, განშორდი ამათ, რამეთუ არ არსებობს შენი სულის ნაცვალიო. მაშინ უთხრა მეფემ: „ისმინეთ ჩემი, რამეთუ თავიდანვე ვიცოდი, რომ სიკვდილი მელოდა, მაგრამ დავდე თავი ჩემი და სული ჩემი ერისათვის. ახლა თუ გავიპარები, უბრალო ერს მოაოხრებენ და რა სიკეთე იქნება ჩემთვის ყოველი სოფელი შევიძინო და სული წარვიწყმიდო“.

დემეტრე მეფის დამსჯელი არღუნი რამდენიმე წლის შემდეგ, ავადმყოფობით დაუძღურებული, იმავე დღეს (12 მარტს) და იმავე საათზე დაახრჩეს, რომელზეც მეფე დემეტრეს მოჰკვეთეს თავი.

სწორედ თავდადებისა და ურთიერთსიყვარულის გამო გადაარჩინა დედა ღმრთისმშობელმა ქართველთა ლაშქარი ალამუთის ბრძოლების დროს. ცნობილია, რომ ალამუთის ციხის აღება მონღოლებს გაუჭირდათ

და ბრძოლა, რომელშიც ქართველთა ჯარიც მონაწილეობდა, 7 წელს გაგრძელდა. ალამუთის მეპეტრონე მულიდები ცნობილნი იყვნენ როგორც კაცის მიპარვით მკვლელნი. ერთხელაც, ერთმა მულიდმა მონღოლთა ნოინი-ჩილატა მოკლა. მონღოლებმა მისი მოკვლა ქართველებს დააბრალეს და მათკენ დაიძრნენ. ქართველთა წარჩინებულებმა შეიბრალებს ქართველი მოლაშქრენი, ამიტომაც გადაწყვიტეს არ შებრძოლებოდნენ უთანასწოროდ მრავალ მონღოლებს. თუ არ შევებრძოლებით, მარტო ჩვენ, წარჩინებულებს დაგვხოცავენ და ქართველთა უმრავლესობა ამით გადარჩება, ხოლო თუ შევებრძოლებით – ყველას ამოგვხოცავენო. უკლებლივ ყველა ქართველმა სამ-სამჯერ მოიდრიკა მუხლი და ღმრთისმშობელს შევედრა: „მონყალებისა კარი განგვიღე, კურთხეულო ღმრთისმშობელო, რათა რომელნი ესე შენ გესავთ, არა დავეცნეთ, არამედ განვერნეთ წინააღმდეგობთა მტერთაგან“. შეიბრალა ყოვლადწმიდამ ქართველთა ლაშქარი და მკვლელს დანაშაული აღიარებინა.

ასევე დაიფარა ღმერთმა ოპიზა, რომლის გაძარცვაც მონღოლებმა მოინდომეს. უკვე მონასტერთან მიახლოებულთ მძლავრმა წვიმამ და სეტყვამ გზა აუბნია და მონასტერიც დარბევას გადაარჩა.

მემატიანე ქართველთა თავდადების უამრავ შემთხვევას აღწერს. მაგალითად, ივანე ახალციხელის ძის – დავითისა, რომელიც რუსუდან მეფის მიერ მონღოლთა ყაენთან გაგზავნილ საქართველოს ამირსპასალარს – ავაგს ახლდა თან; მესხეთის მთავრის სარგის ციხისჯვარელისა – საქართველოს მეფის – ულუ დავითის გადასარჩენად თავი რომ განირა (1264). მსგავს თავდადებათა რიცხვს მიეკუთვნება წმიდა ცოტნე დადიანის სახელოვანი გამირობაც (1246 წ.).

როგორც ყოველივე ზემოთქმულიდან ჩანს, მონღოლთა შემოსვლისას, მართალია, საქართველოს მთავრობამ უსუსურობის გამო სერიოზული წინააღმდეგობის განწევა ვერ მოახერხა, მაგრამ ერმა თავისი შინაგანი მაღალსულიერებით საქართველოს გადარჩენა და მონღოლთა ბატონობის უღლის გადაგდება შედარებით მოკლე დროში შეძლო. მონღოლები აღმოსავლეთ საქართველოში 100 წელი ბატონობდნენ (რუსეთში – 300 წელი), თანაც დასავლეთ საქართველო დაუპყრობელი დარჩათ. რაც მთავარია, არ მოხდა მონღოლ-ქართველთა ურთიერთშერევა და ქართველობა უცხო ხალხში არ ასიმილირდა, მაშინ, როცა სხვა ერებს მონღოლებმა თავიანთი ეთნიკური სახე მისცეს.

ერთგულება და სიყვარული ძველქართული თვისებაა, თუმცა, როგორც უკვე ითქვა, ქართველებისათვის არც ერთმანეთისადმი შური და მტრობა ყოფილა უცხო, შურდათ განსაკუთრებით გამორჩეული ადამიანებისა. შური მტრობას ბადებდა, რაც გამოჩენილ ქართველებს ერთმანეთს ამორებდა. ქართველთა ეს თვისება მონღოლებსაც შეუმჩნევიათ – „თქვენ, ქართველნი, არა კეთილს უყოფთ მხნედ მბრძოლთა წყობათა შინა“. ამ ნაკლს თვითონ ქართველებიც კარგად გრძნობდნენ: „ჩვენ ურთიერთს დაუმორჩილებელ ვართ“.

ჩანს, ეს თვისებაც იყო ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იმისა, რომ მონღოლებთან საბრძოლველად ერთიანი ქართული ფრონტი ვერ შეიკრა, ქართველი წარჩინებულები ვერ გაერთიანდნენ მონღოლების წინააღმდეგ, თუმცა ცალ-ცალკე ძალზე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდნენ.

საქართველოს განადგურებას, შინააშლილობის გარდა, ხელი მისმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამაც შეუწყო. იგი ერთმანეთისადმი სამკვედრო-სასიცოცხლოდ გადაკიდებულ ორ ურდოს შორის (ჩრდ. და სამხრ. ურდოები) აღმოჩნდა. კავკასიონის გადმოსასვლელები, დარიალისა და, ნაწილობრივ, დარუბანდის კარები ქართველთა ხელში იყო, ამიტომაც ურდოთა შორის ატეხილი ქიშპით პირველ რიგში სწორედ ქართველები ზარალდებოდნენ.

ასეთ სასტიკ დროს ქართული სამღვდელოება არათუ საქართველოში იცავდა ქრისტიანობას, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც კი ავრცელებდა. ქართველი მისიონერები წმიდა სახარებას კავკასიის მთიანეთში – დაღესტანში ქადაგებდნენ. ასეთები იყვნენ პიმენ სალოსი გარეჯიდან და ანტონ ნაოხრებელის ძე, მესხეთიდან.

XIV საუკუნე

XIV ს-ის დასაწყისში გამეფდა გიორგი ბრწყინვალე. მან თავისი სკიპტრის ქვეშ მთელი დასავლეთი, სამხრეთი (მესხეთი) და აღმოსავლეთი საქართველო შემოიკრიბა.

პირველ რიგში მან მესხეთი (სამცხე-კლარჯეთი) შემოიმტკიცა (მონღოლთა თანხმობით). შემდეგ ქვეყნის საზღვრებიდან ოსები გააძევა, რომელთაც ადგილ-ადგილ დაბები და ციხეები ეჭირათ. ამ დროისათვის, ჩანს, ოსებს მონღოლებისაგან ზურგი ისე აღარ ჰქონდათ გამაგრებული, როგორც წინა მეფეების დროს.

მონღოლი ხელისუფალნი გიორგი მეფისადმი კარგად იყვნენ განწყობილნი.

მეფემ კავკასიის უღელტეხილებიც თვითონ დაიჭირა და კავკასიაში ყოველი მონინააღმდეგე შემუსრა. ამით ოსებს ქართლში შემოსასვლელი გზები მოეჭრათ და ქვეყანამ მათგან მოისვენა.

ოსების ქართლიდან გაძევება მონღოლთა ბატონობის გადაგდების ნიშანიც იყო. მალე თვით მონღოლ ხელისუფალთა შორის სასტიკი ომები დაიწყო, მათი სახელმწიფოს ერთობა მოისპო და ქვეყანა თითქმის დაიშალა. ამით სასწრაფოდ ისარგებლა მეფე გიორგიმ და საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან გაათავისუფლა. ეს ფაქტი საქართველოს სახელმწიფოს ძლიერებაზეც მიუთითებს, რადგან სხვა ქვეყნებში მონღოლები ამის შემდეგაც კვლავ დიდხანს ბატონობდნენ.

მეფემ საქართველოს აღდგენა ძველ საზღვრებში – ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე იწეა. მან ჯერ დარუბანდის მიმართულებით შემოიმტკიცა რანი, რის შემდეგ დასავლეთ საქართველოს შემოიმტკიცება გადამწყვიტა.

მან დაშლილი საქართველო კვლავ გააერთიანა და მსგავსად დავით აღმაშენებლისა, ალავსო იგი და აღაშენა, დანგრეული და მოოხრებული ეკლესიები განაახლა და განანათლა. რანი, მოვაკანი, შარვანი თავის მოხარკეებად აქცია. ყველა მტერი, სადაც უმჯობესი იყო ბრძოლით და ძალით, ხოლო სადაც სჯობდა, სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებით დაიმორჩილა და დაამშვიდა.

გიორგი ბრწყინვალეს უყურადღებოდ არც საეკლესიო საქმეები დაუტოვებია. მან შეკრიბა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები, ეპისკოპოსები სრულიად საქართველოსი და შესაბამისი დადგენილება მიაღებინა. კრების მონაწილეებმა „განაახლეს წესნი... და უნესურნი განჰკვეთეს“. მან საქართველოს ფარგლებს გარეთაც განამტკიცა ქართული ეკლესიის უფლებები, კერძოდ – იერუსალიმში.

ამ დროს იერუსალიმისა და მახლობელი აღმოსავლეთის წმიდა ადგილებს ეგვიპტის სულთნები ფლობდნენ. არადა, უკვე XII ს-დან მთავარი სალოცავი ადგილები ქართველებს ჰქონდათ დაკავებული. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის ის მწვერვალიც დაიკავა, სადაც ძველი აღთქმის თანახმად მოსეს ღმერთი გამოეცხადა.

საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების შერყევისთანავე ქართველების მდგომარეობა პალესტინაშიც შეირყა. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრიდან (რომელიც პროხოროს თაოსნობით იყო აგებული) ქართველი ბერები XIII ს-ის 60-70-იან წლებში მაჰმადიანებმა გააძევეს და ტაძარი მიზგითად აქციეს. როგორც მკვლევარნი ვარაუდობენ, ქართველებმა 1305 წლისათვის, მართალია, „სარკინოზთაგან“ (მამლუქებისაგან) ჯვრის მონასტრის გათავისუფლება შეძლეს, მაგრამ საზრუნავი ბევრი რჩებოდა. მაგალითად, ქრისტეს „აღდგომის ეკლესია“, „გოლგოთა“ და ქრისტეს „საფლავი“ (ერთი სამონასტრო კომპლექსია) კვლავ ეგვიპტელებს ეპყრათ.

გიორგი მეფეს ორჯერ გაუგზავნია ელჩები ეგვიპტის სულთანთან 1316 და 1320 წლებში. დიდი ძღვენით ეახლა პიპაი სულთანს, სულთანმა სიხარულით მიიღო ძღვენი და „მისცნა კლიტენი იერუსალიმისანი“. პიპა, რომელმაც მსოფლიო ქრისტიანობის უდიდესი და უპირველესი კერა – იერუსალიმის აღდგომის ტაძარი და მასში მდებარე გოლგოთას წმიდა მონასტერი სარკინოზებისაგან გაათავისუფლა – აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ერისთავი იყო, ამიტომაც ამ სასიხარულო ფაქტმა დიდი გამოძახილი პოვნა ქართველ მთიელებში.

ქართველ მთიელებში ამ საამაყო ფაქტის გამო კიდევ უფრო განმტკიცდა ქრისტიანული სარწმუნოება, მათ თავდაცვით კოშკებზე გამოჩნდა ნიშანი ამ მოვლენისა – ე. წ. გოლგოთიანი ჯვრები. ესაა კვარცხლბეკიანი ჯვრები – სიმბოლო იმისა, რომ მთიელმა ქრისტიანებმა მსოფლიო ქრისტიანობის სიდიადე – გოლგოთა გაათავისუფლეს თავიანთი მედგარი სარწმუნოებით, გონიერებითა და მკლავით.

1331-41 წლებში იერუსალიმში მყოფი უცხოელი მოგზაური აღნიშნავს: ქრისტეს საფლავის სალოცავის გასაღები ქართველების ხელშია და კენჭსაც არავის აძლევენ ამ საფლავიდანო.

ქრისტეს საფლავის გასაღები ქართველთა ხელში XV ს-ის შუა წლებამდე ყოფილა, სანამ მათ იგი ფრანცისკანელებმა არ ჩამოართვეს.

XIV ს-ში მონასტრებში კვლავ გაჩაღებულია შემოქმედებითი მუშაობა. ამ დროს შეიქმნა ორიგინალური ქართული თხზულებანი – ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკოლოზ დვალის მარტილოზანი, შედგა კრებულები, შეგროვილ იქნა ხელნაწერები. ნიკოლოზ დვალი იყო ქართულ პროვინცია დვალეთიდან, მისი მონამეობრივი სიკვდილიდან სულ რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ თემურ ლენგი შემოესია საქართველოს, როგორც სამხრეთის მხრიდან, ასევე ჩრდილო კავკასიის მხრიდან. მან ჩრდილო კავკასიელი ქრისტიანები სასტიკად დაამარცხა, ამიტომ დვალეთი დაუძლურდა. ამით ისარგებლეს ოსებმა და, როგორც ვახუშტი წერს, ჩერქეზეთის მხრიდან თავს დაესხნენ დვალეთს, დაიმორჩილეს დვალეები და მათზე გაბატონდნენ, ვახუშტის სიტყვით ამის შემდეგ დვალეები დაბალ ფენად, ხოლო ოსები მათზე გაბატონებულ ზედა ფენად გადაიქცნენ, დაიწყო დვალეების ასიმილაცია გამარჯვებულ ოსებში. ნიკოლოზ დვალის ღრმად ქრისტიანული სოფელი „წი“ ახლა უკვე განარმართებული ხალხის (ფარული ქრისტიანების) საცხოვრისად იქცა, თუმცა წიში წმ. ნიკოლოზის სალოცავი ხალხმა გაჭირვებით შეინარჩუნა წმ. ნიკოლოზ დვალის მოსახსენებლად.

XIV ს-ში ქართველებს პეტრინონის მონასტერიც მტკიცედ ეპყრათ. იმ დროს იქ ჯერ კიდევ ქართულენოვანი სასწავლებელი – სემინარია არსებობდა.

გიორგი ბრწყინვალე იღვწოდა, რათა კვლავ აღედგინა საქართველოს სახელმწიფოს გავლენა ტრაპიზონის საკეისროში და წარმატებითაც.

გიორგი ბრწყინვალე „კეთილი მეფობით მეფობდა“ 28 წელი. იგი თბილისში გარდაიცვალა 1346 წელს.

თემურ-ლენგის შემოსევამდე საქართველო შედარებით მშვიდად და დანყნარებით ცხოვრობდა. ქვეყანა ერთიანი და თავისუფალი იყო. ქართული სახელმწიფო ფაქტიურად მთელ ამიერკავკასიას მოიცავდა.

ასე იყო არა მარტო გიორგი ბრწყინვალეს დროს, არამედ მისი მემკვიდრეების, საქართველოს მეფეების – დავით IX-ისა (1346-1360) და ბაგრატ V-ის დროსაც. სწორედ ბაგრატ V-ის სამეფოს შემოესია თემურ-ლენგი.

თემურ-ლენგმა ხანგრძლივი დაპყრობითი ომების შედეგად უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნა, რომელიც აღმოსავლეთით ჩინეთის დიდ კედლამდე იყო გადაჭიმული, ჩრდილოეთით – ცენტრალურ რუსეთამდე, დასავლეთით ხმელთაშუა ზღვამდე და ეგვიპტემდე.

მართალია, საქართველოს თითქმის მთელი კავკასია თავისი კონტროლის ქვეშ ჰყავდა მოქცეული, მაგრამ ის თემურის სახელმწიფოსთან შედარებით მაინც უმნიშვნელო იყო. მიუხედავად ამისა, თემურ ლენგს საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა გაუჭირდა და მისი დაპყრობა ფაქტიურად ვერც შეძლო, თუმცა კი სასტიკად გაანადგურა. საბოლოოდ, მრავალწლიანი ომი ამ ორ სახელმწიფოს შორის ზავით დამთავრდა.

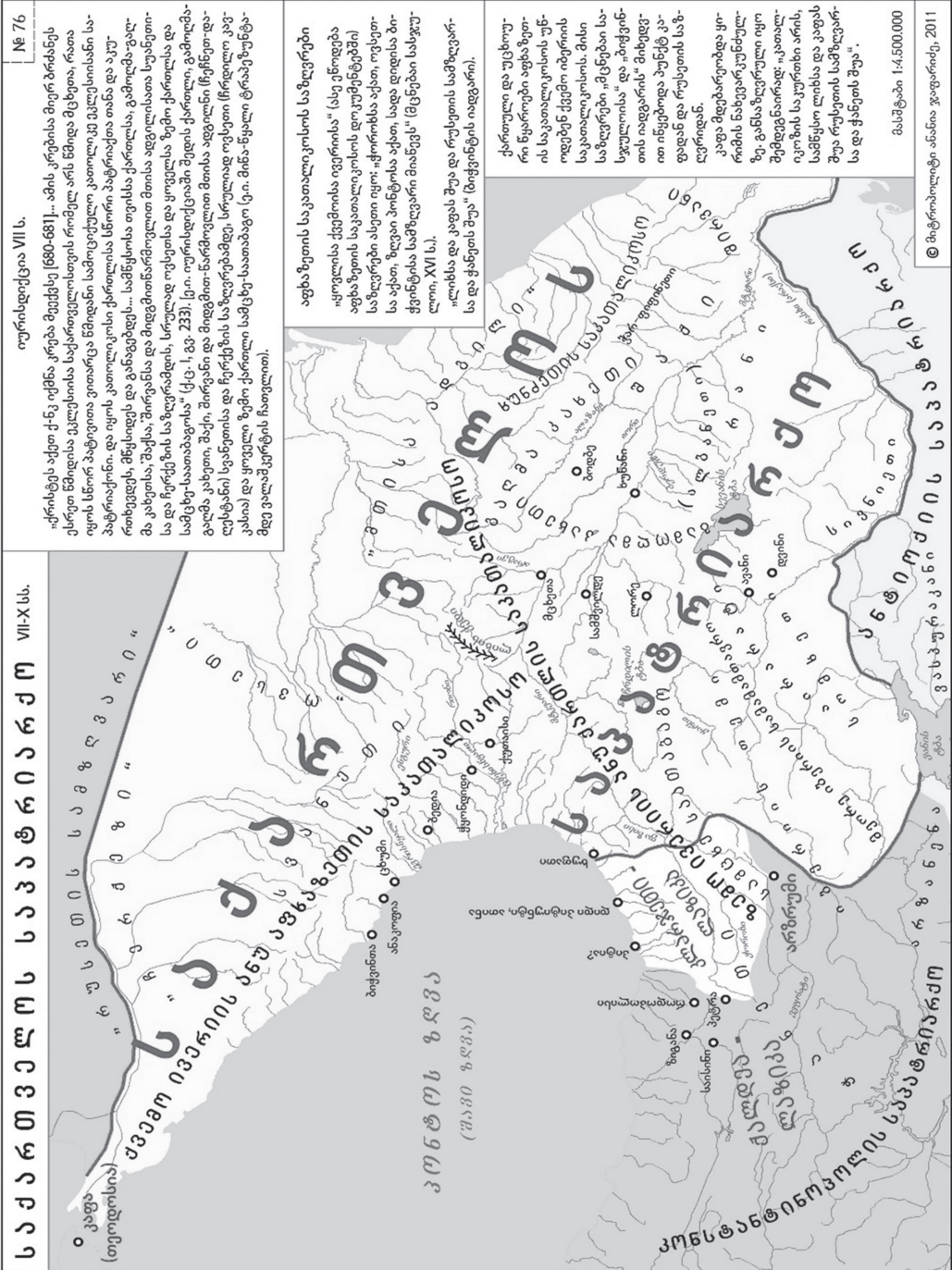
1386-1403 წლებში თემურ-ლენგი საქართველოს 8-ჯერ შემოესია. მის წინააღმდეგ ქართველები არა მარტო თავდაცვით ომს აწარმოებდნენ, არა-

მედ ზოგჯერ მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებშიც იჭრებოდნენ და თემურის მტრებს დახმარებას უწევდნენ (ალანჯის ციხის აღება, ნახიჭევანის სანახების დარბევა, იქიდან გამოქცეული თემურის მოსისხლე უფლისწულ ტაჰერის დაფარვა). ქართველები თემურ-ლენგის მოსისხლე ოქროს ურდოს კავკასიის კარებს უხსნიდნენ.

თემურის ლაშქრობის შემდეგ საქართველომ შეძლო თავისი სახელმწიფოებრივი ერთიანობა, ქრისტიანობა და ეროვნული კულტურა ძველებურად დაეცვა, მაგრამ თემურ ლენგის ლაშქრობის შემდეგ უკვე გამაჰმადიანებისა და განარმართების გზაზე დამდგარი ჩრდილო კავკასიური ტომები მონყდნენ საქართველოს საეკლესიო მზრუნველობასა და მადლს. ამის გამო ისინი საქართველოსაც მონყდნენ, უფრო მეტიც, ისინი დაუპირისპირდნენ საქართველოს – ყოფილ სამშობლოს. ამ სამწუხარო ფაქტმა მომდევნო საუკუნეებში საქართველოს ძლიერების დამხობას დიდად შეუწყო ხელი. თემურ ლენგამდეც, ირანელი ილხანების მონღოლური სახელმწიფოც მუდამ ცდილობდა თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია კავკასიის გადმოსასვლელები და ამით თავისი უპირველესი მტრის – ოქროს ურდოსთვის ირანში და ამიერკავკასიაში შემოჭრის შესაძლებლობა მოესპო. თავის მხრივ, ზოგიერთი ქართველი ხელმწიფე ოქროს ურდოსთან კავშირით ილხანთა მოგერიებას ცდილობდა. ოქროს ურდოსთან დაკავშირებით თავისი პოლიტიკა საქართველოს არც თემურ-ლენგის დროს შეუცვლია. ამიტომაც, თემური, მსგავსად ძველი ირანელი პოლიტიკოსებისა, შეეცადა კავკასიელი ტომები მაჰმადიანობის გავრცელებით დაემორჩილებინა. ამით, ფაქტიურად უკვე XV ს-ის დასაწყისშივე შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსულმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ მიიღო.

თემურ-ლენგმა კარგად იცოდა, რომ ძალა, რომელიც აერთიანებდა, იცავდა და მტრის წინააღმდეგ მედგრად აბრძოლებდა საქართველოს, ქრისტიანობა იყო, ამიტომაც ის ყოველი ღონით ცდილობდა ქრისტიანობის აღმოფხვრას და მაჰმადიანობის გავრცელებას, მაგრამ ვერაფერს მიაღწია. თემურ-ლენგმა მრავალი საეკლესიო განძი გაზიდა საქართველოდან, მათ შორის უმთავრესი – წიგნები. სადაც კი შეეძლო, ეკლესია-მონასტრებს ყველგან ანგრევდა, ხოლო ქრისტიან მოსახლეობას არ ინდობდა. მიუხედავად ამისა, ქართველი ქრისტიანები სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ თემურს. მას უჭირდა ქართველთა წინააღმდეგ ომი. ეს მის ისტორიკოსსაც კი აღუნიშნავს – საქართველოში ომი ადვილი არ იყო – ამ ქვეყანაში თვით ალექსანდრე მაკედონელმაც სირცხვილი ჭამა – თემურმა კი გამარჯვება მოიპოვაო – დაუკვებინა მას.

ქვათახევის მონასტერში თემურ-ლენგის ჯარისკაცებმა ცოცხლად დაწვეს ქართველი ქრისტიანები, სამღვდელოება, ბერ-მონაზვნები. წინასწარ მათ ქრისტიანობის უარყოფა შესთავაზეს, მაგრამ უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგ, სასტიკად ანამეს, შემდეგ კი ხელფეხშეკრულნი დაუნვათ წმიდა დიდმონაშენი. ამ დროს ისინი გალობდნენ. ქვათახევის ღმრთისმშობლის მონასტრის კედლებსა და იატაკს დიდხანს აჩნდა დამწვარი წმიდანების ნეშტთა კვალი.

საქართველოს საპატრიარქო VII – X სს.-ში

XV საუკუნე

1403 წელს თემურ-ლენგმა ზავი დადო საქართველოს მეფესთან. მტერი იძულებული გახდა ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა ეცნო. 1405 წელს თემურ-ლენგი გარდაიცვალა. მტრის ურდოების წასვლისთანავე მეფე გიორგი VII-მ ქვეყანა არათუ განმინდა მომხდურთა ნაშთებისაგან, არამედ სამხედრო მოქმედება ქვეყნის გარეთ გადაიტანა. ილაშქრა ნახიჭევანსა და განჯაში, ანსა და არზრუმში. 1407 წელს გიორგი მეფე ბრძოლის ველზე დაიღუპა. ტახტზე მისი ძმა კონსტანტინე ავიდა, რომელიც ასევე ბრძოლის ველზე მოკლეს – შირვანში. მის შემდეგ მისი ძე ალექსანდრე გაემეფდა, დიდად წოდებული.

ალექსანდრე მეფეს (1412-1442 წწ.) სრულიად საქართველო ემორჩილებოდა, თუმცა კი თემურ-ლენგის შემდგომად საქართველოს მინა-წყალი შემცირებული იყო. შეცვლილი იყო ეთნიკური გარემოცვა. საქართველოს მეზობლად ახლა უკვე თურქები, ანდა გათურქებული მოსახლეობა ცხოვრობდა. მოსახლეობის გათურქებას ხელს უწყობდა ისიც, რომ ამ დროისთვის თვით მონღოლთა გათურქების პროცესიც მიმდინარეობდა, მონღოლები კი ქვეყნის მპყრობელები იყვნენ. ამის გამო საქართველოს სამეფოს მინა-წყალი აღმოსავლეთის მიმართულებით შემცირდა. ასეთივე მდგომარეობა იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებითაც, კერძოდ, საქართველოს შემადგენლობაში არა თუ ანისი აღარ შედიოდა, არამედ ლორეც კი მაჰმადიანთა მიერ ყოფილა მიტაცებული.

ქართული სახელმწიფო და, ცხადია, ქართული ეკლესია ვერ შეურიგდებოდა ქართული მოსახლეობის გამაჰმადიანება-გათურქების პროცესს, განსაკუთრებით კი ლორეს მცხოვრებთა, რომელიც თბილისთან – საქართველოს ცენტრთან ახლოს მდებარეობდა. ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელს, კათალიკოს-პატრიარქ თეოდორეს, მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი ლორეს ციხის წინააღმდეგ გალაშქრებაში ძალზე მნიშვნელოვანი მონაწილეობა მიუღია. ბრძოლის წინ კათალიკოსი ამხნევებდა და სულიერად განამტკიცებდა ლაშქარს. „კათალიკოზ თეოდორეს მოქადაგეობას უმოქმედნია და მისი ჩაგონებითა და გამხნევებით აღფრთოვანებულს საქართველოს ჯარს ლორე მტრისათვის წაურთმევია და თვითონ დაუჭერია“ (ივ. ჯავახიშვილი). ეს 1431 წელს მოხდა.

1434-35 წლებში ალექსანდრე მეფეს საქართველოსთვის სივნიეთის მხარე შემოუერთებია 60 000 ქრისტიანი სულით.

სამეფოს ძველი ძლიერების აღდგენას ხელს დიდად უშლიდა ის, რომ მოსახლეობის რიცხვი საქართველოში საერთოდ, და განსაკუთრებით აღმოსავლეთში, ძალზე შემცირდა. ამიტომ მეფე დასავლეთ საქართველოდან მოსახლეობის ნაწილს აღმოსავლეთ საქართველოს შეთხელებულ მხარეებში ასახლებდა.

ალექსანდრე მეფე დიდად ზრუნავდა საქართველოს განადგურებული ეკლესია-მონასტრებისა და ციხეების აღდგენისათვის. 1412 წლიდან, გამეფებისთანავე გაუგრძელებია თავისი სულკურთხეული ბეზია – რუსას დან-

ყებული სამუშაოები სვეტიცხოვლის დიდებული ტაძრის აღსადგენად და დაახლოებით 1431 წელს დაუმთავრებია.

ალექსანდრე მეფეს უზრუნია აგრეთვე საბერძნეთში და პალესტინაში მდებარე ქართულ ეკლესია-მონასტრებზეც.

მაშინდელ მსოფლიოში საქართველოს იცნობდნენ, როგორც დიდ ქრისტიანულ ქვეყანას. ცნობილია, რომ სწორედ ამ საუკუნეში შედგა საერთაშორისო ხასიათის საეკლესიო კრება – ფერარა-ფლორენციისა. ეს კრება ვითომდა საეკლესიო გაერთიანებას ისახავდა მიზნად. მასზე, როგორც ამას წესი მოითხოვდა, დიპტიხი იქნა დაცული. სხდომის დარბაზში ერთ მხარეს თანმიმდევრობით დასხეს ჯერ საპატრიარქო ღირსების მქონე მართლმადიდებელ ეკლესიათა წარმომადგენლები, მათ შემდეგ კი მათზე რანგით დაბლა მდგომნი. საპატრიარქო ეკლესიების რიგში კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის პატრიარქების წარმომადგენლების შემდეგ საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის (საბუთებშია – „საქართველოს მეფის“) წარმომადგენელიც დასვეს, რომელიც იმ დროისთვის მიტროპოლიტი სოფრონი ყოფილა, რომელმაც ამ კრებაზე მტკიცედ დაიცვა მართლმადიდებლობა.

ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ქართული ეკლესიის ღირსების გრძნობა იმ დროისათვის ისევე მაღალია, როგორც ეს XI-XII სს-ში იყო.

ალექსანდრეს დროს ქვეყანაში ერთიანობა და მშვიდობა სუფევდა, ხოლო საგარეო პოლიტიკაში ძველებურად აღდგა საქართველოს გავლენა მის მეზობლებზე. მეფეს თავისი სიყვარული ქრისტეს მიმართ იმითაც გამოუმჟღავნებია, რომ სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეფობაზე უარი უთქვამს, ბერად შემდგარა და მონაზვნად აღკვეცილა.

ალექსანდრეს სიცოცხლეშივე გამეფდა მისი ძე ვახტანგ IV (1442-1446), ხოლო შემდეგ მისი ძმა – გიორგი VIII (1446-1466). ქვეყანაში გაუთავებელი შინაფეოდალური ბრძოლები დაიწყო, რასაც, ბუნებრივია, შედეგად საქართველოს პოლიტიკური დაშლა მოჰყვა. 1451 წელს მესხეთში გაათაბავდა ყვარყვარე, რომელიც გეგმაზომიერად შეუდგა საქართველოსაგან მესხეთის ჩამოშორებას, რაშიც მესხეთის სამღვდელოებაც აიყოლია. გიორგი VIII-ს ფაქტიურად აღარ ემორჩილებოდნენ მესხეთის, სამეგრელო-აფხაზეთის, გურიის მთავრები.

1453 წელს ოსმალებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს, 1461 წელს – ტრაპიზონის საკეისრო.

საქართველო მოექცა მუსულმანურ-თურქულ რკალში და ევროპას მოსწყდა. 1459 წელს სასტიკი შიდა ომი დაიწყო. 1462 წელს ყვარყვარემ მაჰმადიანებიც კი მოიწვია (ირანის მბრძანებელი) მეფე გიორგის წინააღმდეგ და დაამარცხებინა. მალე გიორგი VIII-ს აუჯანყდა იმერეთის ერისთავი ბაგრატიც და დაამარცხა. 1478 წელს ქართლ-იმერეთის ტახტზე ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი კონსტანტინე II ავიდა. მას, ცხადია, არაკანონიერად მიაჩნდა კახეთისა და იმერეთის სამეფოების, მესხეთისა და სხვა სამთავროების წარმოქმნა თავისი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე, მაგრამ ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნა უკვე ფაქტი იყო. ქვეყანა ძალზე დაკნინდა.

ქართველი ერის ისტორიას ვერ გავიაზრებთ ქართული ეკლესიის მონაწილეობის გარეშე და პირიქით, ისტორია ქართული ეკლესიისა არის ისტორია ქართველი ქრისტიანი ერისა.

მართალია, ქართველ ხალხს ეროვნული ერთიანობის შეგნება უკვე ქრისტიანობამდე დიდი ხნით ადრე ჰქონდა, მაგრამ იმის შემდეგ, რაც ყოველმა ქართველმა ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო და შეიყვარა, ერის ისტორია ქართული ეკლესიის ისტორიის გარეშე წარმოუდგენელია.

ამიტომაც, საეკლესიო დაყოფას მოჰყვა არა მარტო სარწმუნოების დაცემა, არამედ გამოყოფილ ნაწილში ეროვნული გადაგვარებაც.

XV ს-ის ბოლოს ქართველ მეფე-მთავრებს შორის ამტყდარ შინა ომებში მესხეთის მთავარი განსაკუთრებულ სეპარატიზმს იჩენდა. როგორც ივ. ჯავახიშვილი წერს, „ყვარყვარე ათაბაგი იმდენად დაბრმავებული ყოფილა ამ მტრობით და განკერძოებისთვის ბრძოლით, რომ უთანხმოება საეკლესიო სფეროშიც გადაუტანია... მესხეთის საკათალიკოზო საყდრისაგან ჩამოშორება და სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება სურდა“... საოცარი ისაა, რომ ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოები ხელშეწყობის ნაცვლად ყოველნაირად ცდილობდნენ დაეშალათ ერთიანი ქართული ეკლესია, რათა შემდეგ წილი მათაც რგებოდათ. ყოველგვარი საეკლესიო კანონების დარღვევით, წმ. მსოფლიო კრებებზე მიღებული კანონების არად ჩაგდებით, რომელნიც ამგვარ მოქმედებას კრძალავდნენ, ისინი იჭრებოდნენ საქართველოს საეკლესიო საეპისკოპოსოებში და წმ. ნინოს ღვანლით საუფლო კვართზე დაფუძნებულ წმ. ანდრიას სამოციქულო საყდარს არღვევდნენ. ყოველივე ამან თავისი შედეგი გამოიღო – ქვეყნის ამ ნაწილში (მესხეთში) ქრისტიანობის ავტორიტეტი დაეცა, ამან კი ლოგიკურად მაჰმადიანობის მიმართ წინააღმდეგობა შეამცირა.

ერის, ან მისი რომელიმე ნაწილის სულიერ ცხოვრებასა და ფიზიკურ არსებობას შორის ღრმა ურთიერთკავშირის დასტურად ანყურის სასწაულთმოქმედი ხატის ისტორია გავიხსენოთ.

ცნობილია, რომ ანდრია მოციქულმა საქართველოში შემოსვლისას ღმრთისმშობლის ხატი ჩამოაბრძანა. მოციქულმა წმ. ხატი ანყურში დააბრძანა, სადაც იგი XV ს-მდე ესვენა.

ბიზანტიაში ხატმებრძოლობის ერესის მძვინვარების დროს საქართველოში ხატთა თაყვანისცემა არა თუ არ შემცირებულა, პირიქით, გაძლიერებულა კიდევ.

ანყურის სასწაულთმოქმედი ხატი უდიდესი სიწმიდე იყო და მას ისევე, როგორც ღმრთისმშობლის სხვა ხატებს საქართველოში, უხვად ამკობდნენ ძვირფასი ქვებით, თვალმარგალიტით, ხოლო საქართველოს მეფენი მდიდარ შესანიარავებს უძღვნიდნენ.

1477 წელს საქართველოს ირანის მბრძანებელი შემოესია. სამცხეში შეჭრილმა ანყურის ხატი გაიტაცა და, ცხადია, გაძარცვა. მაგრამ იმ მხარეს, სადაც იგი მიახვენეს, ღმრთის რისხვა დაატყდა თავს, ამიტომაც ხატი სამცხეში დააბრუნეს.

1486 წელს სამცხეს იაკუბ ყაენი შემოესია. აწყურის წმიდა და დიდებული ხატი ეკლესიიდან ციხე-სიმაგრის „საჭურჭლეში“ გადაასვენეს მანყვერელმა ეპისკოპოსმა და ციხიონმა. იმ პირობით, რომ მტერი აწყურის ტაძარს არ დაარღვევდა, ციხე მტერს უბრძოლველად ჩააბარეს, მაგრამ მომხდურებმა პირობა გატეხეს, ხოლო ხატი ყოვლადწმიდისა დაატყვევეს, გაძარცვეს და მიჰგვარეს უსჯულო მთავარს. მან ცეცხლში ჩააგდო იგი, მაგრამ ცეცხლი დაიშრიტა, ხოლო ხატი უვნებლად დარჩა. ეს რომ იხილა ერთმა ქრისტიანმა, მაგრამ არამართლმადიდებელმა – ხატი თავის ქვეყანაში წაასვენა. გამოეცხადა მას ყოვლადწმიდა და უთხრა: „უკეთუ არა წამიყვანო ქვეყანასა ჩემსა, დიდი ბოროტი მოვანიო შენზედა“.

ხატი დააბრუნეს აწყურში, მემათიანის გადმოცემით წმ. ხატმა იაკუბ ყაენს, რომელიც მას მახვილით შეეხო, საშინელი რისხვა დაატეხა, მთელი მისი ნათესაობა და სახლობა ამოწყდა.

1546 წელს აწყურის წმ. ხატი აწყურიდან ციხისჯვარში გადაუსვენებია იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს, ხოლო 1553 წელს ციხისჯვარიდან იმერეთში გადაუბრძანებიათ და იგი ბაგრატ III-ის ძის, გიორგი II-ის (იმერეთის მეფის) ხელში მოხვედრილა. „ბილწითა ხელითა“ მრავალგზის გაძარცვული ხატი გიორგიმ ახლად მოაჭედინა.

აწყურის ღმრთისმშობლის მიერ მესხეთის დატოვების შემდეგ სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობა ძირითადად გამაჰმადიანდა-გათათრდა და დაეკარგა ქართველ ერს. წმ. ხატი იქ ქრისტიანობასა და ქართველობას იცავდა. ის ამჟამად ხელოვნების მუზეუმშია დაცული.

მაშინ მესხეთის ათაბაგებმა, მიუხედავად ძლიერი მოწადინებისა, მესხეთის ეკლესიის ჩამოშორება საქართველოს დედა ეკლესიისაგან ვერ შეძლეს. მართალია, ქართულმა დედა ეკლესიამ ამ ცხარე ომში გაიმარჯვა, მაგრამ საბოლოო ჯამში ქრისტიანობა დაკნინდა. ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ დღეს მესხეთში აწყურის ოდესღაც ცნობილი კათედრალის ნანგრევებიღა დგას, ხოლო მისი ძველი, ყოფილი სამწყსო ძირითადად თურქულთათრულ მასაშია ასიმილირებული და განზნეული.

XV ს-ის 70-იან წლებში საქართველოში ჩამოსულა ანტიოქიელი-იერუსალიმელი პატრიარქი მიქაელი, რომელსაც დაუნერია „მცნებაი სასჯულოი“, სადაც ამბობს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისგან იკურთხებოდნენ, რაც, რა თქმა უნდა, არ შეესაბამება სინამდვილეს.

ყოველივე ეს იმისთვის სჭირდებოდა, რომ თვითონ ეკურთხებინა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ახალი მეთაური და ამით დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ერთიანი დედა-ეკლესიისათვის ჩამოეშორებინა. თავის მხრივ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო დამოუკიდებლობა იმერეთის იმდროინდელ მეფეს, ბაგრატსაც სურდა.

XV ს-ის მიწურულსა და XVI ს-ის დასაწყისში ყოვლად გაუგონარი ამბავი მოხდა – ქართული ეკლესიის წიაღში წარმოიშვა სეპარატიზმი. საბედნიეროდ, ეს არ იყო სარწმუნოებრივი განხეთქილება. ერესი და სექტანტობა უცხო იყო ქართველი ქრისტიანებისათვის. სეპარატიზმი იმაში გამოიხატა,

რომ საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო საყდრისგან ადმინისტრაციული განდგომა დააპირა მესხეთის ეკლესიამ, ხოლო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ზოგიერთმა იერარქმა, სამოციქულო ღირსების, მცხეთიდან – თავიანთ ეპარქიებში გადატანის სურვილი გამოამჟღავნა.

ეკლესიის დაშლის შემდეგაც დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის ეკლესიებში წირვა-ლოცვა და ყოველგვარი საეკლესიო ადათი თუ ჩვევა ძველებურადვე ქართული რჩებოდა. მხოლოდ ეს იყო, რომ წირვისა და ლოცვის დროს სრულიად საქართველოს მეფისა და კათალიკოს-პატრიარქის სახელებს აღარ მოიხსენიებდნენ. ამ დიდ ცოდვაში უდიდესი წვლილი მესხეთის ათაბაგების უგუნურ სარწმუნოებრივ და ეროვნულ პოლიტიკას მიუძღვოდა.

სეპარატიზმის იდეა ეკლესიის წიაღში არ ჩასახულა, ეს იყო შედეგი ეკლესიაზე უხეში ზემოქმედებისა საერო ხელისუფალთა მიერ. არც ამ დაუმორჩილებლობას მოჰყოლია კარგი შედეგი. საბოლოოდ მთელი ქართველი ერი დაზარალდა. მას მესხების უდიდესი ნაწილი ჩამოშორდა. აქ გზა გაეხსნა უცხო რელიგიებსა და ეკლესიებს, რასაც შედეგად სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გამაჰმადიანება (გათათრება), გაკათოლიკება (გაფრანგება), გამონოფიზიტება (გასომხება) მოჰყვა, ხოლო დარჩენილი მართლმადიდებლები კონსტანტინოპოლის ბერძნული საპატრიარქოს ხელში მოექცნენ, რამაც მათში „ბერძნული“ ეროვნული თვითშეგნება დაბადა – ისინი გაბერძნდნენ. ვერც დასავლეთ საქართველოს ეკლესიამ შეძლო თავისი მრევლის პატრონობა ისე, როგორც ამას საჭიროება მოითხოვდა, ამის გამო აქაც ქრისტიანთა ერთი ნაწილი გამაჰმადიანდა (ქვემო გურია-ბათუმი-ქობულეთი, აჭარის მხარე), ხოლო მეორე ნაწილი (აფხაზეთი) კი შემოხიზნულ მთიელ წარმართებში (ჩერქეზ-აფსუა-ადილე) აირია. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ რუსეთის მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამდე (1801-1810 წწ.) „სომხების“, ისევე როგორც „ფრანგებისა“ და „ბერძნების“ დიდი ნაწილის დედა-ენა კვლავინდებურად ქართული იყო, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებამ მათი ქართველობა არ აღიარა, რის შედეგადაც მათში ყოველგვარი ნაშთი ქართველობისა საბოლოოდ აღმოიფხვრა.

ასე რომ, ყოველი ქართველი, რომელიც განუდგა დედა ეკლესიას – განშორდა თავის ერსაც და გადაგვარდა, უცხო ერებში ასიმილირდა.

XVI საუკუნე

XV ს-ის მიწურულს ერთიანი საქართველოს სამეფო სამად გაიყო. ერთი მეფე დაჯდა იმერეთს (ალექსანდრე ბაგრატიის ძე), მეორე კახეთს (ალექსანდრე გიორგი VIII-ის ძე), ხოლო ქართლში კონსტანტინე II (ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი) გამეფდა.

მუდმივი შინაშფოთი იყო საქართველოში. ყველა მეფე ცალ-ცალკე საქართველოს გაერთიანებისთვის იბრძოდა და დანარჩენთ ებრძოდა. ისინი თავიანთ თავს სრულიად საქართველოს მეფეებს უწოდებდნენ.

თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ გარეშე მტრებმა შემოტევები შეანელეს, ქვეყანამ ამოისუნთქა, დანყნარდა. მხოლოდ მმართველი ფენები ვერ ისვენებდნენ, მუდამ ეომებოდნენ ერთმანეთს.

ხმალი, გუთანი და სარწმუნოება ძველებურადვე ასულდგმულება ჩვენებურ კაცს, მაგრამ დიდი იდეალები უკვე აღარ იყო. ქვეყანა სულიერად მოეშვა, მოითენთა.

საქართველო კახეთის, ქართლის, იმერეთის სამეფოებად, დადიანის, გურიელის, ათაბაგის სამთავროებადაა დაშლილი და, ამავე დროს, კიდევ უფრო მეტი დაშლის ტენდენციებიც აშკარად იკვეთება, სწორედ ეს დაშლილი ნაწილები ეურჩებიან, მტრობენ და არბევენ ერთმანეთს, ზოგადად კი საქართველო ვრცლადაა გადაჭიმული. კახეთის სამეფოს აღმოსავლეთი საზღვარი კასპიის ზღვიდან სულ 200-მდე კილომეტრითაა დაშორებული და შაქთან გადის; სამხრეთით – ქართლის საზღვარი სევანის ტბამდე აღწევს, ათაბაგების სამთავროსი კი – ვალაშკერტთან და არზრუმთან; გურია – ჭანეთს მოიცავს, ხოლო დასავლეთით იმერეთსა და სადადიანოს შავი ზღვა და ჯიქეთის ქვეყანა ესაზღვრება.

XV-XVI სს-ში საქართველო, განსაკუთრებით კახეთი, სავსე და მაძლარი ქვეყანა იყო.

„უჩემოდ ვით იმლერეთაო,“ – კითხულობდნენ ქვეყნიერებაზე ახლად მოვლენილი თავადები (აქამდე საქართველოში არც ბატონყმობა იყო და არც თავადები).

ქართველებთან ომი და, მით უმეტეს, მათი დამორჩილება არც ისე ადვილი იყო. მათ ერთი პირი და ერთიანი სახელმწიფო რომ ჰქონოდათ, ვერც თურქეთი და ვერც სპარსეთი ვერარას დააკლებდნენ, თუმცა არც დაშლილ საქართველოსთან უადვილდებოდათ ომი.

ქართველთა სულისკვეთება და თავგანწირვა კარგად ჩანს მეფე სვიმონის ერთ წერილში: „ვგონებ, თქვენც შეიტყობდით, რაოდენი შენუხება და ტანჯვა გამოვიარეთ, მაგრამ გული მაინც არ გავიტეხეთ. ჩემს თავს გავწინრავ ერთიანად და აგრეთვე ჩემს ქორფა შვილსაც, დავღვრი ჩემს სისხლსა ვიდრე უკანასკნელ წვეთამდე ჯვარცმულის იესო ქრისტეს და ღვთის სიყვარულისათვის, ვიდრე პირში სული მიდგია, ხელს არ ავიღებ ოსმალების წინააღმდეგ ომზე, არასოდეს უქმად ვყოფ იმ დაუფასებელ სისხლსა, რომელიც იესო ქრისტემ დაღვრა ჩემთვის“... ამ ნაწყვეტიდან კარგად ჩანს, თუ რატომ ვერ გააუქმა ევროპაში გაჭრილმა თურქეთმა არა თუ სრულიდ საქართველოს სახელმწიფოებრიობა, არამედ დასავლეთ საქართველოსიც კი, თუმცა ქართულ მიწა-წყალს თითქმის ერთი მესამედი ნაწილი – საათაბაგო მოჰგლიჯა და გაათათრა.

მართალია, საქართველოს სამეფოს ასუსტებდა სამთავროების ერთმანეთთან ბრძოლა, მაგრამ, როცა ერთად შეიკრიბებოდნენ, ზოგადქართული სამხედრო ძალა საკმაოდ შთამბეჭდავი იყო. ამით უსარგებლია თურქეთის სულთანს და, ქართულ წყაროთა თანახმად, საქართველოს მეფეები მიუგზავნია იერუსალიმის ასაღებად. როგორც წყაროებიდან ჩანს, XVI ს-ში ქართველებს მაგრად მოუკიდებიათ ფეხი იერუსალიმში.

საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ, მართალია, ქართველები მამაცი მებრძოლეები იყვნენ და ხმალიც უჭრიდათ, მაგრამ გონიერებაზე წინ ემოციებს აყენებდნენ. პატივმოყვარეობას არასოდეს ივინყებდნენ, მაშინაც კი, როცა ეს საერთო საქმისათვის საზიანო იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო დაიშალა და წარმოიქმნა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულები: ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები, გურიის, სამეგრელოს, სამცხის, სვანეთის სამთავროები, პასუხისმგებლობა ეთნიკური ერთობის წინაშე მოსახლეობას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა, მაგრამ დაშლის პროცესს თან სდევდა ერთიან ქართველ ხალხში თემობრიობის აღორძინების პროცესი.

დაშლის დროს ქართველი ერის თანამედროვე ეთნოჯგუფები – იმერლობა, ქართლელობა, კახელობა, მეგრელობა, გურულობა, მესხობა და სხვ. განსაკუთრებით აღორძინდა და ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის კვალდაკვალ ჩამოყალიბდა.

ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ კუთხურ-ქართულ სახელმწიფოში მცხოვრებ ქართველობას კუთხურ-თემური თვითმმეცნება უჩნდებოდა. ეროვნული თვითმმეცნება ძალზე დაეცა.

საერთო-ქართული იდეის მატარებლად ეკლესია დარჩა. საეკლესიო თვალსაზრისით საქართველო ერთიან მთლიან ორგანიზმს წარმოადგენდა. ამ დროისათვის ქართულ ეკლესიას უკვე ორი ცენტრი ჰქონდა – მცხეთა და ბიჭვინთა. აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიას ქართლის საკათალიკოსო განაგებდა, დასავლეთისას – აფხაზეთის საკათალიკოსო.

ქართლ-კახეთის სამეფოები ხშირად ერთიანდებოდნენ. ასევე ერთიანდებოდნენ დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთეულებიც. ამ ფაქტს, ალბათ, ქართლის ერთიანი საკათალიკოსოსა და აფხაზეთის ერთიანი საკათალიკოსოს არსებობაც განაპირობებდა.

ეკლესია ხელს უშლიდა ქართველი ერის ტომობრივ დანაწილებას. ის ეროვნული მაკონსოლიდირებელი ძალა იყო.

XVII საუკუნე

XVII ს. შეიძლება ითქვას, უმძიმესი საუკუნე იყო ქართველი ერის ისტორიაში. თუ წინათ მტრები საქართველოს დაპყრობით, ანდა დახარკვით კმაყოფილდებოდნენ, ამ საუკუნეში სპარსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებმა ყველაფერი ილონეს ქართველი ერის გასანადგურებლად. ასეულ ათასობით ქართველი საქართველოშივე დახოცეს, უფრო მეტი სპარსეთში გადაასახლეს. კახეთი გააუკაცრიელეს და მომთაბარე თურქმანული ტომები ჩამოასახლეს. მესხეთში იძულებით გაამაჰმადიანეს (გაათათრეს) მკვიდრი ქართველობა, მოწინააღმდეგენი მოსპეს, ანდა აიძულეს გადასახლებულიყვნენ. დასავლეთ საქართველო კი უჩვეულო ანარქიამ მოიცვა: დაიწყო ტყვეთა სყიდვა. ქართველები თუ არაქართველები მასიურად ატყვევებდ-

ნენ ქართველებს და მონებად ჰყიდდნენ. ქართველები აფრიკელთა მსგავსად მონათა ბაზარში იყიდებოდნენ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ოსმალეთ-სპარსეთის საზოგადოებრივმა წყობილებამ არა მარტო ქართველები გაიყვანა მონათა ბაზარზე, არამედ სხვა ევროპელი დაპყრობილი ხალხებიც: ბოსნიელები, ალბანელები და სხვ.

ყოველივე ამას თან დაერთო დასუსტებულ და გაუკაცრიელებულ საქართველოში ჩრდილოკავკასიური ტომების ჩასახლება. დაღესტნელები აღმოსავლეთ კახეთში ჩასახლდნენ და, არა მარტო ჩასახლდნენ, არამედ ადგილობრივ ქართველობას ატყვევებდნენ, იმონებდნენ, არბევდნენ და ძარცვავდნენ. შიდა ქართლის მთიანეთში ჩრდილო კავკასიიდან გაოსებულ დვალელები ჩასახლდნენ. ეგრის-აფხაზეთშიც ჩრდილო კავკასიელები – ადიღეელები, აფსუა-აბაზები, ჩერქეზები დამკვიდრდნენ.

დაპყრობილ საქართველოში ქართველები მიზანმიმართულად იდევნებოდნენ. ცხადია, ასეთ დროს ამუშავდა გადარჩენის ინსტიქტი – ქართველობის ერთი ნაწილი უარყოფდა ეროვნებას, ზოგი თათრდებოდა, ზოგი სომხდებოდა (გრიგორიანული სარწმუნოების ქრისტიანებს სპარსეთ-ოსმალეთი არ სდევნიდა), ზოგი „ფრანგდებოდა“ (კათოლიკეებიც ნაკლებად იდევნებოდნენ). ამის გარდა, ქართველები ლეკდებოდნენ, ოსდებოდნენ, აფხაზდებოდნენ (აფსუვდებოდნენ).

საბედნიეროდ, დენაციონალიზაციისა და ეროვნული გადაგვარების საფრთხეს ქართველების დიდი ნაწილი მტკიცედ დაუდგა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ერის გადარჩენაში უდიდესი ღვაწლი ქართულ ანუ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას მიუძღვის. საქმე ისაა, რომ მხოლოდ ქრისტიანობის შენარჩუნებით ქართველები ეროვნებას ვერ ინარჩუნებდნენ. მაგალითად, გრიგორიანული ქართველები კვლავ ქრისტიანული სარწმუნოების მატარებელი იყვნენ, მაგრამ თანდათან გასომხდნენ. ძირითადად იგივე ითქმის კათოლიკე ქართველებზეც. ქართველობა მხოლოდ მართლმადიდებლებმა – საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წევრებმა შეინარჩუნეს.

ქართველი ერის ამ საშინელი განსაცდელის დროს, სარწმუნოების შენარჩუნებისას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მაგალითის ძალას. მაღალი ფენის წარმომადგენლები: მეფე-დედოფლები, მთავრები, თავადაზნაურობა და მათი ოჯახის წევრები სამაგალითონი იყვნენ მოსახლეობის დაბალი, მრავალრიცხოვანი ფენებისათვის.

წარჩინებულთა გამაჰმადიანების შემდეგ მესხეთი თითქმის სრულიად გამაჰმადიანდა. მალე სარწმუნოებადაკარგულმა მოსახლეობამ ეროვნებაც – ქართველობა დაკარგა.

ასეთი ვითარების დროს განსაკუთრებით დასაფასებელია კახეთის დედოფლის – ქეთევანის თავდადება სარწმუნოებისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ მამული და ერი სულიერ-ხორციელი მოსპობისაგან და სხვა ხალხებში ასიმილაციისაგან წმიდა ქეთევანის, წმიდა მეფის ლუარსაბ II-ის, სხვა წარჩინებულთა, საეკლესიო მოღვაწეთა თუ ერისკაცთა ქრისტესადმი თვითშენირვამ გადაარჩინა.

XVII ს. გამორჩეულია ქრისტეს მონამეთა სიმრავლით. ქართულმა ეკლესიამ მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის კანონიზირება შეძლო, რადგან დიდი იყო მათი რიცხვი. კანონიზირებულია 1616 წელს დავით გარეჯის უდაბნოში ამონყვეტილი 6000 წმ. მონამე; საქართველოს დიდებული წმ. მეფე ლუარსაბი, ქრისტესათვის წამებული 1622 წელს; დიდმონამე საქართველოს მნათობი კახეთის დედოფალი წმ. ქეთევანი, წამებული 1624 წელს; ცხრა ძმა ხერხეულიძე, დედითა და დით და მათთან ერთად მარაბდის ბრძოლის ველზე 1625 წელს ამონყვეტილი 9 000 ქართველი; საქართველოს ეკლესიის მეთაური წმ. მამა ევდემოზ კათალიკოსი, წამებული 1642 წელს; წმ. ბიძინა ჩოლოყაშვილი, ელიზბარ და შალვა ქსნის ერისთავები, წამებულნი 1661 წელს; 1696-1700 წლებში გარეჯის მონასტერში ლეკთაგან ამონყვეტილი ღირსი მამები: შიო ახალი, დავითი და გაბრიელი; მათ გარდა კიდევ მრავალმა დასდო თავი ქრისტესა და სამშობლოსათვის. მათ შორისაა ჩვენი წმ. მამა – თევდორე, 1669 წელს წამებული, წმ. ქეთევანის თანმხლები მღვდელი და უამრავი წმ. მონამენი, რომელთაც გააბრწყინეს ქართული ეკლესია. ქართველმა ერმა და ქართულმა ეკლესიამ უბედურებისას დიდი სიმტკიცე გამოამჟღავნა.

XVII ს-ში სპარსეთი დიდად გაძლიერდა შაჰ-აბასის მმართველობის დროს. შაჰს ძალზე აფრთხობდა და აღიზიანებდა კახეთის სამეფოს კავშირი რუსეთთან და ოსმალეთთან.

1615 წლის 15 სექტემბერს ალავერდობის სადღესასწაულო წირვის შემდეგ კახელები აჯანყდნენ. მალე იმერეთიდან თეიმურაზი ჩამოვიდა და აჯანყებულებს ჩაუდგა სათავეში. აჯანყდა შირვანიც. თეიმურაზმა თვითონ უსარდლა ქართველთა ჯარს, სპარსელებს წინამურთან დაუხვდა და რამდენიმე საათში მუსრი გაავლო. ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება იზიამეს.

შაჰი საქართველოს ისევ შემოესია და ააოხრა, მაგრამ წავიდა თუ არა, კახელები კვლავ აჯანყდნენ. მართალია, შაჰმა დიდძალი ჯარით აჯანყების ჩახშობა შეძლო, მაგრამ ქართველებმა გული არ გაიტყვეს და მის სისასტიკეს ისევ აჯანყებით უპასუხეს. 1617 წ. შაჰი მეოთხედ შემოიჭრა საქართველოში.

თეიმურაზი არათუ შედრკა, არამედ ყიზილბაშთა წინააღმდეგ დიდ ბრძოლას ჩაუდგა სათავეში და შეეცადა ოსმალთა ჯარის დახმარებით მიეღწია თავისი მიზნისათვის, მაგრამ ოსმალებმა წარმატებას ვერ მიაღწიეს. თეიმურაზმა 1618 წელს რუსეთსაც სთხოვა დახმარება. ოსმალეთთან და რუსეთთან მისი კავშირით გაცოფებულმა შაჰ-აბასმა შური თეიმურაზის ოჯახის წევრებზე იძია. 1620 წელს თეიმურაზის ვაჟები – ლევანი და ალექსანდრე დაასაჭურისებინა, რის შედეგადაც უმცროსი გარდაიცვალა, ხოლო უფროსი – ჭკუიდან შეიშალა.

ივანე ჯავახიშვილის შეფასებით, რუსეთის მთავრობა საქართველოში საჭირო დამხმარე ჯარისა და ზარბაზნების ჩამომსხმელი ოსტატების ნაცვლად აგზავნიდა რუს სამღვდელოებს, რომელიც ამრეზით იქცეოდა და ეკლესიებში წირვასაც არ კადრულობდა. თავიანთ სამშობლოში მწვალებლობას მიჩვეულნი ქართულ საეკლესიო ღმრთისმსახურებას ეჭვის თვალთ უყურებდნენ.

1624 წელს შაჰ-აბასმა თეიმურაზის დედა – წმ. ქეთევანი – სასტიკად აწამა და მოკლა. ქეთევან დედოფალი ქართულმა ეკლესიამ წმიდანად შერაცხა. მან თავისი მაგალითით სრულიად საქართველო გამაჰმადიანება-გათათრებისაგან იხსნა.

შაჰ-აბასს განზრახული ჰქონდა ქართლ-კახეთის მოსახლეობის სრულიად აყრა და სპარსეთში გადასახლება, ხოლო მათ ადგილას სპარსელებს ჩაასახლებდნენ. ამ მიზნით მან გიორგი სააკაძე გამოგზავნა უზარმაზარი ლაშქრით. მაგრამ გიორგი სააკაძემ შეიტყო, რომ ქართლ-კახეთის მოხრებისა და თავისი მიზნის განხორციელების შემდეგ შაჰს მისი მოკვლა ჰქონდა განზრახული, ამიტომ იგი დაუკავშირდა ზურაბ ერისთავს და შეითანხმა აჯანყებულებს სპარსთა წინააღმდეგ. აჯანყება ქართველთა გამარჯვებით დამთავრდა. ეს იყო ერთ-ერთი უდიდესი გამარჯვება ქართველი ერის ისტორიაში. ეს მოხდა 1623 წელს.

შექმნილ სიტუაციაში „უძლეველმა“ შაჰმა თეიმურაზთან შერიგება გადანიჭა. 1631 წელს შაჰმა თეიმურაზი გაერთიანებული ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარა.

თეიმურაზი შიშის ზარს სცემდა მაჰმადიან მმართველებს, ამიტომ მის მეფობას შაჰი დიდხანს ვერ მოითმენდა. მან საქართველოსკენ კვლავ უზარმაზარი ჯარი გამოაგზავნა, რომელსაც თეიმურაზის გაძევება და „გურჯისტანის ვალად“ როსტომ-ხანის დასმა ევალებოდა.

1632 წლიდან გაძევებული თეიმურაზის ნაცვლად ქართლის მეფედ 67 წლის როსტომი დაჯდა.

დიდი წინააღმდეგობის განევისა და ქართველთა მრავალი აჯანყების მიუხედავად თეიმურაზმა ვერ შეძლო როსტომის დამარცხება, რადგან ის ყიზილბაშთა ძალას ეყრდნობოდა. თეიმურაზი კახეთში გადავიდა.

1642 წელს დიდი შეთქმულება მოეწყო როსტომის წინააღმდეგ. მასში მონაწილეობდა კათალიკოსი ევდემონ დიასამიძე. როსტომმა დაამარცხა აჯანყებულები, ხოლო კათალიკოსი ციხეში ჩასვა, მცირე ხნის შემდეგ კი მოაკვლევინა და კოშკიდან გადმოაგდებინა. როსტომმა, რომელიც საქართველოს ეკლესიის სულს, აზრსა და იდეას ებრძოდა, ჯარები კახეთს შეუსია და დაამარცხა თეიმურაზი, რომელიც იმერეთში გაიხიზნა. როსტომი ქართლ-კახეთის მეფედ იქცა.

ბერად აღკვეცილი თეიმურაზი 74 წლისა გარდაიცვალა. უფრო ადრე გარდაიცვალა როსტომი. მის ადგილზე მუხრანელი ბაგრატიონი – გამაჰმადიანებული ვახტანგი (შაჰნავაზი) დასვეს.

თეიმურაზისა და სხვა ერთგულ შვილთა თავდადებამ ქრისტეს სარწმუნოებისადმი იმ დროს ქვეყანა სრული გადაგვარებისაგან იხსნა. ქართველთა ორიენტირი კვლავ სარწმუნოება და მამული იყო.

იმჟამად სპარს-ოსმალები გააფთრებით ებრძოდნენ არა ზოგადად ქრისტიანობას, არამედ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას – მართლმადიდებლობას. ისინი გრიგორიანებსა და კათოლიკეებს არ ებრძოდნენ, პირიქით, ქრისტიან სომხებს და მათ საეკლესიო ცენტრებს უპირატესობას ანიჭებდნენ, ხოლო საქართველოს ეკლესიის წევრებს სასტიკად სდევნიდნენ და ავიწროებ-

დნენ. აიძულებდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა, ან, თუ ისევ ქრისტიანებად დარჩებოდნენ, „გასომხებულებიყვნენ“ ან „გაფრანგებულებიყვნენ“.

თუ რატომ ებრძოდა თეიმურაზ მეფე როსტომს და რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველობის შენარჩუნებისათვის თეიმურაზის დაუმორჩილებლობას, ეს როსტომის დახასიათებიდან კარგად ჩანს. ისტორიკოსები წერენ, რომ იგი ქართლში გაბატონდა და მეფედ იქცა უცხო ძალის მეშვეობით, სპარსთა სამხედრო ძალით. როსტომი თავისი ზნე-ჩვეულებებით უფრო სპარსელი იყო, ვიდრე ქართველი. ბერი ეგნატაშვილის ცნობით, მაშინ ქართველები გულწრფელნი იყვნენ. როსტომმა წამოიყვანა სპარსეთიდან გათათრებული ქართველები და განანესა მოხელეებად. გამრავლდა ქართლში ანგარება და სიმდიდრისმოყვარება. ბილწების მოქმედ ქართველებს დიდ პატივს სცემდა და უსმენდა როსტომი, ხოლო სიმართლის მოყვარულთ პირიქით ექცეოდა... ამ დროიდან შემოვიდა ტყვეთა გაყიდვა თავადთა მიერ და გამრავლდა ცოდვა. მოუძღურდა სჯული და საეკლესიო წესი განირყვნა, რადგან აღარ იღვწოდნენ სულისთვის, არამედ მხოლოდ ხორცისათვის ზრუნავდნენ.

ტყვეთა სყიდვა მანამდე ჩვენი ხალხისათვის უცხო იყო. მისიონერთა დაკვირვებითაც ჩანს, რომ სპარსელებსა და თურქებს საქართველოდან ტყვეთა სყიდვა ქრისტიანობისა და ქართველობის აღმოფხვრისათვის ნებავდათ.

ქართველი ხალხი ძალზე მწარედ განიცდიდა ტყვეთა სყიდვას, რომელსაც შედეგად ქრისტიანობის დაკარგვაც მოსდევდა. ამ უბედურების ფუძემდებელი აღმოსავლეთში როსტომ-ხანი, ხოლო დასავლეთ საქართველოში – ლევან დადიანი იყო. ამ უსაშინლესი ცოდვის ნიშნების გამოჩენისთანავე საქართველოს ეკლესიამ განგაში ატეხა. მონვეულ იქნა კრება, რომელმაც ამ ბოროტების ჩამდენი ყველა ადამიანი შეაჩვენა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ სენს საეკლესიო კრების განჩინებამაც ვერაფერი უშველა.

ქართულ ეკლესიას, ცხადია, არ შეეძლო მშვიდად ეყურებინა ქართველთა სულიერი გადაგვარებისათვის. უთუოდ ამის გამო მოუწყო აჯანყება როსტომს ქართლის კათალიკოსმა ევდემონ დიასამიძემ, რომელსაც სურდა ქართველობისათვის თავდადებული მებრძოლი თეიმურაზი ეხილა ქართლის სამეფო ტახტზე. როსტომმა კათალიკოსი მოაკვლევინა, სამაგიეროდ სამღვდელო პირებს ჯამაგირი განუწესა, ააშენა მცხეთის სვეტიცხოვლის გუმბათი და სხვა ეკლესიებიც, რომლებიც დანგრეული იყო, რათა ხალხის გული მოეგო.

როსტომ მეფემ საფუძველი დაუდო ქართლ-კახეთში ახალი ტიპის სახელმწიფოს. ერთი მხრივ, არ მოშალა ძველი ქართული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები, არ შეცვალა სახელმწიფო მმართველობანი, ძველთაგანვე არსებული ქართული სახელო-თანამდებობანი და თავის თავსაც „მეფეს“ უწოდებდა, მაგრამ მეორე მხრივ, გზა გაუხსნა „ყიზილბაშურ რიგს“, შემოიღო ყიზილბაშური თანამდებობები. ორსახა (ორპირი) ხასიათი მისცა მმართველობას. ქვეყანა ირყვნებოდა და მოსახლეობა ეჩვეოდა მაჰმადიანურ წესსა და რიგს, მაჰმადიანურ ჩვეულებებს. თუ ადრე სპარსეთთან უშუალო ბრძოლისას ქართველები ინარჩუნებდნენ მაღალ სულიერებას, ქართველობასა და ეროვნული კულტურის სინამდვილეს, მაგრამ ძლიერ ზარალდებოდნენ მატერიალურად, ახლა, მართალია, მატერიალურად აღარ ზარალდებოდ-

ნენ, მაგრამ სანაცვლოდ კნინდებოდა ქართული კულტურა და სულიერება. ქვეყანა ეროვნულ-სარწმუნოებრივი გადაგვარების გზას დაადგა.

საქართველოს ეკლესია ერთადერთი ეროვნული ბურჟი იყო ქართველობისა, მაჰმადიანურ იმპერიებთან მებრძოლი, ამიტომაც მათთვის მიუღებელი. მაჰმადიანებმა შეძლეს მოესპოთ ბერძნული სახელმწიფო, ამის გამო ბერძნული ეკლესია მათთვის საშიში აღარ იყო, – შეძლეს მოესპოთ სომხური სახელმწიფო, ამის გამო სომხური ეკლესია მათთვის საშიში აღარ იყო, მაგრამ ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის სრული მოსპობა, რომლის სულსა და გულს და მამოძრავებელ ძალას საქართველოს ერთიანი ეკლესია წარმოადგენდა. ამიტომ ებრძოდნენ ისინი საქართველოს ეკლესიას. გარდა ამისა, მათ ბიზანტიისა და სომხეთის დაპყრობის გამო შეძლეს როგორც ბერძნული, ისე სომხური ეკლესიები თავიანთი ზედამხედველობის სფეროში მოექციათ. ორივე ამ ეკლესიას, რომელთაც დიდძალი მრევლი ექვემდებარებოდა მაჰმადიანურ ქვეყნებში, მაჰმადიანი მმართველები მართვა-გამგეობის საქმეშიც იყენებდნენ.

როსტომი, როგორც სპარსი მოხელე, ვალდებული იყო განსაკუთრებული ყურადღება და მზრუნველობა გამოეჩინა სომხური ეკლესიისადმი. მონოფიზიტებისადმი როსტომის გულმონყალეობა იმდენად უსაზღვრო იყო, რომ თვით სომხებს იგი სომხად მიუჩნევიათ, ძველი სომეხი დინასტიების ანისელი ბაგრატიონების შთამომავლად. აღსანიშნავია, რომ იმდროინდელი ქართული საზოგადოების მაღალი ნაწილიც სომხოფილური ტენდენციების მატარებლად იქცა.

როსტომის ისტორიკოსი, მის კარზე აღზრდილი და სპარსეთში მოღვაწე ფარსადან გორგიჯანიძე საერთოდ კარგად არ იცნობდა ქართულ ისტორიოგრაფიას, სამაგიეროდ იცნობდა სომხურს და ამიტომაც დანერა საქართველოს ისტორია, სომხოფილური ტენდენციებით.

ასეთ ვითარებაში ჩააყენა საქართველო და საქართველოს ეკლესია როსტომის „კომპრომისულმა“ ქართულ-სპარსულმა სახელმწიფომ.

თეიმურაზს ემხრობოდა ქართლ-კახეთის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი. მისი მეფობა ქართველთა სურვილი იყო.

XVIII საუკუნე

XVIII ს-ის დასაწყისში საქართველოს პოლიტიკურმა დაშლილობამ უკიდურესი სახე მიიღო, რასაც თან სდევდა შინა ომები.

მეფის გავლენა ძლიერ დასუსტდა. თავადები თავიანთ მამულში სრულ ხელმწიფობას იჩემებდნენ.

საქართველოს ერთიანობის აღდგენისათვის მარად იბრძოდნენ გამოჩენილი მოღვაწენი, მაგრამ სპარსეთ-ოსმალეთი თითქმის ყოველ საუკუნეში ანახლებდა 1555 წლის ზავს, რომლის ძალითაც აღმოსავლეთ საქართველო – ირანის, ხოლო დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ვასალურ მხარეებად ითვლებოდა.

ერთიანი სახელმწიფოს დარღვევამ ტომობრიობა და თემობრიობა ააღორძინა. თანდათან ჩამოყალიბდა ქართველი ერის ჯგუფები – ქართლელი, კახელი, იმერელი. იმერეთის სამეფოს გამოყვანენ ოდიშის, გურიის, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები.

მაგრამ, მიუხედავად ასეთი პოლიტიკური დაქუცმაცებულობისა, ხალხში აღმოჩნდა ძლიერი ეროვნული თვითშეგნება, რასაც განამტკიცებდა საქართველოს ეკლესია.

აფხაზეთის საკათალიკოსომ, რომელიც XVI ს-ის დასაწყისში დიდ ტერიტორიას მოიცავდა, მოსახლეობის გამაჰმადიანების გამო მისი დიდი ნაწილი დაკარგა ჩრდილოეთით და სამხრეთით.

როგორც ითქვა, ჩრდილოეთიდან ჩამოსახლდნენ ადიღე-ჩერქეზული ხალხები, რომელთაც აფსარებს უწოდებდნენ ძველ საქართველოში. მათ შეძლეს აფხაზთა დაბალი ფენების ასიმილაცია. აფხაზთა მაღალ ფენებს არ დაუკარგავთ ეთნიკური თვითშეგნება. ძველებურადვე ქართულ კულტურულ წრეს მიაკუთვნებდნენ თავიანთ თავს.

ასევე კახეთში ჩამოსახლდნენ ლეკები, ხოლო ქართლში – ოსები, რამაც ქართველთა ასიმილაცია გამოიწვია. მთიდან ჩამოსახლებულთა შორის მაჰმადიანები და წარმართები ჭარბობდნენ, რასაც შედეგად ეკლესია-მონასტრების, საეპისკოპოსოებისა და თვით საკათალიკოსო ტაძრების ქონების დატაცება მოჰყვა. გაუქმდა მრავალი საეპისკოპოსო. მკვიდრი მოსახლეობა – სამწყსო ნადგურდებოდა. მათ ან იტაცებდნენ და მონებად ჰყიდდნენ, ანდა შინაყმებად და მოსამსახურეებად აქცევდნენ, რასაც თან სდევდა მათი განწმენა და ეროვნული გადაგვარება.

ყოველივე ამის წინააღმდეგ იბრძოდა ქართული ეკლესია. მისი უპირველესი ამოცანა იყო დაეხსნა ქრისტიანები ტყვეობისაგან და დაესახლებინა თავიანთ მამულებში. დახმარებოდა ღარიბს, ობოლს, საცოდავს. აღესრულებინა ქველი საქმე და შეეწყალებინა უქონელი. ყურადღებას აქცევდა აგრეთვე ხელოსნების, წიგნის გადამწერებისა და მხატვრების ქონებრივ უზრუნველყოფას.

ეკლესიის ქონების ერთი ნაწილი ხმარდებოდა ტაძრების შემკობას და მონასტრებს. აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის მამები და მამამთავრები სწორავდნენ პირადი შემოსავლით შეძენილსაც.

თუმცა სულით ერთიანი ქართული ეკლესია ორ საკათალიკოსოდ იყო გაყოფილი, მათი საღმრთისმსახურო ენა ქართული იყო. წმიდა ნინოს დროიდან XIX ს-მდე საქართველოს ეკლესიაში არ ყოფილა გამოყენებული სხვა ენა.

ვახტანგ VI-მ, თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის დაწყებისთანავე, 1705 წელს, მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელმაც ქართლის კათალიკოსად ვახტანგის ძმა – რუსეთიდან ახლად დაბრუნებული დომენტი აკურთხა, რომელიც თავისი მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე ვახტანგს ენერგიულად შეელოდა სახელმწიფო საქმეთა მოგვარებაში.

ვახტანგ VI ბაგრატიონთა უმცროს შტოს – მუხრანბატონთა დინასტიას ეკუთვნოდა. მან და მასთან დაახლოებულმა თავდადებულმა ქართველებმა დასახეს საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ გეგმა. „გამოხსნაში“

იგულისხმებოდა მაჰმადიანური ქვეყნებისაგან თავის დაღწევა, ხოლო „აღდგომაში“ – საქართველოს გაერთიანება.

„აღდგომისა და გამოხსნისათვის“ საჭირო იყო ქრისტიანული სახელმწიფოების თანადგომა. ამ პროგრამაზე იყო აგებული ვახტანგ VI-ისა და ქართველი მოღვაწეების საგარეო პოლიტიკა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ევროპულმა, ისე რუსულმა ორიენტაციამ კრახი განიცადა და საბედნიეროდ, თვით ქართველთა შორისვე აღმოჩნდა ძალა „აღდგომისა და გამოხსნისათვის“.

XVIII ს-ის დასაწყისში ირანის სახელმწიფოს ძლიერება უკიდურესად დაეცა. დასუსტდა აგრეთვე ოსმალეთიც. მოხდა ისე, რომ ირანის ვასალური ქართლისა და კახეთის სახელმწიფოებიდან სპარსეთში ჩასული ქართველი დიდებულები აქტიურად მონაწილეობდნენ და გარკვეულწილად ნარმართავდნენ კიდეც ამ ქვეყნის ცხოვრებას, ხოლო სპარსეთში ქართველთა ჯარი უძლიერესი იყო. ასეთ ვითარებაში თუ ქართველები გაერთიანებას შეძლებდნენ, მათ წინ ვერავინ აღუდგებოდა.

მაგრამ, სამწუხაროდ, გაერთიანება ჭირდა.

ქართველთა მართლმადიდებლობა ოსმალთა და სპარსთა მიერ განიხილებოდა, როგორც მათ სანინალმდეგოდ მიმართული პოლიტიკური ორიენტაცია. მით უმეტეს მაშინ, როცა მართლმადიდებელი რუსეთის იმპერია კავკასიის მთავრეხილს მოადგა და ქართლ-კახეთის მეფეები ერთმორწმუნეობის გამო რუსეთს კავკასიის კარის გაღებას შეჰპირდნენ. როგორც ითქვა, ამ მიზეზების გამო მაჰმადიანები არც ერთ ქრისტიანულ აღმსარებლობას ისე არ სდევნიდნენ კავკასიაში, როგორც ქართველთა მართლმადიდებლობას. ისინი ავიწროებდნენ მართლმადიდებელ ქართველებს და აიძულებდნენ მათ შეეცვალათ სარწმუნოება, მაჰმადიანობა, კათოლიკობა ან მონოფიზიტობა მიეღოთ, რაც ქართველთა დენაციონალიზაციას იწვევდა.

1713 წელს მომზადდა ელჩობა ევროპაში სულხან-საბა ორბელიანის მეთაურობით, რომელსაც მიზნად დასახული ჰქონდა:

1. ქართლის ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა იურიდიულად უნდა ეცნო ირანს, რაც ვახტანგ VI-ის, როგორც ქრისტიანი მეფის, ირანიდან საქართველოში დაბრუნებით მიიღწეოდა.

2. საქართველოს გაერთიანება.

3. ჩრდ. კავკასიელთა შემოსევების შეწყვეტა.

4. ქართველთა დენაციონალიზაციის შეწყვეტა.

მაგრამ სულხან-საბა ხელცარიელი დაბრუნდა საქართველოში 1715 წელს. ეს ქართველი მეფის ევროპული ორიენტაციის კრახს ნიშნავდა.

ირანის სახელმწიფოს უკიდურესმა დასუსტებამ, ავღანთა მიერ მისი მმართველი დინასტიის ჩამოგდება, ქვეყნის უკიდურესმა შინაგანმა კრიზისმა, როგორც ჩანს, საქართველოს პოლიტიკოსებს საშუალება მისცა ამკარად გამოეხატათ სწრაფვა მართლმადიდებელი რუსეთისაკენ.

1722 წელს ვახტანგ VI-მ საქვეყნოდ გაამჟღავნა თავისი გადაწყვეტილება რუსეთთან სამხედრო კავშირის შეკვრისაკენ. ამან ძალზე შეაშფოთა მაჰმადიანური ქვეყნები და ჩრდილოკავკასიური ტომები.

რუსეთს სპარსეთში განსაკუთრებული ეკონომიური ინტერესები ჰქონდა. პეტრე დიდს სურდა, სპარსეთის ვაჭრობა რუს ვაჭრებს ჩაეგდოთ ხელში. პეტრემ ელჩი გამოუგზავნა ვახტანგ VI-ს. თუმცა სახელმწიფოს დარბაისელთა ერთი ჯგუფი ვახტანგს სიფრთხილეს ურჩევდა.

ვახტანგისა და რუსეთის კავშირმა შეაშფოთა და ააღელვა მთელი ახლო აღმოსავლეთი და თვით ევროპა. კონსტანტინოპოლში დაისვა საკითხი პეტრე I-სა და ვახტანგ VI-ის საომარ მოქმედებათა წინააღმდეგ აქტიური ზომების მიღების შესახებ.

ირანი, ოსმალეთი და დაღესტანი ქართლის სამაგალითო დასჯისათვის მოემზადნენ.

პეტრე I-მა 1724 წელს მოულოდნელად შეკრა ზავი სპარსეთთან. საქართველო მტრის სათარემოდ გადაიქცა. ვახტანგ VI უზარმაზარი ამალით რუსეთს გადავიდა.

მალე ყველასათვის ცხადი გახდა, რომ რუსეთის მთავრობა თავს არ ინუხებდა საქართველოსთვის.

ამრიგად, ვახტანგის რუსული პოლიტიკაც კრახით დამთავრდა.

მტერთა შემოსევებმა, ცხადია, ქართული ეკლესიაც დიდად დააზარალა. მრავალი საეპისკოპოსო და ეპარქია საერთოდ გაუქმდა, ხოლო საეკლესიო მამულებისა და ყმების მნიშვნელოვანი ნაწილი შინაომების პერიოდში საერო ფეოდალებმა მიიტაცეს. მაგრამ საქართველოს ეკლესიამ შეინარჩუნა ის სულიერი დვრიტა, რომელიც შემდეგ 1744-45 წლებისათვის, ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოებრიობის აღორძინებას დაედო საფუძვლად.

1744 წელს შესრულდა ქართველი ხალხის დიდი ხნის ოცნება. საქართველოს სამეფო ტახტზე ქრისტიანი მეფე დაჯდა. ეს ბედნიერება კახელ ბაგრატიონთა სახლის შვილს – თეიმურაზ II-ს ერგო.

ქართველთა სიხარული უსაზღვრო იყო. კათალიკოს-პატრიარქმა ანტონმა მოიძია მეფედ კურთხევის უძველესი ქართული წესები და სამღვდელთა დასი საგანგებო სადღესასწაულო ცერემონიისათვის მოამზადა. გახარებულმა ხალხმა ქუჩები, მოედნები, ბაზრები მორთო. ჩირაღდნებითა და გალობით შეეგება მეფეს, დედოფალსა და ბატონიშვილებს. მეფედ მირონცხების სადღესასწაულო სიხარული განუზომელი იყო.

ქართული სახელმწიფოს სუვერენობის აღდგენით განხორციელდა „გამოხსნის“ იდეა, რის შედეგადაც ხორცი შეისხა „აღდგომის“ იდეამაც. ამაში იგულისხმებოდა იმ ქართული მინა-წყლის დაბრუნება, რომელიც ჩამოცილებული ჰქონდა საქართველოს.

1758 წელს სოლომონ I-მა, ერეკლე II-მ და თეიმურაზ II-მ მეგობრობისა და ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება დადეს. მოწვეულ იქნა საგანგებო საეკლესიო კრება 1759 წ. 4 და 5 დეკემბერს. კრებამ აკრძალა ტყვეთა სყიდვა. აღდგა ქუთათელის კათედრა, ეკლესია განთავისუფლდა გადასახადისაგან.

XVIII ს-ის 70-იან წლებში აღდგა დასავლური ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა. იმერეთის მეფემ სოლომონ I-მა ქვეყნიდან თურქთა გარნიზონები გააძევა.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის III პერიოდი

ქართული ეკლესია XIX-XX საუკუნეებში

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის 2000-წლოვანი ისტორიის ორი, შეიძლება ითქვას, ყველაზე მნიშვნელოვანი მომენტი XIX-XX სს-ს განეკუთვნება. ეს არის საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება რუსეთის საიმპერატორო კარის მიერ და მისი აღდგენა ქართველი ერისა და სამღვდელოების ბრძოლის წყალობით. XIX ს-ის ქართული ეკლესიის სავალალო მდგომარეობის შესახებ გამოქვეყნებულია უამრავი მასალა.

საქართველოში მოციქულთა ქადაგებისა და მათ მიერ სამოციქულო ეკლესიის დაარსების შემდეგ ქრისტიანობა ქართველთა ეროვნულ სარწმუნოებად იქცა და ასე იყო საუკუნეების მანძილზე.

1811 წლიდან ქართული ეკლესია, ქრისტიანული სარწმუნოების დამცველი მთელ კავკასიაში, რუსული ბიუროკრატიული სისტემის დანამატად გადააქციეს.

საქართველოში რუსეთის შემოჭრამდე ქართული ეკლესია ფლობდა დიდძალ ქონებას. იგი იყო ეკონომიურად დამოუკიდებელი ერთეული, ამით იგი მკვეთრად განსხვავდებოდა რუსეთის ეკლესიისაგან, რომელიც რუსეთის ხელისუფლების მიერ სახელმწიფოს ნაწილად იყო გადაქცეული. მას 1722 წლიდან ობერპროკურორი ხელმძღვანელობდა, რომელიც წმ. სინოდს ედგა სათავეში. იგი საერო პირი იყო და დიდი უფლებები ჰქონდა. საერო ხელისუფლებისადმი ეკლესიის დამორჩილების საქმე, რომელიც პეტრე დიდმა წამოიწყო 1721 წელს პატრიარქობის გაუქმებით, 1784 წელს დაასრულა ეკატერინე II-მ. ასეთი მდგომარეობის გამო, რუსეთი, ცხადია, ვერ მოითმენდა საქართველოში ეკლესიის როგორც ეკონომიურ დამოუკიდებლობას, ისე უდიდეს გავლენას საერო ხელისუფლებაზე და ამიტომ მან მიზნად დაისახა საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზება.

1810 წლის 3 მარტს კათალიკოსი ანტონ II თითქმის ძალით გაიწვიეს პეტერბურგს. 1811 წლის 30 ივლისს შეიქმნა დიკასტერია და საქართველოს ეკლესიამ დაკარგა ავტოკეფალია. დიკასტერიის მეთაურად დაინიშნა ვარლამ ერისთავი და ებოძა მას საქართველოს ეგზარქოსის ტიტული. ამ დროიდან დაიწყო უმძიმესი პერიოდი საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში. რუსეთის ხელისუფლება აქტიურად შეუდგა ეპარქიების შემცირებას, რასაც იგი ადრეც მიმართავდა. ეს ხდებოდა მთავრობისათვის არასასურველი პირების კათედრიდან ჩამოსაშორებლად.

1815 წლის 30 აგვისტოს დიკასტერია გადაკეთდა „საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორად“. რუსულმა მთავრობამ მას დაუმორჩილა გურია-სამეგრელოს ეკლესიებიც.

1817 წელს ვარლამ ერისთავი პეტერბურგში გაიწვიეს. ამავე წლიდან ეგზარქოსად დაინიშნა რიაზანელი არქიეპისკოპოსი თეოფილაქტე რუსანოვი. მის შემდეგ მხოლოდ რუსი ეროვნების ეპისკოპოსები მართავდნენ საქართველოს საეგზარქოსოს. თეოფილაქტემ 1819 წელს შეამცირა იმერე-

თის საეპისკოპოსოები მათი ერთ ეპარქიად გაერთიანების გზით. თითო-თითო ეპარქია დატოვა გურიასა და სამეგრელოში. დასავლეთ საქართველოს 12 ეპარქიიდან დარჩა 3. ამას გარდა, ეგზარქოსი ამცირებდა მოქმედი ეკლესიების რაოდენობას.

რუსეთის მთავრობისათვის საქართველოს ეკლესია განიხილებოდა, როგორც სახელმწიფო შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო. მთავრობა ფიქრობდა, სასულიერო პირთა რაოდენობისა და სხვადასხვა ხარჯების მკვეთრი შემცირებით ხელს შეუწყობდა ხაზინაში ეკლესიიდან შესული შემოსავლის ზრდას.

რუსეთის იმპერიის ანტიეკლესიურმა პოლიტიკამ აღაშფოთა ქართველი ხალხი.

1818 წლის ივლისში დაიწყო აჯანყება მშობლიური ეკლესიის დასაცავად. მოჯანყებმა წამოაყენეს ლოზუნგი „სამშობლოს განთავისუფლება“. მოსახლეობის ყველა ფენა მონაწილეობდა ბრძოლაში – არტილერიით შეიარაღებული პოლკებისა და ბატალიონების წინააღმდეგ.

1820 წელს დააპატიმრეს მიტროპოლიტები: დოსითეოს ქუთათელი და ექვთიმე გელათელი, სხვა გავლენიანი პირები, რამაც უფრო გააძლიერა აჯანყება.

მოხუცი მიტროპოლიტი – დოსითეოს ქუთათელი (წერეთელი) ტომარაში ჩაუსვამთ და რუსეთისკენ წაუყვანიათ. იგი ტომარაშივე ცემით მოუკლავთ გორთან ახლოს. მეორე მიტროპოლიტი ექვთიმე გელათელი (შერვაშიძე) ხელისუფლებამ დააპატიმრა, როგორც აჯანყების ერთ-ერთი მოთავე.

მიტროპოლიტები და საერთოდ ეპისკოპოსები ხელშეუხებელი იყვნენ და მათ მაჰმადიანებიც კი პატივს სცემდნენ. რუსთა ქმედებამ აჯანყება გააძლიერა. რუსის ჯარმა სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლის შემდეგ გაჭირვებით გაიმარჯვა უდიდესი დანაკარგებით. მოარბიეს და გადაწვეს რაჭა, არტილერიით მიწასთან გაასწორეს შემოქმედის ციხე გურიაში. სოფლები გადაწვეს, ზოგი მოჯანყე ჩამოახრჩეს, უამრავი რუსეთში გადაასახლეს, მათი ქონება ხაზინას გადასცეს.

1820 წლის 21 მაისს სარწმუნოებისა და თავისუფლებისათვის მებრძოლმა 2 000 ქართველმა დადო თავი. მათ შორის იყვნენ მებრძოლი მღვდლები, ბერები და სასულიერო პირები.

ქართულ ეკლესიას ისტორიულად ათეულობით საეპისკოპოსო ანუ ეპარქია ჰქონდა აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში. საეპისკოპოსოთა მოსპობით დაეცა ქრისტიანული სარწმუნოება ქართველთა შორის. ამიტომ ქართველი სასულიერო პირები მოითხოვდნენ გაუქმებული ეპარქიების აღდგენას.

საეგზარქოსოს პოლიტიკა იწვევდა მრევლის სარწმუნოებრივ ინდიფერენტიზმს, უკარგავდა ქართულ ეკლესიას ეროვნულ სახეს. ხალხს განსაკუთრებით აღაშფოთებდა ქართული ენის აკრძალვა ეკლესიებსა და სასწავლებლებში. გააუქმეს ქართულენოვანი სასულიერო სასწავლებლები და გახსნეს რუსულენოვანი, რაც იწვევდა მომავალ სამღვდლო პირთა გაუნათლებლობას. ქართველი ახალგაზრდების ნაწილი გაუუცხოვდა ქარ-

თულს. დაენაფნენ რუსულ და ევროპულ იდეებს სოციალიზმისას, ათეიზმი-სა და ანარქიზმისას.

ეკლესიებიდან და მონასტრებიდან დაიკარგა საუკუნეთა მანძილზე ნაგროვები უძვირფასესი ქონება, ოქრო-ვერცხლითა და ძვირფასი ქვებით შემკული სასულიერო ნივთები. ხაზინამ ეკლესია-მონასტრებს ჩამოართვა მიწები.

ასეთ ვითარებაში არ არის გასაკვირი ქართველი სასულიერო პირების აქტიური მონაწილეობა საქართველოს გასათავისუფლებლად მოწყობილ აჯანყებებში 1804, 1812 და სხვა წლებში. 1832 წლის აჯანყების ერთ-ერთი აქტიური წარმმართველი იყო არქიმანდრიტი ფილადელფოს კიკნაძე.

ეგზარქოს პავლე ლებედევის დროს 1886 წელს სემინარიიდან გარიცხულმა ოისებ ლალიაშვილმა მოკლა სემინარიის რექტორი დეკანოზი ჩუდეცკი. მის დასაფლავებაზე წარმოთქმულ სიტყვაში ეგზარქოსს დაუწყევლია მკვლელის „წარმომშობი ხალხი“. აღშფოთებული ქართველების აზრი გამოხატა დიმიტრი ყიფიანმა. მან მოუწოდა ეგზარქოსს, თუ მართალი იყო ხალხში გავრცელებული ხმა, მაშინ „შემჩვენებელი განიდევნოს შეჩვენებელი ქვეყნიდან“. დიმიტრი ყიფიანი ამისათვის დასაჯეს გადასახლებით, სადაც 1887 წელს მოკლეს.

ქართული ეკლესიის დასაცავად ხმა აიმაღლეს თვით რუსი ერის საუკეთესო შვილებმა. ერთ-ერთი ასეთი იყო ცნობილი სწავლული სლავოფილი ნიკოლოზ დურნოვი. მან საქართველოს ეკლესიის სავალალო მდგომარეობა ასახა თავის ნაშრომში „ბედი ქართული ეკლესიისა“.

სამწუხაროდ, XIX ს-ში, რუსეთის იმპერიაში საქართველოს ყოფნის დროს, ქართველ ხალხში განელდა მხურვალე სარწმუნოება.

XX ს-ში რუსეთის იმპერიამ იწყო რღვევა, რაც ეკლესიის ცხოვრებაშიც აისახა.

რუსეთის იმპერიის განსამტკიცებლად საჭირო იყო იმპერიაში ეცხოვრა ერთ ენაზე მოლაპარკე ერთი სარწმუნოების მქონე, ქვეყნისადმი ერთგულ მოსახლეობას. დღის წესრიგში დადგა ქართველობის, ისე როგორც სხვა ხალხების, რუსებში ასიმილაცია-შერწყმის საკითხი. გაძლიერდა ქართული ენის წინააღმდეგ ბრძოლა. ეგზარქოსების მიზანი იყო მრევლის გარუსება. ქართველმა ხალხმა შესაბამისად უპასუხა იმპერიის ამ ქმედებას.

1908 წელს მოკლეს ეგზარქოსი ნიკონი. რუსი იერარქები საქართველოს „ველურ და სასტიკ მხარეს“ უწოდებდნენ და ახალ ეგზარქოსებს ემინოდათ საქართველოში ჩამოსვლისა.

ქართული ეკლესიის მამები და ერის საუკეთესო შვილები მიხვდნენ, რომ სარწმუნოების გადასარჩენად საჭირო იყო საქართველოს ეკლესიის განშორება რუსული იმპერიული მანქანისაგან, ე.ი. საჭირო იყო ავტოკეფალიის აღდგენა.

რუსეთის იმპერიაში რევოლუციური პროცესების დაწყებამაც დააჩქარა ავტოკეფალიის მოთხოვნის წამოწყება. ამ მოთხოვნებით მრავალჯერ მიმართეს რუსეთის იმპერატორსა და წმ. სინოდს.

ქართველი მღვდელმთავრების მიერ წამოწყებულ ავტოკეფალიის მოთხოვნას აქტიურად დაუჭირა მხარი ქართულმა ინტელიგენციამ: წმ. ილია მარ-

თალმა (ჭავჭავაძემ), წმ. ექვთიმე თაყაიშვილმა, იაკობ გოგებაშვილმა, ალ. ცაგარელმა, ალ. ხახანაშვილმა, ნიკო მარმა და სხვ. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას მხარს უჭერდა ორი რუსი მეცნიერი სოლოვიოვი და ზაოზერსკი.

ილიას მოკვლისა და იმპერიაში რეაქციის გამარჯვების შემდეგ ქართველმა ავტოკეფალისტებმა გადაწყვიტეს თავიანთი იდეის ხალხის გულამდე მიტანა წიგნების გამოცემით. მათ ეკლესიის თავისუფლება მიაჩნდათ სანიღრად საქართველოს მომავალი თავისუფლებისა.

რუსეთის იმპერიაში 1917 წელს თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ქართველმა სამღვდელოებამ გადაწყვიტა უსწრაფესად ესარგებლა შექმნილი მომენტით. 1917 წ. 12 მარტს მცხეთაში შეიკრიბა ათიათასობით მორწმუნე. წირვისას, „განიცადეზე“ სიტყვით გამოვიდა ეპისკოპოსი ლეონიდე (ოქროპირიძე) და გამოაცხადა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალური მართვა-გამგეობის აღდგენა. ამავე წლის 17 სექტემბერს საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქად აირჩიეს ეპისკოპოსი კირიონი (საძაგლიშვილი). 1918 წლის 26 მაისს საქართველო გამოცხადდა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ქვეყნის სათავეში მოხვდა არა ეროვნული პარტია, არამედ – სოციალისტური. 1918 წლის 27 ივნისს მარტყოფში მოკლეს წმ. კირიონი. საქართველოს სოციალისტური მთავრობა ათეისტურად იყო განწყობილი, ამიტომ იგი ვერ აფასებდა საქართველოს ეკლესიის მნიშვნელობას ქართველი ერისათვის. ეს ყოველივე კათალიკოს-პატრიარქ ლეონიდეს აღშფოთებას იწვევდა.

„მენშევიკებმა“ ვერ გაითვალისწინეს „მდულარე რუსეთიდან“ მოსალოდნელი საფრთხე და 1921 წლის თებერვალში რუსეთმა კვლავ დაიპყრო საქართველო.

1921 წელს ლეონიდეს გარდაცვალების შემდეგ საეკლესიო კრებამ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქად აირჩია წმ. ამბროსი (ხელაია).

ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ სახელმწიფომ გაატარა საგანგებო მეთოდური ღონისძიებანი, რათა საერთოდ მოესპო ეკლესია. ქრისტიანებმა მრავალი დევნა განიცადეს საუკუნეთა მანძილზე, მაგრამ ამ მხრივ, ალბათ, ვერაფერი შეედრება კომუნისტ-ბოლშევიკების მიერ XX ს-ის 20-30-იან წლებში ქრისტიანთა დევნა-შევიწროებას. ბოლშევიკები ანგრევდნენ ეკლესიებს, ღმრთისმსახურებს აწამებდნენ როგორც ფიზიკურად, ისე სულიერად, ძარცვავდნენ ეკლესია-მონასტრებს.

XX ს-ის 20-იან წლებში დახურეს ათასზე მეტი ეკლესია, გააუქმეს ღმრთისმსახურება.

სწორედ ამ ნგრევა-განადგურების დროს სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა – წმ. ამბროსი ხელაიამ ჭეშმარიტად გასწირა თავი ქართველი ერისათვის და გენუის კონფერენციას გაუგზავნა მიმართვა, რომლითაც მსოფლიოს ამცნო ქართველი ერის უბედურება. იგი თავის მიმართვაში მოითხოვდა, რომ სასწრაფოდ გაეყვანათ რუსეთის საოკუპაციო ჯარი საქართველოდან და ქართველ ერს მისცემოდა საშუალება „სხვათა ძალდაუტანებლად და უკარნახოდ“ მოეწყო „ისეთი ფორმები სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრებისა“, რომელიც მისთვის მისაღები იყო.

რუსეთის მთავრობა დიდად გაანაწყენა კონფერენციისადმი საქართველოს პატრიარქის მიმართვამ, ამიტომ წმ. ამბროსი ხელაია და მისი თანამოაზრენი: ქუთაისის მიტროპოლიტი წმ. ნაზარი ლეჟავა, არქიმანდრიტი პავლე ჯაფარიძე, ქაშუეთის ეკლესიის დეკანოზი კალისტრატე ცინცაძე, დიაკონი დიმიტრი (ლაზარიშვილი) და სხვები, დააპატიმრეს და გაასამართლეს. გამოძიების პროცესში ცდილობდნენ წმ. პატრიარქის სულიერ გატეხას, ცდილობდნენ მას უარეყო გენუის კონფერენციისადმი წაყენებული მოთხოვნები. მაგრამ წმ. ამბროსიმ კიდევ უფრო განამტკიცა ეს მოთხოვნები თავისი ვრცელი საბოლოო სიტყვით. წმ. ამბროსის მიუსაჯეს 7 წლით პატიმრობა. დაავადებულ პატრიარქს სასჯელის ვადა შეუმცირეს. იგი გარდაიცვალა 66 წლის ასაკში, 1927 წლის 28 მარტს.

საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქართული ეკლესიის ხვედრს და ყოფას განსაზღვრავდა მთავრობის დამოკიდებულება საზოგადოდ ეკლესიის მიმართ. შეიძლება ეს პერიოდი სამ ეტაპად დავეყოთ. 1943 წლამდე ეკლესიის დევნა-შევიწროება ძველებურად გრძელდებოდა. გერმანიასთან ომის დროს საბჭოთა მთავრობამ მოწყალების თვალთ გადამოხედა ეკლესიას, აღიარა რუსეთის ეკლესიის თავისთავადობა, მისცა პატრიარქის არჩევის უფლება, შესაბამისად, გაუმჯობესდა ქართული ეკლესიის მდგომარეობაც.

1943 წელს რუსეთის ეკლესიამ აღიარა ქართული ეკლესიის სამი უფლება (ავტოკეფალია, საპატრიარქო ღირსება, VI ადგილი დიპტიხში).

ეკლესიის მდგომარეობა ისევ გაუარესდა ნ. ხრუშჩოვის დროს. მის მიერ გატარებული ე.წ. „დემოკრატიული დათბობა“ არ განვრცობილა ეკლესიის მიმართ.

ამ პერიოდში იდევნებოდნენ სამღვდლო პირები, ოღონდ ახლა სხვა მეთოდებს მიმართავდნენ. მათ სახელს უტეხდნენ საგანგებო სახელმწიფოებრივი ორგანოები. ასეთი დევნის ობიექტი იყო, მაგალითად, ეფრემ II. ეკლესიის ზნეობრივი დევნა გრძელდებოდა კათალიკოს-პატრიარქ ილია II-ის ზეობის პირველ ხანებშიც ვიდრე 1985 წლამდე.

1985-86 წლიდან მდგომარეობა მკვეთრად გაუმჯობესდა, მაგრამ 70-წლიანი ბატონობის დროს კომუნისტებმა მთელი თაობები აღზარდეს ეკლესიისა და სასულიერო პირთა მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულებით. ამ ბარიერის დაძლევა ხალხისათვის ადვილი აღარ იყო. მმართველობის ბოლო წლებში საბჭოთა ხელისუფლება აღარ კრძალავდა წმ. წერილის (ბიბლიის) ბეჭდვა-გავრცელებას, მის საგაზეთო პუბლიკაციებს. ამ ფონზე, როცა ბიბლიის ავტორიტეტი ისევ გაიზარდა, ხოლო ეკლესიისა და სასულიერო პირთა ავტორიტეტი ხალხის თვალში დაცემული იყო, მყარი საფუძველი მიეცა სექტანტობის გავრცელებას; ბაპტიზმს, იელოველობას და სხვა სექტებს მოქმედების ასპარეზი გაეხსნათ, რადგანაც ისინიც ბიბლიის ავტორიტეტს აღიარებდნენ, ხოლო სამღვდლოებას კი არ ცნობდნენ.

მართალია, 1917 წლის 12 მარტს გამოცხადდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა, მაგრამ რუსეთის ეკლესიამ ეს ფაქტი მხოლოდ 1943 წელს სცნო, ხოლო მსოფლიო მართლმადიდებელმა ეკლესიებმა – 1990 წლის 25 იანვარს. მაგრამ დღემდე გადაწყვეტილი არ არის დიპტიხის

საკითხი. ქართული ეკლესიის ადგილი დღემდე დაუდგენელია და წარმოადგენს მსოფლიო ეკლესიათა შესწავლის ობიექტს.

XX ს-ის ბოლოს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის საქართველოს საუკეთესო შვილებს ლოცავდა და აკურთხებდა **უნმიდესი და უნეტარესი, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ილია II და წმიდა სინოდი.**

დასკვნა

საქართველოს წმიდა ეკლესიის ათასწლოვანი ისტორიის კვლევამ სრულიად დაადასტურა წმიდა ილია მართლის სიტყვები “საქართველოს ეკლესია, ყოველთვის თავდადებით ჰპატრონობდა ჩვენს ერს და არა-ოდეს დიდებას ერისას დავიწყებას არ აძლევდა” (ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I გვ. 213).

ილიასავე შეფასებით საქართველოს ეკლესია ქართველი ერის მარადი მცველი იყო (ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. I. გვ. 216).

“საქართველო, როცა კი მოიცლიდა ხოლმე გარეშე მტერთა ზედმოსევისა და მოგერიებისაგან, მაშინვე შეუდგებოდა ხოლმე ქრისტეს აღსარების განმტკიცებისა და გაძლიერების საქმესა” (იქვე, ტ. 8, გვ. 305).

საქართველოს ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბდა და გამოიჭედა დიდებული ქართული ქრისტიანული კულტურა – ათასწლოვანი ქართული მწერლობა, სასულიერო პოეზია, მხატვრობა, საეკლესიო არქიტექტურა და სხვა საგანძური ერისა. მამათა ქადაგებებმა ხალხში განამტკიცა ნაციონალური თვითშემეცნება, ჩამოიძერწა ძველქართული დიდსულოვნება, ურთიერთსიყვარული, პატიოსნება, რაც უმთავრესია თავდადება მოყვასის, ერისა და მამულის მიმართ, ზრუნვა სულის ცხოვნებისათვის.

ფარნავაზის შემდეგ ქართველ ერს მუდამ გააჩნდა თასი სუვერენული, ხშირად ერთიანი სახელმწიფო, ზოგჯერ სახელმწიფოებრივი ერთეულები, ვიდრე მე-19 საუკუნემდე, როდესაც რუსეთის იმპერიამ საერთოდ გააუქმა საქართველოს სახელმწიფოებრიობა და საქართველოს ეკლესიის ათასწლოვანი ავტოკეფალიაც კი.

საუკუნის შემდეგ, ქართველი სამღვდელოების თავდადებული ბრძოლითა და მეცადინეობით აღსდაგა ეკლესიის ავტოკეფალია. რაც, ერთი წლის შემდეგ, 1918 წელს, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენით დაგვირგვინდა. მე-20 ს. სსრკ ათეიზმის უმძიმესმა ეპოქამ ძალზე დააზიანა წმიდა ეკლესია, მაგრამ ამის მიუხედავად ის ერთგულად იდგა ხალხის გვერდით.

1991 წ. დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ქართველმა ხალხმა სიყვარულით უპასუხა წმიდა ეკლესიას, XXI ს-ის დასაწყისიდან განმტკიცდა მართლმადიდებელი სარწმუნოება, ყოველ დაბა-სოფელსა და ქალაქში აიგო ახალი საეკლესიო ნაგებობები, დაიდო შეთანხმება წმიდა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის, რათა განმტკიცდეს ქართველი ერი და მისი წმიდა მართლმადიდებელი სარწმუნოება, ამინ.

დამატება

აფხაზეთის საკათალიკოსო

ისტორია

ქართული ეკლესია, როგორც მეზობელი ბერძნული და სომხური ეკლესიები, შედგებოდა რამდენიმე თავისთავადი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულისაგან.

კერძოდ, ქართული ეკლესია შედგებოდა ორი თავისთავადი ე.წ. „სამიტროპოლიტო ოლქისაგან“, ესენი იყვნენ აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოები. მათ აერთიანებდათ საერთო სჯულისკანონი, საეკლესიო კრებათა დადგენილებების უზენაესობა, საერთო საეკლესიო ტრადიციები და საერთო საეკლესიო ქართული ენა.

აფხაზეთს საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა ქართული ეკლესიის წიაღში საეკლესიო ადმინისტრაციული მმართველობის გაადვილების მიზნით.

შეცდომაა ამჟამად გაბატონებული თვალსაზრისი, თითქოსდა აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წიაღში, შეცდომის წყაროა არასწორი ლოკალიზაცია კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქიის საეპისკოპოსოსა. ამჟამად შეცდომით მიიჩნევა, თითქოსდა ლაზიკის ეპარქიები როდოპოლისისა, საისინისა, ზიგანასა და პეტრასი მდებარეობდნენ დასავლეთ საქართველოში, ჩვენმა კვლევებმა, რომელიც ეყრდნობა ნ. ადონის მტკიცებებს ამ საკითხთან დაკავშირებით, აჩვენა, რომ ლაზიკის საეპისკოპოსოები სინამდვილეში მდებარეობდნენ ამჟამინდელ ლაზისტანში, ანუ ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შუა მდებარე მინანქალზე. კერძოდ, როდოპოლისის კათედრა ამჟამინდელ სუმელას მონასტერთან, ზიგანას ანუ ზიგანევის კათედრა ამჟამინდელ გუმუშხანესთან ჭანიკაში, პეტრას კათედრა ბაიბურდის კლდოვან მხარეში (სხვა იყო ზღვისპირას მდებარე პეტრას ციხექალაქი), საისინი – ასევე გუმუშხანეს მახლობლად. ხოლო დასავლეთ საქართველო, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად, ქრისტიანობის გავრცელების ეპოქაში, ერთიან კულტურულ პოლიტიკურ ერთეულს ქმნიდა და ქართული წყაროების მიხედვით, მათ ერთიანი ქართული სახელმწიფო აერთიანებდათ, ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე და მდ. კლისურამდე. შესაბამისად, ამ საზღვრებში, დასავლეთ საქართველო არ შედიოდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში.

ამჟამად გაბატონებული არასწორი თეორიით კი აფხაზეთის საკათალიკოსო, ჩამოყალიბდა თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში მდებარე ბერძნული საეპისკოპოსოებისა და აბაზგიის ეპარქიის გაერთიანების შედეგად.

ჩვენს კვლევაში კი დასტურდება წყაროთა ჩვენება, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა ქართული ეკლესიის წიაღში და ეს ფაქტი

დაამტკიცა მეფე ბაგრატმა მე-9 საუკუნეში „ამან განაჩინა კათალიკოზი აფხაზეთს“.

აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოები წარმოადგენდნენ ერთიანი ქართული ეკლესიის ორ ფრთას, რომელთაც ქართველი ერი შუა საუკუნეებში აიყვანეს ძლიერებისა და დიდების სივრცეებში, ამ ფაქტს ღალადებს ყოველი ქართული წყარო.

წყაროთა ცნობებით, აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბების ისტორია ასეთია – ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა არა ერთ რომელიმე კუთხეში, არამედ „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“ („დიდი სჯულისკანონი“, 1975, გვ. 545), ასევე წმიდა ნინომ მოაქცია არა ერთი რომელიმე კუთხის მოსახლეობა, არამედ „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (იქვე, გვ. 546). მაშასადამე, მათ სრულიად საქართველოში იქადაგეს და მთელი ქართველი ერი განანათლეს.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროების ამ ცნობებს მთლიანად ეთანხმებიან IV ს-ის პალესტინელი ეპისკოპოსის გელასი კესარიელისა და V ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსის გელასი კვიზიკელის ცნობები, მათი სიტყვით წმიდა ნინომ მოაქცია იბერებიცა და ლაზებიც (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186), მაშასადამე, მოაქცია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა.

IV ს-ში ჩამოყალიბდა მთელი ქვეყნის მომცველი ერთიანი ქართული ეკლესია ცენტრით მცხეთაში. მის პირველივე მეთაურს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერით – „ეპისკოპოს-კათალიკოსი“ ანუ საყოველთაო, ზემდგომ ეპისკოპოსი ეწოდებოდა (იქვე, გვ. 546). მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა მთელი დასავლეთ საქართველო და მისი ისეთი უკიდურესი ნაწილიც კი როგორც იყო ოფ-რიზე-ათინას რეგიონი, სადაც მცხოვრები ე.წ. „ერთი ხალხი“ პროკოფი კესარიელის სიტყვით „კათალიკოსის“ იურისდიქციაში შედიოდა.

ქადაგებათა შემდგომ დასავლეთ საქართველოში ისევე, როგორც საქართველოს ყოველ ნაწილში ჩამოყალიბდა ათეულობით ეპარქია და საეპისკოპოსო. მათი რიცხვი გასაკუთრებით გაიზარდა VIII-X სს-ში, ამის გამო, წარმოიქმნა საჭიროება, რათა საქართველოს საპატრიარქოში ეპარქიათა მართვის გაადვილების მიზნით ჩამოყალიბებულიყო რამდენიმე საეკლესიო ადმინისტრაციული ოლქი ანუ სამიტროპოლიტო ოლქი. მის მმართველს „უმრწემესი კათალიკოსის“ ტიტული უნდა მინიჭებოდა, რადგანაც „უხუცესი კათალიკოსი“ მცხეთის პირველიერარქს ერქვა.

ძველ საქართველოში საეპარქიო ადმინისტრაციული ერთეულის დაარსების უფლება ეკუთვნოდა მეფეს, ამიტომაც აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებას ესაჭიროებოდა დასტური სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან და მართლაც, საქართველოს მეფე ბაგრატ ბაგრატიონმა გასცა ამის დასტური. ამიტომაც წერს მემათიანე შემდეგს: „ამან ბაგრატ განაწესა კათალიკოზი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს“ (ქ.ც., 1955, I, გვ. 255). ამის შედეგად იბერიაში ორი თავისთავადი საეკლესიო ერთეული აღმოჩნდა, რასაც აღნიშ-

ნავს კიდევ XII ს-ის ცნობილი კანონისტი, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი **ბალსამონი** იბერიაში თავისთავადი „ეკლესიების“ არსებობის შესახებ.

შენიშვნა: საქართველოს ეკლესიაში ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“ ეწოდებოდა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურს, ხოლო „კათალიკოზის“ ტიტული ენიჭებოდა სამიტროპოლიტო ერთეულის მეთაურს. კ.კეელიძის კვლევით „კათალიკოზი“ იგივე იყო, რაც ბიზანტიურ ეკლესიაში არქიეპისკოპოსი ან მიტროპოლიტი. მაგ., წყაროს ცნობით, ექვთიმე მთაწმიდელი მიიწვიეს „კვიპროსის კათალიკოზად“, ანუ კვიპროსის ეკლესიის არქიეპისკოპოსად.

წყაროების მიმოხილვა

ა. ბერძნულ-ლათინური წყაროები:

გელასი კესარიელი წერს – „**იმავე ხანაში ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მდებარე მინა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ**“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

გელასი კვიზიკელიც ამასვე წერს – „**ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეინწყნარეს**“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანხმება (მართალია მოგვიანო პერიოდის, მაგრამ ეკლესიისათვის ძალზე კომპეტენტური) ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობა, რომ ლაზიკაში მდებარე ოფის (ჰოფის) საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა წმიდა ნინომ IV ს-ში, იქამდე, სანამ ის (წმიდა ნინო) ფარავნის გზით იბერიის დედაქალაქ მცხეთაში გადავიდოდა და იქ დააარსებდა საეპისკოპოსოს.

კერძოდ, „**მოხსენებაში, რომელიც ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ 1651 წელს წარუდგინა რუსეთის მეფეს ალექსი მიხეილისძეს აღნიშნულია, რომ ტაძარი ოფისა, (ჰოფის სამიტროპოლიტო კათედრა) – ითვლებოდა დაარსებულად წმიდა ნინოს მიერ. მის შესახებ მიტროპოლიტი გერმანე მრავალგზის აღნიშნავდა – ივერიის მიწა მან განანათლა**“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 227). მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, ლაზიკის საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა მან ვინც ივერიის მიწა განანათლა, ე.ი. წმიდა ნინომ, რადგანაც ლაზიკა და იბერია მეფე მირიანის დროს იყო ერთი ქვეყანა და მიტროპოლიტი გერმანე თავის ცნობაში მიუთითებდა: „**ლაზია – საქართველოს ძველი ქვეყანაა**“, „**ძველი ქართული მიწაა**“, „**ივერიის მიწაა**“ (იქვე, გვ. 263).

ბიზანტიურ და სხვა ძველ წყაროებში ისტორიულ საქართველოს ივერიას უწოდებდნენ და მიიჩნეოდა, რომ ის შედგებოდა ორი გეოგრაფიული ნაწილისაგან ქვემო ივერიისაგან (დასავლეთ საქართველოსაგან) და ზემო ივერიისაგან (აღმოსავლეთ საქართველო).

ზემოთ აღნიშნულმა ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქებმა – დოსითეოსმა და ხრისანფიმ XVII ს-ში მოილოცეს ივერიის მინა-წყალი და აღწერეს ის. მათ ეპოქაში აღმოსავლეთ საქართველო დაპყრობილი იყო სპარსელების მიერ (საქართველოს პატრიარქი ევდემოზი აღმოსავლეთ საქართველოს მუსულმანმა მმართველმა სასტიკი წამებით მოკლა), ამის გამო აღმოსავლეთ საქართველოში ეკლესია დაემცრო, ამიტომაც სუვერენული დასავლეთ საქართველოს ქრისტიან მეფეებს იმჟამად, სრულიად საქართველოს მეფეებად წარმოედგინათ თავიანთი თავი, ასევე აფხაზეთის კათალიკოსები თავიანთ თავს (მუსულმანთა ბატონობის ეპოქაში) სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქებს უწოდებდნენ, რაც იყო დროებითი მოვლენა აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიან ხელმწიფეთა ტახტის აღდგენამდე. შემდგომ მცხეთის კათალიკოსს კვლავ „უხუცესს პატრიარქს“, ხოლო აფხაზეთისას „უმრწმესს“ უწოდებდნენ. აღნიშნული გარემოების გამო ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი წერს: „იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერიას, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ხოლო მეორე პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მარტო ქართველები უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალვანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ 26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასხმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისავრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროების ზემოთ აღნიშნული მი-

თითებებიდან ნათლად ჩანს, რომ წმიდა ნინოს ეპოქიდან ლაზიკა, დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად ქმნიდა ერთიან ეკლესიას და არა ორ ეკლესიას, როგორც ეს წარმოუდგენია ზოგიერთ მეცნიერს, რომელთა შეხედულებასაც აკრიტიკებდა ივ. ჯავახიშვილი.

ამ კუთხით უნდა განვიხილოთ **პროკოფი კესარიელის** ცნობა ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში მცხოვრები ე.წ. „ერთი ხალხის“ შესახებ, რომელიც „კათალიკოსის“ იურისდიქციაში შედიოდა, ამ რეგიონში, 1651 წლის ცნობით, ივერიის განმანათლებელს საეპისკოპოსო კათედრა დაუარსებია IV საუკუნეში. ეს ის ტერიტორიაა, რომელზე მცხოვრები ძიდრიტების ტომი იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებოდა I საუკუნეში არიანეს ცნობით. შესაბამისად, ეს მიწა-წყალი იბერიის სამეფოსთან იყო დაკავშირებული, ამიტომაც პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები „კათალიკოსი“ ქართლის კათალიკოსია.

VI ს-ის ბოლოსათვის, ე.წ. ლაზიკისათვის ომების შემდეგ, ეს მიწა-წყალი დაკარგა ქართლის სამეფომ და შესაბამისად „ერთი ხალხი“ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზთა ეპისკოპოსების იურისდიქციაში შეიყვანეს, რომელთა კათედრები ნადონცის კვლევით გუმუშხანე-სუმელას რეგიონში მდებარეობდნენ ოფ-რიზესთან ახლოს, დანარჩენი დასავლეთ საქართველო კათალიკოსის იურისდიქციაში დარჩა.

VII-VIII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის განმტკიცების კვალდაკვალ გაიზარდა ქართულ საეპისკოპოსოთა რიცხვი, რამაც დაბადა საჭიროება უკვე ძალზე გაზრდილი ქართლის საკათალიკოსოს მართვის გაადვილების მიზნით დასავლეთ საქართველოში დაარსებულიყო ადგილობრივი ქართული საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, მას დაერქვა აფხაზეთის საკათალიკოსო.

ზოგადქართული ეკლესიის ერთერთი საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულის მეთაურს „კათალიკოსის“ ტიტული მიანიჭა ქართულმა სამეფო ხელისუფლებამ, წყარო წერს „830 წელს ამან ბაგრატი განანესა კათალიკოსი აფხაზეთს“.

ამ ფაქტს ეხმიანება ცნობილი ბიზანტიელი კანონისტი **ბალსმონის** ცნობა „**იბერიაში ეკლესიების**“ (ე.ი. ორი თავისთავადი ეკლესიის) არსებობის შესახებ. საქმე ისაა, რომ დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიურ სამყაროში „ქვემო იბერიას“ უწოდებდნენ. ამ მხრივ ბალსამონის ცნობა ძალზე მნიშვნელოვანია.

ბ. ქართული წყაროები:

საკითხი, იმის შესახებ, რომ ძველი ქართული წყაროების თანახმად, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებისთანავე შედიოდა ზოგადქართული ეკლესიის ნიაღში, მიმოიხილა ივ. ჯავახიშვილმა, ის წერს: „**გიორგი მთაწმიდელი და განსაკუთრებით ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების ყველა სულისჩამდგმელი ამტკიცებენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოჲსასა“ ხოლო შემდეგ ქრისტიანობა კვლავ აღადგინა წმიდა ნინომ, რომლის სასწაულმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სავსება ყოვლისა ქართველთა ნათე-**

სავისა“. ნიკოლოზ კათალიკოსიც წმიდა ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად სთვლიდა „ჩვენ ქართველთაჲსა“, ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს გამტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღწვოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ. 47).

ივანე ჯავახიშვილის დასკვნით, საქართველოს ეკლესიაში ერთადერთი თვალსაზრისი იყო დაცული, რომ ჩამოყალიბებისთანავე საქართველოს წმიდა ეკლესია თავის იურისდიქციას ავრცელებდა მთელი ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე, მათ შორის ცხადია აფხაზეთზეც, ვითარცა მის განუყოფელ და ძირითად ნაწილზე.

მას შემდეგ რაც რუსეთის იმპერიამ XIX ს-ში გააუქმა ეკლესიის ავტოკეფალია, ფართო გასაქანი მიეცა თეორიებს ქართული ეკლესიის კიდევ უფრო დასაკნინებლად, განსაკუთრებით XX ს-ში ათეისტების ბატონობისას. ამ დროს ჩამოყალიბდა მტკიცება, თითქოსდა დასავლეთ საქართველო IV საუკუნიდან X საუკუნემდე 500-600 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში და მხოლოდ X ს-ის შემდგომ ის დაექვემდებარა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციას. თითქოსდა იქამდე დასავლეთ საქართველოში არსებობდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ქვეშ ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტოში შემავალი როდოპოლისის (ვარციხის), საისინის (ცაიშის), პეტრას (ციხისძირის), ზიგანევის (გუდაყვა) ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსოები, ასევე აფხაზეთის (აბაზგიის) ავტოკეფალური ეკლესია და თითქოსდა ისინი გააუქმა ქართულმა ეკლესიამ და მათ ნაცვლად იქ დაარსა თავისი საეპისკოპოსოები. ასეთია ამჟამინდელი ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი წარმომადგენლის მტკიცება, რასაც იმეორებენ აფხაზეთში მოკალათებული საეკლესიო სეპარტისტებიც.

ივანე ჯავახიშვილი ასეთი თეორიის მომხრეებს შემდეგ შეფასებას აძლევდა – **„ეს არის ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილისა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებული შემეცნების მოსპობა“** (იქვე, გვ. 97). „სახელოვან მეცნიერებს“ კი ის უწოდებდა ზემოთ აღნიშნულ გიორგი მთაწმიდელს, ეფრემ მცირეს, რუის-ურბნისის კრების წმიდა მამებსა და ნიკოლოზ კათალიკოსს სხვა უძველეს მოღვაწეებთან ერთად.

მტკიცება იმისა, რომ დასავლეთ საქართველო 500-600 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ეწინააღმდეგება ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში მიღებულ დებულებებს, საეკლესიო კრებათა დადგენილებებს, საერთოდ კი ქართველ წმიდა მამათა, ისტორიკოსთა და მემკვიდრეთა ტრადიციულ თვალსაზრისს ამ საკითხზე.

აფხაზეთის საკათალიკოსო აღმოცენდა ქართული ეკლესიის წიაღში, ქართველ მეფეთა და პირველიერარქთა ნებით ეკლესიის ადმინისტრაციული მმართველობის გასაადვილებლად, და ის ყოველთვის იყო ერთ-ერთი ადმინისტრაციულ-საეკლესიო ოლქი ზოგადქართული ეკლესიისა.

გ. სომხური წყაროები:

იოანე სომეხთა კათალიკოსის ცნობის თანახმად, კირიონ I საქართველოს ეკლესიის მამათავარი-კათალიკოსი, ამასთანავე, იყო ეგრისის არქიეპისკოპოსი.

899 წლიდან სომხეთის კათალიკოსად დადგენილი იოანე წერდა ქართლის კათალიკოს კირიონ I-ის შესახებ, რომ ის იყო მამამთავარი **„იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად“** (იოანე კათალიკოსის მათიანე, 1912, გვ. 65, წიგნიდან პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 243).

დასავლეთ საქართველოს, როგორც ცნობილია, კირიონ I კათალიკოსის დროს, ე.ი. VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში, ეგრისი ეწოდებოდა. ამ ეპოქაში ეგრისი ე.ი. დასავლეთ საქართველო, იოანე სომეხთა კათალიკოსის ამ ცნობით, შედიოდა მცხეთის იურისდიქციაში, რადგანაც კირიონი – მისი მამამთავარი იყო და თანაც **„ადრინდელი წესის შესაბამისად“**. კირიონის წინა **„ადრინდელი“** ხანა, ცხადია უნდა იყოს V ს. და VI ს-ის პირველი ნახევარი. მაშასადამე, V, VI და VII სს-ში იოანე კათალიკოსის ცნობის ანალიზი აჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველო არა კონსტანტინოპოლის არამედ მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა.

დასავლეთ საქართველოსთან ერთად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოც (ლაზიკა) გაქრისტიანებისთანავე ზოგადქართულ იურისდიქციაში რომ შედიოდა მიუთითებს მოვსეს ხორენაცი (V ს-ის ავტორი). ის წერს, რომ კლარჯეთი (ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო), მოაქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა აქედან ვიდრე კასპიის ზღვიპირეთამდე – **„სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გავბედავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“** (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

მაშასადამე, არა მარტო მოვსეს ხორენაციის, არამედ აგათანგელოზის ცნობითაც წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვიდან (კლარჯეთიდან), ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე).

აღნიშნულ იოანე კათალიკოსის, მოვსეს ხორენაციისა და აგათანგელოზის ცნობებს კიდევ უფრო ამტკიცებს უხტანესი.

ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობები, რომელიც აღწერდა კავკასიის ეკლესიის ისტორიას VIII-X სს. უხტანესი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი ამბებისა.

უხტანესი ეხება და აღწერს აფხაზეთის ეთნიკურ სახეს, ამიტომაც მის ცნობას კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება დასავლეთ საქართველოს ისტორიის კვლევას.

კერძოდ, უხტანესი წმიდა შუშანიკის ღვანლის აღწერის დროს ამბობს – **„მსგავსი გახდა ნუნე მოციქულისა, როცა მოეფინა მისი ქადაგება მთელს ქართველთა ქვეყანას“** (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 201).

უხტანესი „ქართველთა ქვეყნის“ არეალში დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი აფხაზეთს რომ გულისხმობდა, ამის შესახებ თვითონვე წერს. კერძოდ, მისი თვალსაზრისით შავი ზღვის სანაპიროზე იბერები ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა, სადაც იბერიელები გამრავლდნენ, იქცნენ დიდ ხალხად და მათ ქვეყანას ამჟამად „აფხაზეთი“ ეწოდებაო – წერს უხტანესი. მაშასადამე, მისი აღწერით – აფხაზეთი – ივერიელი ხალხით იყო დასახლებული ნაბუქოდონოსორის ეპოქიდან ვიდრე უხტანესამდე. კერძოდ, უხტანესი ასე აღწერს ამ ამბავს „ძველი ისტორიკოსების“ ცნობაზე დაყრდნობით:

„ივერიელთა ტომების ნაწილი ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა სანაპიროზე – „ტომი აღორძინდა, გამრავლდა, ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და აღბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითოეული გავარისა, ... ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა“ (უხტანესი, გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67).

მაშასადამე, უხტანესი, IX-X სს-თა ავტორი, აღწერდა თუ რომელ ქვეყანას ეწოდებოდა აფხაზეთი, რომელი ხალხითა იყო ის დასახლებული და თუ ვინ იყო მათი ყველაზე გამორჩეული კათალიკოსი, რომელმაც ეს ხალხი განაშორა სომხურ ეკლესიას. კერძოდ, აფხაზეთი, მისი თქმით, ქართველებით იყო დასახლებული, და ისინი კირიონმა განაშორა სომხური ეკლესიისაგან. ამ პირველხარისხოვანი წყაროს მითითებითაც კირიონი იყო დასავლეთ საქართველოს მამამთავარი.

საინტერესოა, რატომ არ გამოიყენეს უხტანესის ეს ცნობა აფხაზეთის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსებმა XX ს-ის სეპარატისტების მიერ აღძრული კონფლიქტების დროს.

ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია საეკლესიო სამართალის მიხედვით

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურეო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აფხაზეთისა და ქართლის პირველიერარქთა შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპის-

კოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ. როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემმუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები. პატრიარქის მოვალეობა იყო უზუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგ., XVI საუკუნის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი ...დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიღევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I. 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს, ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც ნესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პარტიარქი“).

ათეისტური ეპოქის შეხედულებანი აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ

ათეისტურ ეპოქაში, გაუქმებული იყო საქართველოს სახელმწიფოებრიობა და ის შეადგენდა ერთ-ერთ ნაწილს ჯერ რუსეთის შემდგომ კი, საბჭოთა იმპერიებისა. ამ დროს რუსეთის საიმპერატორო კარმა უკანონოდ გააუქმა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. ქართველი ხალხი თითქმის ერთი საუკუნე იბრძოდა ავტოკეფალიის დაბრუნებისათვის, რაც მართლაც, მოპო-

ვებული იქნა, მაგრამ, ხალხზე მისი გავლენის შესამცირებლად მიზანმიმართულად აყალბებდნენ ეკლესიის ისტორიას, რათა ის ცალკეულ ნაწილებად დაეშალათ.

შესაბამისად, საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფია ყოველმხრივ უკეთებდა იგნორირებას ზემოთ აღნიშნულ ბერძნულ-ლათინურ, ქართულ-სომხურ და სხვა წყაროებს, რომლებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებისთანავე ერთიანი ქართული ეკლესიის ნაწილს წარმოადგენდა, თუმცა კი, საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიამ წარმოადგინა დასავლეთ საქართველოში ეკლესიის ისტორიის თავისებური, მაგრამ, არასწორი სქემა.

აღნიშნული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, თითქოსდა, X ს-მდე დასავლეთ საქართველო შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, თითქოსდა, ქუთაისში, ფოთსა და დასავლეთ საქართველოს სხვა ქალაქებში არსებობდა ბერძნულენოვანი საეკლესიო კათედრები 500-600 წლის მანძილზე, ვიდრე IX-X სს-მდე.

საქართველოს ეკლესია „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ თანახმად, არღვევდა უმთავრეს საეკლესიო კანონებს და კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იჭრებოდა.

ენციკლოპედია წერს: „დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი დასავლეთ საქართველოში „ქართიზაციის“ პროცესს“ (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61).

„ქართული“ ეკლესიის „გაბატონებამდე“ დასავლეთ საქართველოში, ჩვენი ისტორიკოსების მტკიცებით, თურმე არსებობდა **ეგრისისა და აფხაზეთის ეკლესიები**, რომლებიც იმყოფებოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ისინი შემდგომ გაერთიანებულან კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაშივე, IX ს-ში მცხეთის საკათალიკოსოს „გაბატონების“ შედეგად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაუკარგავს მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეს მნიშვნელოვანი სამიტროპოლიტოები და საეპისკოპოსოები. საბჭოთა ისტორიკოსი წერს:

თუ როგორი რეაქციული იყო „ქართული ეკლესიის“ ეს „პროზელიტიზმი“ ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შეჭრა – ამის შესახებ ჩვენი ოფიციალური ისტორიოგრაფია წერს:

„ქართველები აქედან სდევნიან ბერძნულ ენას, ბერძნულ ვინრო ეროვნულ კულტურას, შემოაქვთ და ავრცელებენ საკუთარ, ქართულ ენას, ქართულ ღვთისმსახურებას და ქართულ საეკლესიო-სამონასტრო წესებს. ქართულ კულტურას თან მოჰქონდა ქართული პოლიტიკური შეგნება და იდეალი, ასე რომ მცხეთა ჯერ ენობრივად (ეთნიკურ ელემენტებზე დაყრდნობით) შეიჭრა ლიხთ-იმერეთში, ხოლო შემდეგ, როგორც ჩანს, ეს საინტერესო ფორმულა წამოაყენა თავისი ორგანიზაციული გაბატონების დასაფუძნებლად – „ქართლია“ იქ, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა (მხოლოდ „კვირიელისონი“ შეიძლება ბერძნულად). მი-

რონის კურთხევა „ქართლს“ განეწესება. მაშასადამე, ქართლს ნაკურთხი მირონი სავალდებულოა ყველა იმ ეკლესიისათვის, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა. ცხადია, მცხეთის საკათალიკოსოს მხრივ ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (თ. პაპუაშვილი. ადრეფეოდალური ხანის ქართული ლიტურგია და საისტორიო მწერლობა. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II, თბილისი, 1973, გვ. 574-601).

„ეს საეკლესიო რეფორმა, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, საბოლოოდ X ს-ში სრულდება (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1973, გვ. 427).

საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის ოც საუკუნეს ეძღვნებოდა, ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი დ. მუსხელიშვილი წარდგა მოხსენებით, „ქართული ეკლესია და სახელმწიფო ტერიტორია შუა საუკუნეებში“, სადაც ბრძანა: „ქართული ეკლესიის კულტურულ-იდეოლოგიური პროზელიტიზმი წინასწარ ქმნიდა მკვიდრ ნიადაგს პოლიტიკური პროცესების წარმატებით განვითარებისათვის“ (დ. მუსხელიშვილი, 2005, გვ. 33).

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსები დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციასთან დაკავშირებით ეყრდნობიან მხოლოდ ე.წ. „ნოტიციებს“ (კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებს). რაც საკმარისი არ არის, რადგანაც ნოტიციებში მართალია ჩამოთვლილია ლაზიკის საეპისკოპოსოები, მაგრამ არ არის მითითებული მათი ადგილმდებარეობა.

მაგალითად, მითითებულია ფასიდის სამიტროპოლიტოს როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას კათედრების შესახებ, მაგრამ არ არის მითითებული კონკრეტულად სად მდებარეობდნენ ეს საეპისკოპოსო ქალაქები.

ეს კათედრები სად მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში თუ სხვაგან სადავოა ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე.

კერძოდ, საერთაშორისოდ აღიარებული მეცნიერი – პროფესორი **ნ. ადონცი, თავის მრავალრიცხოვან შრომებში ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებდა, რომ აღნიშნული ფასიდის სამიტროპოლიტოს როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას კათედრები მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტ-არზრუმ-ზიგანას რეგიონში, რომელსაც ლაზიკა ერქვა.**

მიუხედავად ამისა, ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში წყაროს პირდაპირი მითითების გარეშე დამკვიდრდა თვალსაზრისი, რომ აღნიშნული კათედრები მდებარეობდნენ დასავლეთ საქართველოში.

ეს მოსაზრება ამჟამად კვებავს სხვადასხვა სეპარატისტულ დაჯგუფებებს.

ქართული, სომხური, ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროები სხვას მიუთითებენ ისევე, როგორც მონაცემები კულტურის სფეროდან.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურა I ათასწლეულში

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურა I ათასწლეულში ქართულია და არა ბიზანტიური.

ცნობილი ისტორიკოსი ნ. ლომოური დარწმუნებულია, რომ დასავლეთ საქართველო „ყველა არსებულ წყაროთა მონაწილით, ვიდრე IX ს-მდე რჩებოდა ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის პატრიარქზე დაქვემდებარებულად“ (ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის კულტურულ ურთიერთობათა ზოგიერთი ასპექტი, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, XIV, 2011, გვ. 124).

მიუხედავად ასეთი შეხედულებისა, ის ვერ გაექცა ფაქტებს და აღიარებს, რომ დასავლეთ საქართველოში ამ პერიოდის ქრისტიანული კულტურა ქართულია და არა ბიზანტიური.

თუ დასავლეთ საქართველო IV ს-დან IX ს-დე, თითქმის, 500 წლის მანძილზე, კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ეს ფაქტი უნდა აესახა საეკლესიო არქიტექტურასა და კულტურას.

საბედნიეროდ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო არქიტექტურა და ქრისტიანული კულტურა მიუთითებს არა ამ რეგიონის ბიზანტიური ეკლესიის წიაღში ყოფნის შესახებ არამედ ქართულისა.

დამახასიათებელი არქიტექტურული ელემენტებით დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკები (**ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი**) ეთანადებიან ზოგადქართულ საეკლესიო სტილს და არა ბიზანტიურს. კერძოდ, ნ. ლომოური ამის შესახებ წერს:

1) სამნავიანი ბაზილიკები საქართველოში განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან, რადგანაც მათ არქიტექტურულ სახეს აქვთ ბიზანტიურისაგან განსხვავებული მკვეთრად გამოხატული თავისებურება და განსხვავდებიან ამ ტიპის საყდრების კლასიკური ნიმუშისაგან (მაგ. შუა ნავი შედარებით მოკლეა, არა აქვს სვეტების რიგი, გვერდითი ნავეები ვიწროა და სხვა). „ნიშანდობლივია, რომ ჩამოთვლილი ელემენტები მჟღავნდება დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებზეც (**ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი**)... უფრო მეტიც, სამნავიანი ბაზილიკის ასეთი თავისებურებები ახასიათებს ციხისძირში (ანუ ძველ პეტრაში) გამოვლენილ ეკლესიებსაც“ (იქვე, გვ. 124)

2) სამნავიანი ბაზილიკების გარდა საქართველოში ჩამოყალიბდა უგუმბათო ტაძრის სრულიად განსხვავებული სახეობა ე.წ. „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ (ერთ ბაზილიკაში მოქცეულია სამი ნავი, რომელიც ერთმანეთისაგან გაყოფილია კედლებით, სამივე ნავს აქვს საკუთარი საკურთხეველი და აქვს სხვა ორიგინალური ნიშნები, უცნობი ბიზანტიური არქიტექტურისათვის. „ასეთი „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ ერთდროულად გამოჩნდა აღმოსავლეთ საქართველოში და ძველი აფხაზეთის ტერიტორიაზედაც – ძველი გაგრის ეკლესია“ (იქვე, გვ. 125).

3) „თითქმის სრულ დამოუკიდებლობას ბიზანტიური საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისაგან ამჟღავნებენ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრები, რომელ-

თაც ვ. ბერიძის სიტყვით განვლეს განვითარების თავისებური გზა, მარტივიდან რთულისაკენ, ძველი გავაზისა და თბილისის ქვაშვეთის უბრალო ტეტრაკონქიდან მცხეთის ჯვრისა და მისი ტიპის რთული აღნაგობას ძეგლებამდე. ეს ტიპი არის ქართული ხუროთმოძღვრების ორიგინალური ქმნილება, რომელიც შემდგომ სომხეთშიც გავრცელდა, მაგრამ ბიზანტიის სხვა პროვინციებში მას არ ეძებნება პარალელები. მათ წინამორბედს საქართველოში წარმოადგენს საცხოვრებელი ნაგებობების დარბაზული ფორმა. ამ ტიპის ნაგებობებია – ატენის სიონი – ქართლში, ძველი შუამთა კახეთში, მარტვილის ღვთისმშობლის ტაძარი – ოდიშში, ჩამუსი ტაოში“ (იქვე, გვ. 125) ე.ი. **მარტვილის ტაძარი ქართული და არა ბიზანტიური სტილისაა.**

4) „დამოუკიდებელი არქიტექტურული მიმართულება“ დამახასიათებელი ისეთი ტაძრებისთვის, როგორცაა სვეტიცხოველი, **ბაგრატი**, ალავერდი, იშხანი, ბანა, ხახული და ა.შ. ყველა ამათი საფუძველი იყო, ადგილობრივი, საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან შემუშავებული ეროვნული წარმომავლობის თავისებურებანი. ეს დასკვნა ვრცელდება აფხაზეთში აგებულ ისეთ ეკლესიებზე, როგორცაა **ბზიფის, ანაკოფიის, ლიხნის, მოქვის, გაგრის ეკლესიები**“ (იქვე, გვ. 125).

ე.ი. ბაგრატის, ბზიფის, ანაკოფიის და სხვა დასავლეთ საქართველოს ტაძრები „საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებული ეროვნული არქიტექტურული თავისებურებანი“ ყოფილა. ამით ისინი განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან.

არქიტექტურულად დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელოვნება ერთ მთლიანობას წარმოადგენდა, რაც შედეგი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო იურისდიქციისა.

მაშასადამე არქიტექტურული ფაქტებით დასტურდება ძველ ქართველ მემკვიდრეთა ცნობები, რომ დასავლეთ საქართველო არ ყოფილა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში. ამას მიუთითებს **ბიჭვინთის, ციხისძირის, ნოქალაქევის, სეფიეთის, გაგრის, მარტვილის, ბაგრატის, ბზიფის, ლიხნის, მოქვის და სხვა საეკლესიო არქიტექტურა.**

ბიჭვინთის მოზაიკის შესახებ იგივე შეიძლება ითქვას. ის „არ ნახულობს არსად ანალოგს გარდა საქართველოსი, რაც აძლევს მკვლევარებს საფუძველს ეს მოზაიკა მიაკუთვნონ ამ დარგის ადგილობრივ სკოლას“ (იქვე, გვ. 123)

ეს საეკლესიო ხელოვნება არ ადასტურებს იმ თვალსაზრისს თითქოსდა აფხაზეთის ბიჭვინთაში იყო ბიზანტიელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია. ადგილობრივი კულტურის ელემენტები დადასტურდა **ბიჭვინთის ეკლესიის ნანგრევებში**“ (IV-VI სს.) მხედველობაშია მოზაიკები, რომელნიც ავლენენ ადგილობრივ ხელოვნებასთან მჭიდრო კავშირს“ (იქვე, გვ. 123).

სინამდვილეში ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრა და რომაული გარნიზონები იდგა ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარე პიტია-პიტიუნტში, ხოლო **აფხაზეთის ბიჭვინთა – თავიდანვე ქართული პოლიტიკური და კულტურული სივრცის ნაწილი იყო.**

მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო ბერძნულ-ლათინური, ქართული და სომხური წყაროების მიხედვით, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალ ერთ-ერთ ოლქს შეადგენდა მისი გაქრისტიანებისთანავე, როგორც ითქვა, ამას მიუთითებს – **ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროებიდან:** გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელის, ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქების დოსითეოსისა (Досифей) და ქრისანტოს (Χρισανφ) ცნობები და სხვა.

ქართული წყაროებიდან: რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილება, ქართლის ცხოვრება, სხვა ქართული მათიანეები, გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირის, ნიკოლოზ კათალიკოსისა და სხვათა ცნობები.

სომხური წყაროებიდან: აგათანგელოზის, მოვსეს ხორენაცის, უხტანესისა და იოანე კათალიკოსის ცნობები. საბოლოოდ, კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული ქართული, ბერძნულ-რომაული და სომხური წყაროები ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებენ დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის შესახებ.

სამწუხაროდ, არცერთ ამ წყაროს, ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი ყურადღებას არ აქცევს და ინტერესის სფერო მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებით ე.წ. ნოტიციებით ამოიწურება, რომლებშიც დასახელებული ლაზეთის ეპარქიის საეპისკოპოსოებს რატომღაც დასავლეთ საქართველოში ათავსებენ. ნოტიციებში, ცხადია, არ არის არავითარი მითითება მათი ადგილმებარეობის შესახებ. მაგ., სად მდებარეობდა როდოპოლისი? ტრაპეზუნტის რეგიონში თუ ვარციხესთან? ამ საკითხის შესახებ საუკუნოვანი კვლევა-ძიება გრძელდება. მაგ., როგორც ითქვა, ისეთ ცნობილი ისტორიკოსი როგორიც იყო ნ. ადონცი ამ საეპისკოპოსოს (და ასევე, ფაზისის სამიტროპოლიტოს სხვა საეპისკოპოსოებს) ათავსებდა ტრაპეზუნტის რეგიონში ის მიიჩნევდა, რომ ყოველთვის აქ მდებარეობდა ისტორიული ლაზიკა. და ის შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

ამასვე, რომ ფიქრობდნენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში ეს ჩანს, XX ს-ის პირველი ნახევრის ათენში დაბეჭდილი ბერძნული რუკიდან, რომელიც თან ერთვის ამ ნაშრომს.

ამ რუკაზე ნათლად ჩანს, რომ მაგალითად, როდოპოლისის ცნობილი ეპარქია მდებარეობდა ტრაპეზუნტის რეგიონში და მოიცავდა მთიან რეგიონს რიზეს სამხრეთიდან ვიდრე ზიგანას (გუმუშხანეს) უღელტეხილამდე.

სამწუხაროდ, საბჭოთა საისტორიო სკოლის გავლენით, ბოლო წლებში, თავის ბოლო ნაკვლევებში, ისეთ ცნობილ მკვლევარს, როგორც არის დარუზესი, მიუჩნევია, რომ თითქოსდა, კონსტანტინოპოლი თავის იურისდიქციას დასავლეთ საქართველოში ახორციელებდა X ს-ის დასაწყისამდე (879-907 წლამდე), მაგრამ ეს ასე რომ არ იყო თუნდაც გიორგი მერჩულის ცნობიდანაც ჩანს, რომლის მიხედვითაც წმიდა გრიგოლ ხანძთელი აფხაზეთში დაახლ. 826 წელს ჩავიდა და მას იქ არავითარი ბერძნული კათედრა არ დახვედრია, პირიქით, ეს მინა-წყალი იყო ქართული ეკლესიის ზრუნვის არეალი.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე უნდა დავასკვნათ:

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

არასწორი შეხედულება საქართველოს ეკლესიიდან აფხაზეთის საკათალიკოსოს გამოყოფის შესახებ XVI ს-ის შემდეგ

საბჭოთა ეპოქის სამეცნიერო წრეების გავლენით ამჟამადაც დანერგილია თვალსაზრისი, თითქოსდა შუა საუკუნეებში აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოეყო საქართველოს ეკლესიას და ამის შედეგად მოიპოვა მისმა კათალიკოსმა საკუთარი ეპისკოპოსების კურთხევისა და დადგენის უფლება, მაგალითად, მკვლევარი გ. კალანდია წერს თავისი ნაშრომის რუსულ რეზიუმეში: «Абхазский католикосат отделился от церкви Грузии» (გ. კალანდია, **ოდიშის საეპისკოპოსოები, 2004, გვ. 272**).

პრინციპულად არასწორი შეხედულებაა.

საქმე ისაა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს არ შეეძლო გამოყოფა საქართველოს ეკლესიისაგან, იმ მიზეზის გამო, რომ თვითონვე წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიას, ქართულ ეკლესიას.

როგორც ადამიანის რომელიმე ორგანოს არ შეუძლია ადამიანისაგან გამოყოფა და დამოუკიდებელი არსებობა, ასევე არ შეეძლო შუა საუკუნეებში აფხაზეთის ეკლესიას საქართველოს ეკლესიისაგან გამოყოფა, რადგანაც თვითონვე წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიას – აღმოსავლეთ საქართველოს მუსულმანთაგან დაპყრობის შემდეგ, XVII საუკუნიდან, აფხაზეთის საკათალიკოსომ თავის თავზე აიღო საქართველოს ეკლესიის ხელმძღვანელობის ფუნქცია. ეს იყო რთული პროცესი, რომელიც აღწერილია ქვემოთ.

როგორც ითქვა, აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოების პირველიერარქთა შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, **ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ. როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები. პატრიარქის მოვალეობა იყო უზუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი.ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.**

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც).

მაგ. XVI საუკუნის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოჲსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი... დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიღევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს, ესენი იყვნენ **ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.**

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზეთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პარტიარქი“).

მაგალითად, შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ (XVII საუკუნესა და XVIII ს. I ნახევარში) აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა დაკარგეს სუვერენიტეტი (მუსულმანური მმართველობის ქვეშ მოექცნენ), ხოლო დასავლეთ საქართველო ძველებურად მართლმადიდებელ მეფე-მთავართა მიერ იმართებოდა.

ამ ფაქტმა გაზარდა დასავლეთ საქართველოს მმართველთა (მეფეთა და კათალიკოსთა) ავტორიტეტი, რაც მათ ტიტულატურაზეც აისახა – **აფხაზეთის კათალიკოსთა ტიტულატურაში გამოჩნდა ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“**, მაგალითად, XVIII ს-ის აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი თავის მიერ გამოცემული დოკუმენტებს ხელს აწერს ასე – **„გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოჲსა კათალიკოსი“** („ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. III, გვ. 675).

ასევე ზოგიერთი სხვა აფხაზეთის კათალიკოსიც თავის თავს საქართველოს პატრიარქს უწოდებდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში, ანუ ის არა მხოლოდ აფხაზეთის არამედ სარულიად საქართველოს უხუცესს პირველიერარქად თვლიდა თავის თავს.

ეს ფაქტი ასახულია უცხოურ წყაროებშიც. უცხოური წყაროების თანახმად ამ ეპოქაში აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა, მაგალითად ანტიოქიურიუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა:

„იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქარ-

თველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე, რადგანაც ის უკვე ისავროსის დროს, 720 წელს, კათალიკოსი იყო ქვემო იბერიისა... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

დას. საქართველოს ეკლესიას უცხოელები უწოდებდნენ „ქვემო იბერიის ეკლესიას“, (იხ. სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია „თეოლოგია“, ათენი, 1966).

საქართველოს ანუ იბერიის სამეფოს მთლიანობა დაარღვია თავდაპირველად VI ს-ში სპარსთა, ხოლო VII ს-ში არაბთა შემოსევება, ამის შედეგად VIII ს-დან საქართველოს კუთხეებში ჩამოყალიბდა რეგიონალური ქართული სახელმწიფოები. ერთერთი ასეთი იყო აფხაზთა სამეფო.

VIII საუკუნის II ნახევარში შექმნილ „აფხაზთა სამეფოში“ შევიდა და მისი ძირითადი ნაწილი გახდა იბერიის სამეფოს ყოფილი ტერიტორიები დასავლეთ საქართველოში – ეგრისი, გურია, თაკვერი, არგვეთი, სვანეთი, **ამიტომაც აფხაზთა სამეფოს VIII-X საუკუნეებში „ქვემო იბერიას“ უწოდებდნენ.**

არსებობდა ორი იბერია: ზემო იბერია – ანუ აღმოსავლეთი საქართველო და „ქვემო იბერია“ – ანუ დასავლეთი საქართველო.

საერთოდ, IV ს-დანვე დასავლეთ საქართველო (ქვემო იბერია) მცხეთის ანუ ერთიანი იბერიის ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა IV ს-დანვე. ამის შესახებ წერს რუის-ურბნისის კრება: **(წმიდა ნინომ მოაქცია ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა მცხოვრებნი როგორც აღმოსავლეთში ისე დასავლეთში, ამავე კრების განსაზღვრებით ანდრია მოციქულმა სახარება იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოისასა, სომხური საეკლესიო წყაროებიც აღნიშნავენ, რომ დასავლეთ საქართველო იმყოფებოდა მცხეთის საეკლესიო იურისდიქციაში. მაგალითად, ამ წყაროებში აღინიშნება რომ კირიონი ქართლის კათალიკოსი VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში მართავდა დასავლეთ საქართველოს ეპარქიებსაც. კირიონი, „ეგრისის, გუგარქისა და ქართლის არქიეპისკოპოსად ანუ კათალიკოსად იყო ნაკურთხი „წინანდელ წესთა თანახმად“ (იოანე დრასხანაკერტელი, „სომხეთის ისტორია“, გვ. 10).**

მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მართო ქართველები უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის,

გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალვანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ **26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისავრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).**

ეს იერუსალიმელი პატრიარქები XVII საუკუნეში ცხოვრობდნენ.

XVIII საუკუნის II ნახევარში აღსდგა აღმოსავლეთ საქართველოში სახელწიფოებრივი სუვერენიტეტი და სამეფო ტახტი კვლავ მართლმადიდებელმა ხელმწიფებმა დაიჭირეს, ამ ფაქტა ძველი ავტორიტეტი დაუბრუნა მცხეთელ კათალიკოსს, და ის ძველებურად „უხუცეს“, პირველპატრიარქად იქცა ქართულ საეკლესიო სამყაროში.

ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის სფეროშიც აისახა, მაგალითად აფხაზ კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლოს) სამართლის სფეროში შედიოდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2003, ტ. III, გვ. 7-9). სამართლებრივად და ადმინისტრაციულად XVIII ს-ის ბოლოს დოსითეოს ქუთათელის დროს ისევე, როგორც ყოველთვის IV ს-დან საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო.

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის მთავრობამ (1917 წლის 25 ივლისს მინისტრთა თავმჯდომარე ა. კერენსკისა და უწმიდესი სინოდის ობერპროკურორის ა. კარტაშევის ხელისმონერით) დაუბრუნა საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია, რომელიც იქამდე 1917 წლის (12) 25 მარტის აქტის საფუძველზე აღდგენილად გამოაცხადეს საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავრებმა და მრევლმა (იქვე, ტ. III, გვ. 121).

ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საეკლესიო კრებამ ეკლესიის პირველიერარქს აღუდგინა სრულიად საქართველის კათალიკოს პატრიარქის ტიტული, მაშასადამე, ის აერთიანებდა საუკუნის მანძილზე უკვე არ არსებულ (გაუქმებული) ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს და მას უკვე უშუალოდ ექვემდებარებოდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები.

ამის შემდეგ ტიტული მიტროპოლიტი აღნიშავდა მხოლოდ პატივს ეპისკოპოსისა და არა იერარქიულ თანამდებობას. ამჟამად, ეს ტიტული მხოლოდ საეპისკოპოსო ჯილდოს წარმოადგენს. შესაბამისად ცხუმ-აფხაზეთის ეპარ-

ქიის მმართველის თანამდებობრივი ტიტული არის ეპისკოპოსი და მას ღვან-ლისათვის შესაძლოა ჯილდოს სახით ეპოქოს მთავარეპისკოპოსის ანდა მიტროპოლიტის წოდება.

1917 წლის საეკლესიო კრების მიერ საქართველოს პატრიარქს მიენიჭა უფლება მუდმივად ან დროებით მართავდეს რომელიმე ეპარქიასაც. 1917-18 წლების კრებებმა მას სამართავად გადასცა მცხეთა-თბილისის ეპარქია, ხოლო 2010 წლის კრებამ (წმ. სინოდმა) სამართავად გადასცა ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია (ამასთანავე ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიას უწოდა ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია).

(სხვადასხვა წლებში საქართველოს პატრიარქები სხვა ეპარქიებსაც მართავდნენ, მაგ. მანგლისისა, ქუთაისისა და სხვა).

შესაბამისად ამჟამად საქართველოს პატრიარქი ასე იწოდება – „უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსი, ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი, დიდი მეუფე მამაი ჩვენი ილია“.

აფხაზეთის საკათალიკოსო – საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაწილი

წყაროთა ცნობით, საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა:

- ა. აღმოსავლეთ საქართველო
- ბ. დასავლეთ საქართველო;
- გ. სამხრეთ საქართველო და მართლმადიდებლური სომხეთი;
- დ. ჩრდილო კავკასია და ჰერეთ-ალბანეთი;

ა. აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქიები იმართებოდა ქართლის კათალიკოსის მიერ, რომელსაც როგორც წესი, ენიჭებოდა ტიტული „სრულიად საქართველოს პატრიარქი“, ის იყო სრულიად საქართველოს ეკლესიის უზენაესი მმართველი.

ბ. დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოების სამართავად, როგორც ითქვა, ჩამოყალიბდა აფხაზეთის საკათალიკოსო, რომელშიც შედიოდა ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდის, ბედიის, ჭყონდიდის, ქუთაისისა და სხვა საეპისკოპოსოები, ის ერთიანი ქართული ეკლესიის ნაწილი იყო.

გ. სამხრეთ საქართველოსა და სომხეთში საქართველოს საპატრიარქოს მრავალი ეპარქია და საეპისკოპოსო გააჩნდა – აწყურის, კუმურდოს, ბანას, იშხანის, არზრუმის, ანისის, ყარსის, ვალაშკერტისა და სხვა საეპისკოპოსოები. მათ დაემატა და თანდათან ჩამოყალიბდა ასევე „სომხეთის სამიტროპოლიტო“.

დ. ჩრდილო კავკასიისა და ჰერეთ-ალბანეთის ეპარქიების მართვისათვის საქართველოში ჩამოყალიბდა სამიტროპოლიტო ერთეული, რომელსაც ხუნძეთის საკათალიკოსო ეწოდებოდა, ხუნძეთის კათალიკოსის ოქროპირის სახელი შემოგვინახა სინას მთის ქართული მონასტრის აღაპებმა (როგორც

ითქვა, წოდება კათალიკოსი იგივეა, რაც არქიეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი ბიზანტიური ეკლესიისა. ამიტომაც ეწოდებოდა ქართულ წყაროებში მაგალითად, კვიპროსის არქიეპისკოპოსს – „კვიპროსის კათალიკოსი“).

საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაწილის – ხუნძეთის საკათალიკოსოს იურისდიქცია მოიცავდა ჩრდილო კავკასიას, დაღესტანსა და ასევე ჰერეთ-ალბანეთის ერთ ნაწილს (იხ. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, II, 1998, გვ. 214).

მასში შედიოდა ანწუხის, წახურის, ხუნძეთისა და სხვა საეპისკოპოსოები.

მაშასადამე, საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდა მისი სტრუქტურული ერთეულები – ქართლის, აფხაზეთისა და ხუნძეთის საკათალიკოსოები და ასევე სომხეთის სამიტროპოლიტო.

შესაბამისად, საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა ვრცელი ტერიტორია ჩრდილო კავკასია კავადან (თეოდოსიოპოლ ყირიმის ნახევარკუნძულიდან) – ალბანეთამდე, ვანის ტბიდან (ვალაშკერტიდან) არზრუმამდე (იქვე, გვ. 215-228).

როგორც ვთქვით, საქართველოს პატრიარქი იმავე დროს ატარებდა ქართლის კათალიკოსის ტიტულს, რადგანაც ის ერთდროულად ორი საეკლესიო ტახტის მფლობელი იყო, წარმოადგენდა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურსა და ასევე მისი ერთერთი ნაწილის – ქართლის საკათალიკოსოს მეთაურს, ამის გამო მას „უხუცესი“, ხოლო საქართველოს საპატრიარქოს მეთაურ ნაწილის – აფხაზეთის საკათალიკოსოს მეთაურს „უმრწემესი“ ანუ უმცროსი ეწოდებოდა.

საქართველოს საპატრიარქოში, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, შედიოდა აგრეთვე სომხეთის სამიტროპოლიტო. სომხეთის მიტროპოლიტი უშუალოდ ექვემდებარებოდა ქართლის კათალიკოსს. ხოლო საპატრიარქოში ასევე შემავალი ჩრდილო კავკასიის ქრისტიანები და ჩრდილო კავკასიაშივე მდებარე ხუნძეთის კათალიკოსი უშუალოდ საქართველოს პატრიარქს ექვემდებარებოდა. აღნიშნულთა გამო საქართველოს საპატრიარქოს სტრუქტურას გრაფიკულად ასეთი სახე ექნება:

ურთიერთდამოკიდებულება საკათალიკოსოთა შორის

საქართველოს საპატრიარქოში, წყაროთა თანახმად, შედიოდა: 1. ქართლის საკათალიკოსო; 2. აფხაზეთის საკათალიკოსო; 3. სომხეთის სამიტროპოლიტო; 4. ჩრდილო კავკასიის ქრისტიანები (უცხოელები, ხშირად, მათ მეთაურებს არა კათალიკოსებს, არამედ არქიეპისკოპოსებს უწოდებდნენ, ხოლო სრულიად საქართველოს პატრიარქს „კათალიკოსს“, ამასთანავე აფხაზეთის საკათალიკოსოს – „ქვემო იბერიის“ საარქიეპისკოპოსოდ, ქართლისას კი „ზემო იბერიის“ საარქიეპისკოპოსოდ მოიხსენიებდნენ).

ყოველ საკათალიკოსოში შედიოდა საეპისკოპოსოები.

დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოები უშუალოდ ექვემდებარებოდა აფხაზეთის კათალიკოსს, აღმოსავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოები

კი – ქართლის კათალიკოსს. ქართლის კათალიკოსსა და აფხაზეთის კათალიკოსს შორის უფროს-უმცროსობითი დამოკიდებულება არსებობდა.

საქართველოს საპატრიარქოს მეთაურად – პატრიარქად, როგორც წესი, ქართლის კათალიკოსს სვამდნენ, ანუ ქართლის კათალიკოსი იმავე დროს საქართველოს პატრიარქი იყო, მაგრამ არსებობდა გამონაკლისიც, როდესაც აფხაზეთის კათალიკოსები, როგორც უცხოური, ისე ქართული წყაროებით სრულიად საქართველოს პატრიარქებად მოიხსენებინან. ამ საკითხს ქვემოთ ვეხებით.

საქართველოს საპატრიარქოს მეთაურს ოფიციალურად ეწოდებოდა – **„ყოვლისა საქართველოჲსა პატრიარქი და ქართლისა კათალიკოსი“** (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, გვ. 51). ქართლის კათალიკოსი იმავე დროს საქართველოს პატრიარქი იყო.

სიტყვა „პატრიარქი“ – შუა საუკუნეთა საქართველოში ითარგმნებოდა და იხმარებოდა მისი ქართული თარგმანი „მამამთავარი“. 1103 წლის დოკუმენტში პატრიარქს ასე მოიხსენიებენ – **„იოვანე წმიდისა კათალიკოსისა და ყოვლისა საქართველოჲსა ყოვლად ღირსისა მამათ-მთავრისა მრავალნი არიან წელნი“** (დიდი სჯულისკანონი, 1975წ., გვ. 553), XIII საუკუნის დოკუმენტშია – **„წმიდისა მამათმთავარსა ჩუენსა არსენის ქრისტეს მიერ ქართლისა კათალიკოზსა...“** (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970 წ., გვ. 161),

1610 წლის – **„ყოვლისა საქართველოჲსა მამათმთავართმთავარმან კათალიკოზმან პატრონმან ზებედემ“** (იქვე, გვ. 388); **„ყოვლისა აღმოსავლისა და ჩრდილოჲსა დიდმან მამამთავარმან, კათალიკოზმან პატრონმან ზებედემ“** (იქვე, გვ. 390); 1616 წლის – **„ყოვლისა საქართველოჲსა დიდმან მამათმთავართმთავარმან, ქართლისა კათალიკოზმან პატრონმან იოვანემ“** (იქვე, გვ. 342);

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს ეწოდება საქართველოს მამამთავარი, ანუ პატრიარქი და ქართლის კათალიკოსი. საქართველო და ქართლი XI საუკუნის შემდეგ ერთი და იგივე ცნებები არ არის, საქართველო „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“ მოქცეულ ქვეყანას, ხოლო ქართლი – ლიხის მთის აღმოსავლეთით მდებარე პროვინციებს ერქვა, ამიტომაც, როცა ქართული ეკლესიის მეთაურს უწოდებენ საქართველოს პატრიარქსა და ქართლის კათალიკოსს, ჩვენ ისევე უნდა გავიგოთ, როგორც წერენ – ის მთელი, სრულიადი, „ყოველი“ საქართველოს პატრიარქი იყო და ამავე დროს კათალიკოსი ქართლისა (თუმცა XI საუკუნემდე „ქართლი“ სრულიად საქართველოს ეწოდებოდა).

ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ სრულიად საქართველოს პატრიარქი იმავე დროს არის ქართლის კათალიკოსი, ანუ საქართველოს მამამთავარი აერთიანებს ორ ტახტს – ქართლის კათალიკოსისას და საქართველოს პატრიარქისას. ის ორი ტახტის მპყრობელია. აფხაზეთის კათალიკოსსა და ქართლის კათალიკოსს შორის დამოკიდებულება თუ როგორი სახის იყო, გარკვეულია მეცნიერთა მიერ – „მცხეთის პატრიარქი, აფხაზეთის კათალიკოსისათვის გახდა „მამა“, თვით აფხაზეთის კათალიკოსი „უმრწმესი“

(უმცროსი) კათალიკოსი“ (ბ. ლომინაძე – საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია. საღვთისმეტყველო კრებული, 1981 წ., #12, გვ. 97);

ხშირად დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსები თავიანთ თავს „ქვემო ივერიის“, ანუ აფხაზეთის კათალიკოსს უწოდებდნენ (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ. 923); ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოსი – „ზემო ივერიის“ ანუ „ზემო საქართველოს“ კათალიკოსებს. (იქვე, გვ. 901); „სრულიად ივერიად“ ანუ „სრულიად საქართველოდ“ ორივე საკათალიკოსოს ტერიტორია მოიხსენიებოდა.

საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ XV-XVI საუკუნეებიდან, აფხაზეთის საკათალიკოსო არ გამოყოფია „ქართულ ეკლესიას“, როგორც წერს ათეისტური ეპოქის ზოგიერთი მეცნიერი, პირიქით, როგორც დოკუმენტები აჩვენებს აფხაზეთის კათალიკოსებმა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურებად-პირველიერარქად წარმოადგინეს თავიანთი თავი.

ქართული ეკლესიის მთლიანობას ადასტურებს ის ფაქტები, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის დარღვევის შემდეგაც აფხაზეთის კათალიკოსები ეკლესიის ურღვევობის შენარჩუნების მიზნით თავიანთ თავს სრულიად საქართველოს პატრიარქსა და მაკურთხეველს უწოდებდნენ. მაგალითად, XVIII ს-ის აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი თავის მიერ გამოცემული დოკუმენტებს ხელს აწერს ასე – **„გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოჲსა კათალიკოსი“** („ქართული სამართლის ძეგლები“, III, გვ. 675);

ასევე ზოგიერთი სხვა აფხაზეთის კათალიკოსიც თავის თავს საქართველოს პატრიარქს უწოდებდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში, ანუ ის არა მხოლოდ აფხაზეთის არამედ სრულიად საქართველოს მაკურთხეველად თვლიდა თავის თავს.

ეს ფაქტი ასახულია უცხოურ წყაროებშიც.

უცხოური წყაროების თანახმად ამ ეპოქაში აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა, მაგალითად ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა – **„იბერიაში ორი არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთს უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე ... მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“** (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: Митрополит Сардский Максим, «Церковь Грузии и ее автокефалия» феология, Афины, 1966 стр. 51).

მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: **„საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მარტო ქართველები უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქი-**

ეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალბანიის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ 26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასხმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისაგრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (ნიგნიდან: Митрополит Сардский Максим, «Церковь Грузии и ее автокефалия» феология, Афины, 1966 стр. 49).

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები ერთიანი სახელმწიფოს დანაწევრების შემდეგ ეწვივნენ საქართველოს, იმყოფებოდნენ აფხაზეთის საკათალიკოსოში XVII ს-ში, თავიანთი თვალთ ნახეს, შეაფასეს და წიგნების სახით გამოაქვეყნეს საქართველოს ეკლესიის ყოფა თავიანთ ეპოქაში.

მათი აღწერიდან ნათლად ჩანს, რომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველოს დაშლის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო კი არ გამოეყო ქართულ ეკლესიას, როგორც ბოლო დროს წერს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ პირიქით, აფხაზეთის კათალიკოსი „სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად“ იწოდა, ანუ სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურად წარმოადგინა საკუთარი თავი. ეს ფაქტი აფხაზეთის საკათალიკოსოს საბუთებითაც დასტურდება. ფაქტი, რომ საქართველოს დაშლა-დანაწევრებისას აფხაზეთის კათალიკოსები თავიანთ თავს სრულიად საქართველოს პატრიარქებად მიიჩნევდნენ, ამ ეპოქის საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის უტყუარი ნიშანია.

ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნიეს აფხაზეთის კათალიკოსებმა თავისი თავი სრულიად საქართველოს პატრიარქად აღნიშნულ ეპოქაში? ამ კითხვის პასუხისათვის მასალას გვაძლევენ თვით უცხოელი პატრიარქები თავიანთ აღწერებში. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქების ეპოქაში, აღმოსავლეთ საქართველოს მაჰმადიანური სპარსეთის სახელმწიფო დაეპატრონა და სამწყსო ქართლ-კახეთის მაჰმადიანი მეფე-ხანების ხელქვეითად იქცა, რამაც ქართლის საკათალიკოსო დააკნინა (წმ. ევდემონ კათალიკოსო ციხის მაღალი კოშკიდან გადმოაგდეს და მოკლეს, მრავალი სხვა კათალიკოსი დააპატიმრეს ანდა ქვეყანა დაატოვებინეს), ასეთ კრიტიკულ დროს სრულიად იბერიის მრევლი მათ ჭეშმარიტ მეფედ ქრისტიან იმერეთის მეფეს მიიჩნევდა. პატრიარქი ხრისანფი წერს: „მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“, შესაბამისად, მსგავსადვე, დოსითეოსის სიტყვით – „არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება... სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე“.

როგორც ითქვა, უცხოელი პატრიარქები აფხაზეთის საკათალიკოსოს „ქვემო იბერიის საარქიეპისკოპოსოს“, მის მეთაურს კი „სრულიად იბერიის კათალიკოსს“ უწოდებდნენ.

აფხაზეთის ანუ ქვემო იბერიის კათალიკოსმა საქართველოს (სრულიად იბერიის) ეკლესიის მეთაურობა იმ დროს მიიღო, როდესაც ქართლ-კახეთს მაჰმადიანი მეფე-ხანები მართავდნენ თითქმის 150 წლის მანძილზე.

ღვთის შეწევნით XVIII ს-ის 50-იან წლებში ქართლ-კახეთის ტახტზე კვლავ ქრისტიანი მეფეები ავიდნენ, ამ მომენტმა კვლავ გააძლიერა ქართლის საკათალიკოსო, მან კვლავ დაიბრუნა ძველი ავტოტიტეტი და ძველებურად კვლავ იწოდა საქართველოს კათალიკოსად.

ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის სფეროშიც ასახა, მაგალითად ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლოს) სამართლის სფეროში აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც შედიოდა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2003, ტ. III, გვ. 7-9).

სამართლებრივად და ადმინისტრაციულად XVIII ს-ის ბოლოს აფხაზეთის კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო ისევე, როგორც ყოველთვის IV ს-დან.

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

ლაზიკის ეპარქია

იბერებისა და ლაზების საერთო წინაპრები ქალდეველები ანუ ხალიბები იყვნენ. ისინი ერთი ხალხისაგან წარმოიშვნენ.

საზოგადოდ, ქართველების საერთო ქვეყანა იყო სახელმწიფოებრივი გაერთიანება დაიანე-დიაოხი (ქრისტეშობამდე XII-VIII საუკუნეებში), ასევე ქართველთა ყველა ტომის სამშობლო იყო იმავე ტაო-არზრუმ-ქალდეას მომცველი ხალიბების ქვეყანა ქალდე-ხალიტუ.

ქრისტეშობამდე VI საუკუნისათვის ხალიტუს უკვე სასპერთა ქვეყნის სახელით იცნობდნენ. თანდათანობით ამ ტერიტორიებზე უცხოური სახელმწიფოებრიობა მტკიცდებოდა, ხოლო ქართული პოლიტიკური ცენტრები უფრო ჩრდილოეთით მდებარე ადგილებს ითვისებდა (ხალხის გამრავლებისა და ასევე სამხრეთიდან ძლიერი სახელმწიფოების ზენოლის გამო).

რომაულ ხანაში აღნიშნული ქართული მოსახლეობით დასახლებული ტრაპეზუნტის მხარის დასავლეთით მდებარე ქალაქმა პოლემონიონმა თავისი სახელი მისცა მთელ პროვინციას – „პოლემონის (პოლემონიაკის) პონტოს“. მას რომის იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვის თვალსაზრისით განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

IV ს-ში ტრაპეზუნტი და კერასუნტი, ასევე ნეოკესარია, კომანია და სხვა მიეკუთვნებოდა პოლემონიაკის პონტოს.

V ს-ში ტრაპეზუნტში იდგა პონტოს პირველი ლეგიონი, რაც ამ ქალაქს ანიჭებდა განსაკუთრებულ როლს, როგორც თავდაცვისას, ისე იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვისას. პ. ინგოროყვას კვლევით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებში ე.წ. ნოტიციებში ტრაპეზუნტის კათედრას ასევე ეწოდება „პოლემონის პონტოს კათედრა“ (პ. ინგო-

როყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 237, შენიშვნა 1), კერძოდ #3 და #4 ნოტიციაში (806-815 წლები) და ასევე #5 ნოტიციაში (820-829 წლები) ტრაპეზუნტის კათედრა პოლემონის პონტოს კათედრად იწოდება (იქვე, გვ. 237).

VI ს-ში იუსტინიანეს XXVIII (28-ე) ნოველაში პოლემონიაკის პონტოს ქალაქებიდან დასახელებულია ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, პოლემონია და ასევე ციხე-სიმაგრეები (და არა ქალაქები) – პიტიუნტი და სებასტოპოლი „ამ სასაზღვრო სიმაგრეების იქით იყო ლაზიკა“ (Далее этих рубежей находилась Лазика) (კარპოვი, გვ. 59).

ნ. ადონცი, პ. ინგოროყვა და სხვა მეცნიერები ამ პიტიუნტსა და სებასტოპოლისს ათავსებენ ათინასთან ახლოს ოფ-რიზეს რეგიონში. ამ პიტიუნტთან იწყებოდა ლაზიკის სამეფოს საზღვარი.

მეზობლად ქალდეაში (სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით), მდებარეობდა ასეთივე სახელის მქონე საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული „ეპარქია ლაზიკაში“. ზოგადად, ამ ორივე ერთეულს ერთი სახელი „ლაზიკა“ ერქვა.

VII ს-ის შუა წლებში დაარსდა „არმენიაკის“ თემი ანუ თემა (მას არმენიაკონის თემსაც უწოდებენ). ეს თემა თავის მხრივ სამ „ტუმად“ (სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულად) იყოფოდა. ხალდია (ქალდეა) არმენიაკის თემის ერთერთ ტუმაში შეიყვანეს. დასავლეთით არმენიაკის თემას მდ. გალისი საზღვრავდა, ნ. ადონციით აღმოსავლეთით მისი საზღვარი ფასისამდე (ე.ი. ჭოროხამდე) აღწევდა.

824-863 წლებში არმენიაკის თემა დაიშალა და ქალდეა ცალკე თემად გამოიყო (კარპოვი, გვ. 64).

ქალდიას დედაქალაქი იყო ტრაპეზუნტი. ქალდეას თემს თავისი ძველი სახელი – ლაზიკაც შემორჩა, ამიტომ მას საეკლესიო დოკუმენტებში, რომელიც ძველ ტრადიციას უკეთ ინახავდა, ზოგჯერ უწოდებდნენ – ეპარქიას ლაზიკაში. ის იყო ეკლესიური ლაზიკა, ხოლო პოლიტიკური ლაზიკა პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის იქით ანუ ჭოროხის მიმართულებით არსებობდა, როგორც აღინიშნა.

ფასიდი (ფასისი) თავდაპირველად იყო ეკლესიური ლაზიკის დედაქალაქი, მაგრამ VII-VIII საუკუნეებში თანდათანობით ტრაპეზუნტი გადაიქცა დედაქალაქად, ამიტომაც შემდგომ აქ (ტრაპეზუნტში) ჰქონდა კათედრა ლაზიკის ეპარქიის მმართველ ფასიდის (ფაზისის) ეპისკოპოსს.

ნიკეის VII მსოფლიო კრების (787) აქტებს მიტროპოლიტი ქრისტეფორე ხელს აწერდა სხვადასხვა სამი დაზუსტებით – „ეპისკოპოსი ფასიდისა“, „ეპისკოპოსი ფასიდისა ე.ი. ტრაპეზუნტისა“, „ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა“; ის იყო როგორც ტრაპეზუნტის, ასევე მისსავე დაქვემდებარებაში დარჩენილი ფასიდის მიტროპოლიტი, თავისი ხელმოწერით ტრაპეზუნტელმა ქრისტეფორემ თავისი პრეტენზია დაადასტურა ფასიდა – ფაზისის მიმართ.

როგორც აღინიშნა, 787 წელს მიტროპოლიტობის პატივის მოსურნე ტრაპეზუნტელმა ეპისკოპოსმა ქრისტეფორემ მსოფლიო კრების აქტებს ხელი მოაწერა, ასევე, როგორც ფასიდის ეპისკოპოსმა („ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა და ფასიდისა“).

პიტიუნტი ერქვა ციხე-ქალაქს ათინასთან, საფიქრებელია, რომ აქვე იყო ქალაქი ფასიდი. ეს ტერიტორია ქალდეას თემს ეკუთვნოდა, რამაც უფლება მისცა ქალდეას თემის საეკლესიო მმართველს ტრაპეზუნტელ ქრისტიანთა ათინა-ფასიდაზეც განეცხადებინა თავისი პრეტენზია.

სახელი ფასიდა-ფაზისი ამ რეგიონში საკმაოდ გავრცელებული იყო. მაგალითად ფაზისი ერქვა მდ.კელკიტს, ჭოროხს მის ქვემოწელში, ასევე არც თუ მოშორებით, მდ არაქსს ზემოწელში. სახელი ფაზისი ერქვა ქალაქს ჭოროხის შესართავთან ზღვისპირზე, პატარა ქალაქს არაქზე (ფასინლერი), ასევე ქალაქ პოლემონსაც (ფადისა).

ძველ პოლემონს ფადისა რომ ჰქვია ეს ნათქვამია 2001 წელს ვაშინგტონში დაბეჭდილ წიგნშიც “Byzantine Seals “

“30. Polemonion

Polemoniona twin town witch Fadisane/Fatsa, gave its name the rivier Boleman“ (Catalogue of Bizantine Seals at Dumbarton oaks and in the Fogg Museum of art, volome 4, the East, 2001, 83).

ფადისა/ფატსასთან გამავალ მდინარეს ამჟამადაც ბოლემონი/პოლემონი ჰქვია. ეს სახელი ფასიდი, როგორც ითქვა, ჩანს, ერქვა ასევე ათინასაც.

თავდაპირველად აქ უნდა ჰქონოდა კათედრა ლაზიკის ეპარქიის მმართველ ფასიდის (ფაზისის) ეპისკოპოსს. მას ოთხი კათედრა ექვემდებარებოდა – ზიგანასი (ტრაპეზუნტიდან 70-მდე კმ-ში მდებარე ქალაქისა ქალდეაში), საისინისა (ასევე ტრაპეზუნტის რეგიონში), პეტრასი (ის ტრაპეზუნტის დასავლეთით-ტრიპოლისთან, ანდა არზრუმის მიმართულებით მდებარეობდა) და როდოპოლისისა (ზიგანას ახლოს, სამხრეთით-დასავლეთით მდებარე ქალაქისა). ისინი ქმნიდნენ ლაზიკის ეპარქიას, რომელიც წყაროებში VII ს-დან ჩანს.

როგორც ითქვა, 824-863 წლებში არმენიაკის თემის დაშლამ, ხალდიის ცალკე თემად გამოყოფამ, სამხედრო და პოლიტიკურმა არასტაბილურობამ გამოიწვია ძველი საეპისკოპოსო კათედრების – ზიგანას, პეტრას, როდოპოლისის და საისინის სახელების გაქრობა-დამცრობა. მათ ადგილას ახალი ქალაქები და შესაბამისი კათედრები წარმოიქმნა. მაგალითად, ზიგანას ნაცვლად – ლერიონი და ა.შ.

ძველი საეპისკოპოსო ქალაქებიც გადანაწილდა ახალ თემებს შორის. მაგალითად, იქამდე საეპისკოპოსო ქალაქი პეტრა, შესაძლოა ხალდიის თემს აღარ მიაკუთვნეს. როდოპოლისი ჩანს რიზეს კათედრამ მიისაკუთრა და უფუნქციოდ დატოვა.

არმენიაკის თემის დაშლის შემდეგ (რომელსაც ძველი პოლემონიაკის პონტოს ადგილი ეჭირა) ეკლესიაში მიღებული ტერმინოლოგიით ლაზიკა მხოლოდ ქალდიის თემს ეწოდა (იქამდე, როგორც აღინიშნა ლაზიკა მთელ პოლემონის პონტოს ერქვა, განსაკუთრებით მის მთიანეთს და ლაზიკის ეპარქიაც პოლემონის პონტოს მთიან რეგიონს – ხალდია-ქალდეას მოიცავდა).

საეკლესიო გეოგრაფიული ტერმინოლოგია განსხვავდებოდა საეროსაგან, მას შემდეგ, რაც ტრაპეზუნტთან მდებარე იქამდე ლაზების ქვეყნად ნოდებული ვრცელი რეგიონი ბიზანტიამ მიისაკუთრა, მას პოლიტიურად სხვადასხვა სახელები (პოლემონის პონტო, არმენიაკონი და სხვა) უწოდა, მაგრამ საეკლესიო დოკუმენტაციაში მას მაინც ლაზიკას უწოდებდნენ, ამ რეგიონისათვის ბუნებრივ სახელს. ეს სახელი „ლაზიკა“ ბიზანტიამ უწოდა ასევე ქალდიას მეზობლად ახალდაპყრობილ ტერიტორიას ხუფათიდან ჭოროხის მიმართულებით.

მაშასადამე, შემდგომი გაფართოების კვალდაკვალ ბიზანტიამ პოლიტიკურად ლაზიკა უწოდა უკვე ქალდიის უშუალო მეზობლად მდებარე ახალდაპყრობილ ტერიტორიას ჭოროხის შესართავის ხეობაში (კერძოდ, მას უწოდა „ლაზთა სამეფო“). მაგრამ ქალდეაში ბიზანტიურ საეკლესიო ერთეულს ძველებურადვე ერქვა - „ლაზიკის ეპარქია“ ანუ სამიტროპოლიტო, ამის მიზეზს გვიხსნის ნ. ადონცი.

ნ. ადონცის თანახმად, საეკლესიო გეოგრაფიამ შემოინახა იმპერიის ძველი ადმინისტრაციული დაყოფის (დიოკლეთიანეს დროინდელი) სახე იმით, რომ თავის საჭიროებისთვის იყენებდა მას. ე.ი. ლაზიკის ძველი სახელი, მისი ტერიტორიის ძველებური გაგება შემოინახა მხოლოდ საეკლესიო ტერმინოლოგიამ და რეალურმა საეკლესიო-ადმინისტრაციული დაყოფის სახემ.

ნ. ადონციტ ლაზიკაში ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავალი ბიზანის, პაიპერტის, კერამევის, ლერიონისა და სხვა საეპისკოპოსოები, შესაბამისი ქალაქები განლაგებულნი იყვნენ თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტის შემაერთებელი გზის სანაპირო რეგიონში, ანუ ისტორიული ქანეთში, მათ მომცველ საეკლესიო ოლქს ეწოდებოდა „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“, ანუ სწორედ ამ მხარეებს ერქვა ლაზიკა ბიზანტიური საეკლესიო გეოგრაფიის მიხედვით და არა დასავლეთ საქართველოს.

„ლაზიკა“ იმჟამინდელი ბერძნული ეკლესიური გაგებით ერქვა აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ქალდეა-ჭანიკას) და არა დასავლეთ საქართველოს.

ისტორიულად, V ს-მდე რიზეს სანახები შედიოდა ქართლის სამეფოს კლარჯეთის საერისთავოში, მათ შორის „სპერი, ბოლო კლარჯეთისა და ზღვისპირი“, შემდეგ ეს ტერიტორია (დაახლოებით რიზედან ხუფათამდე) უშუალოდ შეიერთა ბიზანტიამ, ამავე დროს იქამდე კლარჯეთში შემავალი ბაიბურდის რეგიონიც ბიზანტიამ უშუალოდ შეიერთა, დანარჩენი კლარჯეთი მართალია ბიზანტიამ დაიპყრო, მაგრამ მას ბუფერული „თავისუფალი ქვეყნის“ სტატუსი მიანიჭა, მის მმართველს კი „ლაზთა მეფე“ უწოდა (გუბაზ I [450-470 წწ.]). ლაზთა მეფის მფლობელობაში ყოფილი კლარჯეთის საერისთავოს დაახლოებით მესამედი დარჩა და ის მოიცავდა ზღვისპირს ხუფათიდან ჭოროხამდე და მცირე ტერიტორიას მის ზემოთ (შემდგომ ციხისძირამდე და ურეკამდე), ლაზეთის სამეფოში ასევე შედიოდა ჭოროხის რეგიონი და მისი ხეობა ართვინის ჩათვლით და არტანუჯის ხეობა ვიდრე არსიანის ქედამდე.

V ს-ის II ნახევარში კლარჯეთის ეს დაპყრობილი ნაწილი ანუ ბიზანტიურად „ლაზთა სამეფო“ ვახტანგ გორგასალმა ბიზანტიელი დამპყრობლები-საგან გაათავისუფლა და ქართლის სამეფოს უკან დაუბრუნა.

ამ ღვაწლს დანვრილებით აღწერს „ქართლის ცხოვრება“.

VI საუკუნისათვის რიზეს რეგიონში უკვე მკვეთრად იყო გამოხატული ქართველების (ჭანების) ბიზანტიის წინააღმდეგ მიმართული განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რაც შებრძოლებებითაც გამოხატებოდა. ქალდეა-ზიგანას რეგიონი რიზესთან ერთად მის ეპიცენტრში იყო მოქცეული. ქალდელებს, ასევე, ლაზებიც ერქვათ. VI ს-ში ქართული სახელმწიფოებრივი კრიზისის გამო, აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ისტორიულ კლარჯეთს, რომლის ზღვისპირა და ჭოროხის ხეობაში მოქცეულ ნაწილს ბიზანტიელები ლაზიკას უწოდებდნენ) კვლავ ბიზანტიელები დაეპატრონენ, აღადგინეს მეფობა და ლაზთა მეფეებად დანიშნეს ნათე I (დაახლ. 510-530), გუბაზ II (540-554) და ნათე II (554-580).

როგორც აღინიშნა, ლაზიკის ეპარქიის მომცველი ტერიტორია არ მდებარეობდა „ლაზთა სამეფოში“, რადგანაც ლაზიკის ეპარქია ძირითადად ქალდეას ოლქს მოიცავდა რიზემდე, ხოლო ლაზთა სამეფო, როგორც ითქვა, ხუფათთან იწყებოდა და არსიანის ქედამდე გრძელდებოდა. თუმცა კი ისინი, ორივენი, ისტორიულ ლაზიკაში მდებარეობდნენ.

არაბთა შემოსევებმა ვითარება შეცვალა. ბიზანტიის საზღვრები ტრაპეზუნტამდე შემცირდა. ლაზთა სამეფო დავიწყებას მიეცა.

არაბთა შემოსევებმა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური სახეც შეცვალა. იქამდე ქართული წყაროებით ის ქართლის სამეფოს ნაწილს წარმოადგენდა და სტრაბონის ცნობით კერკეტებითა და ჰენიოხებით იყო დასახლებული. ქართული წყაროებით მას ეგრისი, არგუეთი და გურია ერქვა.

ეტიმოლოგიურად სიტყვების – „კერკეტისა“ და „ეგრისის“ (ასევე სიტყვების „არგუეთისა“ და „გურიის“) ფუძეები თითქოსდა ერთმანეთს ეთანადება: „კერკ“ და „ეგრ“ (ასევე „არგუ“ და „გურ“). თუ გავითვალისწინებთ გადასვლას გ-კ-ქ, მაშინ „კერკ“ მოგვცემს „გერგ“-ს, რაც „ეგრ“ (არგ, გურ) ფუძეს ეთანადება. (გერგ=ეგრ-არგ-გურ). იგივე ფუძე „გრ-რგ“ უდევს საფუძვლად ქართველთა და მათი ქვეყნის აღმნიშვნელ ყველა სახელწოდებას (გეორგიენ, გურძ, გურჯ, გოგარენ, გუგარქ და სხვა).

კერკეტების ტომს ქალდეებთან უნდა ჰქონოდა ეთნიკურ-ნათესავური კავშირი, რადგანაც უცხო წყაროებით კერკეტების ანუ კერკიტების ტომი ქალდეაშიც ცხოვრობდა (შემდგომ ჭანეთში). ქალდეა კი ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით ყველა ქართული ტომის სამშობლო იყო. დასავლეთ საქართველო (სტრაბონის შემდგომი წყაროებით) უფრო ეგერ-სვანებით იყო დასახლებული. აფსილები და მისიმიანები მათი ნაწილი უნდა ყოფილიყო.

მაშასადამე, პოლიტიკური ლაზიკა ხუფათიდან დაახლოებით რიონამდე ვრცელდებოდა, მას დასავლეთ საქართველოში იბერია და აბაზგია ესაზღვრებოდა. ეკლესიური ლაზიკა კი, სხვა იყო, ის როგორც რამდენჯერმე ითქვა, ტრაპეზუნტის ვრცელ რეგიონს ერქვა.

ლაზიკის მართლმადიდებლური ნაწილი VII-VIII საუკუნეებში

წმიდა მაქსიმე აღმსარებელი, რომელიც კავკასიაში გადმოასახლეს, კეთილმორწმუნეებსა და მართლმადიდებლებს უწოდებს აბაზგიისა და იბერიის მთავრებს (ამ საკითხს ჩვენ მივუძღვენით საგანგებო ნაშრომი).

მის ეპოქაში გამარჯვებული მონოთელიტები დევნიდნენ მართლმადიდებლებს. ლაზიკა კი ამ ერესის გავლენის სფეროში მოქცეულა ჰერაკლე კეისრის ტრაპეზუნტში მოსვლის შემდეგ სპარსეთში ლაშქრობის წინ.

მაქსიმე აღმსარებელი 645 წელს მონოთელიტებთან კართაგენში დისპუტის შემდეგ 662 წელს კავკასიაში გადაასახლეს, ის მთელ იმპერიაში სახელგანთქმული იყო მონოთელიტებთან ბრძოლით, ამიტომ, ცხადია, ის მართლმადიდებლად არ მოიხსენიებდა აღნიშნულ (აბაზგიისა და იბერიის) ქართველ მთავრებს, მას თავისი თვალით რომ არ ენახა მათი სარწმუნოებრივი სახე.

მაშასადამე, სარწმუნოებრივად ლაზიკა ორ ნაწილად ყოფილა გაყოფილი, ტრაპეზუნტის მიმდებარე ანუ სამხრეთ ლაზიკა კონსტანტინოპოლში იჟამად გაბატონებულ აღმსარებლობას ანუ მონოტელიტობას აღიარებდა, ხოლო ჩრდილო ლაზიკა, იგივე ქვემო ივერია ანუ დასავლეთ საქართველო მართლმადიდებლობის ნიაღში დარჩენილა, ამიტომაც უწოდებდა მაქსიმე აღმსარებელი იბერიისა და აბაზგიის მთავრებს მართლმადიდებლებს.

მონოთელიტობა აღიარებდა, რომ ქრისტეში ორი ბუნებაა მოცემული, მაგრამ მისი ნება და ქმედება ღმერთკაცურია. ეს დოგმატი ჩამოყალიბდა 620-იან წლებში კავკასიაში.

კერძოდ კი, ლაზიკაში ჰერაკლე კეისრის, სერგი კონსტანტინოპოლელისა და კიროს ფასისელის თათბირისა და მიმონერის შედეგად, ხოლო 633 წელს გამოაქვეყნა ალექსანდრელმა პატრიარქმა კიროს ფასისელმა (ფასიდელმა).

ჩვენში მიიჩნევენ „VII საუკუნეში კავკასიის ეკლესიების ოფიციალური მრწამსი მონოთელიტური იყო (ზ. ალექსიძე, ქსე, 7, გვ. 98).

ზ. ალექსიძის ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება ფაქტი იმისა, რომ წმიდა მაქსიმე აღმსარებელი „მართლმადიდებლებს“ უწოდებდა იბერიისა და აბაზგიის მთავრებს. რადგანაც, ამ მოსაზრებას, რომ „VII ს-ში კავკასიის ეკლესიების ოფიციალური მრწამსი იყო მონოთელიტური“ არ ადასტურებს მაქსიმე აღმსარებლის მიერ აბაზგიისა და იბერიის მთავრების „კეთილმორწმუნეებად“ მოხსენიება, მაგრამ მონოთელიტობის ერთ-ერთი ცენტრი ნამდვილად იყო ე.წ. „ეკლესიური ლაზიკა“ ანუ ტრაპეზუნტის მიმდებარე რეგიონი, რომელსაც ქალდეასაც უწოდებდნენ. რადგანაც, აქ, ლაზიკაში, კერძოდ კი, ტრაპეზუნტში შეხვდა ჰერაკლე კეისარი ერესიექებს.

საერთოდ, ტრაპეზუნტის რეგიონს ჰერაკლე კეისრის ეპოქაშივე ერქვა „ლაზიკა“. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო არ იყო მონოთელიტური, ხოლო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შემავალი ქალდეა-ლაზიკა მონოთელიტური იყო. ამიტაც მართლდებიან ქართული წყაროები, რომელნიც IV ს-დანვე ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალ დასავლეთ საქართ-

ველოს მუდამ მართლმადიდებლურად მიიჩნევენ, რასაც წმ. მაქსიმეს ცნობაც მიუთითებს.

ჰერაკლე კეისრის სპარსეთში ლაშქრობის სავარაუდო მარშრუტები ცნობილია, ის პირველად 627 წელს ჩავიდა ლაზიკის მთავარ ქალაქ ტრაპეზუნტში.

ლაზიკას ქართველი წმიდა მამები უწოდებდნენ „სოფელი მეგრელთა“ და მის ადგილმდებარეობას განსაზღვრავდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში. მაგალითად, მივიდა ანდრია ტრაპეზუნტში „სოფელსა შინა მეგრელთასა“ (ექვთიმე მთაწმიდელი), მაშასადამე მაქსიმე აღმსარებლის ეპოქაშიც ტრაპეზუნტის ოლქს ლაზიკა ერქვა, ეს იყო ეკლესიური ლაზიკა ანუ ლაზიკის ეპარქიის მომცველი რეგიონი, როგორც აღინიშნა, მისგან განსხვავებდნენ პოლიტიკურ ერთეულ ლაზიკას, ის იწყებოდა ხუფათთან და მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილსაც. ეს ლაზიკა მართლმადიდებლური იყო. ამას მონიშნავს მაქსიმე აღმსარებლის წერილები, ხოლო ლაზიკის ის ნაწილი, რომელიც მოიცავდა ტრაპეზუნტის ოლქს იყო მონოთელიტური, აქ შეხვდა ჰერაკლე კეისარი ერესიარქებს. აი, აქ, ამ ლაზიკაში, ტრაპეზუნტ-ქალდეას რეგიონში უნდა ვეძიოთ ჩვენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები ლაზიკაში, მისგან განსხვავებით დასავლეთ საქართველო მართლმადიდებლური იყო.

ტრაპეზუნტი ლაზიკის ქალაქი იყო VII ს-ში ჰერაკლეს ლაშქრობის დროს და ასეთად დარჩა ის შემდგომაც.

901-907 წლებით დათარიღებულ მე-7 ნოტიციაში იხსენიება – „ტრაპეზუნტი ლაზიკისა“.

აბაზგიის ეპარქია

XX ს-ში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა არა ქართული ეკლესიის წიაღში, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს – აბაზგიისა და ლაზიკის ეპარქიების გაერთიანების შედეგად.

ეს დასკვნა ეწინააღმდეგება ძველქართულ საეკლესიო წყაროებს ამ საკითხთან დაკავშირებით (მაგალითად, ცნობას – „ამან ბაგრატ (ქართველთა მეფემ) განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“, ასევე რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მიერ გამოცემული „ძეგლისწერის“ ცნობებს და სხვ.). ამ მიზეზის გამო აღნიშნული მკვლევარები უნდობლობას უცხადებენ ქართულ წყაროებს და, როგორც ისინი აცხადებენ, თავიანთ მოსაზრებას ამყარებენ ბიზანტიურ წყაროებზე.

განვიხილოთ შესაბამისი ბიზანტიური წყაროები, კერძოდ კი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხები (ნოტიციები) და პროკოფი კესარიელის ცნობები (რადგანაც, როგორც ითქვა, ქართველი მკვლევარები მათ ასახელებენ წყაროებად აბაზგიის ეპარქიის შესახებ მსჯელობისას).

ჩვენამდე მოღწეულ ყველა ნოტიციაში „აბაზგიის ეპარქიის“ საკითხი დაკავშირებულია „სებასტოპოლის ავტოკეფალიასთან“.

სებასტოპოლის (სებასტოპოლისის, სებასტუპოლის) ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო ნახსენებია სულ ოთხ ნოტიციაში.

ამ ოთხი ნოტიციიდან 2 ნოტიციაში (VI-სა და VIII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „ამასიის ეპარქიაში“, ხოლო დარჩენილ 2 ნოტიციაში (I-სა და VII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „აბაზგიის ეპარქიაში“ (გეორგიკა, IV, ნან. II. გვ.120-141).

ამ შეუსაბამობის გამო მეცნიერთა წინაშე დაისვა საკითხი, სინამდვილეში რომელ ეპარქიაში შედიოდა სებასტოპოლისის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო – აბაზგიის ეპარქიაში თუ ამასიის ეპარქიაში?

თავისთავად სებასტოპოლისი იყო საკმაოდ ცნობილი ციხე-სიმაგრე, სადაც ბიზანტიური სამხედრო დანაყოფი იდგა, ამიტომაც ის ნახსენებია ასევე სხვა წყაროში, კერძოდ, V ს-ის სამოხელეო ჩამონათვალის სიაში (ნოტიცია დიგნიტაუმ).

Notitia dignitatum-ში აღნიშნულია, რომ **სებასტოპოლსა და პიტიუნტში თავისი ჯარები განლაგებული ჰყავდა არმენიის დუკას.**

ბიზანტიის იმპერიამ თავის მიერ დაპყრობილ არმენიასა და პონტოსპირეთში ჩამოაყალიბა სამხედრო ოლქი, რომლის მეთაურსაც მიენიჭა ტიტული „არმენიის დუკა“ (Dux).

Notitia dignitatum-ის სიაში ჩამოთვლილია, რომ **არმენიის დუკას თავისი სამხედრო დანაყოფები ჰყავდა – „ტრაპეზუნტში, რიზეში, კენეპარამბოლეში, ზიგანასთან, მოხორაში, უსიპორტში, პიტიაში (პიტიუნტსა) და სებასტოპოლისში“** (გეორგიკა I, 1961, გვ. 175).

ამ პუნქტების ადგილსამყოფელის შესახებ ნ. ადონციმ თავის ცნობილ ნაშრომში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ (1908) დაასკვნა:

„არმენიის დუკა თავის ძალაუფლებას ვერ ავრცელებდა ისეთ დაშორებულ რეგიონში, როგორცაა აფხაზეთი, ამიტომაც ნოტიციებსა და აღნიშნულ სამოხელეო ჩამონათვალში სებასტოპოლისი უნდა ვეძებოთ არა აფხაზეთში, არამედ პონტოსპირეთში“ (ნ. ადონცი, დასახ. ნაშრ. გვ. 206).

ნ. ადონციმ (და შემდეგ პ. ინგოროყვამ) დაადგინეს, რომ პიტიუნტი მდებარეობდა რიზე-ათინას რეგიონში, სებასტოპოლისი კი პიტიუნტის სიახლოვეს, ნ. ადონცის აზრით სებასტოპოლისი ათინას რეგიონში მდებარეობდა, რადგანაც, მისი აზრით, აქამდე აღწევდა არმენიის დუკას სამხედრო ოლქის საზღვარი.

ამასთანავე ის აღნიშნავდა რომ „სებასტოპოლისის“ სახელი ასევე პონტოს რეგიონში ერქვა მის მეორე კუთხეში მდებარე ქალაქს, რომელიც ამასიასთან ახლოს მდებარეობდა.

შემდეგში **ს. ყაუხჩიშვილმა სებასტოპოლისის საკითხი დაუკავშირა აღნიშნულ ქალაქ ამასიას.** ისაა ნახსენები ნოტიციებში.

როგორც აღინიშნა, ორ ნოტიციაში სებასტოპოლისის საარქიეპისკოპოსო შედის ამასიის ეპარქიაში, ეს ფაქტი აღძრავდა მრავალ კითხვას.

ს. ყაუხჩიშვილმა ასე გადაჭრა ეს საკითხი – მან მიიჩნია, რომ ეს ფაქტი არის ნოტიციების შეცდომა, რომ ნოტიციებში უნდა ეწეროს არა სიტყვა „ამასია“ არამედ სიტყვა „აბასგია“.

შემდგომში თავისი მოსაზრების შესაბამისად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხების გამოქვეყნების დროს, **ს. ყაუხჩიშვილმა ბერძნულ ნუსხებში შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.**

კერძოდ, ნოტიცია VI-ში მას შეხვდა ასეთი წინადადება – „**35, ეპარქია ამასიისა „სებასტოპოლის არქიებისკოპოსი“ (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტომი IV, ნაწილი მეორე, 1952, გვ. 139).**

მან ამ წინადადებას დაურთო შემდეგი შენიშვნა – „**აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს აბასგიას (აბასგიას→ამასგიას→ამასიას) (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 139, შენიშვნა 2).**

შემდეგ კი მან მის მიერ გამოქვეყნებულ კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნოტიციების საგანგებო ცხრილში სიტყვა „ამასიის“ მაგიერ დაწერა სიტყვა „აბასგია“, ოღონდ არა ქართული შრიფტით, არამედ ბერძნულით, ამით კი მკითხველს შეექმნა მყარი შთაბეჭდილება, რომ ბერძნულ დედანში თითქოსდა ნამდვილად ეწერა სიტყვა „აბაზგია“, მაშინ, როცა ნოტიციების დედანში ეწერა „ამასია“.

კერძოდ, აღნიშნულ ნოტიციათა ნუსხაში **ნოტიცია VI-ში მან დაწერა აბასგიას, სებასტოპოლელის ბერძნული შრიფტით** (იხ. ნუსხა ნოტიციებისა გეორგიკა, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა ფურცელი), მაშინ როცა ბერძნულ დედანში ეწერა „ამასიას, სებასტოპოლელის“.

იგივე ქმედება გამეორდა მეორეჯერაც, კერძოდ, მან ნოტიცია VI-ის გარდა ასევე ნოტიცია VIII-შიც შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.

კერძოდ, 141-ე გვერდზე ნოტიცია VIII-ში მან სიტყვა „ამასიას“ დაურთო შენიშვნა – „**უნდა იყოს აბასგიას – „აბასგიისა“ (იქვე, გვ. 139).**

შემდეგ კი მან ნუსხებში ნოტიცია VIII-შიც „ამასიას“ მაგივრად დაბეჭდა სიტყვა „აბაზგია“ ბერძნული შრიფტით (იხ. ნოტიციათა ცხრილი, ფურცელი მოთავსებული გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა, გეორგიკა, IV, ნაწ. II).

ს. ყაუხჩიშვილის შესწორებათა შედეგად მკითხველს შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ „სებასტოპოლისი“ იყო არა პონტოს რეგიონში არამედ აფხაზეთში, რადგანაც როგორც ითქვა მან ორ – **ნოტიცია VI-სა და VIII-ში დაწერა – „აბასგიას სებასტოპოლელის“, მაშინ როცა უნდა დაეწერა – „ამასიას სებასტოპოლელის“ (იხ. გეორგიკა, IV, ნაწ. II, ფურცელი 192 გვერდსა და 193-ე გვერდს შორის)**, ისევე როგორცაა აღნიშნულ ნოტიციებში და მისი შეცვლა-სწორება არ იყო საჭირო.

ნოტიციათა დედნებში ამ ჩასწორებას, მათ ამ ცვლილებას ცხადია მოჰყვა თავისი თეორიული მსჯელობაც.

კერძოდ, შესაბამის სამეცნიერო წრეებში შეიქმნა შთაბეჭდილება თითქოსდა აფხაზეთში ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს არსებობდა სებასტოპოლისის ბერძნული კათედრა კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარების ქვეშ. ამიტომაც დაწერა კიდევაც ს. ყაუხჩიშვილმა:

„ნიკოლოზ მისტიკოსს ახალ საეკლესიო ეკთესისში, რომელიც მან 901-907 წლებში შეადგინა ლეონ კეისართან ერთად კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის შეაქვეს (ძველი ტრადი-

ციით) „სებასტოპოლის (ცხუმის) საერქიეპისკოპოსო აფხაზეთში“, თუმცა ეს უკანასკნელი კათედრა ფაზისის მიტროპოლიასთან და ნიკოფსიის საერქიეპისკოპოსო კათედრასთან ერთად უკვე მცხეთის საკათალიკოსოს განმგებლობაშია (იხ. ზემოთ გვ. 194-196 და განსაკუთრებით გვ. 201)“ – წერს ის.

ყოველივეს შეჯამების შემდეგ ს. ყაუხჩიშვილი ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ შედგენილ X ბ ნოტიციის განხილვის დროს წერს:

„ამ ნოტიციაში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება: საარქიეპისკოპოსოთა ნუსხაში 47-ე წერია სებასტოპოლი, ხოლო კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროინდელ რედაქციაში სებასტოპოლის (ე.ი. აფხაზეთის) საარქიეპისკოპოსო აკლია“ (გეორგიკა, IV, ნან. II გვ.196).

ამის მიზეზად მას მიაჩნია შემდეგი:

„კონსტანტინე პორფიროგენეტის მეფობის წინა ხანებში აფხაზეთის საარქიეპისკოპოსო ჩამოშორდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და დაუკავშირდა მცხეთის საკათალიკოსოს“ – წერს ის, თუმცა კი მიიჩნევს, რომ, როგორც ითქვა, ნიკოლოზ მისტიკოსმა (კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა), თითქოსდა „ძველი ტრადიციით სევასტოპოლის (ცხუმის) საარქიეპისკოპოსო შეიტანა კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის“ (იქვე, გვ 216).

ისმის კითხვა, თუკი ეს სებასტოპოლისი აფხაზეთის ცხუმია და ის ნიკოლოზ მისტიკოსის მიაჩნდა თავის კათედრად, და თუ ეს კათედრა აფხაზეთა მეფეებმა გააუქმეს და მცხეთას დაუქვემდებარეს, რატომ არ გამოთქვამს ამ მტაცებლობის გამო თავის პროტესტს ნიკოლოზ მისტიკოსი სწორედ ამ აფხაზეთა მეფეებისადმი გაგზავნილ ცნობილ წერილებში?

სინამდვილეში ნოტიციებში ნახსენები სებასტოპოლისი (და შესაბამისად სებასტოპოლისის საარქიეპისკოპოსო) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიას რეგიონში, ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ფარგლებს გარეთ, ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებაში.

ამ სებასტოპოლისს არაფერი აკავშირებდა არც აფხაზეთთან და არც ცხუმთან, ის არსებობდა ზემოთ აღნიშნულ X საუკუნის დასაწყისშიც და ამიტომ შეიყვანა ის ნიკოლოზ მისტიკოსმა თავის მიერ შედგენილ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებში 901-907 წლებში.

ნოტიციებში ნახსენები „სებასტოპოლისი“ მდებარეობდა ამასიასთან ახლოს და ის იყო მნიშვნელოვანი ქალაქი ეკონომიკურად განვითარებული ამასიას ბიზანტიური რეგიონისა.

მაშასადამე, უნდა დავასვენათ, რომ აბასგიის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ ნოტიციაში, არამედ მხოლოდ ორში.

ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა, თუ კი სებასტოპოლისის ავტოკეფალური კათედრა მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიას რეგიონში, რატომაა ორ ნოტიციაში (I-სა და VII-ში) ნახსენები სიტყვა აბასგია?

მიზეზი ამისა უნდა იყოს შემდეგი გარემოება – აღნიშნული VII-X საუკუნეების ნოტიციები გადაწერილია ძალზე გვიან XVII-XVIII საუკუნეებში.

ნოტიციათა გადაწერის ეპოქაში ამასია და პონტოს რეგიონი უკვე დიდი ხნის გამუხსლიმანებული იყო, ხოლო ამასიის ძველი ქრისტიანული დიდება დავინწყებული, მაშინ, როცა გადაწერის დროს, XVII-XVIII საუკუნეებში, აფხაზეთის საკათალიკოსო ქრისტიანულად გაძლიერებული იყო და ამით სახელგანთქმული. ამ ფაქტმა ჩანს გავლენა იქონია გადაწერისას.

დედანში თავდაპირველად, ჩანს, ეწერა „ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის ავტოკეფალი“, ხოლო შემდეგ ორ ნოტიციაში სიტყვა „ამასია“ ხელნაწერის გადამწერის შეცდომის შედეგად, შეიცვალა სიტყვა „აბაზგიით“ (აბასგიით).

ამ შეცდომის მიზეზს გვიხსნის ს. ყაუხჩიშვილი.

ჩვენი ერის სახელოვანმა მეცნიერმა ბატონმა სიმონ ყაუხჩიშვილმა დაადგინა, რომ ეს ორი სიტყვა („ამასია“ და „აბასგია“) ხელნაწერთა გადამწერს შესაძლოა ერთმანეთში არეოდა, რადგანაც ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევით, ისინი მსგავსად იწერება: „აბასგიას→ამასგიას→ამასიას“ (გეორგიკა IV, ნან. II, გვ. 139). ამის გამო, მისი დასკვნით, შესაძლოა ასეთი გადასვლა – ამასიას→აბასგიას. ამ მსგავსებამ გადამწერი შეაცდინა და მან სიტყვა „ამასია“ უნებლიეთ შეცვალა მისთვის უფრო ცნობილი სიტყვით – „აბასგიით“.

ჩვენმა საზოგადოებამ უკრიტიკოდ მიიღო ს. ყაუხჩიშვილის შესწორება ნოტიციისა, როცა მან ამასიის ნაცვლად „აბასგია“ დაწერა. ჩვენც გამოვიყენეთ ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევა – „აბასგიას→ამასგიას→ამასიას“ (გეორგიკა IV, ნან. II, გვ. 139). დავეთანხმეთ მას და აღვადგინეთ I და VII ნოტიციების თავდაპირველი სახე, როგორც ითქვა, არსებობს ასეთი გადასვლა – ამასიას→აბასგიას.

მაშასადამე, ჩვენი აზრით თავდაპირველად, დედანში, ეწერა „ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის ავტოკეფალი“ და არა „ეპარქია აბასგიისა“.

საერთოდ, როგორც ითქვა, **კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნუსხებმა (ნოტიციებმა) ჩვენამდე მოაღწია გვიანდელი XVII-XVIII საუკუნეების ხელნაწერების სახით (იქვე, გვ. 140)**, ამ დროს უკვე კარგა ხნის გაუქმებული იყო ამასიის ეპარქია, რომელიც ნოტიციათა I წყების შედგენისას ბიზანტიურ პროვინცია „არმენია I-ში“ მდებარეობდა.

იმდენად დაშორებული იყო ნოტიციების გადამწერი (XVII-XVIII სს-ში) ძველ ბიზანტიურ ხანას (VI-VIII სს.), რომ **მას ერთმანეთშიც კი ერევა არა მხოლოდ ამასია და აბასგია, არამედ არმენია I და არმენია II, რასაც ს. ყაუხჩიშვილიც აღნიშნავს.**

ნოტიცია I-ში და ნოტიცია VII-ში მწერალმა მისთვის უცნობი „ამასიის ეპარქიის“ ნაცვლად უნებლიეთ ჩაწერა „აბაზგიის ეპარქია“ და ეს უნებლიე შეცდომა უნდა ყოფილიყო.

დასკვნა: ამჟამად მიღებული თვალსაზრისით აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია ოთხ ნოტიციაში, ჩვენ დავადგინეთ, რომ აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ, არამედ მხოლოდ ორ ნოტიციაში – I-სა და VII-ში.

ამ ორ ნოტიციასთან დაკავშირებით ჩვენ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ თავდაპირველად, I და VII ნოტიციებში ეწერა „ამასიის ეპარქია, სე-

ბასტოპოლის (სებასტოპოლის) არქიეპისკოპოსი“ და შემდეგ კი მათში ხელნაწერის გადამწერის მიერ უნებლიედ სიტყვა ამასიის ნაცვლად დაიწერა სიტყვა – აბაზგია და მიღებული იქნა ასე – „აბაზგიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“.

ამ მოსაზრებას ადასტურებს ის, რომ ამჟამადაც VI და VIII ნოტიციებში სისწორით წერია – „**ამასიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი**“.

ეს სისწორით შედგენილი VI და VIII ნოტიციები, როგორც ითქვა, XX ს-ში თავისი მოსაზრების შესაბამისად შეასწორა ს. ყაუხჩიშვილმა.

VI და VIII ნოტიციებში ს. ყაუხჩიშვილმა სიტყვა ამასიის მაგიერ დაწერა სიტყვა აბასგია.

ამის შედეგად მიღებულმა საერთო სურათმა, რომ თითქოსდა ოთხი ნოტიცია მიუთითებდა „აბაზგიის ეპარქიის“ არსებობას შეცდომა წარმოშვა.

მაშასადამე, აბაზგიის ეპარქიის არსებობა ნოტიციების მიხედვით ძალზე საეჭვოა, უფრო მეტიც, სხვა წყაროები არ ადასტურებენ მის არსებობას, მაგალითად ბ.ხორავა მიუთითებს, თითქოსდა პროკოფი კესარიელი ახსენებდეს აბასგიის ეპარქიას.

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელი არ ახსენებს „აბაზგიის ეპარქიას“, ამიტომაც **ამ საკითხის რკვევისას მას წყაროდ ვერ გამოვიყენებთ.**

პროკოფი კესარიელი ახსენებს არა „აბაზგიის ეპარქიას“, არამედ მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მის ეპოქაში იუსტინიანემ გასაქრისტიანებლად იქამდე წარმართ აბაზგებს ევნუქი გაუგზავნა (სხვა ზღვისპირა ქართული ტომები იქამდე უკვე ქრისტიანები იყვნენ, კერძოდ ლაზები, აფსილები, მისიმიელები და სვანები (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე, თეოფილაქტე სიმოკატა, თეოფანე, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის შესახებ“, 2011).

ძველი ავტორისაგან მხოლოდ პროკოფი კესარიელი გვაძლევს აბაზგების გაქრისტიანების შესახებ მწირ ინფორმაციას. სხვა ყველა ავტორი (ევაგრი სქოლასტიკოსი VI ს.) და იოანე ზონარა (XI-XII სს.) დასავლეთ საქართველოზე საუბრისას იყენებენ პროკოფი კესარიელიდან გამომდინარე ცნობებს აბასგებთან დაკავშირებით, მსგავსადვე ნიკიფორე ქსანთოპულოსი და ფილოთეოს კოკინოსი ასევე იყენებს პროკოფის აღნიშნულ ცნობას (გ. ალიბეგაშვილი, წმ. ეფრემ მცირე და ქრისტიანული კულტურის საკითხები, 2010, გვ. 33).

პროკოფის ცნობა კი ძალზე ძუნწია – აბაზგებმა „**მიიღეს საქრისტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევნუქთაგანი გაუგზავნა**“ (იქვე, გვ. 33).

გ. ალიბეგაშვილი ფიქრობს, რომ აბაზგებმა არა იუსტინიანეს მიერ მიიღეს ქრისტიანობა, არამედ უკვე ქრისტიან აბაზგებს გაუგზავნა ევნუქი (იქვე, გვ. 33) მისი აზრით დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა უკვე IV ს-დან არსებობდა (იქვე, გვ. 32).

რუის-ურბნისის კრება მართლაც, დასავლეთ საქართველოს (საერთოდ, ერთიან საქართველოს) მიიჩნევდა წმიდა ნინოს ამიერ მოქცეულად, ამიტომაც წერდა, – წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიიღო „**ყოველმა სავსებამ ყოველ-**

თა ქართველთა ნათესავისა“ (უფრო ადრე კი ანდრიას ასევე საქართველოს მთლიან ქვეყანაში უქადაგნია – „ყოველსა ქვეყანასა საქართველოვასა“).

ქართული წყაროების ამ ცნობებს ამტკიცებენ გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და სხვათა ცნობები, მაგალითად გელასი კესარიელი მიიჩნევდა, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზები“ (გეორგიკა, I, გვ. 180).

საბოლოო დასკვნა: პროკოფი არ იძლევა ცნობას „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ, ამ საკითხისათვის მისი წყაროდ მოხმობა არ შეიძლება.

მსგავსადვე, ნოტიციები არ შეიძლება გამოყენებული იქნას წყაროდ „აბაზგიის ეპარქიის“ შესახებ მსჯელობისას, მისი ძალზე კრიტიკული შესწავლის გარეშე, რაც ჯერჯერობით არ ჩატარებულა, უფრო მეტიც, მოღწეული ნოტიციები უფლებას იძლევა ითქვას, რომ „აბაზგიის ეპარქია“ ისტორიულად არც არსებულა.

მხოლოდ XX საუკუნის სამეცნიერო წრეებში წყაროთა არა სათანადო ინტერპრეტირებით წარმოიშვა თვალსაზრისი ამ ეპარქიის სავარაუდო არსებობის შესახებ, შემდგომ კი ეს თვალსაზრისი რეალობად იქნა მიჩნეული.

ასეთ საორჭოფო შემთხვევაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს არა უცხოურ, არამედ ადგილობრივ, განსაკუთრებით კი თვით აფხაზეთის საკათალიკოსოში შექმნილ უამრავ წყაროს, მათში აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბების დღიდანვე ქართული ეკლესიის წიაღს უკავშირება და არა კონსტანტინოპოლისას.

კონსტანტინოპოლური წარმოშობისად რომ მიეჩნიათ აფხაზეთის საკათალიკოსო, საეკლესიო სეპარატისტები იმერეთის მეფე გიორგი VI და სხვანი თავიანთი სეპარატისტული მიზნების განსახორციელებლად დასავლეთ საქართველოში მიიწვევდნენ კონსტანტინოპოლელ იერარქებს და არა ანტიოქიის პატრიარქს.

ანტიოქიის პატრიარქი მიწვეული იქნა, რადგანაც მიიჩნეოდა რომ ივერიის ეკლესიები თავდაპირველად ანტიოქიას ემორჩილებოდა.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს უცხოელები „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებდნენ.

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები დოსითეოსი და ქრისანფი, რომლებმაც პირადად მოიხილეს აფხაზეთის საკათალიკოსო, მას „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებენ.

ქვემო და ზემო ივერიის ეკლესიებზე კი (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებზე) თავის თავდაპირველ უფლებამოსილებაზე ანტიოქია აცხადებდა პრეტენზიას და არა კონსტანტინოპოლი.

მხოლოდ XX ს-ის სამეცნიერო წრეებში დაუკავშირეს აფხაზეთის საკათალიკოსო კონსტანტინოპოლს, რაც წყაროებს ეწინააღმდეგება.

მაგალითად თ. ქორიძის აზრით „**აფხაზეთის საკათალიკოსოს წარმოქმნამდე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოზე დაქვემდებარებული სამი საეკლესიო კათედრა არსებობდა: აბაზგიის იგივე სებასტოპოლისის (ცხუმის სოხუმის), სამთავარეპისკოპოსო, ნიკოფსიის სამთავარეპისკოპოსო და ფაზისის (ლაზიკის) სამიტროპოლიტო მასში შემავალი ოთხი „როდოპოლისის (დღ. ვარციხე), ცაიშის,**

პეტრას (დღ. ციხისძირი), ძილიანევის (დღ. გუდაყვა) საეპისკოპოსო. აფხაზეთის საკათალიკოსო ამ საეკლესიო კათედრათაგან შეიქმნა, რაც დაახლოებით IX ს-ის 80-90-იან წწ-ში უნდა მომხდარიყო“.

ის წერს „ძველი ბიზანტიური საეპისკოპოსოების მოშლა და მათ ნაცვლად ახალი ქართული ეპარქიის დაარსება“ – „IX-X სს-ში დასავლეთ საქართველოში ბერძნულენოვანი ღვთისმსახურება ქართულით შეიცვალა“.

სინამდვილეში კი, როგორც აღინიშნა, „აბაზგიის ეპარქიის“ არსებობა წყაროებით არ დასტურდება, ასევე საეჭვოა „ლაზიკის სამიტროპოლიტოს“ არსებობა დასავლეთ საქართველოში.

ნ. ადონცის სახელგანთქმული გამოკვლევების („არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“) თანახმად ლაზიკის კათედრები (ზიგანა – და არა ზიგანევი), საისინი (და არა ცაიში!), როდოპოლისი (და არა ვარციხე) და პეტრა მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველებით დასახლებულ პონტო-ქალდეას რეგიონში, რომელსაც ბერძნული წყაროები ლაზიკას უწოდებენ.

რუის-ურბნისის კრებისა და სხვა ქართული თუ სომხური წყაროების თანახმად დასავლეთ საქართველოზე თავიდანვე ვრცელდებოდა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია.

წმიდა ნინო იყო იბერების და ლაზების განმანათლებელი გელასი კესარიელის ცნობით, რუის-ურბნისის ძეგლისწერით წმიდა ნინოს დროს დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც წმ. ნინომ განანათლა „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, იოანე სომეხთა კათალიკოსის ცნობით VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში კირიონ მცხეთის კათალიკოსი იმავდროულად ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო, ვახუშტის ცნობით დასავლეთ საქართველოში „სამოქალაქოს“ რეგიონი მცხეთის სამთავროს ტაძარში მჯდომ მთავარეპისკოპოსს ემორჩილებოდა, ხოლო რაჭა-იმერეთის მთიანი რეგიონი ნიქოზის ეპისკოპოსს. დასავლეთ საქართველოში იმთავითვე იყო ქართულენოვანი მსახურება, ამიტომაც ცილისწამებაა, თითქოსდა იქ მოიშალა ბერძნულენოვანი კათედრები IX-X ს-ში და მათ ნაცვლად ქართულენოვანები დაარსდნენ.

აფხაზეთის საკათალიკოსო VIII-IX სს-ში ჩამოყალიბდა ქართული ეკლესიის წიაღში (და არა კონსტანტინოპოლისა), საქმე ისაა, რომ ამ საუკუნეებში მკვეთრად გაიზარდა მრევლის რიცხოვნობა, რასაც თან დაერთო აფხაზეთის ქართული სახელმწიფოს შექმნა.

ამ გარემოებამ მოითხოვა დასავლეთ საქართველოში ზოგად ქართული ეკლესიის წიაღშივე არსებული საეკლესიო სტრუქტურის ადგილობრივ სამიტროპოლიტო ოლქად გარდაქმნა ისევე, როგორც ეს მიღებულია სხვა მართლმადიდებელ ეკლესიებში.

ამის შედეგად უკვე IX ს-დან ქართული ეკლესიის წიაღში ორი სამიტროპოლიტო ოლქი ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, საკათალიკოსო არსებობდა.

ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები იყვნენ ზოგადქართული ერთიანი ეკლესიის ადმინისტრაციული ერთეულები, მათი ეკლესიური ერთიანობა კი მიიღწეოდა საერთო სჯულისკანონით, საერთო საეკლესიო სამარ-

თლით, საერთო საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემული დადგენილებების აღსრულებით, რაც სავალდებულო იყო ორივე ადმინისტრაციულ საეკლესიო ერთეულში, საერთო საეკლესიო ტრადიციებით, საერთო საღვთისმსახურო ენითა და კულტურით. ეკლესიის ასეთი მოწყობის წესი დღესაც გააჩნია სხვა ძველ ეკლესიებს.

მაგალითად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს აქვს მრავალი სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელთა ეკლესიური ერთიანობა მიიღწევა მსგავსადვე.

საქართველოს ეკლესიაში, როგორც ითქვა, VIII-IX სს-ში ფორმირებულ იქნა ახალი სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელსაც ეწოდა „აფხაზეთის საკათალიკოსო“ და მას მცხეთამ იურისდიქციაში გადასცა დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალი, ხოლო ქართველთა კურაპალატმა მეფე ბაგრატმა IX ს-ში დაადასტურა აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება:

„ამან ბაგრატ განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“, ესაა ქართულ წყაროებში ასახული რეალობა, ხოლო „აბაზგიის ეპარქია“ მეცნიერული შენათხზია.

ასე, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო იყო ქართული ეკლესიის წიაღში არსებული ერთ-ერთი სამიტროპოლიტო ოლქი, რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა ზოგად ეკლესიური სამართლისათვის.

რაც შეეხება XV-XVII საუკუნეებს, არაა მართალი თითქოსდა ამ დროს „დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო გამოვიდა მცხეთის საპატრიარქოს იურისდიქციიდან“ – ასეთი ფორმულირებაც უცნაურია.

საქმე ისაა, რომ აფხაზეთისა და მცხეთის საკათალიკოსოები არსებობდნენ ძველთაგანვე და ისინი ორივენი ქმნიდნენ ერთ ქართულ ეკლესიას საერთო სჯულისკანონითა და საერთო საეკლესიო კრებებით, სწორედ საერთო საეკლესიო კანონები იყო უმაღლესი საეკლესიო მმართველობა, ხოლო კათალიკოსები იყვნენ ადმინისტრაციული უზენაესი აღმასრულებლები საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო თვითვე წარმოადგენდა ქართული ეკლესიას, მისი სარწმუნოებრივი სინმინდის მცველს, ამიტომაც მისმა მეთაურებმა იმ საუკუნეებში როცა მცხეთა-თბილისი და აღმოსავლეთ საქართველო მუსულმან მეფეთა მიერ იმართებოდა, რამაც დაამცირა აღმოსავლეთ საქართველოს სარწმუნოებრივი ავტორიტეტი – თვითვე წარმოაჩინეს თავიანთი თავი ვითარცა სრულიად საქართველოს ანუ „ყოვლისა საქართველოჲსა მწყემსებად“. რაც საბუთებშიცაა ასახული. ასე რომ „დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო კი არ გამოვიდა მცხეთის საპატრიარქოს იურისდიქციიდან“ მას კი არ გამოეყო, არამედ ზოგადქართული ეკლესიის მმართველის ფუნქციაც მიენიჭა რაც აფსუებისა და ჩერქეზების შემოსევა-გაბატონებამდე ე.ი. XVIII ს-ის დასაწყისამდე გაგრძელდა, რასაც უცხოელი პატრიარქებიც (დოსითეოსი და ქრისანფი) აღნიშნავენ. XVIII ს-ის II ნახევარში, მის შემდეგ რაც აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიან მეფეთა მმართველობა „აღსდგა მცხეთამ კვლავ დაიბრუნა მუსულმან მეფეთა 150 წლიანი მმართველობისას შელახული ძლიერება და უზენაესობა სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (იხ. ამ საკითხის შესახებ მიტრ. ანანია ჯაფარიძის გამონვლილვითი გამოკვლევები). ე.ი. ზოგადი წესი, რომლის თანახმადაც ერთიან ქართულ ეკლესიაში

ქართლის კათალიკოსი უხუცესად იწოდებოდა და აფხაზეთის კათალიკოსი უმრწემესად, დროებით შეიცვალა ქართლ-კახეთში მუსულმან მეფეთა 150 წლოვანი ბატონობისას, მათ დაამცრეს ქართლის კათალიკოსობა, ამ დროს ზოგადქართული ეკლესიის ლიდერობა თავიანთ ხელში აიღეს აფხაზეთის კათალიკოსებმა, რაც მათ ტიტულატურასა (ამ დროს ისინი თავიანთ თავს „ყოფლისა საქართველოჲსა პატრიარქს უწოდებდნენ“) და უცხოურ წყაროებშიც აისახა (ანტიოქია-იერუსალიმელი პატრიარქების დოსითეოსისა და ქრისანფის ცნობით ივერიაში არის ორი არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ქართველები კათალიკოსებს უწოდებენ. მათგან უფროსი არის ქვემო ივერიის (აფხაზეთის) კათალიკოსი), ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა XVIII ს-ის 50-იან წლებამდე. ქართლ-კახეთში ქრისტიან მეფეთა ტახტის აღდგენამ კვლავ აღამაღლა ქართლის საკათალიკოსო, და პირიქით, ჩრდილო კავკასიიდან შემოსეული ადიღე-ჩერქეზ-აფსუა წარმართების აფხაზეთში გაბატონებამ დაამცრო აფხაზეთის საკათალიკოსო (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „აფხაზეთის საკათალიკოსო“, თბ., 2012 წ.).

მაშასადამე, აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბებისთანავე ზოგადქართული ეკლესიის ნაწილს წარმოადგენდა და არა კონსტანტინოპოლის ეკლესიისა.

პიტიუნტი და ბიჭვინთა სხვადასხვა პუნქტები იყვნენ

იყო თუ არა ბიჭვინთა ქალაქი არქეოლოგიური მონაცემებით? არქეოლოგიური ნაშთები არ მიუთითებენ, რომ ცნობილი ბიჭვინთა ანტიკურ ეპოქაში იყო ქალაქი, ამიტომაც თვით ბიჭვინთის გამთხრელი გ. ლორთქიფანიძე არა არქეოლოგიური მონაცემებით ამტკიცებს მის ქალაქობას, არამედ წერილობითი წყაროებით.

ის წერს – ბიჭვინთა ქალაქი იყო, რადგანაც აქ კათედრა ჰქონდა პიტიუნტის ეპისკოპოსს. „საეპისკოპოსოები ამ დროს მხოლოდ ქალაქებში არსებობდა“ (იქვე, გვ. 173).

მაშასადამე, არა არქეოლოგიური მონაცემები ამტკიცებენ აქ, ბიჭვინთაში ქალაქის არსებობას, არამედ მხოლოდ თეორიული მსჯელობით მივიდა მეცნიერი ამ დასკვნამდე, რადგანაც ბიჭვინთა დ პიტიუნტი ერთი და იგივე პუნქტად მიაჩნია, მაგრამ სხვა მოსაზრებაც არსებობს, ვთქვათ, თუნდაც ისეთი სახელოვანი, მსოფლიო მნიშვნელობის მეცნიერისა, როგორიცაა ნ. ადონცი.

პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრის ადგილმდებარეობას ნ. ადონცი და პ. ინგოროყვა მიუთითებდნენ არა ბიჭვინთაში, არამედ რიზე-ათენის რეგიონში. აქ ეგულებოდათ მათ ცნობილი ქალაქი პიტიუნტი.

თუ არქეოლოგიური მონაცემებით ვერ მტკიცდება ბიჭვინთის ქალაქობა, მაშინ ქალაქ პიტიუნტის ნაშთები არქეოლოგებმა სხვაგან უნდა ეძიონ.

არქეოლოგიური მასალებით ერთმნიშვნელოვნად არ დასტურდება, რომ ბიჭვინთა იყო პიტიუნტი, მართლაც ძველქართული საისტორიო ტრადიციული შეხედულებით ბიჭვინთა ქართული პუნქტი იყო, პიტიუნტი კი ანტიკუ-

რი ქალაქი და საეპისკოპოსო ცენტრი. ისინი სხვადასხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ. მოგვიანო წყაროში, რომელიც მურვან ყრუს ეხება, პიტიოტა ცხუმს ეწოდება. უფრო ადრეული, IV ს-ის პიტიუნტი ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში ეგულებოდათ.

მაშასადამე, საეჭვოა აბაზგიის ეპარქიის ერთ-ერთ ცენტრალურ კათედრად ბიჭვინთის გამოცხადება, რადგანაც თვით ისაა საეჭვო იყო თუ არა პიტიუნტი და ბიჭვინთა ერთიდაიგივე პუნქტი.

პიტიუნტი და ბიჭვინთა სხვადასხვა ერთმანეთისაგან ძალზე დაშორებული პუნქტები ყოფილა, კერძოდ პიტიუნტი რიზე-ათინას რეგიონში მდებარეობდა და ბერძნულ-რომაულ ქალაქს წარმოადგენდა, რომელსაც იმპერიის ჯარი იცავდა, ხოლო ბიჭვინთა აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაფუძნების შემდეგ ქართულ საეკლესიო ცენტრად იქცა.

მართლაც, ათენა ანუ ათინა (ათენი) ახლოს მდებარეობდა პიტიუნტთან, რადგანაც მათ ერთად ახსენებს სტრაბონი (VII, 5, 7).

თავის მხრივ პიტიუნტი ანუ პიტიუნტი I ახლოს მდებარეობდა მდ. ფაზისთან.

მაგალითად, ზოსიმეს ცნობიდან, ჩანს, რომ ჯერ მდებარეობდნენ, „ფაზისის სიმაგრეები“ ე.ი. პიტიუნტი და სებასტოპოლისი შემდეგ კი იყო ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი, რომელიც მდ. ფაზისზე იყო დადებული.

ამასვე ადასტურებს ზოსიმე სხვაგანაც, კერძოდ სკვითებმა, როცა მათ პიტიუნტის სიმაგრე ვერ აიღეს, იქვე, იმავე რეგიონში მდ. ფაზისზე ჩაუშვეს ლუზა და შემდეგ გაცურეს ტრაპეზუნტისაკენ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 425-426).

იდგა თუ არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში რომაულ-ბიზანტიური ლეგიონი, ჯარის ნაწილი? რით მტკიცდება, რომ იქ ლეგიონი იყო დაბანაკებული? ამის დამტკიცებას ცდილობენ ძალზე სუსტი დასაბუთებით.

მაგალითად, მიიჩნევა, რომ კილურადის აღმოჩენილი „ლათინურ დამლიანი კერამიკული ფილები და კრამიტები, დოკუმენტურად ადასტურებენ რომის XV ლეგიონის საქმიანობას ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ახ.წ. II ს. დასასრულსა და III ს. დასაწყისში“ (Кигурадзе Н., Лорткипанидзе Г. Клеима XV легиона. Вестник древней истории, №2, 1987, с. 87-96), მაგრამ რა მდგომარეობა იყო VI-VIII სს-ში (ანუ ბერძნული კათედრების მოქმედების პერიოდში) აქ კვლავ იდგა ბიზანტიური ჯარი?

მ. მშვილდაძე, მაგალითად მიიჩნევს, რომ ამ ჯარის აქ დგომას ადასტურებს იქ აღმოჩენილი გლიპტიკური მასალა. კერძოდ კი გემა ლომის, დაფნის გვირგვინის და თუთიყუშის გამოსახულებით, რომლებიც საფლავებში აღმოჩნდა. ეს ასტროლოგიური და საყოფაცხოვრებო ნიშნების მქონე გემები შესაძლოა ნებისმიერი არასამხედრო პირის საკუთრებაც ყოფილიყო.

მ. მშვილდაძე იმონებებს ო. ნევეროვის კვლევას, რომლის მიხედვითაც „ლომი რომის ლეგიონის სიმბოლო გახდა“, ამიტომაც აღმოჩენილი გემა მ. მშვილდაძემ დაუკავშირა რომის ლეგიონს (მ. მშვილდაძე, რომის ლეგიონები პიტიუნტის ტერიტორიაზე, კრებულში „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, IV, 2012, გვ. 192).

ეს დაკავშირება საეჭვოა, ასევე დაფნის ფოთოლი და თუთიყუში მან რატომღაც რომის ლეგიონს დაუკავშირა. ამის შემდეგ კი დაასკვნა თითქოსდა ბიჭვინთაში ნამდვილად იდგა რომაული ლეგიონები, და წერს: „**პიტიუნტი-ბიჭვინთა შავიზღვისპირეთის ყველაზე მნიშვნელოვან კულტურულ ეკონომიკურ ცენტრს წარმოადგენდა“ თავისი რომაული ჯარითა და ბერძნული კათედრით (იქვე, გვ. 192).** ეს დასკვნა ფაქტებს არ ეფუძნება.

რომაული ჯარი და საეპისკოპოსო კათედრა რიზე-ათინას გვერდით მდებარე პიტიუნტში იდგა და არა ბიჭვინთაში, ნ. ადონცისა და პ. ინგოროყვას კვლევით, ხოლო ბიჭვინთა იმთავითვე მხოლოდ ქართული ეკლესიის აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან იყო დაკავშირებული.

ბიჭვინთის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი

ი. კვაშილავა წერს:

„**ბიჭვინთაში ძლიერი ქრისტიანული ცენტრი არსებობდა. IV ს-ში იქ იდგა ბაზილიკური ეკლესია, მდიდრულად მორთული. V ს-ში ამ ბაზილიკის ნანგრევებზე აუგიათ დიდი სამნავიანი ბაზილიკა. X-X ს-ში აღმართეს დიდი დღემდე შემორჩენილი ტაძარი, რომლის აგებას უკავშირებენ ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანეს (527-565). მართლაც, მისი ბრძანებით 536 წ. აშენებულა ღვთისმშობლის ტაძარი მაგრამ სად ბიჭვინთაში თუ ანაკოფიაში? (ახალ ათონში)“.**

ამ მოსაზრებას მთლიანად ეწინააღმდეგება ბიჭვინთის არქეოლოგთა მიერ მოპოვებული მონაცემები.

ბიჭვინთის გამთხრელ-არქეოლოგის გ. ლორთქიფანიძის დასკვნით – „**არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად V ს. 70-იან წლებში ქალაქი პიტიუნტი დანგრეული და გადამწვარია ჰუნების მიერ. დანგრეულია კანაბეში განლაგებული საეკლესიო ნაგებობები. საეკლესიო ცხოვრების აღორძინება შეინიშნება VI-VII სს.**“ (ნ. კილურაძე, გ. ლორთქიფანიძე, III-IV სს. ადრექრისტიანული სამარხები ბიჭვინთაში, კრებულში „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, IV, 2012, გვ. 175). მაგრამ, განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი, რომ VI საუკუნის საეკლესიო ნაგებობის ნაკვალევიც არაა აღმოჩენილი. **იუსტინიანეს ეპოქის საეკლესიო ნაგებობის ნაშთები ბიჭვინთაში არ აღმოჩნდა.** ძველი ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიას არასოდეს დაუკავშირებია ბიჭვინთის ტაძარი იუსტინიანესთან, ასეთი აზრი მხოლოდ XIX-XX სს.-ში გაბატონდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისას, როდესაც ყოველგვარი ძველქართული საეკლესიო მიღწევა მიზანმიმართულად კინდებოდა. ბიჭვინთის ტაძარი აგებულია აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაფუძნების შემდეგ, ანუ VIII-X საუკუნეებში, შესაბამისად ის ქართული საეკლესიო არქიტექტურითაა ნაგები.

აქედან გამომდინარე, **ბიჭვინთის დღევანდელი ტაძრის აგება არ უნდა დაუკავშირდეს იუსტინიანეს. X ს-ში აგებული ეს ტაძარი მთლიანად ქართული ნაგებობაა, ბერძნული წარსულის გარეშე.**

აღსანიშნავია, რომ ბიჭვინთაში არც IV საუკუნის საეკლესიო ნაგებობის ნაშთი აღმოჩნდა, მაგრამ, აღმოჩნდა რაღაც ნაგებობის ნაშთი.

ბიჭვინთის IV საუკუნის ამ ნაგებობის ეკლესიად მიჩნევა სეჭვოა.

გ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ „ბიჭვინთის კანაბეში აგებული მოზაიკურ იატაკიანი ბაზილიკა“ ზოგიერთ ცნობილ მკვლევარს მიაჩნია არა ეკლესიად, არამედ მორტარიუმად (Леквинадзе В. О древнейшей базилике Пителинта, Вестник древней истории, М., 1976, №2, с. 189).

დასაშვებია ისიც, რომ ეს ბაზილიკა არც ეკლესია იყო და არც მორტარიუმი, რადგანაც „მის გარშემო და მის შიგნით სამარხები არ არის მიკვლეული“ (გ. ლორთქიფანიძე, იქვე, გვ. 174).

სამარხები კი ეკლესიასა და ეკლესიის გარშემო უნდა ყოფილიყო. მაგრამ საფლავები აღმოჩენილია სხვაგან ე.წ. „ბიჭვინთის კონცხზე“ (იქვე, გვ. 174).

შესაბამისად არქეოლოგია ვერ ადასტურებს, რომ ბიჭვინთა იყო ცნობილი საეკლესიო ცენტრი პიტიუნტი, სადაც კათედრა ჰქონდა I მსოფლიო კრების მონაწილე ცნობილ ეპისკოპოს სტრატოფილეს. მიზეზი ამისა უნდა იყოს ის, რომ პიტიუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში, არამედ ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში, სადაც მის ადგილმდებარეობას, როგორც ითქვა, მიუთითებდნენ ცნობილი მეცნიერები, ნადონცი და პ.ინგოროყვა, ალბათ უფრო ქალაქ ოფთან, სადაც საეკლესიო კათედრა IV ს-ის დასაწყისში დაუარსებია ივერიის განმანათლებელ ქალს, 1651 წლის იმ ცნობით, რომელიც ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ მიაწოდა რუსეთის მეფეს, რაც დღემდეა დაცული არქივში. უნდა დავასკვნათ, რომ სხვა პუნქტი იყო პიტიუნტი და სხვა ბიჭვინთა. ეს პუნქტები ერთმანეთს მხოლოდ ბოლო საუკუნეებში დაუკავშირეს. ბიჭვინთის ტაძარი არაა იუსტინიანეს მიერ აგებული, ის ქართული საეკლესიო არქიტექტურის ნაყოფს წარმოადგენს.

გ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისით ქ. სენაკთან ნოქალაქევის ეკლესია შესაძლოა იყოს იუსტინიანეს მიერ აბაზგიაში აგებული ღვთისმშობლის ტაძარი (გ. ჩუბინაშვილი, ნოქალაქევის საკითხისათვის. თუშ. ტ. XI, გვ. 118). ამავე თვალსაზრისს ავითარებს ი. კულაკოვსკი (ი. კულაკოვსკი „სად აიგო იუსტინიანეს მიერ აბაზგების ეკლესია?“ არქეოლოგიური შენიშვნები, V, 1897, გვ. 33, რუს. ენაზე).

ჭყონდიდი

საფიქრებელია, რომ დასავლეთ საქართველოში დაფუძნებული ახალი ქართული სამიტროპოლიტო ოლქის – აფხაზეთის საკათალიკოსოს თავდაპირველი ცენტრი იყო არა ბიჭვინთა, არამედ ჭყონდიდი, რომლის კათედრა გიორგი აფხაზთა მეფეს დაუარსებია. ის თავდაპირველადვე ყოფილა სახელოვანი ქრისტიანული სამლოცველო სინმიდე, დაკავშირებული ანდრია მოციქულის ქადაგებასთან, მას იქამდე წარმართების ცნობილი სალოცავი ხე – ჭყონი მოუთხრია და მის ადგილას ჯვარი აღუმართავს.

რა არის ჭყონი? ჩვენში გავრცელებული აზრით, ჭყონი მუხაა, ეტიმოლო-

გიური ძიება კი სხვა სურათს აჩვენებს. ჭყონი, ჩანს, ერქვა ურთხლის ხეს ან ძელქვას. მარტივლში, ჭყონდიდის ტაძრის ეზოში ძველი ძელქვებია, მაგრამ არაა ძველი მუხა (მაგრამ, სულ ახლახან დარგეს მუხის ნორჩი ნერგი). ვფიქრობ, ნიშანი ჭყონდიდისა ძელქვა ანუ ურთხელ-უთხოვრის ხეა.

თანხმოვანთა ჯგუფი „ჭყ“ ხშირად ურთიერთმონაცვლეობს თხ, ტყ, ჯღ ჯგუფთან (მაგალითად: თხაპნის-ტყაპნის-ჯღაპნის), შესაბამისად, „ჭყ-ონი“ იგივეა, რაც „თხ-ონი“.

„თხო“ ფუძე აქვს ხეს, „უთხოვარს“ – მისი თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო თხო-რი. ძელქვას ასევე ეწოდება – უთხოვარი (უთხუარი), რომელიც „თხ“ ფუძიდან აგებული სიტყვაა. სიტყვა ჭყონი გვაძლევს თხო-ნ-უთხ-მელას (ურთხმელი, უთხოვარი) და არა სიტყვას – მუხა.

ჭყონი უნდა იყოს ადგილობრივი სახელი ძელქვისა, ანუ უთხოვარისა (ურთხმელისა).

ჭყონდიდი ნიშნავს უთხოვრის ანდა ურთხელის დიდ ხეს.

აღსანიშნავია, რომ არა მხოლოდ ისტორიულ საქართველოში, არამედ ხეთურ სამყაროშიც ურთხელი წმინდა ხედ ითვლებოდა (ნ. ხაზარაძე, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური სამყარო, 2012, გვ. 276).

პიტუნიტი და ლაზიკის განმანათლებელი წმიდა ნინო

ბიჭვინთა, VIII საუკუნიდან ვიდრე XVII საუკუნემდე, თითქმის ათასი წლის მანძილზე „ქვემო იბერიის“ ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა, აქ ედგათ ტახტი დასავლეთ საქართველოს მომცველ აფხაზეთის საკათალიკოსოს მეთაურებს, აქედან მართავდნენ ეპარქიებსა და მრევლს.

აფხაზეთის საკათალიკოსო მუდამ ქართულენოვანი იყო, მათი მეთაურები იყვნენ ქართველი დიდებულები ბაგრატიონების, აბაშიძეების, ჩხეტიძეების, გურიელების, ქვარიანების, ათაბაგების, ნულუკიძეების, ლორთქიფანიძეების, საყვარელიძეების, ერისთავების და სხვა ქართული საგვარეულოს წარმომადგენლები. იყვნენ ქართველი მამულიშვილები და ამაცობდნენ იმით, რომ, როგორც თვითონ წერენ – „ჩვენ ქართველნი ღვთისმშობლის წილხდომილნი ვართ“ (მაგალითად, აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძის ბიჭვინთისადმი შეწირულობის წიგნში ნათქვამია- „პირველწოდებულსა ანდრეას მოეცა ჩრდილოეთისა ქვეყანა მოქცევად ჩვენებითა წმიდისა ღვთისმშობელისათა, რამეთუ ჩვენ ქართველნი მისნი წილხდომილნი ვართ, (და წინა) კათალიკოზთა ბიჭვინთისა ღვთისმშობელისათა მსახურება საყდრისა დიდად ეღვანათ“ (ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 727). ისინი ამავე საბუთებში პირველსაუკუნეთა IV-V საუკუნეთა ქართულ სახარებებს წმიდა წიგნებად მიიჩნევდნენ, და წერდნენ – „ჩვენი სახარებანი წმიდად თარგმნილია“, ერთერთ საბუთში კი მათ მიერ გაღებულ სხვა მდიდარ შენაწირებთან ერთად ნახსენებია „მოხატული ქართლის ცხოვრება“. არსებობს სხვა უამდევი ათასწლოვანი დამადასტურებელი საბუთი მრევლისა და იერარქების ქართველო-

ბისა, ქართული ეკლესიის წევრობისა (მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, აფხაზეთი, 2001, გვ. 52-55).

ბიჭვინთასთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, რომ არცერთ ქართულ წყაროში არაა ოდნავი მითითებაც კი, რომ ოდესმე ბიჭვინთა ბერძნული ან ბიზანტიური ეკლესიის მიერ იყო დაარსებული, პირიქით, ბიჭვინთის წარსული ქართულ ეკლესიასთანაა დაკავშირებული. წყაროთა მიხედვით ბიჭვინთა – ქართული ეკლესიის ნაყოფია. შეხედულება ბიჭვინთის წარსულთან დაკავშირებით შეიცვალა, ძირითადად, XX საუკუნეში და ამჟამად მიღებული შეხედულებით ბიჭვინთა არის ბერძნულ-რომაული წყაროების **პიტიუნტი ანუ, იგივე, პითია**.

მიიჩნევა რომ ბიჭვინთელი ეპისკოპოსი მონაწილეობდა I მსოფლიო კრებაში 325 წელს. მაგრამ სხვა აზრისა იყო ცნობილი მეცნიერი ნ. ადონცი, ასევე პ. ინგოროყვა და სხვანი, მათი აზრით **პიტიუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ისტორიული საქართველოს სხვა რეგიონში, რომელიც მოიცავს ოფ-ათინა-რიზეს ოლქს და ლაზიკა ერქვა**.

ნ. ადონცი თავისი აზრის ერთერთ საბუთად მიიჩნევს იმას, რომ რომაულ წყაროთა ცნობით პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში თავისი მუდმივი საჯარისო ნაწილი ჰყავდა დაბანაკებული „არმენიის დუქსს“, რომელიც იყო პონტომცირე არმენიის რომაული სამხედრო ოლქის მხედართმთავარი.

ადონცის სიტყვით, არმენიის დუქსის გავლენის სფეროში არ შედიოდა დასავლეთ საქართველო და მით უმეტეს მისი შორეული მხარე ცხუმ-ბიჭვინთას ოლქი, აქ მას არ შეეძლო თავისი საჯარისო დანაყოფის დაბანაკება (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში, 2011, გვ. 212).

პ. ინგოროყვა პიტიუნტს ოფ-რიზეს რეგიონში ათავსებს, ამასთანავე უთითებს ძველ ავტორებსა და ძველ რუკებს, სადაც პიტიუნტი ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შორის ზღვისპირზეა მოთავსებული, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის სამხრეთ საზღვართან. ამავე აზრს სხვა წყაროებით ადასტურებენ ახალი მკვლევარები (გ. ანდრიაძე, უცნობი ისტორიული საქართველო, ქრისტიანული ლაზეთი, 2012).

ქართული და სომხური ეკლესიების იურისდიქციის საზღვრების შესახებ გარკვეულ ცნობებს იძლევა წმიდა გრიგოლ სომეხთა განმანათლებლის არაბული თარგმანი, რომელიც VII-IX საუკუნეებს მიეკუთვნება.

მიღებული თვალსაზრისით აღნიშნულ არაბულ ხელნაწერში იკითხება თითქოს წმიდა გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსები გააგზავნა ლაზეთში, მაგრამ ჯერ კიდევ 1908 წელს მიუთითა ცნობილმა მეცნიერმა ნ. ადონციმ, რომ მან (წმ. გრიგოლმა) თავისი ეპისკოპოსი გააგზავნა არა ლაზეთში, არამედ „არზანენაში“, ის წმ. გრიგოლის ცხოვრებას არაბულ ხელნაწერებში კითხულობს არა სიტყვა „ლაზეთს“, არამედ „არზანენას“ ასე, რომ ლაზეთი, და მით უმეტეს აფხაზეთი, არ იყო წმიდა გრიგოლის სამოღვაწეო არეალი (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში, 2011, გვ. 432).

პირიქით, ლაზეთი იყო წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის თანახმად. ხოლო ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით ივერთა განმანათლებლის მიერ ყოფილა დაარსებული ოფის

საეპისკოპოსო კათედრა (გ. ანდრიაძე, უცნობი ისტორიული საქართველო, ქრისტიანული ლაზეთი, 2012, გვ, 83-93). აქვე, როგორც ითქვა, მიუთითებენ პიტიუნტის კათედრის მდებარეობასაც. შესაძლოა ოფისა და პიტიუნტის კათედრები ერთი და იგივე იყო. და აქ, ანუ ლაზეთში, იღვანა წმ. ნინომ იბერი-აში გამგზავრებამდე, ალბათ 310-320-იან წლებში.

გელასი კესარიელი და გელასი კვიზიკელი წერენ, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზეთი“. ეს უძველესი IV-V სს. ცნობები მიუთითებენ, რომ ლაზეთი – წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი იყო და არა წმიდა გრიგოლისა, მართლაც, ხორენაცის ცნობით წმიდა ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“, ე.ი. კლარჯეთ-ლაზეთი წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი იყო.

წმიდა ნინოს დროს, ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, კლარჯეთში შედიოდა არა მხოლოდ ერთი მცირე ხეობა არტანუჯის ოლქში, არამედ ვრცელი არეალი, მასში ტაოსა და სპერთან ერთად შედიოდა ზღვისპირეთი, რომელსაც ქართულ წყაროებში „სოფელი მეგრელთა“ ანუ ლაზიკა ეწოდება, ასე, რომ ხორენაცის ცნობითაც, წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი ყოფილა ლაზიკა.

დაარსა თუ არა წმიდა ნინომ თავის მიერ მოქცეულ ლაზიკაში საეპისკოპოსო კათედრა? სწორედ ამ კითხვას უპასუხა ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ რუსეთის მეფის კარზე XVI ს-ში. ამ დროს რუსეთში ჩავიდა ლაზიკის მიტროპოლიტი გერმანე, რომელმაც განაცხადა, რომ რიზე-ოფის რეგიონი იმთავითვე იყო ქართული ეკლესიის იურისდიქციის სფერო, რადგანაც ეს მხარეები ივერიასთან ერთად განანათლა ივერიის განმანათლებელმა და მან ლაზეთში, ოფში დაარსა პირველი საეპისკოპოსო კათედრა.

ჩანს, ოფის საეპისკოპოსო ცენტრი, სადაც, იმხანად ლაზიკის მიტროპოლიტს ჰქონდა კათედრა, წმიდა ნინოს დაარსებული იყო.

ძველ დროს აქ იყო ცნობილი ფასიდის სამიტროპოლიტო ცენტრი, რომელსაც შემდგომ VI-VII სს-ში დაექვემდებარნენ ზიგანას, როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსოები.

ლაზიკა-კლარჯეთის ამ რეგიონს რთული ისტორია ჰქონდა. IV ს-ში ის შედიოდა ქართლის სამეფოში, V ს-ში მიიტაცა ბიზანტიამ, V ს-შივე დაიბრუნა ვახტანგ გორგასალმა, VI ს-ში ის ისევ მიიტაცა ბიზანტიამ ჭოროხის ხეობასთან ერთად, რის გამოც გაჩაღდა სპარსეთ-ბიზანტიის ომები ლაზიკისათვის, ამ ომში გაიმარჯვა ბიზანტიამ, რაც დაგვირგვინდა VII ს-ში ჰერაკლე კეისრის სპარსეთში გამარჯვებით. VIII ს. შემდეგ ეს მხარეები სადავო გახდა არაბებსა და ბიზანტიელებს შორის. რამაც ხანგრძლივი არასტაბილურობის გამო გამოიწვია როდოპოლისის, ზიგანას, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსო კათედრების დამცრობა-გაუქმება. მალევე ამ მიწა-წყალზე შეიქმნა ბიზანტიური ადმინისტრაციული ერთეული “არმენიაკონის” სახელწოდებით. კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით ამ თემს არმენიაკონი ეწოდა იმის გამო, რომ მის მახლობლად ცხოვრობდნენ არმენიელები. ამ თემს მალევე დაუბრუნდა თავისი ნამდვილი სახელი და ეწოდა „ქალდიას თემი“. ის მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთის მთიანეთში და მოიცავდა აგრეთვე ზემოთ აღნიშნულ ზღვისპირა რეგიონსაც ოფ-ათინას მიმართულებით. ეკლესიურად აქ მდებარე ოლქს ერქვა „ეპარქია ლაზიკაში“, ნ. აღონცისა და ასევე ჩვენი კვლევით

აქ მდებარეობდნენ ზემოთ აღნიშნული საეპისკოპოსოები. კერძოდ, ზიგანა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთით 70 კმ მანძილზე, სადაც ამჟამად არის პუნქტი გუმუშხანე. იქვე მდებარეობდა როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრა, კერძოდ რეგიონში, სადაც ამჟამად არის ცნობილი სუმელას მონასტერი. აღონცის ცნობით პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა თეოდოსოპოლ-არზუმსა და ბაიბურთ-პაიპერტს შორის. ხოლო საისინის საეპისკოპოსო კათედრა არდასასა და ძველ ქალაქ ნიკოპოლს შორის.

აღონცის, ინგოროყვას და ასევე სხვა მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრა IV საუკუნეში მდებარეობდა ოფ-რიზეს რეგიონში. ეს რეგიონი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ გააქრისტიანა წმიდა ნინომ. შესაბამისად, პიტიუნტის კათედრა მისი დაარსებულია. ხორენაცის ცნობით წმიდა ნინომ ჯერ იქადაგა კლარჯეთში და შემდგომ შიდა იბერიაში. ასევე გელასი კესარიელის ცნობაში წმ. ნინო იხსენიება ლაზების განმანათლებლად. როგორც ითქვა, მცხეთაში მოსვლამდე წმ. ნინოს გაუნათლებია ლაზიკა VI ს-ის 10-20-იან წლებში, ამ დროს დაუარსებია პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის ეპისკოპოსმა სტრატოფილემ მონაწილეობა მიიღო 325 წლის I მსოფლიო ეკლესიის მუშაობაში.

როგორც ითქვა, ძველი ქართველი მთარგმნელები, როგორც მთაწმიდელები, ისე სხვები, სიტყვა „ლაზიკას“ მიიჩნევენ უცხო სიტყვად. ისინი „ლაზიკის“ ფარდ ქართულ შესატყვისად მიიჩნევენ სიტყვას: „სოფელი მეგრელთა“, მაგალითად, ანდრიას „მიმოსვლის“ თარგმანის დროს მათ სიტყვა ლაზიკა თარგმნეს, როგორც „ტრაპეზუნტი-სოფელი მეგრელთა“, და ასეა კიდევ შესული „ქართლის ცხოვრების“ დანართში (ანდრიას „მიმოსვლის“ აღწერისას).

აღსანიშნავია, რომ იგივე შესატყვისი „სოფელი მეგრელთა“ შესულია 691 წლის ტრულის საეკლესიო კრების ეპისკოპოსთა ხელის მოწერაშიც. დედანშია – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასიდისა, ლაზიკაში“. რაც ქართველმა მთარგმნელმა ასე გადმოიღო – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასოყსა, სოფელსა შინა მეგრელთასა“. ასევე დედანში ეწერა „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქ პეტრონისა, ლაზიკაში“, ქართველმა მთარგმნელმა გადმოიღო „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქისა პეტრონისა, ქვეყანასა შინა მეგრელთასა“.

ცნობილი ისტორიკოსი თედო ჟორდანი ფიქრობდა, რომ ფასიდი (ქართულად ფასოყ) ფოთს ერქვა, ამიტომაც თავის მიერ გამოცემულ ტრულის კრების კანონებს დაურთო საკუთარი კომენტარი „ფასოყ-ფოთსა იტყვის“, სინამდვილეში კი ქალაქი ფასიდი უფრო სამხრეთით ჭოროხსა და ტრაპეზუნტს შორის მდებარეობდა.

მამასადამე, უნდა დავასკვნათ, რომ კრებას ესწრებოდნენ ჭოროხ-ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქების ქართველი ეპისკოპოსები, მაგრამ, რადგანაც ეს რეგიონი, იმჟამად, შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, აღნიშნული ეპისკოპოსები კანონიკურად კონსტანტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციას მიეკუთვნებოდნენ.

აღნიშნული ლაზიკის საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ქართველთა ისტორიულ სამშობლოში, კერძოდ, ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალდეას თემში. მამასადამე არაა მართებული ამჟამად მღებული თვალსაზრისი, თითქოს „აფ-

ხაზეთის საკათალიკოსომ შეცვალა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებული ლაზიკის სამიტროპოლიტო და აბაზგიის საარქიეპისკოპოსო ეპარქიები“. როგორც ითქვა აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართული ეკლესიის წიაღში აღმოცენდა, ხოლო აბაზგიის ეპარქია შეცდომით ამასიის ეპარქიას უწოდა გვიანი ეპოქის (XVII-XVIII სს.) ხელნაწერის გადამწერმა.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები აფხაზთა მეფეებს

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არასოდეს განუცხადებია პრეტენზია დასავლეთ საქართველოში თავისი ძველი იურისდიქციის შესახებ.

საქართველოს ეკლესიის მიმართ კონსტანტინეპოლს მსგავსი პრეტენზია რომ ჰქონოდა გამოთქვამდა როგორც წარსულში, ისე მეოცე საუკუნეში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის პროცესის დროს.

ცნობილი ბერძენი კანონიკი სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმე თავის წიგნში „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“ (ათენი, 1966) კონსტანტინეპოლის არავითარ პრეტენზიას არ გამოთქვამს საქართველოს ეკლესიის მიმართ.

ეს თვალსაზრისი კიდევ უფრო ადრე გამოთქვა ცნობილმა კვლევარმა მ. თარხნიშვილმა. ის წერს: „**ბიზანტიას არც პატრიარქობის დროს არც სხვა რომელიმე ხანაში არავითარი პრეტენზია არ განუცხადებია საქართველოს ეკლესიის შესახებ**“ (მ. თარხნიშვილი, წერილები 1994, გვ. 463).

აღნიშნული მოსაზრების თვალსაჩინო მაგალითია კონსტანტინოპოლის პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები აფხაზთა მეფეების მიმართ (იქვე, გვ. 436-438).

ბიზანტიის გამორჩენილმა იერარქმა ნიკოლოზ მისტიკოსმა, რომელიც წმ. ფოტის მოწაფე იყო, მრავალი პრინციპული მნიშვნელობის წერილი მიწერა თავისი ეპოქის მნიშვნელოვან სახელმწიფო და საეკლესიო პირებს. მათ შორის ის წერდა აფხაზთა მეფეებსაც. მ. თარხნიშვილის გამოკვლევით მას 902 წელს წერილი მიუწერია აფხაზთა მეფე **ბაგრატისათვის, 906-907 წელს კონსტანტინესათვის, 924-925 წლებში მეფე გიორგისათვის.**

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსთა კვლევით ნიკოლოზ მისტიკოსის ეპოქა, IX-X საუკუნეები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო „დასავლეთ საქართველოს ეკლესიისათვის“, რადგანაც იქიდან თითქოსდა ამ ეპოქაში განდევნილი იქნა ბერძნული საღვთისმსახურო ენა, განდევნილი იქნენ ბერძენი სასულიერო პირები, გაუქმდა ბერძნული ეპარქიები და საეპისკოპოსო კათედრები. მათი ადგილი კი თითქოსდა დაიჭირა ქართულმა.

როგორც ცნობილია, ზემოთ აღნიშნული აფხაზთა მეფე გიორგის მიერ დასავლეთ საქართველოს ცენტრში დაარსებული იქნა **ჭყონდიდის საეპისკოპოსო** კათედრა. ცხადია თუ დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში იმყოფებოდა, მის ცენტრში ჭყონდიდის ქარ-

თული საეპისკოპოსო კათედრისა და ეპარქიის დაარსება შეზღუდავდა კიდევ იქ ბერძნულ ეკლესიას ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს კანონიერ უფლება-მოსილებას, ეს კი უნდა ასახულიყო და აისახებოდა კიდევ მეფე გიორგისადმი მიწერილ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მიერ მიწერილ წერილებში, ეპოქის სხვა დოკუმენტებში.

ამ კუთხით სურათის შესასწავლად კარგი საშუალებაა სწორედ ამ ეპოქის კონსტანტინოპოლელი პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები.

აფხაზთა სამეფო, როგორც ცნობილია მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს.

902 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი დასავლეთ საქართველოს (აფხაზთა) მეფე ბაგრატს უწოდებს „ღვთის მოყვარესა და ზნე ტკბილ“ ადამიანს, რომელიც სიყვარულს ბადებს ნიკოლოზ მისტიკოსის გულში. უფრო მეტიც პატრიარქი მეფეს უწოდებს „ღვთის კაცს“, საკუთარ შვილს, მამობრივი ამბორით ესალმება მას. პატრიარქი მეფეს უწონებს „ღვთივ აღტყინებულ მისწრაფებას“ ალანთა ერის სახსენლად. ერთი სიტყვით პატრიარქი ძალზე აქებს და ყოველმხრივ ემადლიერება აფხაზთა მეფეს.

წერილიდან სრულებით არ ჩანს რაიმე კვალი იმისა, რომ დასავლეთ საქართველოში იზღუდებოდა ბერძნული საეკლესიო იურისდიქცია, არ ჩანს რაიმე კვალი იმისა, რომ ამ სამეფოში გააუქმეს ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრები და რომ მისი ბერძენი მღვდელმთავრები იღვენებოდნენ.

თუკი პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს შეიცვალა ისეთი ცნობილი ბერძნული საეკლესიო კათედრების სტატუსი, როგორებიც იყვნენ ფასისის, როდოპოლისის, ზიგანას, საისინისა და პეტრას კათედრები, იმდენად, რომ ისინი ჩამოაყალიბეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და შეიყვანეს ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, ცხადია ეს ადგილობრივი მთავრობის ნებართვით მოხდებოდა.

ადგილობრივ მეფეებს კი იმ დროისას – ბაგრატს, კონსტანტინესა და გიორგის თბილ წერილებს წერდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქი.

შეუძლებელია ამ დიდმნიშვნელოვანი ეპარქიების დაკარგვით კონსტანტინოპოლი აღშფოთებული რომ არ ყოფილიყო, მით უმეტეს დასავლეთ საქართველოს მთავრობის მიმართ.

როგორც ითქვა, აღნიშნულ თბილ წერილებში საერთოდ არ იხსენიება „გაუქმებული“ დიდმნიშვნელოვანი როდოპოლისის, საისინის, ზიგანასა თუ პეტრას კათედრები და იქ მხოლოდ ახალქრისტიან ალანებზეა საუბარი.

ცხადია თუკი კონსტანტინოპოლის პატრიარქი დიდ მზრუნველობას იჩენდა აფხაზეთში სტუმრად მყოფი ალანის ეპისკოპოსის მიმართ და თხოვდა აფხაზთა მეფეებს ყოველმხრივ, ყოველი საშუალებით დახმარებოდა ალანის ეპისკოპოსს, მითუმეტეს გაცილებით უფრო დაეხმარებოდა ბერძენ სასულიერო პირებს თუ ისინი დასავლეთ საქართველოში **უკათედრებოდ დარჩნენ და იღვენებოდნენ.**

აღნიშნული წერილების განხილვა უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ აზრი, რომ **IX-X საუკუნეებში აფხაზთა სამეფოში მსგავს დევნას ადგილი არ ჰქონია.**

ნიკოლოზ მისტიკოსის ყველა წერილი აფხაზთა მეფეების მიმართ გულთადაი და გულთბილია.

კერძოდ, 906-907 წლებში პატრიარქი აფხაზთა ახალ მეფეს კონსტანტინესაც წერს წერილს. მას უწოდებს „ბრწყინვალე საყვარელ შვილს“, ხოლო მის გარდაცვლილ მამას ბაგრატს კი უწოდებს **ნეტარს**, რომლის გარდაცვალება კონსტანტინოპოლმა ჯეროვნად იგლოვა.

პატრიარქი ღმერთს ჰმადლობს იმის გამო, რომ გარდაცვლილის ნაცვლად ტახტზე ავიდა მამის სათნოების მქონე ახალი ხელმწიფე, გონიერი და ბრძენი. ახალ მეფესაც პატრიარქი სთხოვს დაეხმაროს ალანის ეპისკოპოსს და გააუმჯობესოს მისი საცხოვრებელი პირობები.

თითქმის 20 წლის შემდეგ კონსტანტინოპოლის პატრიარქი წერილს წერს მეფე გიორგის. უწოდებს მას კეთილშობილს, რომელიც ღმერთმა დაადგინა, და შემკობილია სულიერი შარავანდედით. პატრიარქი გამოთქვამს დიდ სიხარულს, რომ მეფე ბრწყინვალე მაგალითს იძლევა თავისი კეთილშობილი ქცევებით.

წერილიდან ჩანს, რომ მეფეს და პატრიარქს იქამდეც ჰქონიათ წერილობითი ურთიერთობა. მეფეს დაინტერესება გამოუთქვამს გაეგო ბულგარეთის ამბები. პატრიარქი პასუხობს მას და თხოვს როგორც შეშვენის მის მეფურ დედებსა და ბრწყინვალეობას ძველებურად დაიცვას პატრიარქთან გულწრფელი მეგობრობა. პატრიარქი ამ წერილში მეფეს მეგობარს უწოდებს სამჯერ.

მ. თარხნიშვილის მიერ თარგმნილი ამ წერილებიდან კარგად ჩანს, რომ **902-925 წლებში დასავლეთ საქართველოში ადგილი არ ჰქონია ბერძნული ეკლესიის დევნას და არც წინა ეპოქაში წინა მეფეების დროს.**

მაშასადამე, IX-X საუკუნეებში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო არ გამოთქვამდა პრეტენზიას ქართული ეკლესიის მიმართ.

ისმის კითხვა IX-X საუკუნეებში ქართული ეკლესია თუკი შეიჭრა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ამ ეპოქის კონსტანტინოპოლელი პატრიარქები (მაგალითად, ნიკოლოზ მისტიკოსი) რატომ არ გამოთქვამდნენ პრეტენზიებს ქართული ეკლესიის მიმართ?

პასუხი ასეთია: სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები ლაზიკაში განლაგებულნი იყვნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის ახლო მთიანეთში, რომელსაც წყაროებში „სოფელი მეგრელთა“ ერქვა. აქ იყვნენ განლაგებულნი ფაზისის სამიტროპოლიტოს პეტრას, ზიგანას, როდოპოლისისა და საისინის ეპარქიები.

აქედან გამომდინარე დასავლეთ საქართველო არ შედიოდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში.

ბუნებრივია არარსებული ბერძნული საეპისკოპოსოების გაუქმება შეუძლებელი იყო, და ამიტომაც **კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არასდროს გააჩნდა პრეტენზიები საქართველოს ეკლესიის მიმართ.**

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ყოველთვის ზოგად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, ქართული ეკლესიის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვ-

თისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს პატრიარქის საერთო მეთაურობით. ამ ორ პირველიერარქს შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას.

როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ.

როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემმუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები.

ეს საკათალიკოსოები აღიარებდნენ ასევე უპირატესი პირველიერარქის ავტორიტეტს. მას „უხუცეს პატრიარქს“ უწოდებდნენ. მისი მოვალეობა იყო უზრუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა, საჭიროების შემთხვევაში ახალი საერთო კანონების შემუშავება (მაგ., XVI ს-ის „სამართალი კათალიკოსთა“).

აღსანიშნავია, რომ საეკლესიო კრების მიერ აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც.

ზოგიერთ საეკლესიო-საკანონმდებლო კრებას მიღებული აქვთ კანონები, რომელნიც უფრო საერო-სამოქალაქო სამართლის სფეროს განეკუთვნებიან, ასეთებია მაგალითად, სასჯელთა ჩამონათვალი ქურდობისათვის, ყაჩაღობისათვის და სხვა მსგავსი. როგორც აღინიშნა ამ კანონებს სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა.

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პატრიარქი“).

მაგალითად, შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ (XVII საუკუნესა და XVIII ს-ის პირველ ნახევარში) აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა დაკარგეს სუვერენიტეტი (მუსულმანური მმართველობის ქვეშ მოექცნენ), ხოლო დასავლეთ საქართველო ძველებურად მართლმადიდებელ მეფე-მთავართა მიერ იმართებოდა.

ამ ფაქტმა გაზარდა დასავლეთ საქართველოს მმართველთა (მეფეთა და კათალიკოსთა) ავტორიტეტი, რაც მათ ტიტულატურაშიც აისახა. მაგალითად, აფხაზეთის კათალიკოსთა ტიტულატურაში გამოჩნდა ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“, უცხოური წყაროების თანახმად, ამ ეპოქაში, აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს)

პირველიერარქად ითვლებოდა. მაგალითად, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა:

„იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთსა და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში... ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი... ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი, იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მეფეთა-მეფედ“ (სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალა „თეოლოგია“, ათენი, 1966 წ. გვ. 48, თარგმანი ბერძნულიდან რუსულად, 1981).

XVIII საუკუნის II ნახევარში აღსდგა აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი და სამეფო ტახტი კვლავ მართლმადიდებელმა ხელმწიფეებმა დაიჭირეს, ამ ფაქტმა ძველი ავტორიტეტი დაუბრუნა მცხეთელ კათალიკოსს, და ის ძველებურად „უხუცეს“ პირველპატრიარქად იქცა ქართულ საეკლესიო სამყაროში, რაც ცხადია საეკლესიო სამართლის სფეროშიც აისახა, მაგალითად აფხაზ კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლო) სამართლის სფეროში შედიოდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2010 წ.).

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის სახელმწიფომ დაუბრუნა საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია, რომელიც იქამდე 1917 წლის 25 მარტის აქტის საფუძველზე აღდგენილად გამოაცხადა საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავრებმა და მრევლმა.

რუსეთის იმჟამინდელმა მთავრობამ ცნო საქართველოს ეკლესიის შინაგანი სტრუქტურა, კერძოდ, ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საეკლესიო კრებამ ეკლესიის პირველიერარქს მიანიჭა სრულიად საქართველოს კათალიკოს პარტიარქის ტიტული. მაშასადამე, ის აერთიანებდა უკვე საუკუნის მანძილზე არ არსებული (გაუქმებული) ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსო კათედრებს. მას უკვე უშუალოდ ექვემდებარებოდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები. ამის შემდეგ ტიტული მიტროპოლიტი აღნიშავდა მხოლოდ პატივს ეპისკოპოსისა და არა იერარქიულ თანამდებობას. ეს ტიტული მხოლოდ საეპისკოპოსო ჯილდოს წარმოადგენს.

შესაბამისად, ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიის მმართველის თანამდებობრივი ტიტული არის ეპისკოპოსი და მას ღვანლისათვის შესაძლოა ჯილდოს სახით ეპოქოს მთავარეპისკოპოსის ანდა მიტროპოლიტის წოდება.

საქართველოს პატრიარქს მიენიჭა უფლება მუდმივად ან დროებით მართავდეს რომელიმე ეპარქიასაც. 1917-18 წლების კრებებმა მას სამართავად გადასცა მცხეთა-თბილისის ეპარქია, 2010 წლის კრებამ (წმ. სინოდმა) ცხუმ-

აფხაზეთის ეპარქია, სხვადასხვა წლებში საქართველოს პატრიარქები სხვა ეპარქიებსაც მართავდნენ, მაგ. მანგლისისა, ქუთაისისა და სხვა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ვითარცა ქართული ეკლესიის ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეული (ბერძნული სამიტროპოლიტოს ფარდი) და-აარსა საქართველოს საეკლესიო მმართველობამ, რაც ხელმწიფის კარის მი-ერაც იქნა დადასტურებული („ამან ბაგრატ განაჩინა კათალიკოზი აფხაზეთს“ – გვამცნობს ქართლის ცხოვრება), დასავლეთ საქართველო იმთავითვე ქარ-თული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა (IV ს-დანვე), აფხაზეთა სამე-ფოს ჩამოყალიბებამ წარმოქმნა საფუძველი ქართული ეკლესიის აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებისა. ამიტომაც არაა სწორი ნ. ლომოური, რომელიც აცხადებს რომ VIII ს-ში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს გამოეყო დასავ-ლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ეკლესიაც (ნ. ლომოური, 2009, გვ. 40-46).

იოანე მინჩხი – „ქართველი“

ძველ ქართველ მოღვაწეებს სახელებს უწოდებდნენ არა რეგიონული წარმომავლობის, არამედ ზოგად-ეროვნული იდენტობის შესაბამისად.

მაგალითად, წმიდა ილარიონს, მიუხედავად იმისა, რომ ის იყო კახეთი-დან, რაც მის ბიოგრაფიაშიცაა ასახული, უწოდებდნენ „ქართველს“.

არგვეთის (შემდგომი იმერეთის) ერისთავებსაც წმ. დავითსა და კონს-ტანტინეს „ქართველნი“ ერქვათ, თუ არას ვიტყვიტ ტაოელი იოანე მთანმი-დელისა თუ ჯავახელი გიორგი მთანმიდელის შესახებ, რომელთაც წყაროებ-ში ასევე „ქართველნი“ ერქვათ. გამონაკლისი არაა აფხაზეთა სამეფოს მოლ-ვანენიც, კერძოდ, მაგალითად ჭყონდიდის სანახებში მცხოვრებ პოეტსა და კომპოზიტორს ივანე მინჩხს „ქართველი“ ერქვა მთელი ქართული სამყაროს მოღვაწეთა მსგავსად.

იოანე მინჩხი, ჩანს დაიბადა სოფელ ინჩხურში, მარტვილის სანახებში, ამავე სოფელში თითქმის ათასი წლის შემდეგ დაიბადა ასევე უდიდესი პატ-რიარქი წმიდა ამბროსი ხელაია, ინებოს უფალმა, რომ კიდევ ათასი წლის შემ-დეგ ამავე სოფელმა კვლავ განანათლოს საქართველო.

იოანე ანუ ივანე მინჩხი იყო ქართული ლექსის დიდოსტატი, იმდენად სახელოვანი პოეტი და მუსიკოსი, რომ მისი საგალობლები X ს-ში მთელ ქართულ სამყაროში გავრცელდა.

მინჩხი არა მარტო წერდა ტექსტებს (თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ), არამედ მათ ურთავდა მუსიკალურ კომპოზიციებს. უფრო მე-ტიც. მას შემოუღია ქართული გალობის ახალი ფორმა, ე.წ. „სპადუქნი“ და „მორთულნი“.

„სახელდობრ, ეს გალობანი მოიცავს არა ცხრა სალექსო საზომის მონაცვლეობას ცხრა მუსიკალურ კომპოზიციასთან ერთად, არამედ აქ ხუთი სალექსო საზომი შეწყობილია ცხრა მუსიკალურ კომპოზიციასთან“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 672).

მის საგალობელთა შესახებ აღნიშნულია: „თქმულნი ნეტარისა მინჩხისა ქართველისანი“ (იქვე, გვ. 671).

ივანე მინჩხი, როგორც ითქვა, წარმოშობით ჭყონდიდის სანახებიდან – ინჩხიდან (ინჩხური) ყოფილა. ამიტომაც მას „მინჩხს“ ეძახდნენ.

მისი წარმოშობის ადგილი განუდიდება აფხაზთა მეფე გიორგი II-ს, რომელსაც ძლიერ უყვარდა და პატივს სცემდა ივანე მინჩხს, იმითაც, რომ ჭყონდიდში საეპისკოპოსო კათედრა განუწესებია.

ივანე მინჩხი X საუკუნის 70-იან წლებში გარდაცვლილა (იქვე, გვ. 670). ის იყო რუსთაველის ერთ-ერთი წინამორბედი.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ I-ის ადრესატი მეფე გიორგი II იოანე მინჩხის სიტყვით – „დიდი და კარგი“

წმიდა პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი (გარდ. 925წ.), როგორც ცნობილია, წერილებს წერდა აფხაზთა მეფე გიორგი II-ს, საბჭოთა ეპოქის მკვლევარების სიტყვით, სწორედ მის ეპოქაში (X-ის დასაწყისში), თითქოსდა, ქართულმა ეკლესიამ კონსტანტინოპოლს ჩამოართვა კათედრები აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში) და მათზე თავისი უფლება განახორციელა. მიიჩნევა, რომ ცნობილი საეპისკოპოსოების (ფაზისისი, როდოპოლისის, საიხინის, პეტრას, ზიგანას) დაკარგვით კონსტანტინოპოლმა დაკარგა თავისი იურისდიქცია მთელ დასავლეთ საქართველოზე (აფხაზეთზე).

თუ ეს ნამდვილად ასე იყო და ქართულმა ეკლესიამ მართლაც წაართვა კონსტანტინოპოლს ეპარქიები დასავლეთ საქართველოში, ფაქტი უნდა აესახა წმ. პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებს.

აისახა თუ არა ასეთი უმწვავესი მომენტი ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებში აფხაზთა მეფის მიმართ?

არავითარი ოდნავ მინიშნებას, ან ნაკვალევს წერილები ამისას არ შეიცავს.

პირიქით, არსებობს საბუთი, საიდანაც კარგად ჩანს, რომ არავითარი ტერიტორიული პრეტენზია არ არსებობდა კონსტანტინოპოლისა და (დას. საქართველოს) აფხაზეთის მეფეთა შორის.

აღსანიშნავია, რომ სომეხთა პატრიარქისადმი წერილში იგივე ნიკოლოზ მისტიკოსი წერს ასეთ რაიმეს: „კავკასიის და აფხაზეთის მიწები შენს „იურისდიქციაში იგულე“. მას სადავო საკითხები რომ ჰქონოდა დასავლეთ საქართველოს მიმართ, სომეხ პატრიარქს მიწერდა კიდევ ამის შესახებ და იტყოდა, რომ მიწები აფხაზეთში შედიოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში და, ცხადია, უფრო მწვავედ ამასვე მიწერდა აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს.

როგორ ფასდებოდა გიორგი მეფე ეკლესიის მიერ?

მას იოანე მინჩხი საეკლესიო საგალობლის წარწერაში „დიდს და კარგს“ უწოდებდა. ისაა დიდი მართლმადიდებელი მეფე, რომელსაც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი წერდა წერილებს, ხოლო ქართული ეკლესიის მოღვაწენი დიდად აქებდნენ.

დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ჭყონდიდში X საუკუნეში შექმნილ საგალობელს აქვს ზედწერილი „ეს გალობანი მას კარგსა გიორგი მეფესა, დიდსა, დიდითა ვედრებითა აღუწერვებიან მინჩხისადა“. ესაა ის აფხაზთა მეფე გიორგი II (922-957), რომელსაც წერილებს წერდა პატრიარქი კონსტანტინოპოლისა, იგი იყო ქართული ენისა და კულტურის უდიდესი მოყვარული, იმდენად, რომ ის ევედრებოდა, „დიდი ვედრებით“ მიმართავდა თავისი სამეფოს პოეტსა და კომპოზიტორს ივანე მინჩხს, რომ მას დაეწერა ახალი ქართული საგალობლები.

მეორე მხრივ, ნიკოლოზ მისტიკოსიც ევედრებოდა, როგორც წერილებიდან კარგად ჩანს, აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს თავისი მფარველობა არ მოეკლო ალანის ეპარქიისადმი. მიუხედავად ხვეწნა-მუდარისა და შესაბამისი მიმართვისა, ჩანს, გიორგი მეფეს იმდენად დიდი ყურადღება არ მიუპყრია უცხო პატრიარქის სათხოვრისადმი. სამაგიეროდ, მისი ყურადღება მშობლიურისადმი მიპყრობილი. მისი „ვედრების“ შედეგად ივანე მინჩხს, ვითარცა კომპოზიტორს და პოეტს, შემოუღია დამოუკიდებელი სალექსო საზომები ე.წ. „სპადუქნი“ და „მორთულნი“, ცხადია, თავისი შესაბამისი მუსიკით (მუსიკალური კომპოზიციით), რომელსაც აღტაცებით შეხვედრია მთელი ქართული სამყარო X საუკუნეში, რის გამოც აფხაზეთის გარეთაც ის ძლიერ გავრცელებულა (პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 672).

სინურ ხელნაწერში დაცულ საგალობელს ივანე მინჩხის მიერ დართული აქვს შემდეგი კიდურწერილი: „წმიდაო გიორგი, შეენიე გიორგი მეფესა წინაშე მეუფეთა მეუფისა და ადიდე“ (იქვე, გვ. 670).

აბაზგიის ავტოკეფალია – ს. ყაუხჩიშვილის შეცდომა

ცნობილია, რომ არსებობდა აბაზგიის სამთავრო, მაგრამ არსებობდა თუ არა „აბაზგიის ავტოკეფალური ეპარქია“?

ეს კითხვა დაისვა, რადგანაც წყაროებში მის ნაცვლად არცთუ იშვიათად გვხვდება „ამასიის ავტოკეფალური ეპარქია“.

კვლავ დავუბრუნდეთ იმ საკითხს, რომ ს. ყაუხჩიშვილის („გეორგიკა“, IV, ნაწილი 2) ნოტიციების ცხრილებში კონსტანტინოპოლის ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა შორის რამდენჯერმე გვხვდება „აბაზგიის“ ეპარქია, კერძოდ, ნოტიცია I-ში, ნოტიცია VI-ში, ნოტიცია VII-ში და ნოტიცია VIII-ში, მაგრამ აქ ყველაზე საინტერესო ის მომენტია, რომ თვით **ს. ყაუხჩიშვილისავე განმარტებით, ზოგიერთი ნოტიციის ბერძნულ დედანში, სინამდვილეში წერია არა „აბაზგია“, არამედ „ამასია“.**

მოხდა ისე, რომ ს. ყაუხჩიშვილმა ამ ხელნაწერების გამოცემისა, ყველგან სადაც კი ეწერა „ამასიის ეპარქია“, ყველგან ჩაწერა „აბაზგიის ეპარქია“.

ამის მიზეზია ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრება, რომ დედანში დაშვებულია შეცდომა და „ამასიის“ ნაცვლად ყველგან ჩაწერა „აბაზგია“. მან გა-

მოცა შესაბამისი ბერძნული ტექსტები და აქაც, ბერძნულად გამოცემულ ტექსტებში არ აისახა ხელნაწერებში არსებული სიტყვა „ამასია“.

თანაც „ამასიის“ ნაცვლად თავის მიერვე დაბეჭდილ ბერძნულ ტექსტებში შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“ და ასევე დაბეჭდა ბერძნულად და პარალელურად, ქართულად.

ს. ყაუხჩიშვილის ამ ქმედებამ, როცა მან ბერძნულ ტექსტში რამდენიმე ადგილზე შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“ და ასეთი შეცვლილი სახით დაბეჭდა (გამოსცა), მკვლევართა თაობებს შეუქმნა შთაბეჭდილება, თითქოსდა, ბერძნულ დედანში ყველგან ნამდვილად დაწერილია „აბაზგის ავტოკეფალია“, სინამდვილეში კი დიდ ნაწილში წერია „ამასიის ავტოკეფალია“.

„ამასია“ იყო ტრაპეზუნტთან ახლოს ცნობილი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი და ამ ქალაქის ეპისკოპოსს დიდი გავლენა ჰქონდა. თვით ს. ყაუხჩიშვილის ცნობით, ნოტიცია VI-ს დედანში „ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა“ ნუსხაში წერია – „35. ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“ (გეორგიკა IV, ნაწილი 2, 1952, გვ. 139).

ს. ყაუხჩიშვილმა დედნის ამ ჩანაწერს დაურთო შენიშვნა – „ამჟამად შეცდომაა, უნდა იყოს „აბაზგიას“ (გეორგიკა, IV, 2, გვ. 139, შენიშვნა 2).

ამის შემდგომ წიგნზე თანდართულ ოფიციალურ განზოგადებულ ნოტიციათა ცხრილში ს. ყაუხჩიშვილმა „ამასიის“ ადგილას ჩაწერა „აბაზგია“ (იხ. გვ. 192-თან ჩართული სქემა). სინამდვილეში კი ქალაქი სებასტოპოლი სწორედ ქალაქ ამასიას რეგიონში მდებარეობდა, თუმცა სებასტოპოლი შესაძლოა ცხუმსაც ერქვა (ს. ყაუხჩიშვილმა ჩანს ამ სახელის „სებასტოპოლის გამო“ მიიჩნია ამასია აბაზგიად).

მსგავსადვე, ნოტიცია VIII-ში ასევე „ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა ნუსხაში წერია – „ეპარქია ამასიისა – სებასტიუპოლის არქიეპისკოპოსი“ (გეორგიკა, IV, 2, გვ. 141). აქაც დედანს ს. ყაუხჩიშვილმა დაურთო შენიშვნა – „უნდა იყოს „აბასგიისა“ (იქვე, გვ. 141) და შემდგომ ყველგან ნოტიცია VIII-ში დედნის „ამასია“ ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შეცვლილი იქნა „აბასგიით“ და მკითხველისთვის მიწოდებული იქნა ბერძნული შრიფტით. მკითხველს ექმნება შთაბეჭდილება, რომ ამ თითქოსდა დედანში სინამდვილეში წერია „აბასგია“. რაც ასე არ არის.

ასე რომ, „აბასგია“ ავტოკეფალურ საეპისკოპოსოთა რიცხვში სინამდვილეში არ ყოფილა მოხსენიებული ნოტიცია VI-სა და ნოტიცია VII-ში, მაშასადამე, დარჩა ნოტიცია I და ნოტიცია VIII. ამ ნოტიციებში ნამდვილად არის მოხსენიებული სახელი „აბასგია“? მე პირადად ძალზე ვეჭვობ, თუმცა ეს საინტერესო საკვლევი საკითხია. მიზეზი ისაა, რომ იმ ტერიტორიას სადაც ქართული წყაროებით მდებარეობდა „აფხაზეთის საერისთავო“, (ე.ი. ტერიტორია მდ კლისურას იქით) ბერძნულ წყაროებში ეწოდება „ალანია“. ამიტომაც თუ ამ ტერიტორიაზე საარქიეპისკოპოსო მდებარეობდა ბერძნულ წყაროებში მისი სახელი იქნებოდა „ალანიის საარქიეპისკოპოსო“ და არა აბაზგიისა. ეს საკითხი ბერძნულის კარგმა მცოდნე მომავალმა თაობამ უნდა გამოიკვლიოს.

ალბანეთისა და ხუნძეთის საკათალიკო იურისდიქცია

(ალბანეთის საკათალიკოსო,
ხუნძეთის საკათალიკოსო)

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი „ალბანეთისა და ხუნძეთის საეკლესიო იურისდიქცია“ შეეხება საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში შემავალი ქრისტიანული დაღესტნის საეკლესიო ცხოვრებას შუა საუკუნეებში. წყაროების ჩვენებით აღმოჩნდა, რომ ჩრდილო კავკასია და დაღესტანი ისტორიულად დასახლებული იყო ქართველებითა და ქართული საეკლესიო ენის მქონე მრავალრიცხოვანი მრევლით, რომელნიც გაერთიანებულნი იყვნენ ხუნძეთის საკათალიკოსოში, ხოლო თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა გაერთიანებული იყო ალბანეთის საკათალიკოსოში. არაბთა დაპყრობის შემდეგ ალბანეთის საკათალიკოსომ მიიღო მონოფიზიტური აღმსარებლობა და სომხური ეკლესიის ნაწილად იქცა.

გარდა ამისა წიგნში გადმოცემულია სხვა მრავალი საკითხი, რომელიც საინტერესოა მკითხველისათვის.

ალბანეთის საკათალიკოსო

კავკასიის ალბანეთს სპარსელები, არაბები და სირიელები უწოდებდნენ არანს, ქართველები კი რანს.

ქრისტეშობამდე II საუკუნეში ალბანეთის 26 ტომის (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 4, 7) გაერთიანებით წარმოიქმნა ალბანეთის სამეფო.

სტრაბონმა ალბანელების განსახლების არეალად წარმოადგინა მინაწერილი მოქცეული კავკასიონის ქედსა და მტკვრის ქვემო დინებას შორის კასპიის ზღვის სანაპიროზე (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI), შემდგომ საუკუნეთა წყაროები არ იძლევიან საშუალებას ერთმნიშვნელოვნად განისაზღვროს კავკასიის ალბანეთის საზღვრები, რადგანაც ალბანელების განსახლების არეალი მნიშვნელოვნად შეიცვალა ისტორიულ ალბანეთში მასქუთების (მასაგეტების) ჩასახლების შემდეგ (ახ.წ. I-II ს.).

I-II საუკუნეებში ალბანეთის ძირითად ნაწილში ჩასახლებულმა მასქუთებმა ჩამოაყალიბეს სახელმწიფო, რომლის დედაქალაქი იყო ქ. ჩოლი (ჩორი). მასქუთების დასახლების სიღრმე კასპიის ზღვიდან მტკვარ-არაქსის შესართავამდე აღწევდა. აქამდე (აღნიშნულ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე) მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მხრიდან აღწევდა ჰერეთის, ხოლო მარჯვენა სანაპიროს მხრიდან რანის ოლქის საზღვარი.

(პლინიუს მცირეს მიერ ნახსენები ალბანელების მასქუთებამდელი დედაქალაქი კაპალაკი ახლოს მდებარეობდა კასპიის ზღვასთან (შესაბამისად, ის არ იყო ქალაქი ყაბალა, რომელიც ჰერეთის ოლქში მდებარეობდა). ძვ.წ. I საუკუნეში ქართლის სამეფომ ალბანეთისგან დაიბრუნა ჰერეთი).

მასქუთების ჩასახლების შემდეგ ალბანელების კულტურულ-პოლიტიკურმა ცენტრებმა მათი განსახლების ძირითადი რეგიონიდან (კასპიისპირეთიდან) უფრო ჩრდილო-დასავლეთით, რანისა და ჰერეთის მიმართულებით, გადმოინაცვლა. ალბანთა ტომები დასუსტდნენ, მათი საცხოვრისის უმთავრეს კერად საქართველოს საზღვრებთან მდებარე შემდეგდროინდელი რანი იქცა.

ამის შემდგომ ალბანეთად, ძირითადად, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს მინა-წყალი იწოდა, რომელსაც, როგორც ითქვა, ქართველები რანს უწოდებდნენ.

სავარაუდოდ, კასპიისზღვისპირეთიდან მიგრირებული ალბანელების ჩასახლებამდე რანის ოლქი, მსგავსად ჰერეთისა, ქართულენოვანი ტომებით იყო დასახლებული.

ამ მოსაზრების გამოთქმის უფლებას იძლევა მოვსეს ხორენაცისა და მის მიერ დამონშებული აგათანგელოზის ცნობები, რომ წმიდა ნინომ იქადაგა ქართველთა შორის „ვიდრე მასქუთება-მდე“.

მასქუთებამდე ანუ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე კი რანისა და ჰერეთის ოლქები მდებარეობდნენ. შესაბამისად, ხორენაცისა და აგათანგელოზის ცნობებით ისინი ქართველებით ყოფილა დასახლებული ჯერ კიდევ IV საუკუნეში წმიდა ნინოს ქადაგების დროს როგორც აღინიშნა, მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას მტკვარ-არაქსის შესართავამდე ჰერეთი ერქვა, ის რანს უშუალოდ ესაზღვრებოდა, მათ ერთმანეთისაგან მტკვარი ჰყოფდა (ჰერეთი იგივე ყაბალას ოლქია).

მტკვარ-არაქსის შესართავამდე ქართველთა ცხოვრების შესახებ ინფორმაციას იძლევა მოვსეს ხორენაცის აღნიშნული ცნობა, ის წერს – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე, მასქუთთა საზღვრამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

მამასადამე, ხორენაცისა და აგათანგელოზის ცნობით წმ. ნინომ იქადაგა მასქუთების საზღვრამდე, ანუ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე (თითქმის შემდეგდროინდელ შამახამდე), რომლის იქითაც მასქუთების ქვეყანა მდებარეობდა.

აღნიშნული წყაროებით, მტკვარ-არაქსის შესართავამდე ქართულენოვანი ხალხი ცხოვრობდა, V საუკუნეში ვითარება მკვეთრად შეიცვალა, რადგანაც რეგიონში ალბანეთის დედაქალაქები ბაილაქანი და პარტავიბარდავი აიგო. ამ რეგიონის ყოფილ ქართულენოვნებს ტოპონიმიკაც მიუთითებს (მაგალითად, სახელი „ბარდავი“ სახელ „გარდმანიდანაა“ ნანარმოები, სიტყვა „გარდ“ კი ქართველთა ეთნოფუძეა – „ქართ, გარდ“. ასევე

ამ რეგიონთან მცხოვრები ტომის სახელი იყო „გარგარ“, რომლის სახელიც იმავე ფუძე-ძირიდან ნანარმოები, შესაძლოა ეს ტომი ალბანიზაციამდე ქართულენოვანი იყო).

ეთნოდემოგრაფიული სურათი, როგორც აღინიშნა, შეცვალა ალბანეთის უმთავრეს ნაწილში ანუ კასპიისპირეთში მასქუთების ჩასახლებამ, ალბანური მოსახლეობა ორად გაყო, ძირითადი ნაწილი რანის ოლქში აღმოჩნდა დასახლებული, მცირე კი ჩოლის რეგიონში კავკასიის მთებისაკენ, მათ ლფინებს, ჭილბებსა და სხვადასხვა სახელებს უწოდებდნენ სატომო ნიშნის მიხედვით.

სომხური წყაროებით ალბანეთად, მაინც, უკვე მასქუთებით დასახლებული მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა მიიჩნევა კასპიისპირეთიდან კავკასიის მთებამდე. ალბანეთის საკათალიკოსოს იურისდიქცია მთელ აღნიშნულ, მასქუთებითა და ასევე ეთნიკური ალბანელებით დასახლებულ მიწა-წყალს მოიცავდა ჩოლის, კასპიისპირეთისა და რანის რეგიონების ჩათვლით.

ქრისტიანობის გავრცელებამ ხელი შეუწყო აღნიშნული მიწა-წყლის მრავალეთნიკური მოსახლეობის კონსოლიდაციას. მაგრამ, ეს პოლიეთნიკურობა იქცა მთავარ მიზეზად იმისა, რომ მცდელობათა მიუხედავად ვერ ჩამოყალიბდა და ვერც გავრცელდა საერთო ალბანური ენა და კულტურა.

ტრადიციული გადმოცემით კავკასიაში ერთერთ უძველეს ალბანეთის ეკლესიაში უქადაგნია მოციქულთა მონაფე ელისეს (ელიშეს). მის შესახებ არსებობს ორი გადმოცემა.

პირველი გადმოცემის მიხედვით ალბანეთში ქრისტიანობა შევიდა უშუალოდ იერუსალიმიდან სომხეთის გვერდის ავლით განმანათლებელ ელიშეს მიერ, რადგანაც (ელიშე) ელისე იყო უფლის ძმის იაკობის მონაფე. ეს გადმოცემა მიუღებელი გახდა VII ს-ის შემდეგ, რაც ალბანეთის ეკლესიამ თავისთავადობა დაკარგა და სომხური ეკლესიის ნაწილად გადაიქცა. ახალი ვერსიით „ელისე იყო სომხეთის განმანათლებელ წმიდა მოციქულ თადეოზის მონაფე და მხოლოდ შემდეგ შეხვდა ის მოციქულ იაკობს“ – კერძოდ, სომხეთში წმ. მოციქულ თადეოზის ქადაგებათა შემდეგ მისი მონაფე ელისე იერუსალიმში დაბრუნებულა, მიუღია კურთხევა ეპისკოპოს იაკობისგან, უფლის ძმისაგან და დაბრუნებულა უკან ალბანეთში, სადაც ჩორის ციხე-სიმაგრესთან ქრისტიანული სარწმუნოების ქადაგება დაუწყო.

ორივე ვერსიას გადმოგვცემს მოვსეს კალანკატუაცის ალბანთა ქვეყნის ისტორია (I, IV; I 6; III 16; III 23).

„მასქუთების მხარეში“¹⁰⁰ მოციქული ელისე წამებით აღსრულებულა, ის იქცა ალბანთა ქრისტიანობის სიმბოლოდ.

III საუკუნეში ალბანეთის ქვეყანა სასანიდების ძალაუფლების ქვეშ აღმოჩნდა.

იმჟამად, როგორც აღინიშნა, ისტორიული ალბანეთის დიდ ნაწილში მტკვარ-არაქსის შესართავიდან (შემდეგდროინდელ შამახადან) კასპიის ზღვამდე, მასქუთების მხარეში, IV საუკუნეში სომხური წყაროებით, გრიგორ განმანათლებლის შვილიშვილს გრიგორისს უქადაგნია და მასქუთთა ხელით მონამეობრივად აღსრულებულა.

გრიგორის უწოდებდნენ ივერიისა და ალბანეთის ეპისკოპოსს.

ამ წოდებასთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, იმჟამად მასქუთების ქვეყნის მოსაზღვრე ჰერეთი და რანი ჯერ კიდევ მიიჩნეოდა ივერიის (ივერიის) ერთერთ ნაწილად და ამიტომ ისიც იბერიად იწოდებოდა. ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ისიც, რომ შემდეგდროინდელ ჰერეთის დედოფალ დინარას რუსული წყაროები ივერიის დედოფალს უწოდებდნენ.

ამ მოსაზრების საფუძველი, არის მოვსეს ხორენაცის აღნიშნული ცნობა, რომ მასქუთებამდე (ანუ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე) იქადაგა წმიდა ნინომ. ის, როგორც აღინიშნა, წერდა, რომ წმიდა ნინომ ქართველთა ქვეყნის კუთხეები დამოძღვრა მასქუთთა საზღვრამდე (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ.172), ამიტომაც ამ რეგიონის (ანუ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე მდებარე ჰერეთის) შემდეგდროინდელი მმართველი დინარა ივერიის დედოფლად იწოდა, მსგავსად ჰერეთის ახლო მასქუთთა შორის მქადაგებელი გრიგორისისა, რომელსაც ივერიისა და ალბანეთის ეპისკოპოსი ერქვა.

ალბანეთის ისტორიკოსი მოვსეს კალანკატუაცი თავისი შრომის დიდ ნაწილს უთმობს იმის აღწერას, რომ მის დროს მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე რანის ოლქში მდებარე უტიკი და არცახი ალბანური პროვინციები იყვნენ.

მაშტოცის ეპოქაში, V ს-ის 10-იან წლებში ალბანეთის დედაქალაქი იყო მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე ქალაქი ფაიტაკარან-ბაილაკანი, სადაც მცხოვრებ გარგარელთა ენა მიღებულ იქნა ალბანურ სალიტერატურო ენად (ზ. ალექსიძე, ალბანური მწერლობის ძეგლები სინას მთაზე, 1998, გვ. 10)

შემდეგში ალბანეთის მეფეებმა V ს. შუა წლებში ალბანეთის სახელმწიფოს აღდგენისთანავე ალბანეთის ახალი დედაქალაქი კვლავ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე დააფუძნეს. კერძოდ, ალბანეთის მეფემ ვაჩე II-მ (444-463) ალბანეთის დედაქალაქი, კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრი პარტავი (ბარდავი-ბარდა) მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ააგო. ეს ქალაქი იქცა ალბანეთის კულტურულ და პოლიტიკურ ცენტრად, ამის გამო შეიცვალა საეკლესიო-სალიტერატურო ენაც. იქაური (ე.ი. არანული) ენა იქცა ალბანელთა სალიტერატურო ენად (ზ. ალექსიძე, ალბანური მწერლობის ძეგლები სინას მთაზე, 1998, გვ. 11).

საზოგადოდ, ალბანეთი თავისი დედაქალაქებით, საეკლესიო და კულტურის ცენტრებით მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა და ალბანეთის კათალიკოსები ქალაქ პარტავში იხდნენ.

ალბანური კულტურა ასევე ვრცელდებოდა ქ. ჩოლის (დერბენდთან) ახლოს მთიანეთში მცხოვრებ ლფინთა და ჭილბთა ალბანურ ტომთა შორისაც.

სასანიდების სპარსეთი ყოველმხრივ ცდილობდა რეგიონში ყველაზე მსხვილი, ანგარიშგასაწევი პოლიტიკური ერთეულის – არმენიის მიმართ ლოიალური ყოფილიყო, ამ გზით ის ცდილობდა როგორმე გაევერცელებინა ზოროასტრიზმი, შესაბამისად ისინი აღიარებდნენ არმენიის ხელისუფლე-

ბის მიერ სამხრეთ კავკასიის სხვა პატარა ხალხების დამორჩილების ფაქტს, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ზოროასტრიზმი იმჟამად მიუღებელი იყო კავკასიის ყველა ხალხისათვის.

სპარსელთა წინააღმდეგ სამხრეთ კავკასიის ხალხების 450-451 წლების დიდი აჯანყების პირველი ეტაპის შემდეგ, აჯანყება ალბანეთში გაგრძელდა. 457 წელს აჯანყებულებმა დაიჭირეს დერბენდის ანუ ჩოლის (ჩორის) გადასასვლელი კასპიისპირზე, ორწლიანი სამხედრო მოქმედებანი სპარსთა ჯარებთან დამთავრა იმით, რომ სპარსელებმა დიდი თანხის საფასურად ჩრდილო კავკასიიდან გადმოიყვანეს ჰუნი-ონოგურები, რომლებიც შეიჭრნენ ალბანეთში და 462 წელს დაიწყეს ხანგრძლივი ომი ალბანეთთან, 463 წელს აჯანყება დამარცხდა და ალბანეთში სამეფო ხელისუფლება გაუქმდა.

შემდგომ ალბანეთს მართავდა სპარსი მარზაპანი (მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია I, 10).

სასანიდების მიერ ალბანეთის სამეფო ხელისუფლების გაუქმების შემდეგ (462 ან 463 წ.) რაც ალბანეთში დაარსებული იქნა სამარზაპანო, მასში შევიდა კასპიისპირა პროვინციები, ასევე უტიკი, არცახი და უტიკის ჩრდილოეთით მდებარე ქართული მიწა-წყალის ერთი ნაწილი თბილისის მიმართულებით, ჰერეთთან (ყაბალას რეგიონთან) ერთად.

ალბანთა სამეფოს გაუქმების შემდეგ, ალბანეთის აღნიშნული სპარსი მარზაპანებიც (მეფისნაცვლები) 30 წლის მანძილზე მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ისხდნენ.

არაბობამდელ ეპოქაშიც ალბანეთის ძირითადი ნაწილი მოიცავდა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანას, ეს ხაზგასასმელია იმის გამო რომ ამჟამინდელი სომხური, და შესაბამისად ქართული, ისტორიოგრაფია უსაფუძვლოდ მიიჩნევს, რომ თითქოსდა ალბანეთი მხოლოდ მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას ერქვა და მას ალაზნის ხეობაშიც კი ათავსებენ.

ვაჩე II-ს ნათესავმა ვაჩაგან III (487-510) აღადგინა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე ალბანთა სამეფო.

ვაჩაგან III-ის სიკვდილის შემდეგ კვლავ გაუქმებული იქმნა ალბანთა სამეფო, აქ ირანმა აღადგინა ალბანეთის სამარზაპანო, ამ სამარზაპანოში ჰერეთის შეყვანის გამო VI საუკუნიდან ქართული წყაროები მთელ ალბანეთს ჰერეთს უწოდებდნენ.

ალბანეთი ქართლთან და სომხეთთან ერთად VI საუკუნეში სპარსეთის მმართველობის ქვეშ მოექცა, VII ს. ბოლოსათვის კი არაბებისა.

ალბანეთში პოლიტიკური უპირატესობა მოიპოვა უტიკის (გარდმანის) ოლქმა. მისი მმართველი ჯუანშერი (640-680) მართლმადიდებლური აღმსარებლობის იყო. მისი მემკვიდრე ვარაზ-თრდატიც ასევე მართლმადიდებელი იყო, ამის გამო 705 წელს ის მართლმადიდებლობის მდევნელმა ქვეყნის მპყრობელმა არაბებმა თანამდებობიდან გადააყენეს და არანი (ანუ ალბანეთი) ხალიფატის შემადგენლობაში უშუალოდ შეიყვანეს, კერძოდ სახალიფოს იმ პოლიტიკურ ადმინისტრაციულ ერთეულში, რომელსაც არმენია ერქვა, მისი ცენტრი იყო ქალაქი დვინი.

დვინის სომხური საკათალიკოსო გაძლიერდა, ის ახლა ალბანეთსაც აკონტროლებდა, ვითარცა არმენიაში შემავალ ერთერთ ოლქს.

არმენიის შემადგენლობაში ალბანეთი (არანი) დარჩა თითქმის IX საუკუნის ბოლომდე.

შესაბამისად, არაბებმა აიძულეს ალბანეთის ეკლესია, რომ მას სომხური ეკლესიის აღმსარებლობა გაეზიარებინა, მიზეზი ამისა იყო არაბთა ხელისუფლების მფარველობა სომხური ეკლესიის მიმართ, მისი ანტიბიზანტიური მიმართულების გამო.

იქამდე, VII საუკუნის ბოლოს, როგორც მოვსეს კალანკატუაცის შრომიდან ჩანს, არაბულმა ხელისუფლებამ ალბანური ეკლესია სასტიკად დასაჯა პრობიზანტიური ანუ ქალკედონიკური მიმართულებისათვის და ის სომხურ მონოფიზიტურ ეკლესიას დაუმორჩილა, ამის შემდგომ კიდევ უფრო გაღრმავდა ალბანეთის მოსახლეობის არმენიზაცია და ისლამიზაცია.

მოვსეს კალანკატუაცი ასე აღწერს ალბანეთის ეკლესიის თავისთავადობის გაუქმებას VII საუკუნის ამბების აღწერისას – „ალბანეთის საკათალიკოსო ტახტზე ავიდა ქალკედონიტი ნერსესი გარდმანის (უტიკის) ეპისკოპოსი. მას მხარს უჭერდა ალბანეთის ქალკედონიტი დედოფალი სპარამი, ვარაზ-თრდატის მეუღლე. სომხეთის კათალიკოსმა ელიამ ამ ამბის შეტყობინებისთანავე ნერსესს არაბებთან უჩივლა. არაბ ხელისუფალს სომეხთა კათალიკოსმა მიწერა – „სომხეთი ღმერთის ნებით არაბებს ემორჩილება და ემსახურება, ალბანელები და სომეხები ქრისტიანები არიან, მაგრამ ალბანელთა კათალიკოსი, რომელიც პარტავში ზის, შეუთანხმდა ბერძენთა იმპერატორს, იხსენიებს მას ლოცვებში და ალბანელთა ქვეყანას აიძულებს, მიიღოს ბიზანტიური სარწმუნოება“ (მოვსეს კალანკატუაცი „ალვანთა ქვეყნის ისტორია“, ძველი სომხურიდან თარგმნილი ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის მიერ, 1985 წ. 139).

სომეხთა კათალიკოსმა მოუწოდა ამირას, რომ ალბანელი ქალკედონიტები დაესაჯა. ამირამ სასწრაფოდ აღასრულა სომეხთა კათალიკოსის ნება.

არაბთა ამირამ სომეხთა კათალიკოსს შეატყობინა, რომ მან ალბანეთში გაგზავნა დიდი ჯარი, რომელსაც ნაბრძანები ჰქონდა ქალკედონიტი ალბანელები სომხურ სარწმუნოებაზე მოექცია – მათ „...ჩვენი ხელისუფლებისაგან გამდგარი ალვანელები თქვენი სჯულის მიხედვით სიმართლეზე უნდა მოაქციონ“ (იქვე, გვ. 139). რადგანაც, არაბებს ქალკედონიტები მიაჩნიათ არაბთა ხელისუფლებისაგან განდგომილებად, ხოლო „სომხური სარწმუნოების“ მქონენი თავიანთ ერთგულ ღვთის კაცებად.

შემდეგ ატყობინებს, რომ „ჩვენი მსახური შენს წინაშე პარტავში სისრულეში მოიყვანს სასჯელს, ნერსესსა და მის თანამოაზრე ქალს რკინის ჯაჭვით გადააბამენ და შერცხვენილებს სამეფო კარზე მოიყვანენ, რათა ყველამ იხილოს მეამბოხეთა შეურაცხყოფა“ (იქვე, გვ. 139).

სომეხთა კათალიკოსი საგანგებოდ ჩავიდა ალბანეთში, ქ. პარტავში, დაჯდა მთავარ ტაძარში და ბრძანა მისთვის დასასჯელად მიეგვარათ ალბანთა კათალიკოსი ნერსესი. შეშინებული ალბანელთა კათალიკოსი დაიმაღლა, შემდეგ შეიპყრეს და მიიყვანეს სომეხთა კათალიკოსის წინაშე. „მრა-

ვალრიცხოვან შეკრებილთა შორის ელიას წინაშე უპასუხოდ იდგა უბედური. მეფის ბრძანებით მას მძიმე სასჯელი გამოუტანეს: გადააბეს ფეხით ფეხზე იმ ქალთან (უტიკის დედოფალ სპარამთან) და შორეულ ქვეყანაში გასაგზავნად მოამზადეს, მაგრამ ვერ აიტანა ეს ტანჯვა და რვა დღის შემდეგ გარდაიცვალა“ (იქვე, გვ. 140). სომეხმა მღვდლებმა ალბანური ქალკედონიტური ლიტურატურა გაანადგურეს.

კერძოდ, არაბებმა და ალბანეთში საგანგებოდ ჩასულმა სომეხებმა ალბანთა კათალიკოს ნერსესის ქალკედონიტური ალბანური წიგნები, რომლითაც სავსე იყო ზანდუკი, წყალში ჩაყარეს.

მოვსეს კალანკატუაცი წერს – „...ნერსესის „წვალებით“ სავსე წიგნები, რომლითაც ავსებული იყო ზანდუკი, წაიღეს და მთლიანად მდინარე ტრტუტში ჩაყარეს...“ (იქვე, გვ. 140).

დევნის ამ ეპოქაში, გადარჩა მხოლოდ ის ალბანური წიგნები და ხელნაწერები, რომელნიც ლტოლვილმა ალბანელმა ქალკედონიტმა ბერებმა ქართულ მონასტრებში მიიტანეს. სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტერში ქართულ ხელნაწერთა შორის აღმოჩენილი ალბანური ხელნაწერები მიუთითებს არა ალბანელი ბერების „ქართიზაცია-გაქართველებას“, როგორც წარმოადგინა ბატონმა ზ. ალექსიძემ, არამედ გამოხატავს იმ პროცესს, რომლის შედეგადაც ალბანეთიდან ლტოლვილი ალბანელი ქალკედონიტი ბერები თავიანთი ალბანური ხელნაწერებით თავს აფარებდნენ ქართულ მონასტრებს, ვითარცა მართლმადიდებლურ კერებს. მათ ამით სიცოცხლე გადაირჩინეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ალბანელთა კათალიკოს ნერსესის მსგავსად სიკვდილით დასჯიდნენ.

ამის შემდეგ ალბანელთა საეკლესიო კრების მონაწილეებმა პირობა დადეს, რომ ალბანეთის კათალიკოსის კურთხევა მოხდებოდა მხოლოდ სომეხთა კათალიკოსის მიერ – „ალბანთა კათალიკოსის კურთხევა უნდა მოხდეს სომეხეთში „წმიდა გრიგორის ტახტზე, თუ ალბანეთის კათალიკოსი გაბედავს და არ ეკურთხება სომეხეთში – ის კათალიკოსად არ ჩაითვლება“ (იქვე, გვ. 143).

შეთანხმება დაიდო სომეხური წელთაღრიცხვით 148, ანუ 699 წელს. კრებას სომეხთა კათალიკოსი ელია თავმჯდომარეობდა.

აქედან ჩანს, VII საუკუნის ბოლოს როგორ შეძლო სომეხურმა ეკლესიამ მთლიანად გაბატონებულიყო ალბანურ ეკლესიაზე. ამის შემდეგ ალბანურ ეკლესიაში არაბთა ძალდატანებით აიკრძალა ქალკედონიტობა და ალბანელებმა „სომეხური სარწმუნოება“ მიიღეს, რასაც შედეგად მოჰყვა ალბანურ ეკლესიაში უკვე დანერგილი სომეხურენოვანი წირვა-ლოცვის სრული გაბატონება. ალბანური ეკლესია მთლიანად გაითქვიფა სომეხურ ეკლესიაში (იქვე, გვ. 144).

მონოფიზიტი მოვსეს კალანკატუაცი ჩამოთვლის ალბანეთის მამამთავრებს. უძველესი ხანიდან თავისთავადობის გაუქმებამდე. ის წერს – „...უწინდელ პატრიარქთა საქმენი, დრო და სახელები დაკარგულან...“ (გვ. 168). ალბანთა განათლების წყარო ყოფილა წმიდა ელიმა, „შემდეგ იყო ყრმა გრიგორისი, სომეხთა განმანათლებლის გრიგორის შვილიშვილი“...; „...შექ-

მნა ნეტარმა მესროპმა ალვანური დამწერლობა. მანვე დიდი შრომის შედეგად ანბანი მისცა სომხებსა და ქართველებს. შემდეგ იყო უფალი აბასი, რომელმაც სომხური ნელთალრიცხვის დასაწყისში საპატრიარქო ტახტი ჩორიდან პარტავში გადაიტანა... მისი დროიდან ჩვეულებად იქცა დაენერათ ასეთი პატივი: „ალვანთა, ლფინთა და ჩორის კათალიკოსი“. დვინის კრებიდან მას მიუთითეს, რათა ელიარებინა მხოლოდ ერთბუნებიანობა ქრისტიესი...“ (გვ. 168). „უფალი ვირო... მან ხაზარი შათის ტყვეობიდან გაათავისუფლა სომხები, ქართველები და ალვანელები... უფალი ზაქარია... (მან) სიუნქის ეპისკოპოსად აკურთხა ვინმე ვრთანესი, რაც მოხდა სომეხთა ნების გარეშე“ (გვ. 168). „უფალი ნერსესი... მას გონება აერია, მოინდომა ალვანელთა კეთილშობილი სახლი სომეხთაგან ჩამოეშორებინა და ქალკედონიტური რწმენისათვის დაემორჩილებინა“. „უფალმა მიქაელმა დასწყევლა აგრეთვე ქართველთა მწყემსი თალალე, რადგანაც მან ნება დართო უკანონო ქორწინებას“. „უფალი სამუელი... მან თვითონ, ხელდასხმის გარეშე მიიღო სამამთავრო პატივი, რის გამოც განთავისუფლებულ იქნა. ხელმეორედ ხელდასხმა მიიღო სომეხთა კათალიკოს გეორგისაგან დვინში. უფალი იუნანი... კათალიკოს გეორგის დაუკითხავად მივიდა ალვანეთში და ხელდასხმაც მის გარეშე მიიღო, შემდეგ თვითონ გეორგმა ხელმეორედ აკურთხა ის“ (იქვე, გვ. 170). აქ „ქართველებად“ ჰერები იწოდებიან, რომელნიც მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე ცხოვრობდნენ, ხოლო ალვანელები (ალბანები) ძირითადად მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ცხოვრობდნენ (მათ მოპირდაპირე მხარეს), უტიკსა, არცახსა და სხვა ოლქებში (რანში). ალბანთა არმენიზაცია სწრაფი ტემპით წარიმართა არაბთა დროს, მას თან დაერთო მოსახლეობის ისლამიზაცია. უტიკელთა ანუ უდიელთა მცირერიცხოვანი ნაშთები, მცირერიცხოვანი მოსახლეობა, ამჟამად უდინებად (რუსული ფორმით „უდინ“) იწოდებიან, ისინი კავკასიასა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რეგიონებში ცხოვრობენ, მათ შორის საქართველოშიც.

ალბანეთის ქალაქებში ბარდავში, დერბენდში და შემახაში არაბთა გარნიზონები ჩადგა, ამით ალბანეთის ისლამიზაცია უფრო გაძლიერდა, შესაბამისად IX-X საუკუნეებისათვის განჯასა და ბარდაში არაბული მუსლიმანური საამიროები წარმოიქმნა. IX საუკუნეში ჩამოყალიბდა შირვან-შაჰების სახელმწიფო, ხოლო მტკვრის სამხრეთით არსებობას განაგრძობდნენ ალბანეთის უკვე არმენიზებული ოლქების სამთავროები – ფარისოსში, ხარჩენსა და სხვაგან.

ასეთ რთულ დროს ჰერეთი ქრისტიანობას ინარჩუნებდა, თუმცა არამართლმადიდებლურს, ვითარცა არაბთა ალბანურ ოლქში შემავალი ერთერთი ქვეყანა.

როგორც აღინიშნა, ჰერეთი მდებარეობდა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე ვართაშენიდან (მასთან მდებარე პუნქტ გულგულა-ფილფილადან) ვიდრე მტკვარ-არაქსის შესართავამდე (მას ასევე ყაბალას ოლქი ეწოდება) რანის მოპირდაპირე მხარეს. ამ ორ ოლქს (ე.ი. რანსა და ჰერეთს) ერთმანეთისაგან მდ. მტკვარი აშორებდა და მათ ერთმანეთთან მჭიდრო პოლიტიკური კავშირი ჰქონდათ.

კავკასიაში ხურამიტების (816-837) აჯანყების დამარცხების შემდგომ, აჯანყების მეთაური ბაბეგი ჰერეთის მმართველმა შეიპყრო და გადასცა არაბულ ხელისუფლებას, მადლიერების ნიშნად ხალიფამ ჰერეთის მმართველი რანის მმართველადც დანიშნა, რანი და ჰერეთი ამის შემდგომ გაერთიანდნენ.

მოვსეს კალანკატუაცი წერს – მთავარ საჰლ სმბატთან 837 წელს „...სამეფოდან დიდი ჯილდო ერგო. მას უწყალობეს სომხეთის, იბერიისა და ალვანეთის მთლიანი გამგებლობა მთავრის უფლებით“ (იქვე, გვ. 161). როგორც ითქვა, აქ „იბერიის“ ქვეშ ჰერეთი იგულისხმება.

ჰერეთის მმართველის მემკვიდრემ ჰამამმა 893 წელს მიიღო რანის ანუ ალბანთა მეფის ტიტული, მას ქართული წყაროები „ჰერეთის მეფეს“ უწოდებენ, ის მართავდა მტკვრის ორივე სანაპიროს ქვეყნებს, ჰერეთსა და რანს, მაგრამ ალბანთა მეფის ტიტულზე თავის პრეტენზიას ასევე აცხადებდა ხაჩნის სამთავროს მეთაური, რომელიც ანისელ ბაგრატიონებს ექვემდებარებოდა. ალბანთა მეფის ტიტულზე პრეტენზიებს ასევე აცხადებდნენ ლორე-ტაშირის მმართველი კვირიკიანებიც.

ჰერეთ-რანის დედოფალმა დინარამ X საუკუნეში თავისი ქრისტიანული მოსახლეობა გაათავისუფლა სომხური ეკლესიის იურისდიქციისაგან და დაუბრუნა ქართული ეკლესიის წიაღს – მართლმადიდებლობას.

X საუკუნეში, როგორც ითქვა, ვოლგისა და კასპიის ზღვის გავლით მოლაშქრე რუსულმა დრუჟინამ რამდენჯერმე მოაღწია ჰერეთამდე და რანის დედაქალაქ ბარდამდე. ამ რუსულ დრუჟინასა და მის მოლაშქრეებს ჰერეთში შეხვდა მართლმადიდებელი მოსახლეობა, ამიტომაც რუსული წყაროები აღნიშნულ რან-ჰერეთის დედოფალ დინარას მოიხსენიებენ ვითარცა ივერიის მართლმადიდებელ მმართველს, რომელმაც თავის ქვეყანაში სარწმუნოება ააღორძინა, რუსულ წყაროებში დინარას ივერიის დედოფლად მოხსენიება მიუთითებს იმის შესახებ, რომ ჰერეთი ანუ მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა ქართულენოვანი იყო და ამიტომაც ის შესაბამისად ივერიად განიხილებოდა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. II. 2012, გვ. 178).

[(მტკვრის მარცხენა ანუ „მტკვრის იქითა“ სანაპიროს ქვეყნის ქართულენოვნებას მიუთითებს ასევე სტრაბონის ცნობა. სტრაბონი „მტკვრის იქითა“, ანუ მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას გოგარენეს, იბერების ისტორიულ ტერიტორიად მიიჩნევს, რომელიც პარიადრეს კალთებთან და ხორძენესთან ერთად ქრისტეშობამდე II საუკუნეში არმენიამ ჩამოართვა იბერებს. სტრაბონი წერს – „მოგვიტხრობენ, რომ წარსულში არმენიის პატარა ქვეყანა გაფართოვდა არტაქსიასა და ზარიადრიას ომების შედეგად. ისინი იყვნენ ანტიოქ დიდის მხედართმთავრები, მისი დამარცხების შემდეგ კი მეფეები გახდნენ. მათ ერთად გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო, ჩამოაჭრეს რა ირგვლივ მცხოვრებ ხალხებს ოლქები, კერძოდ, ...იბერებისაგან მიიტაცეს პარიადრეს მთისწინეთი, ხორძენე და გოგარენე, რომელიც კირის მეორე მხარესაა, ხალიბებს და მოსინიკებს ჩამოაჭრეს კარენიტი და ქსერქსენე, მცირე არმენიის მოსაზღვრე ნაწილები“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 14, 5). სტრაბონის გოგარენე მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე

ანუ „კირის მეორე მხარეს“ მდებარეობდა, მისგან განსხვავებით, სომხურ წყაროებში ხშირად ნახსენები გუგარქი ძირითადად მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყნებს მოიცავდა. გოგარენე და გუგარქი სხვადასხვა ოლქები იყვნენ, თუმცა ისინი ერთი, ქართველი, ხალხით იყვნენ დასახლებულნი. სტრაბონის ცნობიდან გამომდინარე ქართული წყაროების ყაბალას ოლქი გოგარენეს შეესაბამება, როგორც ითქვა, ჰერეთი მდებარეობდა ვიდრე მდ. თეთრწყლამდე (აღსუმიდე) მტკვარ-არაქსის შესართავამდე, ის, სხვა ქართულ მიწებთან ერთად უცხოელთა მიერ ივერიად იწოდებოდა თუმცა, განსახილველ დროს ხშირად ალბანეთში შედიოდა)].

IX საუკუნის შემდგომ, სახალიფოს მხარდაჭერის გამო, ჰერეთ-რანის სამეფო გაძლიერდა, შეძლო მეზობელი ოლქების დამორჩილება.

IX საუკუნეში გაძლიერებულმა ჰერეთის სამეფომ შეძლო მიეერთებინა კახეთის მნიშვნელოვანი პუნქტები ალაზნის მარცხენა სანაპიროს მხარეს (თანამედროვე საინგილო და მისი მომიჯნავე სოფლები) და ასევე ზოგიერთი პუნქტი ალაზნის მარჯვენა მხარეს.

X საუკუნეში კახეთის სამთავრომ უკან დაიბრუნა ის ციხე-სიმაგრეები და სოფლები, რომელნიც მისგან ჰერეთის სამეფომ მიიტაცა.

XI საუკუნის დასაწყისში 1010 წლისათვის წარმოიქმნა კახეთისა და ჰერეთის გაერთიანებული სამეფო, რომელიც 1104 წელს შემოუერთა დავით აღმაშენებელმა გაერთიანებულ საქართველოს.

საქართველოს სამეფოს 1118 წელს შემოუერთა ტაშირ-ძორაგეტიც და საქართველოს მეფემ მიიღო ტიტული აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, ის ასევე იყო შაჰანშა და შირვანშა (შირვანშაჰი). ამ ტიტულატურაში რანს შეესაბამება გაფართოების შემდეგ დროინდელი ჰერეთი.

მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყნები კვლავ დარჩა სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში, რამაც გამოიწვია იქაური მოსახლეობის სრული არმენიზაცია. ხაჩენის, არცახისა და უტიკის ალბანური ოლქები საბოლოოდ გასომხდნენ.

მარჯვენა სანაპიროს მოსახლეობა ასევე განიცდიდა ისლამიზაციას კასპისპირეთის მოსახლეობასთან ერთად, ამის გამო ალბანეთი ძირითადად მუსლიმანურ ქვეყნად გადაიქცა, მისი ქრისტიანული მოსახლეობა სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში მოექცა.

ე.წ. ალბანეთის „ივერიის“ ანუ ჰერეთის მცხოვრებნი ქართული ეკლესიის წიაღში გაერთიანდნენ. საქართველოსთან „ალბანეთის ივერიის“ საზღვარი გადიოდა, ქალაქ ყაბალასა და ვარდაშენს შუა ქედზე, რომელსაც ამჟამადაც „ქართველთა მთა“ (გურჯი დალი) ეწოდება. შემდეგ დროინდელი შაქი ამ მთა-ქედის მარცხენა მხარეს მდებარეობდა (შაქის ოლქი, იმჟამად იყო კახეთში შემავალი მინა-წყალი). ეს მთა („გურჯი დალი“) ერთმანეთისაგან ყოფდა კახეთსა და ჰერეთს.

აღნიშნული „ქართველთა მთის“ მარჯვნივ მდებარე ყაბალას ოლქს, როგორც ითქვა, ჰერეთი ერქვა.

ჰერეთი იწყებოდა ამ მთის ახლო სოფელ ფილფილასთან (ძველი გულგულა, ლეონტი მროველის მიერ ნახსენები პუნქტი მდებარეობდა აქ, და

არა თელავთან) და გრძელდებოდა მდინარე თეთრწყლამდე, ანუ აღსუმდე.

ჰერეთი ალბანეთის შემადგენლობაში მუდმივად არ შედიოდა, ის, უფრო ხშირად, ქართლის სამეფოს ერთერთ საერისთავოს წარმოადგენდა, მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ალბანეთის მოსახლეობა იყო მრავალენიკური. ალბანეთში აგრეთვე ცხოვრობდნენ მასქუთები, სუჯები, გელები, უტიელეები, ლვინები, ჭილბები და სხვა ტომები, ისინი სხვადასხვა ენაზე საუბრობდნენ.

როგორც აღინიშნა, IV-V საუკუნეებში ალბანური სალიტერატურო ენა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ტომების მეტყველების შესაბამისად აიგო. კერძოდ, ალბანური სალიტერატურო ენა ჯერ გარგარელთა დიალექტს დაეფუძნა, შემდეგ კი ბარდის (უტიკის) რეგიონისას, აქედანაც ჩანს, რომ ალბანეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის ძირითადი ტერიტორია მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს რეგიონი იყო (და არა მარცხენა სანაპიროსი, როგორც თანამედროვე სომხურ საისტორიო მეცნიერებაში მიიჩნევენ, მართლაც რანი და არანი მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყნებს ერქვა).

(საბჭოთა ეპოქის ქართულ ისტორიოგრაფიაში სომხური XIX-XX სს. ისტორიოგრაფიის გავლენით, დასაბუთების გარეშე, ალბანეთად განიხილავდნენ კახეთის მიწა-წყალს სოფელ ალვანიდან მტკვარ-ალაზნის შესართავამდე. ამასთანავე, იმჟამად გავრცელდა მტკიცება, თითქოსდა სახელი სოფელ ალვანისა ალვანეთის (ალბანეთის) ქვეყნის სახელიდან მომდინარეობს. სინამდვილეში კი, სახელი ალვანი მცენარე ალვის სახელიდანაა ნაწარმოები და მას არაფერი აკავშირებს რან-არან-ალბანეთთან).

V საუკუნეში ჩამოყალიბებული ალბანეთის საკათალიკოსომ თავისთავადობა დაკარგა VII საუკუნეში და ის სომხური ეკლესიის ნაწილად გადაიქცა. ალბანეთის მოსახლეობამაც არმენიზაციის შედეგად ეროვნული იდენტობა დაკარგა, ამასთანავე ხდებოდა მისი ისლამიზაცია.

საქართველოს პატრიარქი ჩინეთ-დაღესტანსა და შაჰ-შირვანში

საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია მოიცავდა ვრცელ მინა-წყალს, მათ შორის ჩრდილო კავკასიას. ამის შესახებ გვაქვს, როგორც წერილობითი, ისე მატერიალური წყაროები.

განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი ე.წ. მაღალაშვილისეული სახარების მინაწერი. ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ 1310 წელს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს ექვთიმეს მოუხილავს თავისი სამწყსო კახეთსა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში.

მაღალაშვილის სახარების 1310 (სხვა კვლევით 1318) წლის მინაწერი:

„ქ. ოდეს სანატრელმან მან პატრიარქმან ჩვენმან ექვთიმე მოიხილა კახეთს: ანწუხისა საეპისკოპოზო და მიერიტვან გადმოვიდა ნახურს, კაკელისენს და მოვლო საყდარნი: კასრი სამეზისა, ყუმი ღმრთისმშობლისა, ლექართის წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინოისი, ზარს წმიდისა მთავარმონამისა გიორგისი, ვარდიანს წმიდისა აბოისი, განუხს არჩილისი, ქიშ-ნუხს – ღმრთის-მშობლისაი, ვართაშენს ელიასი, თა(ბა)სარანს ყოვლადწმიდისა მოციქულისა პეტრესი, კულად საყდარნი ხუნძთა, ნახჩთა, თოშეთისა, ნეკრესისა, ლაგოეთისა, ბელაქანისა, მაჯ-ფიფინეთისა, ფერიჯან-მუხახ-მამრეთისა და ყოვლის ვაკისა, ესე იგი არს ძველი მოვაკანისა და ელისენისა, ვერხვიანით ზეგანით გამო ივრის მდინარის ჩასართავამდე ალაზნისა და ამან სანატრელმან ექვთიმე მიბრძანა ქურმუხისა მთავარეპისკოპოსსა და ყოვლისა მთიულეთისა წინამძღვრისა კვირილე დონაურსა გარდაწერინებად სახარებისა და წარგზავნად თითოეულისათვის ეკლესიისა. მეცა გარდავანერინენ კაკისა წმიდისა ბარბარეს ტაძრისა მღვდელსა იასე ქიტიაშვილსა და ათორმეტთა მისთა მონაფეთა და წარგზავნენ საყდართა, მონასტერთა და შვიდთა სასწავლებელთა თავს-მდგომთადმი და ვუბრძანე სწავლებად სჯული ჭეშმარიტი და ფილასოფოსობა, მამათა ცხოვრება „ქართლის ცხოვრება, და ცხოვრება ალვანიისა, ესე იგი არს სავანიისა, რომელ დაწერა პეტრე ლაგაძემან და ვინმე სომეხმა გა(...) იგი და საკუთრივ დაწერილად გამოაცხადა და სომეხთაც ადვილად იწამეს ჩვეულებისამებრ“ (კ. კეკელიძე ეტიუდები, II, 1941, გვ. 314-315).

აღნიშნულ მინაწერში ჩამოთვლილია თუ, საქართველოს პატრიარქმა კახეთში რომელი სამრევლოები მოინახულა.

ესენი ყოფილან:

1. ანწუხის საეპისკოპოსო;

2. ნახურის რეგიონი (იგივე ნუქეთი, ნახეთი);

3. კაკელისენი, სადაც მან მოილოცა (ქალაქ ან სოფელ) კასრის ყოვლადწმინდა სამეზის ეკლესია, ყუმის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ეკლესია, სოფელ ლექართის მოციქულთაწმინდისა წმინდა ნინოს ეკლესია, სოფელ ზარის მთავარმონამე წმიდა გიორგის ეკლესია, სოფელ ვარდიანის წმინდა

აბოს ეკლესია, სოფელ განუხში წმინდა მონამე არჩილის ეკლესია, სოფელ ქიშნუხში ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესია, სოფელ ვართაშენში წმინდა ელიას ეკლესია;

4. ტაბასარანი (მისი სახელი მინანერში ასოებნაკლულია).

საქართველოს პატრიარქს ტაბასარანის რეგიონში მოციქულ პეტრეს ეკლესია მოულოცავს (ესაა ეკლესია დაღესტნის ტაბასარანისა).

ტაბასარანის გარდა, პატრიარქს მოუხილავს ასევე ქართული ეკლესიები დაღესტნის სხვა ოლქებშიც. ქართული ეკლესიებით მოფენილი იყო ვრცელი რეგიონები დაღესტნისა:

5. ხუნძეთი;

6. ნახჩეთი;

საქართველოს პატრიარქი ნახჩეთის ანუ ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ეკლესიების მოლოცვის შემდეგ გადმოსულა თუშეთში.

7. თუშეთი;

თუშეთის შემდეგ მოუხილავს ეკლესიები კვლავ კახეთში:

8. ნეკრესი, ლაგოეთი, ბელაქანი, მაჯ-ფიფინეთი, ფერიჯან-მუხახ-მამრეთი;

მათ შემდეგ კვლავ გაუგრძელებია გზა და მოუხილავს ვრცელი რეგიონები:

9. მოვაკანი ანუ ვაკე;

10. ელისენი (ტერიტორია ვერხვიანის ზეგანიდან მდინარე იორ-ალაზნის შესართავამდე).

ჩანს ზემოთ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული ერთეულების მეტი ნაწილი კახეთში შედიოდა და ეკუთვნოდა ქურმუხის მთავარეპისკოპოსის ეპარქიას.

ქურმუხის მთავარეპისკოპოსს ასევე ეწოდებოდა „ყოვლისა მთიულეთისა წინამძღვარი“.

მის საგამგებლოში შედიოდა „ყოველი მთიულეთის“ ეკლესიები, როგორც ჩამოთვალეთ ესენი ყოფილან: – ნახური, კაკელისენი, ტაბასარანი დაღესტანში, იქვე ხუნძეთი, ნახჩეთი, ასევე თუშეთი და სხვა ზემოთ ჩამოთვლილი კახეთის სოფლები, მათ შორის ასევე მოხსენებულია ანწუხის საეპისკოპოსო, ასევე ნეკრესი სადაც შესაძლოა ეპისკოპოსი იჯდა.

ქურმუხის მთავარეპისკოპოსს კირილე დონაურს დაუვალებია (ქალაქ) კაკის წმინდა ბარბარეს ტაძრის მღვდლისათვის იასე ქიტიაშვილისათვის ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ეკლესიაში გაეგზავნა წმინდა სახარების წიგნი.

მთავარეპისკოპოსს კირილე დონაურის ამ დავალების აღსასრულებლად კაკის წმინდა ბარბარეს ტაძრის მღვდელს იასე ქიტიაშვილს „სამწერლობოში“ შეუკრებია თავისი თორმეტი მონაფე, რომელთაც გადაუწერიათ დაღესტნის, ჩეჩნეთისა და კახეთ-თუშეთის ჩამოთვლილი ეკლესიებისათვის წმინდა სახარების წიგნები.

შემდგომ ეს წიგნები გაუგზავნიათ აღნიშნული რეგიონის ეკლესიებსა, მონასტრებსა და სასწავლებლებში.

კერძოდ, ქურმუხის მთავარეპისკოპოსს ამ მთიან მხარეებში ჰქონია შვიდი სასწავლებელი. მათ რექტორებს ეწოდებოდა – „თავსმდგომნი“.

ამ უკანასკნელთ ანუ სასულიერო სასწავლებელთა რექტორებს (თავსმდგომებს) მთავარეპისკოპოსმა უბრძანა მოსწავლეებისათვის ესწავლებინათ:

1. „მჯული ჭეშმარიტი“ ანუ წმინდა წერილი და კატეხიზმო;
2. ფილოსოფია;
3. მამათა ცხოვრება ანუ პატროლოგია;
4. ქართლის ცხოვრება ანუ საქართველოსა და მისი ეკლესიის ისტორია;
5. საისტორიო წიგნთაგან ალვანის ანუ ალბანეთის ისტორია, ალბანეთს აქ ეწოდება „ალვანია ესე იგი არსს სავანია“.

იქვე აღნიშნულია, რომ „ალვანიის ისტორია“ დაუნერია ვინმე პეტრე ლაგაძეს და შემდეგ მისი ეს თხზულება რომელიღაც სომეხ პლაგიატორს მიუსაკუთრებია და გაურყენია (დაუმახინჯებია) თავისი შეხედულების მიხედვით – „საკუთრივ დანერილად გამოაცხადა და სომეხთაც ადვილად ინამეს ჩვეულებისამებრ“ (იქვე, გვ. 17).

განვიხილოთ თუ სად მდებარეობდნენ ჩამოთვლილი პუნ-ქტები:

1. ანწუხი

ანწუხი მდებარეობდა დაღესტანში, მდინარეების ანდისა და ავარიის კოისუს ხეობებში, თანამედროვე ბუინაკისა და ხასავიურტის რაიონებში. ამჟამად ანწუხთა თემი შედის ავარიელების ტომში.

იოანე ბატონიშვილის ცნობით, ანწუხელები იყო ქართულენოვანი ტომი და მათ ქართული, ვითარცა მშობლიური ენა იცოდნენ მე-18 საუკუნეშიც, თუ ასე იყო, ამი მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის, რომ მათ თემს მწყსიდა ადგილობრივი „ეპისკოპოსი ანწუხისა“ ანუ მათ საკუთარი ეპისკოპოსი ჰყავდათ.

ავარიელებად ითვლებიან – ანწუხები, ინხოელები, კუკინები, სიუხები და ტინდელები, წყაროს მიხედვით 1310 წლისათვის ანწუხი კახეთში შედიოდა. ანწუხში ყოფილა საეპისკოპოსო, მაშასადამე იმ დროისათვის ანწუხელები იყვნენ კარგი ქრისტიანები და იმდენად მრავალი სამრევლო და ეკლესია ჰქონიათ რომ ისინი ერთ ეპარქიად გაუერთიანებიათ ანწუხის საეპისკოპოსოში, რომელიც თავის მხრივ საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდა.

მკვლევარ ფატიმათ ტახნაევას სიტყვით „ავარიულ სოფლებში შემონახულია გადმოცემა, რომლის თანახმადაც აულების ახლო მდებარე მრავალრიცხოვანი ნასოფლარები და ნაქალაქარები ძველად დასახლებული იყო ქრისტიანებით. ზოგიერთ შემთხვევაში ამ ქრისტიანებს „ქართველებად“ მოიხსენიებენ“ (ფ. ტახნაევა, ქრისტიანული კულტურა შუასაუკუნეთა ავარიამი (VII-XVI სს.) პოლიტიკური ისტორიის რეკონსტრუქციის კონტექსტში, რუს. ენაზე, <http://www.Krotov.info/histori>, გვ.1).

ადგილობრივი ავარიული სახალხო გადმოცემები იმის შესახებ, რომ ავარია თავდაპირველად ქრისტიანებითა და ქართველებით იყო დასახლე-

ბული განამტკიცა არცთუ დიდი ხნის აღმოჩენილმა არაბულენოვანმა წყარომ, რომელსაც „ირხანის ისტორია“ ეწოდება. ის მოლნეულია ოთხი ხელნაწერით, მათგან ზოგიერთი ხელნაწერი ჩართულია მეორე წყაროში, რომელსაც „დერბენდ-ნამე“ ეწოდება.

ეს ხელნაწერები ასახავენ დაღესტნის ისტორიის თემურ-ლენგის შემდგომ პერიოდს.

ირხანის ისტორიაში ასახულია დაღესტნის სხვადასხვა სოფლებისა და ოლქების ისტორია.

ქართველების დაღესტანში ცხოვრებას შეეხება მისი (ირხანის ისტორიის) რამდენიმე მუხლი, მაგალითად, ხელნაწერშია: – „მცხოვრებნი ოლქ ხიდალისა [ოლქი ხიდი] – იყვნენ ქართველები“ (ირხანის ისტორია, www.volistil.info|texsts|Dokumenty|Kavkaz|VI|Dag-sron|ist, გვ.1|6).

ამ ხელნაწერის კომენტარებში განმარტებულია, რომ ნაგულისხმებია გიდატელის თემი, რომელსაც ამჟამად უჭირავს ერთი ნაწილი რაიონი „სოვეტსკოესი“.

ამავე ირხანის ისტორიაში ნახსენებია ქრისტიანული თავდადება იმ „თავადებისა და აზნაურებისა“, რომელთაც ქრისტესთვის სისხლი დაღვარეს და თავი დადეს მუსულმანების შეტევისას სოფელ ხირკასის ციტადელის, (ციხე-სიმაგრის) დაცვისას.

ხელნაწერშია – „შემდეგ გაიმართა შებრძოლება ხირკასში, რომელიც მთელი კვირა გაგრძელდა. სოფელი აღებულ იქნა, მაგრამ დარჩა აუღებელი ერთი კვარტალი, სოფლის ზემო ნაწილში, სადაც მათი რაისები და ემირები – თავატიილები და აზნაურალები იყვნენ გამაგრებულები. მუსულმანებმა ორი თვის მანძილზე ვერ შეძლეს ამ გამაგრებული კვარტალის აღება. საბოლოოდ ის აღებული იქნა უზენაესი ალაჰის, მსოფლიოს ხელმწიფის შემწეობით. მუსულმანებმა ყველა დახოცეს ვინც იქ შეხვდათ, მათი გამოკლებით ვინც ისლამი მიიღო“ (იქვე, გვ. 4|6).

ხირკასის ანუ სოფ. არკასის ზემო ნაწილში შემორჩენილია შთამბეჭდავი ზომების ციტადელი, რომელიც XIV საუკუნემდე არსებობდა, ამ ნაშთებს ნაქალაქარს უწოდებენ (იხ. ატაევი, არკასის ნაქალაქარი).

მსგავსი „ემირები და რაისები“ (ანუ „თავატიილები და აზნაურალები“ – თავადები და აზნაურები) ხირკასის მომდევნო სოფელ ირხანშიც ყოფილან და ისინი იქაც მდგრად იბრძოდნენ ქრისტესთვის მუსულმანების წინააღმდეგ, ამიტომაც ამ სოფლებმა როცა შეიტყვეს თუ როგორი სისასტიკით ამოხოცეს მებრძოლი ქრისტიანები სხვა სოფლებში, დახოცეს თავიანთი ემირები და რაისები, და მიიღეს ისლამი. ხოლო ირხანის სულთანი გაიქცა კილბახის ოლქში, სადაც ქრისტიანები ეგულებოდა, მაგრამ გზაზე ერთ ადგილას, რომელსაც „ახალი“ ერქვა მოუხდა მუსულმანებთან შებრძოლება, სადაც მოკლეს (იქვე, გვ. 4|6).

ფ. ტახნაევას კვლევით XIV საუკუნის ქრონიკის „ირხანის ისტორიის“ ცნობით გიდატელის თემის „ხიდის“ ოლქის მცხოვრებნი იწოდებიან ქართველებად.

მათ შესახებ ამჟამადაც არსებობს გადმოცემები – მაგალითად, სოფლების ბაცაღლას, უნტის, შულანის და კულაბისა და მიმდებარე ხუტორების ტერიტორიაზე ძველად მცხოვრებნი, ადგილობრივი გადმოცემით, ავარიულ ენაზე – „გურჟიხლიებად“ (ქართველობად) იწოდებოდა, ამ სოფლების ძველ სასაფლაოებზე ცნობილია ქრისტიანული დაკრძალვის ფორმები და ჯვრების მრავალრიცხოვანი გამოსახულება.

ამ რეგიონში შემორჩენილია ერთერთი ადრეული ქართული ქრისტიანული ძეგლი – ქვის ფრაგმენტი ძველქართული წარწერით, რომელიც აღმოჩნდა სოფელში, რომელსაც ეწოდება „ვარჩი“. ეს სოფელი მდებარეობს ჰერეთ-კუმუხ-ანდაალ-გიდატელ-ხუნძახის შემაერთებელ გზაზე (ფ. ტახნაევა, დასახ. ნაშრ., გვ.3).

დალესტანის შემსწავლელ მეცნიერებაში სახალხო გადმოცემებზე დაყრდნობით საკითხიც კი დგას ავარიელი ხალხის ქართული ეთნოგენეზის შესახებ (იქვე, გვ. 3).

ავარიის ქრისტიანული წარსულის მრავალრიცხოვანი ძეგლებია – ავარიის ვრცელი ტერიტორიის მომცველი ქრისტიანული სამაროვნები, ისინია ხუნძახში, გიდატლში, ანდალალაში, სოფლებში, ურადაში, ტიდიბში (შამილის რაიონში), საკუთრივ სოფელ ხუნძახში, გალაში (ბატლაიჩში), ხარახში, ტინდში, კვანადაში (ჩუმადინის რაიონი), რუგუჯაში, კუდალში (გუნიბის რაიონი), მიატლში (ყიზილიურტის რ-ნი), ბოტლიხში (ბოტლიხის რ-ნი).

ქრისტიანული წარსულის მრავალრიცხოვანი ძეგლებია ასევე დიდოეთში, დიდო – კაპუჩინსკის რაიონში, აქ ატაევმა შეისწავლა ბეჟთას ქრისტიანული სასაფლაო.

მსგავსი ქრისტიანული ნაშთი მრავალია მთელ დალესტანში. მაგალითად, ს. ურადას ქრისტიანულ სამაროვანზე აღმოჩენილი X-XIV სს. ქვის ჯვრები. ატაევი ამ სამაროვანს VIII-X სს-ით ათარიღებს.

ამ სამაროვნებიდან ჩანს, რომ ავარიის მოსახლეობის როგორც მალალი, ისე დაბალი ფენები ქრისტიანული იყო, ამ ძეგლებით არ დასტურდება არაბი ავტორების ცნობები, რომელთა მიხედვითაც სარირში (ავარიაში) თითქოსდა მხოლოდ მეფე და მისი ლაშქარი აღიარებდნენ ქრისტიანობას.

ხუნძახშიც მრავალი ქრისტიანული სამაროვანია, მაგალითად სოფელ გალლაში VII-XI საუკუნეებისა, ადგილ ტადრაალში XIV-XV სს-სა. თვით სოფელ ხუნძახის დიდი ქრისტიანული სასაფლაო (ფ. ტახნაევა, ქრისტიანობა ავარიაში, დასახ. ნაშრ., გვ. 6). ქრისტიანული წარსულის მრავალი ძეგლია ჩამოთვლილი ფ. ტახნაევას ნაშრომში, ისინი მთელი დალესტანის მრავალ პუნქტს მოიცავენ, განსაკუთრებით ხუნძახის პლატოზე, გიდატლის და ანდალალას თემებში.

დალესტანის ქრისტიანობის უმთავრესი მოწმობაა იქ არსებული ეკლესიების ნაშთები. ისინი ძირითადად X-XI სს. თარიღებიან. მიუხედავად, რომ მათ სისტემატურად და მიზანმიმართულად ანადგურებდნენ XIX-XX სს-ში ახალი

რელიგიის – ისლამის მიმდევრები და შემდეგ ათეისტები, მათი ნაშთები მაინც საკმაოდ შემორჩა.

მთიან დაღესტანში, რომელსაც ძველ საქართველოში კახეთის მთიულეთი ერქვა, საეკლესიო ნაგებობათა ნაშთები აღმოჩენილია სოფლებში რუგაჯაში, ნაკაზუხში, ზაიბში და სხვაგან. ისლამის შესაბამისად გადაუკეთებიათ ეკლესიები სოფლებში – თადრაალში, ამიტლიში, არკასში და სხვაგან.

არქეოლოგებმა ავარიაში აღმოაჩინეს VII-XIV სს-ის რვა ეკლესიის ნაშთი. ფ. ტახნაევამ შეძლო ავარიაში 18 ეკლესიის არსებობის გამოკვლევა (იქვე, გვ. 8).

მათგან მთლიანი სახით შემორჩენილია მხოლოდ ერთი – დათუნას ეკლესია. (X-XI სს). ავარიის სოფ. ზემოჩირიურტში აღმოჩნდა 4 ეკლესიის ნაშთი (VI-VII საუკუნეებისა, მდ. სულაკის ხეობაში).

დაღესტნის ერთი ყველაზე მსხვილი ქალაქი VIII-XV სს-ში ყოფილა არკასი, მისი ნაქალაქარი 26 ჰექტარზეა განვრცობილი. მისმა ქრისტიანმა დამცველებმა თავდადებით იბრძოლეს მომხვდურ მუსულმანებთან თემურ-ლენგის ეპოქაში. როგორც აღინიშნა, ქალაქის მეთაურებს ქართული ტიტულები – „თავადები და აზნაურები“ ჰქონდათ.

ფ. ტახნაევამ აღნიშნავს, რომ „ქართული ფეოდალური ტიტულატურა ავარიაში ცნობილია XI საუკუნიდან – „ნუცალი“, „თავადო“, „აზნაურალ“ („არნახურალ“) საქართველოს პოლიტიკური გავლენისა და ქრისტიანობის XI-XIV სს-ში გაძლიერებისას“ (იქვე, გვ. 12).

ჩვენი ფიქრით, VIII-X სს-ში დაღესტნის მთიანეთში არანაკლებ იყო გავრცელებული ქრისტიანობა, კახეთის საქორეპისკოპოსოსა და კახეთის სამეფოს სიძლიერის პერიოდში და უფრო ადრეც, როცა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში არაბებს ძალზე დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ მთიელი წაწარები.

წაწარების ერთერთი ბუდე სამურის ხეობაშიც უნდა ყოფილიყო, რაც კახეთის ქრისტიანობას აძლიერებდა. ტერმინი „ნუცალი“ ამ კავშირს ადასტურებს. კერძოდ, „ნუცალი“ უნდა იყოს სახეცვლილი ფორმა ტერმინ „ნაცვალისა“, ის ალბათ იყო კახეთის ქორეპისკოპოსის ან მეფის ნაცვლის სახელი კახეთის მთიულეთში, ანუ მთიან დაღესტანში, თუმცა მიიჩნევა, რომ ის მაჭის ერისთავის ნაცვალი იყო.

ქართული ქრისტიანობის განვრცობა დაღესტანში უნდა ვივარაუდოთ IV-VI საუკუნეებიდანვე, საქართველოს მთიანეთში ქრისტიანობის მასობრივი გავრცელებისთანავე, რაც ქართველთა და დაღესტნელთა იმჟამინდელი ეთნოპოლიტიკური ერთიანობით იყო განპირობებული.

აღნიშნულ ნაქალაქარ არკასში სამზე მეტი ნაეკლესიარია აღმოჩენილი, რომელნიც მეჩეთებათ გადაუკეთებიათ, ისევე, როგორც დერბენდის ბაზილიკური ეკლესია.

ფ. ტახნაევას ვარაუდით არკასის ეკლესიები არსებობდნენ 1396 წლის თემურის ჯარის დარტყმებამდე.

როგორც აღინიშნა, ადგილობრივი ისტორიული წყაროს „ირხანის ისტორიის“ ცნობით ხირკასის (არკასის) აღება გაუჭირდა თემურის ჯარებს. სოფლის ასაღებად მათ ერთი კვირა დასჭირდათ, მაგრამ ამ სოფლის ერთი კვარტლის ასაღებად, სადაც „ტავატილები და არნახურალები“ (თავადები და აზნაურები) იყვნენ გამაგრებულები, ორი თვე დასჭირდათ.

მთელ დაღესტანში აღმოჩენილია განსაკუთრებით დიდი რაოდენობის ჯვრები, სხვადასვა ზომისა და ფორმისა, მართლაც VI-VII საუკუნეებში საქართველოში განსაკუთრებულად დიდ პატივს მიაგებდნენ ჯვრებს და მათ ყველგან მრავლად დგამდნენ.

2. ნახური

ნახური მდებარეობდა დაღესტანში, მოიცავდა მდინარე სამურის ზედა ნელის ხეობას. ეს არის თანამედროვე რუტულის რაიონი, რომელიც ესაზღვრება ზაქათალას, კახისა და ბელაქნის რაიონებს. ამჟამად ნახურთა რიცხვი 25.000 კაცია, ხოლო ნახური სოფელია დაღესტანში.

ძველად ნახურის ოლქის ცენტრი ყოფილა ნუქეთი.

XVII საუკუნეში შაჰ-აბასმა კახეთის მეფეს ალექსანდრე II-ს ჩამოართვა კაკის რეგიონი ქურმუხთან ერთად და გადასცა ნახურელ ლეკებს.

ნახურელები კახეთის ამ ნაწილში გაბატონდნენ XVII საუკუნის მერე. ნუქეთი და ნახური სინონიმები ჩანან. ალ-ყაზვინის ცნობით „XIII ს-ის შემდეგ ნახურში ყველანი მუსლიმები არიან“, ეს ასე, რომ არ ყოფილა აჩვენებს მაღალაშვილის ოთხთავის მინანერი.

3. კაკელისენი

კაკელისენი ერქვა ბელაქანის, ზაქათალასა და კახის რაიონებს, მდინარე გიშის წყლამდე, როგორც ითქვა ეს რაიონები XVII საუკუნეში დაიპყრეს სპარსელებმა და იქ გააბატონეს ნახურელი და ავარიელი ლეკები. ავარიელთა ლეკების ე.წ. „თავისუფალი თემები“ საინგილოში არის: ქარ-ბელაქანი, კატეხი, მუხახი და ქინიხი. ნახურელი ლეკების თავისუფალი თემები საინგილოში არის – ნახური, ელისუ და ყარადუკულაკი. კახეთის ამ დაპყრობილ ნაწილს ერთ პერიოდში „ნახური“ ანუ ნუქეთი ეწოდა.

ძველი ნუქეთი, როგორც ითქვა, XVII საუკუნემდე მოიცავდა დაღესტნის ტერიტორიას თუშეთიდან ვიდრე საამურის სათავემდე.

XVII საუკუნის შემდეგ ყოფილი კახეთის ცენტრს ზაქათალას, ბელაქანისა და კახის რაიონებს ეწოდა ახალი ნუქეთი. ის ფაქტიურად მოიცავდა ყოფილი მაჭის საერისთავოს. მაჭი ცნობილი არის VIII საუკუნიდან. XI საუკუნის შემდეგ მაჭის საერისთავო მოიცავდა ტერიტორიას მაჭის წყლიდან შაკიხამდე (შექამდე). ალაზნიდან ხუნზახამდე, აქ შედიოდა პუნქტები – გიში, შაკიხი, კასრი, ლაკუასტი.

მაჭის საერისთავო 1471 წელს გააუქმა კახეთის მეფე ლევანმა. როგორც ითქვა XVII საუკუნის შემდგომ იქ გაბატონდნენ ნუქეთელი ლეკები და ამ ტერიტორიასაც შესაბამისად მათი სატომო სახელი ეწოდა. საერთოდ კაკი – ქალაქ კახს ერქვა.

I. კასრი

კასრი ყოფილა ქალაქი ნუქეთისა. როგორც ჩანს, ის აუგია VIII საუკუნეში არჩილ მეფეს. „მაღალაშვილის ოთხთავის“ მინაწერში ჩამოთვლილ ეკლესიათა შორის იხსენიება კასრის წმ. სამების საყდარი – პირველი ცნობა მის შესახებ დაკავშირებულია მეფე არჩილთან (VIII ს.). „მოვიდა არჩილ კახეთად, და ყოველთა ტაძრეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი და აზნაურყვნა იგინი, აღაშენა ეკლესია საძმორს, შეირთო ცოლი ასული გურამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთაგან ვახტანგ მეფისათა, ბერძნის ცოლისა ნაშობთა, და დაჯდა ნუქეთს, და აღაშენა კასრი, და ხევსა ლაკუასტისასა აღაშენა ციხე, და პოვნა ნუქეთს მთავარნი, რომელთადა მიებოძა ვახტანგ მეფესა ნუქეთი, და იყო მაშინ რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა – სახელით აზუხუასრო და არა ინება მისგან წაღებად ნუქეთი. და აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატს ორთა წყალთა შუა ხოლო ნუხპატელნი უწინარეს იყვნეს კაცნი წარმართნი და მხეცისბუნებისანი, არამედ ყრუსა მოესრა სიმრავლე მათი. და იძულებით მონათლნა არჩილ იგინი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 243). შემდგომში მეფე არჩილმა ნუქეთი და ქალაქი კასრი გადასცა სომხეთიდან მოსულ ბაგრატიონ პიტიახშებს, რომელნიც ვასალური სახით ეყმნენ არჩილს.

გ. მარჯანიშვილის კვლევით ქალაქი კასრი მდებარეობდა ქალაქ კახთან ახლოს, დასავლეთით, მდინარე კობალას მახლობლად (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, 2005, გვ. 32). ჩვენ ეს მოსაზრება საეჭვოდ მიგვაჩნია, რადგანაც ჩანს ქალაქი კასრი მდებარეობდა მდინარე სამურის სათავესთან ახლოს. მაგრამ სხვა პუნქტი კასრი ქალაქ კახთანაც მდებარეობდა. ჩანს სწორედ ეს უკანასკნელი მოუხილავს პატრიარქ ექვთიმეს, რადგანაც ოთხთავის მინაწერში ნახსენები კასრის ყოვლადწმინდა სამების ეკლესია კაკელისენში მდებარეობდა. გ. მარჯანიშვილის აზრით, როგორც ითქვა ის მდებარეობდა ქალაქ კასრის დასავლეთ მხარეს. ეკლესიასთან ახლოს ყოფილა ქვით ნაგები და შიგნიდან გალესილი ძველისძველი დიდი ცისტერნა, საზედაშე ქვევრი, მისი სიგრძე და სიმაღლე ყოფილა 2 მეტრი. შესაძლოა ამ ცისტერნას უწოდებდნენ კასრს და მისი სახელი დაერქვა ეკლესიასაც.

კასრის ეკლესია იყო ყოვლადწმინდა სამებისა.

II. ყუმი

ყუმის ღვთისმშობლის ეკლესია, მდებარეობს კახის რაიონში. ითვლება რომ ყუმის ეკლესია VI საუკუნისაა, ყუმი მდებარეობს კახის რაიონის სოფელ ლეკითთან, იგივე ლექართთან ახლოს, მის გვერდით. აქ დღესაც დგას ეკლესიის ნანგრევი, შვერილაფსიდიანი სამნავიანი ბაზილიკა. გ. მარჯანიშვილის კვლევით ეს ის VIII საუკუნის ეკლესიაა (და არა VI საუკუნისა).

III. ლექართი

ლექართის წმიდა ნინოს ეკლესია მდებარეობს კახის რაიონში. სოფელ ლექართს ახლა ლეკითი ეწოდება. სოფელთან ჩრდილოეთ მხარეს მდებარეობს

რეობს მონასტრის ნანგრევები, ხოლო სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ორი ეკლესიის, აბანოსა და ქარვასლისაგან შედგენილი კომპლექსი. ლეკითის ტეტრაკონქის სტილით ნაგები ეკლესია ბანას ტიპის მრგვალი ტაძარი ყოფილა VIII-IX საუკუნეებისა, ე.ი. არჩილ მეფის დროინდელი. აღნიშნული ლეკითის მონასტერსაც ასევე ჰქონია მრგვალი ეკლესია, მათ შორის ორი დიდი გუმბათიანი და სამი მცირე დარბაზი (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, გვ. 28). ყველა ჩამოთვლილი ეკლესია – „ქართული ძეგლების ფართო წრეს განეკუთვნება“ (იქვე, გვ. 29). წმინდა ნინოს სახელზე ნაგები ეკლესიის დასახელება მიუთითებს, რომ ამ მხარეებში უქადაგანია ქართველთა განმანათლებელ წმიდა ნინოს.

IV. ზარი

ზარის წმ. გიორგის ეკლესია – მდებარეობს ზაქათალას რაიონში ს. ზარნას (ძვ. ზარი) მთის წვერზე, მრგვალი ნაგებობაა, ასეთივე სახელი აქვს შექის რაიონის სოფელ ორთაზეიზითის, ძველი ზედგზითის ეკლესიას, რომელიც მოხატული ყოფილა ქართულ წარწერებიანი ფრესკებით. „გასული საუკუნის 80-იან წლებში აქ გაირჩეოდა მთავრული (ასომთავრული) ასოები „ვზ“ და „მსტოლ“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, გვ. 36).

ამ სოფელს ს. კარაპეტიანი ზაიზიტს უწოდებს, მდებარეობდა ქ. შაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 8-9 კმ დაშორებით (ამჟამინდელი ორთა ზაიზიტი აზერბაიჯანის შექის რაიონში). ამჟამადაც ამ ეკლესიას წმ. გიორგის უწოდებენ. მის მოსახლეობას ს. კარაპეტიანი და მისი წინამორბედები „გამუსულმანებულ სომხებს“ უწოდებენ, რადგანაც მიიჩნევენ, რომ მთელი ამ მხარის მოსახლეობა ეთნიკური სომხები იყვნენ, რომელნიც გამუსულმანდნენ (ს. კარაპეტიანი, საკუთრივ ალბანეთის რეგიონები შაქსა და კაპალაკში“ „Кавказ и Византия“, ტ. 6, გვ. 231). ეს მოსაზრება სრულიად უსაფუძვლოა, რადგანაც აქ სომხები ძირითადად პასკევიჩმა გადმოსახლა XIX ს-ში ყარაბაღიდან, რის შემდეგაც მათ ადგილობრივი ქართული ეკლესიები აითვისეს, რადგანაც გამუსულმანებულ მკვიდრ მოსახლეობას (ყოფილ ქართველებს) ეს ეკლესიები უპატრონოდ ჰქონდათ დატოვებული. ნ. კარაპეტიანის ზაიზიტის ეკლესიისა და გ. მარჯანიშვილის ზედგზითის ეკლესიების გეგმები იდენტურია. ზარის წმ. გიორგის ეკლესია კი, როგორც ითქვა, ზაქათალას რაიონში მდებარეობდა.

V. ვარდიანი

სოფელ ვარდიანში მდგარა წმ. აბოს ეკლესია. „ვარდ“ ფუძე-ძირით ძველი, ისტორიული კახეთის ამ რეგიონში მრავალი პუნქტი მოიხსენიება, მათ შორის ვარდაშენი (ვართაშენი) და მის სამხრეთით ამჟამინდელი „ვარდანლი“. მის მახლობლად გადიოდა გზები, რომელნიც ერთმანეთში აკავშირებდა შემახას განჯასთან, ასევე კაპალაკსა და შექს დერბენდ-ჩოლთან, საბოლოოდ ყველა ეს გზა თბილის-მცხეთას უკავშირდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ მაღალაშვილის სახარების მინაწერში არ იხსენიება სიტყვა „ჰერეთი“, თუმცა კი ამჟამად კატეგორიულად აცხადებენ, რომ ეს მინაწერი ჰერეთის ეკლესიებს შეეხება. საქმე ისაა, რომ სინამდვილეში ჰერეთი მდებარეობდა არა აქ, არამედ ჩამოთვლილი ეკლესიების აღმოსავლეთით კაპალაკსა (ყაბალასა) და მტკვარ-არაქსის შესართავს შორის. ეს იყო ალბანეთის ნაწილი. ამჟამად არასწორად მიიჩნევა, თითქოსდა ჰერეთი ერქვა ტერიტორიას შექიდან გურჯაან-ბოდბის ჩათვლით. ანუ იმ მინაწეალს, რომელსაც ქართულ წყაროებში კახეთი ეწოდება, ხაზგასმითაა აღსანიშნავი რომ ამ წყაროში (მაღალაშვილის სახარების მინაწერში) ის კახეთად მოიხსენიება და არა ჰერეთად. ჩამოთვლილი ეკლესიების სახელებიც მიუთითებს, რომ მათ არაფერი აკავშირებდათ ალბანეთის ეკლესიასთან. მათი სახელები – წმიდა ნინო, წმიდა არჩილი, წმიდა აბო, წმიდა გიორგი მიუთითებს, რომ ისინი ქართული სამყაროს ეკლესიებია, ქართველ განმანათლებელთა, წმინდანთა და მეფეთა სახელობისა და არა ალბანელებისა. თუმცა ს. კარაპეტციანი აყალბებს რა მაღალაშვილის მინაწერს, არწმუნებს მკითხველს, თითქოსდა ეს ეკლესიები ალბანელთა განმანათლებელ ელიშესთან იყო დაკავშირებული. მაღალაშვილის მინაწერში კი, როგორც ითქვა, არ იხსენიება არც სიტყვა „ჰერეთი“ და არც სიტყვა „ელიშე“.

ს. კარაპეტციანი იმასაც კი წერს, თითქოსდა ამ მინაწერში „წმიდა ელიშეს 12 მოწაფე იხსენიება“, მაშინ როცა მინაწერში იხსენიება არა I საუკუნის წმინდანის, არამედ XIV საუკუნის მღვდლის იასე ქიტიაშვილის სახელი, რომელსაც ქალაქ კაკში ჰყოლია 12 მოწაფე, რომელთაც გადაუწერიათ სახარების წიგნები ჩამოთვლილ ეკლესიებში დასარიგებლად.

ს. კარაპეტციანი უხეშად, განუკითხავად აყალბებს წყაროებს.

ასეთი გაყალბება კი, ამ მინაწერის სიტყვებით, ძველდაც ერთ-ერთი ჩვეულება ყოფილა ს. კარაპეტციანის წინამორბედებისა. მასში ნათქვამია – „ცხოვრება ალვანიისა, ესე იგი არს სავანიისა, რომელ დანერა პეტრე ლაგაძემან, ვინმე სომეხმან გა(რყვნა) იგი და საკუთრივ დანერილად გამოაცხადა და სომეხთაც ადვილად იწამეს ჩვეულებისამებრ“.

ალვანია – აღნიშნული ეკლესიების რეგიონის უშუალო მეზობლად, მის აღმოსავლეთით მდებარეობდა და ამიტომ მისი ისტორიის შესწავლაც საჭიროდ იყო ცნობილი.

ვარდიანში ყოფილა წმიდა აბოს ეკლესია.

წმიდა აბო – ქართული ეკლესიის წმინდანი იყო, რომელსაც იცნობდა მთელი ქართული სამყარო VIII ს-სა ანუ წმ. არჩილის ეპოქისა, ეს ეკლესიაც არჩილს უნდა დაუკავშირდეს.

VI. განუხი

განუხის წმ. არჩილის ეკლესია უნდა მდებარეობდეს შაქსა და ვართაშენს შორის. პუნქტი ლანუხი ქურმუხთან ახლოსაა შაქის მხარეს.

მისი ეკლესიის სახელიდან (წმ. არჩილი) ჩანს, რომ ის კახეთში წმ. არჩილის მოღვაწეობასთან არის დაკავშირებული და არა ალბანეთის ეკლესიასთან.

ცნობილია, რომ წმ. არჩილი თავის საბრძანებელში გადავიდა კახეთში არაბთა მპყრობელობისას და იქ მრავალი ქალაქი და ეკლესია ააშენა. მათ შორის ჩანს განუხის ეკლესიაც.

VII. ქიმ-ნუხი

ქიმ-ნუხშია ღვთისმშობლის ეკლესია. კიში – იგივე ქიში, ნაჩვენებია შაქთან ახლოს მდინარე ქიშისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე. იქ მდებარე ეკლესიას მიიჩნევენ „გიშის საეპისკოპოსოდ“.

გიშის ეკლესია, შაქის მახლობლად – მცირე ნაგებობაა, XI ს-ში განუახლებიათ. გ. ჩუბინიშვილი წერდა: „შეუძლებელია მისი მიჩნევა უკვე VI ს-ში არსებულ საეპისკოპოსო კათედრად. საფიქრებელია, რომ გიშის კათედრა X-XII სს-ში გადატანილი იქნა იქვე 5 კმ-ით დაშორებულ ქალაქ ნუხაში. ეკლესია ხელმეორედ გამოყენებული იქნა პასკევიჩის ბრძანებით XIX ს. 50-60-იან წლებში გადმოსახლებული სომხების მიერ“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, გვ. 26).

საერთოდ, სხვაა ქართული წყაროების გიშის საეპისკოპოსო და სხვაა სომხურ-ალბანური გისის საეპისკოპოსო. გისის ცნობილი საეპისკოპოსოს მდებარეობა ივარაუდება მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე გარდმან, შაკაშენ, უტის რეგიონში, კერძოდ კი პარტავთან ახლოს, მის ჩრდილოეთით (იხ. ბ. არუთინიანის სომხეთის რუკა), ხოლო ქართული გიშის საეპისკოპოსო სულ სხვა რეგიონში – შექთან მდებარეობდა.

შაკიხი ერქვა შექსა და მის რაიონს. სომხური წყაროების „გარდმანი“ (გარდაბანი) და ქართული შაკიხი – ერთმანეთის მეზობლები იყვნენ. ერთი მტკვრის მარჯვენა, ხოლო მეორე მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა. ეს საინტერესოა ჩელეთის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის.

კახეთის ქალაქი ჩელეთი უნდა ვეძიოთ შექის რაიონში, რადგანაც მის მშენებლობაში გარდაბნელები მონაწილეობდნენ.

მართლაც, სოფელი „ჩალეთი“ ს. კარაპეტიანის რუკაზე მდებარეობს ვართაშენ-ვარდაშენთან ახლოს, მის დასავლეთით. ამ ჩალეთის გასწვრივ – მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, როგორც აღვნიშნეთ, ისტორიული გარდმანის პროვინცია მდებარეობს.

ქართლის ცხოვრება წერს – „კახოსს მისცა კავკასიასა და კახეთის მთა-სა შორის, არაგვთგან ვიდრე ტყეცბადმდე, რომელ არს საზღვარი ჰერეთისა და ამან კახოს ალაშენა ჩელეთი, კუხოს შეენია შენებასა ჩელეთისასა, რამეთუ დედა ციხე კახოსის ხვედრი იყო და მისცა კახოსს შენენისათვის და შეენია შენებასა ჩელეთისასა, რომელსა ბერ ერქვა პირველშენებელსა კახეთისასა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 9).

ჩელეთის საეპისკოპოსო ვახტანგ გორგასალის დროს იხსენიება ხორნაბუჯსა და აგარაკს შორის, ეს აგარაკი მდებარეობდა „ხუნანის გამართებით (იქვე, გვ. 199).

ამ განლაგებიდან ჩანს, რომ ჩელეთის საეპისკოპოსო მდებარეობდა ხორნაბუჯ-ხუნანის რეგიონში, ანუ იქ სადაც ჩვენ ვვარაუდობთ ქალაქ ჩე-

ლეთის მდებარეობას, შაქსა და ვართაშენს შორის, როგორც აღვნიშნეთ აქ მართლაც მდებარეობს პუნქტი ჩალეთი თავისი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიით (ს. კარაპეტიანი, 2005, რუკა, გვ. 252).

ამ რეგიონში უნდა ყოფილიყო ტყეცა – საზღვარი ჰერეთთან, კერძოდ კაბალა-ყაბალსა და ვართაშენს შორის, აქ გამავალ მთას „გურჯი დაღის“ იქაურები საქართველოს საზღვრად მიიჩნევდნენ.

ამ მთის დასავლეთით ზაქათალა, კახისა და ბელაქანის რაიონებში ისტორიულად მდებარეობდნენ კახეთის სამეფოს დედაქალაქები ბაზარქალაქ-ზაგემი და სხვა სამეფო რეზიდენციები, აქ იყო კახეთის ყველაზე ნაყოფიერი მიწა-წყლი, სხვა ტერიტორიები კახეთისა – ძირითადად ნაკლებდასახლებული იყო.

ჩვენი კვლევით „კახეთის მთას“ უწოდებდნენ გომბორის ქედს. ის კახეთსა და კუხეთს ერთმანეთისაგან ჰყოფდა.

მიწები არაგვიდან გულგულა-ტყეცამდე ანუ კაბალა-ხილხალამდე – კახეთს ეკუთვნოდა. მართლაც, მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით ხილხალა – საქართველო-ალბანეთის საზღვრად მიიჩნეოდა.

ყაბალაზე გადიოდა ჩორსა და განძა-ალბანეთს დაკავშირებული გზა. ამ გზით შემოდოდნენ ჩორ-დერბენდიდან ალბანეთის ეკლესიების დასანგრევად ჩრდილოკავკასიელები.

როგორც ითქვა, ეს რეგიონი, ანუ ზაქათალა-კახი-ბელაქანის მომცველი მიწა-წყალი სპარსეთმა მიიტაცა – სადაც მისი ქართველი მოსახლეობა ძირითადად ასიმილირდა ჩრდილოკავკასიიდან ჩამოსახლებულ ლეკებში, რომელთაც სამართავად გადაეცათ კიდევაც ეს ტერიტორიები.

ბელაქანის რაიონში განსაკუთრებულად, და საერთოდ საინგილოში, ბევრი ლეკი მიუთითებდა თავის ქართულ წარმოშობას, მაგალითად, გალაჯოვეების წინაპრები ვაჩნაძეები ყოფილან, ნასტაგალოვებისა – ერისთავები. ბევრ ლეკს სცოდნია, რომ მათი წინაპრები ქართველები იყვნენ, და სცოდნიათ კიდევ თავიანთი ქართული გვარები.

ქიშ-ნუხამდე ანუ გიშისწყლამდე მიწა-წყალი კახეთად ითვლებოდა. გიშის ტაძარი, როგორც აღვნიშნა ქ. ნუსხალის (შექის) ჩრდილოეთით 6 კმ მოშორებით მდებარეობდა. გიშის საეპისკოპოსო – ვახტანგ გორგასლის დაარსებულად ითვლება. ისტორიულად გიში ასამ და ასათ გრიგოლისძეებს ეკუთვნოდათ.

ასათ გრიგოლისძეს საღირ კოლონკელისძისგან მძლავრობით მიუტაცნია ჰერეთის ერისთავობა და ასევე მას მიუტაცნია არიშიანისაგან ადგილი საქართველოს სახელმწიფო დარბაზში (პარლამენტში), კერძოდ ის „დაჯდა სასთაულით“ არიშიანის ადგილზე დარბაზობის დროს.

ასათ გრიგოლისძემ ჰერეთის ერისთავობა გადასცა თავის შვილს გრიგოლს.

ოქროს ხანის პერიოდში ასათ გრიგოლის ძის მონოდებით ანუ „წვევით“ საქართველოს ჯარმა დალაშქრა ქვეყანა „განძას ქვემოთ ბელაყნამდის, რახსის პირი მასისამდე“ (ქ.ც., II, გვ. 40).

„განძის პირის“ ქვეყანა – ჰერეთის მოპირდაპირე მხარეს, მტკვრის მეორე, მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა. ჰერეთში შედიოდა არეში ანუ არიში. ყვარყვარე ათაბაგმა 500 კაციით ილაშქრა არეშში. იქაური ვაჭრის დასასჯელად, მან გაიარა ფარავნის ტბა, დმანისი, ხუნანი, „განვიდა მტკვარს და მივიდა არეშს“.

ხუნანიდან გზა მიემართებოდა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს მხარეს და თანამედროვე მინგეჩაურის ტბის ოდნავ ქვემოთ კვეთდა მტკვარს. ამ მხარეს მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე ყოფილა არეში.

მაშასადამე, ქართველთა წინაპრების ქართლოსისა და კახოსის დროიდან ეს მიწა-წყალი ქართულ სახელმწიფოებრივ სფეროში შედიოდა, ხოლო შემდგომ, ვახტანგ გორგასლის, წმ. არჩილ მეფის თუ ათაბაგების ეპოქაში ქართულ საეკლესიო იურისდიქციაში, ამას მიუთითებს გიშის ქართული საეპისკოპოსოს, ქიშნუხის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის, ვარდიანის წმიდა აბოს და განუხის წმიდა არჩილ მეფის ქართული ეკლესიების არსებობა.

ამ მხარეში, როგორც აღინიშნა, მდებარეობდა კახეთის ძველი ქალაქი ჩელეთი (და არა ერწო-თიანეთში, ამჟამინდელ სიონის წყალსაცავთან, როგორც ამჟამად მიიჩნევა).

ქართლის ცხოვრებით ჩელეთი – მნიშვნელოვანი ნაგებობა ყოფილა, მართლაც ამ ნაგებობათა ნაშთი დღემდეა შემორჩენილი შაქის რაიონის სოფელ ჩელეთში, რომელსაც გ. მარჯანიშვილი „ჯალეთს“ უწოდებს. კერძოდ, აქ შემორჩენილია დიდი სასახლის ნანგრევები, მისი სიგრძე 16-17 მეტრია. აქვეა ჩელეთის ანუ ჩალეთის, ჯალეთის ეკლესია.

VIII. ვართაშენი

ვართაშენის ეკლესია – წმ. ელიას სახელობისა.

სოფელი ვართაშენი მდებარეობს შაქის აღმოსავლეთით, ყაბალა, კაპალაკის მარცხნივ. XVIII ს-ში ვართაშენში მცხოვრები უდები თავიანთ თავს უწოდებდნენ ასე – „ვართ ალბანელები და ეროვნებით უტიელები“ (გ. მარჯანიშვილი, გვ. 51).

არცახი და უტი ერქვა არმენიზებულ ალბანურ პროვინციებს ვართაშენის გასწვრივ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. არცახელებმა და უტიელებმა შეძლეს გამირულად შეენარჩუნებინათ ქრისტიანობა ალბანეთის ისლამიზაციის საუკუნეებში, მაგრამ საბოლოოდ უტიელები იძულებულნი გახდნენ დაეტოვებინათ უტის რეგიონი და თავი, მახლობლად, ჯერ კიდევ ძლიერ საქართველოში ვართაშენისათვის შეეფარებინათ. საქართველოს სახელმწიფოებრივი სიძლიერის დროს უტიელები თავდაცვის მიზნით გადასახლდნენ ისტორიული ალბანეთიდან ანუ მტკვრის მარჯვენა სანაპირო ქვეყნიდან, იქვე მახლობლად – მარცხენა სანაპიროზე – ანუ საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორიაზე.

უტი ერქვა ალბანურ პროვინციას სწორედ ვართაშენის მოპირდაპირე მხარეს მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. ამ პროვინციას ასევე ერქვა მეორე

სახლი „არანდაკი“ (არანის ქვეყანა) – მის ხალხს უტიელები ერქვა პროვინციის სახელის მიხედვით.

სოფელ ვართაშენში, რომელიც ახლა ქალაქი და რაიონული ცენტრია რამდენიმე ეკლესია არის.

ვართაშენი იხსენიება 1310 წლის განსახილველ დოკუმენტში.

XIX საუკუნეში სოფელში ყოფილა სამასი კომლი მოსახლე. მათ შორის ასი კომლი ყოფილა ქართველი მართლმადიდებლების ოჯახი და მათ გარდა უტიელებიც (უდინები).

ეს აღწერა იმით არის საინტერესო, რომ ს. კარაპეტციანის სიტყვით, ის ჩაუტარებია თვით სომეხ სამღვდელოებას XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. სომეხი სამღვდელოება კი ტენდენციურად იყო განწყობილი, რაც გამოიხატებოდა იმით, რომ ყოველი ხერხით ცდილობდნენ დოკუმენტებში გაეზარდათ მოსახლეობაში სომეხთა ანუ მონოფიზიტთა რიცხოვრივი რაოდენობა.

მიუხედავად ამ მდგომარეობისა, მათი აღწერით სოფელ ვართაშენის მოსახლეობის ერთი მესამედი ქართველი მართლმადიდებელი ყოფილა. არა ზოგადად მართლმადიდებლების რიცხვი ყოფილა ასეთი, არამედ ეთნიკური ქართველებისა.

ამ სოფელში ასევე ცხოვრობდნენ ეგრეთწოდებული უდინები (უტიელები), სომხები, ებრაელები და სუნიტი მუსულმანები.

1890 წლისათვის მოსახლეობის ნილობრივ რაოდენობაში ქართველი მართლმადიდებლების რიცხვი შემცირებულია. კერძოდ, ამ წელს ვართაშენში მოსახლეობდა 680 ოჯახი (კომლი). მათგან 450 ყოფილა მონოფიზიტური აღმსარებლობისა (მონოფიზიტთა შორის ჩამოთვლილები არიან ეთნიკური სომხები და ეთნიკური უდინები), 150 ყოფილა მართლმადიდებლური ქართული ოჯახი, 200 ებრაული და 30 მუსულმანური. სომეხთა და მონოფიზიტ უდინთა საერთო რაოდენობა ყოფილა 1463 კაცი. აღწერის მასალებიდან ჩანს, რომ ოჯახი შედგებოდა 3-4 კაცისაგან, ამიტომაც უნდა ვივარაუდოთ ვართაშენის 150 ქართული ოჯახი შედგებოდა 450-600 კაცისაგან.

კიდევ ერთი აღწერა ჩაუტარებიათ 1913 წელს და ამ დროს ვართაშენში ცხოვრობდა 2914 კაცი (ს. კარაპეტციანი, შუა საუკუნეთა არქიტექტურის ძეგლები საკუთრივ ალბანეთში, შაქისა და კაპალაკის გავარებში, წიგნი „Кавказ и Византия“, #6, 1988, გვ. 246).

ამ აღწერათა შემდგომ დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი, რასაც მოჰყვა რევოლუციები და საქართველო-აზერბაიჯანის კონფლიქტი საინგილოსათვის, გასაბჭოება, საინგილოს დაუფლება აზერბაიჯანის მიერ. ქართველთა მიზანმიმართული დევნა ამ რეგიონში. ამ მიზეზის გამო ვართაშენის ქართველობა იძულებული გახდა გადმოსახლებულიყო საქართველოში კერძოდ, კახეთში. საქართველოში დასახლების შემდგომ ისინი მუდმივად აცხადებდნენ, რომ ისინი იყვნენ ეთნიკური ქართველები და აღწერებშიც ქართველებად ეწერებოდნენ. მაგრამ მათ ეთნიკურ ვინაობაში ეჭვი შეიტანეს თბილისის სამეცნიერო წრეებმა. ქართიზაციის თეორიის გავლენით

ისინი აცხადებდნენ რომ კახეთში ჩასახლებული ვართაშენელები იყვნენ არა ეთნიკური ქართველები, არამედ უდინები, რადგანაც ვერ წარმოედგინათ აზერბაიჯანის შორეულ სოფელში ქართული მოსახლეობის ცხოვრება. თბილისელი მეცნიერები მრავალ სამეცნიერო ექსპედიციას აწყობდნენ კახელ ვართაშენელებთან, უმტკიცებდნენ მათ, რომ ისინი იყვნენ არა ქართველები, არამედ ეთნიკური ალბანელების ბოლო, გადარჩენილი მცირე რაოდენობა, უდინები. მოუწოდებდნენ შეესწავლათ და აღედგინათ თავიანთ მეტყველებაში უდინური ენა. ეს მაშინ როცა XIX საუკუნის სომხური აღწერებითაც კი აზერბაიჯანის ვართაშენში ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ ქართულ და უდინურ ოჯახებში და მათ კარგად იცოდნენ თავიანთი ეთნიკური ვინაობა.

ვართაშენში ქართველებს თავიანთი ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიაც ჰქონიათ და ასევე იქვე ყოფილა მონოფიზიტური ეკლესიაც, ხოლო ვართაშენის გარეუბნებსა და სასაფლაოებზე სხვა ეკლესიებიც მდგარან. ქართული 1310 წლის საბუთის მიხედვით ვართაშენში მდგარა წმინდა ილია წინასწარმეტყველის („ელიას“) სახელობის ეკლესია. ეს ეკლესია პასკევიჩის შემდგომ XIX საუკუნეში ჩასახლებულ ყარაბახელ სომხებს თავისებურად, მონოფიზიტურად გადაუკეთებიათ და მისთვის უწოდებიათ ალბანეთის განმანათლებელ მოციქულ ელიშეს სახელი. შეუთხზიათ ლეგენდაც, რომ თითქოს იქ არის დაკრძალული ამ მოციქულის ორი მონაფე, რომელზეც აღმართული არის სამლოცველო. ამ ლეგენდას ს. კარაპეტიანი ამატებს კიდევ ერთ სიახლეს, რომელიც შეიძლება ითქვას არის სრული უზუსტობა და არასწორი ინფორმაცია, თითქოსდა მოციქულ ელიშეს მონაფეთა საფლავებზე აღმართული სამლოცველოები მოხსენიებულია 1310 წლის ჩვენს მიერ განსახილველ ქართულ დოკუმენტში. სინამდვილეში ამ დოკუმენტში ნახსენებია ვართაშენის წმიდა ილია წინასწარმეტყველის სახელობის ეკლესია და მასში საერთოდ არ იხსენიება არც მოციქული ელიშე და არც მისი მონაფეები. ჩვენი თვალსაზრისით ვართაშენში შესაძლოა არც იყო ძველი სომხური ეკლესიები, რადგანაც ს. კარაპეტიანის მიერ გამოქვეყნებული სომხური წარწერები XIX საუკუნეს განეკუთვნება.

როგორც აღინიშნა, ვართაშენის რაიონშია სოფელი ჩაღეთი (ჭაღეთი) ანუ ჩეღეთი, ჩანს უძველესი კახური ქალაქი. მას ჯაღეთსაც უწოდებენ.

ამ მიდამოებში, გ. მარჯანიშვილის სიტყვით, „ძველი შაქისა და ხაჩმაზის გამყოფ ქედზე, საქართველოსთან დაკავშირებული კიდევ ერთი სახელი – „გიურჯი დალი“ (ქართველთა მთა) არის დაფიქსირებული. გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ ვართაშენისა და ჭაღეთის სიახლოვეს გადიოდა საქართველოს საზღვარი“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, 2005, გვ. 40).

როგორც აღინიშნა სოფელ ჩეღეთ-ჭაღეთში არსებობს სასახლის ნაშთი, რომელსაც გ. მარჯანიშვილი „ტიპიური კახური სასახლეების მსგავსს“ უწოდებს.

ასევე აღინიშნა, რომ სოფელ ნიჯისა და ვართაშენის მცხოვრებ უძებს პეტრე I-ისათვის, XVIII ს-ში გაუგზავნიათ წერილი. უძების თქმით ისინი „აღბანელები და ეროვნებით უტიელები“ არიან. ამ განსაზღვრებაში, აღბანელებისა და უძების ცნება არ ფარავს ერთმანეთს“ (იქვე, გვ, 51).

მტკვრის მარჯვენა მხარეს მდებარე რეგიონს სომხურად „უტი“ და ასევე „არანდაკი“ ერქვა (იხ. არუტუნიანის რუკა).

ძველი „უტიკის“ ანუ უტის პროვინციაში მდებარეობდა აღბანეთის დედაქალაქი პარტავი (ბარდა) – „უტიდან ვართაშენში გადასახლებულ უტიელებს XVIII ს-ში ჯერ კიდევ ახსოვდათ თავიანთი ეთნიკური ვინაობა, ისინი იყვნენ ძველი აღბანეთიდან, ამავე დროს კი იყვნენ უტიელები, ანუ ძველი უტიკის მცხოვრები, ტომობრივად უტები ანუ უძები.

XV-XVI საუკუნეებში, ძველ რეგიონში, როცა ქრისტიანთათვის იქ ცხოვრება გაძნელდა, როგორც ითქვა, მათ თავი შეაფარეს ჯერ კიდევ საქართველოს სახელმწიფოში შემავალ შაქი-ვართაშენის რეგიონს, რომელიც მართალია უკვე იწყებდა გამაჰმადიანებასა და სეპარატიზმის გზას ადგა, მაგრამ ვართაშენსა და მის შემოგარენში გაცილებით უკეთესი მდგომარეობა იყო ქრისტიანთათვის.

ვართაშენში, უტიელებს ცხადია დახვდათ ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა და ეკლესია. აქვე, ჩანს ეთნიკური სომხური მოსახლეობაც გაჩნდა. ამის შედეგად ვართაშენში აღმოჩნდა ქართული, უტიური, სომხური, ებრაული და მაჰმადიანური მოსახლეობა.

XVIII ს-ში, როგორც პეტრე I-სადმი მიმართვიდან ჩანს, ამ უძინებს (უძებს) კიდევ ახსოვდათ, რომ ისინი აღბანელები და ამავე დროს უტები იყვნენ.

შემდეგში, ვართაშენის ქართულ მოსახლეობას უფრო და უფრო გაუჭირდა ამ რეგიონში ცხოვრება, რადგანაც შაქში მაჰმადიანური ხელისუფლება გაძლიერდა, კახეთის დიდი ნაწილი კი შაჰ-აბასმა კახეთის სამეფოს ჩამოაცილა, ამავე დროს სპარსელთა ნებით შეიქმნა კაკელისენის განდგომილი რეგიონი, რომლის მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა აღმოჩნდა ლეკური მმართველობის ქვეშ. ამ რეგიონის ქართველები შესაბამისად ლეკდებოდნენ და მაჰმადიანდებოდნენ.

ამგვარ პირობებში მით უმეტეს გაუჭირდებოდა ვართაშენის ქართველებს, ისინი ჩანს ასიმილირდნენ უტიელებსა, სომხებსა და მაჰმადიანებში. თუმცა, მაინც, XIX ს-ში მათი რაოდენობა 600 ყოფილა, ისინი XX ს-ში ზინობიანში გადასახლდნენ და უკვე ნაწილობრივ დაკარგული ჰქონდათ თვითშემეცნება, მაგრამ მაინც სჯეროდათ, რომ გადარჩენა მხოლოდ საქართველოში შეეძლოთ და ამიტომაც მისკენ ისწრაფოდნენ საბოლოოდ დასაფუძნებლად.

ქართიზაციის თეორია საინგილოს შესახებ

როგორც აღინიშნა, განუხში ანუ ღანუხში მდებარეობდა წმიდა არჩილის ეკლესია და ნახსენებია 1310 წლის მალალაშვილის სახარების მინაწერში, დასახელებულია ვარდიანის წმ. აბოსა და ქიშნუხის ღვთისმშობლის ეკლესიათა შორის. მაშასადამე ის ახლოს ყოფილა ქიშნუხთან და ვართაშენთან. მისი ადგილმდებარეობა ამჟამად ერთმნიშვნელოვნად ცნობილი არ არის. ს. ერემიანი მას ალბანური ოლქის ხენის სახელს უდარებს და ათავსებს ზაქათალას რაიონში.

ქართველი მკვლევარები, როგორც გ. მარჯანიშვილის წიგნიდან ჩანს, მიიჩნევენ რომ ჩვენს განსახილველ რეგიონში (ანუ მდინარე ალაზნის ქვემო წელზე და საინგილოში) ქართველობა არ იყო მკვიდრი მოსახლეობა და იქ ქართველები მოხვდნენ მიგრაციის პროცესის შედეგად. გ. მარჯანიშვილი ამის შესახებ წერს – „პოლიტიკურმა პროცესებმა შექმნა ჰერეთში აღმოსავლურ ქართული ტომების მიგრაციის პირობები. VIII საუკუნისათვის უკვე დასრულებული ჩანს ჰერეთის გაქართლების პროცესი“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, 2005, გვ. 50).

გ. მარჯანიშვილი ისე, როგორც სხვა ყველა ჩვენი ეპოქის მკვლევარი, ჩვენს მიერ განსახილველ რეგიონს არაქართულ ქვეყანად მიიჩნევს, რომლის ქართიზაცია ანუ როგორც გ. მარჯანიშვილი უწოდებს – „გაქართლება“ – VIII საუკუნისათვის დასრულდა.

ეს მოსაზრებანი მთლიანად ეწინააღმდეგებიან ძველ ქართულ წყაროებს რომელთათვისაც ქართველობა იყო ერთიანი ეთნოსი, ერთიანი ხალხი, რომლითაც დასახლებული იყო ჩვენი რეგიონი.

ამავე თვალსაზრისს ავითარებს V საუკუნეში მოვსეს ხორენაცი. კერძოდ, ის თავის ცნობილ სომხეთის ისტორიაში წერდა, რომ წმ. ნინომ იქადაგა კლარჯეთიდან მასქუთებამდე და ამ რეგიონის მოსახლეობა ანუ კლარჯეთიდან მასქუთებამდე მცხოვრები ხალხი თავისი ტკბილი და ადვილად გასაგები ენით მოაქცია.

ხორენაცი წერს – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებშიც დაემოძღვრა. მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე, მასქუთთა საზღვრამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ.172).

მოვსეს ხორენაცი, რომელიც კარგად იცნობდა ქართულ სამყაროს იყენებდა ქართულ წყაროებს და ცხოვრობდა თითქმის წმ. ნინოს ეპოქაში არსად აღნიშნავს, რომ კლარჯეთიდან მასქუთებამდე მცხოვრები ხალხი იყო მრავალენიკური, პირიქით ხორენაცი წმ. ნინოს ერთმნიშვნელოვნად უწოდებს ქართველთა განმანათლებელს. მისი სიტყვით კლარჯეთიდან მასქუთებამდე ქართველი ხალხის საცხოვრისი იყო, სადაც წმ. ნინომ იქადაგა.

როგორც ცნობილია, IV საუკუნისათვის მასქუთები ან მასაგატები ცხოვრობდნენ მტკვარ-არაქსის შესართავიდან ჩორ-დერბენტამდე. აქედან მოვსეს ხორენაცის მიერ წმ. ნინოს მიერ მოქცეული მასქუთებამდე მცხოვრები ქართველობის საცხოვრებელი არეალი მოიაზრებოდა მტკვარ-არაქსის შესართავამდე. ამ არეალში თავსდება ისტორიული ჰერეთი. შესაბამისად, ჰერეთი ქართველებით ყოფილა დასახლებული, რომელთაც ესმოდათ ქართველთა განმანათლებლის ენა. აქედან გამომდინარე არასწორია ქართიზაციის თეორია, რომელიც მიიჩნევს, რომ ჰერეთის მხარე VIII საუკუნისათვის „გაქართველდა“ („VIII საუკუნისათვის უკვე დასრულებული ჩანს ჰერეთის გაქართლების პროცესი“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, 2005, გვ. 50). ქართიზაციის ეს თეორია გამეორება და გაღრმავებაა XIX ს. სომხური საისტორიო შეხედულებებისა, რომელიც საერთაშორისო სამეცნიერო ბრუნვაში შეიყვანეს პროფესორმა ქ. პატკანოვმა და აკადემიკოსმა ნ. მარმა.

მაღალაშვილის სახარების მინაწერის მიხედვით აქვე, სოფელ ლექართში, მდებარეობდა წმ. ნინოს ეკლესია. ამ ეკლესიის სახელი უნდა წარმოადგენდეს მის არეალში წმ. ნინოს მოღვაწეობის ანარეკლს, ანუ ამ ეკლესიის სახელი – წმ. ნინოს – არაა შემთხვევითი და ეთანადება მოვსეს ხორენაცის ცნობას. აქ წმ. ნინოს ქადაგების შესახებ. შესაბამისად, იქ მდებარე სოფლის – ღანუხის სახელწოდებაში ჩვენ არ უნდა ვეძიოთ ალბანური კვალი. მისი სახელი ისევეა ნაწარმოები როგორც სხვა მრავალი პუნქტის სახელი საქართველოში, გ. მარჯანიშვილი სოფელ ღანუხის სახელს უკავშირებს ალბანეთში მცხოვრებ ერთ-ერთი ტომის ხენუკების სახელს.

როგორც აღვნიშნეთ, ღანუხის ეკლესია წმ. არჩილ მეფის სახელზე იყო აგებული. ეს მიუთითებს, რომ ამ რეგიონში უღვანია წმ. არჩილ მეფეს VIII საუკუნეში მურვან-ყრუს დროს, მართლაც, ეს დასტურდება ქართული წყაროებით, რომელნიც მიიჩნევენ, რომ კახეთის ამ რეგიონში მრავალი ციხესიმაგრე ქალაქი და ეკლესია ააგო წმ. არჩილ მეფემ. საზოგადოდ კი, როგორც აღინიშნა, 1310 წლისათვის ამ რეგიონის მრავალი ეკლესია ატარებდა ქართულ სახელს – წმ. ნინო, წმ. არჩილი, წმ. აბო, მათ ემატება წმ. გიორგის, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა და ყოვლადწმიდა სამების ეკლესიები.

როგორც ითქვა, გვიან პერიოდში უფრო მეტად XVIII საუკუნეში პასკევიჩის შემდეგ ყარაბაღიდან ჩამოსახლებულ სომხებს ხელში ჩაუგდიათ უკვე გაუკაცრიელებული ძველქართული ეკლესიები და დაურქმევიათ მათთვის ახალი სახელები – წმ. რიფსიმე, წმ. ელიშე და სხვა მსგავსი, თუმცა შეუცვლელად დაუტოვებიათ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ეკლესიათა სახელები. როგორც ცნობილია სომხურ ეკლესიებს ნაკლებად არქმევდნენ ასეთ სახელებს. ისინი უფრო მეტად არქმევდნენ წმ. გრიგოლს, წმ. გაიანეს, წმ. რიფსიმეს, ასტვაცაცინ, სტეფანოსი და სხვა მსგავსი.

ქართველი მკვლევარები, როცა ისინი ისტორიულ კახეთს ჰერეთად მიიჩნევენ, ვფიქრობ შეცდომას უშვებენ იმის გამო, რომ უმართებულოდ საზღვრავენ პუნქტ ტყე-ტბა-გულგულას ადგილმდებარეობას.

ქართლის ცხოვრების თანახმად პუნქტი გულგულა მდებარეობდა კახეთისა და ჰერეთის საზღვარზე.

ივანე ჯავახიშვილის კვლევებით უკვე ლეონტი მროველს აღარ სცოდნია მისი (გულგულას) ზუსტი ადგილმდებარეობა, მითუმეტეს ის არ უნდა სცოდნოდა ვახუშტის. ამიტომაც ის მხოლოდ ვარაუდობდა, რომ გულგულა ეწოდებოდა თელავის ჩრდილოეთით მდებარე სოფელს. გულგულას მეორე სახელიც ერქვა „ტყეტბა“. ეს სახელი (ტყეტბა) ჩანს ქართულ სამყაროში საკმაოდ გავრცელებული იყო. მაგალითად ამჟამადაც კი ტყეტბა ეწოდება მდინარე ძუსას ხეობაში საზანო – ზესტაფონის, მეორე, შემოვლით, არამთავარ გზაზე მდებარე ერთ-ერთ ადგილს. ასეთი ტყეტბიანი ადგილი მრავალი უნდა ყოფილიყო მცენარეულობითა და მწვანე საფარით სახელგანთქმულ კახის, ზაქათალასა და ბელეჩნის რაიონებში.

მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით საზღვარი ალბანეთსა და საქართველოს შორის გადიოდა სოფელ ხილხალაზე, ჩორისა და ალბანეთის დამაკავშირებელ გზაზე. ეს გზა გადიოდა ქ. ყაბალასთან. ვართაშენ ჩრდილოკავკასიის დამაკავშირებელ ამ გზაზე მდებარეობს ამავე ეტიმოლოგიის პუნქტი ფილფილა.

სახელები ფილფილა, ხილხილა და გულგულა, როგორც აღინიშნა მსგავსი ეტიმოლოგიისაა და რადგანაც, ამჟამადაც კი აქ, ფილფილასთან მდებარე ქედს „გურჯი-დალს“ მიიჩნევენ ძველი საქართველოს საზღვრად, და ხალხური მეხსიერება ხაზგასმით მიუთითებს აქ ძველი საქართველოს საზღვრის არსებობას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტყე-ტბა-გულგულა ერქვა თანამედროვე სოფელ ფილფილას. ეს სოფელი მართლაც ტყეებსა და მდინარეთა ჩანჩქერებშია ჩაფლული და მისი მომცველი რაიონი მთელ აზერბაიჯანში საუკეთესო საკურორტო ზონად ითვლება.

როგორც აღინიშნა, ეტიმოლოგიურად ფილფილა და გულგულა ერთმანეთის მსგავსია, ამიტომაც ძველი ქართული წყაროების ანალიზიდანაც ჩანს, რომ სასაზღვრო პუნქტი გულგულა უნდა იყოს იგივე ფილფალა, ანუ ვართაშენის რეგიონში უნდა ყოფილიყო ისტორიული პუნქტი გულგულა – საზღვარი კახეთსა და ჰერეთ-ალბანეთს შორის.

ჰერეთი ჩვენი კვლევით ერქვა მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას ალაზან-იორის შესართავიდან და ფილფილა-გულგულადან მტკვარ-არაქსის შესართავამდე, ხოლო საკუთრივ ალბანეთი ერქვა მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანას, განძა-უტიკ-არცახის რეგიონს მტკვარ-არაქსის შესართავამდე და იმის იქით კასპიის ზღვამდე ბასკანის ჩათვლით.

1923 წელს ივანე ჯავახიშვილის რედაქტორობით გამოცემულ რუკაზე ხილხალა, ვართაშენ-შაქის რეგიონში მდებარეობს, თუმცა ცნობილი არის მეორე საქართველოს ალბანეთის საზღვარზე მდებარე პუნქტი, თითქმის ამავე სახელისა: „ხილხილა“. მაგრამ ის მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა, ხოლო ჩვენი ხილხალა იგივე თანამედროვე ფილფილაა, ესაა

ძველი გულგულა, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, იქამდე აღწევდა უძველესი ისტორიული კახეთი.

აქვე, ვართაშენ-ფილფილა-გულგულასთან ახლოს, მათ დასავლეთით, უნდა ყოფილიყო კახეთის უძველესი ქალაქი ჩელეთი. ამის დასტურია ისიც, რომ მისი სახელი დღესაც ცოცხალი არის აღნიშნულ რეგიონში შაქსა და ვართაშენს შუა. მას, როგორც ითქვა, ამჟამად ჩაღეთს უწოდებენ.

მართალია სახელი ჩელეთი ემსგავსება ძველქართულ ქალაქ ჟალეთის სახელს, მაგრამ ჩელეთი ჟალეთი არ არის, ერთი შემგომდროინდელ სიონის წყალსაცავთან მდებარეობდა, ხოლო მეორე შაქ-ვართაშენის რეგიონში. ამ რეგიონის ეკლესიების ქართული სახელები უეჭველად მიუთითებს, რომ ეს რეგიონი ქართველებით მჭიდროდ იყო დასახლებული და საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. ამ რეგიონის ქართველობა, როგორც აღინიშნა უკიდურესად დააზარალა შაჰ-აბასმა, როცა მან ეს მიწა-წყალი კახეთს ჩამოაცილა და სამართავად დაღესტნელ ლეკებს გადასცა. ამ პროცესმა ქართველების ასიმილაცია, რაოდენობის მკვეთრი შემცირება გამოიწვია. ქართველების რაოდენობა აქ კიდევ უფრო შემცირდა XX საუკუნის დასაწყისში სომეხ-აზერბაიჯანელთა კონფლიქტის დროს, ამ დროს მათ მიატოვეს სოფელი ვართაშენი, ასევე სოფელი ნიჯი და თავი შეაფარეს თავიანთ ისტორიულ მშობელ ქართველ ერს, საქართველოს მიწა-წყალს.

1918-1922 წლებში მღვდელ ზინობი სილიკაშვილის მეთაურობით ისინი ვართაშენიდან გადასახლდნენ ყვარლის რაიონში. სულ, როგორც ჩანს, ჩამოსახლებულა 600 კაცამდე. მართლაც, როგორც აღინიშნა 1890 წელს ვართაშენში 150 ქართულ-მართლმადიდებლური ოჯახი ყოფილა. რაც ალბათ გულისხმობს 600 კაცამდე სულადობას, რომელთაც ყვარლის რაიონში სოფელი ზინობიანი დაუარსებიათ. მათაც ამჟამად უდინებს უწოდებენ.

წმ. არჩილ მეფის კახეთში მოღვაწეობა

მაღალაშვილის სახარების მინაწერში დაცული ცნობის მიხედვით კახეთის სოფელ განუხში მდებარე ეკლესია იყო წმიდა არჩილ მეფის სახელობისა, რაც საფუძველს გვაძლევს მოსაზრებისა, რომ ეს ეკლესია არჩილ მეფის მიერ იყო აგებული. მართლაც, ქართლის ცხოვრების ცნობით კახეთში არჩილს მრავალი ეკლესია აუგია.

ქართლის ცხოვრება წერს:

„ამის შემდგომად მოვიდა არჩილ კახეთად და ყოველთა ტაძრეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი და აზნაურ ყვნა იგინი, აღაშენა ეკლესია საძმორს, შიერთო ცოლი ასული გურამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთაგან ვახტანგ მეფისათა ბერძნის ცოლისა ნაშობთა და დაჯდა ნუქეთს და აღაშენა კასრი და ხევსა ლაკუასტისასა აღაშენა ციხე და პოვნა ნუქეთს მთავარნი, რომელთადა მიებოძა ვახტანგ მეფესა ნუქეთი, და იყო მაშინ რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა, სახელით აბუხუასრო და არ ინება მისგან წაღებად ნუქეთი და აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატს ორთა წყალთა შუა. ხოლო ნუხპატელნი უწინარეს იყვნენ კაცნი წარმართნი და მხეცისბუნებისანი, არამედ ყრუსა მოესრა სიმრავლე მათი და იძულებით მონათლნა არჩილ იგინი.

განძლიერებულ იყვნეს სარკინოზნი ქუეყანასა რანისასა; დაეპყრათ გაზირი და სომხეთი და ჰბრძოდა მასლამა ბერძენთა, ხოლო ძმისწულნი ადარნასე ბრძმისანი, რომელთა დასწუნეს მამის ძმასა თვალნი, წარმოვიდეს ტარონით შაკიხად, სამნი ძმანი და დაემკვიდრნეს მუნ ბრძანებითა არჩილისათა, რამეთუ ყოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი უმკვიდრო ქმნილ იყო, ხოლო ჰერეთი და კახეთი ჭალაკთა და ტყეთაგან უკეთუ დარჩომილ იყო, და დაემკვიდრნეს სამნივე იგი ძმანი ვიდრე გულგულამდის.

მასვე ჟამსა პიტიახში ვინმე არა შეეშუნეს კლარჯეთს, სხუად წარვიდეს ნახევარნი მათგანნი და შეიპყრეს კლდე ერთი ტაოს, რომელს ერქვა კალმახი და აღაშენნეს ციხედ. ხოლო ნახევარნი მოვიდეს კახეთს არჩილის თანა. ერთსა მათგანსა მისცა ცოლად ნათესავისაგან აბუხუასროსა, რამეთუ დაქურივებულ იყო იგი და არა ესუა ქმარი, და მიუბოძა ნუქეთი ციხით და კასრითურთ. ჟამთა მათ დაეცადნეს სარკინოზნი შემოსვლად ქართლად ყურესა წარსვლითგან წელიწადსა ორმოცდამეათესა. აქა ჟამამდე არღარა შემოვიდოდეს, არამედ მიიღებდეს ხარკსა ერისთავთაგან“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 243).

ამ დოკუმენტში ნახსენებია: კახეთი, საძმორი, ნუქეთი, კასრი, ლაკუასტი, თუშები, ხუნძები, მთის წარმართები, აბუხოსრო, ნუხპატი, რანი, გაზირი, სომხეთი, ტარონი, შაკიხი, ჰერეთი, კლარჯეთი, ტაო, კალმახი და სხვა. ზოგიერთი გეოგრაფიული პუნქტის ადგილსამყოფელი ცნობილია.

აღნიშნულ პუნქტთაგან ზოგიერთი ცნობილი არის „ქართლის ცხოვრების“ იმ ჩანართიდან, რომელიც შეეხება VI მსოფლიო კრების მიერ VII საუკუნეში საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო ეკლესიად გამოცხადებას, კერძოდ იქ ნათქვამია:

„იყოს კათალიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა და აკურთხევდეს (სანმცოსა) სამნცოსა თვისსა ქართლსა: გამოლმა გალმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მიდგმით წარმოვლით მთისა ადგილისათა, სვანეთისა და ჩერქეზის საზღვრამდის, სრულიად ოსეთსა და ყოველსა ზემო ქართლსა სამცხე საათაბაგოსა...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 232).

ამ დოკუმენტში ჩამოთვლილია ქართლის ქვეყანაში შემდეგი პუნქტები: გამოლმა კახეთი, გალმა კახეთი, შაქი, შირვანი, ასევე კახეთის, შაქისა და შირვანის მიმდგომი მთის ადგილები ანუ დაღესტანი და ჩეჩნეთი, მათთან ერთად სვანეთი, ჩერქეზეთი, ოვსეთი და ზემო ქართლში სამცხე საათაბაგო.

შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის იგივე პუნქტები არის დასახელებული 1310 წლის მალალაშვილის სახარების მინაწერში. როგორც აღინიშნა მასში ჩამოთვლილია შემდეგი სახელები – კახეთში ანნუხის საეპისკოპოსო, წახური, კაკელისენი, კასრი, ყუმი, ლექართი, ზარი, ვარდიანი, განუხი, ქიშნუხი, ვარდთაშენი, თაბასარანი, ხუნძები, ნახჩები, თოშეთი, ნეკრესი, ლაგოეთი, ბელაქანი, მაჯ-ფიფინეთი, ფერიჯან-მუხახ-მამრეხი, ყოველი ვაკე ანუ მოვაკანი, ელისენი, ვერხვიანთ ზეგანი, ივრისა და ალაზნის შესართავი, ქურმუხი, ყოველი მთიულეთი, კაკი, ალვანი ანუ სავანია და სხვა.

1. შირვანი

ყველაზე შორეული პუნქტი, სადაც ამ დოკუმენტების მიხედვით თავის იურისდიქციას ახორციელებდა საქართველოს ეკლესია, იყო შირვანის პროვინცია. ის ამჟამად შედის აზერბაიჯანში და მოიცავს შამახის რაიონს, აქ განვითარებული არის მევენახეობა და ერთ-ერთ ტურისტულ ცენტრად ითვლება. მიიჩნევა, რომ შირვან-შაჰების სახელმწიფო ჩამოყალიბდა VIII საუკუნეში, აბასიდების დინასტიის დასუსტების შემდეგ, შირვან-შაჰების სახელმწიფო შეუერთდა საქართველოს დავით აღმაშენებლის დროს. დავით აღმაშენებლის ერთ-ერთი ტიტული იყო შირვანშაჰი.

2. ჰერეთი

შირვანს მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მხრიდან ჰერეთი ესაზღვრებოდა. მართალია, არცერთ აღნიშნულ დოკუმენტში სახელი ჰერეთი ნახსენები არ არის, რადგან არამდგრადი პოლიტიკური ერთეული იყო I ათასწლეულშივე (მისი ძლიერების პერიოდში), ამიტომ II ათასწლეულში მისი ხსენებაც კი გაქრა და დოკუმენტებშიც არ მოიხსენებოდა, მაგრამ ჰერეთის სახელი XX საუკუნეში გააცოცხლეს სამეცნიერო წრეებმა და მას მისთვის იქამდე უჩვეულო ეთნოპოლიტიკური დატვირთვაც მიანიჭეს. კერძოდ, XX ს. მეცნიერებმა ეთნიკურ ჰერებად გამოაცხადეს კახეთის ძირძველი ისტორიული რაიონების კახის, ბელაქნისა და ზაქათალას მოსახლეობა, მაშინ როცა თვით ძველი, თავდაპირველი, I ათასწლეულის ჰერეთი ეთნოსის სახით არც კი ჩამოყალიბებულა. ჰერეთი იყო ქართულენოვანი მოსახლეობით დასახლებული რეგიონი სადავო ალბანეთსა და ქართლს შორის, თანაც ისტორიული ჰერეთი არ მოიცავდა ამ (კახის, ბელაქანისა და ზაქათალას) რაიონებს.

ისტორიული ჰერეთი იწყებოდა არა თელავის სოფელ გულგულადან, არამედ ვართაშენის სოფელ ფილფილადან. სწორედ ამ თანამედროვე პუნქტ ფილფილას ეწოდებოდა ქართულ წყაროში ნახსენები სახელი „ტყეცბა-გოლგოლა“, იგივე გულგულა. ე.ი. იყო ორი გულგულა, ერთი თელავთან, მეორე კი ვართაშენთან, როგორც ითქვა, ისტორიული ჰერეთი იწყებოდა ვართაშენის ფილფილა-გულგულასთან და გრძელდებოდა შამახამდე. უფრო ზუსტად იქვე მდებარე მდინარე აღსუმიდე, ასე ერქვა მდინარეს რომელიც მტკვარს უერთდებოდა მარცხენა სანაპიროს მხრიდან. იქ სადაც მტკვარს მარჯვენა სანაპიროს მხრიდან უერთდება არაქსი.

აღსუს ქართველები თეთრ წყალს უწოდებდნენ. აქ საუკუნეთა მანძილზე გადიოდა საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი, რაც შეეხება უშუალოდ კახეთსა და ჰერეთს შორის საზღვარს, კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ, რომ კახეთ-ჰერეთის საზღვარი გადიოდა აღნიშნულ ფილფილა-გულგულასთან, და საქართველოს სახელმწიფოში შემავალი ჰერეთის აღმოსავლეთი საზღვარი უკვე საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარს წარმოადგენდა აღნიშნულ აღსუ-თეთრწყალზე.

დიდხანს, მონღოლთა ბატონობის დამთავრების შემდეგაც, აქამდე აღწევდა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია შირვანის ქვეყანაში. როგორც აღვნიშნეთ, აქვე შირვანთან მთავრდებოდა ჰერეთის საზღვარი.

ჰერეთი, როგორც აღვნიშნეთ, იწყებოდა ფილფილასთან, რომელიც ერთ დროს მნიშვნელოვანი პუნქტი ყოფილა (მას ძველ წყაროებში ეწოდებოდა ტყე-ტბა – გოლგოლა). 1923 წელს ივანე ჯავახიშვილის რედაქტორობით დაბეჭდილ რუკაზე ამ ადგილას პუნქტი ხილხალაა ნაჩვენები, როგორც აღვნიშნა ის მდებარეობს ვართაშენის რაიონში. ქალაქ ვართაშენს XX საუკუნის ბოლოს შეუცვალეს სახელი და ოგუზი უწოდეს.

აზერბაიჯანის ოგუზის რაიონი გამოირჩევა თავისი ლამაზი და ხშირი ტყეებით, რადგანაც ამ რაიონის ნახევარი ტყით არის დაფარული. აქ არის ბევრი ჩანჩქერი, წყაროები, თერმული წყლები, ფაუნა ძალზე მდიდარია, მათ შორის ხოხბით და კალმახით, ხარობს ყოველგვარი ხილი, სოფ. ფილფილა სახელგანთქმული არის ხალიჩების მქსოველი ოსტატებით, ამავე სოფელში ცნობილი არის ასევე რიყის ქვით ნაგები კოშკი XVIII საუკუნისა, რომელსაც სულხანიძის კოშკს უწოდებენ, ეს კოშკი არის მდინარე გალაჩაის ნაპირზე ფილფილასთან ახლოს.

ფილფილასთან გადის გზა, რომელიც უღელტეხილით გადადის ჩრდილო კავკასიაში, სამურის ხეობაში, იქიდან ეს გზა მიემართებოდა დერბენდისაკენ, ეს მომენტი იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ ეთანადება მოვსეს კალანკატუაცის ცნობას და ბადებს თვალსაზრისს, რომ ფილფილა და მოვსეს მიერ დასახელებული ხილხილა ერთიდაიგივე პუნქტია.

მოსეს კალანკატუაცის ცნობით დერბენდის ჩორის ქვეყნიდან ამ გზით, ხილხილას გავლით მტრები აღბანეთის ეკლესიების დასანგრევად მოემართებოდნენ, ე.ი. ჩრდილოკავკასიიდან, სამურის ხეობიდან ფილფილა-ხილხილას გავლით მიემართებოდნენ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროსაკენ, ანუ აღბანეთისაკენ. ფილფილას მხარე, მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ეს მი-

დამოები ჩვენთვის მნიშვნელოვანია იმითაც, რომ, როგორც აღინიშნა, აქ ერთერთ ქედს „გურჯი დალი“ ქართველთა მთა ეწოდება. გ. მარჯანიშვილი წერს: „გამოთქმული იყო მოსაზრება რომ სწორედ აღნიშნული ქედის არემი ვართაშენისა და ჭალეთის სიახლოვეს გადიოდა საქართველოს საზღვარი“ (გ. მარჯანიშვილი, ჰერეთი, 2005, გვ. 40).

ჭალეთი ამჟამად იწოდება ჩელეთად და არის ვართაშენის ანუ ოგუზის რაიონის ერთერთი სოფელი დასავლეთის მხარეს ანუ საქართველოს მიმართულეებით.

„გურჯი დალის“ ქედამდე ანუ სოფელ ფილფილა იგივე გულგულამდე აღწევდა ქართლის სამეფოს ერთერთი რეგიონის – კახეთის საზღვარი პირველ ათასწლეულში.

ქართლის სამეფოში შემავალ კახეთს და ქართლის სამეფოს მოსაზღვრე ჰერეთს ერთმანეთისაგან გულგულა ჰყოფდა, ანუ აქ გადიოდა არა საქართველოს საზღვარი, არამედ ქართლის სამეფოს საზღვარი ფარნავაზის ეპოქიდანვე, ანუ გულგულამდე იგივე ფილფილამდე აღწევდა კახეთის საზღვარი, ხოლო გულგულადან „თეთრ ნყლამდე“, ანუ აღსუამდე მდებარეობდა ჰერეთი.

მარტივად რომ ვთქვათ გულგულამდე (ფილფილამდე) – იყო კახეთი, ხოლო თეთრწყალ-აღსუამდე ჰერეთი. ე.ი. ჰერეთში შედიოდა ოგუზის ანუ ვართაშენის რაიონი, გაბალა, იგივე კუტკაშენის რაიონი და ისმაილის რაიონი, მასში შედიოდა შემახას რაიონის ერთი ნაწილი, აქედან გამომდინარე კახეთში შედიოდნენ თანამედროვე შექის რაიონი, თანამედროვე გახის რაიონი ანუ კახის რაიონი, თანამედროვე ზაქათალას რაიონი და თანამედროვე ბელაქანის რაიონი.

შექის რაიონის მთავარ ქალაქს ძველად ერქვა ნუხა, აქაურ სოფლებში ისევე როგორც კახეთის ზემოჩამოთვლილ სხვა რაიონებში ეკლესიები აღუმართავს წმ. მონამე არჩილ მეფეს.

კახეთის ეს ეკლესიები და ასევე ჰერეთის ზოგიერთი ეკლესია 1310 წელს მოუხილავს საქართველოს პატრიარქს, ჰერეთს ზოგჯერ ალბანეთსაც უწოდებდნენ და მისი საზღვრები, როგორც აღინიშნა, აღწევდა გულგულამდე ანუ ვართაშენის სოფელ ფილფილამდე, მის დასავლეთით მდებარე შექის ანუ ნუქას რაიონი ისტორიული კახეთის ნაწილი იყო. ამიტომაც ნუხის, შექის, კახის, ზაქათალას და ბელაქანის რაიონებში მდებარე ეკლესიები არ იყვნენ ალბანური ეკლესიები. ისინი იმთავითვე მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდნენ და მათ აშენებდნენ კიდევ ქართლის მეფეები.

ამჟამად, ალბანურ ეკლესიებადაა მიჩნეული შექის ანუ ნუხის რაიონის სოფლების ბიდეიზის, ბაშკიუნგიუცის, ორთაზეიზიცის და კიშის (გიშის) ეკლესიები. მიჩნეულია, რომ კიშის ეკლესია წმ. ელისემ (მოციქულმა ელიშამ) ააგო, ეს ეკლესიები თავის მხრივ ს. კარაპეტრიანს სომხურ ეკლესიებად მიაჩნია, მაშინ როცა ამ ეკლესიათა წარსული ისტორიის ნამდვილ და უეჭველ წყაროში, 1310 წლის ქართულ დოკუმენტში ისინი ქართულ იურისდიქციაში მოიხსენიებიან და მეორე ასეთივე წყაროში წმ. არჩილ მეფის ნაღვაწად მიიჩნევა.

რაც შეეხება აზერბაიჯანელ და სომეხ მეცნიერთა თვალსაზრისს, მათ არ გააჩნიათ არავითარი პირდაპირი წყარო და ისინი მხოლოდ ვარაუდებზეა დამყარებული. მაგალითად, ვარდთაშენის ეკლესია 1310 წლის წყაროში იწოდება ელიას სახელობის ეკლესიად, ელია – ყოველთვის ეწოდებოდა წმ. წინასწარმეტყველ ელიას, ხოლო ს. კარაპეტციანს მიაჩნია, რომ თითქოსდა წყარო უთითებს არა ელიას, არამედ – ელიშეს – ალბანეთის განმანათლებელს, შესაბამისად მან ეს ვითომდა ელიშეს ეკლესია ალბანურ იურისდიქციაში მოაქცია. ეს წყაროს ცნობის განგებ დამახინჯებაა.

ოგუზის რაიონის ნახევარზე მეტი ტყითაა დაფარული და აქ არის ბევრი ჩანჩქერი. აქაა ტყეში ჩაფლული სოფელი ფილფილა, იგივე „ტყე-ტბა გულგულა“... დავით აღმაშენებელმა თავის სახელმწიფოს შეუერთა ამჟამინდელ გაბალასა და შამახას შუამდებარე თანამედროვე ისმაილის რაიონი აზერბაიჯანში, რომელიც ისტორიულ ჰერეთში შედიოდა.

3. „შექი – მდებარეობს დიდი აბრეშუმის გზის ტრასაზე“.

შექი არის სიტყვა შაკიხისაგან მიღებული, თავის მხრივ „შაკიხი“ არის იგივე „საკიხი“, ანუ საკახო, ნანარმოებია ფუძიდან „კახ“ („კუხ“, „კიხ“) (აქედან სა-კახ-ო, შა-კიხ-ი, კუხ-ეთი).

ქიმ-ნუხი – სავარაუდოდ მდებარეობდა პუნქტ „გიშთან“ (კიში).

ნუხი – შექის რაიონი (ძველი ნუხა).

ამ ოლქში ხშირია სახელები „ნუხ“ ფუძე-ძირით, მაგ. განუხი და ნუხპა-ტო. „ნოხო“ – გამოქვაბულია ადრეული რკინის სადგამის არტეფაქტებით ბელაქნის რაიონში.

როგორც აღვნიშნეთ 1310 წლის ცნობის მიხედვით საქართველოს პატრიარქმა ექვთიმემ მოიხილა კახეთში ანწუხის საეპისკოპოსო იქიდან გადავიდა ნახურში შემდეგ მოიხილა კაკელისენი და ამ პროვინციის ეკლესიები, კერძოდ ქალაქ კასრში ყოვლადწმიდა სამების სახელობის ტაძარი, სოფელ ყუმში ღვთისმშობლის ეკლესია, სოფელ ლექართში წმ. მოციქულთა სწორ წინოს სახელობის ეკლესია, სოფელ ზარში წმ. მთავარმონამე გიორგის ეკლესია, სოფელ ვარდიანში წმ. აბოს სახელობის ეკლესია, სოფელ განუხში წმ. არჩილის სახელობის ეკლესია, სოფელ ქიშნუხში ღვთისმშობლის ეკლესია, სოფელ ბარდაშენში წმ. წინასწარმეტყველ ელიას სახელობის ეკლესია და მათ შემდეგ მიმოიხილა სხვა პროვინციები: კერძოდ მოუვლია ხუნძეთი, ნახჩთა ქვეყანა, თუშეთი, იქიდან კვლავ გადმოსულა კახეთის მხარეს, მოულოცავს ნეკრესის, ლაგუთის, ბელაქანის, მაჯ-ფიფინეთის, ფერიჯან-მუხახ-მამრეთის და ძველი მოვაკანის, ანუ ვაკის და ელისენის ეკლესიები, რომლებიც მდებარეობდნენ ვერხვიანთ ზეგანიდან იორ-ალაზნის შესართავამდე. ამ დროს პატრიარქ ექვთიმეს მიუცია ბრძანება, ყოველი მთიულეთის წინამძღვარი ქურმუხელი მთავარეპისკოპოს კირილე დონაურისათვის თვითოეულ ამ ეკლესიაში გაეგზავნა სატრაპეზო-სახარების წიგნი. მართლაც, სოფელ კაკის წმიდა ბარბარეს ეკლესიის მღვდელს იასე ქიტიაშვილს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ეს დავალება შეუსრულებია თავის თორმეტ მონაფესთან ერთად.

ქიმ-ნუხის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ეკლესია ამ ჩამონათვალში მოთავსებულია ვარდიანსა, განუხსა და ვართაშენს შორის, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქიმ-ნუხი ამ რეგიონში მდებარეობდა. აღსანიშნავია, რომ ვარდაშენს – ბარდაშენი ერქვა და მისი სახელი შესაძლოა დაკავშირებული იყოს არა ვინმე პიროვნება...ვარდანთან, როგორც ამჟამად მიიჩნევა იქაური გიდების მიერ, არამედ ქალაქ ბარდას სახელთან, რომელსაც ძველქართულად ბარდავი ერქვა. საფიქრებელია, რომ ქალაქ ბარდას მართლმადიდებელი მოსახლეობა გადასახლდა ახალ რეგიონში, სადაც ამჟამად ვარდაშენი, იგივე ოგუზი მდებარეობს და დააფუძვნა ბარდაშენი. ამ გადასახლებას თითქოსდა ვარდაშენის მოსახლეობის ერთი ნაწილის ეთნოსახელი „უდიელეზი“ (უდინი) მიუთითებს. ისინი ბარდის რეგიონის უტის ცნობილი პროვინციის მცხოვრებთა სახელი უნდა იყოს.

მაშასადამე, უტიელები გადასახლდნენ უფრო ჩრდილოეთით და მათთან გადაიტანეს ძველი პროვინციის – „უტისა“ და მისი მთავარი ქალაქის – „ბარდას“ სახელი – „უტი-უდინები“, „ბარდა-ვართაშენი“.

წყაროებში ასევე ნახსენებია პუნქტი, რომლის სახელიც ხელნაწერებში წაშლილია, თუმცა იკითხება: – „თა...სარანი“, ს. კარაპეტიანი მას დაღესტნის ტაბასარანს უკავშირებს. ის, ჩანს ვარდაშენის რეგიონიდან ჩრდილოკავკასიაში მიმავალ გზაზე მდებარეობდა. „თა...სარანის“ ეკლესია წმ. პეტრეს სახელობისა ყოფილა.

ვარდაშენიდან ფილფილას გავლით ჩრდილო კავკასიაში გადასულ პატრიარქს მოუხილავს ჯერ ტაბასარანის, შემდეგ კი ხუნძთა ეკლესიები.

4. ხუნძთა ეკლესიები ნახსენებია ტაბასარანის შემდეგ.

წყაროში ხუნძეთის ადგილსამყოფელი ცნობილია, მას ამჟამად ავარიელების ქვეყანა ეწოდება დაღესტანში, ავარიელები, როგორც ითქვა, ცხოვრობდნენ მდინარე სულაკის ხეობაში, ასევე შუა და დასავლეთ დაღესტანში, მდინარე ანდისა და ავარის კოისუს ხეობებში, რომლებიც ამჟამად შეადგენდნენ ბუინაკისა და ხასავიურტის რაიონებს.

5. ნახჩთა ეკლესიები

ნახჩებს ამჟამად უწოდებენ ჩეჩნებს, ასევე ვაინახებს, პატრიარქ ექვთიმეს დროს ნახჩების ქვეყანაში, ანუ თანამედროვე ჩეჩნეთში, მრავალი ქართული ეკლესია ყოფილა, რომლებიც საქართველოს პატრიარქმა მოინახულა. იგულისხმება რომ ისინი საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდნენ (ნახჩების ქვეყანა იმ დროისთვის უფრო მეტად მდებარეობდა მთის ზონაში, რადგანაც ჩრდილოკავკასიის ვაკე 1310 წლის დოკუმენტში არ იგულისხმება).

ქურმუხის მთავარეპისკოპოსს კირილეს ებარა „ყოველი მთიულეთი“ ანუ კავკასიის მთიანეთის ეკლესიები – ხუნძების, ნახჩებისა და სხვათა.

ჩანს ხუნძთა ეკლესიებში იგულისხმება მდინარე ასას ხეობისა და ტყობაიერდის ეკლესიებიც. ჩანს ისინი მთავარეპისკოპოს კირილე დონაურის წინამძღვრობით იმართებოდა.

6. წყაროში თუშეთი თოშეთად მოიხსენება. ჩანს თუშეთშიც ყოფილა ეკლესიები და მონასტრებიც.

7. თუშეთიდან პატრიარქი ექვთიმე გადასულა და მოუხილავს ნეკრესის, ლაგოეთის (ლაგოდეხის) და ბელაქანის ეკლესიები.

8. შემდეგ წყაროში ნახსენებია მაჯ-ფიფინეთი და ფერიჯან-მუხახ-მამრეთი.

მუხახი მდებარეობს ზაქათალას რაიონში, ქ. ზაქათალას სამხრეთ-აღმოსავლეთით. მის სამხრეთით რამდენიმე კილომეტრში არის სოფელი ალიაბადი. წყაროდან ჩანს, რომ მაჯ-ფიფინეთი და ფერიჯან-მუხახ-მამრეთი მდებარეობდა თანამედროვე ბელაქანისა და ზაქათალას რაიონებში.

ამის შემდეგ წყაროში დასახელებულია „ყოველი ვაკე“ მას ამავე წყაროში ასევე ეწოდება ძველი მოვაკანი და ელისენი, ჩანს ეს უკანასკნელი ანუ ელისენი ვერხვიანთ ზეგანიდან იორ-ალაზნის შესართავამდე მდებარეობდა, ხოლო მოვაკანი ერქვა ვრცელ ტერიტორიას აღნიშნული შესართავიდან მტკვრის ხეობას ვიდრე თითქმის კასპიის ზღვამდე.

როგორც ითქვა, ზაქათალას მომდევნო კახის რაიონის სოფელ კაკში ნმ. ბარბარეს სახელობის ტაძარი ყოფილა ერთ-ერთი უმთავრესი სამწიგნობრო ცენტრი აღნიშნული ვრცელი რეგიონისა, საიდანაც ქართული საღვთისმსახურო წიგნებით მარაგდებოდა ყველა აღნიშნული ეკლესია-მონასტერი, ე.ი. თანამედროვე კაბალას (გაბალას) რაიონიდან ვიდრე ჩეჩნეთისა და დაღესტნის ჩათვლით (შეიძლება შევადაროთ, ტოპონიმი კაბალა-გაბალა, „გაბური“ – სახელი კახეთის მთავარისა და ასევე სახელი „გაბულოცი“).

შენიშვნა:

1) ლექართი – დღევანდელი „ლეკითი“.

2) ზარი – ზარნა.

3) ზაგემი, ბაზარქალაქი – აკსიბაზარი (ზაქათალასთან) – კახეთის მეფეთა რეზიდენცია – ალიაბადთან.

4) მაჭი (VIII ს.) – ლაგოდეხ-ბელაქანის გზაზე, მაჭისწყლთან (ლაგოდეხთან ახლოს) – კახეთის მეფეთა საზამთრო რეზიდენცია.

5) ბოეთანი – კახეთის მეფეთა ერთ-ერთი დიდი რეზიდენცია – მდ. ბელაქანის და ალაზნის შესართავთან. აქ იღებდნენ ელჩებს.

6) „კავკასიის დიდი კედელი“ (საინგილოს დიდი გალავანი – იწყებოდა ყვარლის რაიონის სოფელ საბუედან ვიდრე ნუხამდე (დღევანდელ შექამდე) – ის აუგიათ მტაცებელი ლეკებისაგან თავდაცვის მიზნით XVI-XVII სს-ში, აქ ქართველებს მუდამ ჰყოლიათ დარაჯები (“Тифлисские ведомости”, т. 82, 1830).

7) ქედი „გიურჯი დალი“ (ქართველთა მთა) – ვართაშენისა და ჭალეთის სიახლოვეს – იქაურ ხალხში დაცული გადმოცემით – „გიურჯი დალის ქედის არეში გადიოდა საქართველოს საზღვარი“ – (მარჯანიშვილი, გვ. 40).

8) „შარომატი“ (სარმატი) – „ქართველთა ნათესავი ტომი ჩნდება კავკასიაში“ (ივ. ჯავახიშვილი, „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტ. ეთნოლოგიური პრობლემები, 1950, გვ. 55).

9) „იბერია მდ. არაქსამდე ვრცელდებოდა“ – აპოლოდორი (ძვ. წ. II ს.) [გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, 1951, გვ. 138].

10) „ხურიტული და მისი ერთ-ერთი დიალექტი – ურარტული... ყველაზე ახლოს ქართულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფთან დგას“ (იქვე, გვ. 143).

11) ისტორიული კახეთის ცენტრი – ზაქათალადან კახის რაიონის ჩათვლით ვიდრე ვარდაშენამდე (შექამდე) შაჰ-აბასმა ჩამოართვა კახეთის მეფეებს და იქ გააბატონა მის მახლობლად მცხოვრები დალესტინის ტომი ნუქებისა, ამიტომაც ამ ტერიტორიას ეწოდა – ნუქეთი XVII ს-ის შემდეგ.

12) XVII ს-მდე ნუქეთი ერქვა დალესტინის თემს მდ. სამურის სათავეში.

13) ქართული წყაროების ცნობით ძველი ნუქეთი მოიცავდა ტერიტორიას თუშეთიდან ვიდრე სამურის სათავემდე დალესტანში.

14) XVII ს-ის შემდეგ გაჩნდა ე.წ. ახალ ნუქეთი (ყოფილ კახეთის ცენტრში ზაქათალას, ბელაქანის, კახის რაიონები), მოიცავდა ყოფილი მაჭის საერისთავოს მიწა-წყალს.

15) მაჭი (VII ს.) „მაჭის საერისთავო (XI ს.) მოიცავდა ტერიტორიას მაჭისწყლიდან შაკიხამდე (შექამდე). ალაზნიდან ხუნძახამდე, აქ შედიოდა პუნქტები – გიში, კახი, ლაკუასტი და სხვა, შაკიხამდე. საერისთავო გააუქმა 1471 წელს მეფე ლევანმა, ძველად, არაბთა შემოსევებისას, მის ალაზნისპირა ნაწილს – „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება – გარდაბანიც“ ერქვა, (მაჭისწყლიდან შაკიხამდე (შექამდე), მისი მოსახლეობა იყო ე.წ. კახნი-გარდაბნელნი, ამ სახელწოდების ქართველობა მიმდებარე ტერიტორიებზეც ცხოვრობდა). არაბთა ნებით ჰერეთმა დაიპყრო, XI ს-სათვის განთავისუფლდა.

16) ბელაქანის, ზაქათალის, კახის, შექისა და ნაწილობრივ ვართაშენის რეგიონები, როგორც აღინიშნა, კახეთს ჩამოაჭრა შაჰ-აბასმა, აქ შექმნა ელისუს სასულთნო და შეიქმნა „ახალი ნუქეთი“ იგივე „ალის-სულთანი“ იგივე მაჭის საერისთავო, სამწყსო გიშელი ეპისკოპოსისა (ისტორიულ კახეთში, მას არასწორედ ამჟამად ჰერეთს უწოდებენ).

17) ძველი ნუქეთი იგივე ნახეთი-ნახური (დალესტანში).

18) ელისენი – მოიცავდა ტერიტორიას ქურმუხიდან ვიდრე გიშისწყლამდე.

19) შაკიხი – შექია.

20) გიში – შექის მახლობლად .

ალბანეთის კათალიკოსების კათედრა მდებარეობდა არა გიშში, არამედ უტის ოლქის ქალაქ ბარდასთან ახლოს „გისის“ მონასტერში. ჭაობიან ადგილას.

21. „გიში“ – ქართველი ეპისკოპოსების კათედრა იყო, ხოლო „გისი“ იყო ალბანეთის კათალიკოსებისა, გიში შექთან მდებარეობდა, ხოლო გისი- ბარდასთან.

ხუნძახის ეპარქია (გაგრძელება)

დალესტნის გიდატლის ოლქი სახელგანთქმულია იმით, რომ იქ არის X-XI საუკუნეების ცნობილი სიძველის – დათუნას ეკლესია. ეს ერთადერთი დაუნგრეველად გადარჩენილი ქრისტიანული ნაგებობაა მთელ დალესტანში. დანარჩენი უამრავი ეკლესია მხოლოდ ნაკვალევისა და ნანგრევების სახითაა შემორჩენილი.

გიდატლის თემში შედიან სოფლები ურადა, ტიდიბი, ხოდოტა, მაჩადა, გენტაბი, კახიბი და სხვები. XIV საუკუნის ქრონიკის „ირხანის ისტორიის“ ცნობით გიდატელები – „ხიდის ოლქის მცხოვრებნი“ იწოდებიან „ქართველებად“. ამ წყაროს ცნობით გიდატელები – ეთნიკური ქართველები იყვნენ.

მთელი მთიანი დალესტანი საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. დალესტნის ეს ცენტრალური მხარე ქრისტიანობის თავდადებული და მხურვალე მხარდამჭერი იყო, ამით უნდა ავხსნათ დათუნას ეკლესიის გადარჩენა. აქ ბოლო ქრისტიანი თავადის სახელიც ახსოვთ – „კავსარი“, ის სოფელ მაჩადაში ცხოვრობდა, ხოლო სოფლის ეკლესია ისლამის მიღების შემდეგ სოფლელებს დაუნვათ. ყველა აღნიშნულ სოფელში ნაეკლესიარებს აჩვენებენ, გადარჩენილა ეკლესიების ზოგიერთი ქვაც, რომლებიც საცხოვრებელი სახლების კედლებშია ჩაყოლილი.

ხალხური გადმოცემა დათუნას ეკლესიასთან დაკავშირებით ასეთია – აქ ცხოვრობდა ვინმე ქართველი, რომელსაც ერქვა „თავადო“, მან თხოვა ხუნძახის ნუცალს დაეტოვებინა ის ამ ადგილას (როგორც ქრისტიანი), სამაგიეროდ დაეხმარებოდა ნუცალს კახეთში ლაშქრობისას. გიდატლის თემი მდებარეობს საქართველო – ავარიის დამაკავშირებელ გზაზე (იქვე, გვ. 13).

ხუნძახშიც მრავალი ქართული ნაეკლესიარია შემორჩენილი.

ავარიის ისტორიულ ცენტრში ხუნძახის პლატოზე აღმოჩნდა ძალზე მნიშვნელოვანი საეკლესიო ნაშთები.

ყურადღება მიიპყრო ქართველ არქეოლოგთა მიერ სოფელ ხუნძახის ახლო აქაროს დასახლებაში აღმოჩენილმა საეკლესიო ნაშთმა X-XIV საუკუნეებისა, რომლის სიგრძეა 17 მეტრი და სიგანე 8 მეტრამდე. სახურავის ნაწილი მოჭიქურებულ კრამიტისაგან იყო. აქაროს მთაზე აღმოჩნდა ასევე უამრავი ნამსხვრევი ჯვრებისა ასომთავრული და ნუსხახუცური წარწერებით. ეს ჯვრები დაუმსხვრევიათ, ხოლო ეკლესია გადაუნვიათ XIII-XIV საუკუნეებში ხუნძახზე გაზიელთა შეტევის დროს. მუჰამედ რაფი XIII-XIV სს-ში აღწერს ამ შეტევას თავის „დალესტნის ტარიხში“.

ამავე პლატოზეა მეორე ქართული ეკლესია სოფელ ამიტლთან. ამ პლატოზე მდებარე უამრავი საეკლესიო ნაშთი ჯერ კიდევ არ არის გამოკვლეული, მაგრამ ამ ეკლესიებიდან ამოღებული ზოგიერთი არტიფაქტი ცნობილია. მაგალითად, ქართული წარწერა სოფელ ხუნძახის ტადრაალიდან

– „ალაშენეთ ეს ეკლესია წმიდა კოსმა და დამიანესი ჩვენ უჩადადანელებმა“ (ინახება თბილისში, ისტორიის მუზეუმში).

გადმოცემით მეორე ეკლესია მდებარეობდა სოფელ ხინთან, რაც დადასტურდა გათხრებით. აქ ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ აქ აღმოჩნდა სეფისკვერის ბეჭედი ხუცური წარწერით – „იესო ქრისტე, ძლევა“ (ნეგატიური დაქარაგმებით) – თარიღდება XIII ს-ით.

იქვე ახლოს ს. ბაიბის ეკლესიის ქვები სახლების მშენებლობაში გამოუყენებიათ, ახსოვდათ, რომ ეკლესია იყო დათუნას ეკლესიის მსგავსი.

გადმოცემით ს. ობიდაშიც ყოფილა ეკლესია, ნაეკლესიარ ადგილზე აღმოჩნდა ქვის ჯვარი. ასე, რომ ხუნძახის პლატოს ქრისტიან მოსახლეობას მრავალი ეკლესია ემსახურებოდა მდ. ავარიის კოისუს ახლოს.

მდ. კაზიკუმუხის კოისუს ხეობაში მდებარე ანდალალის ოლქშიც მრავალი ქართული ეკლესია იდგა. ისლამიზაციამდე ამ ქრისტიანულ ოლქს ერქვა – ვიცხუ, მასში ერთიანდებოდნენ სოფლები – ჩოხი, სოგრატი, ობოხი, მეგები, გამსუტლი, რუგუჯა, კუდალი, კეგორი, სალტა, კოროდა, გუნბი, ხოტორი, გონოდა, ხინდახი. გამოთქმულია აზრი, რომ მათ ქრისტიანობა XIV-XV საუკუნეებამდე შეინარჩუნეს (იქვე, გვ. 18). ამ ტერიტორიას ირხანის ისტორიაში „ჩახაალის ოლქი“ ეწოდება. მის ერთერთ დასახლებას – „წმიდა გიორგის გორა“ ერქვა. აქ აღმოჩნდა ჯვარი „ქრისტიანული წარწერით“ (ე.ი. ქართული წარწერით). აქ მდებარე სოფელ გუნბთან შამილის გამო რუსებმა დიდი ომები გამართეს, რამაც ფ. ტახნაევას სიტყვით, მრავალი ქრისტიანული ნაშთი მოსპო. ზოგიერთი საეკლესიო ქვა სახლის კედლებშიც ჩაუტანებიათ. ერთერთ მათგანზე აღმოჩნდა ქართული წარწერა (სოფელ რუგუჯასთან) – „ქრისტეს ჯვარო, წმიდა გიორგი, შეენიე დარხვას და მის შვილებს“ თარიღდება XIV-XV სს-ში.

ძალზე მნიშვნელოვანია ადგილობრივი გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც სოფლები ბაცალა, უნტი, შულანი და კულაბი მათ ახლო მდებარე ხუტორებთან ერთად იწოდებოდა ასე – „გურჯიხლი“, როგორც აღინიშნა ითარგმნება, როგორც „ქართველობა“. ამ სოფლების სამაროვნებზე ცნობილია ქრისტიანული საფლავები და მრავალრიცხოვანი ჯვრები. ფ. ტახნაევა ამ სოფლებთან დაკავშირებით წერს – „ყველაზე ნათელ და ქრისტიანული კულტურის მთლიანად შეუსწავლელ ძეგლს წარმოადგენს ამ ოლქში არსებული ზიარათი – „თამარის საფლავი“, ამ სოფლებთან ახლოს, 5-10 კილომეტრში მთაზე, ადგილზე, რომელსაც „სესდა-გაბური“ ეწოდება, ესაა სოფელ რუგუჯასთან ასევე 5-10 კილომეტრში (იქვე, გვ. 18). ამ ზიარათის ნაგებობის ქვაზე გამოსახულია წმიდა ნინოს ჯვარი – ეს ნაგებობა შემდეგში გადაუკეთებიათ მუსულმანთა სამლოცველოდ და აქ მრავალი მლოცველი დადის. ამ ოლქში მცხოვრები „ქართველობისათვის“ ბუნებრივია „თამარი“ უნდა ყოფილიყო თამარ მეფე, რომლის საფლავსაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხე იჩემებდა.

სოფელ ნაკაზუხში 1940 წლამდე მდგარა სამრეკლო, რომელიც ხრამში გადაუგდიათ ათეიზმის მძლავრობისას, ხოლო სოფლის ეკლესიის ნანგრევების მიმართ ხალხი პატივისცემას გამოხატავდა, ითვლებოდა სინმიდედ და გვალვის დროს აქ იკრიბებოდნენ ქალები და აღასრულებდნენ წესებს ნვიმის მოსვლისა (ეს ჩვეულება გავრცელებულია მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში). 1990 წლამდე აქ ეკლესიის კედლებიც იდგა. ფ. ტახნაევა – „ანდალალში მუსულმანობის პერიოდამდე ეკლესიების არსებობა ქრისტიანულ ვიცხუსა და კარახის („ქართველობის“) თემში, უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ქრისტიანობა აქ მტკიცედ იყო დამკვიდრებული“ (ფ. ტახნაევა, ქრისტიანობა ავარიში, გვ. 19).

ანწუხის ეკლესიები

ანწუხის თემი 21 სოფლისაგან შედგებოდა. ის მაღალაშვილის სახარების ცნობით მოიხილა საქართველოს პატრიარქმა ექვთიმემ 1310 წელს, შესაბამისად აქ მრავალი ეკლესია მდგარა, მაგრამ ისინი გამოუკვლეველია, რადგანაც ეს თემი არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. ანწუხი და ხუნძახი დალესტნის მსხვილი საეკლესიო ოლქები იყვნენ. აქ ქართული წყაროების ცნობით არა მხოლოდ საეპისკოპოსოები, არამედ საკათალიკოსოც კი არსებობდა. როგორც აღინიშნა ანწუხის საეპისკოპოსო მოხსენიებული არის მაღალაშვილის სახარების მინაწერში, ხოლო ხუნძახი სინას მთის ქართული წყაროს ცნობით საკათალიკოსო ოლქიც კი ყოფილა, საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

დალესტნის ქრისტიანობის ბედი შეიცვალა თემურ-ლენგის შემოსევის შემდგომ.

საერთოდ, დალესტანში მუსულმანობა როგორც ჩანს XIII საუკუნიდან ვრცელდებოდა, ის იჭერდა ქრისტიანობის ადგილს, მაგრამ თემურ-ლენგის შემოსევებმა საბოლოოდ მოუღო ბოლო ქრისტიანულ აღმსარებლობას დალესტანში, სწორედ ამ შუა პერიოდში თემურ-ლენგის შემოსევამდე დალესტანში საგანგებოდ იმოგზაურა საქართველოს პატრიარქმა ექვთიმემ. მაშასადამე, ის დალესტანში მივიდა იმ დროს, როდესაც კასპიის ზღვისპირეთიდან თანდათანობით შელწევა დაიწყო მუსულმანობამ. ქრისტიანობის განსამტკიცებლად პატრიარქმა დიდად იღვანა, მისი სამისიონერო მოღვაწეობა დალესტნის მთიანეთის ურთულესი გზებით ჩეჩნეთში, იქიდან თუშეთში, შემდგომ კახეთსა და მიმდებარე რეგიონებში არაქსამდე, უნდა ჩაითვალოს არა მხოლოდ უიშვიათეს მოვლენად, არამედ გმირულ თავდადებადაც, თითქოსდა ის გრძნობდა წინასწარი ხედვით თემურ-ლენგის შემოსევათა შედეგებს და ყველაფერს აკეთებდა მის შესამცირებლად.

თემურ-ლენგი ჩრდილო კავკასიაში

1386-1403 წლებს შორის თემურ-ლენგი 8-ჯერ შემოესია საქართველოს – 1386, 1387, 1394 (ორჯერ), 1399, 1400, 1402, 1403 წლებში.

სამხრეთელი მონღოლები სასტიკად სჯიდნენ საქართველოს ჩრდილოეთთან, ოქროს ურდოსთან, კავშირისათვის. ეს კავშირი განუახლებია დავით VI-ს, მეფემ ისევ ჩრდილოეთისკენ იბრუნა თავისი პოლიტიკური გეზი და კვლავ „წარავლინა ძმა მისი ბაადური დიდსა ყაანისა თოხთას წინაშე“. ეს ხდება XIV საუკუნის დასაწყისში, ანუ თემურ-ლენგის შემოსევებამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე.

ირანის მონღოლებმა ვერ შეძლეს ჩრდილოეთის გზების ხელში ჩაგდება, საქართველო მათ მოკავშირედ არ იქცა და ის გზას უთმობდა სამხრეთისაკენ მოლაშქრე ოქროს ურდოს ჯარებს.

XIV საუკუნის დასაწყისში ირანის პოლიტიკურ წრეებში წარმოშობილა იდეა, რომ ირანს უშუალოდ პოლიტიკური კავშირი ჰქონოდა არა საქართველოსთან, არამედ მის კავკასიელ მეზობლებთან, რომელთა საცხოვრისის მახლობლადაც აღნიშნული გზები გადიოდა.

ამის გამო, 1301 წელს ყაზან ყაენმა შირვანისა და ლეკეთის მთიანეთში გასწია – „აქ მას მორჩილების გამოსაცხადებლად დიდი ხნის წინათ აჯანყებული ლეკების ტომთა მეთაურები წარუდგნენ“.

საქართველოს ოქროს ურდოსთან დაკავშირებით არც თემურ-ლენგის დროს შეუცვლია თავისი პოლიტიკა, ამიტომაც თემურიც, მსგავსად ძველი ირანელი პოლიტიკოსებისა, შეეცადა უშუალოდ დაემორჩილებინა კავკასიელი ტომები. გააერთგულებინა ისინი მათში მაჰმადიანობის გავრცელებით.

როგორც თემურს, ისე ილხანებს, არ შეეძლოთ თავიანთი ლაშქრით დიდი ხნით დაეჭირა აღნიშნული გადმოსასვლელები, ამიტომაც მოიმხრეს ამ გადმოსასვლელების მახლობლად მცხოვრები ტომები. ჩაასახლეს ისინი უშუალოდ ამ გადმოსასვლელების ტერიტორიებზე, და უფრო მეტიც, შეეცადნენ აემხედრებინათ ისინი ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ, ამ საშუალებით ფიქრობდნენ გადმოსასვლელებზე ქართველთა სახელმწიფოს კონტროლის გაუქმებას.

1391 წელს თემური თოხთამიშის გასანადგურებლად დაიძრა და დიდ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ოქროს ურდომ მალევე შეძლო გაძლიერება, თოხთამიში 1393 წლისათვის დარუბანდის გზით შირვანშიც კი შეიჭრა. „ცხადია, რომ თოხთამიშ-ხანს საქართველოსა და დაღესტნის მეთაურებთან წინასწარ, შეუთანხმებლივ ასეთი საქმის დაწყება არ შეეძლო,..... გადაწყვიტა, დაესწრო და დარიალანის გადმოსასვლელის ყველაზე უმოკლესი და საშიში გზის ხელში ჩაგდებათ თოხთამიშის ლაშქრისათვის გზა შეეკრა“. თემური შემოიჭრა საქართველოში, კერძოდ კი, არაგვის ხეობაში. ეს იყო მესამე შემოსევა.

1395 წელს თერგის პირას თემურმა თოხთამიში სასტიკად დაამარცხა. ოქროს ურდოს დედაქალაქშიც შეაღწია და გადანვა.

„უკან დაბრუნების დროს თემურ-ლენგმა საგანგებოდ დალაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთი, განსაკუთრებით ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთის კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ საქართველოსთან. თემურ-ლენგმა მათ ქრისტიანული რელიგიის საკულტო ძეგლები დაუნგრია და ძალით მიაღებინა ისლამის სარწმუნოება“.

მიუხედავად 1395 წელს ჩრდილო კავკასიის დალაშქრისა, 1398 წელს საქართველოს მეფემ გიორგიმ დარიალიდან გამოიყვანა „სრულიად კავკასიანი“, ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ტომები და დასძრა ნახიჩევანი-საკენ.

ეს იმას მიუთითებდა, რომ ამის შემდეგ კიდევ უფრო მეტად შეეცდებოდა თემურ-ლენგი გაეგრძელებინა მთიელთა შორის მაჰმადიანობა და ჩამოეშორებინა ისინი საქართველოსაგან. თემურმა კვლავ ილაშქრა არაგვისა და ქსნის ხეობაში.

ჩრდილოეთ კავკასიაში „ქრისტიანული სარწმუნოების ნაცვლად მაჰმადიანობამ მოიკიდა ფეხი და ამით, ფაქტიურად უკვე XV საუკუნის დასაწყისშივე შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსლიმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე მიიღო ოსმალთა მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ“.

თემურს გაუნადგურებია ჩრდილო კავკასიაში ოსების სამთავრო. აყრილი ოსების ნაწილი დვალებთან, ანუ დარიალისა და მამისონის უღელტეხილების შორის დასახლებულა.

კავკასიის მთებში ოსები ჩინგის ყაენის შემდეგვე შემოვიდნენ, მაგრამ თემურის დროს ეს პროცესი გაძლიერებულა.

„კვლავ შემდგომად მოსვლისა ლანქ-თემურისა და აღების კონსტანტინეპოლისა ემძლავრნენ ოსთა იქით თათარხანნი და აქეთ ლანქ-თემურის ელნი მაჰმადიანნი და შემოივლტოდნენ კავკასიასა შინა და დაიპყრეს კავკასთა ნათესავი, რომელ არიან დვალნი“.

ამ დროისათვის ოსებმა დაიპყრეს დვალეთი და დაიმორჩილეს დვალების ქართული ტომი, იმდენად, რომ ოსები დვალებში ზედა ფენად, დვალები კი ქვედა, დამონებულ ფენად იქცნენ. ასეთივე პროცესები განვითარდა დაღესტანსა და ჩეჩნეთში, აქაც თემურმა სხვადასხვა ტომები შემოიყვანა და ისინი გააბატონა ადგილობრივ ქართული წარმოშობის ქრისტიანულ მოსახლეობაზე, რომელთა ასიმილაციაც სწრაფი ტემპით წარიმართა.

1400 წლისათვის დვალეების აჯანყება ქართველთა მეფის წინააღმდეგ უთუოდ თემურის პოლიტიკის შედეგი იყო.

„ხუნძელი კათალიკოსი ოქროპირი“

თემურ-ლენგის შემოსევებამდე დალესტანსა და ჩეჩნეთში ქრისტიანული სარწმუნოების განსამტკიცებლად იმოგზაურა საქართველოს პატრიარქმა, ალბათ მან წინასწარ თუ განჭვრიტა თემურის ლაშქრობათა გამანადგურებელი შედეგები და სურდა მათი წინასწარი ნიველირება.

იმჟამინდელ მსოფლიოში შექმნილი ვითარების გათვალისწინებით, როცა თანდათანობით იშრიტებოდა ძალები ბიზანტიისა და საქართველოს ქრისტიანული სახელმწიფოებისა და მძლავრობდა მაჰმადიანობა, XIV საუკუნეში 1310 წლიდან ვიდრე 1380-იან წლებამდე თემურის შემოსევამდე, ანწუხის და ხუნძახის საეპისკოპოსოების ბაზაზე ჩამოყალიბდა ხუნძეთის საკათალიკოსო.

„ხუნძელი კათალიკოსი ოქროპირი“ ნახსენები არის XIV საუკუნის სინას მთის სინოდიკში.

ჩვენ გამოთქმული გვაქვს მოსაზრება, რომ საქართველოს საპატრიარქო XIV საუკუნისათვის შედგებოდა რამდენიმე საკათალიკოსოსაგან, ესენი იყვნენ აფხაზეთის, ქართლისა და ხუნძეთის საკათალიკოსოები. ამ საკათალიკოსოებს ჰქონდათ იგივე ფუნქცია, რაც გააჩნდათ ბერძნულ საპატრიარქოებში მიტროპოლიებს ანუ ხუნძეთის საკათალიკოსო იყო, ერთერთი მიტროპოლია საქართველოს ეკლესიისა.

იგივე მოსაზრება, ჩვენგან დამოუკიდებლად გამოთქვა ფ. ტახნაევამაც. კერძოდ, ის წერს – „XIV საუკუნის დასაწყისიდან აქ ფუნქციონირებას განაგრძობს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიტროპოლია, რომელიც წარმოიქმნა ხუნძახის პლატოზე XIII საუკუნის შუა წლებში“ (ფ. ტახნაევა, ქრისტიანობა ავარიში, გვ. 39).

ჩვენი ფიქრით ხუნძეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა საქართველოს პატრიარქის ექვთიმეს მიერ ხუნძეთის მოხილვის შემდგომ XIV საუკუნის დასაწყისში. უფრო მეტად საქართველოს მეფის გიორგი ბრწყინვალის დროს (1318-1346).

თემურის შემდგომ, XIV საუკუნის ბოლოსათვის, ხუნძახში და დალესტანში ვითარება აბსოლუტურად შეცვლილი იყო. იქ როგორც ჩანს ხუნძელ კათალიკოსს აღარ დაედგომებოდა და ჩანს ის გამგზავრებულა და თავი შეუფარებია სინას მთის მონასტრისათვის. მსგავსად იმ ეპისკოპოსებისა, რომლებიც მესხეთის ისლამიზაციის გამო ტოვებდნენ თავიანთ კათედრებს და თავს აფარებდნენ სხვა რეგიონებს.

როგორც აღინიშნა, ხუნძეთის საკათალიკოსო ცენტრი უნდა ყოფილიყო სოფელ ხუნძახის ცნობილ პლატოზე, სადაც აქაროსთან აღმოჩნდა ძალზე საინტერესო ქრისტიანული ეკლესიის ნანგრევები, როგორც ჩანს ხუნძეთის საკათალიკოსო მხოლოდ რამდენიმე ათეული წელი არსებობდა. ფ. ტახნაევას ძალზე საინტერესო დაკვირვებით ტერმინი საკათალიკოსო აღნიშნავდა როგორც მთლიანი ავტოკეფალური ეკლესიას, ისე მის დიდ სამიტროპოლიტო ოლქს, სწორედ ასეთი სამიტროპოლიტო სტატუსი ჰქონდა ხუნძეთის საკათალიკოსოს, რომელიც ერთერთი საეკლესიო ერთეული იყო

საქართველოს ეკლესიისა, როგორც ჩანს ის მოიცავდა ხუნძეთთან ერთად მთელ მთიან დაღესტანს.

ფ. ტახნაევას დაკვირვებით ამჟამად ერთმანეთს არ ემთხვევა ავარიელთა ტომის ძველი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისა და ავარიელების გასახლების ამჟამინდელი საზღვრები.

ქართველები დაღესტანში

ფ. ტახნაევა ცნობილი წყაროს „ირხანის ისტორიის“ ცნობებს, დაღესტანის ზოგიერთ ოლქში ქართული მოსახლეობის მკვიდრობის შესახებ ხსნის ისე, თითქოსდა წყაროს ტერმინი „ქართველი, ქართველები“ ნიშნავს არა ეთნიკურ ქართველს, არამედ კონფენსიალურ ქართველს ანუ ნიშნავს იმ დაღესტანელს, რომელიც აღიარებდა ქართულ სარწმუნოებას (მართლმადიდებელ ქრისტიანობას), ჩვენ არ ვეთანხმებით ამ საკითხში ტახნაევას და ვსვამთ კითხვას, თუ ეს ასე იყო, მაშინ როგორღა უნდა ავხსნათ ამავე წყაროს ცნობა ავარიელთა რუსობის შესახებ? ამ წყაროში ავარიელები რუსებად იწოდებიან.

წყაროს ამ ცნობის ანალიზისათვის ჩვენ ალბათ გამოგვადგება თანამედროვე დაღესტანის თითქმის ყველა ტომში დაცული გადმოცემები მათი წარმოშობის შესახებ. ზოგიერთ სოფელში მიუთითებენ ძველი სამშობლოს ადგილსამყოფელის შესახებ.

ამ ტომთა გადმოცემები მიუთითებს რუსეთის ტერიტორიებიდან დაღესტანის მთებში მათი დასახლების შესახებ. ავარიელთა ცნობილი ტომის ნაშთები რუსეთის ტერიტორიის სამხრეთით ცხოვრობდნენ. ეს ის ავარიელებია, რომელნიც V-VII საუკუნეებში ევროპაშიც ლაშქრობდნენ და მას შიშის ზარს ცემდნენ. მათი გადარჩენილი მცირე ნაშთები თემურ-ლენგს დაღესტანში ჩაუსახლებია შემდგომში რუსეთში შემავალი ტერიტორიებიდან.

XIV საუკუნის ავთენტური წყაროს „ირხანის ისტორიის“ ცნობით, ავარიელები „სუფთა წყლის რუსებად“ იწოდებიან.

როგორ უნდა გავაანალიზოთ წყაროს ეს ცნობა – ავარიელების რუსებად მიჩნევა, მაშინ როცა ეს წყარო დაღესტანშივეა შედგენილი, ჩანს თვითმხილველის მიერ.

ირხანის ისტორიაში ავარიელთა რუსობა უნდა აღნიშნავდეს იმას, რომ ავარიელები იყვნენ რუსეთის ტერიტორიებიდან კავკასიაში ჩასახლებული ხალხი, უფრო სწორად იმ ტერიტორიებიდან, რომელნიც შემდგომ რუსეთმა დაიპყრო და წყაროს შედგენის მომენტში რუსეთის ტერიტორიად მოიაზრებოდა. წყარო უნდა აღნიშნავდეს იმ მომენტს, როცა თემურ-ლენგმა რუსეთის სამხრეთის სტეპებიდან მოსახლეობა შეიყვანა დაღესტანის მთიანეთში და მათი დახმარებით თითქმის მთლიანად შეცვალა მკვიდრი ადგილობრივი მოსახლეობის ეთნოსახე. ხალხთა ამ გადასახლების შედეგად მთლიანად

შეიცვალა დემოგრაფიული სურათი, ასეთი ვითარება შუა საუკუნეებში იყო ჩვეულებრივი მოვლენა.

XX საუკუნეშიც კი და XXI საუკუნის დასაწყისში ისე შეიცვალა სამხრეთ კავკასიის ზოგიერთი დიდი ოლქის დემოგრაფიული სურათი, რომ ეს პროცესი მაინცდამაინც ცნობილი და გახმაურებულიც არ ყოფილა. მაგალითად, XX ს-ში შეიცვალა ჩრდილო სომხეთის ეთნოგრაფიული სახე და იქ მცხოვრები თითქმის ნახევარი მილიონი აზერბაიჯანელი სხვაგან გადასახლდა. იგივე მოხდა აფხაზეთსა და ეგრეთნოდებულ სამხრეთ ოსეთში, ამ ოლქებიდანაც თითქმის ნახევარი მილიონი ქართველი სხვაგან გადასახლდა. ასეთი ვითარება უნდა ყოფილიყო როგორც ვახუშტის ისტორიიდანაც ჩანს XIV-XV საუკუნეების კავკასიის მთებში.

თემურ-ლენგის მიზანმიმართული ქმედება ის იყო, რომ აუცილებლად შეეცვალა საქართველოს მიმდებარე ჩრდილო კავკასიის მთიანეთში ეთნოგრაფიული ვითარება და იქ მცხოვრები ქართველობა დაემცრო ან გაქცევებინა სხვადასხვა მეთოდების, მათ შორის რელიგიის გამოყენებით.

თემურ-ლენგი იძულებული გახდა მ-ჯერ შემოსეოდა საქართველოს, რადგანაც ვერ შეძლო მისი სახელმწიფოებრიობის გაუქმება და საბოლოო დამორჩილება.

საქართველოს გაუტეხლობის მიზეზების ძიებისას შენუხებულ თემურ-ლენგს აუხსნეს, რომ საქართველოს სახელმწიფო ძალებს იღებდა ჩრდილო კავკასიიდან, რომელთანაც საქართველო ერთ მთლიან ეთნო-რელიგიურ ერთეულს შეადგენდა.

თემური მიხვდა რომ საქართველოს დასამარცხებლად საჭირო იყო საგანგებო ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში, რათა შეეცვალა მისი დემოგრაფიული და რელიგიური სახე.

იმჟამად ქრისტიანობა და ქართველობა იდენტური ცნებები იყო, ქართველობასთან ბრძოლა იყო ქრისტიანობასთან ბრძოლა და პირიქით. ჩრდილო კავკასიაში ქართველობის მატერიალური განსახიერება იყო ქრისტიანული ეკლესიები, ქრისტიანული სალოცავები და თვითონ მოსახლეობის ქრისტიანული სარწმუნოება.

ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის ამოძირკვა არ იყო ადვილი თემურისათვის, ამიტომაც მან ხერხი იხმარა და რუსეთის სტეპებიდან დაღესტანში, ჩეჩნეთსა და ჩერქეზეთში შეიყვანა უკვე მუსულმანურად მიჩნეული სხვადასხვა ტომები.

ახალი ჩეჩნური ტომები ხაზარეთის ყოფილი სახაკანოსაგან დარჩენილი ეთნიკური ნამსხვრევებისგან შედგებოდა, რომლებიც ჯერ კიდევ იყვნენ იუდაიზმის გავლენის ქვეშ, ახალი დაღესტნური ტომებიც ხაზარების იუდაიზმის გავლენას განიცდიდნენ. თემურის დროს ჩანს ისინი რუსეთის სტეპებში ცხოვრობდნენ, მხოლოდ ასე თუ ავხსნით ირხანის ისტორიაში დართულ ცნობებს დაღესტნის ზოგიერთი თემის ებრაელობის და ზოგიერთი თემის რუსობის შესახებ.

მაშასადამე, წყაროს ცნობაში ტერმინით „ქართველი“ აღინიშნება დაღესტნის მკვიდრი მოსახლეობა თემურის ლაშქრობათა ეპოქაში, ტერმინით

„ებრაელი“ აღინიშნება თემურის ეპოქაში დალესტანში დასახლებული ყოფილი ხაზართა სამეფოსაგან დარჩენილი იუდაური აღმსარებლობის მქონე ეთნიკური ჯგუფები, ტერმინით „რუსი“ აღინიშნება სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან დალესტანში ჩასახლებული სხვადასხვა ტომები.

დალესტანის მკვიდრი მოსახლეობა ქართველებად იწოდებოდა, თუმცა მათ ასევე ჰქონდათ სახელი, რომლითაც საქართველოს სხვა კუთხეებში იცნობდნენ, ეს იყო „ლეკი, ლეკეთი“. ლეკოსი ქართლოსის „თვისად“, ე.ი. ქართველთა თანამეტომედ მიიჩნეოდა სწორედ თემურ ლენგამდე. შემოსულმა ე.წ. „სინო-კავკასიურმა“ ტომებმა იქამდე ქართული წარმოშობის ლეკების ასიმილირება შეძლეს, რის შედეგადაც ახალი შერეული წარმოშობის ხალხი ჩამოყალიბდა, თუმცა დალესტანის ზოგიერთ კუთხეში თავიანთი ქართული წარმომავლობა ახსოვდათ, რაც ნყაროებით და დოკუმენტებით დასტურდება.

ბუნებრივია, დალესტანში ქრისტიანობის დამარცხებისა, მუსულმანობის გამარჯვებისა და ახალი სალხის მკვიდრებზე გაბატონების ეპოქაში და შემდგომ, დალესტანის მკვიდრი მოსახლეობა იღებდა ისლამს და ისინი წარმოადგენდნენ დალესტანის მოსახლეობის უმეტესობას, მაგრამ ისინი სოციალური კიბის უმდაბლეს საფეხურზე მდგარი, დამარცხებულ-დამონებული ხალხი იყო, ხოლო გამარჯვებული მოსახლეობა, ანუ ახლად შემოსული ხალხი იყო დალესტანის ახალი საზოგადოების ზედა ფენა, მმართველობა, რომელთა კულტურა ანუ ისლამის სარწმუნოება სავალდებულო იყო ყოველი თემისათვის. ალბათ, შესაძლებელი არის ასეთი სახით წარმოვიდგინოთ კავკასიის მთებში ახალი ენებისა და ახალი ეთნოსების ჩამოყალიბება XIV-XX საუკუნეებში.

ვახუშტი ბატონიშვილი ასევე აღწერს თანამედროვე ოსი ხალხის ჩამოყალიბებას, კერძოდ, ისტორიულ ოლქ დვალეთში ცხოვრობდნენ მკვიდრი დვალე ქრისტიანები, მათი ქვეყანა დაიპყრო შემოსული ოსების მცირერიცხოვანმა, მაგრამ ორგანიზებულმა ხალხმა, ისინი გაბატონდნენ და შეიქმნენ დვალეთის ახალი საზოგადოების ზედა ფენად, დაბალი ფენა – „გლეხები“ იყვნენ უუფლებო და დამორჩილებული მკვიდრი დვალეები. XVIII საუკუნეში ისინი ჯერ კიდევ ლაპარაკობდნენ თავიანთ დვალურ კილოზე, რომელიც მათ საბოლოოდ დაივიწყეს და მიიღეს ზედა ფენის ოსური ენა, დაივიწყეს თავიანთი ძველი იდენტობა, ჩამოუყალიბდათ ახალი ოსური თვითშემეცნება, ანუ ჩამოყალიბდა ახალი ერი ძველი ეთნოსუფსტრატის საფუძველზე.

მსგავსადვე, ასეთივე გზით ჩამოყალიბდნენ ახალი ერები. მაგალითად ლათინურ ამერიკაში ვთქვათ მექსიკელებისა, რომლის ეთნო საფუძველია დაბალი ინდიური წარმოშობის ტომები, რომელთა კონსოლიდაცია ახალ ერში მოხდა შემოსული ზედა ფენის რელიგიისა და კულტურის გათავისების საფუძველზე.

არ არის გამორიცხული, რომ მსგავსადვე ჩამოყალიბდა კავკასიის ეთნოსები XIV-XX საუკუნეებში.

კავკასიის მრავალრიცხოვანი ეთნოსები თუ ტომები მკვიდრი ადგილობრივი დამარცხებული უმრავლესობისა და შემოსული გამარჯვებული

უმცირესობის ურთიერთშერწყმით უნდა ჩამოყალიბებულიყო უმცირესობისაგან შედგენილი ზედა ფენის ჰეგემონობით, ეს ზედა ფენა იქცა დვრიტად, რომელმაც სრულებით შეძლო ასიმილირება მკვიდრი მოსახლეობისათვის ადათისა და რელიგიის წიაღში.

თავდაპირველად, დაახლოებით XV-XVI საუკუნეებში, დალესტნის მოსახლეობის დაბალი ფენის ენა ქართული ან მისი დიალექტი უნდა ყოფილიყო, რომელიც დაფარულად გამოიყენებოდა ოჯახებში, ალბათ უფრო მოხუცი ქალების მეტყველებაში, ოფიციალურად კი ზედა ფენის ენა იქნებოდა სავალდებულო.

ამავე დროს ალბათ ხდებოდა ახალი საზოგადოების წარმოქმნა ადგილობრივი და შემოსული ზედა ფენის ენის ურთიერთშერწყმით. რადგანაც დალესტანში მრავალი სხვადასხვა წარმოშობის ტომი შემოიყვანა თემურის ისლამიზაციის პროცესმა, შესაბამისად მრავალი ახალი ენა, დიალექტი და ენაკავები ჩამოყალიბდა (რომელთაც ალბათ რაიმე საერთო ექნებათ).

ფ. ტახნაევა აზოგადებს ერთერთ სოფელში არსებულ გადმოცემას, რომლის მიხედვითაც სოფელი ოდესღაც დაუარსებია სამ სომეხ ძმას. ამ განზოგადების შედეგად ნ. მარის თეორიის საფუძველზე მკვლევარი მიიჩნევს, რომ VI-VII საუკუნეებში დალესტანში „სომეხს“ უწოდებდნენ არა ეთნიკურ სომეხს, არამედ აღმსარებლობით მონოფიზიტს, რომლის ცენტრიც სომხეთი იყო. ასევე მიიჩნევს, რომ დალესტანში ალბანურ ეკლესიასაც ჰქონდა გავლენა, მაგრამ, რადგანაც მისივე სიტყვით VII საუკუნეში არაბებმა ალბანური ეკლესია დაუქვემდებარეს სომხურ ეკლესიას, ამიტომ ალბანურმა ეკლესიამ დაკარგა თავის ძალა თვით ალბანეთშივე, ხოლო დალესტანში მით უმეტეს. მისი სიტყვით, ყველა მონოფიზიტს „სომეხს“, ხოლო დიოფიზიტს „ქართველს“ უწოდებდნენ.

ნ. მარის ამ თეორიით თითქოსდა შესაძლებელია განვმარტოთ „ირხანის ისტორიაში“ ნახსენები ინფორმაცია, რომ დალესტნის გავლენიანი თემები „ქართველებით“ იყო დასახლებული ისე, თითქოსდა წყარო ამ „ქართველების“ ქვეშ გულისხმობს არა ეთნიკურ ქართველებს, არამედ სარწმუნოებით მართლმადიდებლებს, მაგრამ მაშინ როგორც ითქვა აუხსნელი დარჩება „ირხანის ისტორიის“ ცნობა ხუნძახელების „რუსობის“ და სხვა თემების „ებრაელობის“ შესახებ, ამიტომაც მიმაჩნია, რომ ჩემეული თვალსაზრისი უფრო მეტად ხსნის ირხანის ისტორიის ცნობებს.

არასწორი უნდა იყოს ფ. ტახნაევას მტკიცებანი, რომ VI-VII საუკუნეებში დალესტანი მონოფიზიტური აღმსარებლობის ქვეყანა იყო, საფიქრებელია, რომ ასომთავრული წარწერების სიმრავლე აღმოჩენილნი დალესტანში სხვას მიუთითებს.

ასომთავრული წარწერები დამახასიათებელი იყო I ათასწლეულში, უფრო მეტად IX-X საუკუნეებამდე. II ათასწლეულში ნაკლებად გამოიყენებოდა ასომთავრული, რადგანაც ნუსხახუცურმა ის თითქმის ჩაანაცვლა, თუმცა ალბათ გამონაკლისებიც იყო, რაც დამატებითაა შესასწავლი. ასომთავრული ჯვრებზე, საქართველოსთვის დამახასიათებელი ქრისტიანული სიმბოლო იყო სწორედ VI-VII საუკუნეებში, დალესტანში კი ისინი მრავლად

აღმოჩნდა, ეს მიუთითებს, რომ იმთავითვე, უკვე VI საუკუნიდანვე (როცა საქართველოს მთიანეთში ზოგადად განივრცო ქრისტიანობა), დალესტანიც ქართული ეკლესიის იურისდიქციის სფეროში შედიოდა.

ავარიის ცენტრები – ანდალალი და გიდატლი, არქეოლოგიური და სხვა ძეგლების მიხედვით საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა ფ. ტახნაევას დასკვნით. მით უფრო რომ „ირხანის ისტორიით“ გიდატლის მოსახლეობა – „ხიდის ოლქის მცხოვრებნი ინოდებიან ქართველებად, ხოლო ადგილობრივი გადმოცემით სოფლების – ბაცადა, უნტი, შულანი და გულაბი მიმდებარე ხუტორებთან ერთად ინოდებოდა „გურჯიხლებად“, რაც ავარიული ენით ითარგმნება როგორც „ქართველობა“.

„ირხანის ისტორიაში“ დალესტნის მნიშვნელოვანი თემის ზედა ფენა-საც ქართული ტერმინებით „თავადობად და აზნაურებად“ ინოდებოდნენ. ავარიაში ჩამოყალიბებული სახელმწიფოებრივი ადმინისტრაციული ერთეულის მეთაურსაც ქართული სახელი „ნაცვალი“, ჰქონდა ფ. ტახნაევას აზრით ის იყო ერისთავის ნაცვალი, ალბათ მაჭის ერისთავისა.

სახელი ნაცვალი შემდგომ ტრანსფორმირდა როგორც ნუცალი (აღსანიშნავია, რომ ერთ დროს კახეთსაც ეპისკოპოსის ნაცვალი ქორეპისკოპოსი მართავდა).

დალესტანში აღმოჩენილი ქართული ეკლესიების უმრავლესობაც ავარიის ტერიტორიაზეა, ეს ეკლესიები როგორც აღინიშნა მდებარეობდნენ სოფლებში: რუგაჯა, ნაკაზუხი, ზაიდი, იხოდა, ტადრაალი, ხუნძახი, ამიტლი, არკასი, დათუნა და სხვა.

შესაბამისად, ამ საფუძველზე ავარიაში აღმოცენდა კიდევ ქართული საეკლესიო ოლქი ხუნძეთის საკათალიკოსო, რომლის მეთაურიც კათალიკოსი ოქროპირი მოიხსენება XIV საუკუნის სინოდიკში.

სულ მცირე ხუნძახის საკათალიკოსოში ორი ეპარქია – ანწუხისა და ხუნძახისა მაინც შედიოდა. ეს საკათალიკოსო ალბათ განსაკუთრებით გაძლიერდა გიორგი ბრწყინვალის (1314-1346) დროს. საქართველოს პატრიარქმა ექვთიმემ ჩანს, 1310-1318 წლებში მოინახულა ხუნძეთი და მისი ეკლესიები.

თემური ჩრდილო კავკასიაში 1395-1396 წლების თავის სამხედრო კამპანიას 10 წელი ამზადებდა, საქართველოში 1386 წლის შემოჭრის შემდეგ.

მიუხედავად მისი შეჭრისა ავარიის ცენტრმა – გიდატლმა მხოლოდ 1475 წელს მიიღო საბოლოოდ ისლამი, ე.ი. თემურის შეჭრიდან თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ქრისტიანობა ერთი საუკუნე იგერიებდა ისლამის მიმდევრების შეტაკებებს, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთ ავარიის პატარა ეროვნებებმა ფ. ტახნაევას სიტყვით კიდევ უფრო გვიან მიიღეს ისლამი. იქამდე ისინი ქართული ეკლესიის წევრები იყვნენ. სახალხო თქმულებები მიუთითებენ მათ სოფლებში ქრისტიანული ეკლესიების არსებობას, არქეოლოგების მიერ სოფლებში აღმოჩენილია ქრისტიანული სამაროვნები. მათ ისლამი ზოგიერთი მკვლევარის აზრით XVII-XVIII საუკუნეებში მიიღეს. ფ. ტახნაევას კვლევით XIV ს-ში, ცნობილია, რომ ამ რეგიონში ისლამი შესულა გიდატლის ცენტრიდან – სოფელ ურატადან.

კიდევ უფრო გვიან მიიღო ისლამი მაღალმთიანი დაღესტნის სხვა რეგიონებში, მათ შორისაა კახეთის ერთ-ერთი ისტორიული რეგიონი მაღალ მთაში – დიდო.

დიდოეთი იყო კახეთის ერთერთი ადმინისტრაციული ერთეული და იმართებოდა „მოურავის“ მიერ, ამასთანავე დიდოეთი იყო ერთერთი სამხედრო ოლქი კახეთის სამეფოსი და დიდოს სამხედრო ოლქი იმართებოდა სასულიერო პირის – ეპისკოპოსის მიერ.

XV ს-ში იწყება გიდატელების ე.წ. „გაზის ლაშქრობები“ დასავლეთ დაღესტანში, კერძოდ კი დიდოში, მათ მხარს უჭერდნენ ავარიელი და კუმუხელი ხანები, დიდოელებმა ამის გამო შეიცვალეს თავიანთი პროქართული ორიენტაცია.

ანწუხელებმა და კაპუჩინელებმა გიდატლის და ხუნძახის წნეხის შედეგად ისლამი მიიღეს XVI-XVII სს-ში. ამის შემდეგ ანწუხი და კაპუჩა თვითონ გადაიქცა ისლამის ფორპოსტად (ფ. ტახნაევა).

ავარიის ქრისტიანობამ, რომელიც წარმატებული იყო VIII-XIV სს-ში, თემურის შემდეგ დაკარგა პოზიციები. ამის მიზეზი იყო ასევე საქართველოს დაშლა 1466 წელს. თემურის შემოსევამდეც ქრისტიანობამ დაკარგა თვისი სახელმწიფოებრივი რელიგიის პოზიცია ავარიაში, თემურის შემოსევამ 1395-1396 წლებში ეს პროცესი დაასრულა. მხოლოდ ჩრდილო კავკასიის დამორჩილების შემდეგ შეძლო თემურმა საქართველოს ასე თუ ისე დაქვემდებარება, მისი ბოლო ლაშქრობა საქართველოში 1403 წლით თარიღდება.

„კახნი გარდაბნელნი“ და ორი გარდაბანი

„მატიანე ქართლისაჲ“-ს ცნობით, ხაზართა მეფის ხაკანის სპასალარს გამოუვლია გზა ლეკეთისა და შესულა კახეთში.

შესაძლოა „გზა ლეკეთისა“ ერქვა თანამედროვე ვართაშენიდან ანუ ოგუზიდან სოფელ ფილფილას გავლით ჩრდილოკავკასიაში, დაღესტანში, მდინარე სამურის ხეობაში შესასვლელს, საიდანაც გზა მიემართება კასპიის ზღვისა და დერბედისაკენ, აქედან გზა შედიოდა ხაზართაში, ამიტომაც შესაძლებელი არის არჩილის მიერ აგებული ციხე-ქალაქი ნუხპატი ამ გზას აკონტროლებდა და სამურის ხეობიდან ვართაშენისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობდა. აქ ყოფილა კახეთის ის ციხე, რომელსაც შემოადგნენ ხაკანის სპასალარის ჯარები, მათ ტყვედ ჩაუგდიათ არჩილის შვილი ჯუანშერი და მისი და შუშანი. შუშანის გარდაცვალების თარიღად მიიჩნევა 764 წელი.

ხოსროიან მეფეთა (არჩილისა და მირის) შემდეგ „განადიდნა უფალმან მეფობა აშოტ კურაპალატისა, ეუფლა ქართლს და საზღვართა მისთა“ (ქ.ც., ტ. I, 1955, გვ. 252).

ამის გამო აშოტის მემკვიდრე ბაგრატიონ მეფეებს არჩილ მეფის ყოფილი სამეფოს საზღვრებში მოქცეული მიწა-წყალი, მათ შორის კახეთი, თავისად მიაჩნდათ და ვერ ეგუებოდნენ კახეთის დამოუკიდებელ მმართველებს.

კერძოდ, აშოტ კურაპალატის სამფლობელოს საზღვარი ჩრდილოეთით ყოფილა მდ. ქსანი, ხოლო აღმოსავლეთით ქალაქი ბარდავი (მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა), მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა კახეთის მთავარ გრიგოლის ხელში ყოფილა. აშოტი გრიგოლის დამოუკიდებლობას არ ცნობდა. აშოტის მხარეზე ყოფილა აფხაზთა მეფე თევდოსი, ხოლო გრიგოლს კახეთის მთიელები, ნანარები და თბილისის ამირა შველოდა.

„შეიბნეს ქსანსა ზედა აშოტ და გრიგოლ, მთავარი კახეთისა და დაიპყრეს ქვეყანა, რომელ ჰქონდა ქართლისაგან და დაიპყრა აშოტ კლარჯეთითგან ვიდრე ქსნამდე“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 253).

ამის შემდეგ არაბებს კვლავ დაუპყრიათ ქართლი და ჰერეთი – „და მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს, ეკლესიასა შინა და სისხლი მისი, რომელი მაშინ დაითხია, ანცა იხილვების ვითარცა ახალი“ (იქვე, გვ. 253).

აშოტ კურაპალატის მკვლელობის ადგილის შესახებ ორი ცნობა არსებობს. ერთის მიხედვით ის გარდაბნის ეკლესიაში მოკლეს, მეორე ცნობით კლარჯეთში.

გარდაბანიც თავის მხრივ საქართველოში ორ მხარეს ერქვა ერთი იყო ქვემო ქართლისკენ, მეორე კი ალაზნის მიმდებარედ.

მემატიანეს კომენტატორის ცნობით „გარდაბანი – ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“ იყო (ქ.ც., ტ. I, გვ. 254).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლების“ გარდაბანი ერქვა ალაზნის ხეობაში მდებარე ამჟამინდელ ზაქათალას, ბელაქანისა და კახის რაიონებს, შესაძლოა შაქთან ერთად. ამას მემატიანის სხვა მინიშნებებიც ეთანადებია.

საერთოდ, ამ რეგიონში „გარდ“, „გარ“, ფუძე-ძირის მქონე სახელები სხვადასხვა, მაგალითად, გარგარელთა ტომი ბარდავის მიმართულებით ცხოვრობდა, სტრაბონი გოგარენს უწოდებს „მტკვრის იქით მხარეს“ ანუ მტკვრის მარცხენა სანაპიროს ქვეყანას – სავარაუდოდ, შაქ-კაბალას რეგიონებს, მსგავსადვე მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანას თბილისის სამხრეთით სომხურ წყაროებში გუგარქი ანუ გუგართა ქვეყანა ერქვა. სიტყვები გარდაბანი, გოგარენა, გუგარქი, გარდმანი და გარგარი – ერთი ეტიმოლოგიური წარმოშობის უნდა იყოს და დაკავშირებული უნდა იყოს ფუძე ძირ „გარდ“-თან.

„გარდ“ ანუ „ქართ“ – ქართველთა ეთნოთვითსახელწოდებაა.

ქართველი, ანუ გარდუელი საერთო ფუძისეული სიტყვაა, რომელზეც აგებული უნდა იყოს ზემოთ აღნიშნული სახელები.

გარგარელებიც შესაძლოა ქართულ ეთნოსთან ახლო ნათესაურ კავშირში იმყოფებოდა. მათი ენა ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი, ის მკვდარ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება.

ყოველ შემთხვევაში კახეთი და კახელები გარდაბანთან არიან დაკავშირებული მატიანე ქართლისაჲს მიერ. მაგალითად, მემატიანე წერს: „გამო-

ვიდა საჰაკ ამირა ტფილელი ლაშქრით... და მოვიდეს კახნი გარდაბნელნი შველად საჰაკისა“ (ქ.ც. I, გვ. 255).

„კახნი გარდაბნელნის“ სახელის ხსენება საფუძველს იძლევა ვიგულისხმობთ, რომ გარდაბანი ანუ „ალაზნის იქითა ჩაყოლება“ ეთნიკურად კახელებით იყო დასახლებული, ამიტომაც წერს მემატიანე – „მოვიდეს კახნი გარდაბნელნი“. კახელები გარდაბნის გარდა კიდევ სხვა მრავალ რეგიონებშიც ცხოვრობდნენ, ამიტომაც განმარტავს მემატიანე, რომ ის კახელები, რომელნიც საჰაკის მხარეს იბრძოდნენ – გარდაბნის ქვეყნელები, ალაზნის გაღმართი ჩაყოლების მცხოვრებნი იყვნენ, ამ ქვეყანას მაჭის საერისთავოც დაერქვა შემდგომ.

როგორც ითქვა, აშოტ კურაპალატის აღზევებას ხელი შეუშალა ქართლში კვლავ შემოჭრილმა არაბების ლაშქარმა, რომელსაც ხალილი მეთაურობდა. აშოტის მკვლელობის შემდეგ ისინი კვლავ დაეუფლნენ ქართლს. ხალილიმა თბილისის ამირად დატოვა ალი შუაბის ძე, თვითონ კი უკან დაბრუნდა.

„მას ჟამსა შეითქუნეს გარდაბნელნი და განაჩინეს ქორეპისკოპოსად დაჩი, ძე იოანე ქუაბულის ძისა, და შემდგომად მისსა დასვეს ქორეპისკოპოსად სამოელ დონაური და კუალად მეორედ მოვიდა იგივე ხალილ არაბი, შეიბნეს გარდაბნელნი გავაზს და გააქციეს ხალილ და მოსწყდა სიმრავლე ფრიადი და კუალად დაჯდა ტფილისს ამირად საჰაკ ისმაილის ძე. ხოლო ხალილ მივიდა მესამედ და მოკლეს ჯავახეთს“ (იქვე, გვ. 255).

თბილისის ამირა საჰაკი არ ემორჩილებოდა არაბთა ცენტრალურ ხელისუფლებას, ამიტომაც ის ტახტიდან გადააყენა ხალილიმა და მის მაგიერ ამირობა უბოძა ალი შუაბისძეს, ამის შემდეგ გარდაბნის კახელები შეებრძოლნენ გავაზთან საქართველოში მეორედ შემოჭრილ ხალილს და დაამარცხეს, თბილისის ამირობა ამის შედეგად უკან დაიბრუნა საჰაკმა. მაშასადამე, საჰაკი და კახნი გარდაბნელნი ერთიანი ძალებით ებრძოდნენ ბარდავში დამკვიდრებულ ხალილსა და მის მომხრეებს.

ხალილის სიკვდილის შემდეგ მის ძეს მოჰამედს მიემხრო ბაგრატ კურაპალატი – აშოტ კურაპალატის ძე „და მისცა მას ქართლი“ (იქვე, გვ. 255). ამას არ შეეგუენ „კახნი გარდაბნელნი“ და თბილისის ამირა საჰაკი და შეებრძოლნენ რეხთან მოჰამედსა და ბაგრატ კურაპალატს. ამის შემდეგ მოჰამედი გაიქცა ბარდავში.

გარდაბნელების ქვეყანაში მდებარეობდა პუნქტი ძველი გავაზი, რასაც მემატიანე აღნიშნავს კიდევ.

ძველი გავაზი ლაგოდეხის რაიონში მდებარეობდა. მაშასადამე, „გარდაბანი ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“, ის, როგორც ითქვა ლაგოდეხ, ზაქათალა, ბელაქან, კახის რეგიონს მოიცავდა. მას დამოუკიდებლობა მოუპოვებიათ არაბთაგან და ძლიერ ძალად წარმოჩნდა, კახ-გარდაბნელებს მათ მიერვე ამორჩეული ქორეპისკოპოსი მმართველობდა.

გარდაბნელებს საერთო კრება მოუწყვიათ, სადაც ქორეპისკოპოსად ჯერ დაჩი დაუდგენიათ, მის შემდეგ კი სამოელ დონაური. დაჩი იაონე ქვაბულის შვილი იყო, გამოჩენილი საგვარეულოდან (ქვაბულისძენი). ისინი ქორეპისკოპოსები ყოფილან გარდაბნელებისა, კახეთის საქორეპისკოპო-

სოს სახელით ცნობილი პოლიტიკური ერთეულისა. ქორეპისკოპოსი – საეკლესიო ტერმინია და ნიშნავს ეპისკოპოსის ნაცვალს, იმ დამხმარე სასულიერო პირს, რომელსაც სოფლების, შორეული კუთხეების სასულიერო მმართველობა ევალება.

მაშასადამე, კახეთის, ანუ გარდაბნის ქორეპისკოპოსები ყოფილან სასულიერო პირები – ეპისკოპოსის დამხმარენი.

რომელი ეპისკოპოსი იგულისხმება? შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ისინი იყვნენ ქართლის კათალიკოსის ქორეპისკოპოსები. მაგრამ, იმჟამად, ქართლის კათალიკოსები არაბობის გამო სამცხე-ჯავახეთში იყვნენ გადასულნი, რადგანაც „გარყვნილ იყო საყოფელად მცხეთა“ ანუ მცხეთა იმჟამად (არაბთაგან დანგრევის გამო) კათალიკოსის საცხოვრებლად უვარგისი გამხდარა. კათალიკოსის სამცხეში გადასვლის გამო ცნობილი საეკლესიო კრებებიც სამცხე-ჯავახეთში ჩატარდა გრიგოლ ხანძთელისა და სხვათა მონაწილეობით.

თვითონ კახეთ-გარდაბნის მხარეშიც იყო საეპისკოპოსო, ზემოთ ხსენებული საქართველოს პატრიარქის ექვთიმეს 1310 წლის მოგზაურობიდან ჩანს, რომ მცხეთა ამ მხარეს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ასევე უნდა ყოფილიყო 840-860-იან წლებში, როდესაც საქორეპისკოპოსო ჩამოყალიბდა.

მეორე მხრივ, აღმსარებლობით ეს მხარეები არა მონოფიზიტური, არამედ ქალკედონიტური ყოფილა, რადგანაც ქორეპისკოპოსი ქალკედონიტური მცხეთის ერთერთი სასულიერო ხელმძღვანელი იყო, რომელსაც ჩანს საერო ფუნქციებიც მიენიჭა და ის თავის ქვეყანას საერო მხრივაც მართავდა, რადგანაც ლეგიტიმური საერო ხელისუფლება მკვეთრად იყო შეზღუდული და განადგურებული არაბთა მიერ. მათ ჯერ არჩილი ხოსროიანი მეფე აწამეს, შემდეგ კი აშოტ ბაგრატიონი.

კახეთის ქორეპისკოპოსების ქალკედონიტობა იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ ჰერეთი მონოფიზიტური იყო ვიდრე დინარა დედოფლამდე ანუ X საუკუნემდე.

ესაა ძალზე მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომელსაც, სამწუხაროდ ყურადღება არ ექცევა, რომ ჰერეთი ერქვა კახ-გარდაბნის იქით, შაქის პროვინციის მარჯვნივ მდებარე კაბალასა და მის მიმდებარე სანახებს, ვიდრე შამახამდე და არა კახ-ზაქათალა-ბელაქან-ბოდბე-დავით-გარეჯას რეგიონს, როგორც ეს მიჩნეულია ამჟამად.

თბილისის განდგომილი ამირას დასასჯელად ქართლში შემოიჭრა ბულა თურქი, მან მოკლა თბილისის ამირა საჰაკი, მას მიემხრო ბაგრატ კურაპალატი.

აფხაზთა მეფეები და გარდაბნელები ეომებოდნენ ბულას ჯარებს – „დაუდგეს წინ გარდაბნელნი და ავნებდეს დიდად ლაშქარსა“ (იქვე, გვ. 256).

თოვლის მოსვლის შემდეგ ბულა „შეიქცა გარე და დაიზამთრა ბარდავს და შეიპყრა ხუცისა ვინმე ძე, რომელი გამთავრებულ იყო და შემუსრა გარდაბანი. განაღო კარი დარუბანდისა და გამოიყვანა ხაზარნი, სახლი სამასი და დასხნა იგინი შანქორს“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 256). აქედან ჩანს, რომ გარდაბანში – „ალაზნის იქითა ჩაყოლების“ გარდა ჩანს შამქორიც ანუ რანის ერთი ნაწილიც მოიაზრებოდა, სადაც მტერს ხაზართა 300 ოჯახი დაუსახლებია.

ამ დროისათვის ქორეპისკოპოსად გაბრიელ დონაური, სამოელ ქორეპისკოპოსის ძმა და სხვანი ყოფილან (იქვე, გვ. 257). მემატინანე მათ შემდეგ ასახელებს კახთა ქორეპისკოპოსებს გაბრიელ დონაურს და ფადლა არევმანელს, ამ უკანასკნელს ბრძენ კაცსა და საქმის მცოდნეს უწოდებს (იქვე, გვ. 259). ისინი ყოფილან ბაგრატ კურაპალატის ძის დავით მეფე კურაპალატის დროს, ხოლო მეფე ადარნასე კურაპალატის დროს იხსენიებიან ქორეპისკოპოსები ფადლა და კვირიკე – „ფადლა ქორეპისკოპოსი განძლიერდა და დაიმორჩილნა გარდაბნელნი და შემდგომად მისა დაჯდა კვირიკე ქორეპისკოპოსად“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 262).

კახ-გარდაბნის ქვეყანა და ჰერეთი ერთმანეთს ებრძოდნენ.

ჰერეთი ამ დროისათვის გაძლიერებული იყო არაბთა მიერ.

იმ დრომდე კახეთში შემავალი შაკიხის მეპატრონე ბაგრატიონები გაძლიერდნენ და მათ შეძლეს ჰერეთის ანუ კაბალის ქვეყნის დამორჩილება ვიდრე შამახამდე.

ამის გამო ჰერეთის მპყრობელებად შაკიხელი ბაგრატიონები გადაიქცნენ, მათ ჰერეთის მეფის ტიტული მიანიჭეს არაბებმა და დაიწყეს თავიანთი სამეფოს საზღვრების გაფართოვება.

ჰერეთის სამეფო გაძლიერდა და შეძლო კახ-გარდაბნის, მისი მეზობელი ტერიტორიის დაპყრობა, მათ შორის ყოფილა ვეჟინის ციხეც.

გარდაბანის პოლიტიკური ერთეული ბულა-თურქის ლაშქრობის შემდეგ კიდევ უფრო, მკვეთრად დაემცრო. მან დაკარგა ძირითადი ტერიტორიები – „ალაზნის გაღმა მხარის“ სამხრეთი ნაწილი და საზღვარი გავაზთან იქნა გავლებული, სხვა ტერიტორიები ჰერეთში აღმოჩნდა.

გარდაბნის პოლიტიკური ერთეული ამ დამცრობის შემდეგ კვლავ აგრძელებდა არსებობას – ახლა უკვე მისი ძირითადი ნაწილი გახდა კახეთის ჩრდილო მხარე. ყოფილი კახ-გარდაბანის ერთი ნაწილი ჰერეთში მოექცა, მაგრამ მისი უკან დაბრუნებისათვის კახელები დიდად იღწოდნენ.

ქვეყანა არაბების გამო აოხრებული იყო, ხალხის რაოდენობა შემცირებული, ამიტომაც წერს მემატინანე – „შემდგომად ამისა, ვითარ გარდახდეს წელნი რაოდენიმე და მოეშენა ქვეყანა, მაშინ უხმო კვირიკე ქორეპისკოპოსმან კონსტანტი აფხაზთა მეფესა ჩავიდეს ჰერეთად და მოადგეს ციხესა ვეჟინისასა. აფხაზთა მეფე მოადგა ზედათ-კერძო და კვირიკე ქვემოთ და ვითარ მისწურეს წაღებად, მაშინ ადარნასე პატრიკი მოვიდა პარასკევის ჯვარსა მიუპყრა ზავის პირი, მოსცა აფხაზთა მეფესა არიში, გავაზნი და კვირიკეს ორჭობი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 264).

მაშასადამე, კახეთის საქორეპისკოპოსო და აფხაზთა სამეფო ერთიანი ძალით იბრძოდნენ კახეთის ძველი ციხეების გასათავისუფლებლად ჰერებისაგან. თავის მხრივ ჰერელებს ეხმარებოდა ქართველთა (ტაო-კლარჯეთის) მეფე. საბოლოოდ მხოლოდ მცირე ნაწილი დაუბრუნდა კახეთს. ამ შველის მიზეზი ის უნდა ყოფილიყო, რომ ძველი ქართლის სამეფოს არჩილ მეფის დროინდელი მემკვიდრეობა თავიანთად მიაჩნდათ კლარჯეთის „ქართველთა მეფეებს“, მოითხოვდნენ არჩილ მეფის კახურ ტერიტორიებს და

კახეთის ბრძოლა თავისუფლებისათვის მათ სეპარატიზმად მიაჩნდათ, მათ ნინაალმდეგ არაბულ ძალებს ემხრობოდნენ.

აფხაზთა მეფე გიორგის დროს გარდაიცვალა კვირიკე ქორეპისკოპოსი და მის ნაცვლად დაჯდა ქორეპისკოპოსად ფადლა, ძე კვირიკესი. ამან ააგო ციხე ლონობანთა (იქვე, გვ. 265). ამ ეპოქაშივე ცხოვრობდა ჰერეთის დედოფალი წმ. დინარა – „ჰერეთსავე მეფობამდე იმხანიკისსა, პირველნი ყოველნი იყვნეს მწვალებელნი, ხოლო იმხანიკ დისწული იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა, და დედამან მისმან მოაქცევინა მართლმადიდებლად, დინარ დედოფალმან და სალართა დაეპყრა მაშინ ბარდავი და ადრაბაგანი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 266).

გარდაბანი – ანუ „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“ ბუღა თურქის შემდეგ უკვე არა კახეთის, არამედ ჰერეთის ქვეშ მოიაზრება, ასეთი ცვლილება მოახდინა ბუღა თურქის ლაშქრობის შედეგად „გარდაბნის შემუსვრამ“ (გარდაბანი შემუსრა ბუღამ) და ჰერეთის გაძლიერებამ.

როგორც აღინიშნა ბუღა თურქის შემდეგ კიდევ უფრო განივრცო ჰერეთი, მიზეზი ამისა ის იყო, რომ გარდაბან-კახეთის ქორეპისკოპოსები ემხრობოდნენ თბილისის იმ ამირებს, რომელნიც ბარდავრანში დამკვიდრებულ არაბთა სხვა სარდლებს მტრობდნენ. ამის გამო ჰერეთის მეფე მთავრები რან-ბარდავის მფლობელებს ემხრობოდნენ. საბოლოოდ ბუღა-თურქმა დაამარცხა თბილისის ამირები, რომლებსაც გარდაბანის ქორეპისკოპოსები ემხრობოდნენ. ეს იყო კახ-გარდაბნელთა დიდი პოლიტიკური მარცხი. ისინი ბრძოლის ველზეც დაამარცხა ბუღამ და კახ-გარდაბანიც შემუსრა. ამ მიზეზის გამო, გარდაბანი ანუ „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“ ჰერეთში აღმოჩნდა IX საუკუნის შემდეგ.

X საუკუნესა და შემდგომ მიუხედავად იმისა, რომ კახეთის მთავრები აფხაზთა მეფეების შემწეობით ცდილობდნენ „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლების“ უკან დაბრუნებას, ეს მათ იმჟამად ვერ მოახერხეს. „ქართველთა მეფეები“ ანუ ტაო-კლარჯეთის მეფეები ჰერეთის მფლობელებს უჭერდნენ მხარს.

საქართველოს გაერთიანების შემდეგ ჰერეთიც და კახეთიც ერთიან სამეფოში მოექცა. ასე, რომ კახელებით დასახლებული გარდაბანი ანუ ალაზნის გაღმა მხარე – ბელაქნის, ზაქათალას და კახის რაიონები, შაქის ჩათვლით ისტორიის გარკვეულ ეტაპზე ჰერეთში იყო მოქცეული. ის ყოველთვის ქალკედონიტური ანუ მართლმადიდებლური მხარე იყო იმ დროსაც როცა ჰერეთის ძირითადი ნაწილი მონოფიზიტური იყო.

ჰერეთის ძირითადი ნაწილი იწყებოდა ბარდაშენ-ვართაშენთან და ვიდრე შამახამდე იყო განვრცობილი ისიც X საუკუნეში ქალკედონიტური გახდა და მცხეთელი პატრიარქის იურისდიქციაში შევიდა. „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“ საქართველოს პატრიარქის განსაკუთრებული ყურადღების ქვეშ იყო, ამით უნდა ავსხნათ 1310 წელს მცხეთელი პატრიარქის აქ მოგზაურობა, მის მიერ ამ მხარეში მდებარე წმ. ნინოს, წმ. არჩილის, წმ. გიორგის, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა და ყოვლადწმიდა სამების ეკლესიების მონახულება, მათ შორის ძველი მოვაკანისა და ელისენისა.

„ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება – გარდაბანი“

ზაქათალა, ბელაქან, კახისა და შაქის რაიონები მუდამ კახეთში შედიოდნენ. მათი მომცველი რეგიონი ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლისა და კახეთის სამეფოს დაარსების შემდეგაც მუდამ კახეთის განუყოფელი ნაწილი იყო, უფრო მეტიც აქ მდებარეობდნენ კახეთის სამეფოს ცენტრები, სამეფო სატახტო ქალაქები – ზაგემი, ბაზარქალაქი, კახეთის მეფეთა საზამთრო რეზიდენცია მაჭი (VIII ს.) და ბოეთანი – კახეთის მეფეთა ერთ-ერთი დიდი რეზიდენცია.

კახეთის ამ გულში იღებდნენ კახეთის მეფეები ელჩებს. ასე იყო შაჰ-აბასამდე, რომელმაც კახეთს ჩამოაჭრა ეს ნაწილები ისევ, როგორც ადრე ბულა-თურქმა. შეიქმნა სასულთანო, შემდეგ კი საბუღარი დაღესტნელი ლეკებისა – ჭარ-ბელაქანი.

შაქი კიდევ უფრო ადრე დააშორეს კახეთს. მისი მოსახლეობა გამაჰმადიანდა.

ამ დროს კვლავ მიეცა ასპარეზი სომხურ ეკლესიას. განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ეს ტერიტორიები რუსეთის იმპერიაში მოექცა. პასკევიჩის დროს და მის შემდეგ 1820-30-იანი წლებიდან აქ ჩამოასახლეს ყარაბაღელი სომხები. მათ აქ ძირითადად გამაჰმადიანებული ყოფილი კახელები დახვდათ, მათი სოფლები მოფენილი იყო იმ ძველი ტაძრებით, რომელნიც ერთ დროს საქართველოს პატრიარქმა ექვთიმემ მოილოცა.

მონოფიზიტთა ერთი ჩვეულება ექვთიმეს დოკუმენტშიც არის აღწერილი – ესაა სხვისი სასულიერო საკუთრების მითვისება – კერძოდ ექვთიმეს დროს მათ პეტრე ლაგაძის მიერ დაწერილი წიგნი „ალვანის ისტორია“ მიუთვისებიათ, პასკევიჩის დროს კი ქართული ტაძრები – ამ რეგიონისა – მისაკუთრეს.

1310 წლის დოკუმენტში ნაბრძანებია – „ცხოვრება ალვანისა, ესე იგი არს სავანისა, რომელი დაწერა პეტრე ლაგაძემან – ვინმე სომეხმა გარყვნა იგი და საკუთრივ დაწერილად გამოაცხადა და სომეხთაც ადვილად ინამეს ჩვეულებისამებრ“ (1310 წლის მაღალაშვილისეული სახარება, კ. კეკელიძე, ეტიუდები, ტ. II, 1941, გვ. 314-315).

ტექსტში სიტყვა „გარყვნა“ ნაშლილია და მისგან მხოლოდ ორი ასო დარჩენილა „გა“, კეკელიძის აზრით აქ ეწერა „გადაილო“. ტექსტის გამრყვნელს საბოლოოდ მთელი წიგნი მიუთვისებია და ავტორად თავის თავი გამოუცხადებია – ეს კი მათ „ადვილად დაიჯერეს ჩვეულებისამებრ“ ნათქვამია დოკუმენტში.

პასკევიჩის დროს ყარაბაღელ სომხის სასულიერო პირებს უპატრონოდ მიტოვებულ ზაქათალა-ბელაქან-კახის რეგიონში ქართული ეკლესიებისათვის სახელები შეუცვლიათ.

კერძოდ – ვარდაშენის წმ. წინასწარმეტყველ ელიას ტაძრისთვის უწოდებიათ წმ. ელიშეს სახელი – ელიშე ალბანეთის განმანათლებლად მიიჩნევა და ალბათ ამ მიზეზით.

შაქის ეკლესიისთვის წმ. რიფსიმეს სახელი უწოდებიათ, მაშინ, როცა 1310 წლის დოკუმენტში ასეთი სახელის მქონე ეკლესია არ ჩანს, აქ იხსენიება ლექართის წმ. ნინოს ეკლესია.

ქიშ-ნუხის, ანუ გიშის ეკლესიისათვის სახელი არ შეუცვლიათ – ის დარჩა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის სახელობისა.

ასევე წმ. გიორგის სახელი არ შეუცვლიათ ზარის ანუ ზაიზიტის ეკლესიისათვის. სამაგიეროდ ქართული წარწერები სომხურით შეუნაცვლებიათ. მრავალი სომხური წარწერა XIX საუკუნით თარიღდება. ეს შეეხება ძირითადად შაქი-ვარდაშენის (ოგუზის) რეგიონს, ასევე მოხდებოდა კაბალას (კუტკაშენის) რეგიონშიც.

როგორც აღინიშნა, გარდაბანი ერქვა როგორც მტკვრის მარჯვენა, ისე ალაზნის მარცხენა სანაპიროს ტერიტორიებს. კერძოდ უძველესი ხანიდან „ბერდრუჯის მდინარიდან ვიდრე ტფილისამდე“ – გარდაბანი იყო. მაგრამ VIII-IX საუკუნეებში გარდაბანი ასევე ერქვა „ალაზანს გაღმართ ჩაყოლებას“. ეს მიწა – კახელებით იყო დასახლებული ქართლის ცხოვრების ზემოთ მოყვანილი ცნობებით, შემდეგ – ბულა-თურქის დროს – ეს გარდაბანი ჰერეთს გადაეცა, საქართველოს გაერთიანების შემდეგ კვლავ კახეთის პროვინციაში მოექცა, საქართველოს დაშლის შემდეგ კი კახეთის სამეფოში XVII ს-მდე როცა შაჰ-აბასმა ის ჩამოაჭრა კახეთის სამეფოს, რამაც იქამდე მცხეთის პატრიარქის სამრევლო ამ მხარეებისა გაამაჰმადიანა, ნაწილი მართლმადიდებლებისა კი სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში მოექცა, თუმცა მცირე ნაწილმა შეძლო თავისი ვინაობის შენარჩუნება.

16. XII. 2012
მონასტერი

კახ-გარდაბნის დასუსტება და ჰერეთის გაძლიერება

VIII ს-ში აშოტ კურაპალატის ძემ ბაგრატმა შეძლო თავის ხელში აელო თავისი მამის, აშოტის მიერ მოპოვებული მინა-წყალის მმართველობა, თავის ძმებთან ერთად. ის ემორჩილებოდა არაბთა ხელისუფლებას და ამიტომ მიემხრო ხალიფას მიერ გამოგზავნილ მხედართმთავარ მუჰამედს, ამ მუჰამედს ევალებოდა განდგომილი თბილისის ამირას საჰაკის დასჯა. საქმე ის იყო, რომ აფხაზთა მეფეები და თბილელი ამირები შეკავშირდნენ არაბთა სახალიფოსთან ბრძოლისას, ხოლო კლარჯი ხელმწიფეები პირიქით – სახალიფოს ემხრობოდნენ.

თბილელ ამირა საჰაკს შეებრძოლნენ მუჰამედი და ბაგრატ აშოტის ძე, მათ აიღეს უფლისციხე.

„კახნი გარდაბნელნი“ მივიდნენ უფლისციხესთან საჰაკის საშველად. დიდი ბრძოლის შემდეგ მუჰამედმა დატოვა საქართველო და ბარდავში გადავიდა.

საჰაკისა და მუჰამედის ურთიერთბრძოლა კვლავ გაგრძელდა, ამ ეტაპზე სახალიფოს წინააღმდეგ ბრძოლისას აფხაზები, კახელები და თბილელები ერთად იდგნენ, შემდეგ ბუღა თურქის შემოსვლისას აფხაზთა და კახთა ძალები კვლავ ერთ მხარეს იბრძოდნენ. ბუღა თურქმა დასაჯა თბილელი ამირა საჰაკი, რომელიც არ ემორჩილებოდა სახალიფოს.

შემდეგ ბაგრატ კურაპალატის და ბუღა თურქის ჯარი შეებრძოლა და დაამარცხა აფხაზთა ჯარი, აფხაზთა მეფე იძულებული გახდა ეძებნა უკან დასახევი გზა დასავლეთ საქართველოსკენ, ეს გზები ჩაკეტილი იყო, ამიტომაც ის იძულებული გახდა წასულიყო დვალეთის გზით. „კახნი გარდაბნელნი“ წინ დაუდგა სახალიფოს ლაშქარს. ბუღა თურქმა გადანყვიტა გაჰყოლოდა ჩრდილოეთის გზით გაქცეულ აფხაზთა მეფეს და სურდა კავკასიაში შესვლა, მართლაც მიაღწია ცხავატამდე, მაგრამ კახეთის გავლენის ქვეშ მყოფმა მთიულებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს და არ შეუშვეს კავკასიის მთებში. ფაქტიურად „კახ-გარდაბანელთა“ წინააღმდეგობის გამო სახალიფოს გეგმა ჩაიშალა.

ბუღა თურქი იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო და დაეზამთრა ბარდავში, მან ისარგებლა იმ მომენტით, რომ გარდაბანი ახლოს მდებარეობდა ბარდავთან და მემატთან სიტყვით მან შეიპყრო კახ-გარდაბანის მთავარი, ვინმე ხუცისძე და შემუსრა გარდაბანი. ამ გარდაბნის ქვეშ იგულისხმება ალაზნის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ტერიტორია. გარდაბანს მემატთან უწოდებს „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“.

როგორც ჩანს, გარდაბნის ამ რეგიონში იმჟამად შედიოდა ასევე შამქორიც, ამიტომაც ბუღა თურქმა დარუბანდის გზით კასპიის ზღვის მხრიდან შემოიყვანა სამასი სახლი ხაზარები და „დასხნა იგინი შამქორს“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 256).

უძველეს დროს, როგორც მიიჩნევა, ერთ ოჯახში, ერთ სახლში დაახლოებით 80-100 კაცი ცხოვრობდა, ასეთ შემთხვევაში 300 სახლი შეადგენს

24000-30000 სულს, რაც დიდი რაოდენობაა იმ ოლქისათვის. ამ ჩამოსახლებით ბულა-თურქმა შეასუსტა კახ-გარდაბნელთა ძალა.

ამასთანავე მან უნდა ითქვას ისიც, რომ IX საუკუნისათვის გარდაბანი დიდი ოლქი იყო და მასში არა მხოლოდ „ალაზნის გაღმართი ჩაყოლება“, ანუ ალაზნის მარცხენა სანაპირო, არამედ ალაზნის მარჯვენა სანაპიროცა და მტკვრის სანაპიროებიც შედიოდა, მასთან ახლოს იყო დმანისის ძლიერი ოლქი, ამიტომაც ბულა თურქმა დმანისის რეგიონის დასუსტების მიზნით ჩრდილო კავკასიიდან შემოიყვანა „100 სახლი“ ოსური ოჯახი და „დასხნა იგინი დმანისს“ (იქვე, გვ. 257), ამით კახ-გარდაბნის სამხედრო ძლიერება დასუსტდა.

ამ ეპოქაში კახთა ქორეპისკოპოსი ყოფილა გაბრიელ დონაური, ძმა სამოელ ქორეპისკოპოსისა.

გაბრიელ დონაურის შემდგომ, კახთა ქორეპისკოპოსად დაჯდა ფადლა არევმანელი. ფადლას შემდგომ კი კახთა ქორეპისკოპოსი იყო კვირიკე. უჯარმა იყო თბილისის ამირას ხელში, არაბებმა აიღეს ბოჭორმის ციხე და მინა-წყალი უფლისციხემდე.

კახ-გარდაბნელთა დასუსტებამ საერთოდ შეცვალა პოლიტიკური სურათი, მნიშვნელოვნად შეიცვალა საზღვრები და კახეთი შემცირდა.

კახეთის გარდაბნის დასუსტებით ისარგებლა ჰერეთის მეფემ, მან შეძლო დაეპყრო კახეთის მიწები ალაზნის მარცხენა სანაპიროზე, ხოლო მარჯვენა სანაპიროს მხარეს აიღო ვეჯინის ციხე.

დაუძღურების გამო, როცა კახეთის მიწაწყლის დიდი ნაწილი ჰერეთის ხელში აღმოჩნდა, კახეთის მთავრები იძულებულნი გახდნენ შეკავშირებოდნენ თავიანთ ნინანდელ მტრებს აფხაზთა მეფეებს. კერძოდ კვირიკე ქორეპისკოპოსმა კახეთში მოიწვია აფხაზთა მეფე კოსტანტი და ისინი ერთიანი ძალით შეებრძოლენ ვეჯინის ციხეში გამაგრებულ ჰერეთელ მეციხოვნეებს, არიში და გავაზი აფხაზ მეფეთა ხელში გადავიდა, ხოლო კვირიკეს ხელში გადავიდა ორჭობი. მის შემდეგ მხარეები დაზავდნენ.

კვირიკე ქორეპისკოპოსის შემდგომ ახალ ქორეპისკოპოსად დაჯდა ფადლა კვირიკეს ძე, რომელმაც ლონობნის ციხე ააშენა „და ჰერეთსავე, მეფობამდე იმხანიკისსა, პირველნი ყოველნი იყვნეს მწვალებელნი, ხოლო იმხანიკ დისწული იყო გურგენ ერისთავ ერისთავისა, და დედამან მისმან მოაქცივნა მართლმადიდებლად, დინარ დედოფალმან. და სალართა დაეპყრა მაშინ ბარდავი და ადარბადაგი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 266).

კახეთი უფრო და უფრო მცირდებოდა, ერთ მხრივ მისი ტერიტორიების დიდი ნაწილი ჰერეთის ხელში გადავიდა, ხოლო დასავლეთის მხარეს მის ნინაალმდეგ მდებრად იბრძოდა აფხაზთა სამეფო.

ფადლა ქორეპისკოპოსის შემდგომ კახთა ქორეპისკოპოსად დაჯდა კვირიკე, მაგრამ კახელი გარდაბნელი აზნაურები მას გადაუდგნენ და მიემხრნენ აფხაზთა მეფე გიორგის, რომელიც თავისი ლაშქრით კიდევაც

ჩავიდა კახეთში და მემატთანეს ცნობით გადაწვა ის, უკან დაბრუნების შემდეგ ჩადგა ატენის ციხეში, ხოლო ქართლის ერისთავად დანიშნა თავისი ძე ლეონი.

აფხაზთა ლაშქარი შეიკრიბა რათა კვლავ შესულიყო კახეთში. კახეთის ყველა ციხე გადავიდა აფხაზთა ხელში გარდა სამი ციხისა – ნახჭევანისა, ბოჭორმისა და ლონობანთა, რომელნიც შემდეგ აიღო აფხაზთა მეფემ, მაღლევე ყველა ციხე კვლავ დაიჭირა კვირიკე ქორეპისკოპოსმა. ამის მიუხედავად, კახეთის სამეფო თანდათან თავისთავადობას კარგავდა.

შემდგომ კვირიკე ქორეპისკოპოსი და აფხაზთა მეფე გიორგის ძე ლეონი დაზავდნენ და ამ უკანასკნელმა თავისი ასული ცოლად მისცა კვირიკე ქორეპისკოპოსს, მალე ეს ქალი გარდაიცვალა. კვლავ დაიწყო ომი კახეთსა და აფხაზეთს შორის. კახეთის საზღვარი მუხრანამდე აღწევდა. კახეთის თავისთავადობა განამტკიცა აფხაზთა სამეფო სახლში დაწყებულმა არეულობამ.

კვირიკე ეპისკოპოსი დადგა შუამდგომლად დემეტრე აფხაზთა მეფისა და მის ძმას თეოდოსს შორის. მიუხედავად ამისა დემეტრემ თეოდოსს თვალეზი დაწვა, დემეტრეს სიკვდილის შემდგომ ბრმა თეოდოსი გამეფდა. ამ დროს კახეთის ლაშქარი მოადგა უფლისციხეს, ამიტომაც ქართლის ერისთავმა იოანე მარუშის ძემ მოციქული გაუგზავნა დავით კურაპალატს და მოიწვია ის რათა ქართლში ელაშქრა, შესთავაზა ან თვით დაეჭირა ქართლი ანდა გადაეცა ჩრდილო ტაო-კლარჯეთ-სამცხის მმართველ ბაგრატ გურგენის ძისათვის რომელიც იყო აფხაზთა მეფის გიორგის შვილიშვილი, კერძოდ გიორგის ასულის ნული „რომელსა ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 272).

დავით კურაპალატი თავისი ლაშქრით მიადგა უფლისციხეს და ის უბოძა ბაგრატს და მის მამას გურგენს – „ბაგრატ ძე გურგენისი გაეზარდა შვილად თვისად“ – წერს მემატთანე დავით კურაპალატის შესახებ.

სამხრეთ ტაოს მეფემ დავით კურაპალატმა თავის გარშემო შემოიკრიბა აზნაურები და მათ განუცხადა: „ესე არს მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე. ამას დაემორჩილენით ყოველნი“ (იქვე, გვ. 274).

აქედან ჩანს, რომ იმჟამინდელი საქართველო რამდენიმე პოლიტიკურ ნაწილად იყოფოდა, ესენი იყვნენ ტაო, ქართლი, აფხაზეთი და კახეთ-ჰერეთი თბილისის საამიროსა და ტაშირ-ძორაკერტის სამეფოს გარდა.

იმჟამად მინა-წყალი ქსანის ხეობამდე (ხანდახან მუხრანამდე ან უფლისციხემდე) კლარჯეთის ჩათვლით ქართლად იწოდებოდა, მას აშოტ I-ის მემკვიდრე – კლარჯი ხელმწიფეები მართავდნენ. კლარჯეთიდან – ბასიანამდე ტაოს ვრცელი მინა-წყალი აშოტის ძის ბაგრატ ქართველთა მეფის მემკვიდრეების მიერ იმართებოდა. ამ შტოს ეკუთვნოდა დავით კურაპალატი – ქართველთა მეფე.

ქართლის მემკვიდრე ხელმწიფე იყო გურგენი, რომლის ვაჟი ბაგრატი დავით კურაპალატმა იშვილა.

ბაგრატის დედა გურანდუხტი იყო აფხაზთა სამეფოს მემკვიდრე, ამიტომაც ლეგიტიმურად მისი ძის ხელში აღმოჩნდა ტაო, ქართლი და აფხაზეთი, ის ქართველთა და აფხაზთა მეფედ იწოდა.

კახეთი, როგორც ითქვა, ქსანთან (მუხრანთან) იწყებოდა და ვრცლად ვრცელდებოდა სევანის ტბამდე ნახიჭევანის ჩათვლით. როგორც ითქვა, მისი ტერიტორია ძალზე შეამცირა არაბთა სახალიფომ და გადასცა ჰერეთსა და ტაშირ-ძორაკერტს. ამასთანავე კახეთის დასაუფლებლად აქტიურად იღწოდნენ აფხაზთა მეფეებიც. თავის მხრივ კახეთი ცდილობდა თავისი საზღვრები გადაენია უფრო დასავლეთით, ამის გამო დავით კურაპალატის მიერ უფლისციხეში დატოვებული გურგენი, ძე მისი ბაგრატი და დედოფალი გურანდუხტი კახელებმა შეიპყრეს უფლისციხეში გამოლაშქრებისას. ამის გამო დავით კურაპალატი დიდი ლაშქრით ხელმეორედ მიადგა კახეთს. მას სასწრაფოდ გადასცეს გურგენი, ბაგრატი და გურანდუხტი, ასევე დაუბრუნეს უფლისციხე და ქართლი ვიდრე წირქვალამდე.

როგორც ითქვა, აფხაზთა მეფე გიორგის ძე ბრმა თეოდოსის დროს აიშალა სამეფოს საქმეები, ამიტომაც ივანე მარუშისძემ იწება, რათა აფხაზთა მეფეების ტახტზე აეყვანა თეოდოსის ძის შვილი ბაგრატ გურგენის ძე დავით კურაპალატის შვილობილი. მას მხარი დაუჭირეს ქართლისა და აფხაზეთის ერისთავებმა, დიდებულებმა და აზნაურებმა. მართლაც, ბაგრატი აფხაზეთში გაამეფეს. ქართლში მას თვით მისი დედის გურანდუხტის ზოგიერთმა დიდებულმა და აზნაურმა გაუწია წინააღმდეგობა, ბაგრატი მიადგა უფლისციხეს. თავისი დედისაგან აიღო უფლისციხე და დედამისი გადაიყვანა აფხაზეთში, ხოლო ბრმა ყოფილი მეფე თეოდოსი გაგზავნა ტაოში (დავით კურაპალატის კარზე) საცხოვრებლად.

ამავე დროს გამოჩნდა ახალი პოლიტიკური ძალა კლდეკარის ბაღვაშთა საერისთავოს სახით, რომლის ხელში იყო ატენის ციხე, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს მხარე, თრიალეთი, მანგლისხევი და სკვირეთი. ის თითქმის არ ემორჩილებოდა ბაგრატ მეფეს. მალე ის დაიმორჩილა აფხაზთა მეფემ და ბაღვაშები კვლავ არგვეთს დაუბრუნდნენ.

ბაგრატ III-ის პაპას (ასევე ბაგრატს) „ქართველთა მეფე“ ეწოდებოდა. მისი ძე იყო გურგენი. მას ეუწინოდა, რომ მისი შვილი ტახტს წაართმევდა, ამიტომაც თავისი ლაშქრით შეუერთდა დავით კურაპალატს, რომელიც ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ წარემართა ქართლისაკენ. დავით კურაპალატსაც ეუწინოდა, რომ ბაგრატ III ტახტს წაართმევდა, ამიტომაც დაექვედა, როცა ბაგრატ III თავისი ლაშქრით შიდა ქართლში შევიდა რატი ბაღვაშ ერისთავის დასასჯელად. საქმე მალე გაირკვა და მშვიდობა დამყარდა.

ქართულ წყაროებში ამ საუკუნის ამბების თხრობისას „ქართველები“ ეწოდება ჩრდილო ტაო-კლარჯეთ-შიდა ქართლის მხარეთა მფლობელებს.

შესაბამისად აფხაზები ერქვათ – დასავლელ ქართველებს, კახელები – კახეთის მცხოვრებთ, ეს იმითაა საინტერესო, რომ სამხრეთ ტაოს მეფეებსაც – „ქართველთა მეფეები“ ერქვათ. მაშასადამე, იყო ორი „ქართველთა სამეფო“, ერთი სამხრეთ ტაოში და მეორე – ჩრდილო ტაო-კლარჯეთ-შიდა ქართლში. ტაოს მეფეებს უფრო უცხოურ წყაროებში ერქვათ ივერთა მეფეები. ქართულ წყაროებში – უბრალოდ ტაოს მეფეები ერქვათ.

ბაგრატ III გაძლიერდა და მოითხოვა კახეთის მმართველებისაგან მათ ხელში მყოფი ქართლის ციხეები. ამ დროს ქორეპისკოპოსი იყო დავითი. მან არ დათმო, რადგანაც მიწა-წყალი ქსნამდე თავის ტერიტორიად მიაჩნდა.

ბაგრატ III-მ „ზემო ლაშქართი“ გაიარა თრიალეთი, განვლო მცხეთის ხიდი, შემოუერთდა სხვა ლაშქარი და დადგა თიანეთში. დაამარცხა ქორეპისკოპოსი დავითი და ამასთანავე შევიდა და „ალილო ქვეყანა ჰერეთისა, განაჩინა მთავრად აბულალ და წარვიდა შინა“ (ქ.ც. I, გვ. 279).

შემდეგ კვლავ გაერთიანდა ჰერეთისა და კახეთის ლაშქარი დავით ქორეპისკოპოსის მეთაურობით, დავითმა ჰერეთიც დაიჭირა. ბაგრატ III-მ კვლავ ილაშქრა და ჰერეთი მეორეჯერ აიღო და „დინარ დედოფალი თავისად დაიჭირა“ (იქვე, გვ. 279).

ამის შემდეგ იგი შეუდგა კახეთის ციხეების აღებას. ამ დროს ქორეპისკოპოსი იყო კვირიკე. ბაგრატ III-მ ორ წელიწადში მთლიანად აიღო კახეთი და ჰერეთი, ხოლო კვირიკე გადაიყვანა აფხაზეთში თავის კარზე.

ჰერეთი და რანი წინა საუკუნეებში ხშირად ერთიანდებოდნენ, ერთ პოლიტიკურ ერთეულს ქმნიდნენ. რანი – მტკვრის მარჯვენა, ხოლო ჰერეთი მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა იყო.

აფხაზთა მეფე ბაგრატ III-ის მიერ ჰერეთის დაჭერამ რანში უკმაყოფილება გამოიწვია. რანის ამირა ფადლონი იმდენად ძლიერი არ იყო, რომ ბაგრატისათვის ომი გამოეცხადებინა, სამაგიეროდ ის მალვით და ხშირ-ხშირად თავს ესხმოდა კახეთისა და ჰერეთის მიწა-წყალს, არბევდა და მოსახლეობას ატყვევებდა. ამის აღსაკვეთად ბაგრატ III ძორაკერტის მხრიდან თავისი ლაშქრით შევიდა რანში და ქალაქ შამქორის ზღუდეები დაარღვია. ქალაქის აღების წინ ფადლონმა ითხოვა მშვიდობა და დაზავება, სამაგიეროდ დაპირდა ხარკის გადახდას და ასევე პირობა დადო ომისას თავისი ლაშქრით ბაგრატს მიშველებოდა.

მემატთანე დიდად აქებს ბაგრატ III-ს – „ამან ბაგრატ მეფემან დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყრობელობითა ჯიქეთიდან ვიდრე გურგანამდე და ადარბაგანი და შირვანი ...ბერძენთა მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადვე“ (ქ.ც., I, გვ. 281).

ბაგრატ III-მ ააშენა ბედიის ტაძარი „და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მან გუდაყვისა საეპისკოპოსო“ (იქვე, გვ. 281). იქამდე გუდაყვაში იყო კათედრა ქართველი ეპისკოპოსისა, და არა ბერძნისა, რასაც მონმობს გუდაყვის არქეოლოგიური არტეფაქტები და ქართული წარწერე-

ბი, მაგრამ ბედიის უფრო დიდებული ტაძრის აგების შემდეგ გუდაყვის ქართული საეპისკოპოსო ტახტი ბედაში იქნა გადატანილი.

„შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასლისა, არავინ გამოჩენილ არს სხვა მსგავსი მისი დიდებით და ძალითა“ (იქვე, გვ. 282).

მემატიანეს სიტყვით მელქისედეკ კათალიკოსმა „მოიგო“ ანუ შეიძინა „ჰერეთის მონასტერი დიდითა ძალითა ლაგოდეხი და ჰერეთსავე კატეხისა ეკლესია შესავლითა მისითა და კაკს ვაჭარი ათორმეტი და ზიარი – სოფელი დიდი“ (ქ. ც., ტ. I, გვ. 295).

კახეთ-რანის მეფეთა შორის უფრო ცნობილია „დიდი კვირიკე, რანთა და კახთა მეფე“, თუმცა რანს ასევე თავისი ცნობილი ამირა ფადლონი ჰყავდა.

როგორც აღინიშნა, IX საუკუნეში კახელები თბილელ ამირა საჰაკს ეხმარებოდნენ ბაგრატ კურაპალატის წინააღმდეგ, კერძოდ საჰაკს შველოდნენ „კახნი გარდაბანელნი“ („ქართლის ცხოვრება“, ტომი I, გვ. 255).

აფხაზთა სამეფო, თბილისის საამირო და კახეთის საქორეპისკოპოსო ერთიან ფრონტს ქმნიდნენ, მეორე მხარეს იყვნენ სახალიფო და კლარჯეთი.

X საუკუნეში აფხაზთა სამეფოს ჰქონდა მისწრაფება კახეთის დამორჩილებისა, კახეთში ილაშქრა აფხაზთა მეფე გიორგი მეორემ ორჯერ, ასევე აფხაზთა მეფემ ლეონ მესამემ, ბაგრატ მესამემ, ბაგრატ მეოთხემ, საბოლოოდ, ის საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოს შემოუერთა დავით აღმაშენებელმა. მიუხედავად ამისა, ისინი ხშირად ერთიანდებოდნენ ქვეყნის საერთო მტრის – სახალიფოს წინააღმდეგ. ასევე ეხმარებოდნენ თბილელ ამირას, განდგომილს სახალიფოდან. როგორც ითქვა, ტაო-კლარჯელი მეფეები პირიქით სახალიფოს ეხმარებოდნენ.

ქართლის გამორავიწეული ნაწილები - „კმენი ქართლისანი“: ეგრისი, პახეთი, კლარჯეთი და „შუა ქართლი“

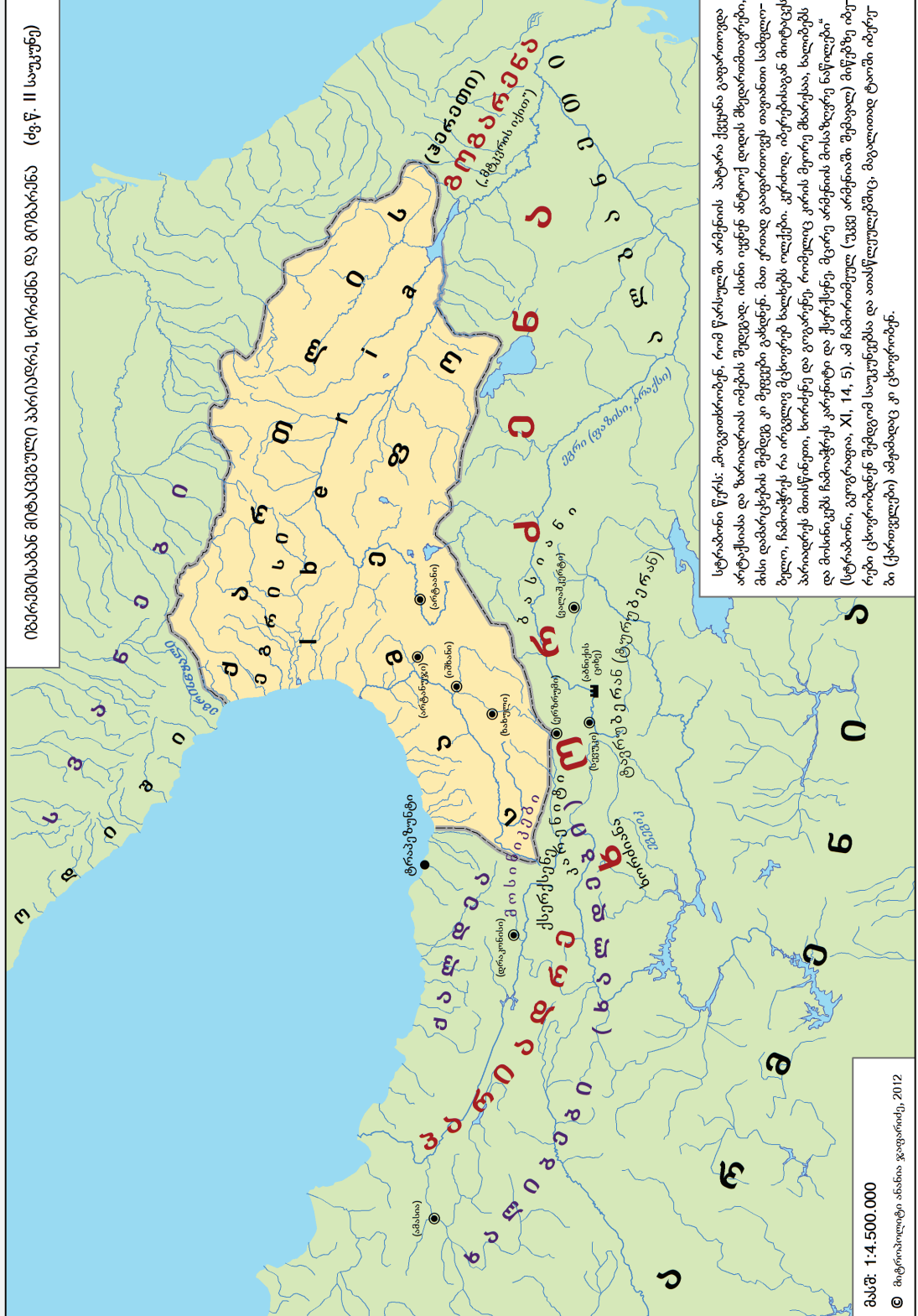

აღუქსანდრე მკედონელმა „პოენა ციხე-ქალაქი ცე ძლიერი შუა-ქართლ (წუნდა, სეროფისი, თუბარისი, ურბნისი, კასპი, უფლისციხე... სარკინე... რუსთავი და დედა-ციხე სამშვილდე და... ბუნანი), და კახეთის ქალაქი“ (ქ.ც. I, გვ. 19)

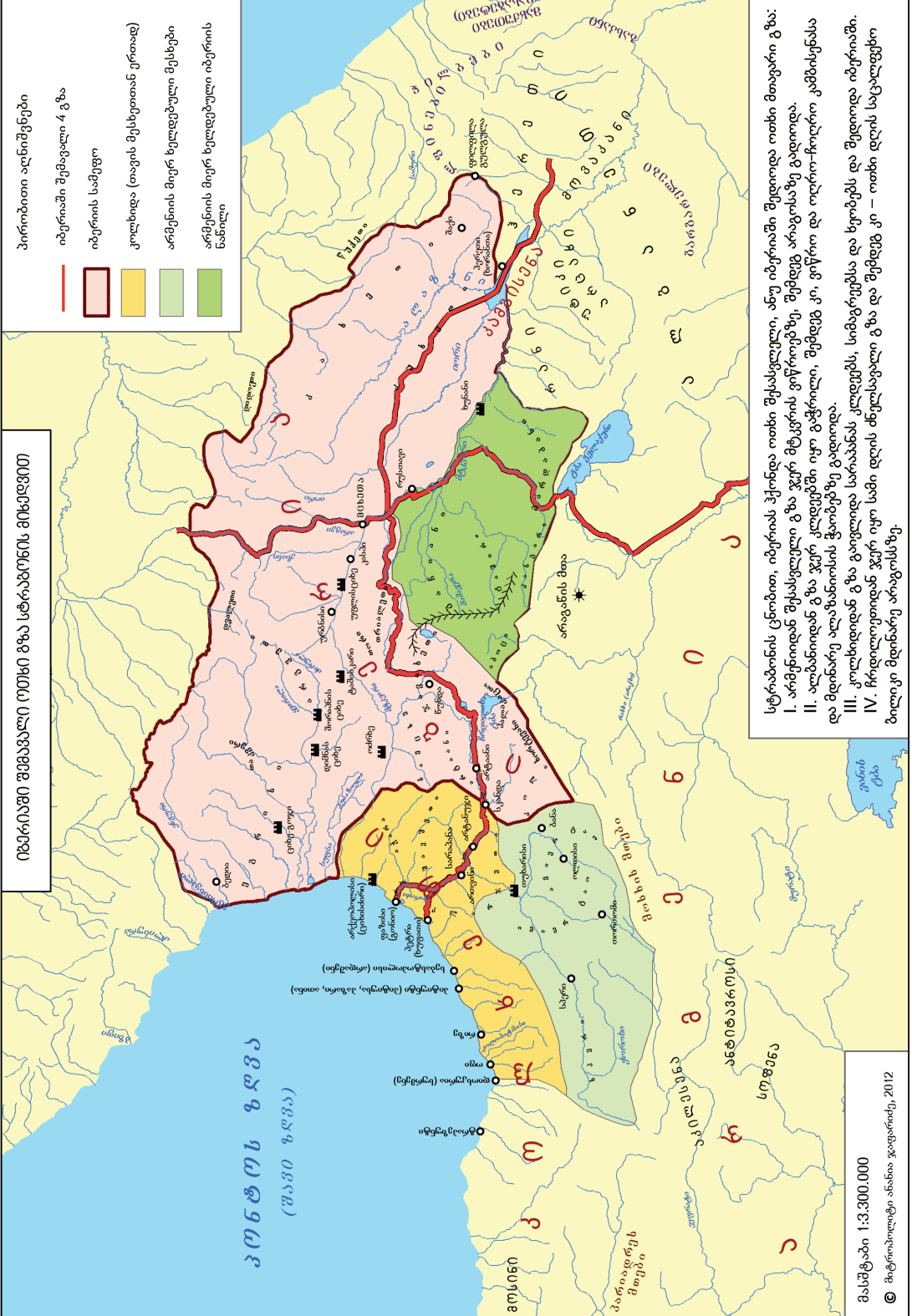
დანართი 2 №14

№ 14

იბრაჰიმისაზან მითხაცვშული პარიაღრაჲ, სორამენა და გომბარენა (გვ. II საუკუნე)

მასშ: 1:4.500.000
© მიტროპოლიტი ანანია ჯავახიძე, 2012

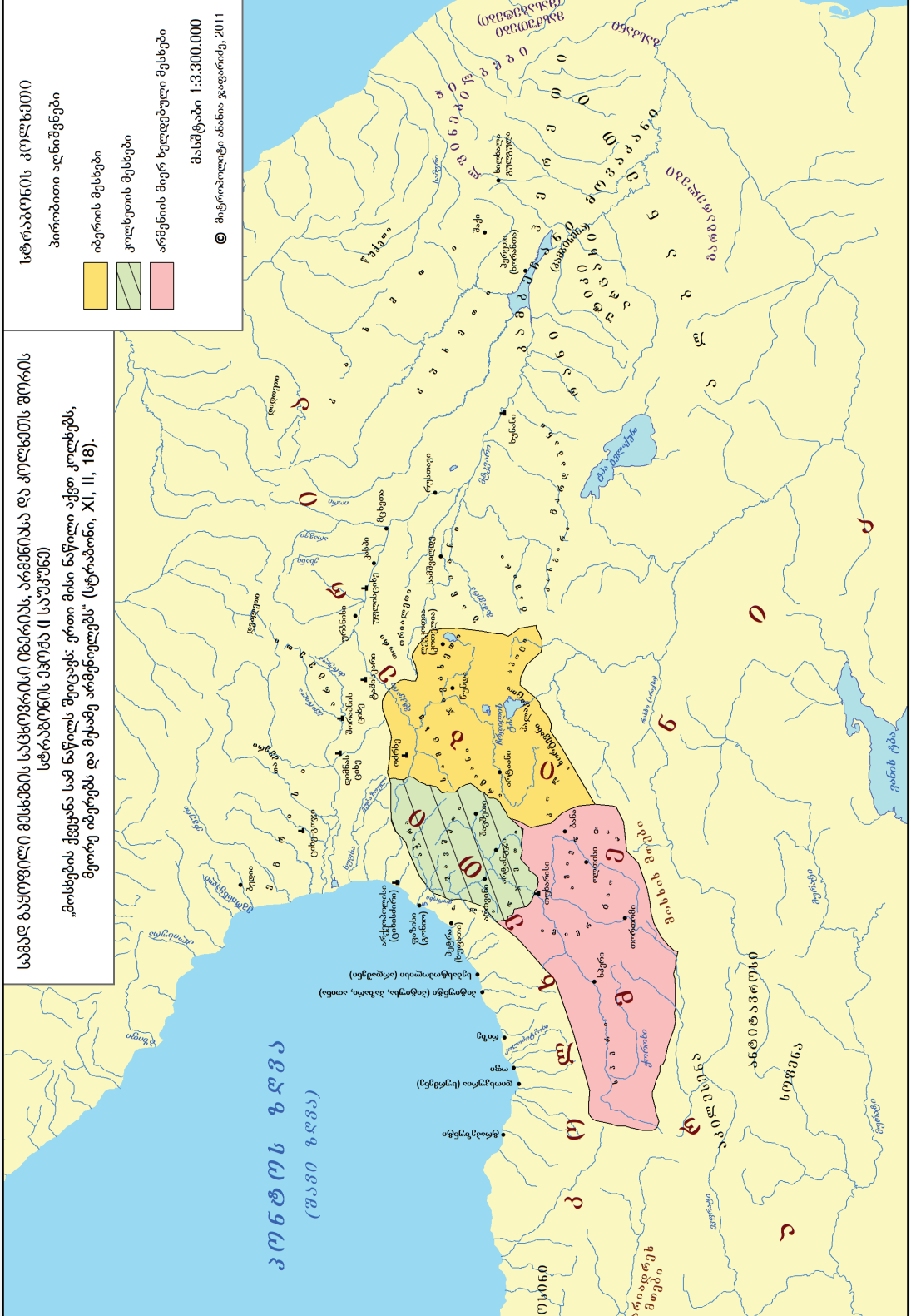

სამღვდნო-ეკლესიური მემკვიდრეობის სახელმწიფო იმპერია, არმენიკა და კოლხეთის შორის
 სტრატეგიის კონცეფცია (II საუკუნე)
 „მოსახლეობის კონცეფცია: ერთი მისი ნაწილი აქვთ კოლხეთს,
 მეორე იბერიებს და მესამე არმენიებს“ (სტრატეგია, XI, II, 18).

სტრატეგიის კონცეფცია
 პირობითი აღნიშვნები

- იბერიის მესხები
- კოლხეთის მესხები
- არმენიის მიერ სელდუკული მესხები

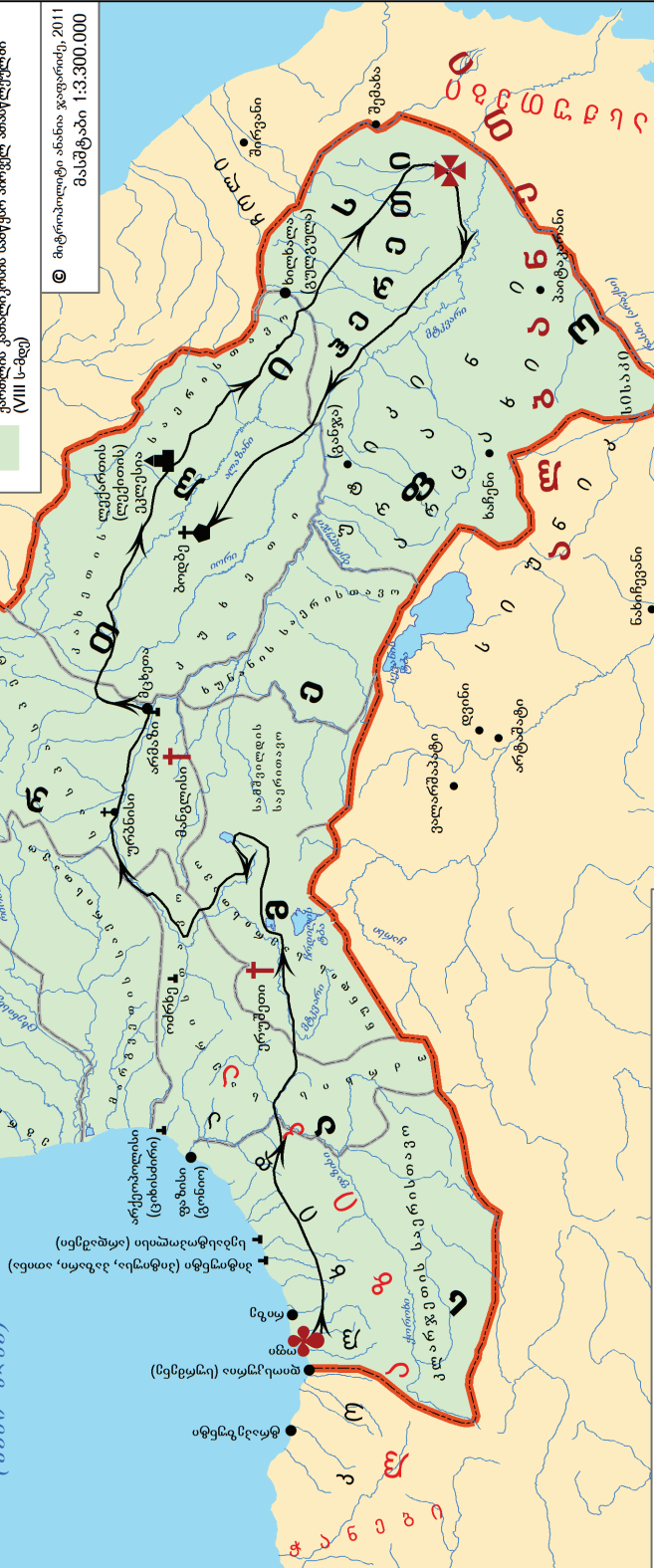
მაკშტაბი 1:3.300.000
 © მატრიარქალტი ანანია ჯავახიშვილი, 2011

ძართლის სამეფო IV ს-ში მემე მირიანის დროს
წმიდა ნინოს ძაღვამცის არეალი

ძველი ტსეთი

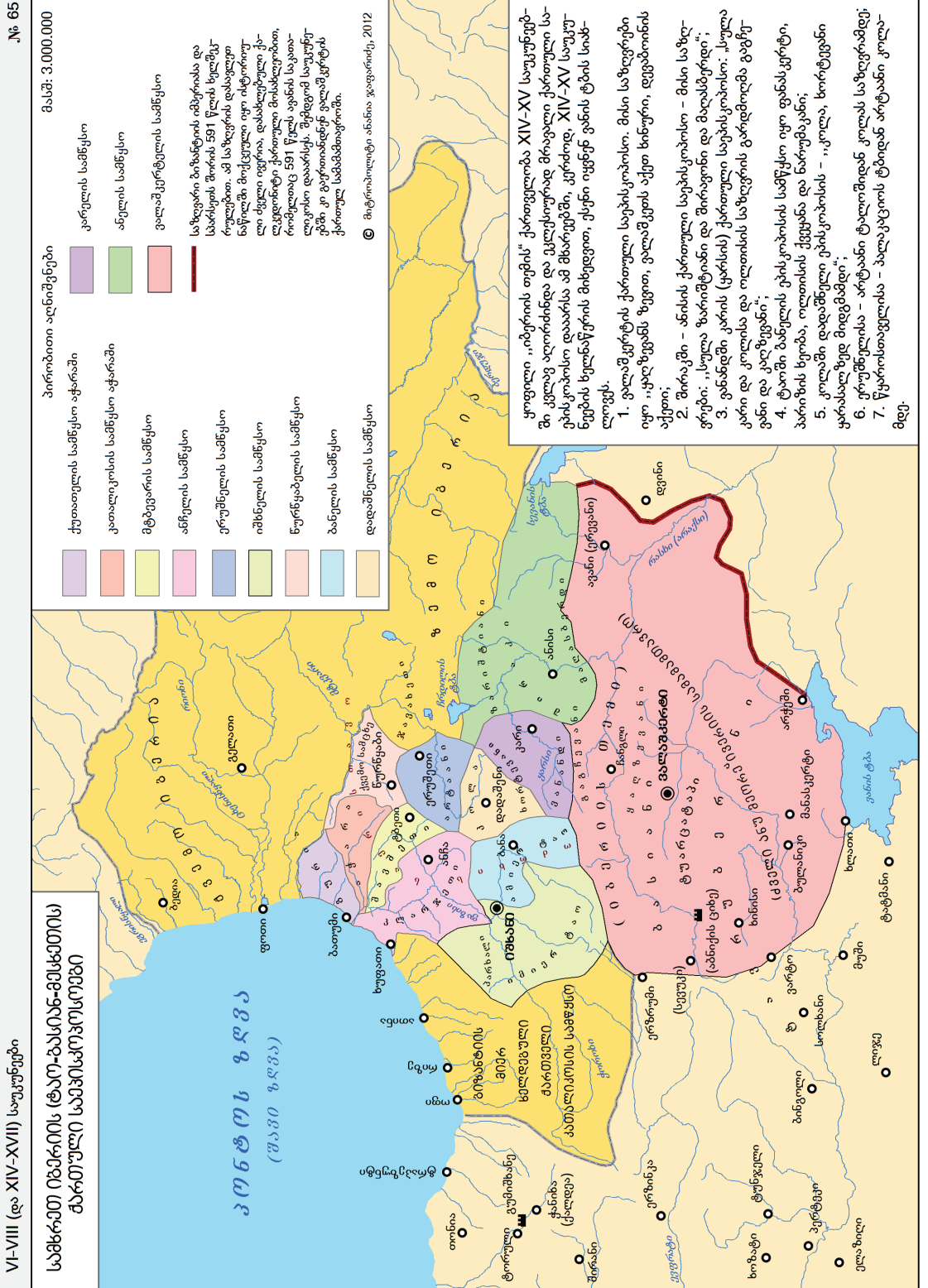
კონტონს ზღვა
(შავი ზღვა)

- პირობითი აღნიშვნები
- წმიდა ნინოს მიერ დარჩენული ქ. ოფის საკათედრო ტაძარი ლაზიკის მტრთაგან აღადგინეს ცნობით
- ურუმეთი და მანგლისი, სადაც დაიწყო პირველი გეგმების მშენებლობა წმიდა ნინოს დროს
- ბოდბე, წმიდა ნინოს განსახლებული
- მსკუთხედის საზღვარი, სადაზღვევ იქნა და წმიდა ნინომ მიხე სირიელის ცნობით
- ლეკეთის (ლეკეთის) მშ. ნინოს ეკლესია 1310 წლის მაღალაგბელის სახარების მინაწერის მიხედვით
- წმიდა ნინოს ზა სხვადასხვა წყაროების შეჯამებით
- ქართლის კათალიკოსის საწყისი პირველი ათაწლეულში (VIII ს-მდე)

© მიტროპოლიტი ანანია ვაფარიძე, 2011
მასშტაბი 1:3.300.000

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მემე მირიანის სამეფოში შედიოდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველო რანის ჩათვლით.

VI-VIII (და XIV-XVII) საუკუნეები

პროკოფი კესარიელი წერს - ტრაპეზუნტელებსა და ლაზებს შორის ცხოვრობს ერთი ხალხი, ის არც რომაელებს და არც ლაზთა მეფეს ექვემდებარება, მაგრამ „ისინი ქრისტიანები არიან, ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელმსახურებს“ მათი ქვეყნის „მარჯვნივ აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადაღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები“. ისინი ლაზიკის ომებამდე კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ, შემდეგ კი „ლაზთა ეპისკოპოსებს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 125).

ლაზთა ეპისკოპოსების ქვეშ იგულისხმება ნოტიციებში მოხსენიებული პეტრას, ზიგანას, სასინისა და როდოპოლისის ეპისკოპოსები.

ზიგანას, როდოპოლისის, სასინისა და პეტრას კათედრები ბერძნული რუკებისა და ნ. ადონცის კვლევით მდებარეობდნენ გიუმშიხანე-ათინას რეგიონში ტრაპეზუნტის სამხრეთით და ისინი კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდნენ. ლაზთა სამეფო კი - მის ჩრდილოეთით მდებარეობდა და ტრადიციულად მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა. აველირება იმისა, რომ ეს საეპისკოპოსოები დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდნენ არასწორ მოსაზრებად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ეწინააღმდეგება ძველ ქართულ საისტორიო და საეკლესიო წყაროებს.

ლაზთა ეპისკოპოსების სამეფოს და ლაზთა სამეფო VI ს-ში

მასშ: 1:1.600.000

© მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, 2012

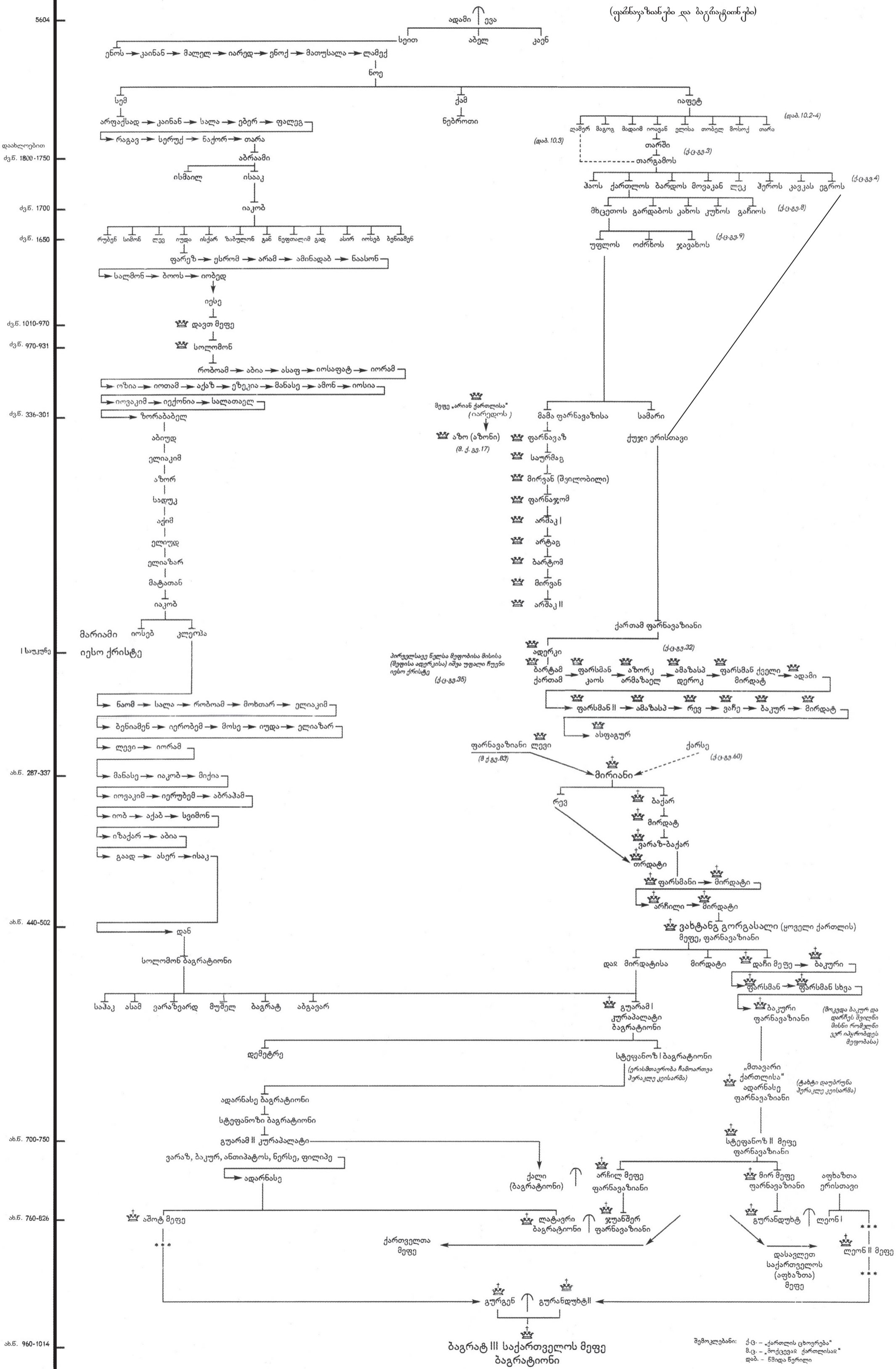

ქართულ მეფეთა გენეალოგია

სქემის ავტორი - მიტროპოლიტი ანანია (ჯაფარიძე)
სქემა მომზადებულია „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით

წელთაღრიცხვა

(ფარსეთისა და ბაგრატიონების)

Митрополит Анания Джапаридзе

**Краткая история Грузинской
Апостольской Святой Церкви**

Книга митрополита Анания Джапаридзе “Краткая история грузинской церкви” посвящена той роли, которую играла на протяжении многих веков грузинская церковь в деле духовного спасения нации.

История грузинской поместной церкви разделена на периоды и содержит историю православной церкви с I по XX столетие. Этот труд фактически представляет собой весьма сокращенный вариант четырехтомной монографии Митрополита Анания Джапаридзе “История грузинской апостольской церкви”.

предназначена для детей в диаспоре и широкого круга читателей.

ВВЕДЕНИЕ

Возлюбленные дети Христа, каждый из нас нашим словом и делом должен возвеличивать Всевышнего, потому что он породил нас, создал небо и землю, человечество, нации и народы.

Согласно Святому писанию, первоначально человечество представляло один народ, один этнос, с одним разговорным языком – «На всей земле был один язык и одно наречие» [1, Бытие, 11.1], а после разрушения Вавилонской башни Господь захотел, чтобы на земле жил не один народ, а много народов, было множество языков. По Святой Библии, так были созданы на земле первые народы и каждому народу была отдана часть земли во владение, которая называлась родиной. Вместе с тем, людям было вверено в обязанность ухаживать за ней, защищать от врагов. Сформировались первые государства. Жившие там были по отношению друг к другу соотечественниками (по – старогрузинскому – родственниками „ბათესაზბო“), близкими и друзьями. Преданность народу, родине, жертвовать собой ради них, считалось делом благодетельным Богу, так как было плодом любви, а Бог – это любовь. Святое писание гласит – «Нет больше той любви, как если кто положит душу свою за друзей своих» [1, Иоанн, 15.13]. Наши благословенные предки, древние грузины издревле славилась любовью к родине и преданностью друг другу. Сведения о них сообщает нам и первойшая книга человечества – Святая Библия.

Как известно, во время всемирного потопа спасся только – Ной и его семья. Его сыновья – Сим, Хам и Иафет (**Иაფეტ**) положили начало всему человечеству. Согласно разъяснениям известных комментаторов Библии Иосефа Флавия (**Иосиф Флавий**) и других, среди сыновей Иафета упоминаются и предки грузин Фобел (Фувал), Мосох (Мешех) и также Фогарма (**Торгом**).

Потомки Иафета следующие – «Сыны Иафета: Гомер, Магог, Мадай, Иаван, Фувал, Мешех и Фирас» [1, Бытие, 10.2]. Сыновья Яфета: Гомер, Магог, Мадай, Яван, Тувал, Мешех и Тирас

О грузинских этнархах – Фувале и Мешехе (Мосохе) много важных сведений получено от великих пророков Иеремии и Иезекииля (**Иезекииль**).

Концепция С.Джанашиа следующая: «Приблизительно шесть тысяч лет тому назад на обширных пространствах Передней Азии и Южной Европы (Балканы, Аппенины и Пиренейский полуостров) жили народы одного племени предки грузин. В дальнейшем, места проживания их постепенно ограничивались. К этому времени грузины изъяснялись на одном общем языке. Они были едины и не были разделены на группы, которые сейчас известны, как – кахетинцы, имеретинцы, мингрелы, сваны, гурийцы, хевсуры и др. Древние грузины за две тысячи лет до Рождества Христова, кроме Кавказа, жили также в Передней Азии и Северной части Междуречья

и ими было создано много известных государств. Среди древних грузинских государств особенным величием блистала Колхида. Гомер и другие поэты древнего мира восхваляли ее величие, но история изменчива. За 800 лет до рождения Христа на Колхиду напали киммерийцы, сильные племена, жившие в степях Северного Кавказа. Они сначала разгромили Колхидское царство, а затем покорили много южных стран, почти до Израиля. От страха дрожала вся Азия. Победившие киммерийцы согнали большую часть населения Колхиды и других покоренных стран и вынуждали их воевать для порабощения других народов. Предпринятые походы способствовали большому переселению народов с Севера до Израиля. Это явление отразилось и в Святой Библии. Господь говорил устами пророка: «Вот, Я пошлю и возьму все племена северные, говорит Господь, и пошлю к Навуходносору, царю Вавилонскому, рабу Моему, и приведу их на землю сию и на жителей её и на все окрестные народы; и совершенно истреблю их и сделаю их ужасом и посмеянием и вечным запустением.» [1, Иеремия 25.9].

„Я призову все северные народы и Моего слугу Навуходносора, царя Вавилона, – возвещает Господь, – и нашлаю их на эту страну и всех ее обитателей и на все окрестные народы. Я уничтожу их полностью и сделаю их предметом ужаса и издевательств, и станут они руинами навеки“ Иеремия 25:9

Большой поход северных народов в сторону Израиля был Волей Всевышнего. Среди этих народов, по толкованию комментаторов Библии, были народы «Мосоха и Фувала» (грузины), которых киммерийцы вынудили вместе с ними выступить в поход на юг, они достигли гор Израиля. Здесь они победили и какое-то время даже господствовали.

Так пророчествовал царь Давид, – это отразилось и в псалмах: «Горе мне, что я **пребываю у Мосоха**, живу у шатров кидарских» [1, Пс.119 (120), 5].

Кто такие **Мосохи (Мешехи)**, которые были переселенцами из стран, расположенных севернее Святой земли?

Гекатос Милетский (Гекатей Милетский, VI в. до Рождества Христова) в эпоху пророков Иеремии и Иезекииля, пишет: «Мосохи – племя колхов» [2, Оч. I, с.395].

(188. St. Вуз. „Мосхи, племя колхов, соседнее с матиенами“. Гекатей в описании Азии).

Следовательно указанные мосохи – это те колхи, которые по принуждению киммерийцев участвовали в военных походах (с севера на юг).

Военная аристократия грузин, высленная из Колхиды, на юге основала новое государство, которое древнегрузинский источник «Обращение Картли» («Мокцеваи Картлисаи») называет «Ариан Картли». Иностранцы его называют также Древней Иберией.

Согласно святому писанию, вскоре Господь велел чтобы грузины вновь вернулись назад на Кавказ. Иезекииль напоминает слова Господа, сказанные о народе, пришедшем с северной стороны: «Возвращаю!» Господь велит: «...

Вот, Я – на тебя, Гог князь Роша, Мешеа и Фувала! и поверну тебя... дом Фогарма, от пределов севера, со всеми отрядами его, многие народы с тобою» [1, Иезекииль, 38.3-6].

Согласно святому писанию, переселение северных народов на юг, а затем их возвращение обратно было частью великого плана Господа, чтобы северные народы признали истинного Бога, который желал не смерти народов и их исчезновения, а хотел закалить их – «...и узнают народы, что Я Господь, Святой в Израиле» [1, Иезекииль, 39.7] или «...Я приведу тебя на землю Мою, чтобы народы узнали Меня, когда Я над тобою, Гог явлю святость Мою пред глазами их» [1, Иезекииль, 38.16].

Комментаторы Библии и среди них называемый отцом истории церкви Евсевий Кесарийский и лучший ученик св. Иоанна Златоуста – Теодоритэ Квирский (Феодорит Кирский) при разъяснении указанных пунктов писали, что возвращение грузинских племен было велением Господа, которое он совершил руками Вавилонского царя Навуходоносора: «Навуходоносор, который был сильнее Геракла, собрал войско, дошел до Иверской страны, победил их, уничтожил и подчинил. Но одну их часть он переселил и поселил на правой стороне Понтийского моря» [3, георгика I, 1961, с. 30]. При передаче этих сведений Евсевий Кесарийский опирался на историка Мегасфена, жившего в IV-III веках до рождения Христа. Значит, где-то на юге в VI-IV веках до н.э. существовала страна грузин – древняя Иберия (Иверия), часть народа которой переселили обратно, назад на свою родину, в историческую Колхиду, а в частности – «в восточную часть Понтийского (Чёрного) моря» или на территорию современной Грузии, где ясно, и до этого жили коренные грузины. Но сейчас, уже после возвращения политических центров назад, на север, они усилились и на Кавказе создали первое единое грузинское государство. Основателем этого царства, согласно источника «Жизнь Картли» («Картлис Цховреба»), был царь Парнаваз, его народ представлял один этнос, одно государство и имел один язык. Коренные жители этой страны эгрисцы (мингрелы), гурийцы, сваны, маргвелы (позднее имеретинцы), кахи, карталийцы и другие – были одним народом.

армянский историк Ухтанес (ок.935–1000) о них пишет: «Поселившиеся на берегах Понтийского моря (переселенные из древней «Иверии» на север) размножились и образовалось племя, которое в своей изначальной стране назывались иверийцами, а здесь их назвали грузинами. Они распространились до границ армян и албанцев и образовался очень большой народ» [4, Ухтанес, Разделение грузин и армян, с.67].

За 400-300 лет до Рождества Христова в царство Парнаваза, созданное при поддержке эристава Гуджи, входило восемь эриставств: Эгриси, Аргвети, Кахети, Хунани, Самшвилде, Цунда, Одзрхе и Кларджети.

Грузинское государство объединяло обе географические части страны – восточную и западную и называлось Картлийским царством. Парнаваз «распространил грузинский язык и не разрешалось разговаривать на других

языках в Картли, кроме грузинского. И это дало возможность создать грузинскую письменность» [5, «Картлис Цховреба», I, с.26].

После вознесения Христа в день сошествия Святого Духа, Апостолам было дано знание языков тех народов, в странах которых они должны были проповедовать. Святому Андрею Первозванному было дано знание грузинского языка. Пречистая Богоматерь послала его в доставшуюся ей в удел Иверию. После этого, особенно с IV-V веков на грузинский язык было переведено Святое писание и в церквях стали восхвалять Бога на родном грузинском языке.

В IX в. в Греции в монастыре на святой горе Олимпа (Улумба) грузинские монахи возвеличивали Господа Бога на грузинском языке, однако, греки запретили грузинам молиться на грузинском языке. Пречистая Богоматерь предстала пред греческим настоятелем монастыря и приказала: «Те, которые не помилуют их, будут моими врагами». Грузинский язык для богоматери был благодетельным языком [6, Житие Иллариона Грузинского, Хрестоматия, 1949, с. 172].

В конце X века Пречистая Богоматерь также явилась перед умирающим юношей Эквтиме Атонели, призрела его недуг и ясно сказала по-грузински: «Восстань, не бойся». После этого грузинское слово лилось от св. Эквтимия как из источника.

Под покровительством Пречистой Богоматери св. Андрей Первозванный утвердил в Грузии богослужение на грузинском языке, и уже на протяжении тысячелетий весь грузинский народ славит Господа Бога, на своем языке.

ПЕРВЫЙ ПЕРИОД ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЦЕРКВИ, I-X I ВВ. (от св. Апостолов до Руисско-Урбнисского собора)

I век

Грузинская церковь – это часть всемирной (Соборной всеобщей) церкви, поэтому её история – часть истории **вселенной** церкви. Церковь – единство всех христиан, живущих на Земле, которое рассматривается как духовное тело, главой которого является Христос, и которое живет одним духом: «Одно тело и один дух, ... один Господь, одна Вера, одно крещение, ...один Бог и Отец всех...» [1, Ефес.4.4-6], поэтому разделение церкви и её разложение на части невозможно.

Существование различных поместных церквей, как Константинопольской, Александрийской, Иерусалимской, Грузинской и др. не нарушает единства церкви, потому что все они члены одного тела – всеобщей церкви Христа.

По разъяснениям историков церкви, история христианской церкви входит в группу богословских наук, хотя, с другой стороны, это и светская наука, так как служит изучению истории человечества. История грузинской церкви является также составной частью истории грузинского народа.

Грузинская церковь в прошлом всегда была направляющей силой духовной жизни грузинского народа. По словам св. Ильи Праведного (Чавчавадзе): «Грузинская церковь всегда самоотверженно защищала наш народ и никогда не давала ему возможность забывать свою славу» [7, И. Чавчавадзе, т. II, с. 180].

Грузинскую церковь справедливо называют «грузинской православной церковью», но вместе с тем, её с давних пор называют «грузинской Апостольской церковью», так как её основали Апостолы Христа.

Деятельность и проповедование св. Андрея Первозванного и других Апостолов в Древней Грузии были признаны несомненной истиной.

В новое время, особенно в начале XX в., проповедование св. Андрея Первозванного в Грузии было объявлено легендой. Одним из аргументов отрицателей его было то, что Иберия, по их мнению, была незначительной страной и она не могла привлечь к себе внимание Апостолов. В действительности же с 30-х годов I века по 60-е годы II века, т.е. в эпоху Апостолов, Иберия была сильным государством, охватывающим фактически почти всё Закавказье. Римские историки Тацит (Публий (Гай) Корнелий Тацит), Дион Кассиус (Дион Кассий) и другие в своих сочинениях с удовольствием уступали место описанию полнокровной жизни Иберии. Европейцы средневековья лучше знали Иберию античных времен, чем Грузию своего времени. Сведения древних историков об Иберии подтверждаются изучением археологических раскопок в различных уголках Грузии.

После вознесения Христа, Апостолы бросили жребий, кто в какой стране должен был проповедовать. «Жизнь Картли» («**Картлис цховреба**» ქართველთა

ლის ცხოვრება, «Жизнь Грузии»), передает, что Грузия досталась в удел Богоматери, но по велению её сына, нашего Господа, Богоматерь вместо себя в Грузию послала святого Апостола Андрея Первозванного, с которым она переслала свою нерукотворную икону. При апостоле св. Андрее грузины приняли христианство; он также основал епископство в городе Ацкури, назначил там епископа и оставил несколько священников и дьяконов. Фактически это было создание грузинской церкви со своей иерархией.

При следующем своем посещении Грузии апостол Андрей прибыл сюда вместе с другими Апостолами, а при третьем – с ним были Симеон (Свимона) Кананели (Симон Кананит (Симон Зилот) и Матада (**მატათა მოციქული** **Матфий** Ματθαῖος, Matthias). Сведения об этом даёт Эпифан Константинопольский (VIII в.)

Эфрем Мцире XI в. опираясь на греческие источники писал, что „в нашей стране проповедовал и Апостол Варфоломей“. Эту мнение XVII в. защищает и Арканджело Ламберт, а в XVI веке один славянский источник считает, что грузинскую церковь основал Апостол Фома.

По другим историческим источникам, в Грузии проповедовал также Апостол Тадеоз (**Иуда Фаддей**). В Грузии были и проповедовали ... не только из 12 Апостолов, но и из 70 Апостолов. Например, согласно картлийским хроникам, таким был Хрисо, который в Албании (в то время это была часть Иберии) крестил 19 человек. Таким образом, из 12 Апостолов шесть проповедовали в Грузии, в частности: Андрей Первозванный, Симеон (Свимон) Кананели, Мататий, Варфоломей, Фома и Тадеос. Могилы двоих из них и сейчас находятся в Грузии: Симеон (Свимона) Кананели – в Новом Афоне, а Матата – близ Батуми, в крепости **Афсарос (Хопа)** (тур. Нора) или Гонио).

Из 70 Апостолов же в Грузии проповедовал Хрисо.

Церковь, основанная Апостолами, где бы она ни была, является автокефальной, поэтому грузинская церковь со дня основания самобытна.

II век

В I-II веках христианство не стала ещё государственной религией Иберии, но в этот период христианство постепенно распространялось и усилилось.

Источник VIII века – «Мучения Або Тбилели» – пишет, что грузины были христианами уже со II-III веков. Это доказывают и археологические материалы. Например, археологи обнаружили достоверный след существования у нас христианского населения ещё до прихода св. Нино: христианские погребения в различных уголках Мцхета и особые богослужебные **здания** – **Храм** (культовое сооружение) II-III веков в Настакиси (этот древнейший город был построен у подножья Ксанской крепости).

Существование во II-III веках церкви, а также имевшие тогда место

христианские обряды захоронения подтверждают предложение о том, что в Грузии христианская церковная организация непрерывно существовала с I-II вв. (со времён Апостолов) до времени просветительства св.Нино (IV в.). Надо предполагать, что в этот период в Грузии значительным влиянием пользовались христианские общины. Основанием для таких предположений являются реформы царя Рева Мартали (Рев Праведный).

Грузия I-III веков представляет собой арену для миссионерства (по сведениям греческих и латинских историков) и мировые христианские центры не обходили её своим вниманием. Так, в одном из источников сказано: «та часть Иберии, которая расположена возле Понтийского моря и называется Колхидой, ещё во времена императора Траяна познакомилась с Евангелием с благословения святого Климента, который был сослан в эти края» [8].И. Табагуа, Грузия в европейских архивах и книгохранилищах, I, с.171).

Иринеи (богослов II века) же считал, что грузины (иберы), которые назывались колхами (по географическому месторасположению), приняли христианство ещё до римского императора Траяна (98-117).

Из этих же источников следует, что грузины, которые проживали в Кавказских горах в направлении Каспийского моря (имеется в виду население Восточной Грузии), приняли христианство позже.

Эти данные полностью соответствуют данным «Жизнь Картли», где говорится о том, что из грузин первыми приняли христианство мингрелы (колхи) и населения кларджети (население юго-западной Грузии).

Святой Юстин (ок. 150г.) утверждал, что не существовало на земле такого места, даже среди варваров, где бы люди не молились распятому Иисусу Христу. Ту же мысль высказывает и Иринеи [8].И.Табагуа, Грузия в европейских архивах и книгохранилищах, I, с. 171-172). Поэтому, миссионерское движение не могло обойти Иберию, которая с 30-х годов I века, включая 60-е годы II века, была сильным государством.

В I-II веках три государства – Рим, Иберия и Парфянское царство оспаривали обширные земли на юге Закавказья. Иберия была настолько сильным государством, что могла без помощи римлян победить Парфянское государство. Известно, что Иберия несколько раз побеждала Парфянскую армию. Поэтому Рим опасался всё большего усиления Иберии. В 30-50гг. II века в Картли царствовал царь Фарсман II, которого называли Фарсман Квели (т.е. милосердный). «Во времена Фарсмана II. Картли, как видно, уже открыто, не маскируясь, борется с Римом, пытается изгнать римлян из Колхиды и других соседних территорий. Вместе с тем, в этом деле Фарсман II не ищет поддержки парфян. Картлийские правители..., вероятно, достойно противостояли Риму и Парфянскому царству одновременно» [9]. Г. Меликишвили. Грузия I- III вв. н.э. Очерки грузинской истории, т. I, 1970, с. 510).

Фарсман так окреп, что «чувствовал себя независимым».

Император Адриан всячески пытался улучшить отношения с грузинским царём, однако, Фарсман не шел на уступки. Он высокомерно отказался от императорского приглашения и не поехал в Рим. Биограф императора Адриана Элиус Спартиан пишет, что Адриан послал грузинскому царю несметное количество дорогих подарков.

Во время правления следующего императора Антонина Пия (138-161). Фарсман II с супругой и большой свитой отправился в Рим, где ему устроили торжественную встречу. Согласно Дионию Кассию «император расширил его владения». Как видно, Рим не только признал уже существующие границы Иберии, но и добавил другие земли Причерноморья и Армении. Почетному грузинскому гостю позволили принести жертву в Капитолии. Император присутствовал и на военных учениях Фарсмана, его сына и грузинской знати. В Риме установили конную статую Фарсмана. Согласно биографу Антонина Пия – Юлиусу Капитолину – приезд Фарсмана в Рим был воспринят как знак уважения императору.

Визит Фарсмана произвел такое большое впечатление в Риме, что об этом широко извещалось на первых страницах городской хроники, о чем свидетельствует и надпись на мраморной плите, найденной в старом римском порту.

Как видно из вышеприведенного, Грузия в эпоху Апостолов, в I-II вв., была государством сильным, богатым и известным, с расширенными границами, высоко развитой экономикой и высокоразвитыми общественными отношениями. Поэтому трудно представить, что она не могла привлечь к себе пристальное внимание Апостолов и миссионеров.

III век

Грузинская церковь основана самими Апостолами. Миссионерская деятельность проповедников христианства продолжилась и во II-III веках. Появление здесь христианских общин Иване Джавахишвили датирует именно первой половиной III в. Вместе с территориальным расширением растет и влияние христианских общин. Реформа царя Рев Мартали дает основание считать, что в это время влияние христианской проповеди распространилось и на царский двор.

Ещё в III веке император Галлиен издал указ в 261 году о признании христианства. Подобным образом поступил почти за полвека до этого царь Иберии Рев Мартали (сконч. в 213г.).

Этот царь был знаком с Евангелием и любил Христа. Поэтому был он милостивым и милосердным во всем, хотя оставался язычником. В Риме кровавые жертвоприношения языческим богам были отменены лишь императорами III века. В Грузии официально их отмена в государственном масштабе стала возможна ещё раньше. «Древние исторические источники

этот благородный шаг приписывают Реву Мартали» [10]. (Г. Гозалишвили. Проблема обращения Картли и Бакури, с.38).

Существование в II-III вв. христианских сообществ подтверждается и археологическими материалами. О существовании в долине Настакиси христианской церкви А. Бохочадзе пишет: «... в Настакисской долине было и более крупное поселение в раннем средневековье, о чем свидетельствуют найденные при раскопках останки сооружений. Жилые помещения состояли из многочисленных комнат и одного большого зала. В подобных строениях, одна комната представляла собой малую церковь, с четко очерченной абсидой и нартексом. В этот период христианство ещё не было объявлено официальной государственной религией, находилось на нелегальном положении и находит приют в жилищах. Этот факт имеет большое значение для изучения истории христианства «Картлийского царства».

Интересно, по какому принципу была устроена эта вышеупомянутая церковь?

Ясно, что христиане, которые жили во II-III веках, нуждались в духовенстве, т.к. во время крещения, исповеди и других ритуалов исполнение христианских обычаев без участия духовенства не представлялось возможным.

В первую очередь, надо отметить, что существующие христианские общины (в разных городах или их районах) не подчинялись друг другу. Не существовало единой церкви с единым центром и единым управлением, хотя и были епископы. Отметим также, что в эпохи Апостолов и эпоху последующую, обязанности священника исполняли епископы, поэтому священников именовали епископами.

Итак, можно сделать вывод, что в Грузии христианская религия и паства (христианские сообщества) существовали непрерывно с I по IV век. Именно в это время возникла благодатная почва, которая в дальнейшем способствовала успешному завершению миссии св. Нино в Грузии.

IV век

В IV веке объявление христианства государственной религией в Грузии было не неожиданным, навязанным актом, а основывалось на трехвековой местной христианской традиции. Святой Нино было бы нелегко обратить в христианскую религию весь грузинский народ, если бы Апостолы не подготовили почву для всеобщего признания христианства. Это мнение нашло отражение и в жизни св. Нино, где Всевышний сообщает ей, что в Грузии «скотины много, а рабочих мало». Это означает, что Апостолы в Грузии на протяжении веков подготавливали народ для всеобщего крещения.

Древнейший грузинский источник – «Обращение Картли» – описывает историю обращения в христианство народа Картли. Книга состоит из

двух частей. В первой дана историческая хроника, а вторая представляет собой церковное чтение о жизни святой Нино. Первая часть «Обращения» – Исторические хроники – написана в разное время, а вторая – Жизнь святой Нино – написана независимо от первой части, должно быть, в IV веке. Из текста этой редакции видно, что повествование Нино записано в посёлке Боди (Бодбе), а записать велели Саломе Уджармели и Перожавра Сивнели.

Три известных историка – Н. Марр, Ив. Джавахишвили, К. Кекелидзе датируют это сочинение IX веком: Но мы не имеем никакого основания не верить первоисточнику, и принимаем указанную дату (IV в.).

Это подтверждается ещё одним интересным фактом.

Во второй половине IV века в Византии находился внук Саломе и Рева, т.е. (сын царя Мириана), принц Бакури – сын Трдати; он рассказал известным византийским историкам – Геласи Кесариели (Геласий (IV век) – епископ Кесарии Палестинской) Руфинусу (Руфин, 345–410) – историю принятия христианства Грузией. Этот рассказ является кратким вариантом «Жития святой Нино».

Геласи Кесарийский (Кесариели) в «Церковной истории» описал историю обращения Картли в христианство. К сожалению, это произведение на сегодняшний день считается утерянным. Но сведения об этом произведении находим в трудах поздних авторов. Среди них древнейший римский церковный историк – Руфинус (сконч. в 410 г.). Он перевел и ввёл в своё сочинение сведения Геласия Кесариели о принятии христианства в Грузии. Со ссылкой на Руфинуса, эта история пересказана и греческим историком V века Сократом (род. 380г.) в своей «Церковной истории». В своём произведении под таким же названием рассказывает о принятии христианства иберами и другой греческий историк V века Теодоритэ Квирский (Феодорит Кирский — епископ Кирский, Квирели, род. 390 г.). Историю обращения в христианство Картли встречаем ещё у одного греческого церковного историка – Созомена, который ссылался непосредственно на Руфинуса.

«Историей» Геласи Кесарийский пользовался и греческий историк V века Геласи Квизикский (Квизикели).

История Геласия Кесарийский, которой широко пользовались греческие и римские историки, была написана в конце IV века, спустя полвека после принятия христианства в Картли. Примечательны сведения Геласия Кесарийский, который о принятии христианства грузинами узнал от одного из представителей царского дома Иберии – Бакура.

Таким образом, можно сделать вывод, что древнейший грузинский источник, который свидетельствует о принятии христианства в Грузии, написан в IV веке Саломе Уджармели. Предположительно, что эту запись использовал Бакур при разговоре с греческими историками.

В каком году пришла св. Нино в Грузию и принял ли весь грузинский народ христианство?

Этот исторический, интересный вопрос убедительно разобрал историк

Вахтанг Голиадзе. Согласно его рассуждениям, св. Нино пришла в Грузию в 303 году. В 317-318 гг. грузинский царский дом принял христианство как государственную религию, а в 324 году народ был массово крещен.

Представляется важным, что историк Вахушти Багратиони обращение Картли в христианство датировал 317 годом. Это мнение разделяют историки Д. Бакрадзе и Ив. Гварамадзе. А историки П. Иоселиани, Г. Сабинин и Р. Цамциев считают датой обращения Картли в христианство – 318 год.

Это мнение довольно убедительно, поэтому дата, приведенная Вахушти Багратиони, касающаяся обращения Картли в христианство (317-318гг.), и дата организации грузинской церкви и крещения народа (324-326гг.) должны быть восстановлены.

V век

В начале V века Грузия уже была страной, обложенной персами данью. Персы, несмотря на все старания не смогли лишить грузинский народ государственности, однако ассимиляцию пытались вести весьма откровенно. Конечно, главным образом, они хотели, чтобы грузины приняли персидскую веру – огнепоклонничество. Они боролись против грузинских национальных обычаев и традиций. Христианство в то время уже было грузинской национальной религией и поэтому у грузин были христианские обычаи. Персы надеялись, что с потерей христианской религии, грузины потеряют и свое национальное лицо.

Надо сказать, что в этом отношении персам не уступали византийцы. Они в конце IV века сумели отобрать у грузин и присоединить к себе значительную часть ее южной территории. А в первой половине V века – вырвали и значительную часть Западной Грузии, от реки Эгрисцкали до крепости Годжи.

Несмотря на то, что большая и главная часть Грузии находилась под влиянием Персии, тем не менее основная опасность все же исходила именно от персов. Вахтанг Горгасали принадлежал к греческой, т.е. православной вере, и перед смертью он оставил завещание, чтобы грузины не оставляли «Любовь к грекам» и оставались бы православными, хотя он даже боролся с византийцами и вернул Грузии отобранные ими территории.

Надо отметить, что в V веке существовали два различных направления в христианстве, одно направление было под покровительством Византии, а второе – Персии.

Когда персидский царский дом пришел к заключению о том, что распространение маздеанизма в Грузии связано с большими трудностями и христиане свою религию не уступят, они поменяли свою политику. Поэтому Персия пыталась обратить в сферу своего влияния и контроля проирански настроенные христианские церкви. Таковыми были христианские сирийские и персидские церкви, настроенные антивизантийски.

Такое положение оказало воздействие на грузинское общество, которое оказалось под влиянием Персии. В V веке в Грузии несомненно существовали как греческие (эллинофильные), так и иранофильные христианские церковные группировки. Поэтому грузинские цари того периода были в чрезвычайно напряженном состоянии. Согласно «Жизнь Картли» грузинские цари использовали это положение по-разному: или воевали одновременно с двумя завоевателями – Персией и Грецией, или мудро использовали разногласия между этими государствами и воевали, то с греками, используя персидскую силу, то с Персией, используя греческую сторону.

Известно, что до римского императора Константина христианство не было государственной религией. Поэтому можно сказать, что христианские общины (регионы) пользовались свободой, с точки зрения того, что государство не диктовало христианской церкви какого вида должна быть её административная структура. Поэтому до IV века христианская община, согласно 34-го Апостольского Закона, подчинялась архиепископу этой общины. А архиепископы общины были независимы друг от друга.

Архиепископ избирался собранием духовенства общины («родственниками»). Поэтому каждая церковная община и епархия были свободными и «автокефальными».

Совершенно изменилось положение после признания христианства государством, т.е. после принятия христианства в качестве государственной религии. В это время (в начале IV века), в римской империи была узаконена «тетрархия» – «правление четырех». С точки зрения административного правления, империя была разделена на отдельные части, которыми правили два императора и два кеисаря. В больших городах империи: Рим, Антиохия, Александрия и др. были правители крив и провинций. Это положение вызвало усиление, обогащение, рост авторитета и влияния епископов, находящихся в больших городах. Они действовали согласно общепринятым правилами, которым подчинялись правители городов. Государственный правитель был заинтересован в повышении авторитета влияния городского епископа. Из-за этого уже в начале IV века происходит процесс, который можно назвать процессом распада самостоятельности малых церквей и увеличения сфер влияния больших церквей. Уже в IV веке проведенные мировые собрания подтверждают автокефалии маленьких церквей, но и подтверждают также расширение сферы влияния епископов главных городов. Этот процесс длился в течение всего IV века и окончательно закончился в 451 году.

В общем, V век был веком укрупнения самостоятельных малых епископств в большие патриаршества и каталикства. Собрание 451 года основало новое Иерусалимское патриаршество, в которое входили палестинские самостоятельные епископства.

В это же время, в V веке, таким же путем происходило и формирование грузинского епископства.

Известно, что в городах, где зарождалось христианство правителем становился епископ.

В грузинском царстве Эриставство и Сапитиахшо представляла «Самтавро» (княжества), т.е. такую же административную единицу, как в римской империи – провинция. Глава грузинской церкви до учреждения епископства, назывался «архиепископом» и, видимо, считался главой епископов на территории, которая находилась под влиянием грузинского царя.

После того, как царь Вахтанг Горгасал объединил Грузию и присоединил территории – Кларджети и Приморье, он взялся за устройство церковных дел. В этом деле для него примером служили устройства Византийских и Восточных церквей.

В Византии церковь правилась под контролем государства. Также было и в персидском государстве. Главу существующих различных христианских церквей в Персии назначал сам Шах (например, в Армении в V в.)

Даже законодательный орган – мировое (мирское) собрание, в Византийской империи действовало с самым активным участием императоров. В Грузии роль церкви были еще больше. Известен случай, когда глава грузинской церкви Микаэл, рассердившись на грузинского царя, ударил его, и выбил зуб.

Используя создавшееся международное положение и в согласии с церковными законами, царь Вахтанг Горгасал отстранил строптивного Микаэла безболезненно, не раздражая христианское население и для наказания послал его в Константинополь. Патриарх Антиохии направил в Картли двенадцать епископов. Царь Вахтанг сумел поменять проперсидски ориентированных епископов на гречески ориентированных. Также он отстранил тех епископов, которые из-за своего богатства и влияния не подчинялись царской власти.

В связи с основанием царем Вахтангом Горгасали грузинского епископств, можно заключить следующее. В V веке территории, находившиеся под юрисдикцией грузинской церкви были увеличены, что было вызвано вызванными тем, что во времена Вахтанга Горгасала Византия возвратила Грузии отобранные территории Кларджети (Южная Грузия) и Приморья (от Цихе-годжи до Кლისури).

Вахтанг Горгасал желал устроить, грузинскую церковь, как единую централизованную главенствующую, верховную (самтавро) церковь, т.е. чтобы всеобщим епископом или каталикосом (от греческого слова – «католикос» – всеобщий) грузинской церкви стал епископ грузинской столицы – Мцхета. В исторической хронике этой эпохи – «Обращение Картли» – первый грузинский каталикос Петре назывался праотцом, (мамамтавари), ему посвящены строки: «Отсюда начинается верховодство каталикосов. Первым каталикосом был Петре».

VI век

В начале VI века Персия захватила Восточную Грузию, после чего в Картли было упразднено грузинское царствование. Однако, этот вопрос (упразднения царствования), грузинские и греческие источники трактуют по-разному.

Один из старейших грузинских источников утверждает, что в первой половине VI века грузинское царство не было упразднено. Такое же положение в греческих источниках. В частности, по Прокофию Кесарийского в 552г. между Персией и Византией был заключен «Вековой договор», после чего у грузин собственного царя уже не было, Но Византийские летописцы Малал и Теофане вспоминают о грузинском царе Дзаманаразе, царице и вельможах, которые в 553 г. прибыли в Константинополь к царю Юстиану для переговоров.

Возможно, персидские завоеватели дали грузинскому государству что-то вроде статуса узкой автономии, во главе которого была древняя династия Горгасала-Парнавази. Наверное, некоторые представители политических кругов страны не признавали упразднения царства и главу завоеванной страны по-прежнему называли царем. Во всяком случае, вне сомнений, что страна до 70-90гг. VI века была оккупирована и грузинские народные институты, среди них грузинская халкидонская церковь, сильно преследовались.

После полного захвата Западной Грузии, Персия старалась изгнать греков с западного морского побережья. Между Персией и Византией война за захват Лазики закончилась договором 563 г. Лазика осталась за византийцами. По этому договору Грузия была разделена между византийцами и персами.

В 90-х годах VI века большая часть Иберии была потеряна, а в 591г. персы и византийцы между собой поделили и Восточную Грузию.

В VI в. для персов более приемлемой была вера – монофиситство (из-за его антивизантизма), поэтому персы благосклонно относились к армянской церкви.

Когда Персия вынуждена была отказаться от распространения маздеизма (**маздеизм**) на Кавказе, взамен она стала покровительствовать монофиситской вере. И Церковным писателям поручалось проповедовать монофиситские идеи и глаголить союз с Персией. С этой целью агенты царя Персии придумали легенды, – будто христианство в Армении, Картли и Албании было распространено одним и тем же человеком. Будто бы грузинский, армянский и албанский алфавиты созданы одним и тем же человеком и что эти «просветители» в то же время были связаны с Персией.

Такая политика Персии привела к тому, что со стороны Персии было долгое, сильное давление, также с помощью влиятельных и богатых армянских высших церковных епархий.

Армяне в середине VI в. (Нерсе Католикос, Нерсес II (548–557) провели собрание в г. Двин и приняли монофиситство (хачецари).

После этого, в кавказских странах, захваченных Персией, надзор над церквями взяла армянская церковь. Это право дала ей Персия из-за антикалкедонического и антивизантийского направления армянской церкви.

Со своей стороны, Византийская империя, пыталась склонить на свою сторону сильную армянскую церковь путем уступок и всяческой помощи.

Поэтому армянская церковь смогла взять под свое влияние и неармянские провинции, по соседству с Арменией, а именно, албанские и грузинские провинции. В итоге, коренное грузинское население, например Эрети и Гугарк, (в нижней Картли), становились «армяноязычными», так как там упразднили грузиноязычные молитвы и литургию, а в грузинских церквях и святых книгах появились армянские приписки.

О том, как стала господствовать армянская церковь над грузинскими прихожанами в VI в. в нижнем Картли, т.е. в Гугарки, хорошо указывают те события, которые происходили в начале VII века.

Вот один типичный пример. В Гугарки католикос Кирион попытался вернуть грузинскому населению грузиноязычную молитву и литургия. Этому воспрепятствовала армянская церковь и решила строго наказать Кириона.

Персидский царь Хосро в 614г. собрал церковное собрание, на котором обязал христиан, живущих в Персии, принять «армянское христианство». Из-за этого Кирион вынужден был перейти в Западную Грузию.

Вскоре Персию завоевал Ираклій I (575 – 641) – византийский император, и заключил с армянской церковью дружественный союз «Унию», и Гугарк остался снова армяноязычным, с церковной точки зрения.

В середине VI в. в Грузию приезжают ассирийские отцы, (Ассирийские отцы) ведут активные действия до конца своих дней (конец VI- начало VII вв.).

Если сравним положение, в котором находилась грузинская церковь к приезду ассирийских отцов, с тем положением, в котором она оказалась в конце их деятельности, мы убедимся, что они были против монофиситского течения, выступали против него и вышли победителями в борьбе с этим течением.

Согласно грузинским летописям, к приезду ассирийских отцов в 540-ые годы, в Грузии монофиситство стояло на стойких позициях. Именно, этот период имел в виду Георгий-младший, когда в своих сочинениях приводит слова Георгия Мтацминдского: «Как какая-то злоба посеяны в нашей стране имена армянские».

В IV-V веках правильно переведенные святые книги с греческого языка, под влиянием монофизитства в VI-VII в., частично были заново переведены с армянского языка и отредактированы.

Ассирийские отцы, благодаря 30-летнему труду, смогли достичь не только полной победы халкидонизма (Халкидонизм), но что не менее важно, эта победа халкедонизма создала теоретическую основу для разрыва грузинской и армянской церквей.

Армянская церковь же старалась распространить свои язык и культуру во всем иранском Закавказье. Так что деятельность ассурийских отцов утвердила основы грузинской культуры и спасла наш народ от национально-культурного перерождения.

О происхождении ассурийских отцов существуют разные мнения. Некоторые исследователи утверждают, что они были грузинами. Этот вопрос окончательно не решен, но фактом является то, что они на передний план выдвигали грузинский язык, и особое внимание уделяли грузинской, проведению на грузинском языке молитв, так как этот язык был признан языком халкидонизма, а халкидонизм был признан национальным вероисповеданием уже в VI в. В «Картлис цховреба» упоминаются случаи, когда навстречу вышедшему католику ассурийские отцы отвечали по-грузински.

Как отмечает К.Кекелидзе, ассурийские отцы свою работу проводили с помощью монастырей. Нет никаких документов, подтверждающих что у нас, до прихода так называемых тринадцати отцов, монастырей, в полном смысле этого слова, не существовало.

Монастыри впервые создали вышеупомянутые отцы [11]. (К.Кекелидзе «История древней грузинской литературы», том I, с.88). Хотя по данным «Картлис цховреба» раньше отцов монастырь в Кларджети основал Вахтанг Горгасал. В этот период у грузин уже были монастыри в Иерусалиме и на Святой земле. Здесь, в монастыре Иоанна Лази, появились первые грузинские надписи.

Таким образом, заслуга ассурийских отцов в том, что они избавили грузинскую церковь от большой опасности монофиситства или, как тогда говорили, от утверждения армянского вероисповедания.

VII век

Как известно VI век был сложнейшим веком для грузинской церкви и государства, но особо надо отметить, что грузинские национальные институты не признавали ликвидацию государства в VI в. Катастрофа этого века казалась им временным явлением и вскоре все должно исправиться.

Грузинская церковь осуществляла свою юрисдикцию над всей Грузией. До VII в. языком проповедей и молитв во всей Грузии был грузинский. Единство грузинской церкви утверждает также церковный стиль архитектуры, песнопений и Т.Д. одинаковый в Восточной и Западной Грузии.

О политическом единстве Западной и Восточной Грузии до VIII века длительно и аккуратно писали «Картлис цховреба», «Мокцеваи картлисаи» и др. источники.

Политическое единство страны опиралось на этническое единство своего народа. Судя по вышеупомянутым источникам, во всей Грузии – с

Эгрисцкали и включительно по Эрети – жил единый грузинский народ. Западную и Восточную Грузию в IV-VI веках называли „ყოველი ქართლი“ «вся Картли» – вся Грузия.

Конец VI и начало VII веков были эпохой расцвета царства Грузии после времен Горгасали, восстановления и расцвета грузинских общественных институтов, но этому вновь восстановленному государству не дал возможности встать на ноги поход Геракла Кейсара.

В 630-ые годы Геракл Кейсар (император Иракл I) захватил территорию морского побережья Грузии и присоединил её к Византии. В итоге, в Юго-запад был запрещен грузинский язык и узаконилось греческое богослужение. Возникли греческие епископства. Таким образом, ко времени набегов арабов, грузинское государство уже было разорено Гераклом Кейсаром, что помогло арабам подчинить себе разрозненное Картли. Фактически Картли, как единая политическая единица, арабам не досталась.

Геракл боялся возрождения Картли, так как государство Картли (**Иберия**) традиционно было соперником на Кавказе сначала Рима, потом Византий, поэтому они жестоко расправились с нашей страной. В Восточной Грузии Геракл в церквах истребил христиан („ეკლესიათა შინა მდობარები სიხლთაზი დოღეს“), в Юго-запад Грузии же отнял львиную долю земли у грузинской церкви.

Отношение Геракла к армянской церкви было заметно отличным. Армянская церковь VII века, благодаря своей гибкой политике, стала приемлемой и дозволенной для Византии. Византийский император Геракл, победивший саму Персию, заключил с армянской церковью договор единства.

После похода Геракла, армянская церковь вновь вернулась к Халкедонизму и предъявила претензии полномочности над грузинскими и албанскими церквями. Служители грузинской церкви вынуждены были обратиться к Антиохийской патриархии. К этому времени VI Всемирный собор Согласно данным «Картлис цховреба» присвоила главе грузинской церкви право пользоваться титулом патриарха.

В 680-81 годах в Константинополе состоялось VI Вселенский Собор. Согласно данным «Картлис цховреба», это собор было созвано императором Константином Погонатом. собор, присвоила главе грузинской церкви право пользоваться титулом патриарха. собор рассмотрело также границы территориальной автокефалии грузинской церкви.

Таким образом, единое патриаршество Грузии было образовано в VII веке и просуществовало до середины VIII века.

VIII век

В начале VIII века грузинское государство находилось в очень тяжелом состоянии из-за нашествия арабов.

В таких условиях у грузинской церкви не хватало сил ослабить могущество существующих в Грузии иностранных церквей. Армянская церковь опять старалась вовлечь грузинскую церковь в сферу своего влияния, однако, после того, как в 726-ом году на маназкертском соборе арм. церкви осудили халкидонский собор Грузия прервала всякие отношения с армянской церковью

726 г. армянская церковь окончательно и решительно признала своим единственным вероисповеданием монофиситство и отвергла халкидонство и осудила связь с Византийской церковью.

С 726 г. грузинская церковь, как преданная защитница халкедонизма, прервала всякие отношения с армянской церковью.

VIII век знаменовал освобождения грузинской культуры в тао-кларджеты от Армян. Прекратилос арменизация грузин этого региона (Тао-Кларджеты).

Хотя политическое положение в Грузии оставалось все ещё сложным, однако освобождение от влияния армянской церкви было настолько важным событием для духовной жизни Грузии, что вследствие этого началось возрождение культуры. В последующие столетия беспрепятственно развивается духовная сокровищница грузинской церкви. В этот же период выявились святые мученики – Або Тбилели (воспоминание 7 января), Аргветские главари Мхеидзе Давид и Константин (воспоминание 20 марта) и др.

В грузинских исторических источниках IV-VIII веков Грузию называли Картли, у которой были установлены строгие границы с соседними государствами. С запада в границы Картли входил Эгриси, с востока – Эрети, а с юга – крепость Тухариси и Кларджети.

Следовательно, под словом «Картли» в этот период подразумевалась вся Грузия, и поэтому Картлийское каталикосат осуществляло свою юрисдикцию не только в Восточной Грузии, но и в Западной т. е. с IV века до VIII в.

В 80-90-ые годы VIII века грузинское (Картлийское) царство раздробилось на три части. Образовались – «Абхазия», «Картли» и «Кахет-Эрети». Если до этого времени Картли означало всю Грузию, то после этого Западную Грузию называли уже не Картли, а Абхазией.

До этого времени «Абхазией» называли территорию за рекой Клисური (ныне – Келасури), которая подчинялась Византии.

В VIII веке территорию за рекой «Клисური» (Абхазия) освободили от господства греков. Главу абхазов Леона I женили на дочери грузинского царя Мири – Гурандухте, у которой не было брата, а дядю – царя святого Арчила, казнили арабы.

Западная Грузия, как часть грузинского царства, была частью владения Гурандухт, но управлялась её мужем – Леоном I. Поэтому Западную Грузию называли царством абхазов, исходя из названия правящей династии.

После основания независимого «Абхазского царства» в Западной Грузии основывается грузинский каталикосат, что соответствовало церковным канонам того времени.

Таким образом, после VIII века в грузинской церкви существуют уже два грузинских каталикосат – в Абхазии и Картли. Мцхетский католикос, т.е. католикос Картли, признан «ухуцеси» – старшим «старейшим» католикосом, а католикос Абхазии – младшим т.е. «умрцемеси».

В 730 годы Южную Грузию подверг огню Мурван Кру. После его ухода, в Кларджети восстановили Опизский монастырь. Восстановление монастырской жизни в Южной Грузии началось ещё до Григола Хандзтели. Святой Григол же создал целую эпоху монастырской жизни Тао-Кларджети и начал широкое строительство монастырей: в Хандзте и Шатберди основал монастырь «отцов», а в Мере и Гунатле – «женский» монастырь.

Ученики святого Григола основали много монастырей. Строительство монастырей началось в Баретельте, Цкаростави и Недзви. Святой Григол в Западной Грузии основал Убийский монастырь. Спустя 50 лет после прибытия в Тао-Кларджети, святого Григола избрали архимандритом тамошнего монастырей. Для своих монастырей он принял Иерусалимский типикон Сабацминды. Составил гимнографический сборник – годовой «ядгарь». Для лучшего представления о грузинской церкви того времени вспомним ещё один факт: спокойствие греческой церкви было нарушено в течение всего века – иконоборцами. Иконопочтение было объявлено идолопоклонением, и было гонимо византийскими кесарями и духовенством. Нередкими были случаи тюремного заключения и смертные казни. Связь с Константинополем разорвал Готская епархия. Как утверждают греческие источники, Хиротония Готского епископа произошло в Иберии так как в этот период грузинская церковь была единственной церковью, которая хранила древние правила.

IX-X века

В IX-X веках, Грузия основном, освободилась от арабских и других поработителей, что дало возможность грузинскому народу создать свои государственные единицы – царства в Абхазии, Тао-Кларджети и Кахет-Херетские. Это способствовало возрождению национальной культуры. Появляются писатели: священник Эпифан Ханцдели (VIII-IX), Макарий Лутетели – Ханцдел-Сабацминдели (IX), Василий Ханцтели (IX), Георгий

Мерчуле (IX-X), Микаэл Модрекили (X), Иоанэ Мтбевари (X), Езра (X), Иованэ Конкозисдзе (X), Курданай Квирикე (X) и др.

В эти века появились гимнографические памятники – сборники, церковные песни и др.

Расцветает деятельность «I гимнографа Нино» (VIII-IX), «II гимнографа Нино» (IX-X), гимнографа Константа Кахи (IX-X), Самозла Мгалобели, писателя Иоанна Болнели (IX), «III гимнографа Нино» (IX-X), Мсхеми Зедазнели (X), гимнографов Давида Гареджели (IX-X), Иованна Минчхи (X), Стефана Чкондидели (X), стихотворца «Абукураис» (IX), Гиорги Сабацминдели-Синели, Иоанне Зосиме, Филиппа Бетлемели (X). В эти века в Палестине создаются гимнографические сборники: «годовые ядгары» и др.

В IX-X веках расцветает и развивается грузинский язык.

В 830 году факт существования двух грузинских католиков был признан царем Баграт I -ом, который и направил католикоса в Абхазию.

В 978 году, в царствование Баграта III, Грузия воссоединилась, и восстановилось царство Иберии, т.е. – „ყოველი ქართლი“ (Картли, древнее Иберийское царство Фарнавазидов и Хосроидов).

Восстановление Грузии как единого государства было обусловлено внутренним желанием грузинского народа и повышением национального самосознания.

XI век

В VI-X веках желание восстановления-реставрации «Картлийского царства» было настолько сильным, что до VIII века грузинское общественное мнение не признавало распада единого «Картлийского царства» и «Картли» все время представлялась единым государством от Черного моря до Бордавы. Правда, после VIII века были созданы: Абхазское, Тао-Кларджетское и Кахетинско-Эретское царства, однако каждая эта государственная единица старалась объединить Грузию и восстановить древнее Иберийское царство.

И вот, в 978 году при царе Баграте III, как уже было упомянуто, восстановилось «Грузинское царство или Иверия» – Грузия объединилась. В 1010 году царь Баграт III к своему царству присоединил Кахет-Эрети. Таким образом, было реставрировано государство, которое основал царь Парнаваз – государство Иверии во время Фарнавазидов и Хосроидов. Восстановлению единого грузинского государства способствовало внутреннее усердие грузинского народа, особенно возвышенное национальное самосознание.

была воссоздана одна патриархия. Как только она образовалась, патриарха Мелкиседека I стали называть «Восточным патриархом», так как под его юрисдикцией находилась большая территория. Мелкиседек I был родственником Баграта III, а также его воспитанником. Как только

Мелкиседек стал патриархом, он сразу же отправился в Константинополь в императорский двор, видимо для того, чтобы Константинополь признал честь грузинской патриархальной церкви.

Как выяснилось, Константинополь признал честь грузинской патриархальной церкви и патриархальному центру – Светицховели и грузинскому католикосу – патриарху Мелкиседеку передал в дар богатый монастырь и 105 деревень. Это факт подтверждается историческими документами XI-XII веков. по просьбе Мелкиседека Тбилисский эмират освободил церковь от налогов.

После смерти Баграта III начинается война между Византийской империей и Грузией. Это были не эпизодические сражения, а **Отечественная война грузинского народа**, которая продолжалась десятилетия и в которой непосредственно участвовали византийские императоры и грузинские цари.

Война началась при Василии II Болгаробойца в 1021 году и закончилась в 1054 году при Константине Мономахе. В это время в Грузии царствовали Георгий I и Баграт IV. Именно при царе Баграте IV прекратилась война между Византией и Грузией и был заключен мирный договор.

Кесарь Василий надеялся, что грузинское царство не выдержит его наступления и распадется, но грузинская церковь поддержала государство. Она возглавила народную борьбу в завоеванных Византией районах и, возглавив войско, оказала достойное сопротивление завоевателям.

В те времена, Византия и её императоры представляли устои мирового христианства. Перед императорами преклонялись как перед исполнителями божьей воли. Наверно, этим было вызвано то, что одна часть грузинского населения перешла на сторону Византии. Если бы грузинские священнослужители не разбудили нацию во время войны с Византией, то враг использовал бы их искреннюю христианскую веру в свою пользу. Активная позиция грузинской церкви в этой войне вызвала гнев византийского царского двора по отношению к грузинской церкви. XI в. Началось преследование грузинских монастырей и монахов в империи. Объявили сомнительными с самого начала существующие многие права грузинской церкви.

Именно это использовали византийские идеологи, сомневаясь в православности грузинской церкви. На самом деле никакой «злостью» не была осквернена грузинская православная церковь. Греки со злобой приняли перевод (на грузинский язык) и редактирование с армянского языка некоторых священных книг. С этим мнением мы не соглашаемся. Невозможно считать церковь неправославной по той причине, что она для церковных нужд переводила с армянского языка книги или редактировала их. Как среди грузин, так и среди греков были «упрекающие», которые браковали грузинские переводы, говоря, что они не следовали в то время распространенным греческим редакциям. Размножение «обвиняемых» и

«упрекающих» в начале XI века было вызвано «византийско-грузинской» войной.

Для того, чтобы снять причину, Еквтиме и Георгий Мтацминдели (**Иверский, Святогорец** или **Атонели**) и их школа, максимально приблизили к греческим источникам переводы священного писания.

Во второй половине XI века в корне изменилась как внешняя, так и внутренняя обстановка в Византии – во время нашествия турок-сельджуков империя испытывала кризис. Именно этим было вызвано то, что в 50-е годы XI века византийская империя пересмотрела свое отношение к грузинскому государству. Поэтому трехлетние переговоры 1054-1057гг. между Византией и Грузией закончились мирным соглашением.

Первым успехом, которого достигла делегация, было то, что прекратилось жестокое преследование грузинских монахов в Византийской империи, а именно в Иверон или Иверский Монастырь на Афоне.

Грузинская делегация на переговорах была весьма представительна. В Константинополь царь Баграт и царица Мариам прибыли в сопровождении правителей и знати.

Необходимо было уладить и церковные дела, поэтому с Афонской горы прибыл Георгий Мтацминдели – авторитет церкви, который принял деятельное участие в работе делегации.

Георгий Мтацминдели из Константинополя отправился в патриархии Антиохии и Иерусалима.

Патриарх Антиохии – Петр III с Георгием Мтацминдели провел чрезвычайную беседу «о законах церковных», а также «о вере православной».

После того, как Георгий Мтацминдели убедил Петра III в том, что создание грузинской патриархии не противоречит «церковным законам» и созданием новой патриархии не разрушалась «правильная вера», патриарх Антиохии сближается с Георгием Мтацминдели.

Патриарх, очарованный душевной возвышенностью Георгия, доверяет грузинскому монаху уладить патриархальные дела Антиохии. Он делится с ним и подробностями своей личной жизни.

При Петре III состоялось церковное собрание Антиохии, которое признало патриархальные права грузинской церкви и прекратило её преследование и преследование грузинских монахов.

Но рецидивы такого рода преследований к 1057 году все равно существовали.

После собрания в Антиохии Петр III (**ПЁТР III** – Антиохийский патриарх (1052 г. – после 1056) прожил недолго. Он скончался в 1057 году. Георгий Мтацминдели встретился с новым патриархом – Теодосием (преемником Петра, патриархом Феодосием III Хрисовергом (1057–1059 гг.)

Патриарх, подстрекаемый греческими монахами, объявил Георгию Мтацминдели о том, что грузинская церковь должна подчиниться Антиохийской церкви и даже пригрозил, что если так не будет, тогда во всей Византийской империи будет продолжаться преследование грузинской церкви. Патриарх Антиохии основывался на сочиненной «пентархией» теории, по которой автокефальной церковью может быть только та церковь, где проповедовал апостол. Церковь Антиохии считалась основанной апостолом Петром, но по мнению антиохийцев, в Грузии ни один апостол не проповедовал.

Георгий Мтацминдели убедил Теодосия в том, что грузинская церковь основана Андреем Первозванным, а Симон Кананит (Зилот) похоронен в Грузии.

Затем Патриарху, исходя из его же логики, Мтацминдели отвечает: «Так как коснулись слова – подчинение, было бы надлежало, если бы Ваша церковь подчинилась нашей церкви, так как Андрей был первым учеником Христа, и он призвал своего брата – Петра».

Патриарх вполне убедился, что в Грузии св.апостолы проповедовали, и ответ Георгия Мтацминдели пробудил в нем благоразумие. Таким образом, в 1054-1057 годах византийские патриархии признали фактически существующую правы грузинской церкви и прекратили её незаконное преследование.

ВТОРОЙ ПЕРИОД ГРУЗИНСКОЙ ЦЕРКОВНОЙ ИСТОРИИ, XII-XVIII ВВ.

(от Руисско-Урбнисского собора до упразднения автокефалии)

ХII век

В 1089 году возвели на трон 16-летнего принца Давида, которого затем прозвали Агмашенебели (Строитель). Он получил в наследство царство, находившееся в тяжелом состоянии.

В результате нашествий турок, которые продолжались в течение многих лет, Грузия была разорена. А Тбилиси в течение 400 лет находился в руках „арабов“. Кахетия превратилась в самостоятельное царство. В стране господствовали внутригосударственные распри, желали ослабить царскую власть. Высшую иерархию занимали представители знатного дворянства.

Противники централизации страны поддерживали знатных дворян, которые тоже были против царя. Некоторые из них были представителями высокого церковного сословия, которые в церковь попали благодаря знатному происхождению и большому богатству, обладателями которого они являлись. Хроники Руис-Урбнисского собора называют их «недостойными».

Основные ведомства (финансовые, военные) Давид Строитель непосредственно подчинил епископу – мцигнобартухуцеси (глава царской канцелярии, царский канцлер) Георгию Чкондидели.

Вместе с царем, Чкондидели решал вопрос начала и окончания войны, а иногда сам шел на войну. Под его непосредственным руководством произошло взятие города-крепости Самшвилде в 1110 году, за ним последовало освобождение главной крепости в Нижнем Картли. Взятие Самшвилде потрясло турок. Султан направил стотысячное войско, но Давид одолел турок.

В 1115 г. Георгий Чкондидели отбил у врагов и Рустави. В 1118 г. Давид вместе с Георгием Чкондидели уладил дело о переселении в Грузию половцев. Половцы нужны были грузинскому царю для защиты границ и при походах. Царь поселил их вдоль границ Грузии (ныне современной Армении и Азербайджана (у Ширвана). Половцы жили обособленно, поэтому не произошло слияния половцев и грузин.

Каждая победа Давида Строителя была направлена на покорение врагов христианства. С самого начала крестового похода царь всячески помогал им. Давид Строитель – глубоко верующий христианин, всецело доверялся богу. Так было и во время Дидгорской битвы, когда собралось столько турок, что их нельзя было сосчитать. Матвей Эдесский писал про 150 тысяч воинов в армии Иль-Гази 400 тысяч – у Тогрула (всего 550 000). Канцлер Готье называл цифру – 600 тысяч. (600 000).

18 августа 1121 г. турки пришли в Триалети, Манглиси и Дидгори, но

царь Давид, бесстрашный и непоколебимый сердцем, расположил перед ними свою армию.

После первой битвы враги отступили, а потом пустились в бегство, так как царю Давиду помогал сам Господь Бог – Святой Георгий представляя наяву и на виду у всех вел его за собой. Эта битва продолжалась всего 3 часа. Турки не смогли оказать сопротивления грузинам после первого же натиска.

В следующий год царь взял Тифлис (1112 г.), который 400 лет был в руках „арабов“.

С одной стороны, Давид как царь и государственный деятель, своей твердой волей, умом, талантом правил военным и административным делом, создавал могучее централизованное государство, и всех – призывал на свою службу. С другой стороны, он как образованный человек, „для которого книга была неразлучной подругой“ ценил науку, честность, порядочность и верность, воплощением чего был его наставник монах Арсен Икалтоэли.

Царь Давид всегда вращался в среде монахов, поэтому он безукоризненно хорошо знал церковные книги, получил глубокое церковное, богословское образование.

Давид успокоил страну, обогатил её, восстановил разрушенное и никогда в стране так долго не было мира и не было такого богатства, как при нем.

Он матерью мудрости увидел страх перед богом.

полюбил и усвоил св. писанию – старую и новую,. Эти книги представляли для него духовную пищу. Его всегда сопровождали вместе со свитой нагруженные книгами мулы и верблюды. При первой же возможности ему подносили книги. Читал он до поздней ночи в свободное время и даже во время войны.

Он молился и говел. И не только он, но и вся армия вела образ жизни, подобающий истинным христианам.

На горе Сион, где Святые Моисей и Элия видели Бога, он построил монастырь и послал им много золота.

Он отдавал только то, что им самим было создано.

Он освободил от долга не только монастыри и лавры, но и от налогов богослужеников своего царства, чтобы они свободно совершали свое богослужение.

От Бога он был награжден большими способностями и физической силой, поэтому и млад, и стар не смели обманывать и предавать его. Все ему подчинялись и в государстве царили законность, порядок и честность.

Он царствовал 36 лет и как Давид Соломона, так и он сам возвел на трон своего сына Деметре.

Великий царь скончался в 1125-ом году 24 января.

После Давида Строителя до царицы Тамары, т.е. во времена царствования Деметре I, Давида V и Георгия III, несмотря на то, что эти цари отличались нравственно-гражданскими и политическими взглядами, в структуре отношений между государством и церковью значительных перемен не

происходило. Чего нельзя сказать о периоде царствования Тамар, особенно при её начальном царствовании.

Со времен Давида Строителя, на высокие посты назначались не по родовым званиям, а по личным заслугам. Так было и при Георгии III. Но в царствование Тамар вельможи не захотели подчиняться старым безродным властителям и они потребовали, отобрать должности и имущество у Кубасари и Афридона. Царица Тамар уступила.

Началась борьба за власть между вельможами. Царица Тамар отдала свое предпочтение Мхаргрძელი. Особенно она возвысила Захария, а также Саргиса, Иванэ и Авага Мхаргрძელი. Но по данным летописи, Иванэ Мхаргрძელი, которому Тамар пожаловала Атабегоба, предали Грузию, из-за зависть Шалва и Иванэ Ахалцихели.

Летописец отмечает, что падение Грузии (сначала хваразмцами, а затем монголами) было заложено Битве при Гарни (Гарнисская битва). В гарнийской войне Военачальник Мхаргрძელი Иванэ Атабаги обратился в бегство и скрылся. А Военные отряды, под предводительством ахалцихских военачальников осталсис один на один с огромным, многочисленным вражеским войском.

Мандатуртухуцеси Мхаргрძელი Шанше позаботились только о своих личных правлениях (Аниси). Заключил мир с монголами и их однофамилец Варам Гагели. поселения Грузии были жестоко разгромлены.

Во время объединения грузинского государства, царские канцлеры (т.е. епископы – мцигнобартухуцеси-Чкондидели) самоотвержено боролись за единое грузинское государство, а после введения атабагского института, единое грузинское государство распалось. Консолидацию времен Чкондидели в это время заменили зависть и предательство «Четверо Мхаргрძელი». и их потомки не смогли проявить такую преданность, как Чкондидели.

Очевидно, что деятельностью монофизита Амирспасалара в Грузинском царстве, православная церковь не могла быть довольной. Следует предполагать – как католикос, так и вельможи старого царства чувствовали, что новая политика могла нанести серьезный вред государству.

По мнению Н.Бердзенишвили, это так и было, и Лаша-Георгий постарался исправить эту ошибку, который был правителем, склонным к централизованным тенденциям. Он отстранил Мхаргрძელი.

Преимник царицы Тамар старался восстановить мощную царскую власть. Но увы, его как личность беспощадно уничтожили восставшие вельможи Атабаги и другие Мхаргрძელი. Имя царя было опорочено и в глазах достойных людей он был представлен как аморальный. Лаша скончался молодым. На трон возвели Русудан.

Надо отметить, что Захарий Мхаргрძელი по происхождению был курдом (из области курдистан), по вере армянином, а политически – грузинским военачальником и деятелем.

Для характеристики деятельности Царица Тамар, главное – это достиже-

ნია в её внешней и внутренней политике, а также её удивительный государственный гуманизм, который базировался на духовном наследии Давида Строителя.

Завещание Давида Строителя (также его «Покаянный канон») было известно всем его потомкам. Более того, как видно, осуществление этого завещания государственные деятели Грузии считали своей основной обязанностью, особенно царица Тамар.

Историк Василий Эзосмодзгвари («управитель дворца»), оценивая её деятельность, исходит именно из выполнения этого завещания.

Царица Тамар не захватывала и присоединяла к Грузии освобожденные государства от мусульман, а превращала их в вассальные страны.

Этим она сохраняла для них государственные права. Более того, она давала возможность разбогатеть обедневшим царям.

Она проявила огромное человеколюбие, тепло и любовь – это была государственная политика царицы Тамар, которая опиралась на гуманизм Давида Строителя.

Во времена средневековья такая политика удивительна. Властитель, которому под силу завоевать чужие земли, сознательно отказывается от этого.

Если с этой позиции посмотреть на политику древних государств старого мира, то мы увидим совершенно другую картину. Властители гордились количеством завоеванных государств, уничтожениями и разрушениями. Так вели себя не только правители Ассирий и Урарту, но и императоры Рима и Византии, не говоря уже о тюрко-персидских государствах, – даже самые цивилизованные государи вели себя так же. Например Павел Цицианов писал одному непокорному России племени: «Вы, вероятно, думаете, что я грузин и смеее так писать. Я родился и вырос в России. Во мне русская душа. ...Дождитесь моего прихода и тогда я не только уничтожу вас и ваши жилища, но и выпотрошу все внутренности вашим женам и детям...»

Да, прав Павел Цицианов, называя себя негрузинским политическим деятелем, так как для грузинского политика неприемлемы подобные действия. Один из наших деятелей говорил: «Нация выявляет свое истинное лицо во время своего могущества».

Удивительной любовью отзывался в сердцах негрузинских народов гуманизм царицы Тамар. Её любили не только грузины, но и народы всего Кавказа (особенно горцы и жители Северного Кавказа).

В государстве Тамар строго соблюдался закон о распределении среди неимущих десятой доли государственного дохода. Очень важно и то, что передача десятой доли дохода неимущим считалось традицией для грузинского государства и до периода царствования Давида Строителя, но царица Тамар, как и Давид Строитель, отдавала беднякам не только часть государственного имущества, но и личное, добытое своими собственными руками. Интересен тот факт, что она свое личное имущество отделяла от царского, тогда как в феодальных странах обычно такого различия не было.

По словам летописца, царица Тамар и в обществе утвердила спокойствие. В годы её царствования наказание избиением плетью и отсечением части тела было пресечено. Фактически была отменена и смертная казнь.

Расширение границ, расцвет, слава и могущество царства не вызывали у нее гордости. Политика Тамар, безусловно, отличалась от государственной направленности Давида Строителя, но она не была неожиданной, так как фактически представляла политику, основанную на христианской морали, теоретическую основу которой заложил сам Давид своим известным завещанием и песнопением «Галобани синанулисани», где он сожалел, что не смог осуществить более гуманную политику. А царица Тамар – осуществила.

Представления царя Давида об устройстве государства, грузинская общественность восприняла как программную цель, завещание. Видимо поэтому Тамар старалась воплотить их в жизнь и государственную систему, целиком направить свою деятельность на их осуществление.

ХІІІ век

Цветущая страна времен царицы Тамар, в период царствования Русудан была захвачена монголами. Этому предшествовали нашествие хорезмшаха Джалаледина (Джелал ад-Дин) и разгром Тифлиса.

В 1225 году, во время нашествия Хваразмшаха Джалаледина, Русудан, во главе грузинского войска поставила военачальником Мхаргрძელი Иванэ Атабаги (атабаг – воспитатель наследника – царевича и управитель его удельного имения). Сражение произошло у армянского села Гарни, входящего в состав Грузии. Грузинские войска потерпели поражение и причиной тому стали взаимная вражда и зависть. В этом сражении грузинское войско возглавляли месхи – под предводительством Шалвы и Иванэ Ахалцихели. Как правило, главный военачальник на передовую линию должен был послать подкрепление, однако несмотря на многократные требования ахалцихских воинов, Иванэ Атабаги не выслал им подмогу.

Иванэ Ахалцихели в этом бою был убит, а Шалва – взят в плен. Джалаледин не сразу убил его, оставил его у себя и даже с большим уважением обращался с ним. Он всячески старался обратить Шалву в свою веру, но сломить Шалву не удалось. После долгих мучений и пыток он умер мученической смертью и был причислен к лику святых.

Летописец отмечает, что падение Грузии (сначала хваразмцами, а затем монголами) было заложено именно в этой войне. В гарнийской войне грузины и не воевали, за исключением малочисленного отряда, который под предводительством ахалцихских военачальников остался один на один с огромным, многочисленным вражеским войском.

Войска Джалаледина окружили Тифлис. Русудан переселилась в Кутаиси, оставив для защиты Тифлиса войско и сыновей Боцо, а именно

Бидзину и Боцо. Тифлиские персы предательски открыли ворота города и впустили врага. Город превратился в арену боев. Враги безжалостно уничтожали горожан. По приказу Султана был снят сионский купол и на его месте возведен мерзкий престол. Сионские иконы – Господа Бога и Божьей Матери возложили у моста и приказали, чтобы все пленные христиане ногами топтали их. Кто сопротивлялся, того тут же убивали. Предположительно убитых было до 100 000 человек.

С начала XIII века монгольское объединенное государство во главе с Чингиз Ханом захватило значительную часть Азии и Европы – Северный Китай, Среднюю Азию, Иран, Афганистан и другие государства. Как сообщает нам летописец, монголы воевали с половцами, осетинами, хазарами и с Русью, вплоть до северной полярной зоны. На западе они приблизились к центру Европы, к Сербии.

Удивительно, но факт, что такое мощное в то время государство как Монголия, не смогло целиком поработить Грузию и упразднить грузинскую государственность. Предполагают, что монголы ни разу не поработали Западную Грузию, что дало возможность перенести сюда центр грузинского царства. Во время нашествия монгольских основных сил во главе грузинского государства стояла царица Русудан, которую Иванэ Джавахишвили считал неопытной и неподходящей личностью для правления страной.

Монголы, фактически без боя, подчинили Восточную Грузию. В это время грузинская церковь считала нужным помочь делу успокоения Грузии. Чкондидский епископ еще раз попытался объединить Грузию в единую страну. Приблизительно в 1242 году «Царица Русудан посылает к хану Батыю в приволжье Арсена Чкондидели – оберсекретаря-мцигнобартухуцеси». Он добился заключения мира, по которому монгольская верховная власть признала единое неделимое грузинское государство во главе с грузинским царем. Восточная Грузия брала на себя определенные обязательства, а Западная Грузия, как незахваченная часть страны, освобождалась от этих обязательств, но платить дань должна была вся Грузия.

В 1259 г. сын Русудана, царь Давид Нарин восстал против монголов и перешел в Западную Грузию. После чего эта часть Грузии была отторгнута от монгольского господства, и правители этого региона продолжали проводить грузинскую государственную политику.

К сожалению, в период господства монголов, с точки зрения политического правления, Грузия распалась на три части: Восточную, Западную и Южную «Грузии». Но их объединяла грузинская церковь. Именно поэтому, даже в это время, грузины, как в былые времена, своими границами представляли Никопсию (Туапсе) и Дарубанд (Дербент).

Отметим, что граница Восточной Грузии в действительности проходила на реке Ахсу (Тетрцкали), т.е. до Дарубанда (Каспийского моря) 60-70км. Эта река для этнического населения Грузин представляла восточную границу не только во времена монголов, но и в более ранние времена, например, когда

во второй половине X века Кахетия и Эрети объединились. Это объединение распространилось до реки Ахсу. В этих местах грузины, особенно эри, были очень тесно населены. Ввиду того, что поблизости от этих мест монголы устроили пастбища, население покинуло эти места или выродилось.

Граница Южной Грузии проходила по реке Аракс (Рахс). Анис (Ани) и Двин по-прежнему, считались городами Грузии. Тао тоже принадлежал Грузии. Среди восставших Кохтастави упоминаются и мятежники из Тао. Во времена правления Бека в Месхетии в границы Грузии входила и Чанети (Лазистан).

Необходимо отметить, что семья владельцев Самцхе (Месхетия) была очень религиозная, богобоязненная, уважала священников, епископов, монахов.

В княжество Бека Джакели входило Тао-кларджети, лазиа-лазона (Чанети), Кола-Артаани, самцхе и Аджария, област от Джавахети до Эрзрума и Черное море,

Сам Бека возводил церкви и монастыри, почитал монашество и праведных; не только не пропускал сам утреннее, вечернее и всенощное богослужение, но и его войско молилось вместе с ним, за что Бог его миловал.

Границей Западной Грузии было Черное море до Никопсии (Туапсе).

В жесточайший век монгольского владычества грузинский народ сохранил свои национальные границы, государственность, чувство этнического единства, тогда как в соседних государствах, монгольское иго привело к изменению значительной части населения. Господь Бог не оставлял грузинский народ в беде и не раз оказывал ему поддержку и помощь.

Дело в том, что монголы не смогли обосноваться в Грузии, тогда как соседние с Грузией города Рани, Мугани, Ширвани и армянские территории превратились в летние и зимние стойбища монголов. Наши соседи албанцы во время господства монголов совершенно исчезли, а беженцы-армяне скрывались в Грузии (и других странах).

произволу монголов грузинский народ противопоставил высокую христианскую мораль, взаимную любовь, взаимопомощь и преданность. Многие грузины жертвовали жизнью, спасая своих друзей и родину. Жертвовали жизнь за царя, за свое Отечество не только рядовые грузины, но и цари во имя спасения народа своего.

Можно подумать, что грузины жертвовали своей жизнью только ради веры, взамен ожидая от Господа Бога спасения души своей. Конечно, и это было, но только в конце господства монголов. А в начале нашествия, монголы не притесняли христиан (они еще не были мусульманами). Ислам государственной религией был объявлен только во времена хана Хазан (Газан-хан) в 1295-1304гг. Вскоре слово «татары» стали синонимом не монголов, а мусульман.

известен факт о преданности своему народу царя Деметрэ II. Царь, подобно монголь, имел трех жен. Монах Василий разоблачал непорядочное

поведение царя, но безрезультатно. Тогда он, силой Святой Богородицы, предсказал царю, что если тот не внемлет его словам и от греха не отступится, то будет лишен царской власти, а дети его разбредутся.

В трудное для народа время Деметрэ II проявил любовь к своей отчизне и он пожертвовал своею жизнью ради народа. По своей воле он отправился в Орду, где и был схвачен Люды, преданные царю, ему советовали: «Твоя голова в твоих руках, ночью возьми лошадей и уходи от них, так как ничего не спасет тебя». Тогда царь ответил: «Выслушайте меня, потому что я знал, что меня ждет здесь смерть, но я пожертвовал своей головой и своей душой во имя своего народа. Если я уйду сейчас тайком, то простой люд разорят, и будет ли для меня лучше – остаться в живых, но погубить свою душу?»

1259 г Задушили Аргун-хана, казнившего царя Деметрэ, через несколько лет, ослабленного болезнью, в тот же день (12 марта .) и в тот же час, когда казнили царя Деметрэ II,

Именно за преданность и взаимную любовь спасала Божья Матерь (Богомáтер) грузинское войско в Аламутских боях (Аламут – горная крепост в.Иране) Известно, что взятие Аламутской крепости для монголов было очень трудным и бои, в которых участвовали и грузинские войска, продолжались 7 лет.

Хозяева Аламутской крепости – мулиды (ассасины) славились тем, что убивали людей тайно, подкравшись к ним. Как-то раз один мулид убил монгольского ноина (Нойон) – Чигата, монголы решили, что убийство совершили грузины, и направили на них свое войско.

Знатные грузины пожалели грузинских воинов и решили не воевать в неравном бою с многочисленными монголами. «Если мы не будем воевать, уничтожат только нас, знатных грузин, а большинство грузин уцелеет, если же мы будем воевать – уничтожат всех».

Все грузины, без исключения, преклоняя колена, начали произносить молитву Божьей Матери: «Открой врата своей милости, Благословенная Божья Матерь, чтобы те, кто тебя почитает, не пал в бою перед врагом». Сжалилась святая Матерь Божья и заставила убийцу признать свою вину.

Летописец описывает множество случаев преданности грузин. Например, сына Иванэ Ахалцихели – Давида, который сопровождал грузинского амирспасалара Авага, посланного царицей Русудан к монгольскому хану;

Описана преданност месхетского правителя Саргиса Цихисджварели, который пожертвовал своею жизнью для спасения царя Грузии Улу Давида (1264 г.).

К числу подобных примеров преданности относится и знаменитая история о Святом Цотне Дадияни (1246 г.).

Как видно из вышеизложенного, грузинское правительство ввиду своей слабости не смогло оказать серьезного сопротивления вторгшимся монголам, но народ своей внутренней одухотворенностью смог, сравнительно за короткий срок, сбросить иго монгольского господства и спасти Грузию.

Монголы в Восточной Грузии господствовали 100 лет, к тому же они не смогли захватить Западную Грузию. Самое главное, не произошло смешения монголов и грузин, и грузины не ассимилировались с другими нациями, тогда как другим нациям монголы передали свое этническое лицо.

Верность и любовь – старогрузинские свойства, хотя как уже было сказано, грузинам не чужда. также не чужда зависть и вражда по отношению друг к другу. Особенно завидовали выдающимся людям, зависть рождала вражду, что и отделяло друг от друга грузин. Это свойство грузин заметили даже монголы и сами грузины признавали этот недостаток: «Мы друг другу не подчиняемся».

Видимо, это свойство явилось одним из основных причин, которое не позволило в борьбе против монголов создать единый грузинский фронт, грузинские выдающиеся личности не смогли объединиться против монголов, хотя в отдельности представляли довольно значительную силу.

Поражению Грузии, кроме внутреннего смятения и раздора, способствовало и её географическое расположение. Грузия оказалась между двумя ордами (северные и южные орды), которые по отношению друг к другу находились в состоянии войны и боролись не на жизнь, а на смерть. Кавказские перевалы, Дарьяльские и, частично, Дарубандские ворота были в руках грузин, поэтому в этой войне между ордами, в первую очередь, ущерб наносился грузинам.

В такое жестокое время грузинское духовенство защищало христианство не только в Грузии, но и распространяло его за пределами государства.

Грузины-миссионеры проповедовали св. Евангелие в горных районах Кавказа – в Дагестане. Это были Пимен Салос из Гареджи и Антон, сын Наохребели, из Месхети.

XIV век

В начале XIV века Георгий Блистательный взшел на престол. Под своей властью он объединил всю Западную, Южную (Месхети) и Восточную Грузию. В первую очередь он, с согласия монголов, присоединил Месхети (Самцхе-Кларджети). Потом изгнал с границ осетин, которые местами занимали поселки и крепости. К этому времени, видимо, осетины не имели поддержки монголов, как во времена предыдущих царей. Монгольские правители были хорошо расположены к царю Георгию. Царь сам занял перевалы Кавказа и уничтожил всех своих противников на Кавказе. Этим осетинам были отрезаны все дороги в Картли, и страна смогла свободно вздохнуть. Изгнание осетин из Картли было и знаком свержения монгольского господства.

Вскоре начались жестокие войны между монгольскими правителями, было уничтожено единство их государства, и страна была на грани развала.

Этим положением воспользовался царь Георгий и освободил Грузию от монгольского господства. Этот факт свидетельствует и о мощи грузинского государства, так как после этого монголы ещё долго продолжали господствовать в других странах.

Царь решил восстановить Грузию в её старых границах – от Никопсии до Дарубанда. Он вначале присоединил Рани (Арран) в направлении Дарубанди (Дербэнт), после чего решил присоединить Западную Грузию.

Он вновь воссоединил разрозненную Грузию и подобно Давиду Строителю возродил её, восстановил и освятил разрушенные и разоренные церкви, превратил в своих данников жителей Рани, Мовакани (Ширвანская равнина), Шарвани (Ширван). Он всех врагов подчинил себе и утихомирил: одних, где это было предпочтительнее, борьбой и силой, других, где было нужно, мудростью и знаниями.

Георгий Блистательный не оставил без внимания и дела церкви. Он собрал католикосов Картли и Абхазии, епископов всей Грузии и принудил их принять соответствующее постановление. Участники собрания «возобновили правила... и непорядочные были отлучены». Георгий и за пределами Грузии упрочил позиции грузинской церкви, в частности, в Иерусалиме.

В то время святые места Иерусалима и Ближнего Востока были в руках египетских султанов. Но уже с XII века главные святые места были заняты грузинами. Давид Строитель занял и ту вершину Синайской горы, на которой, согласно Ветхому Завету, Бог явился Моисею.

С подрывом политической силы Грузии было нарушено и положение грузии в Палестине. В 60-70-ые годы XIII века из Крестового монастыря Иерусалима (возведенного по инициативе Прохора) мусульманами были изгнаны грузинские монахи, а храм был превращен в мечеть. По предположению исследователей, к 1305 году грузины, правда, сумели освободить Крестовый монастырь от «сарацин» (мамлюков), однако оставалось ещё много проблем. Например, «церковь воскресения» Христова (Храм воскресения Христова Иерусалим) «Голгофа» и «могила Христа» (Гроб Господень) (единный монастырский комплекс) все ещё оставались в руках египтян. Царь Георгий дважды посылал послов к египетскому султану – в 1316 и 1320 гг. С огромным количеством даров предстал Пипан перед султаном, который с радостью принял дары и «дал ключи Иерусалима».

В 1331-41 гг. путешественник-иностранец, посетивший Иерусалим, писал: «Ключи от могилы Христа в руках грузин, и никому не дают с этой могилы даже камешка». Ключи от христовой могилы в руках грузин были до середины XV века. пока их не отобрали францисканцы.

В XIV веке в монастырях вновь развернулась творческая деятельность. В это время были созданы оригинальные грузинские сочинения Луки Иерусалимского и мученичества Николоза Двали, были составлены сборники, собраны рукописи.

В XIV веке грузины прочно удерживали и монастырь Петрицони (Бачковский монастырь (болг.)). В то время там ещё существовало грузинское училище-семинария.

Георгий Блистательный старался вновь восстановить влияние грузинского государства в Трапизонском царстве, и это ему вполне удалось.

Георгий Блистательный «царствовал добрым царствованием» 28 лет. Он скончался в Тифлисе в 1346 году.

До начала нашествия Тамерлана Грузия жила сравнительно мирно и спокойно. Страна была едина и свободна. Грузинское государство фактически охватывало все Закавказье.

Так было не только во время царствования Георгия Блистательного, но и в годы царствования его наследников, грузинских царей Давида IX (1346-1360) и Баграта V. Именно в царствование Баграта V напал Тамерлан.

Тамерлан в результате продолжительных завоевательных войн создал огромное государство, которое на Востоке продолжалось до Великой Китайской стены, на севере – до центральной России, на западе – до Средиземного моря и Египта.

Правда, почти весь Кавказ был под контролем Грузии, однако, по сравнению с государством Тамерлана, она была все-таки небольшой. Несмотря на это Тамерлану нелегко было воевать с Грузией, фактически он и не смог ее завоевать, хотя жестоко ее разорил. В конце концов многолетняя война между этими странами завершилась перемирием.

В 1386-1403 гг. было восемь нашествий Тамерлана. Грузины против него вели не только оборонительную войну, но даже иногда вторгались в завоеванные им страны и оказывали помощь врагам Тамерлана (взятие крепости Аланджи, разорение крепостей Нахичевани, предоставление убежища бежавшей оттуда принце Тахер, кровного врага завоевателя). Грузины открывали ворота Кавказа кровным врагам Тамерлана из Золотой Орды.

После походов Тамерлана Грузия сумела по-прежнему защитить свою государственную целостность, христианство и национальную культуру, но северокавказские племена были от нее не только оторваны, но, что еще важнее, – противостояли ей, а это в последующие века очень способствовало уничтожению мощи Грузии. Еще до Тамерлана и монгольское государство иранских илханов всегда пыталось взять под свой контроль перевалы Кавказа и этим предотвратить возможность вторжения своего главного врага – Золотой Орды в Иран и Закавказье. Со своей стороны, некоторые цари Грузии союзом с Золотой Ордой пытались отразить илханов. Свою политику по отношению к Золотой Орде Грузия не изменила и во времена Тамерлана. И поэтому Тамерлан, подобно старым политикам Ирана, попытался подчинить себе кавказские племена путем распространения среди них мусульманства. Этим фактически уже в начале XV века вокруг Грузии было создано мусульманское окружение, которое обрело окончательный вид после взятия турками Константинополя.

Тамерлан хорошо понимал, что силой, которая объединяла, защищала и помогала Грузии стойко бороться с врагами, была ее вера – христианство, поэтому он всячески старался уничтожить христианство и распространять мусульманство, но ему не удалось этого добиться. Тамерлан вывез из Грузии огромное количество церковных ценностей, среди них главное – это книги. Тамерлан, где только мог, всюду разрушал церкви и монастыри, христианское население не щадил. Несмотря на это христиане-грузины оказывали Тамерлану упорное сопротивление. Ему трудно было воевать с грузинами. Это было отмечено и его историками: «... война в Грузии не была легкой – в этой стране даже сам Александр Македонский осрамился, а Тамерлан одержал победу», – хвалился историк.

В Кватахевском монастыре воины Тамерлана живьем сожгли грузин-христиан, духовников, монахов и монахинь, которые отвергли предложение отказаться от христианства и после получения отрицательного ответа подверглись жестоким пыткам, а потом эти святые верующие были сожжены со связанными руками. В огне они пели псалмы. На стенах и полу Кватахевского монастыря Богоматери еще долго можно было увидеть следы святых сожженных.

XV век

В 1403 году Тамерлан заключил мир с царем Грузии. Враг был вынужден признать существование грузинского христианского государства.

В 1405 году Тамерлан умер. Сразу же после ухода вражеских полчищ царь Георгий VII (1366 – 1407) не только очистил страну от трупов пришельцев, но и перенос военные действия за пределы страны: совершил походы в Нахичевань и Ганджу, в Ани и Арзрум. Царь Георгий погиб в 1407 году на поле боя. На престол взошел его брат Константин, которого тоже убили на поле боя в Ширвани.

После Константина стал царем его сын Александр, нареченный Великим.

Царю Александру (1412-1442гг.) подчинялась вся Грузия, хотя после Тамерлана Грузия была в меньших границах, было изменено и этническое окружение. Теперь соседями Грузии были турки, или отуреченное население.

Отуречиванию населения способствовало и то, что к этому времени происходил процесс отуречивания самих монголов, а монголы были покорителями страны. Ввиду этого на Востоке территория грузинского царства уменьшилась. Такое же положение было и в юго-восточном направлении, в частности, в состав Грузии не только уже не входил Аниси (**Ани**), но и Лоре был захвачен мусульманами.

Грузинское государство и, разумеется, грузинская церковь не могли примириться с обращением в мусульманство грузинского населения, с процессом отуречивания, а в особенности жителей Лоре, который был расположен вблизи Тбилиси – центра Грузии. Кормчий грузинской церкви,

კათიკოს-პატრიარх Теодоре принимал большое участие в походе против завоеванной мусульманами крепости Лоре.

Перед боем католикос воодушевлял и морально укреплял армию. «Проповеди католикоса Теодоре возымели действие и воодушевленная его внушением и ободрением грузинская армия отвоевала у врага Лоре и сама удерживала его»[12] (Ив. Джавахишвили). Это произошло в 1431 году.

В 1434-35 гг. царь Александр присоединил к Грузии Сивниэтский край (**Сюни́к**) с 60 000 христиан.

Восстановлению прежней мощи царства очень препятствовало то, что количество населения в Грузии, а особенности на Востоке, значительно уменьшилось. Поэтому царь переселял в эти районы людей из Западной Грузии. Царь Александр проявил большую заботу о восстановлении уничтоженных в Грузии церквей и монастырей. С 1412 года, сразу же после восшествия на престол, продолжил начатые его благословенной бабушкой Руса работы по восстановлению величественного храма Светицховели и закончил около 1431года.

Царь Александр заботился также о грузинских церквях и монастырях, расположенных в Греции и Палестине.

В те времена Грузия была известна в мире как большая христианская страна. Известно, что именно в этом веке состоялся церковный собор международного характера в Ферраре-Флоренции. Предполагалось, что это собрание ставило целью объединение церкви. На нем, как этого требовали правила, был соблюден диптих. В зале заседания на одной стороне последовательно были рассажены сперва представители христианской церкви, имеющие ранг патриархов, а после них – стоящие рангом ниже. В ряду патриарших церквей после патриархов-представителей константинопольской, александрийской, антиохской, иерусалимской церквей возвели представителя и грузинской патриаршей церкви (в документах «царя Грузии»), которым в то время был митрополит Софрон. Он твердо защищал православие на этом соборе.

Это указывало на то, что достоинство грузинской церкви в то время было такое же высокое, как это были в XI-XII веках.

В годы правления Александра в стране царили единство и мир, а во внешней политике, как прежде, было восстановлено влияние Грузии на соседние страны. Свою любовь к Христу царь доказал и тем, что в последние годы жизни отказался от царства и постригся в монахи.

Еще при жизни Александра царство принял его сын Вахтанг III (1442-1446), а после стал царем его брат Георгий VIII (1446-1466).

В стране завязалась нескончаемая внутрифеодалная борьба, а затем, естественно, последовал политический развал Грузии.

В 1451 году в Месхети стал атабагом Кваркваре, который приступил к планомерному отделению Месхети от Грузии, сумев перетянуть на свою сторону и духовенство Месхетии. Фактически Георгию VIII уже не подчинялись князья (правители) Месхети, Менгрелии-Абхазии, Гурии.

В 1453 году турки овладели Константинополем, в 1461 году – Трапезундским царством. Грузия оказалась в мусульmano-турецком кольце, отрезанной от Европы. В 1459 году началась жестокая внутренняя война. В 1462 году Кваркваре даже призвал мусульман (иранских правителей) против царя Георгия и нанес ему поражение. Вскоре против Георгия VIII восстал и эристав Имерети Багра́т и тоже нанес ему поражение. В 1478 году на престол Картли-Имерети взошел внук Александра I – Константин II. Он, разумеется, считал незаконным создание на территории своего государства царств Кахети и Имерети, княжеств Месхети и других. Однако создание этих государственных образований уже было фактом. Страна значительно уменьшилась в границах.

Историю Грузинской нации нельзя представить без участия в ней церкви, и, наоборот, история грузинской церкви есть история грузинской христианской нации. Правда, грузинский народ осознал необходимость национального единства намного раньше принятия христианства, но после того, как каждый грузин принял христианскую веру и полюбил её, трудно представить историю нации вне истории грузинской церкви. Поэтому за разделением церкви последовало не только падение веры но и национальное перерождение в вышеупомянутых регионах. В конце XV века в разгоревшихся внутренних войнах между грузинскими царями и князьями особым сепаратизмом отличались правители Месхети. Как пишет Ив. Джавахишвили: «Атабаг Кваркваре так был ослеплен этой враждой и борьбой за обособление, что перенес разлад и в сферу церкви... желал оторвать Месхети от церкви католикоса и получить полную независимость...» [12].

Поражает и то, что патриаршества Антиохии и Иерусалима вместо того, чтобы содействовать укреплению, всячески старались разрушить единую грузинскую церковь, с целью заполучить впоследствии определенную долю. С нарушением всяких законов церкви, принятых на священных всемирных собраниях (соборах), их неприятием, которые запрещают подобные действия, они вторгались в епископства грузинской церкви и нарушили основанную св. Ниной апостольскую церковь св. Андрия. Все это привело к тому, что в этой части страны (Месхети) снизился авторитет христианства, а это, что не лишено логики, уменьшило сопротивление мусульманству.

В подтверждение глубокой взаимосвязи между духовной жизнью и физическим существованием нации или какой-либо её части обратимся к истории ацкурской чудотворной иконы.

Известно, что апостол Андрий, придя в Грузию, принес икону Богоматери. Апостол св. икону установил в Ацкури, где она находилась до XV века.

Во времена, когда в Византии бушевала ересь иконоборцев, в Грузии иконопоклонство не только не уменьшилось, но наоборот, даже усилилось.

Ацкурская чудотворная икона была величайшей святыней, и она так же, как и другие иконы Богоматери в Грузии, щедро украшалась драгоценными камнями, жемчугом, а цари Грузии делали ей богатые пожертвования.

В 1477 году было нашествие на Грузию иранского правителя. Вторгшись в Самцхе, он похитил икону и ограбил её. Однако то место, где её установили, постиг божий гнев, и потому вернули икону на прежнее место.

В 1486 году в Самцхе вторгся Якуб-хан. Ацкурскую святую икону из церкви епископ Мацкверели и Цихиони перенесли в «сокровищницу» крепости в надежде, что враг не нарушит границу ацкурской крепости. Крепость сдали врагу без боя, однако ворвавшиеся не сдержали слова, святую икону «взяли в плен», ограбили и отдали неверующему князю. Тот бросил икону в огонь, но огонь погас, а икона осталась невредимой. Когда это увидел один христианин, но не православный, он икону отвез в свою страну. И явился пред ним пресвятой и сказал: «Если не отнесете меня в мою страну, сотворю большое зло тебе». Икону вернули в Ацкури, по словам летописца, св. икона излила страшный гнев на Якуб-хана, коснувшегося ее мечом, – и вымер весь его род.

В 1546 году ацкурскую святую икону Баграт III, имеретинский царь, перенес в Цихисджвари, а в 1553 году из Цихисджвари ее перевезли в Имерети, и она попала в руки сына Баграта III, Георгия II (имеретинского царя). Много раз ограбленную «гнусными руками» икону, царь Георгий заново украсил драгоценностями.

После того как ацкурская икона Богоматери покинула Месхети, население Самцхе-Саатабаго, в основном, приняло мусульманство и было потеряно для грузинской нации. Святая икона охраняла там христианство и грузин. Икона сейчас хранится в Музее искусств.

Тогда атабаги Месхети, несмотря на большие старания, не сумели оторвать месхетскую церковь от грузинской матери-церкви. Правда, эта церковь в ожесточенной борьбе победила, но в итоге христианство было подавлено. Об этом свидетельствует и то, что сегодня в Месхети стоят лишь развалины когда-то известного в Ацкури кафедрального собора, а его прежняя паства, в основном, ассимилировалась в турецко-татарской массе и рассеялась.

В 70-ые годы XV века приезжал в Грузию антиохско-иерусалимский патриарх Микаэл, который написал «Мцнеба сасджуло» (Заповедь вероисповедания), в которой говорит о том, что раньше католиконы Картли и Абхазии подчинялись патриархам Антиохии, что, разумеется, не соответствует действительности.

Все это было ему необходимо для того, чтобы самому освящать (благословлять) нового главу церкви Западной Грузии и этим самым отторгнуть церковь Западной Грузии от единой главной церкви. Независимости церкви Западной Грузии желал и имеретинский царь того времени – Баграт.

В конце XV и в начале XVI века произошел неслыханный случай – в недрах грузинской церкви зародился сепаратизм. К счастью, это не было религиозным расколом. Ересь и сектанство были чужды грузинам-христианам. Сепаратизм проявился в том, что месхетская церковь намеревалась административно

отступить от грузинской апостольской церкви, а некоторые иерархи церкви Западной Грузии проявили желание перенести апостольское достоинство из Мцхета в свои епархии.

Однако и в результате распада церкви, литургия и другие обряды в церквях Западной Грузии и Месхети по-прежнему оставались грузинскими. Только теперь во время литургии и молитвы больше не упоминали имени царя и католикоса-патриарха всея Грузии. В этом великом грехе во многом была повинна безрассудная религиозная и национальная политика атабагов Месхети. Идея сепаратизма не зародилась в недрах церкви, это было результатом грубого влияния со стороны светских властителей. А за этим неподчинением не последовало хороших результатов.

В итоге пострадал весь грузинский народ. От него отделилась большая часть мусульман месхетинцев. Таким образом был открыт путь другим религиям и церквям, вследствие чего часть населения Восточной Грузии приняло мусульманство (отуречилось), католичество («француз»), монофизитство (обармянилось), а оставшиеся православные попали в руки греческого патриаршества Константинополя, что развило в них «греческое» национальное самосознание – они стали греками. И церковь Западной Грузии не смогла присмотреть за своими прихожанами, вследствие чего одна часть христиан приняла мусульманство (нижняя Гурия-Батум-Кобулет, Аджарская сторона), а вторая часть (Абхазия) смешалась с находившимися там беженцами из горного края (черкесы-апсуа-адигейцы). Хотя, надо отметить, что до отмены Россией грузинского государства (1801-1810 гг.) родным языком для большей части таких «армян», «французов» и «греков» по-прежнему являлся грузинский язык, но русское правительство не признавало их грузинами, вследствие чего зачатки всего грузинского были искоренены до конца.

Итак, каждый грузин, который отрекся от матери-церкви ассимилировался в другие (чужие) нации.

XVI век

В конце XV века единое грузинское царство разделилось на три части. Один царь вступил на престол в Имерети (Александр Багратович), второй – в Кахети (Александр, сын Георгия VIII), а третий – в Картли, Константин II (внук Александра I).

В Грузии – постоянные внутригосударственные волнения. Каждый из царей по отдельности бьется за объединение Грузии и борется с царями остальной Грузии и каждый считал себя царем всей Грузии.

После нашествия Тамерлана внешние враги наступали реже, страна вздохнула, успокоилась, только правящие слои не могли успокоиться, постоянно воевали друг с другом.

Меч, плуг и вера по-прежнему вдохновляли нашего человека, но высоких идеалов уже не было в народе. Страна упала духом, изнемогла.

Грузия распалась на царства Кахети, Картли, Имерети, на княжества Дадзиани, Гуриели и Атабагов, и намечалась тенденция еще большего распада. Именно эти распавшиеся части враждуют и борются между собой, но в общем Грузия занимает обширную территорию. Восточная граница Кахетинского государства находится от Каспийского моря всего в 200 километрах и проходит у Шаки, южная граница Картли достигает озера Севан, а Атабагского княжества – у Валашкерта (в Басиани) и Арзрума (Эрзурум); Гурия охватывает Чанети (Лазистан), а на западе граница Имерети и Дадзианского княжества доходит до Черного моря и граничит со страной Джиков (территория за Абхазией).

В XV- XVI веках Грузия, в особенности Кахети, была богатой и сытой страной.

«Как спеть без меня?» («უჩვენოდ ვით იმღერეთათ») – спрашивали только что появившиеся князья (т.к. до сих пор в Грузии не было ни крепостничества, ни князей).

Воевать с грузинами, а тем более покорить их было не так уж легко. Если бы они имели единое государство и согласие между собой, ни турки, ни персы не смогли бы одолеть их, хотя и с распавшейся Грузией воевать было трудно.

Воинственность и самоотверженность грузин явно выражены в одном письме царя Свимона: «Думаю, и вы узнали бы уж сколько мук и горя пережили мы, но все же не пали духом. Пожертвую собой и своим единственным сыном, пролью до последней капли кровь свою за распятого Иисуса Христа и за любовь Божью и пока жив я буду, я не отступлю от войны с турками, не допущу, чтобы кровь, которую пролил Иисус Христос за меня была пролита зря...»

Из этого отрывка уже видно, почему Турция, вышедшая уже в Европу, не смогла отменить не только государственность всей Грузии, но даже Западной Грузии, хотя почти одну треть грузинской земли – Атабагское княжество, смогла оторвать от страны и отуречить.

Надо отметить, что грузинское государство слабело от внутренних войн, но когда грузины объединялись, общегрузинская военная сила была очень впечатляющей. Этим воспользовался турецкий султан и, по данным грузинских источников, послал грузинских царей на взятие Иерусалима. Как свидетельствовали источники, в XVI в. грузины достаточно обосновались в Иерусалиме.

Наконец, надо отметить, что хотя грузины были храбрыми и удалыми бойцами, больше подчинялись эмоциям, чем разуму, и своим безмерным честолюбием часто приносили большой вред общему народному делу.

Несмотря на то что Грузия распалась и образовались независимые друг от друга грузинские государственные единицы: царства Картли, Кахети,

Имерети, княжества Гурии, Менгрелии, Самцхе, Сванети, ответственность за этническое единство у населения еще была сохранено, но процесс распада сопровождался процессом возрождения общин.

Во время распада начали образовываться и развиваться современные этногруппы грузинской народности – имеретинцы, карталинцы, кахетинцы, менгрелы, гурийцы, месхетинцы и др.

После распада единого государства у населения, живщего в Грузии, появилось общинное самосознание. Национальное самосознание постепенно падало.

Носителем общегрузинской идеи оставалась церковь. С точки зрения церкви, Грузия представляла собой единый организм. Тем временем у грузинской церкви было уже два центра – Мцхета и Пицунда (Бичвинта), церковь Восточной Грузии управляло патриаршество Картли, а Западной – патриаршество Абхазии.

Царства Картли и Кахети часто объединялись. Также объединились государственные единицы Западной Грузии. Этот факт видимо был обусловлен наличием единого патриаршества Картли и единого патриаршества Абхазии.

Церковь противостояла распаду Грузии на племена. Она представляла собой силу национальной консолидации.

XVII век

Нужно отметить, что XVII в. был самым тяжелым веком для грузинского народа. Если раньше враги Грузии довольствовались покорением страны или сбором дани, то в этом веке империи Турции и Персии приложили все усилия для уничтожения Грузии. Тысячи грузин были перебиты на родине, а многие были изгнаны в Персию. Опустошили Кахети и заселили её кочевниками туркменских племен. В Месхети вынудили местных грузин принять мусульманство, а кто смел противиться – перебили или вынудили переселиться.

Западную Грузию охватила невиданная анархия: началась продажа пленных. И грузины и чужеземцы пленили грузин и продавали их в рабство. Грузины продавались на рынке так же, как африканские рабы. Хотя, надо отметить, что турецко-персидский общественный строй вывел на рынок рабов не только из Грузии, но и из других захваченных европейских стран: сербов, албанцев и др.

Вдобавок началось заселение ослабевшей и опустошенной Грузии северокавказскими племенами.

Дагестанцы поселились в восточной части Кахети, но не только поселились, а начали брать в плен местных грузин, порабощать и грабить их.

В нагорной части Шида Картли поселились ставшие осетинами Двали с Северного Кавказа.

В Эгрис-Абхазии также поселились северокавказцы: адыгейцы, апсуа-абазы, апсары, черкесы.

В завоеванной Грузии целеустремленно происходило преследование грузин.

Очевидно, что в такой ситуации заработал инстинкт выживания – часть грузин отеклась от нации, некоторые переходили к туркам (отуречились), некоторые обармянились (христиан, которые придерживались григорианской религии, турки и персы не преследовали), некоторые принимали католичество (католики тоже меньше притеснялись). Кроме того, грузины становились лезгинами, осетинами, абхазцами.

К счастью, опасности денационализации и национального вырождения большая часть Грузии твердо противостояла.

Надо отметить, что в спасении нации большая заслуга принадлежит грузинской апостольской церкви. Дело в том, что только сохранением христианства, грузины не смогли бы сохранить и свою национальность. Например, грузины – григориане, оставались христианами, но постепенно они становились армянами. В основном то же можно сказать и о грузинах-католиках. Свою национальную принадлежность смогли сохранять только православные грузины представители грузинской апостольской церкви.

В такое трудное время для сохранения религии огромное значение имела сила примера. Представители высшего общества: цари и царицы, князья и члены их семей являлись примером для многочисленных низших слоев общества.

После принятия мусульманства знатными представителями Грузии, почти все населения Месхети приняло мусульманскую религию. Постепенно, потерявшее свою религию население, потеряло и свою принадлежность к грузинам.

В такой период особенно было оценено самопожертвование царицы Кахетии – Кетеван во имя христианства. Можно сказать, что такое самопожертвование во имя Христа св. Кетеван, св. царя Луарсаба II и других знатных людей и деятелей церкви, спасло от духовного и физического уничтожения, и ассимиляции нации с другими народами.

XVII в. выделяется множеством мучеников во имя Христа. Грузинская церковь смогла канонизировать только некоторых из них, т.к. их было множество.

Канонизированы уничтоженные в 1616 году: в пустыне Давида Гареджи 600 святых мучеников; величественный святой царь Грузии Луарсаб, замученный во имя Христа в 1622 году; великомученица, светило Грузии, царица Кахетии святая Кетеван, замученная в 1624 году; девять братьев Херхеулидзе вместе с матерью и сестрой и 9000 грузин, уничтоженные вместе с ними в 1625 году на Марабдинском поле сражения; глава грузинской церкви

святой отец католикос Эвдемос, замученный в 1642 году, святые Бидзина Чолокашвили, Элизбар и Шалва – Ксанские эристави, замученные в 1661 году; истребленные лезгинами в 1696-1700 годах в гареджском монастыре достойные отцы: Новый Шио, Давид и Гавриил. Кроме них еще многие положили головы во имя Христа и отчизны. Среди них святой отец Тевдорэ (Федор), замученный в 1669 году; священник, сопровождавший святую Кетеван и множество святых мучеников, которые освятили грузинскую церковь. Грузинский народ и грузинская церковь проявили большую твердость.

В XVII веке, в период правления шах-Аббаса (Шах-Аббас) возросла сила Персии. Шаха очень пугали и раздражали связи Кахетинского царства с Россией и Османским государством.

После праздничной обедни в Алаверди, 15 сентября 1615 года кахетинцы восстали. Вскоре из Имеретии прибыл царь Теймураз и встал во главе восставших. Восстал и Ширван. Теймураз взял на себя командование грузинской армией, встретил персов у Цицамури и уничтожил их за несколько часов. Грузины праздновали блестящую победу.

Шах снова вторгся в Грузию и опустошил страну, но как только он покинул её пределы, кахетинцы снова восстали. Правда, с помощью многочисленной армии шах смог подавить восстание, но грузины не пали духом и на его жестокость ответили снова восстанием. В 1617 году шах в четвертый раз вторгся в Грузию.

Царь Теймураз не только не испугался, но и встал во главе своего войска большой битвы против кизилбашцев и постарался с помощью османской армии достигнуть своих целей в битве, однако, османы не смогли добиться успеха. В 1618 году Теймураз попросил помощи и у России. Шах-Аббас, взбешенный его связью с Османским государством и Россией, отомстил членам его семьи. Сыновей Теймураза Левана и Александра в 1620 году по его приказу кастрировали, после чего младший кончался, а старший сошел с ума.

По оценке Иванэ Джавахишвили Правительство России вместо того, чтобы оказать помощь Грузии армией и мастерами литья пушек, пригласило русское духовенство, имеющее о себе высокое мнение и считающее своего достоинства проводить богослужение в церквях. Привыкшие к ереси в своей стране, они смотрели с сомнением на грузинское церковное богослужение.

В 1624 году шах-Аббас жестоко замучил и убил мать царя Теймураза Кетеван, которую грузинская церковь причислила к лику святых. Своим примером святая Кетеван спасла всю Грузию от мусульманства и отатаривания.

Шах-Аббас намеревался все население Картли и Кахетии переселить в Персию, а на их место поселить персов. С этой целью он послал Георгия Саакадзе с огромным войском.

Гергий Саакадзе узнал, что после опустошения Картли и Кахетии шах намеревался убить его, поэтому он связался с Зурабом Эристави и договорился с ним о восстании против персов. Восстание закончилось победой грузин. Это была одна из величайших побед в истории грузинского народа, которая произошла в 1625 году.

В создавшейся ситуации «непобедимый» Шах решил помириться с Теймуразом. В 1631 году Шах признал Теймураза царем объединенной Картл-Кахетии.

Теймураз наводил ужас на правящих мусульман. Поэтому Шах не мог долго терпеть его царствования. Он снова направил в Грузию огромную армию, целью которой являлось изгнать Теймураза и посадить в качестве «вали Гюрджистана» Ростом-хана.

В 1632 году вместо выдворенного Теймураза царем Картли стал 67-летний Ростом. Несмотря на большое сопротивление и множество восстаний грузин, Теймураз не смог победить Ростом, так как последний опирался на силу кизилбашцев. Теймураз перешел в Кахетию.

В 1642 году был устроен большой заговор против Ростом, в котором участвовал католикос Эвдемос Диасамидзе. Ростом победил восставших, католикоса заточил в тюрьму, а вскоре приказал его убить и сбросить с башни. Ростом, который боролся против духа мышления и идей грузинской церкви, направил войско в Кахетию и победил Теймураза, который переселился в Имеретию. Ростом стал царем Картл-Кахетии.

Постригшийся в монахи Теймураз скончался в возрасте 74 лет. Еще раньше скончался Ростом. На его место посадили мухранского Багратиона, омусульманившегося Вахтанга (Шахнаваза).

Преданность Теймураза и других верных сынов христианской религии спасла страну от полного перерождения. Теймураз поддерживало большинство населения Картли и Кахети. Его царствование было желанием грузин. Ориентирами Грузии продолжали оставаться вера и отчизна.

В то время персы и османы ожесточенно боролись не с христианством вообще, а именно, с грузинской апостольской церковью – православием. Они не боролись с григорианами и католиками, отдавая предпочтение христианам-армянам и их церковным центрам, а членов грузинской церкви жестоко преследовали и притесняли. Принуждали принимать магометанство, а если они оставались христианами, то вынуждали их «обармяниться» или «офранцузиться».

Почему Теймураз боролся с Ростомом и какое значение имело повиновение Теймураза для сохранения грузинской самобытности?

Это хорошо видно из характеристики Ростом. Историки пишут, что он воцарился в Картли с помощью внешней военной силы Персии. По своим обычаям Ростом был больше персом, чем грузином. По сведению Бери Эгнаташвили грузины тогда были чистосердечны. Ростом привез из Персии отатарившихся грузин и определил их чиновниками. В Картли

приумножилось корыстолюбие и любовь к богатству. Мерзких грузин Ростом уважал и слушался их, а к любителям правды относился наоборот... С этого времени начинается продажа пленными князьями и приумножение грехов. Ослабла вера и развратился церковный порядок, т.к. уже не заботилось о душе и заботились только о плоти.

Торговля племенными до этого времени была чужда Грузии. Из наблюдений миссионеров видно, что персам и туркам закупка пленными в Грузии нужна была для искоренения христианства.

Грузинский народ очень остро переживал торговлю пленными, которая влекла за собой потерю христианства. Основоположниками этого несчастья были: на востоке Ростом-хан, а в Западной Грузии Леван Дадиани. Сразу же при появлении признаков этого страшного греха грузинская церковь подняла тревогу. Было созвано собрание, которое предало анафеме всех, кто совершал это зло.

Грузинская церковь, конечно, не могла смотреть спокойно на духовное перерождение Грузии. Явно из-за этого восстал против Ростом католикос Картли Эвдемоз Диасамидзе, который желал видеть на грузинском царском престоле самоотверженного борца за Грузию Теймураза. Ростом, как было сказано выше приказал убить католикоса, но назначил жалования духовным лицам, восстановил купол Светицховели и другие разрушенные церкви, чтобы заслужить доверие народа.

Царь Ростом заложил основу государства нового типа в Картл-Кахети. С одной стороны, он не упразднил старые грузинские государственные структуры, не изменил государственное правление, существующие издавна грузинские государственные должности, однако называл себя «царем», и открыл путь «кизилбашскому ряду», ввел кизилбашские должности. Придал правлению двуликий характер. Страна развращалась, население привыкало к мусульманским порядкам и привычкам.

Если раньше, при непосредственной войне с Персией, грузины сохраняли высокую духовность, национальность и чистоту национальной культуры, но сильно страдали материально, сейчас, правда, материально не ущемлялись, но зато унижалась грузинская культура и духовность. Страна встала на путь национально-религиозного перерождения.

Грузинская церковь являлась единственным оплотом грузин, борющимся с мусульманскими империями. Мусульмане смогли уничтожить греческое государство, поэтому греческая церковь не была для них опасна; смогли уничтожить армянское государство, поэтому армянская церковь не была для них опасна, но не смогли полностью уничтожить грузинскую государственность, душой и сердцем и движущей силой которой являлась единая грузинская церковь. Поэтому боролись они с грузинской церковью. Кроме того, ввиду завоевания мусульманами Византии и Армении, греческая и

армянская церкви оказались в сфере их контроля. Обе эти церкви, которым подчинялся большой приход в мусульманских странах, мусульманские правители использовали их и в деле государственного правления.

Ростом, как персидский чиновник, был обязан проявлять особое внимание и заботу об армянской церкви. Доброта Ростом к монофизитам была настолько безгранична, что сами армяне признали его за армянина, потомком старой армянской династии анисских Багратионов. Следует отметить, что часть высшего грузинского общества того времени стала носителем армянофильных тенденций.

Историк Ростом, воспитанный при его дворе и творивший в Персии, Парсадан Горгиджанидзе, вообще не был хорошо знаком с грузинской историографией, зато знал армянскую и поэтому написал историю Грузии с армянофильными тенденциями.

В такое положение поставило Грузию и грузинскую церковь грузино-персидское «компромиссное» государство Ростом.

XVIII век

Политическая ситуация в раздробленной Грузии в начале XVIII столетия была крайне напряженной, чему способствовали также и внутренние раздоры. Влияние царя заметно ослабло. Дворянство в своих вотчинах никому не подчинялось.

За восстановление единства Грузии боролись выдающиеся деятели, однако персидско-турецкое государство почти в каждом столетии возобновляло договор 1555 года, в силу которого Восточная Грузия считалась вассалом Ирана, а западная – Турции.

Распад единого государства повлек за собой возрождение племен и народностей. Постепенно образовались группы грузинской национальности – карталинцы, кахетинцы, имеретинцы. От имеретинского царства отделились Одишское, Гурийское, Абхазское и Сванское княжества. Однако, несмотря на такую политическую раздробленность, в народе проявилось мощное самосознание, чему способствовала грузинская церковь.

Абхазский католикосат, которое в начале XVI столетия занимало большую территорию, из-за омусульманивания населения потеряло большую часть её как на севере, так и на юге.

Как было отмечено, с севера заселили территорию черкесо-адыгейские народности, которых в Древней Грузии называли Апсуа. Они ассимилировали древних абхазцев. Высокие слои абхазцев не потеряли этнического самосознания и по-прежнему причисляли себя к грузинской культурной прослойке.

Также в Кахетии поселились лезгины, а в Карталинии – осетины, что вызвало ассимиляцию грузин.

Среди поселившихся горцев превалировали мусульманские и исламоисповедующие, в результате были разграблены церкви и монастыри, а также сами епископства и даже кафедральные храмы. Был упразднен целый ряд епископств, коренное население – паства уничтожалась. Их либо похищали и продавали на чужбину в рабство, либо превращали в собственных рабов, что влекло за собой их национальное перерождение.

Против всего этого боролась грузинская церковь. Ее первейшей задачей было освобождение христиан из неволи и их поселение в своих вотчинах, оказание помощи неимущим, сиротам и всем обездоленным, исполнить правое дело, помиловать неимущих. Обращали внимание также на имущественное обеспечение мастеров, переписчиков книг и художников.

Часть церковного имущества шла на преобразование храмов и благоустройство монастырей. Следует отметить, что церковные отцы жертвовали и личным имуществом.

Хотя духовно единая грузинская церковь была разделена на два католикосат (საკათალიკოსო), общим языком церковного служения был грузинский язык. Со времен святой Нины и по XIX столетие в грузинской церкви использовался только грузинский язык.

Вахтанг VI с первого же дня своей государственной деятельности, в 1705 году созвал церковное собрание, которое католикосом Картли избрало вернувшегося из России брата Вахтанга VI – Доментия. Он первых порах своей деятельности энергично содействовал царю в его государственной деятельности.

Вахтанг VI принадлежал к младшей ветви Багратионов – династии мухранских князей. Совместно с преданными ему приверженцами он разработал план «освобождения и восстановления Грузии».

Для «освобождения и восстановления» необходима была поддержка христианских государств. Этой проблеме была посвящена внешняя политика Вахтанга VI и выдающихся грузинских деятелей того периода.

Вместе с тем, следует отметить, что как европейская, так и российская ориентации потерпели крах и, к счастью, именно в среде самих грузин нашлись силы, стремящиеся к «возрождению и восстановлению».

К началу XVIII столетия мощь Персии крайне ослабла. Ослабло также и Османское царство. Случилось так, что грузинские вельможи, выходцы из вассальных Ирану Картли и Кахетии, переехавшие в Персию, проявили активность и в некотором смысле руководили жизнью этой страны. К тому же, грузинская армия в Персии считалась довольно сильной, поэтому в этих условиях, если бы грузины объединились, не смогли бы помешать.

осуществить объединение было сложно. Персы и турки считали грузинское Православие направленной против них. Тем более тогда, когда православная Российская империя подступила к Кавказским горам и Карталино-Кахетинские цари, в силу единоверия, обещали России открыть ворота Кавказа.

Вот поэтому, как уже было сказано, мусульмане не преследовали на Кавказе ни одно христианское вероисповедание столь жестко, как грузинское Православие. Они всячески ущемляли православных грузин и вынуждали изменить веру и принять мусульманство, католичество или монофизитство, что влекло за собой денационализацию грузин.

В 1713 году в Европу был послан Сулхан-Саба Орбелиани. Целью его визита было:

1. Юридическое признание Ираном существования христианской царство Картли, что можно было достичь возвращением Вахтанга VI как христианского царя из Ирана в Грузию.
2. Объединение Грузии.
3. Прекращение набегов северокавказских племен.
4. Прекращение денационализации грузин.

Сулхан-Саба вернулся в 1715 году в Грузию, так ничего и не добившись. Это означал крах европейской ориентации грузинского царя.

Ослабление Иранского государства, смена его руководящей династии афганцами и крайний внутренний кризис, как видно, позволили грузинским политикам явно выразить свое устремление к православной России.

В 1722 году Вахтанг VI во всеуслышанье заявил о своем решении установить военные связи с Россией, что сильно взволновало мусульманские страны и северокавказские племена.

Россия в Персии имела особые экономические интересы. Петр I хотел прибрать к рукам персидскую торговлю и передать её русским купцам. Петр послал к Вахтангу VI гонца. одна группа государственных деятелей советовала царю Вахтангу быть осторожным. Связь Вахтанга с Россией взбудоражила и взволновала весь Ближний Восток и даже Европу. В Константинополе был поставлен вопрос об оказании активного противодействия против военных действий Вахтанга VI и Петра I.

Иран, Турция и Дагестан готовились примерно наказать Картли.

В 1724 году Петр I неожиданно заключил перемирие с Персией. Грузия превратилась в страну набегов врагов. Вахтанг VI с огромной свитой перешел в Россию. Вскоре всем стало ясно, что правительство России не очень-то беспокоили вопросы, связанные с Грузией. Таким образом, и русская политика Вахтанга VI закончилась крахом.

Нашествия врагов, понятно, нанесли огромный ущерб и грузинской церкви. Многие епископства и епархии были ликвидированы, а церковные земли и значительное количество крепостных были присвоены феодалами.

Однако грузинская церковь сохранила ту духовность, которая к 1744-45гг. была заложена в основу возрождения грузинской христианской государственности.

В 1744 году осуществилась мечта грузинского народа – на грузинский престол взошел царь-христианин. Это счастье выпало на долю сыну кахетинского дома Багратионов – Теймураза II.

Безгранична была радость грузин. Католикос патриарх Антон отыскал древние грузинские правила посвящения в цари и подготовил представителей духовенства к чрезвычайному праздничному церемониалу. Обрадованные люди украсили улицы, площади, рынки. С факелами и песнопениями встретили царя, царицу и их детей. Миропомазание царя превратилось в неопишуемое празднество.

Восстановлением суверенитета грузинского государства была осуществлена идея «избавления» (от мусулман), в результате чего и идея «возрожденные» обрела реальность. В этом подразумевалось возвращение тех грузинских земель, которые были отторгнуты от Грузии.

В 1758 году Соломон I, Ираклий II и Теймураз II заключили соглашение о дружбе и взаимопомощи. Был созван чрезвычайный церковный собор и 5 декабря 1759 г. оно запретило скупку пленных. Была восстановлена кутаисская кафедра, церковь была освобождена от налога.

В 70-ые годы XVIII века была восстановлена независимость западного грузинского государства. Имеретинский царь Соломон I изгнал из страны турецкие гарнизоны.

III ПЕРИОД ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЦЕРКВИ

ГРУЗИНСКАЯ ЦЕРКОВЬ В XIX-XX ВВ.

Почти в двухтысячелетней истории грузинской апостольской церкви, следует отметить, два самых важных момента относящихся к XIX-XX векам. Это ликвидация автокефалии грузинской церкви императорским двором России и её восстановление в результате борьбы грузинской нации и духовенства. О плачевном состоянии грузинской церкви в XIX веке опубликовано огромное количество материалов.

После проповедования апостолов в Грузии и основания ими апостольской церкви, христианство стало национальной верой грузин. И так было на протяжении веков.

С 1811 года грузинскую церковь, защитницу христианской веры на всем Кавказе, превратили в придаток бюрократической системы Российской империи.

До этого грузинская церковь обладала огромным имуществом. Она была экономически независимой единицей, этим она резко отличалась от русской церкви, которая была превращена властями в часть государства. С 1722 года ею руководил оберпрокурор, который стоял во главе св. Синода. Он был светским лицом и обладал большими правами. Дело подчинения церкви светской власти с упразднением патриаршества, которое начал Петр Великий в 1721 году, а завершила в 1784 году Екатерина II. В виду такого положения Россия, разумеется, не потерпела бы как экономически независимой церкви в Грузии, так и огромного её влияния на светскую власть. И поэтому она поставила перед собой цель – „реорганизацию“ церкви.

марта 1810 года грузинского католикоса Антона II почти насильно отозвали в Петербург. 30 июля 1811 года образовалась дикастерия и грузинская церковь потеряла автокефалию. Главой дикастерии был назначен Варлам Эристави и ему был жалован титул экзарха.

С этого времени начался тяжелейший период в жизни грузинской церкви. Российская власть активно приступила к сокращению епархий, что и раньше она делала. Это делалось для устранения неугодных правительству лиц.

30 августа 1815 года дикастерия преобразовалась в «Грузинско-имеретинскую синодальную кантору», которой русское правительство подчинило церкви Гурии и Мегрелии.

В 1817 году в Петербург отозвали Варлама Эристави. С этого же года экзархом был назначен рязанский архиепископ Феофилакт Русанов. После него грузинским экзархатом управляли епископы только русской национальности. В 1819 году Феофилакт сократил епископства Имеретии путем их объединения в одну епархию. По одной епархии были оставлены в Гурии и Мегрелии. В западной Грузии из 12 епархий остались 3. Кроме

этого, экзарх сокращал количество действующих церквей, монастырей, священников. Проводили секуляризацию церковного имущества. запретили богослужения на грузинском языке.

Грузинская церковь рассматривалась русским правительством как один из источников государственного дохода. Правительство полагало, что сокращение количества духовных лиц и других значительных расходов способствовало бы увеличению входящих в казну доходов от церкви.

Антицерковная политика русской империи возмутила грузинский народ.

В июле 1818 года началось восстание в защиту родной церкви. Восстание выдвинуло лозунг «освобождение родины». Все слои населения участвовали в борьбе против вооруженных артиллерией полков и батальонов.

В 1820 году арестовали митрополитов Доситеоса Кутатели и Эквтиме Гелатели и других влиятельных лиц, что еще более усилило возмущение восставших.

Старца – митрополита Доситеоса Кутатели (Церетели) посадили в мешок и повезли в сторону России. Его избивали, в мешке же около Гори и убили. Другого митрополита Эквтиме Гелатели (Шервашидзе) власти арестовали как одного из руководителей восстания.

Митрополиты и, вообще, епископы считались неприкосновенными, и даже мусульмане относились к ним с уважением.

Русская армия после кровопролитного сражения победила восставших с большим трудом и с огромными потерями. Разгромили и до тла сожгли Рачу, артиллерия сравняла с землей крепость Шемокмеди в Гурии. Сожгли до тла деревни, некоторых восставших повесили, многих выслали в Россию, их имущество передали в казну. 21 мая 1820 года две тысячи грузин-борцов сложили головы за свободу и веру. Среди них были борцы-священники, монахи и духовные лица.

Исторически грузинская церковь имела десятки епископств, т.е. епархий в Восточной, Западной и Южной Грузии. С упразднением епископств произошло падение христианской веры среди грузин. Поэтому грузинское духовенство требовало восстановления упраздненных епархий.

Политика экзархата вызывала религиозную индифферентность прихожан и способствовала потере национального лица грузинской церковью. Особенно возмущал людей запрет грузинского языка в церквях и в учебных заведениях. Упразднили грузиноязычные духовные учебные заведения и открыли русскоязычные, что способствовало непросвященности будущих духовных лиц. Часть грузинской молодежи была отчуждена от грузинского языка. Жадно принялись за изучение русских и европейских идей социализма и анархизма. Из церквей и монастырей пропало веками накопленное драгоценнейшее имущество, украшенные золотом, серебром и драгоценными камнями духовные предметы. Казна отобрала земли у церквей и монастырей.

В такой обстановке неудивительно активное участие грузинских духовных лиц в организации восстания за освобождение Грузии в 1804, 1812 и другие годы.

Одним из активных руководителей восстания 1832 года был архимандрит Филадельфос Кикнадзе. В 1886 г. в период экзархата Павла Лебедева, исключенный из семинарии Иосиф Лагиашвили убил ректора семинарии деканоза Чудецкого.

На его похоронах в произнесенной речи экзарх проклял народ породивший убийцу. Мнение возмущенных грузин выразил Дмитрий Кипиани. Он призвал экзарха: если это правда, распространившаяся в народе, тогда «проклявший должен быть изгнан из проклятой страны». Из-за этого Дмитрий Кипиани был наказан ссылкой, где в 1887 году его и убили.

В защиту грузинской церкви возвысили голос лучшие сыны России. Одним из таких известный ученый славянофил Николай Дурнов. Тяжелое положение грузинской церкви он отразил в своем труде «Судьба грузинской церкви».

Следует отметить, что в XIX в. во время нахождения Грузии в Российской империи к сожалению, в грузинском народе ослабла страсная вера.

В XX в. Российская империя начала распадаться, что отразилось также на жизни церкви. Для укрепления Российской империи необходимо было, чтобы в империи жило население единой веры, говорящее на одном языке. На повестку дня встал вопрос ассимиляции – слияния грузин, как и других народов с русскими. Усилилась борьба против грузинского языка. Целью экзархов было обрусение паствы (прихожан). Грузинский народ ответил этим действиям империи соответственно.

В 1908 году убили экзарха Никона. Русские иерархи Грузию назвали «диким и жестоким краем» и экзархи боялись приезжать в Грузию.

Отцы грузинской церкви и лучшие сыны народа поняли, что для спасения веры необходимо отделение грузинской церкви от русской имперской машины, т.е. необходимо восстановление автокефалии.

Начало революционных процессов в российской империи приблизило требования автокефалии. С этим требованием много раз обращались к российскому императору и св. Синоду.

Начатую грузинскими церковниками правителями кампанию по возвращению автокефалии активно поддержала грузинская интеллигенция: св. Илья Праведный (Чавчавадзе), св. Эквтиме Такаишвили, Якоб Гогебашвили, Ал. Цагарели, Ал. Хананашвили, Нико Марр и др. Автокефалию грузинской церкви поддерживали двое русских ученых Соловьев и Заозерский.

После убийства Ильи и победы реакции в империи грузинские автокефалисты решили довести свои идеи до сердец народа путем издания книг. Свободу церкви они считали предпосылкой будущей свободы Грузии.

После февральской революции 1917 года грузинское духовенство решило срочно воспользоваться сложившейся ситуацией.

12 марта 1917 года во Мцхета собрались десятки тысяч верующих. Во время службы с речью выступил епископ Леониде (Окропиридзе) и объявил о восстановлении автокефального правления грузинской церкви. 17 сентября того же года католикосом-патриархом грузинской церкви был избран епископ Кирион (Садзаглишвили).

26 мая 1918 г. Грузия была объявлена независимым государством. Но, к сожалению, страну возглавила не национальная партия, а социалистическая. 27 июня 1918 г. в Марткопи был убит св. Кирион.

Социалистическая партия Грузии была настроена атеистически, поэтому она не могла оценить значение грузинской церкви для грузинского народа.

Все вызвало негодование католикоса-патриарха Леониде. «Меньшевики» не предусмотрели возможную опасность из «кипящей России» и феврале 1921 года Россия вновь оккупировала Грузию. После кончины Леониде в 1921 году **Церковный собор** избрало святого Амброси (Хелая) католикосом-патриархом Грузии.

После аннексии большевистской Россией Грузии государством были проведены чрезвычайные методические мероприятия с целью вообще уничтожить церковь.

Христиане испытали множество гонений на протяжении веков, но, наверное, ничто не сравнится с гонением и притеснением коммунистами-большевиками христиан в 20-30-ых годах XX столетия. Большевики рушили церкви, мучали богослужителей как физически, так и духовно, грабили церкви и монастыри.

В 20-х годах XX столетия закрыли более 1000 церквей, было упразднено богослужение.

Именно во время этих погромов и разорений католикос-патриарх всея Грузии святой Амброси Хелая истинно пожертвовал собой во имя грузинского народа и послал обращение конференции в Генуе (Генуэзская международная **конференция 1922 г.**), в котором сообщал о бедах грузинского народа. Он в своем обращении просил, чтобы срочно вывели из Грузии оккупационные войска России и грузинскому народу была дана возможность без какого-либо насилия и диктата создать приемлемые для неё формы социально-политической жизни.

в начале 1922 Советская Россия года не имела международного признания. Целью СССР был выход из дипломатической и экономической изоляции, и Российское правительство отрицательно прореагировало на обращение патриарха Грузии к конференции, поэтому св. Амбросия Хелая и его единомышленников: митрополита Кутаиси св. Назари Лежава, архимандрита Павле Джапаридзе, деканоза Кашветской церкви Калистрате Цинцадзе, дьякона Дмитрия (Лазаришвили) и др. арестовали и осудили.

В ходе следствия пытались сломить духовно патриарха, чтобы он отказался от требований, выдвинутых конференции в Генуе. Но св. Амбросий ещё более усилил эти требования в своей обширной заключительной речи.

Св. Амбросию присудили 7 лет заключения. Больному патриарху сократили срок заключения. Он скончался 28 марта 1927 года в возрасте 66 лет.

В годы советской власти судьба и быт грузинской церкви определялись отношением правительства к церкви. Этот период можно разделить на три этапа: до 1943 года притеснения и гонения по-прежнему продолжались. Во время войны с Германией советское правительство отнеслось с милостью к церкви, признало самостоятельность русской церкви, дало возможность выбора патриарха, соответственно. улучшилось положение грузинской церкви.

В 1943 году русская церковь признала три права грузинской церкви (автокефалия, патриаршее достоинство, VI место в диптихе).

Положение церкви опять ухудшилось при Хрущеве. Проведенная так называемая «демократическая оттепель» не распространилась на отношение к церкви.

В этот период преследовались духовные лица, но к ним уже применялись другие методы. Их старались опорочить чрезвычайные государственные органы. Таким объектом гонения был, например, Ефрем II. Моральное гонение церкви продолжалось в начале правления католикоса-патриарха Ильи II до 1985 года.

С 1985-86 годов положение резко улучшилось, но коммунисты в течение 70-летнего господства воспитали целый ряд поколений в отрицательном отношении к церкви и духовным лицам. Людям было нелегко преодолеть этот барьер. В последние годы правления советская власть больше не запрещала печатание и распространение святого писания (Библии), её газетных публикаций. На этом фоне, когда авторитет Библии вновь возрос, авторитет церковных и духовных лиц в глазах людей был низок, была заложена прочная основа для распространения сектантства; баптизму, иеговизму и другим направлениям было открыто широкое поле деятельности, т.к. и они признавали авторитет Библии, однако не признавали духовенства.

Несмотря на то, что ещё 12 марта 1917 года было провозглашено восстановление автокефалии грузинской церкви, тем не менее церковь России этот факт признала в 1943 году, а Вселенский патриархат Константинополя лишь – 25 января 1990 года.

В конце XX века для восстановления независимости Грузии лучших своих сынов освящал и благословлял святейший и блаженнейший католикос-патриарх всея Грузии Ильи II и святой Синод.

После восстановления независимости грузинский народ любовью ответил святой церкви, с начала XXI века укрепилась православная вера в каждом поселке, деревне и городе были воздвигнуты новые церкви, было заключено соглашение между святой церковью и государством, чтобы более укрепить народ и его православную веру, аминь.

добавление

КИРИОН I

[Кирон; груз. ჯობობ, ჯობობ], католикос Картли (Мцхетский) (ок. 599-614/616) Грузинской Православной Церкви (ГПЦ). Имя К. отсутствует в грузинских источниках, содержащих сведения о предстоятелях ГПЦ, в частности в грузинской летописи «Мокцеваи Картლისაი» (Обращение Картли), где помимо других данных приведены списки грузинских католикосов. Поэтому долгое время К. не был включен в офиц. списки предстоятелей ГПЦ, где под Кирионом I подразумевался Кирион II, под Кирионом II - Кирион III (Садзаглишвили).

Сведения о К. содержатся в основном в арм. источниках (в сочинении арм. историка Ухтанеса «История Армении», «Книге посланий», сочинении Мовсеса Каланкатуаци «История страны Алуанк», сочинении Ованнеса Драсханакертци «История Армении»), а также в антимонофизитском трактате грузинского церковного деятеля Арсения Сапарского (Сапарели) «О разделении Грузии и Армении» и сочинении грузинского царевича Вахушти Багратиони «История царства Грузинского». В последнем К. назван также Симеоном (Вахушти Багратиони. История царства Грузинского // КЦ. 1973. Т. 4. С. 120. Примеч. 2).

Согласно сведениям Ухтанеса, К., по происхождению грузин, был родом из с. Скутри (Сакудрия) (близ совр. Ахалкалаки) южногруз. исторической пров. Джавахети. В юношеские годы он «пришел в страну Ромейскую», т. е. в Византию, и жил в греч. части Армении – в Никополе в пров. Колония близ Трапезунда, где проживало много грузин (лазы и калды (халибы)). Владея арм. и груз. языками, К. в совершенстве изучил здесь греческий язык и «их злое (халкидонское.- Авт.) учение» (Ухтанес. 1975. С. 21). Грузины также составляли основную часть населения и соседних провинций Тао (арм. Тайк) и Басиани (арм. Басен), поэтому К., как видно, решил остаться в этом регионе и переехал после получения образования в Двин. Тао и Басиани в тот период входили в состав Армении и относились к юрисдикции Армянской Апостольской Церкви (ААЦ); между ней и ГПЦ существовало каноническое общение, и этнические грузины этих областей составляли паству и клир ААЦ. По сведениям Ухтанеса, К. принял хиротонию, занял кафедру Айраратского епископа ААЦ и стал настоятелем кафедрального монастыря в Двине. Через 5 лет он вернулся на родину и был избран католикосом Картли (Там же. С. 21-23). По сведениям арм. историка католикоса Ованнеса Драсханакертци, в кон. VI в. К., «согласно прежним законам», был возведен в сан католикоса «иверов, гугаров и эгров (лазов – в визант. источниках.- Авт.)» (Ованнес Драсханакертци. 1984. С. 55). По мнению груз. историка И. А. Джавахишвили, эта дефиниция позволяет определить границы юрисдикции Картлийской Церкви (древней ГПЦ) не только при К., но и в более раннее время: «Гугарети принадлежала пастве католикоса Картлийского. Упоминание Кириона католикосом Мегрельским означало, что паства Картли, т. е. католикоса Мцхетского,

была в Западной Грузии и границы Католикосата были расширены в Лихт-Имерети (т. е. доходили до границ Чёрного м.- Авт.). Политическому объединению Западной и Восточной Грузии предшествовал и готовил почву начавшийся намного раньше процесс объединения Церкви» (Джавахишвили. 1960. С. 341-342).

К. управлял ГПЦ в период обострения борьбы между Ираном и Византией, в церковной сфере это выражалось в противостоянии монофизитства, подерживаемого персами, и дифизитства. К. выражал приверженность решениям Халкидонского Собора 451 г., проводил национальную религиозную политику и сыграл важную роль в вопросе политической ориентации Грузии на Византию. Взойдя на престол Предстоятеля ГПЦ, К. содействовал возвращению представителей разных конфессий в Православие. Он отправил посла в Иерусалим и Рим, чтобы узнать мнение глав этих Церквей о необходимости повторного крещения несториан, желающих воссоединиться с Православием. Сохранилось ответное письмо папы Римского Григория I (Gregorius I, Papa (Magnus). 1902. С. 24-26, 575-577). Следуя рекомендациям папы, К. принял в Православие покаявшихся сирийцев-несториан и даже хиротонисал некоторых во архиереев. Тесную связь поддерживал К. с Иерусалимом, особенно во время прений с монофизитами.

Политика К. спровоцировала раскол ГПЦ и ААЦ. Эпоха его правления в контексте отделения ААЦ от православных Церквей описана в трактате «О разделении Грузии и Армении». На Двинском Соборе 554-555 гг., созванном арм. католикосом Нерсесом II Багревандци, ААЦ отвергла решения Халкидонского Собора (подробнее см. в ст. Двинские Соборы Армянской Апостольской Церкви (VI-VIII вв.)). Как указано в источнике, «в связи с этим вся Картли и четвертая часть Армении отделились от рукоположения армянским духовенством. А эры и сивнийцы одно время отделились, но потом опять воссоединились с ними» (Арсений Сапарели. 1980. С. 27). Как считают некоторые историки, под «всей Картли» подразумеваются исторические провинции Тао, Басиани и прилегающие к ним регионы; под «четвертой частью Армении» – пров. Айрарат с окрестными территориями (Анания (Джапаридзе), митр. 2011. С. 122). Они опираются на сведения Арсения Сапарели: «Попросил Авраам у Кириона эту епархию (Цуртавскую.- Авт.), но он не дал, и увеличилась вражда между ними. Созвал Авраам священнослужителей Арарата и сказал им: или отрекитесь от Халкидонского Собора, или изыдите из нашего владычества... Католикос Авраам силой изгнал священнослужителей – Иоанна, предстоятеля святой соборной Церкви, а также Ошакана, Эливарда, Арамунта, Гарниса из всех монастырей всего Арарата» (Арсений Сапарели. 1980. С. 22-30). Другие исследователи (Алексидзе и его последователи) понимают под Картли Вост. Грузию. На основании того что Басиани, согласно «Книге посланий», являлась мощным центром монофизитства даже при византийцах (с 591), Тао не входила в состав Картли до 1-й пол. VIII в., а Айрарат с центром в Двине был владением арм. католикоса, под «четвертой частью Армении» они подразумевали Четвертую Армению.

Прения между ААЦ и ГПЦ продолжались неск. десятилетий. Решения Халкидонского Собора поддерживали К., Эретский (Херетский) католикос

Абас (551/2-595/6) (глава Церкви в Албании Кавказской) и еп. Сюникский. К. сместил с кафедры Цуртавской епархии приверженца решений Двинских Соборов еп. Моисея, которого ранее, взойдя на престол католикоса, сам и хиротонисал. Арм. католикос Авраам I Албатанеци (606/7-610/5) «просил его кафедру» у К., т. е. вел переговоры о передаче Цуртавской епархии в ведение ААЦ. К. ответил отказом, «и углубились распри между ними». Следующий арм. католикос, Комитас I Алцеци (610/5-628), передал в ведение албан. католикоса 7 епархий и т. о. вернул Церковь в Албании Кавказской к монофизитству. Также он пожаловал епископу Сюникскому право ношения креста, возвратив его в лоно ААЦ (Там же. 1980. С. 78).

В «Книге посланий», где также повествуется о церковном разделении в Закавказье, собрана переписка между К. и участниками межцерковного спора. Важное место в тексте отводится еп. Цуртавскому Моисею и истории Цуртавской епархии, расположенной в Квемо-Картли (арм. Гугарк). Убедившись в приверженности К. к решениям Халкидонского Собора, еп. Моисей, названный во 2-м письме «епископом грузин», покинул епархию и перешел в Армению (Книга посланий. 1968. С. 2, 12, 15).

После самовольного ухода еп. Моисея из епархии последовала переписка К. с представителями ААЦ (католикосом Мовсесом II Еливандеци (574-604), наместником арм. католикоса Вртанесом Кердолом, католикосом Авраамом I) и арм. светских властей (ставленником персид. шаха в вопросах упорядочения церковных дел в Армении Врканским марзпаном Смбагом Багратуни), где К. доказывал правомочность своей внутренней и внешней политики. Оппоненты обвиняли главу ГПЦ в притеснении еп. Моисея, в упразднении армяноязычного богослужения, установленного в Цуртави вмц. Шушаник, а также в приверженности К. к «ромеям (т. е. византийцам.- Авт.), которые приняли Халкидонский Собор» (Там же. С. 67). Особенно непримиримо выступал против позиции К. католикос Авраам I.

Однако К. убедил Смбуата Багратуни в своей лояльности к Ирану, а также отверг обвинения в отмене арм. богослужения: «Мы богослужение (на арм. языке.- Авт.) не отменяли, но тот, кто поставлен (нами.- Авт.) епископом, знает и грузинскую, равным образом и армянскую грамоту, и богослужение совершается на обоих языках» (Книга посланий. 1968. С. 70, 78; Ухтанес. 1975. С. 125, 153). Груз. историки считают, что К. ввел груз. богослужение в Цуртавской епархии (Джавахишвили) или лишь в той ее части, к-рая была населена армянами (Алексидзе). Однако, по мнению груз. церковных историков, К. восстановил в регионе древнюю практику богослужения на груз. языке, что было ранее отменено под давлением персид. властей.

После продолжительной переписки с К. разочарованный своей неудачей католикос Авраам I издал окружное послание, обращенное ко всем армянам, в котором сообщил о разрыве с ГПЦ, выразил приверженность к монофизитству и осудил халкидонство, «достигшее Картли и Албании, где его приняли и укоренили. Кирион изгнал епископа Цуртавского из-за пра-

вославной веры... восстав против нас, изменил армянское богослужение». Он советовал пастве не молиться с грузинами и албанцами, не делиться пищей, не связываться родственными узами: «Только торгуйтесь с ними, как с евреями» (Книга посланий. 1968. С. 120-122).

Предположительно в 614/6 г. проперсид. силы принудили К. оставить предстояние в ГПЦ. По мнению Алексидзе, после вынужденного отъезда из Картли К. возглавил Фасисскую митрополию (г. Фасис, ныне Поты), а затем стал патриархом Александрийским.

Совр. груз. историография оценивает деятельность К. как ключевую в сложившейся в данном регионе исторической обстановке: считается, что длительное противостояние К. монофизитству в один из наиболее сложных для правосл. Церкви периодов обусловило сохранение религ. и национальной идентичности груз. паствы региона, не подвергшейся арменизации и не перешедшей в лоно ААЦ, как это произошло с паствой Церкви в Албании Кавказской в VII-VIII вв.

Ист.: Gregorius I, Папа (Magnus). Quiricum episcopum et ceteros in Hiberia episcopos catholicos // Тамарашвили. Католичество. 1902. С. 24-26, 575-577 (Idem // MGH. Ерр. Vol. 2. P. 324-327); Степанос Орбелян. История Сисаканского дома. Тифлис, 1910 (на арм. яз.); Книга посланий (Liber epistolarum) / Сост., пер. с арм. яз., исслед.: З. Алексидзе. Тбилиси, 1968 (на арм. и груз. языках); Ухтанес, еп. Себастии. История отделения грузин от армян / Сост.: З. Алексидзе. Тбилиси, 1975 (на груз. яз.); Арсений Сапарели. О разделении Грузии и Армении / Сост.: З. Алексидзе. Тбилиси, 1980 (на груз. яз.); Ованесс Драсханакертци. История Армении / Пер. с древнеарм.: М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван, 1984.

Лит.: Джавахишвили И. А. История церк. разрыва между Грузией и Арменией в нач. VII в. // ИИАН. Сер. 6. 1908. № 5. С. 433-446; № 6. С. 511-536 (отд. отт.: СПб., 1908); он же. История груз. народа. Тбилиси, 1960. Т. 1 (на груз. яз.); Акинян Н. Католикос Грузии Кирион. Вена, 1910 (на груз. яз.); Джанашия Н. Сведения «Книги посланий» о Шушаник // Мравалтави (Многоглав). Тбилиси, 1978. Вып. 6. С. 166-189 (на груз. яз.); Кирион (Кирон) I // Католикосы-патриархи Грузии. Тбилиси, 2000. С. 27-29 (на груз. яз.); Цагарейшвили Е. Термины, обозначающие халкидонитское вероисповедание и халкидонитов в арм. письменных источниках. К вопросу о значении термина «враци азгав» в арм. письменных памятниках. К вопросу о значении терминов «Вериа» и «вериац» в арм. письменных источниках // Нек-рые вопросы истории Грузии в арм. историографии. Тбилиси, 2009. С. 367-451; Алексидзе З. К критике сведений Ухтанеса: Место рождения Кириона католикоса Картли // Он же. Христианский Кавказ. Тбилиси, 2010. Т. 1. С. 121-123; он же. Церковный разрыв на Кавказе в нач. VII в.: Дипломатия Кириона католикоса Картли // Там же. С. 394-410 (на груз. яз.); Анания (Джапаридзе), митр. Грузино-арм. церк. отношения. Тбилиси, 2011 (на груз. яз.); он же. История Грузинской Апостольской Церкви. Тбилиси, 2012. Т. 2. С. 92-101 (на груз. яз.).

Православная энциклопедия т. 34 <https://www.pravenc.ru/text/1840497.html>

ЛАЗИКА

(Имеет два значения: 1. Историческая часть Юго-Восточной Грузии, известная так же, как «Лазское Царство»; 2. Граничащая с ней, на юге, часть в нынешней Северо-Восточной Турции (т. н. Лазистан), где находились «Лазские епархии» Константинопольской патриархии – Родополисская, Сайсинская, Петры и Зиганская).

Определение географического местоположения Лазики имеет большое значение для изучения истории Грузинской Церкви первого тысячелетия.

По словам Прокопия Кесарийского, раньше Лазика должна была называться Колхидой (**Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга I, Г. XI. 19-30**).

1

Лазика (Лазское царство)

Лазское царство находилось у Черного моря, между рекой Суфса (близ Риони) и построенной в VI в. Петрской крепостью (современная Хопа в Турции) (поздняя Гурия, Аджара и причерноморье), на севере граничила с Апсилией, на северо-востоке с мисимийским племенем, Сванией и Сквимнией, на востоке – с Иберией (в VI в. граница между Лазикой и Иберией проходила по Арсианскому хребту), на юге – со «Страной римлян» (нынешний «Лазистан»). Длина береговой линии составляла 500 стадий (прибл. 100 км.), столицей был Археополис (Археополис должен быть пунктом Кобулетского региона – сосновый бор – „Пичвнари“, (или его непосредственное продолжение в сторону Кобулету).

Из повести Прокопия Кесарийского видно, что Лазика (Лазское царство) была на расстоянии «шести дневного пути» от Трапезунта (прибл. 200 км). Прокопий Кесарийский так описывает месторасположение Лазики (Лазского царства):

«Границы Трапезунта простираются до поселка Сусурмен и до местечка, носящего название Ризей, которое отстоит от Трапезунта на расстоянии двух дней пути вдоль берега по направлению к Лазике (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2). “Старинный город Апсарус, отстоит от Ризея приблизительно на три дня пути. От города Апсарунта до города Петры и границ лазов, где кончается Эвксинский Понт, пути один день.» (Прокопий Кесарийский, Война с Готами, Книга VIII, ст. 2)

Петра отстояла от Трапезунта на шесть дней пути (от Трапезунта до Ризея – два дня пути, от Ризея до Апсарунта – три дня, от Апсарунта (Апсароса) до Петры (Лазики)- один день пути).

Известно, что дорога измерялась в днях пути (inter pedestre), -приблизительно 28725 м. (<http://www.home-edu.ru/user/uatml/00000732/dlina/dlinaives.html>).

«день пути» итер педестр (лат. iter pedestre) 28 725 м
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B_%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F#.D0.9C.D0.B5.D1.80.D1.8B_.D0.B4.D0.BB.D0.B8.D0.BD.D1.8B.

За шесть дней путник должен был пройти приб. 172 км.

Расстояние шести дневного пути от Лазики до Трапезунта составило бы 180-200 км. На этом расстоянии от Трапезунта, в сегодняшней Турции, находится приморский пункт Хопа (древний Хупати), который во времена Прокопия назывался Петрой, и был самым южным пунктом Лазского царства, у границ Византийской империи.

В регионе Трабзона, на востоке приморского пункта Хопа, который считается древней Петрой (Г. Григолия, **Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994 г., ст. 97**). Петра была крайне южным приморским пограничным пунктом Лазского царства. По исследованиям Н. Адонца, знаменитая епископская кафедра Петры находилась не в этой крепости, а в регионе Гумушхане, у г. Байбурт (Н. Адонц, **Армения в эпоху Юстиниана, на рус. Язык, 1908, ст. 100**).

Природа (географическое расположение)

Согласно источникам, Лазика была скалистой страной. Прокопий Кесарийский писал:

«Ибо, как я уже говорил, Лазика – страна труднопроходимая и состоящая сплошь из отвесных скал» (27) (Прокопий Кесарийский, Тайная История, Г. XXX 12-16).

По словам Прокопия, скалистость Лазики отмечал и персидский шах Хосров:

«Он сказал, что слышал раньше из многих рассказов, будто страна эта и для легковооруженного воина труднопроходима, будто горы ее необыкновенно крутые и на большом пространстве она покрыта густыми лесами из громадных деревьев» (33) (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XV. 31-34).

Персидское войско, по словам Прокопия, вошло в скалистую Лазикку –

XVII. (1) Хосров же и мидийское войско, пройдя Ивирию, оказались в пределах Лазики...они рубили деревья, которые росли в этих скалистых местах сплошным, огромным, высоким лесом (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII.1-2.

Скалистыми были берега реки Фазис, о чем Прокопий пишет так: –

«(24) Ибо Лазика и с той, и с другой стороны реки одинаково труднопроходима. (25) По обеим сторонам этой местности поднимаются очень высокие скалы, на большом пространстве образующие здесь ущелья. Римляне, говоря по-гречески, называют такие проходы клисурами. (26) (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXIX 14-26).

Таким образом, По сведениям Прокофия не только все побережье Лазики, но и берега реки Фазис от истока до устья были скалисты.

По причине скалистости приморской части Лазики, рядом устья р. Фазиси были перевалы:

(27) Теперь же Гуваз, узнав о походе персов, наказал Дагисфею послать туда кого-нибудь с тем, чтобы они тщательно охраняли ущелье, расположенное ниже реки Фасис, но ни в коем случае не снимая осады до тех пор, пока не захватят и Петру, и находящихся в ней персов (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXIX 27-32).

Такой же скалистой была и вторая часть Лазики, обращенная к Иберии:

«У лазов возле самых границ Иберии были два укрепления, Сканда и Сарапанис. Расположенные в трудно проходимых местах на отвесных скалах, они были недоступны. В прежнее время лазы с большим трудом охраняли их, потому что в этих местах не растет никаких злаков, и люди доставляли сюда продовольствие, неся его на плечах. В начале этой войны император Юстиниан удалил отсюда лазов и поставил гарнизон из римских воинов. Немного спустя, из-за недостатка продовольствия, они покинули эти крепости, так как питаться, подобно колхам, долгое время местным пшеном, к которому они не привыкли, они совершенно не могли, того же продовольствия, которое приносили им лазы, совершая длинный путь, им совершенно не хватало (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 13).

Скалистым был и морской берег Лазики:

«Но в Лазике берег по всей линии удерживает дальнейшее продвижение моря и заставляет море как бы вздыбиться на натянутых возжах, впервые только здесь ставя ему преграду. явно, что творец мира здесь поставил ему пределы. Коснувшись берега в этих местах, море уже не двигается дальше и не поднимается больше вверх, хотя отовсюду в него вливается бесчисленное количество очень больших рек, по уходит назад и вновь туда же возвращается: сохраняя свою собственную, ему свойственную высоту, оно держится в своих границах, как бы свято соблюдая какой-то закон, как будто связанное точными его предписаниями и как бы остерегаясь нарушить каким-либо образом эти предписания. Все остальные берега этою моря лежат не против него, но по окружности. Но обо всем этом пусть рассуждает каждый, как он хочет» (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 4).

Таким образом, согласно Прокопию, берег Лазики был настолько скалист, что удерживал дальнейшее продвижение моря и заставлял море вздыбиться, ставя ему преграду. Если р. Фазиси это Риони, тогда на всей прибрежной равнине должны быть скалистые берега. Но это не так. Наоборот, от Кутаиси до Поти, Риони течет по широкой равнине без каких-либо скал. Этот факт противоречит сведениям Прокофия.

Так-как морской берег Лазики был скалистым, то Лазика не могла быть низиной Риони Западной Грузии. Поскольку, Западный берег грузинского побережья от Чакви до Энгури не скалист, а наоборот территория от

Чакви до Энгури и от Поти до Кутаиси, которую сейчас называют Лазикой представляет собой широкую равнину. Здесь нет скал, этот реальный факт противоречит сведениям Прокофия о том, что на всем побережье Лазики протянуты скалы **«явно, что творец мира здесь поставил ему пределы. Коснувшись берега в этих местах, море уже не двигается дальше и не поднимается больше вверх»**. Тогда как, центр Западной Грузии, Рионская низина, которая сейчас считается Лазикой, является равниной, морской берег которой не скалист, берег здесь находится на нулевом уровне моря. В Западной Грузии, нет скалистого берега, однако Он есть, например, на Батумо-Хопском направлении и следовательно там можно искать Лазикую Прокофия. В грузинских источниках этот регион называется **«приморским концом Кларджети» «ბლო კლარჯეთისა- ზღვისპირი»**.

Источники сообщают, что Лазика была такой же скалистой, как и историческая Юго-Западная Грузия, высокогорье Чорохи, а Мохериси должен быть субтропическим регионом современного Батуми и Хелвачаури (исторический Эрге-Лигани).

Основная территория Лазики должна была быть с обеих сторон долины реки Чорохи – территории Борчхи, Артвина и Артануджи, до высокого хребта Арсиани. Здесь и поныне проходит важная в прошлом международная дорога (дорога Артануджи, или Кларджети), которая соединяла черноморье с Персией, Арменией и Сирией. По сведению Константина Порфирогенета (византийский император X в.) «крепость Артануджи весьма крепка – у нее есть и рабат и город, туда стекается товар из Трапезунта, Иверии, Абхазии, Армении и Сирии, и от этого товара крепость получает большой налог. Земля Артануджи, т. е. Арзена обширна и плодородна, и является ключем к Абхазии и стране месхов» (Георгика 2, часть II, ст. 278-279).

Описание Кларджети, которое принадлежит перу грузинских святых отцов совпадает с описанием Прокофия. А именно: по сведениям святых отцов Кларджети была настолько горно-скалиста, что практически полностью бесплодна. Только съедобными травами, родниковой водой и чистым воздухом был здоров этот край (Георгий Мерчуле, Жизнь Григория Хандзтели, 1954, ст.197). Георгий Мерчуле несколько раз отмечает остроту кларджетских гор. Например: строительство храмов, было затруднено, Строительные материалы рабочие довольно далеко доставляли «на плечах». веками ранее Прокофий Кесарийский писал буквально тоже самое, в крепости Лазики – Сканду и Сарапана продукты доставляли «на плечах». Сарапана и Сканда располагаются в бесплодных местах, где не удалось получать урожай зерновых (пшеница) и винограда, куда, из-за скалистости и высокогорья, продукты доставлялись исключительно «на плечах». Кларджети была скальной страной, по грузинским источникам, а Лазика скальной страной по греческим источникам. Оба описания одинаковы.

Совсем другая картина на Рионской равнине, здесь горы не могут остановить влияние моря, регион равнинен, на протяжении месяцев с моря

дует ветер, который возвращает вспять воды реки. Поскольку низина реки находится на нулевом уровне моря, то заболачивается огромная равнина – т.н. «Рионская равнина». Поэтому, по географическому положению и природным условиям Лазики более Кларджети, но не Западная Грузия.

Вывод: по словам Прокофия, Лазики не была равнинной страной (как, например, Западно грузинское приморье, низина Риони), а наоборот гористой с отвесными скалами. Из-за скалистости и высокогорью только в одном маленьком уголке Лазики (Мохириси) то есть Эрге-Лигани, (нынешний Махинджаурский район) получали урожай (пшеница, вино), остальные её регионы были неурожайны.

Фазис – Главная река Лазики

Страбон относит р. Фазис и ее исток к Армении (Страб, XI, гл. XIV, 7), и этим самым под Фазисом подразумевается Чорохи, исток которого, в эпоху Страбона, находился в Армении, так, как по сведению Страбона во II в. до н. э. Армения присвоила иверийские территории Париадрские склоны, Ходзену и Гогарену (Страб., XI, II, 7); исток Чорохи следует искать у исторической Хордзены, которая в эпоху Страбона была присвоена Арменией.

По сведениям византийских авторов главной рекой Лазики была Фазис. По поводу этой реки существует несколько мнений.

Древняя грузинская церковная историография считала, что Фазис была рекой Чорохи. Упомянутую в греческих текстах реку «Фасис» св. отцы Грузинской Церкви передавали как Чорохи, на что указывает С. Джанашия (С. Джанашия, Труды, VI, 1979, ст. 254).

Св. Евфимий Святогорец, переводя греческий текст жития св. апостола Андрея, слово «Фасис» переводит, как Чорохи: **«Великий Андрей ходил из города в город, из села в село, научал народ и творил чудеса и так дошел до картлийской земли и до реки Чорох, и неустанно проповедовал имя Божие» (Путешествие Андрея Первозванного, 2008, ст. 189)**. Здесь, в оригинале, на месте Чорохи упомянута река Фазис (там же, ст. 189). По сведению автора VIII в., св. Епифания Константинопольского, св. апостол Андрей сначала пришел в лазский город Трапезунт, а затем дошел до р. Фазис. Данный автор (св. Епифаний) Лазикой называет современный Лазистан от Трапезунта до р. Фазис; приводя сведение о св. Андрее, он ссылается на автора IV в. Епифания Кипрского. Данный факт дает основания полагать, что в IV-VIII вв. Лазикой назывался регион от Трапезунта до Фазиси. По мнению св. Епифания Константинопольского, Трапезунт был городом Лазики, а страна рядом с Лазикой и Трапезунтом – Иверия.

Св. Епифаний Константинопольский критически пересмотрел свои источники, и сам обошел места подвижничества апостола Андрея. Здесь везде жили иверы. Автор пишет: «В великом Севастополисе, у Апарской крепости и

у реки Фазис жили иверийцы, сусы, фустийцы и аланы» (Георгика, IV, I, 57). По мнению автора Трапезунт был городом Лазики, а страна рядом с Трапезунтом – Иверия; апостол Андрей просветил лазский Трапезунт, Иверию и жителей приморья. Св. апостол Андрей *«после Амисоса прибыл в Трапезунт, город Лазики; потом он отправился в Иверию, и когда просветил многих жителей приморья, пошел в Иерусалим»* (Епифаний Константинопольский, Георгика, IV, I, ст. 58). Епифаний Константинопольский и в другом месте Жития св. Андрея упоминает Иверию и Фазис вместе: *«Обошли города, содеяли чудеса, и пришли в Иверию, а через несколько дней отправились в Сусанию»* (Георгика, IV, I, ст. 58). Сусания (по С. Каухчишвили – Суания), согласно грузинским источникам находилась в горах Аджарии и в Ордзхе-Самцхе, где св. Андрей проповедовал после перехода через реку Чорохи, на пути из Трапезунта (Епифаний Константинопольский, Георгика, IV, I, ст. 58).

По сведениям Прокофия, река Фазис текла из гор месхов, подчиненных иверам (в этом регионе Иверия распростиралась до Персармении. Здешние горы простирались до кавказских гор, за которыми на востоке находилась Иверия. В этих кавказских горах находился исток р. Фазиси). Прокопий пишет: ***«В областях, граничащих с этой страной, главным образом вдоль самой Иберии, живут месхи, издревле являющиеся подданными иберов. Живут они в горах, но горы месхов не кремнисты, не страдают от бесплодия... В этой стране поднимаются очень высокие горы, покрытые лесом и труднодоступные. Они тянутся до самых Кавказских гор позади же них по направлению к востоку лежит Иберия, простирающаяся до пределов персо-армян. Через эти горы, уходящие высоко в небо, течет река Фазис, начинаясь с гор Кавказа и впадая в середину этого «полумесячного» залива Понта».*** Под «месхетским нагорьем» имеется в виду нагорье вдоль истока Чорохи (как исследовал акад. Н. Хазарадзе), на северо-востоке от которого находился важный регион Иверии Кола-Артаани, там находился регион Сакавкасидзеო (საკავკასიძეო), на востоке от него – Персармения, которая граничила с Иверией в этом регионе. Весь этот регион был заселен месхами. Такую же картину рисует и Прокопий.

Таким образом, в области, где сходились границы Иверии и Персармении, был исток Фазиси. Таковым является регион Спера, где находится исток р. Чорохи. Это высокогорье т. н. «Малого Кавказа», к которому присоединяется Арсианское нагорье – место проживания месхов. Для Прокопия, в данном случае, «Горы Кавказа» это высокогорье Малого Кавказа. Отсюда видно, что исток Фазиси находился в историческом регионе «Сакавкасидзеო», в высокогорье «Малого Кавказа». Здесь же – в Артануджской, Артаанской, Кольской и Сперской областях (в исторической Иверии, рядом с Персарменией) было место проживания месхов; в данном случае Фазис, это р. Чорохи.

По поводу Фазиса существует несколько предположений. Часть ученых считает рекой Фазиси реку Риони, с ее притоком р. Квирилой в Западной Грузии. Но эти предположения противоречат Прокопию, который пишет,

что исток р. Фазис, в начале называющейся Воа, находился в пределах армян (арменийцев), рядом с пунктом Фарангия и Чанети. Пункт Фарангия находился в нагорье Малого Кавказа, рядом с истоком р. Чорохи, в современной Турции, на севере Лазистана; здесь же был исток р. Воа, которую с середины называли Фазис (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXX. 23-29). Тоже самое отмечает и Страбон, когда пишет, что «исток Фазиса в Армении» (XI, II, 17), «Колхиду протекает Фасис — большая река, берущая начало в Армении» (Страбон, География, кн. XI, II, 17). Страбон несколько раз связывает Фазис и ее исток с Арменией (Страб., XI, гл XIV, 7). Тот факт, что Страбон считает Армению истоком Фазиса, говорит о том, что под Чорохи понимается Фазис (то же и у Прокопия). Это сведение Страбона можно истолковать и так: после того, как армени, по сведениям того же Страбона, отняла у Иверии обширные области — Париардсике склоны, Хордзене и Гогарена (Страб., XI, II, 17), множество географических пунктов и рек Юго-Западной Грузии перешли во владение Армении. Прокопий так пишет об этом: (14) *Река Воа вытекает из пределов армян, живущих около Фарангия, недалеко от пределов цанов. Сначала она довольно долго течет направо, будучи неширокой и для кого угодно легко преодолимой, вплоть до того места, где по правую сторону находятся границы Ивирии, а прямо — заканчивается Кавказский хребет. Здесь, под «Кавказским хребтом» подразумевается высокогорье т. н. Малого Кавказа, где из страны чанов вытекает р. Чорохи — она течет по направлению северо-востока и и севера, втекает у границы Иверии, в области Артануджи-Артвина, где ей преграждает путь Карчхальское нагорье (3000 м.); здесь река круто меняет направление, где в нее втекают полноводные р. Имерхеви и Шавшетисцкали, и она продолжает путь в западном направлении.*

Прокопий так описывает путь р. Фазис: «(16) *Когда же река доходит до того места, где находятся границы Ивирии и Кавказа, то тут в нее вливается много других водных потоков и она становится много шире и течет, получив отсюда название Фасиса вместо Воа; с этого места она судоходна вплоть до так называемого Понта Эвксинского, куда она и впадает. Тут по обеим ее сторонам расположена Лазика... (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXIX 14-25).*

О судоходстве на Чорохи пишут много авторов — Вайденаум, Бакрадзе и др.

Прокопий повторяет: «*В этой стране поднимаются очень высокие горы, покрытые лесом и труднодоступные. Они тянутся до самых Кавказских гор (Карчхал-Арсинское нагорье рядом с «Сакавкасиздео»). позади же них по направлению к востоку лежит Иберия (Кола-Артаанская область, часть Иверии, с которой на востоке граничила Персармения). простирающаяся до пределов персо-армян. Через эти горы, уходящие высоко в небо, течет река Фазис, начинаясь с гор Кавказа и впадая в середину этого «полумесячного» залива Понта (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2.)]]».*

У границ Иверии (у современного Артвина) Фазис становилась полноводной, годной для судоходства, проходила среди Лазики и впадала в Черное море с такой быстротой, что образовывало отдельный поток. Таким течением обладает р. Чорохи. «Когда же река доходит до того места, где находятся границы Ивирии и Кавказа, то тут в нее вливается много других водных потоков и она становится много шире и течет, получив отсюда название Фасиса вместо Воа; с этого места она судоходна вплоть до так называемого Понта Эвксинского, куда она и впадает. Тут по обеим ее сторонам расположена Лазика. (17) Но только лежащая по правому ее берегу страна заселена местным населением, вплоть до пределов Ивирии» (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXX. 23-29).

Как видно из описания, Фазиси была горной рекой и в устье (как и Чорохи).

Река Риони, в отличие, от Фазиса, в устье низинная река, поэтому она плавно втекает в море, и не образует там своего потока;

р. Фазиси же очень быстра в устье, как и Чорохи.

(25) Эта река здесь глубже любой другой и необычайно широка. (26) Течение ее настолько стремительно, что, впадая в море, она долго течет, не смешиваясь с морской водой. Плавающие в этих местах могут иметь совершенно пресную воду даже в открытом море (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXX. 23-29).

По описанию Прокопия Риони и Фазиси разные реки – „Повернув назад и захватив проходы из Иберии в Колхиду, там где Фазис представляет возможность переправы, он перешел его вброд, равно как и реку по имени Рион, которая тоже в этом месте была несудоходной“

Фазис по Ариану – С теми же свойствами Флавий Ариан описывает р. Фазис:

«Отсюда мы приплыли к Фасису, ...из всех известных мне рек имеющему самую легкую воду и притом необыкновенного цвета. ...По цвету вода Фасиса кажется окрашенной свинцом или оловом, но, устоявшись, она делается очень чистой. ...Вода Фасиса не гниет и остается неспорченной даже более десяти лет, разве только делается еще преснее» (§ 10). Античная лоция Черного моря. Путешествие Арриана http://budetinteresno.info/kraeved/pont_argian.htm.

По тем пяти фактам (которые высказывают древние авторы, описывая Фазис) Р. Фазис на самом деле Чорохи, а не Риони. Эти факты: исток Фазиса, ее особенный цвет, употребление ее для питья рядом с устьем, ее легкий вес, большая скорость даже в устье.

А) Исток Фазиса из Армении.

Река Чорохи истекает из Спер-Чанетского региона, который в эпоху Страбона была под влиянием Армении, поэтому писали, что исток Фазиса в Армении (Страб, XI, гл. XIV, 7).

Б) Цвет Фазиса.

«По цвету вода Фазиса кажется окрашенной свинцом или оловом».

http://budetinteresno.info/kraeved/pont_arrian.htm.

Цвет Чорохи – земельно-свинцовый, именно этим цветом древние авторы описывали Фазис. В устье Риони коричневатая, поскольку содержит большое количество песка и земли.

В) Фазис пригоден для питья.

Использование Чорохи для питья при необходимости возможно и сегодня, но использовать для питья в ее равнинном течении Риони, около устья, невозможно. Потому что в этих местах течение слабое и граничит с заболоченными равнинами, полными всевозможных бактерий, опасных для жизни.

Г) Вес Фазиса.

Риони около устья содержит большое количество песка и земли, поэтому рионская вода «тяжела» из-за примесей, Чорохская вода по сравнению с ней намного легче, в ней малое содержание песка и менее илиста, поскольку она равномерным потоком течет среди скал. По этому описанию Чорохи похожа на Фазис. Легкость воды Фазиса также описана древними авторами.

Д) Скорость Фазиса.

С той скоростью, которую описывают древние авторы о впадении реки Фазис в Черное море, в наше время впадает р. Чорохи, а не в Риони. Стоит отметить, что античные авторы указывали голубизну р. Фазис в месте впадения ее в море. Например, Руфус Фестус Авиенус, автор IV в., называет Фазис «голубой рекой»; он пишет: «Западнее голубого Фазиса племя Бидзеров, потом Бекиров...» (Руфус Фэстус Авиенус, Античный Кавказ, 2010, стр.595). В то время как цвет Риони у его устьем, как выше было сказано, грязновато-кофейный.

Кроме цвета р. Фазис имел особое свойство, которое выделяло ее среди других рек и приводило в восторг многих видевших ее древних путешественников и историков. Это свойство было характерно только для этой конкретной реки и выделяло ее среди прочих: это было то, что из-за большой скорости Фазис впадая в море, не смешивался поначалу с морской водой, и на поверхности моря создавал струю – слой пресной воды. Таковы Чорохи, быстро впадающая в море, и образующая в нем струю, отогда как Риони впадает в море плавно.

Г. Григолия установил по древним источникам, что р. Фазис является не рекой Риони, а Чорохи. Рассматривая труд Прокопия, он пишет, что у истока Прокопий называет р. Чорохи Воасом, которая в его времена истекала из «страны арменийцев»; там же находился пункт Фарангион. У истока эта река была мелководной, до «границ иверийских, где заканчивается кавказская гора». По мнению Г. Григолии, «у Артина она попадает в узкое русло, у гор Аджирахи и Мезла она меняет направление с северо-востока на северо-запад, и с большой скоростью направляется к морю» (Г. Григолия,

Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 33).

Мнение Г. Григолии о том, что р. Фазис является р. Чорохи, подтверждается многими фактами, например сведением Прокопия, что «Лазика непроходима по обеим сторонам р. Фазис, поскольку по обеим сторонам страны находятся скалы». Это сведение дает основание предполагать, что здесь говорится о Чорохи, а не о Риони, поскольку вдоль берегов Риони, в отличие от Чорохи, скалы не встречаются, а на побережья Чорохи возвышены огромные скалы которые создают сужение, по сведению Прокопия, римляне называли такую дорогу *клисурой*.

В результате исследования Г. Григолия делает вывод, что упомянутая Прокопием Иверия, находящаяся направо от Воас-Фазиса, является Кларджет-Кола-Артаани: «Прокопии предполагает границы Иверии у Артвина, и с этих мест Чорохи приобретает имя Фазис. Река полноводна, и Начиная с Артвина на реке круглогодично осуществляется судоходство, кроме начала лета, когда начинаются паводки» (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 33).

Фраза Прокопия – «здесь к Фазис у присоединяются другие воды, и вместо Воаса, она называется Фазис» – по мнению Г. Григолии подразумевает артвинские земли: «До Артвина Чорохи называлась Воасом, у Артвина – Фазис; упомянутая Прокопием «кавказская гора» подразумевает Карчхальское нагорье, там же находились упомянутые Прокопием «кавказские и иверийские границы».

Прокопий пишет: «Фазис пригоден для судоходства до моря, по обеим его сторонам находится Лазика, на правом берегу, до границ Иверии, проживает местное население. По эту сторону реки находятся села и города лазов, среди них Археополис, Севастополис и Питиунтская крепость, Сканда и Сарапани находятся по направлению к иверийским границам; самые достопримечательные города здесь – Родополис и Мохирис. На лево от реки, на расстоянии дневного пути, граница Лазики. Эта часть менее заселена, по соседству здесь живут римляне, называющиеся понтийцами» (Георгика, II, ст. 100-102). По мнению Г. Григолии, здесь имеются в виду берега р. Чорохи; левый берег действительно был мало заселен, и здесь находилась крепость Хопа-Хупати, или Петра;

правая сторона р. Чорохи действительно густо населена и по сей день, поскольку там находятся плодородные земли Хелвачаурского и Батумского районов.

Г. Григолия пишет, что Прокопиево описание Фазиса-Воа-Акамфсиса похоже на сведения о Чорохи путешественников XIX в. Османа-Бея и Д. Бакрадзе (Г. Григолия, Эгрис-Лазское царство, ст. 23).

Персо-византийская дорога, проходящая по Лазике

Лазика, вместе с другими территориями, включала в себя Чорохское ущелье. По словам Константина Порфирогенета по международной торговой дороге, проходившей по этому региону (через Артануджи), проходили грузы между Сирией, Иверией, Арменией (Персией), и Византией.

Константин Порфирогенет (византийский император X в.) пишет: **«крепость Артануджи весьма крепка – у нее есть и рабат и город, туда стекается товар из Трапезунта, Иверии, Абхазии, Армении и Сирии, и от этого товара крепость получает большей налог. Земля Артануджи, т. е. Арзена обширна и плодородна, и является ключем к Абхазии и стране месхов»** (Георгика 2, часть II, ст. 278-279).

Таким образом, в IX-X вв. По артануджской дороге, в Чорохском ущелье перевозились товары из черноморья (Трапезунт, и близлежащие регионы) в Армению, Иверию и Сирию, и наоборот. У города Артвин, р. Чорохи становилась судоходной вплоть до Черного моря. Кроме того, от Артвина вдоль реки до Черного моря шла пешеходная дорога.

По второму направлению Артануджи, через Арсианский хребет, соединялся с иверийским городом Артаани (Ардагани), оттуда путь шел в Армению и Персармению, а затем в Персию, Сирию, и другие страны. **«Армянские города, с помощью Артануджи, соединялись с восточным берегом Черного моря и Западной Грузией»** (Я. Манандян, О торговле и городах Армении, стр. 233-234).

По древней Артаан-Артануджи-Артвинской дороге перевозили тбилисский и двинский товар. В VIII в. Артануджи и его области опустошили арабы, но уже в X в., по сведениям Константина Порфирогенета, это дорога снова приобрела международное значение. **«Главным фактором развития Артануджи было его стратегическое местоположение»** (Очерки Истории Грузии., II, 1973, ст. 347).

По Артануджи проходила дорога, соединяющая Тбилиси с византийскими городами: Тбилиси-Самшвилде-Паравани-Ахалкалаки, Артаани-Артануджи (Очерки Истории Грузии, II, 1973, ст. 347). Самшвилде-Гударехи-Манглиси-Клдекари-Паравани-Ахалкалаки-Артаани-Артануджи-Артвин-Хопа (Петра), по сведениям грузинских источников этой дорогой воспользовался Вахтанг Горгасали, после возвращения из похода на Понто (ქართლის ცხოვრება, Картлис цховреба (К. Ц.) I, ст. 177-178). Этот путь, по тем же источникам, действовал и в первом веке; в эпоху апостолов этот путь именовался «путем Кларджети».

Св. Апостол Андрей, согласно его житию, впервые пришел в лазский город Трапезунт; в грузинских источниках это место называлось «страной мингрелов», а население, т. е. лазы- мингрелами, часть которых он обратил в веру. **«Андрей обратил мегрелов, и пошел в Кларджети»** (ქართლის ცხოვრება, т. I, ст. 38). Это путь соединял Чорохи с Артаани. В «Картлис цховреба

(Житие Картли)» читаем: **«Андрей Первозванный вошел в страну Картли, в Нигалу, Кларджети, и Артаан-Колу, где пробыл долгое время»**. Таким образом, Артаан-Кола была частью Иверии, или Картли; Артвин считался Лиганским, или нигальским городом; отсюда апостол Андрей пришел в Артануджи, затем – в Артаан-Колу. Таким образом, св. апостол ходил по путям, которые были важны и через тысячу лет, во времена Константина Порфиrogenета. Это путь был важным и в XI в., во время баграта IV. Он перевел войско через Куру из Западной Грузии через Кутаиси-Хупати-Артануджи-Джавახети-Тбилиси и победил враг (К. Ц, I, 338).

В VI в. Лазика обращает на себя внимание своим стратегическим расположением – дорогой, соединяющей Персию и Византию. Обе стороны хотели захватить ее – путь через Чорохское ущелье, т. н. «кларджетский путь».

По прошествии почти 1500 лет, в 70-х годах XIX в., этой дорогой заинтересовалась и Российская империя (Г. казбеги, Три месяца в турецкой Грузии, 1875, на рус. яз.).

В то время Чорохское ущелье входило в состав османской империи, на находившуюся там Батум-Артвин-Ардаганскую дорогу обратил внимание Г. Казбеги. Это дорога шла вдоль р. Чорохи из Батуми до Артвина, от которого соединялась с Ардагани через Арсианский хребет, затем дорога шла в Карс, Арзрум и Ахалцихе. Г. Казбеги, и присланный из России ученый Е. Вейденбаум уверяли российское правительство в том, что Батум-ардаганская дорога имела важнейшее значение, поскольку она кратчайшим путем соединяла Персию с Европой. Г. казбеги прямо писал, что после расширения **«эта дорога может превратиться в транзитную магистраль между Персией и Европой»** (Г. казбеги, Три месяца в турецкой Грузии, 1995, ст. 108). Г. Казбеги писал, что для работ на Батум-Артаан-Карсийской дороге Османская империя создала комиссию, которая почти без изменений оставила прежний маршрут. Это была **«единственная линия по реке Чорохи по направлению Артануджи, затем к Карси, через Артаани, вдоль Артанудж-Чай... Кони непрерывно двигались по направлению Артвина, перевоза карсский хлеб. Хлеб сюда перевозился на лошадях из Артвинского порта, а отсюда по р. Чорохи в батуми»** (там же, ст. 104-106). Г. казбеги и Е. Вейденбаум в своих трудах выражали интерес Российской империи к Аджаре-Лазистану: **«Этот интерес усиливается историческим значением чорохского бассейна, и той ролью, которую он может сыграть в будущем»** (Г. Казбеги, Три месяца в турецкой Грузии, ст. 29). По мнению Г. Казбеги, европейцы знали о значении чорохского бассейна из рассказов Страбона и Ариана; он тоже писал о будущих возможностях дороги (там же, ст. 29). Это была дорога международного значения, проходящая по р. Чорохи; взяв под контроль эту дорогу, Россия смогла бы контролировать регионы Эрзрума, Карса (отсюда видно, что по мнению Г. Казбеги, Колхиду и Фазиси Страбона и Ариана следует искать в чорохском ущелье). Г. Казбеги был очень заинтересован положением этой дороги, и в своем труде описывает разные ее участки. Например, он пишет: «необходимо построить триста

каменных мостов и тоннелей» (там же, ст. 108). Эта фраза напоминает нам сведение Страбона, согласно которой через р. Фазиси было проложено 120 мостов. Остатки этих мостов были обнаружены и в XIX в. Среди них были и хорошо сохранившиеся мосты.

Казбеги и Вайденбаум с удивлением описывают мосты через р. Чорохи и ее притоки. Количество древних каменных арочных мостов и их остатков было впечатляющим. Вайденбаум отмечал, что такое количество мостов, а так же проложенные в скалах дороги говорили о международном значении проходящего по чорохскому бассейну. По обеим берегам р. Чорохи проходила важная дорога: **«Если судить по остаткам мостов Мургулис Цкали и Хатила-Су, то можно предположить, что ранее на левом берегу р. Чорохи была оживленная торговая дорога. В одном месте были заметны останки стены, на которые опиралась дорога по отвесным склонам. Дата постройки мостов и стены неизвестна, но если судить по тому факту, что мосты схожи по конструкции Артвинским мостом, то можно предположить, что они это древние дорожные сооружения, построенные еще в мирные времена, т. е. еще до турецкого владычества»** (Евгений Вейденбаум, *От Батуми до Артвина*, 2005, ст. 75).

Колоссальное количество мостов на р. Чорохи и ее притоках напоминает нам сведение Страбона, что на р. Фазис, по пути в Иберию, было 120 мостов. Некоторое количество каменных арочных мостов сохранилось и по сей день. Эта дорога шла через Чорохское ущелье из Бытумского региона в Артаани, который входил (согласно не только грузинским, но и армянским источникам) в состав Иберии (Ардагани).

Если Чорохское ущелье считалось частью Лазики, то там проходила историческая дорога из Лазики в Иберию, которой пользовались персы в войне за Лазику с Византией. Эта дорога не теряла своего значения и в XIX в., когда по ней ездили **«русские, английские и французские купцы»** (Г. Казбеги, ст. 108).

Большое значение имела перевозка грузов по реке. Г. Казбеги пишет: **«Чорохский речной путь является единственным способом развития артвинской торговли. В этом году данный путь приобрел особое значение. Уже второй год, как английская компания начала закупку карсского и шавшетского хлеба, который доставляется в Батуми путем р. Чорохи. Большую часть хлеба до Артвина несут курды шаками и конями, затем хлеб нагружают на лодки. В текущем, 1874 г., агент одной из компаний прислал 44 фунтов пшеницы. Доставка фунта пшеницы из Карса в Батуми обходится в один рубль»** (там же, ст.115).

Вайденбаум отмечает оживленную торговлю на пути Батуми-Ардагани. Он пишет: **«Батуми соединен с Ардаганом горной вьючной дорогой. Длина пути 191 версты. Сначала она идет вдоль правого берега р. Чорохи до устья р. Имерхеви; затем, по ущелью р. Артанудж-Чаи до перевала Ялнызчам (8442 фута от уровня моря) – это хребет, разделяющий бассейны Куры и**

Чорохи. От Яланусчамского перевала дорога идет К Ардагану. На этой дороге примечательны следующие населенные пункты: Артвин, который в период господства турков назывался Лиган. Этот маленький городок построен на левом берегу р. Чорохи, на расстоянии 80 верст от Батуми. Здесь находится резиденция главы Артвинского округа... Коммуникация между Артвином и Батуми осуществляется, главным образом, при помощи каюков (плоскодонных лодок) по р. Чорохи. Артануджи находится на левом берегу Артанудж-Чая, притока р. Чорохи. На сегодняшний день это незначительная деревня... Ардаган соединен с Батуми и Карси вьючными путями. На юго-западе от Ардагана (99 верст) находится Олтыс. Эти населенные пункты соединяются почтовым путем, проходящим через Панжуретский перевал (7728 футов от уровня моря), который разделяет бассейны Куры и Чорохи; затем, почтовый путь, черерзь ущелья Канли-Су спускается в долину Олту-Чаи. На Ардаган-Олтысской дороге сохранилось не мало останков древних крепостей и церквей» (Е. Вейденбаум, *От Батуми до Артвина*, 2005, ст. 79-86).

То, что Батум-Ардаганская дорога должна быть Фазис-Иберийской соединительной дорогой, описанной Страбоном и Прокопием, видно и из того, что на ее участках подтверждается наличие тех древних имен, которые упоминались этими авторами. Например, Г. Казбеги пишет: **«Среди них недзья не обратить внимание на то, что один из притоков р. Чорохи назывался Квирила... р. Квирила получила свое названия от грузинского слова «квирили – крик», что соответствует характеру реки – она шумно течет по каменистому дну, вымывая глинистые породы»** (Г. Казбеги, упомянутый труд, ст. 75). Квирила – та же Воа. По мнению наших ученых, греческое имя реки – Воас – должно было быть греческим переводом грузинского названия.

Описанная Прокопием Лазика – своей скалистостью и мостами международной-торговой дороги – напоминает нам только Лазистан-лиган-артануджи, описанные Казбегом, Вайденбаумом, и другими исследователями.

Е. Вейденбаум и Г. Казбеги подчеркивают международную значимость Батум-Артвин-Артаан-Карсской дороги (напр., они отмечают, что артвинское население занималось внешней торговлей. Завозили товар из заграницы в Батумский порт, а оттуда по Чорохи, **на лодках привозили его в Артвин**. Затем, этот груз они перевозили в Ардагани и Карс на лошадях и ишаках: **«Артвинские армяне занимались, в основном, внешней торговлей – из Константинополя и других мест они завозили товар, из Батуми на лодках перевозили его в Артвин, а затем, вьючным путем в Ардагани, Карс и другие места»** (Е. Вейденбаум, 2005, ст. 68). По сведению Вейденбаума артвинские купцы, с одной стороны, ввозили Артаани и Карси иностранный товар, но оттуда **«вывозили хлеб, и свозили его в Батуми по р. Чорохи»** (ст. 69). По этому факту, Вейденбаум, с целью улучшения международной торговли, советовал правительству построить дорогу р. Чорохи. Он писал: «Я не сомневаюсь, что и после прокладки трассы от Карси до Батуми, судоходные грузоперевозки

по р. Чорохи нетолько не прекратятся, но наоборот, увеличатся. Поэтому, постройка спуска от трассы к реке очень важно для увеличения торгового оборота. Какой бы хорошей не была магистраль, доставка таких грузов, как пшеница, овес и т. д., удобней лодками, чем колесным транспортом. Говорят, что Карсский округ может давать значительное количество хлеба. Если кто захочет вывозить этот продукт, ему необходима будет дорога до артвинского порта, поскольку перевозка по Чорохи выгодна в смысле времени и себестоимости» (там же, ст. 69). Помимо пшеницы, судоходными путями Чорохи из Артвина в Батуми перевозили до 30 т. оливок (там же, ст. 70).

Согласно исследованиям современного историка Г. Григолия, **В Лазику, в Петру, проходя Артануджи и Чорохское ущелье входили шедшие на войну персидский шах и его войско**; хотя, до сих пор распространено мнение, что их путь в Петру проходил через Лихский хребет, в Западную Грузию.

По мнению Г. Григолия персидское войско вошло в Петру через Чорохское ущелье. Он пишет – **«Для того, что бы легче было определить направление этой дороги, Прокопий Кесарийский детально описывает встречающиеся на пути реки, их физические свойства, направление, местонахождение их истоков, устья, вблизи каких стран или племен они текут и др. Все это дает бесценную информацию о лазском царстве и для локализации г. Петра»** (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994, ст. 29). Затем исследователь продолжает – **«Хопа кратчайшим путем соединяется с Чорохским ущельем у Борчхи. Путь, ведущий к верху Чорохи делится на две части у Артвина, одна часть идет вдоль Чорохи к Карсу, Ардагану и Армении. Следует думать, что именно по этой дороге повели лазы царя Хосро Ануширвана против Петры; В частности, как известно из сведения Прокопия, персы пересекли Воас (мы предполагаем, верхнюю часть Чорохи, пишет Г. Григолия) и «так дошли до Петры, что Фазис был справа от них»** (там же, ст. 64).

Г. Григолия считает, что та река Фазис, которую пересекли персы и есть Чорохи, а Хопа (древний Хупати) именовалась Петрой (там же, ст. 65).

По мнению Г. Григолии, дорога, ведущая из Хопы к Чорохи, а отсюда в Иберию, Армению и Персармению, существовала издавна. На этой дороге движение не прекращалось даже зимой – «дорога из Хупати и Иберии к Чорохи была настолько хорошо освоена, что по ней массы людей ходили даже зимой» (там же, ст. 65).

«То, что Воас-Фазис действительно является Чорохи, а не Рион-Квирилой, как это понималось раньше, об этом свидетельствуют многие места из труда Прокопия Кесарийского. Это касается расселения лазов и соседних племен, описания крепостей и городов лазов, или описания маршрутов персидских войск, идущих в Петру» (там же, ст. 42).

Исследователей особенно беспокоит то место из сведения Прокопия, где речь идет о левом берегу р. Фазиси, на котором «мало населения, и где у лазов нет ни города, ни крепости или поселения, стоящего упоминания». Если

Прокопиев Фазис, это современный Риони, тогда речь идет о большей части Имерети, всей Гурии и Аджаре, т. е. о лучшей части исторического Колхети, где по последним археологическим находкам появились раннеантичные и эллинистические городские центры: Вани, Дабла Гоми, Фасиси, Пичвнари и Апсарос» (Г. Григолия, «Исторические проблемы Эгрис-Лазского царства», 1994, ст. 32).

Г. Григолия делает вывод – **«Одним словом, все сведения Прокопия, которые неясны и противоречивы в связи с Рион-Фазиси, становятся вполне ясными и логичными в связи с Фазис-Чорохи» (там же, 53).** Про дорогу Персия-Петра автор пишет – «Прокопий Кесарийский упоминает Путру всегда в связи с Фазиси, и локализация Петра возможно только в связи с Фазиси...» (там же, ст. 55). Река Фазис и есть Чорохи – войны персов были в ее ущелье. Здесь проходила та важная дорога, которая соединяла Петру с Двином.

Мы установили, что персидская армия под руководством шаха Хосро, а затем его военачальников доходили до Лазики и Петры из современного Артаана по дороге, пересекающей Арсианский хребет. Двин сообщался с г. Петрой по этой дороге. Двин был тем городом Персармении, в котором отдыхала уставшая в Лазике от боев персидская армия (Георгика, II, ст. 115).

Главный лагерь (для отдыха) персидской армии находился в Персармении – в Двине. Отсюда они направлялись в Петру и Лазику, а оттуда возвращались обратно для передышки – по сведениям Прокопия Кесарийского (Георгика, II, ст. 115).

По сведениям Прокопия Кесарийского, отдохнувшая персидская армия из Персармении входила в Лазику, приняла участие в походах на Петру и близлежащие территории, после чего войско возвращалось для восстановления сил в лагере г. Двина, как об этом несколько раз писал Прокопий: лагерь г. Двина в Персармении представляли собой место отдыха и восстановления сил персидской армии в походах на Лазику (Георгика, II, ст. 115).

«Мермерой оставил в Лазике 5,000 человек, а с остальными 25,000 перешел в Армению и расположился рядом с Двином». Из Петры Мермерой «вошел в Персармению с оставшейся армией, и отдохнул в селах близ Двина» (Георгика, II, ст. 115).

По принятой сейчас точке зрения, шедшая в Петру армия прошла бы г. Тбилиси, затем, через сурамский хребет заходила в ущелье, переходила через равнину р. Риони, затем, пройдя современную Гурию и Аджару, входила в крепость Петры.

Такой маршрут не совпадает с описанием Прокопия, поскольку по его сведению, уставшая в боях с Петрой армия направлялась на отдых в Двин, или Персармению, откуда, вскоре, восстановив силы должна была возвращаться в Лазику. Если бы армия проходила столь огромное расстояние – всю Западную, а затем почти всю Восточную Грузию, Армению и пришла

бы отдыхать в Двин, то эта армия была бы совершенно измотана. С военной точки зрения, прохождение такого пути ради отдыха неэффективно и даже невозможно. Таким образом, путь из Двина Петру, который проходили Хосро и его военачальник Мремерой, должен был быть короче.

При этом, нам известно, что этот путь через часть Иберии, и очень высокий хребтовый перевал, спустилась в Фазисское ущелье, где р. Фазис мелководна. Здесь армия перешла пешком через реку и р. Фазис была справа от них. При этом, на пути им не встретилось ни одно лазское село.

Короткая дорога, ведущая из Двина в Петру через Иберию действительно существовала. Это была Двин-Артаан-Артанудж-Артвин-Петрская дорога, переходящая через высокий перевал Арсианского хребта. Эта древнейший, и притом легчайший путь из Петры в Двин. Самым трудным участком этого пути для войска был высокогорный перевал, который выравнивали Персы.

Артаан-Артанудж-Артвинская дорога, как уже говорилось, прошла бы через Арсианский хребет, перевал которого находится на высоте 2687 м. от уровня моря.

Таким образом, персидское войско дошло до Петры не через Тбилиси, Лихский хребет и всю Западную Грузию, а кратчайшей дорогой, соединяющей Персию-Петру, которая, как часто отмечал Прокопий: через Персармению (землю Двина), затем – Иберию (Кола-Артаани), и вдоль р. Чорохи быстро вошли бы в регион Петры. Как уже говорилось, этот путь существовал на протяжении веков – по сведениям «ქართლის ცხოვრება(К. Ц.)», даже в III в. до н. э. во времена Парнаваза –

Царь Парнаваз отправился на войну с Азоном – **«встретились они у артаанского городища, которое тогда называлось городом Каджи, он же Хур» (К. Ц., I, ст. 23).**

После победы над Азоном Парнаваз вошел в Грецию (Понто –Трапезунт), оттуда **«пришел в Кларджети, завоевал его и прибыл в Мцхету с великой радостью» (К. Ц. I, ст. 23).** Он вернулся по той единственной дороге, которая соединяла Кларджети с Артааном, и через Джавахети входила в Мцхету. Это та дорога, которую потом использовал Вхтанг Горгасали, на которой построил Артануджскую крепость.

На соединяющей Византию с Иберией Гонио-Артвин-Артанудж-Мцхетской международной дороге была сравнительно развита местная экономика, появились поселения городского типа. Этим должно быть вызвано то, что часть грузинских епархий IV-IX вв. была расподложена на этой дороге. По церковным правилам епископская кафедра должна была находиться в городе. Видимо, упомянутые придорожные поселения городского типа давали возможность основания епископской кафедры. На этой дороге были следующие кафедры:

1. Ахизская; 2. Анчская; 3. Эрუшетская; 4. Цкароставская;
5. Кумурдская; 6. Цундская; 7. Цалкская; 8. Манглисская.

Мы можем сделать следующий вывод: по городу Артануджи – до X в., и после, и по словам Константина Парфировгена – проходила международная торговая дорога, соединяющая Артануджи с Иберией, Арменией и Сирией; Артануджи, в свою очередь, по упомянутой причорохской дороге (и по самой р. Чорохи) соединялся с причерноморскими торговыми портами. Вот на этой международной дороге и располагалась Лазика в VI в.

Длина приморской полосы Лазики

Прокопий пишет – От города Апсарунта до города Петры и границ лазов, где кончается Эвксинский Понт, пути один день. Упираясь в эти места, Понт образует береговую линию в виде полумесяца. Длина пути при переезде по этому заливу – полумесяцу составляет приблизительно пятьсот пятьдесят (550) стадий, а все, что лежит за этой береговой линией, является уже страной лазов и носит название Лазики (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2).

Петра располагалась между Лазикой и провинцией Эвксинского Понта, прямо на границе.

Длина приморской линии Лазики от Петры составляла 550 стадий, т. е. приблизительно 100 км (если одну стадию, как и принято, будем считать за 178 м., получим 97900 м., т.е. примерно 100 км).

• стадий (др.-греч. στάδιον)	• 178,6 м
1. аттический	1. 177,6 м
2. олимпийский	2. 192,27 м
3. эллинистический	3. 185 м
• стадий (лат. stadium)	• 185 м

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B_%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F#.D0.9C.D0.B5.D1.80.D1.8B_.D0.B4.D0.BB.D0.B8.D0.BD.D1.8B

Если от Петры, нынешней Хопы, отсчитать 100 км., то дойдем до левого берега р. Рион – это показывает, что Лазика располагалась на западном берегу р. Рион до Хопы.

Хоба, по грузинским источникам называлась Хупати. Главная река – Чорохи – на земле между Риони и Хупати (Хоба, древняя Петра) – Фазис.

Таким образом, длина приморской линии Лазики составляла примерно 100 км.

ГОРОДА КОЛХИДЫ И ЛАЗИКИ

Петра

Прокопий Кесарийский писал – «Есть в Колхиде приморский город Пётра у так называемого Понта Эвксинского. Ранее это было ничтожное местечко; василевс Юстиниан укрепил его стеной и другим снаряжением и вообще сделал его видным (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 3-17)».

Перемирие между Византией и Персией в 5 и в 6 веках часто нарушалось. Помнению персидского шаха Хосро, согласно перемирию, земля на восточном причерноморье (В том числе и западно-грузинская территория до римской провинции Понта (до Петра) принадлежала Персии, поэтому Юстиниановы строительства в Петре он принимал за нарушение перемирия. Хосро считал, что Юстиниан присвоил Петру – Хосров, узнав, что здесь находится римское войско во главе с Иоанном, послал войско и стратига Аниаведа с тем, чтобы они взяли их при первом же натиске (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 3-17).

Петра была важна тем, что международная дорога проходящая у этой приморской крепости через Фазисское ущелье соединяла приморские порты с Персарменией, а соответственно, с Персией.

Петра была неприступна – Город Пётра недоступен частью из-за моря, частью из-за обрывистых скал, которые возвышаются здесь повсюду. Из-за этого он и получил свое название{342}. (28) Имущество Иоанна, которое было довольно большим, он по обнаружении забрал, ни у кого же другого ни он, ни кто-либо из персов ничего не взяли. Римляне, сохранив, что у них было, присоединились к мидийскому войску. (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 18-28).

У петры проходила граница страны римлян –

К югу от города Петры сразу же находятся границы римлян. Здесь расположены весьма многолюдные места: так называемый Ризей, Афины и многие другие вплоть до Трапезунда. (23) Когда лазы вели Хосрова, они, перейдя реку Воа и имея по правую сторону Фасис, подошли таким образом к Петре, поступая так якобы из опасения, что придется переходить реку Фасис с большим трудом и огромной тратой времени, на самом же деле – из-за нежелания показывать персам свои жилища (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 18-28).

По исследованием Г. Григолия, Петрой назывался Хоба (Хупати) а не Цихисdziри, (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эшрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994 г., ст. 96). Г. Григолия пишет, что «первым петрскую кафедру с петрской крепостью связал С. Каухчишвили» (там же, ст. 15).

Такое связывание не имело оснований, поскольку в византийском миру епископские кафедры основывались только в многолюдных, значительных

городах (А не в малолюдных местностях). Крепость Петры, по сведению Прокопия, до эпохи юстиниана находилась в малолюдном, не заселенном месте (на левом, не населенном берегу Фазиса). Город-крепость здесь основал Юстиниан в 530-х годах, но через несколько лет его разрушили сами греки, поэтому, согласно греческим правилам, это место не соответствовало епископской, кафедре.

Крепость Петры не следует принимать за епископскую кафедру. Н. Адонц перенес петрскую кафедру горный регион Байбурд.

Источники не указывают, что петрская епископская кафедра находилась в крепости Петры, у моря. Следует отметить и то, что в Византии и Лазике существовало много населенных пунктов которые назывались Петр, Петронов и Петрогалов.

Упомянутая в 535-м году в новелле Юстиниана Петра была крепостью, а не епископским центром (таким образом, петрская крепость это одно, а кафедра Петры находилась в совершенно другом месте). По исследованиям Н. Адонца кафедра Петры находилась у г. Байбурда, в горном и скалистом регионе.

В связи с границей Хопской и Византийско-Лазской границей Г. Григолия отмечает, что во II в. Римская империя отняла у Лазики территорию на юге, и ввела эту территорию в состав Каппадокийского Понта (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994 г., ст. 130). В последующих веках территория Лазики еще больше уменьшилась.

Согласно Житию Даниила Столпника, в V в., во время императора Леона I (457-474), между Византией и Лазикой («царством мегрельской Абхазии») во время царя Губаза I находилась крепость Хупати. – (там же, ст. 138).

Хупати это сегодняшняя Хопа, таким образом, здесь проходила граница между Лазикой и Византией в 5-м веке (там же, ст. 138).

По мнению Г. Григолия византийцы построили г. Петра именно в Хупати (VI в.).

Крепость Петра была северными вратами Византийской империи (там же, ст. 25) и, По сведениям Прокопия Кесарийского, находилась в страшном скалистом метсе. Поэтому Г. Григолия считает, что Петра не является Цихидзири, по его мнению, Петра это Хопа, древний Хупати, скалы которого являются своего рода геогрфической границей низинной части, направленной из Трапезунта в сторону Западной Грузии. Поэтому. У этой естественной границы сидел Иоан-Циба, торговый монополист, который с помощью Петры захватил всю монополию Чорохского ущелья (тогдашней Лазики).

По мнению Г. Григолии, войны Петры происходили не не в Рионском, а в Чорохском ущелье, рядом с Хупати (Г. Григолия, упом. Труд, ст. 56).

У Петры начиналась международная дорога, проходящая через Чорохское ущелье, соединяющая Византию и Персию.

По поводу этой дороги Г. Григолия приводит свидетельства автора V в. н. э. Приския Панионского и делает вывод, что кратчайшая дорога между Арменией и Лазикой существовала и раньше (там же, ст. 126).

Приск Панионский, описывая в своей истории события 433-474 гг. коснулся неудачного похода римлян на Лазику. Возвращаясь назад, они спланировали новое нападение на Лазику – «они обдумывали, каким путем напасть: тем же путем, или путем соседней Армении; плыть по морю было невозможно, поскольку в Колхиде не было портов и была труднодоступна» (там же, ст. 127).

В результате анализа сведений Приска Панионского Г. Григолия делает выводы: 1) Колхида (Лазика) соединялась с Арменией «кратчайшим путем»; 2) Лазика и Армения были соседями, имели общую границу; 3) Колхидское приморье было скалистым.

По выводу Г. Григолии, Приск Панионский под Колхида не подразумевает современную Западную Грузию.

Упомянутая Приском Панионским т. н. «Армянская дорога», ведущая из Колхиды должна быть Артвин-Артанудж-Артаанской соединительной дорогой, входящей непосредственно в Армению из Артаана и ведущей в Двин. Один из ее участков в грузинских источниках назывался «Кларджетской дорогой». Это кратчайшая магистраль Двин-Артвин (там же, ст. 127). Эта дорога соединяла между собой византийский и персидский миры. Дорога начиналась в Хопа-Хупати, которую Г. Григолия считает Петрой.

Г. Григолия пишет – «Хопа с Чорохским ущельем кратчайшим путем соединяется у села Борчха. Дорога, идущая от верхней части Чорохи делится на две части – одна идет в Карс, Армению, по этой дороге повели лазы царя Хосро Ануширван против Петры. персы пересекли Воас (в верх по течению Чорохи)»... и так пришли в Петру, что Фазис был на парво от них». Персы должны были пересечь Чорохи выше Артвина, за 10-15 км, там где находится устье Имерхеви и Чорохи. Затем, по левому берегу Чорохи–фазиса спускаются до Борчхи и отсюда, кратчайшим путем, через Хопское ущелье идут в Петру. Видно, что то же путь прошли и вошедшие во второй раз в Лазику, теперь уже под предводительство Мермероя, направляясь на помощь окруженной римлянами Петре. По сведению Прокопия, он (Мермерой – Г. Г.) не хотел проходить через лазские села во избежание препятствий» и так шел до Петры, что «Фазис был направо от него». Таким образом, исходя из всего вышесказанного, Чорохи является ясным знаком, указывающим на существование интересующей нас Петры в Хопских областях» – пишет Г. Григолия (там же, ст. 127).

Таким образом, Петра это современная Хопа.

Трапезунт, Исулмен, Кене Парамболе, Севастополь

Г. Григолия рассматривает знаменитую *Notitia Dignitatum*, которая по грузински называется «Список всех чинов и должностей, гражданских и военных, в восточных и западных частях» (Г. Григолия, «Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства», там же, ст. 120). Это памятник V в., согласно которому «военачальнику Армении подчинялась пограничная линия Понта – Трапезунт и Пития, Исульмен, Кене Парамболе, Севастополь, Зигана, Мохора». По мнению Г. Григолии, военачальнику Армении подчинился не абхазский Севастополис, Пития и Зигана, а трабзонского округа. П. Григолия приводит свидетельство Н. Адонца, П. Ингороква. В. Леквинадзе, Н. Ломоури и делает вывод, что из 11 пунктов Нотиции 10 находились не в современной Западной Грузии, а у Трапезунта. В частности, между Трапезунтом и Саталой находились Зигана, Хадзана, Силуана, Мохора и Авидза, а к северу от Трапезунта до устья Чорохи – Гисский порт (Сурмен), Пития (Питиунт), Кене парамболе (Новый лагерь), Валентия (Апсарос), одиннадцатый пункт – Севастополис, по его мнению, Цихисдзири (там же, ст. 123).

«Таким образом, в подчинении военачальника Армении из 5 из 11 пунктов Нотиции – Зигана, Хадзана, Силуана, Мохора и Авадза – находятся на юге от Трабзона, между Трабзоном и Саталой. Остальные 5 пунктов – Трабзон, Гисский порт (Сурмен), Пития (Питиус), Кене Парамболе (Новый лагерь) и Валентия (Апсарос) – на севере от Трабзона –причерноморье (там же, 123).

Выводы Г. Григолия меняют существующие на сегодняшний день представления о исторической географии Западной Грузии. Эти выводы крайне важны для истории церкви и противоречат распространенному в XX в. мнению, что епископские кафедры Фазисской митрополии Константинополя находились, якобы, в Западной Грузии.

По заключению Г. Григолии, принятое на сегодняшний день мнение основано на нигилистическом отношении к сведениям Прокопия Кесарийского, и других древних историков, и оно не соответствует действительности. Здесь мнение Г. Григолия совпадает с древней грузинской историографией, которая совершенно ничего не знает о существовании греческих кафедр в Западной Грузии. Н. Адонц располагал лазские епархии в Трапезунте.

Г. Григолия соглашается с Птолемеем, что Севастополис находился между Апсаросом и Фазисом (Чорохи); такого же мнения придерживался и П. Ингороква (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994 г., ст. 96).

Пития-Питиус (Питиунт)

Г. Григолия соглашается с П. Ингоркв, что часто упоминаемый греко-римскими историками Пития-Питиунт находился у Ризе (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 89).

Согласно памятнику Vв. Notitia Dignitatum (Список всех чинов и должностей, военных и гражданских, в восточных и западных областях) «военачальнику Армении подчинялась понтийская приморская линия – Трапезунт, Пития, Исульмен, Кене Парамболе, Севастополис и др.» (там же, ст. 120).

Если Пития является Бичвинтой, а Севастополь Цхумом (как принято считать сейчас), тогда они (Бичвинта и Сохуми), согласно этому источнику, находятся в Армении.

Г. Григолия считает, что к концу IV в. абхазские Питиунт-Бичвинта уже не являлось военно-стратегическими пунктом (археологические материалы свидетельствуют, что на на месте главной стоянки гарнизона, в IV в. была установлена керамическая печь). По этой причине, Г. Лорткипанидзе совершенно исключает наличие византийского гарнизона в Бичвинте в V в. (ст. 121).

По мнению Г. Григолия, в Западной Грузии, в IV-V вв., совершенно не было византийских гарнизонов (ст. 122).

Г. Григолия свидетельствует Н. Адонца, что во время составления Нотиции, абхазские Питиунт и Севастополис не принадлежали римлянам; абхазские Питиунт и Севастополис это совершенно одно, а Питиунт и Севастополис Нотиции – совсем другое (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 122).

Где находились – Питиа-Питиус-Питиунт? Г. Григолия пишет: «Правдоподобным выглядит мнение предположение П. Ингорквы (П. ингоркв, Г. Мерчуле, ст. 253) о том, что согласно Птолемию пития располагалась между Трапезунтом и Ризе, и называлась Питиус – она должна совпадать с Офским портом» (Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, ст. 122). «Правильность данного предположения подтверждается сведение Амияна Мерцелина, автора IV в.: рядом с Трапезунтом находится знаменитый г. Питиунт» (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 123).

Таким образом, из этого лазского Питиунта были приглашены епископы на I Вселенский Собор, а не из Абхазии. Церковное величие Бичвинты связано только с Грузинской Церковью, а не греческой.

Таким образом, Питиунт располагался не в Абхазии, а в историческом приморье Грузии, рядом с Лазикой, в Понтийской области, в направлении Трапезунта.

Зигана, Мохора, Ардас

В списках (в т. н. Нотичиях) митрополий VII-X вв. Константинопольской патриархии упомянуты епископские кафедры Фасидской митрополии – Родополисская, Сиасинская, Петрская и кафедра Зигана (Зиганеон).

Известный исследователь исторической географии Лазики, Понта и Армении, знаменитый ученый Н. Адонц еще в XX в. установил, что они находились в Лазике Трапезунтского региона, в том же чанети, где сформировалась византийская административная единица (фема) – Халдея (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ст. 97-104). В 30-ые годы того же века другая точка зрения появилась в Грузии. Согласно этой точке зрения, данные кафедры Константинопольской патриархии в течении нескольких веков находились в Западной Грузии, и затем, их якобы заменили епископские кафедры Грузинской Церкви. Эта распространенная точка зрения.

Г. Григолия соглашается с Н. Адонцем, упомянутая в Нотичии Зигана, которую С. Каухчишвили называет Зиганев, находилась не в Абхазии, а на пути из Трапезунта в Ардасу (рядом с современной Зиганой, расположенной на южной стороне Зиганского перевала (6640 футов), у Гумушханы) (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 122).

Что касается Мохоры, то это село на востоке от Зиганы, существующее и поныне (там же, ст. 122, Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ст. 100). По мнению Г. Григолии Зигана и Мохоора находятся в историческом Чанети (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 122), а не в Западной Грузии. Зигана, о которой писали древние авторы, находилась у Трапезунта, и Зиганская кафедра находилась там же.

Г. Григолия не соглашается с существующей до сегодняшнего дня точкой зрения, что Зигана (Зиганеос), Пития, Севастополис и другие пункты находились у Цхума (Сухума), а Мохора – у Кутаиси.

Г. Григолия согласен с Н. Адонцем (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ст. 100), что упомянутая в Нотичии Зигана находится на пути из Трапезунта в Ардасу, у Зиганского перевала (6640 футов), который сегодня так называется. Мохора, это село на востоке от Зиганы, существующее и поныне (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, Грузинский институт истории и этнографии, 1994, ст. 31, ст. 122). По его мнению, епископская кафедра Зиганы, которую С. Каухчишвили называет Зиганеом, не находилась на рядом с Цхумом (в Гудакве), а у Трапезунта.

Г. Григолия не соглашается с мнением С. Каухчишвили, что Зигана была Гудаквой, Пития – Бичвинтой, Севастополис и Диоскурия – Цхумом, а Мохора – Мухурисом.

Согласно туристическим картам турецкого города Гумушхана, впечатляющие кафедральные соборы, епископские церкви и по сей день стоят в регионе Зиганского перевала, их и сейчас называют «митрополитскими кафедрами» (таких всего две). Зиганский перевал находился в исторической Колхиде, в Лазике, в 70 км. от Трапезунта.

Апсару-Апсарос (Апсарунт)

Согласно Прокопию, Ризе находился на границе Трапезунтского округа – «границы трапезунтцев распространяются до Сусармены и Ризе, которая находится на расстоянии двух дней морского пути... После Ризе находится земля народа, проживающего между римлянами и лазами. Там находятся Афина, Архав и Апсару (на расстоянии трех дневного пути от Ризе), ранее называющийся Апсарунт» (Георгика, II, ст. 121-123, там же ст. 58).

Таким образом, Знаменитый Апсарос следует искать у Архава и Ризе. От Апсарос-Апсарунта до Петры было расстояние однодневного пути:

„От города Апсарунта до города Петры и границ лазов. где кончается Эвксинский Понт, пути один день. Упираясь в эти места. Понт образует береговую линию в виде полумесяца. Длина пути при переезде по этому заливу — полумесяцу составляет приблизительно пятьсот пятьдесят стадий, а все, что лежит за этой береговой линией, является уже страной лазов и носит название Лазики. За этими местами внутри страны лежат области Скимния и Суания. Живущие здесь племена являются подчиненными лазам“.

Поскольку Хопа считается за Петру, в современной Турции, а Апсарунт от Петры был на расстоянии однодневного пути (примерно 30 км.), то Апсарунт следует искать рядом с Хопой, в направлении Трапезунта. На расстоянии примерно 30 км. от Хопа находятся известные пункты Афина и Ардашен. Апсарунт должен был находиться у моря. Прокопий ясно пишет, что Апсарунт не принадлежал Лазике, он в ходил в византийскую часть Понта, а Петра был первым городом Лазики, находящимся на границе между Византией и Лазикой.

В византийских источниках Пития так же называется Питиусом и Питиунтом. Такими же синонимами являются названия одного и того же пункта – **Апсарос, Апсарунт и Апсару**. На пример, сравним имена: **Пития – Апсару; Питиус – Апсарос; Питиунт – Апсарунт**. Как одним и тем же пунктом был **Пития-Питиус-Питиунт**, Так же одним и тем же пунктом был **Апсару-Апсарос-Апсарунт**.

Фазис-Севастополис

По мнению Г. Григолия, согласно карте Кастория, или Табуле певтенгерии (сегмент XI-XII), из древней столицы Армении Арташана к Севастополю шла важная дорога.

Согласно И. Манандяну эта дорога проходила село Фока (пага) у Параванского озера, затем Абульскую гору (апулум), село Хоспио (Часпия), затем неизвестный пункт Ад-Мерцуриум», затем «Ад-Фонтен-Фелицем», и входила в Севастополис (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994, ст. 106).

Расстояния были следующими: от Ад-Фонтем –Фелицема до Севастополиса было 90 км, или же 60 римских миль (там же, 106).

Согласно некоему историкам Ад-Фонтен-Фелицем это Варцихе (Родополис), однако Варцихе от принятого за Севастополис – Цхума отстоит не на 90 км, а на 165 км, в три раза дальше! – пишет Г. Григолия.

Таким образом, определение Варцизе не верно – И. манандян видит выход в том, что в точке зрения проф. Еремяна (основываясь на Киперте) – «г. Фазис со времен Трояна назывался севастополисом» (там же, 107).

По сведениям Зосима (Георгика I) граница империи достигала до р. Фазис, здесь же, по мнению Г. Григолия находился Севастополис. Фазис это Севастополис (Еремян) (там же, 107).

Согласно нашему исследованию, эти византийские авторы, под р. Фазис подразумевали р. Чорохи. Поэтому, г. Фазис следует искать у устья Чорохи, у приморья, на западном берегу, там где сейчас находится известная римская крепость Гонио. По сведению Страбона на западе г. Фазиса было морское побережье, на севере – р. Фазиси, а на юге- озеро. Похожее географическое положение есть у г. Поты, но по сведению русского исследователя Вейденбаума, исследовавшего эти места по государственному поручению, в XIX в. у устья р. Чорохи, на ее левом берегу, моря, были озера (между Гонио и Чорохи). Мы можем предполагать, что здесь, между озером и Чорохи находился г. Фазис, от которого впоследствии осталась грандиозная римская крепость Гонио. Следует отметить, что известный Шлиман намеревался искать г. Фазиси у устья Чорохи.

И «г. Фазис со времен Трояна (98-117) называется Севастополис» – (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994, ст. 107).

Следует отметить, что Питиунтом назвали и пункт рядом с Фазиси, возможно сосновый бор (Пичвнари) Кобулети (греческий перевод – соснового бора). Возможно сосновый бор находился ближе к Чорохи. На этом месте и сегодня много сосен. Там же, у Кобулети следует искать и Археополис, который, видимо, был в близ соснового бора.

Согласно Прокопию Питиунт-Севастополис находился в Лазике рядом с Фазиси (Г. Григолия, упом. Труд., ст. 30). В Понтийском регионе был так же другой Питиунт, и другой Севастополис.

Севастополис тот же г. Фазиси, рядом с сегодняшним Гонио, на левой стороне Чорохи, где по описанию Вейденбаума даже в XIX в. были маленькие озера. Значит Севастополис находился между озером, морем и рекой, как описывает Страбон г. Фазис.

Севастополис рядом с Питиунтом упоминает и Юстиниан, только он эти города включает в Полемонский Понт, а не в Лазику; по его словам, эти пункты находились не в Лазике, а Лазика находилась за Севасополисом и Питиунтом.

Юстиниан писал – городами Полемоснского Понта являются – Неокесария, Комана, Трапезунт, Керасунт, Полемонион, Питиунт и севастополис – «После них находится наша Лазика, в которой есть г. Петра, который мы превратили в город и назвали нашим именем – Юстинианом» (Георгика II, ст. 33-35).

«Лазика» находилась после Питиунт-Севастополиса; за Севастополисом идет Лазика. «После них находится наша Лазике» – писал он, или Питиунт, упоминаемый Юстинианом находился между Хопой и Ризе. Другой Питиунт был у Фазиси.

Переименование городов в Римской империи и Византии было обычным явлением. Об этом говорил Юстиниан в в упомянутой новелле, он переименовал Петру и назвал ее Юстинианом, тогда как в Византии был еще один город с таким же названием. То же можно и сказать о городах с названием «Фазис» – так назывались разные города в разную эпоху; именем «Фазис» назывались важные реки, например Аракс, на берегу которой и сейчас есть город Фасильнер; р. Келькит, у морского устья которой должен был быть г. Фазис, сейчас здесь г. Фатса; Риони и Чорохи, у устьев которых также предполагается наличие городов с таким названием.

Как уже говорилось, существовало и несколько Севастополисов.

В книге Клавдия Птолемея «Географический учебник» книга V, глава VI перечислены места Каппадокии. В частности, после р. Апсарос и ее притока Ликоса упоминается Севастополис. Он (Севастополис) назван в конце списка городов – видимо, он принимался за крайний пограничный пункт Каппадокии (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, там же, ст. 128).

Цхумский Севастополис не мог быть пограничным пунктом Каппадокии.

Птолемей располагает Севастополис между Апсаросом и Фазисом (там же, ст. 141).

Севастополис – согласно Птолемею – находился на юге Колхиды. Колхида находилась за Каппадокией, начиналась Диоскурия-Севастополисом и заканчивался р. Фазис. На севере «Колхида завершается Фазисом», «на юге с ним граничит Каппадокийский Понт, и следующая за ним часть Великой Армении» (там же, ст. 128).

Нокалакеви, Поти

По словам Г. Григолии, согласно карте Кастория, или Табуле Певтенгериане (сегмент XI-XII), важная дорога – магистраль – не входила в Нокалакеви. Распространено мнение, что во времена составления карты (III-IV вв.) Нокалакеви был «столицей Лазики» – Археополис.

По мнению Г. Григолии, трудно представить что бы дорога «прошла мимо столицы, или что бы Касторий позабыл про нее» (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994 там же, ст. 108).

По словам Г. Григолии, на карте дорога не входит ни в Поти, и на ней не виден Кутаиа – Кутаиси (там же, ст. 109).

Исходя из вышесказанного – дороги Табулы Пентергарии отображают участок не Западной Грузии, а южную дорогу (южнее), возможно из Арташана до области устья Чорохи, где и следует искать Кутаю, Археополис и другие города.

Г. Григолия пишет, что дорога Табулы Певтенгерианы вела в Севастополис (Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, там же, ст. 113).

Поскольку на карте Касториса дорога не ведет в Нокалакеви, то этот факт еще раз подтверждает наше мнение, что Севастополис и Археополис – столицу Лазики, следует искать в другом месте.

На карте Кастория не виден ни современный Кутаиси, и это тоже важный показатель. Согласно Житию Картли, Кутаиси и Цихегоджи всегда были связаны с Картлийским царством, с общегрузинским государством, а не греческо-византийским.

Они всегда входили в состав грузинского царства, а Лазика была под влиянием Византии, хотя и была населена грузинским населением. Поэтому города Картли, и города византийской Лазики, это разные города, но они были населены одним и тем же населением, поэтому на этой территории было множество пунктов с одинаковым наименованием.

Археополис

Археополис должен быть пунктом Кобулетского региона – сосновый бор – „Пичвнари“, (или его непосредственное продолжение в сторону Кобулетети). Богатая археология Кобулетети-Пичвнари подтверждает этот факт. Кутаиа находилась на расстоянии однодневного пути (30 км.) от Археополиса. На такой же дистанции находится известное село Марადиди в плодородном Хелвачаур-Лиганском регионе. Один из районов этого села – согласно «Тбетис султа матиане» (ტბეთის სულთა მატიანე) – назывался тем же названием – Кутурети. Возможно Кутаиа-Кутаиси находился здесь, в Чорохском ущелье.

Из описания Прокопия видно, что войско Хосро так вошло в Лазику, что Фазиси был направо от них. Здесь Прокопий под рекой Фазиси подразумевает реку Чорохи, и там же упоминает вторую реку – Реони. Прокопий пишет:

«На той стороне р. Фазиси у лазов нет другого населенного пункта кроме Петры». Он занял переходные места, где можно было пересечь фазиси вброд. Эту, и еще другую реку – Реон (она тоже не судоходна) – он пересек пешком, и оказавшись на другой стороне Фазиса, повел войско по направлению к одному городу – Археополиса, главного города Лазики» (ст. 182).

Реони (Гремшигеле, Греони), предположительно, в VI в. называлась река впадающая в Чорохи, протекающая рядом с селом Марადиди. Недалеко от этого места был город Археополис. Он находился на густо населенной правой стороне Чорохи, на что указывает и Прокопий, тогда как левая сторона была мало населена.

По сведениям Прокопия и других авторов, левая сторона р. Фазис не была населенной. также левая сторона Чорохи действительно не была населена, а левая сторона Риони была густо населена, как показывают пичвнарские археологические раскопки у Кобулету.

Под «переходом из Иберии в Колхиду» имеются в виду перевалы на Арсианском хребте (2600 м.), соединяющие иберийский г. Артаани с Артануджи. Эта дорога соединяла Персармению и Колхиду (Лазику) через Иберию. Это была Персо-Лазская соединительная дорога, проходящая по Чорохскому ущелью. Персидская воиска на левом берегу Чорохи, или Фазиси подошла к Реони.

Согласно Прокопию, фазиси и Реони были разными реками.

Река Реони была левым притоком р. Фазиси, во всяком случае, она протекала по левой стороне фазиси. Как отмечалось, Прокопий писал, что глава персидского войска «эту и другую реку – Реон – перешли пешком, и оказавшись на правой стороне Фазиси, повел армию против города – Археополиса, главного города в Лазике».

Реони протекала по левой стороне Фазиси, а на правой был г. Археополис.

Если Дзирула-Квирила это Фазис, то Реони следует искать на ее левой стороне, такой реки не существует. Текущая из Рачи Риони втекает в Дзирула-Квирилу с правой, а не с левой стороны. Если Фазиси это Чорохи, то Реони была ее левым притоком у села марადиди, где в Чорохи втекает р. Гремшигеле (Греони).

С Марადиди граничит Хелвачаурский район, который мы считаем Мохирисом – здесь протекает р. Реони. В древние времена, здесь, на равнине построили крепость Котаиони-Кутаиси, рядом с Кутаиси крепост – Уфимерий (Укимерион).

Один из уголков села Марადиди назывался «**Кутурети**» (в первом тысячелетии, согласно «Тбетис султа матиане» (ტბეთის სულთანმატიანე) одно-коренные имена, то тоже самое, что Кутаиси (**Кутурети-Кутети-Кутати-Кутатиси-Кутаиси**). Согласно С. Каухчишвили, в маой Азии было много городов и пунктов с названием на этот- «**Кут**» -корнем.

Здесь же, с Кутатаиси, на речной равнине располагалась Уфимерская, или Укимерионская Крепость. Сегодня, на аджарском диалекте равнина

около реки называется «мери», «мере». По сведениям византийских писателей это крепость находилась на равнине около реки. Отсюда, от слова «мере» должно быть происходит название этой крепости – «Уки-мери», или «Уфи-мери».

Г. Григолия пишет – «Многие места из работ Прокопия Кесарийского свидетельствуют, что Воас-Фазис действительно является рекой Чорохи, а не Квирилой-Риони. (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994, ст. 42).

Он продолжает – Заинтересованных исследователей особенно волнует та часть сведения Прокопия, где речь идет о левой стороне Фазиси, которая «не населена, и в этой стороне у лазов нет ни города, ни крепости ни села, достойного упоминания».

Если Прокопиев Фазис это современный Риони, то речь идет о большей части Имерети, всей Гурии и Аджаре, лучшей часит т. н. „исторической Колхиды“, где по свидетельству археологических находок последнего времени, появились городские центры ранне античного и эллинистического периода: Вани, Даблагоми, Фазиси, Пичвнари и Апсарос» (Г. Григолия, Проблемы исторической географии Эгрис-Лазского царства, 1994, ст. 32).

Г. Григолия делает вывод – «Одним словом, все сведения Прокопия, кажущиеся противоречивыми и непонятными в связи с Рион-Фазисом, становятся вполне логичными в связи с Фазис-Чорохи» (там же, ст. 53).

В Чорохском ущелье следует искать знаменитые лазские города.

Мохерезис от археополиса отдален однодневным путем. Здесь много поселений. Место плодородное. Здесь есть вино, чего нет в остальной Лазике. Рядом находятся Сванетия и Скимния.

В 6-м, 7-м вв., как показали исследования, Сванетией называлась значительная часть Западной Грузии, в том числе и в Рионской долины, непосредственно на границе с Лазикой.

„Мохерезис отстоит от Археополя на один день пути. В этой области много многолюдных поселков. Из [63] всех земель Колхиды это самая лучшая. Тут выделяется вино и растет много хороших плодов, чего нет нигде в остальной Лазике. По этой стране протекает река по имени Рион; в древности колхи построили здесь укрепление, большую часть которого впоследствии они сами разрушили до основания, так как оно было расположено на равнине и, по их мнению, давало легкий доступ и возможность его завоевать. На греческом языке в то время это укрепление называлось Котиаион, теперь же лазы называют его Кутаисом, изменяя произношение букв в этом имени вследствие незнания греческого языка. Так передал это Арриан в своей истории {715}. Другие же говорят, что в древности в этих местах был городок и назывался он Койтайос. Отсюда происходил и двинулся походом Ээт, и вследствие этого поэты называют его самого Койтайеем, а колхидскую землю“.

Сканда и Сарапанис

Сканда и Сарапани находились в высокогорье, в скалистой местности.

Прокопий пишет – «У лазов возле самых границ Иберии были два укрепления, Сканда и Сарапанис. Расположенные в трудно проходимых местах на отвесных скалах, они были недоступны. В прежнее время лазы с большим трудом охраняли их, потому что в этих местах не растет никаких злаков, и люди доставляли сюда продовольствие, неся его на плечах. В начале этой войны император Юстиниан удалил отсюда лазов и поставил гарнизон из римских воинов. Немного спустя, из-за недостатка продовольствия, они покинули эти крепости, так как питаться, подобно колхам, долгое время местным пшеном, к которому они не привыкли, они совершенно не могли, того же продовольствия, которое приносили им лазы, совершая длинный путь, им совершенно не хватало. Персы захватили эти укрепления и владели ими; во время перемирия римляне вновь получили их в обмен на крепость Бол и Фарангий, как я сообщал об этом в прежних книгах. Лазы уничтожили эти крепости до основания, чтобы персы не могли воспользоваться этими укреплениями против них. Но из этих двух укреплений персы вновь отстроили и заняли гарнизоном то, которое называется Скандой. После этого Мермероев повел войско мидийцев дальше. (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 13)».

Лазы разрушили Сарапанис и Сканду, но последнюю заново построили персы. далеко от Лазики. поскольку они были – Расположенные в трудно проходимых местах на отвесных скалах, они были недоступны, поэтому добраться до крепостей можно было только пешком, и для охранников крепости продовольствие доставлялось вьючно.

Эти крепости располагались в высокогорной альпийской зоне, где не было никакого урожая из-за высокогорья. Они, наверно находились на высоте более 1500 м. от уровня моря.

На сегодняшний день считается, что Сарапана и Сканда находились в современном Имерети, в субтропическом регионе Западной Грузии, в пунктах Шорапани и Сканде (150-200 м. от уровня моря). Эти имена (Шорапани и Сканде) действительно похожи на Сарапани и Сканду, но они находятся в совершенно другой географической среде. В субтропической зоне вокруг них хорошо цветет не только виноградник, но всякого рода фрукты и овощи. где не была ни высокогорная ни скалистая местность. Поэтому, в результате длительного анализа источников, и проведенной нами полевой работе сделали вывод, что упомянутая Прокопием Сканда находилась в юго-западной Грузии (нынешняя Турция), у перевала Арсианского хребта, на высоте 2600 м. от уровня моря, у современного села Багдасен.

Здесь и поныне проходит важная для региона дорога, соединяющая Чорохское ущелье и причерноморье с высокогорными областями Турции (Адагани и Карс).

Здесь и раньше проходила дорога международного значения, соединяющая через Чорохское ущелье приморские порты с Артаанской областью (Иберией), Двином (Персарменией), и через нее с Персией.

Современный Артануджи соединен с Ардаганом (Артаани) автомобильной дорогой. Средняя часть этой дороги, пересекающая Арсианский хребет, перевал Ялнычзам, на высоте 2657 м. от уровня моря. Дорога от Артануджи до перевала проходит через огромного хребта, высота пиков которого составляет 3068 м. от уровня моря. Данный перевал на разных картах называется «Кандриди», «Киндзотамали»; там же рядом находится вершина «Кандили», там же рядом было село «Кандриди» и монастырь Киндзис цихе.

„Киндзис цихе“, как уже много раз отмечалось находился на Арсианском хребте, на правой стороне Артаан-Артануджской дороги (3-4 км. от дороги), у села Киндзотамали (на тур. яз. – Багдечен). На юге от Киндзотамали (4-5 км.) есть село с похожим названием «Кандриди» (по турецки «Кандрит», там же находятся развалины церкви), близкое существование трех пунктов с одинаковой этимологией (Киндзис цихе, Киндзотамали, Кандрид) указывает на то, что данном участке Арсианского хребта существовал важный пункт с корнями «канд» в названии. Мы полагаем, что это Сканда – известная лазская крепость у границ Иберии. От нее остались имена – Кандрити, Киндзотамали, и Киндзи (см. карту 2007 г. Димитрия Дондуа «Шавшети», и карту Т. Хуцишвили 2004 г. Тао-кларджети).

Как известно, у Скандской крепости существовала вторая лазская крепость Сарапана, у границы с Иберией.

Таким образом, у нас есть основания полагать, что упомянутая греческими авторами крепость Сканда, стоявшая высокою неурожайном регионе, не является имеретской «Сканде», а пунктом «Кандриди», на перевальной дороге Арсианского хребта, стоявшим на Артанудж-Артаанской автомобильной дороге, у перевала Арсианского хребта «Ялнычзам». Как уже отмечалось, на Арсианском хребте находится гора высотой 2412 м. с тем же названием – «Кандили» (на расстоянии 20-30 км. от дороги), на самой же дороге находится село «карадджасу», мы можем полагать, что известная Скандская крепость располагалась на Артанудж-Артаанской дороге. Тем более, что это дорога, по сведению Константина Порфиrogenета, в X в. была международной – она соединяла с черным морем не только Иберию, но и Армению.

Можно сделать вывод, что название пунктов вблизи перевала – бывший монастырь «кандриди», гора «Кандили», крепость «Киндзи», село «Киндзотамали», все слова с корнем «канд-кинд» – этимологически близки с с корнем слова «Сканда».

Как уже говорилось, дорога идущая из Двина (Персармении) вела в Иберию (Артаани), отсюда – в Лазику (Кларджети), в город Артвин, и Ерге, т. е. в Фазисскую, или Чорохскую долину. Единственное препятствие для них было у Сканды (предположительно села Багдасени(3000 м) – перевал Арсианского хребта.

Персидские войска, шедшие на Петру, выровняли дорогу, ведущую из Иберии в Колхиду. Персидский царь отметил непригодность этой дороги, но его уверили, что расщелины были бы заполнены, персидские конные войска и боевые слоны смогли пройти по этому пути. Прокопий пишет: «Дорога, ведущая из Иберии в Колхиду покрыта труднопроходимыми расщелинами, густыми лесами, так что даже пешему трудно было там пройти; сейчас же они так исправили дорогу, что не только там смогло пройти не только их конное войско, но и боевые слоны» (там же, Георгика, II, ст. 182). Леса здесь начинаются по направлению Артануджи, затем идет резкое понижение.

Артаан-Артанудж-Артвинская дорога проходила Арсианский хребет, перевал которого находится на высоте 2687 м. от уровня моря, .

Упомянутые Страбоном и Прокопием «Сарапаны» должны были быть разными пунктами.

Первая («Сарапаны» Страбона) находилась на берегу р. Фазис, откуда фазис использовалась для водного транспорта;

А, Прокопиева Сарапана находилась в высокогорье, где не было урожая.

Эти пункты были названы одними и теми же именами по той причине, что слово «сарапана», на персидском языке, обозначало пункт важной дороги, где каждые 30 км. располагались здания для отдыха (крепости, поселки и т. д. – «Сарапаны»).

По сведению Страбона на Фазисе судоходный город Сарапана был на расстоянии 37500 шагов от моря. Мы полагаем, что это был город Артвин на Чорохи.

Византийская мера в один шаг равна примерно 1,5 м. 37 500 шагов составляют примерно 56 250 м., т. е. – 50 – 60 км. На таком же расстоянии от моря находится Артвин, известный чорохский речной порт. Во времена Прокопия этот пункт имел свое название и уже был городом. В то время расположенная там же Борчха должны были называться Родополисом. Тем более что корнем «ард» в грузинском языке обозначается роза, цветущее. Артвин-Ардвин в грузинском языке город-обитель роз, Вардовани – Вардван – Артван – Артвин.

А, упомянутый прокопием пункт «Сарапана» находился в высокогорье – его следует искать на Артаан-Артануджской дороге у Арсианской горы.

Родополис

Родополис находился на равнине у Мохириса. Лазы разрушили его до основания. Прокопий пишет о Родополисе:

«Был на равнине город, по имени Родополис; для тех, кто идет из Иберии в Колхиду, он первым попадает на пути. Доступ к этому городу был легкий, и его очень не трудно было взять приступом. Поэтому за много времени до этого, боясь вторжения персов, лазы разрушили этот

город до основания. Когда узнали об этом персы, они прямо двинулись к Археополю. Но Мермероес, узнав, что враги стоят лагерем около устья реки Фазиса, решил двинуться против них. Он думал, что для него будет лучше сначала покончить с ними, а потом приступить к осаде Археополиса с тем, чтобы они не могли зайти в тыл персидскому войску и тем причинить ему неприятности. Пройдя очень близко под стенами Археополя, он, издеваясь, приветствовал находящихся там римлян и задорно, по-мальчишески заявил им, что он скоро к ним вернется.»

Как выяснилось, дорога из Иберии в Лазику проходила реку Чорохи, Артануджи, современный Артвин и Борчху.

В Борчхе высокогорье снижается, дорога тут делится на две части – одна идет к Хопе (Петре), вторая – через Марадиди к Хелвачаур-Батуми.

По описаниям Прокопия, Родополис должен был быть Борчхой, или каким-нибудь пунктом в нынешнем Хулвачаурском районе, поскольку это действительно низинная равнина.

Известный Мохирис или Мохерезис должен быть урожайным Хелвачаурским районом, в субтропической зоне, где много разного урожая, как пишет о Мохирисе Прокопий.

На сегодняшний день распространено мнение, что Варцихе это Родополис, но по сведениям Прокопия, Родополис располагался на правой стороне Фазиса (как Сканда и Сарапана). Если Фазис это р. Рион, тогда Родополис должен был быть направо от Риони, однако Варцихе находится на левой стороне Риони.

Варцихе не находится на правой стороне Риони, поэтому Родополис следует искать в другом месте, предположительно в чорохской долине, у Иберийско-Лазской дороги, в нынешнем Хелвачаурском районе. Это должен быть исторический Мохирис – Мохерезис. Это (Хелвачаурский район) как уже говорилось, равнина, находящаяся в субтропической зоне, в исторической Лазике. Где высокая урожайность, как и в Мохирисе, который описывают византийские авторы.

В Хелвачаурском районе сегодня есть пункты, которые этимологически близки с Мохирис : – **Махо**, **Махинджаури**, **Махунцети**, **Махвилаури** и др.

Следует отметить, что город с названием Родополис был и в близ лежащем Понтийском округе, где располагалось войско армянского дука, видимо в районе нынешнего Сумельского монастыря, рядом с Зигана-Гумушханой. В старом Родополисе рядом с Сумелой была кафедра одного из епископов лазской митрополии. Родополисская епископская кафедра была создана после христианизации чанов в конце 6-го, в начале 7-го вв.. Как уже отмечалось, он находился у нынешнего Гумушхане. Но первый, Родополис – Прокопия, был другим городом и он находился близ г. Борчха, на р. Чорох.

История царства лазов

Ариан (95-175) пишет в «Периплусе»: **«Ныне лазы занимают территорию от дзитридов до абасков»** Дзитриды, по сведению Ариана, жили у р. Архав, в регионе нынешней Ризе-Афины, и подчинялись иберскому царю (Т. Каухчивили, არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1976, ст. 100).

Из сведения VI в. Прокопия видно, что в его времена византийцы в этом регионе (от Ризе до Петры) еще не властвовали окончательно, и он местные племена упоминает, как “независимые”. Византийцы полностью заняли этот регион к 60-м годам VI в. – после окончания «персо-византийской войны за Лазику».

Народ, проживающий от Петры до Ризе, Прокопий Кесарийский называет христианами. Византии удалось вывести их из подчинения иберийскому царю, однако она не смогла там обосноваться. Как уже говорилось, здесь проживающий народ Прокопий называет христианами.

Лазы жили выше дзитридов, у моря, по направлению Чорохи. Мемнос (I в.) первым упоминает лазов (в греко-римских источниках), указывая на диоскурские окрестности, (История Геракла). Источник: <http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-v-egrisi.html>

Птолемей (100-178) называет Колхидой территорию от р. Коракс до р. Фазис. Там проживали лазы, манралы и жители Экриктики; на севере Колхиды – в Самратии – живут: ахаии, керкеты, гениохи и суаноколхи (Т. Каухчивили, 1976, ст. 100, 160). Сваноколхи проживали в Западной Грузии вместе с другими племенами – их страну Птолемей называет Сарматией.

Горами Коракса считается высокогорье Малого Кавказа, рядом с провинцией Кола (Кора) у истока р. Куры (Кора, Кура, Кири, Кирос).

По сведениям Геродота – **«От Меотического озера до реки Фасиса и колхидиан считается 30 дней пути для доброго путника, от Колхиды же до Мидии не более того, и один только народ между ними, саспиры»**. “Колхида простиралась от Питиуса до Трапезунда”.

Согласно Геродоту, Колхида располагалась у фазиса до Трапезунта; от Колхиды до Мидийцев был 30 дневный путь, и от Колхиды до Мидийцев проживал только один народ – Саспиры. Отсюда видно, что Колхидой подразумевалась страна у Чорохи, поскольку от Риона до мидийцев путь гораздо длинней.

В источниках речь идет о нагорье истоков Куры и Чорохи. Как уже говорилось, это нагорье находилось в регионе Кола, и оно называлось горами Коракса. Из региона Кола вытекает Кура. Она входила в исторический Кларджети, в одну из провинций Иберии, по соседству с Арменией.

Амиан Марцелин (IV в.) пишет: Император Валент **«согласился разделить Иберию так, что бы границей стала р. Кирос (Кура), а Сарвомаку досталась территория, граничащая с лазами и Арменией»**. Источник: <http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

«Папа и Килакий, напуганные приходом Шабуря попытались спрятаться в высоких горах, отделяющих нас (византийцев) от лазов» (Георгика, 1961, ст. 90, 128). Имеется в виду высокогорье Малого Кавказа.

Агафангел (IV в.): «Св. Григорий посылал некоторых священников в страну иберов, некоторых – в страну лазов» (по исследованию Адонца в арабском переводе упоминается не лазика, а Арзанена) (Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ст. 89).

Приск Панионский (V в.): «Когда римляне пришли в Колхиду и воевали против лазов» (Георгика, 1961, ст. 254) (Этой войны касается Житие Картли, описывая набег греков на Кларджети, и потерю Кларджети во время Вараза Бакура).

По сведениям автора VIII в. св. Епифания Константинопольского, апостол Андрей впервые вошел в лазский город Трапезунт. Св. апостол Андрей «после Амиса пришел в г. Трапезунт, в лазский город, оттуда он отправился в Иберию, после того как просветил многих живущих у моря, и затем он пошел в Иерусалим» (Георгика, IV, I, ст. 58). Из лазского города Трапезунта св. Андрей дошел до р. Фазис. Данный автор (Епифаний Константинопольский) называет Лазикой нынешний Лазистан – от Трапезунта до р. Фазис. Давая сведения о св. Андрее он ссылается на автора IV в. Епифания Кипрского. Этот факт дает право высказать мнение, что в IV-VIII вв. Лазикой назывался регион между Трапезунтом и Фазисом.

Епифагий Константинопольский в Житии Андрея несколько раз упоминает Иберию и Фазис вместе, они в одном регионе. «Обошли города, Сотворили чудес и прибыли в Иберию, а через несколько дней – в Сусанию» (Георгика, IV, I, ст. 58).

Евфимий Святогорец, переводя греческий текст Жития Андрея, слову «Фазис» сопоставляет «Чорохи». Он так перевел соответствующие места: «Велики Андрей вместе с другими ходил по селам и городам, учил народ и творил чудеса, и так дошли до Картли и до реки Чорохи, и неустанно проповедовали имя Господне» (Путешествие Андрея Первозванного, 2008, ст. 189). Здесь, в оригинале на месте Чорохи упомянут Фазис (там же, ст. 189).

В IX в. Иоане Сабанисдзе Трабзон и Халдею называет южной границей Абхазии.

Никифор Константинопольский (IX в.) считает Трапезунт южной границей Лазики; в частности, при описании похода Ираклия Кесаря, он пишет: «Ираклий попытался ворваться в Персию через Лазикку когда он дошел до Трапезунту – границы Лазики, его жена родила сына» (Георгика, т. 3, 1952, ст. 207-208). Отсюда видно, что и в IX в. страна от Фазиси до Трапезунта называлась Лазикой. Интересно отметить, что в переведенном в 1042 г. на грузинский язык тексте Лазика переводится, как Мегрелия: «Дошел до Трапезунта, страны мегрельской» (Георгика, т. 3, 1952, ст. 207-208). Согласно армянскому анонимному географу, в VII-IX вв. Лазика (Эгри) состояла из четырех малых стран – Манраливи, Эгревик (Эгре), Лазив и Чанив – «Это

страна в Азии и расположена от Понтийского моря до Сарматии, и от р. Дракон (от притока р. Келькитчай, по армянской карте) до кавказской горы и ее ответвления (до нагорья Малого Кавказа и Арсианского хребта), разделяющей ее от Иверии». Таки образом. Упомянутые Манраливи, Эгревик (Эгре), Лазив и Чанив составляли одну область, от Трапезунта до Чорохи, где и сейчас есть малая область Эгре. По сведениям Прокопия и других авторов, Европу и Азию разделяла р. Фазиси – Азия находилась на левом берегу, Европа – на правом. Этому соответствует и сведение армянского географа, что Лазика была «страной Азии», поэтоу она находилась на левом берегу Фазиси, т. е. Лазика армянской географии современный Лазистан, т.е. Трапезунтский округ до р. Чорохи. Этой важной заметкой данной географии не следует пренебрегать.

Эгри, или Лазика Армянский географии, подразумевает не Западную Грузию, а современный Лазистан, ту же Лазику, которая по грузинский называвлась «страной Мегрелов»; она находилась на левом, западном берегу Чорохи.

В армянской географии Лазика называется «страной Азии», а как уже говорилась. «страной Азии» считалась часть левого берега Фазиси (Чорохи), согласно Прокопию.

Причиной войны за Лазику стало строительство Юстинианом крепости в Петре и введение туда римских войск. Поскольку Петра принадлежала Лазике, то согласно перемирию Лазика входила в сферу влияния Персии, поэтому активность византии здесь было сочтено на нарушение перемирия. Так понимал этот вопрос Хосро – персидский шах.

Прокопий писал: (3) «*Есть в Колхиде приморский город Пётра у так называемого Понта Эвксинского. Ранее это было ничтожное местечко; василевс Юстиниан укрепил его стеной и другим снаряжением и вообще сделал его видным*{341}. (4) *Хосров, узнав, что здесь находится римское войско во главе с Иоанном, послал войско и стратига Аниаведа с тем, чтобы они взяли их при первом же натиске (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 3-17)*».

Персидский шах повел свое войско на войну с Петрой, что бы выдворить оттуда незаконно ворвавшихся византийцев. В 542 году Хосро I ввел многочисленное войско и подступило к

Границе Лазики на Арсианском ущелье (по маршруту Двин-арзрум-Артан-Артануджи-Артвини).

Армия Хосро (Хосрова) прошла Двин и Персармению, затем Иберию (Кола-Артаанскую область) и приступила к Арисанскому хребту.

Здесь иранцев встретили лазы и провели их в Лазике. После переговоров иранского шаха с царем Лазики Губазом II их объединенные силы двинулись к городу-крепости Петра (Хоба в нынешней Турции).

Крепость была взята.

В это самое время шах получил известие, что византийский полководец Велизарий с большим войском вторгся в Иран. Хосро поставил в Петра свой гарнизон, а сам вернулся в Иран. Источник:

<http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

Но, У Византийской империи осложнилось положение и на Западе – из-за нападений варваров Византия могла потерять Италию. В такой ситуации император Юстиниан предложил иранскому шаху мир. В 545 году между Ираном и Византией был заключен мир. Шах Хосро I стремился утвердиться в Лазике и в Западной Грузии, поэтому он решил выселить местное грузинское население. Вероломство иранцев и их господство восстановили против них население. Лазы вновь предпочли союз с Византией. Император Юстиниан смог управиться со своими проблемами в Италии и был готов возобновить войну против Ирана. В 549 году византийское войско под предводительством Дагиста обступило крепость Петра. В свою очередь, Хосро в помощь своему гарнизону прислал большое войско под командованием Мермероеса. Источник:

<http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

Миновав границы Ивирии, Мермерой со всем персидским войском двинулся дальше, имея по правую руку реку Фасис. Он спешил спасти Петру и находившихся в ней персов, (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XXX. 1-7).

Дагист совершил ошибку: На защиту проходов Арсианского хребта на границе Лазики и Иберии отправил слишком малочисленный отряд.

иранское войско беспрепятственно перешло в Лазику– в Чорохском ущелье. Узнав об этом, Дагист тотчас оставил крепость Петра, и отступил назад.

Мермероес вновь укрепил крепость Петра и начал опустошать и разорять внутренние области Лазики. Источник:

<http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

Лазы во главе с царем Губазом оказали ожесточенное сопротивление врагу. Включение лазов в войну совершенно изменило положение дел– В результате иранцы вынуждены были покинуть Лазику и вернуться в Двин, свой военный лагерь по Прокопию. В 550 году шах выслал новое войско в Лазику.

Лазы выразили желание первыми вступить в схватку с врагом. В бою был смертельно ранен иранский полководец. Враги потерпели жестокое поражение. Тем временем византийцы вновь обступили город Петра и взяли его. Они не пожелали занять крепость и сравняли его с землей. Несмотря поражение Ирана, положение в Западной Грузии оставалось крайне тяжелым. Источник:

<http://u2949652.plsk.hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-Большая война в Эгриси.html>

Жестокость и несправедливость византийцев вызвала выступления в 555 году – мисимиан.

Шах Хосро вновь прислал в Лазику Мермероеса. Узнав о падении крепости Петра, иранский полководец решил взять Археополис (Кобулет-Пичвнари), но не достиг успеха. Тем временем, очевидно, некоторая часть лазов вновь приняла проиранскую ориентацию.

Мермероес предложил даже Губазу встать на сторону иранцев, но Губаз оставался верен византийцам. Источник:

<http://u2949652.plsk hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

Лазика к 553 г. была разделена на двое. Линия фронта между Персией и Византией проходила примерно там, где р. Аджарисцкали соединялась с рекой Чорохи, выше моря на расстоянии 20-30 км. Линия фронта, видимо, проходила параллельно берегу черного моря. Как видно из повествования Агафия, Мермерой вместе с персидским войском два раза напал на Археополис, и отступил в Мухирис.

Между тем византийцы действовали изменнически: терпя поражение в борьбе с иранцами, они нападали на лазские села и разоряли их. Губаз сообщил императору о постыдных действиях византийцев. В ответ на это византийские военачальники подло убили Губазу (554). Возмущенные убийством царя Губазу, лазы устроили тайное

собрание, на котором победила сторона выступающая за союз с Византией. при условии, чтобы император наказал виновных в убийстве царя. Император выполнил условие. На престоле утвердили преемника Губазу – его брата Цатэ II. Между тем военные действия продолжались, хотя и Иран, и Византия уже склонялись к перемирию. Источник:

<http://u2949652.plsk hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshaya-vojna-vegrisi.html>

Персы были вынуждены уступить Лазику византийцам, но большая часть Западной Грузии, которую тогда называли Свания-Сванети, все же оставалась под влиянием персов. В 562 г. состоялся т. н. пятидесятилетний договор, в котором вопрос Сванети был спорным.

Сванети (Свания), по сведениям греческих авторов, была важной страной, за которую боролись две империи в течении целого века. В трудах современных историков Сванети почти не видно. Тогда как она занимало значительную часть Западной Грузии. Где был Сванети? В VI в. это не был нынешний регион Сванетия (состоящий из двух райнов), а обширной и важной частью Западной Грузии.

В 562 году «Большая война» закончилась. Иран уступил Византии Лазику, но пытался сохранить за собой Сванети (остальную Западную Грузию). В 70-х годах VI века Ирану пришлось уступить и Сванети. Итак, двадцатилетняя война для лазов фактически закончилась безрезультатно. Лазское царство осталось в вассальной зависимости от Византии. Источник:

<http://u2949652.plsk hc.ru/ru/gruziya/istoriya/3255-bolshayavojna-v-egrisi.html>

«Большая война» в Эгриси.

2

Лазы – Лазистан, Лазика

Лазы называли себя «лазонами», а свою страну – «Лазона» (Лазистан, Материал из Википедии – свободной энциклопедии); эту страну называют так же – Лазистан, Лазика.

Лазистан (лазск. ლაზონა – Lazona) – территория, занимаемая османской провинцией (санджаком), входившей в состав Трапезундского вилайета и граничащей с Батумским округом Кутаисской губернии, населённая лазами, или чанами (XIX в.).

Лазика известна так же и под именем Колхида – историки говорят о ней, как о стране, расположенной поблизости с Трапезунтским регионом (Страбон, География, 12, 3, 17).

Много историков считали, что Лазика начиналась с Трапезунта, поскольку и по словам Прокопия лазы непосредственно граничили с Персармией – «За ней живут так называемые персо-армяне и армяне, подданные римлян, занимающие пространство вплоть до самых пределов Иберии» (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2). В другом месте Прокопий дает сведение, что Колхида (та же Лазика) начинается у Петры. Прокопий спорит с историками, пишущими, что Кохида (Лазика) начиналась у Трапезунта, но число таких историков было велико; о том, что Колхида начиналась у Трапезунта, писали и Страбон, и намного ранее, Геродот. Согласно Геродоту, Колхида находилась от Фазиса до Трапезунта – Колхида простиралась от Питиуса до Трапезунда. От Колхиды до мидийцев проживал только один народ – саспиры. Геродот не упоминает здесь ни дзитридов, ни другие племена.

Страбон связывает с Колхидой г. Зиганополис (Зигана, где затем находилась епископская кафедра Константинопольской Патриархии), который на карте Страбона находился рядом с Гумушхане, у дороги Тарпезнт-Феодосиополиса (Арзрума), и входил в халдейское сообщество во времена в византийский период. Некоторые грузинские историки именуют этот город Зиганевом.

Зигана, древний Зиганополис, распологался в стране чанов.

Во время Юстиниана, в VI в., после христианизации чанов, в Чанети (в Чанике) должны были появиться епископские кафедры, поскольку лазы и чаны были большими племенами, жившими на обширных территориях. Некоторые чанские и лазские область находились под влиянием Византии, а некоторыми Византия владела. Чаны в общем принимались за лазов, землю чанов называли Лазикой, поэтому бывшая в их стране церковная область получила название – митрополия в «Лазике».

После христианизации чанов в их поселках – в Зигане, Саисине, Родополисе и Петре Константинопольская Патриархия основала свои кафедры. Их церковным центром изначально был Фасид (Фазис), пункт неизвестной локализации, по видимому рядом с Ризе, а затем Трапезунт.

Как уже отмечалось, по утверждению Страбона, Зиганополис находился в Колхиде или Лазике, и упомянутые чанские епископские кафедры считались лазскими кафедрами.

Таким образом, Колхида Страбона была областью вдоль Трапезунта, куда входили Зиганополис, Ризе, Афина и другие города, это область со времен Геродота называли Колхидой. Местное имя области – «Лазона» (нынешний Лазистан). В «Армянской географии» анонимного автора VII в. эта область называется «Лазив». Население этого региона и ныне называется лазами.

Епифаний Константинопольский (VIII в.) называет Трапезунтский округ Лазикой. В Житии св. Апостола Андрея он пишет – «прибыл Андрей в Трапезунт, который в Лазике» (Георгика, IV, I, ст. 58).

Переводя сведение Епифания Константинопольского, Евфимий Святогорец (Мтацминдели) называет Лазику «страной мегрелов». Слово Лазика он переводит так – «страна мегрелов».

Епифаний Константинопольский (VIII в.) Лазикой называет нынешний Лазистан, находящийся от Трапезунта до р. Фазис. Давая сведения о св. Андрее, он указывает на автора IV в. Епифания Кипрского. Этот факт дает право предполагать, что в IV – VIII вв. Лазикой назывался регион от Трапезунта до Фазиси. Трапезунт по мнению Епифания Константинопольского, это лазский город, а страна рядом с Трапезунтом – Иберия.

Св. апостол Андрей «после Амисо пошел в Трапезунт, в лазский город, оттуда в Иберию, а через несколько дней в Сусанию» (там же, ст. 58).

Епифаний Константинопольский, в Житии св. Андрея, не раз упоминает Иберию и Фазис вместе, они находятся в одном регионе. «Обошли грода, сотворили чюдеса и пошли в Иберию, а через несколько дней в сусанию» (там же, ст. 58).

Евфимий Святогорец, переводя греческий текст Жития Андрея, слову «Фазис» сопоставляет «Чорохи». Он так перевел соответствующие места: «Великий Андрей вместе с другими ходил по селам и городам, учил народ и творил чудеса, и так дошли до Картли и до реки Чорохи, и неустанно проповедовали имя Господне» (Путешествие Андрея Первозванного, 2008, ст. 189). Здесь, в оригинале на месте Чорохи упомянут Фазис (там же, ст. 189).

Св. апостол Андрей впервые пришел в лазский город Трапезунт, оттуда до реки Фазис. Епифаний Константинопольский пишет: «у реки фазис жили иберийцы» вместе с другими племенами (Георгика, IV, I, ст. 57).

Никифор Константинопольский (IX в.) считает Трапезунт южной границей Лазики. В частности, при описании входа Ираклия Кесаря, он пишет: «Ираклий пытался ворваться в Персию через Лазикку; дойдя до Трапезунта, границы Лазики, его жена родила сына» (Георгика, т. 3, 1952, ст. 207-208).

Интересно отметить, что в переведенном в 1042 г. на грузинский язык тексте – «Лазика» переведена как «Мегрели». «И пришел в Трапезунт, в мегрельские края» (П. Ингорюк, 1957, ст. 214-215). Предками лавов, или

лазонов должны были быть живущие здесь племена «лазонов», или «алазонов», сведения о которых дает Страбон. Он пишет: «Нынешние халды раньше назывались халибами, между ними находится Фарнакия. Они получают доход ловля рыбы – пелаמידы, и добыча металла (ныне железо, раньше – серебро). В этих местах берег очень узкий, поскольку выше находятся горы покрытые лесами и полные металла, Раньше эти люди назывались алибами вместо халибов...Гомер халибов называет алисонами» (Страбон, XII, 3, 20). Гомер пишет – алисонами. «некоторые пишут ализоны, некоторые – амазоны» (Страбон, География, XII, 3, 19, 21).

Главный город – Аргиополис (серебряные рудники) был в районе Гурмишхане.

Михаил Панарет пишет о Лазистане, Лазике и Лазах. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Panaret/framepred.htm>, в своей книге, он исследует историю Лазистана и пишет:

Трапезундская область восточной стороны примыкала к Колхиде, расположенной в бассейне Фазиса и получившей название Лазики со времен Юстиниана. Византийские историки [Прокопий, Агафий и др.] утверждают, что колхи впоследствии стали называться лазами, а страна их Лазией или Лазикой, поныне населенной народом грузинского племени. Лазы, под этим именем, известны уже в I в. по Р. Хр. У Мемнона в фрагменте (XVI, LIV) указывается, что у берегов внутреннего Понта живут санеги () и лазы (). В санегах же [5] нужно видеть саннов () или тзанов (), как называют их комментарии Евстаефа к Дионисию Периегету (XIV). Страна же названа им Тцаникой (). Тзаны или тцаны суть дчаны, грузинской истории, говорящие языком картвельской (грузинской) группы В I же веке по Р. Хр. Плиний (в Hist. Natur. VI, 4,3) называет саннов (ср. санеги) и лазов, живущих у берега. В начале II в. саннов и лазов знает Арриан (Periplus). О саннах он говорил что они очень воинственны и неприязненны к трапезундцам. Царем же лазов он называет Маласса, получившего царство от римского императора, Кл. Птоломей во II по Р. Х. (V, 9), определяя метожительство колхов и лазов, говорит: ближайшие соседи колхов на морском берегу 47 лазы, а над колхами живут манралы (), т.-е. мингрельцы, впервые упоминаемые под этим именем. Аммиану же Марцелину известно даже название Лазики, а Страбон (XII, 318), Арриан, Евстафий, комментатор Дионисия Приегета, называют саннов народом, сопредельным с трапезундцами. Мингрелия составляла часть Егера или Колхиды (География, приписыв. Моисею Хоренскому, 38). «Егер, (Эгриси груз. источников) разделяется на 4 провинций: Манрали, Егревина Лазив, Джанив». Что лазы тот же самый народ, что и прежде называвшийся колхами, утверждают Прокопий, Агафий и др. Из вышеприведенных известий заключаем, что лазы и санны-тцаны — тцаны были соседи, жили у берегов Понта. Язык лазов и тчанов в живущих в Тчанетии или в Т по Евстафию, язык грузинский, как показывают исследования Георга Розена и проф. Цагарели.

В эпоху римского владычества лазы жили до обеим сторонам р. Чороха

на границе с Тцаникой. Ныне лазистанский и джаникский санджаки с казами Самсун и Бафра входят в состав трапезунтского вилайета (Статист, таблицы вилайетов Турецкой империи Тифл. 1888). Лазистан географически занимает тонкую полосу земли по берегу Черного моря, на западном склоне Понтийского или Лазистанского хребта от мыса Кемер до приморского местечка Макриала. Европа считала лазов [6] за народ самый дикий и неразвитый, по мнению же некоторых «в Лазистане говорят имеретинским (?) языком, а по привычкам и костюму население много сходствует с черкесами и грузинами». Вет эти ошибочный сведения о Лазистане могли жить упорно в понятиях европейцев, в виду того, — говорит Г. Казбек, автор соч. «Три месяца в Турецкой Грузии», — что Лазистан по своему географическому положению и по топографическим свойствам, мало привлекал к себе путешественников (стр. 94). Имя Лазистана или вернее Лазики встречается помимо византийцев и у армянских писателей (Инджиджиан, География древней Армении, и Минас Бжушкян, История Понта). 48 В грузинской истории этот термин заменяется Мингрелией, иногда Одиши, но чаще Джанети, т. е. страна джанов или лазов. Лазистан Джанетией называет также географ Вахушт”.

Здесь автор ошибается, повторяя неверное мнение других, что «Вообще под именем Лазики подразумевается грузинская провинция Эгриси и включает в себе нынешнюю Имеретию, Гурию и все побережье от Ингура до устья Чороха. В этих пределах в V в. образовалось царство Лазики, составлявшее предмет раздора между персами и византийцами».

Лазское царство возникло не Западной Грузии, а в исторической Юго-Западной Грузии после того, как в V в. во время царя Вараз Бакура Византия присвоила Кларджети, (эриставство, включающее в себя Чорохское ущелье), дала ему определенную дозу суверенитета и этой новой единице дала имя Лазики, распространила там византийское влияние, а, эриставству (греческой ориентации – по грузинским источникам) – назвала василевсом.

В VII же в. на берегах Риона образовалась абхазское царство, и с этих пор исчезает самое название Лазики и до нашего времени остатки его сохранились только в названии нынешнего Лазистана.

Так же неправ автор, когда пишет – Все важнейшие события в судьбе древней Лазики происходили на берегах Риона, нынешний Лазистан остался в стороне от политических движений того времени. На самом деле, все важные события – происходили в области Чорохи. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Panaret/framepred.htm>

Сегодня историческая земля лазов называется Лазистан, Лазети, Чанети. Большая ее часть на территории Турции (в области Ризе).

Страна лазов во времена прокопия находилась в пределах Римской империи, граница которой, по словам Прокопия, начиналась у стен крепости Петры (по словам Н. Адонца, епископская кафедра Петры находилась не в приморской крепости Петра, а в другом регионе – Байбурд). По мнению

персидской власти VI в., проходящая здесь граница разделяла империи персов и римлян. Византийцы построили здесь крепость Петры.

Страна на востоке от нее известна под названием «лазское царство». В источниках Прокопия Кесарийского ее называли «Лазика». Историческая Лазика в эпоху Прокопия (регион Ризе-Гурмихане в Трабзонской области, населенный современными лазами (чанами) называлась не Лазикой, а считалась территорией в составе «римской страны» (в источниках времен Прокопия Кесарийского).

Таким образом, на юге с лазским царством граничила Лазона, или нынешняя Лазика, которая тогда входила римские переделы. Во время Прокопия у нее была определенная автономия, но она все же считалась римской страной.

Таким образом, две Лазики существовали по соседству – одна была «Лазским царством» («Лазика», «страна лазов»); вторая – Лазона, нынешний лазский край по направлению Трабзона (считалась частью римских земель).

Ставшая тогда «римской землей» Лазика была южным соседом «лазского царства»: таким образом, как уже отмечалось, существовало две Лазики, одна т. н. Лазика римской страны, другая – «Лазской царство».

Лазику, «страны римлян» (нынешний Лазистан), можно назвать Южной Лазикой. Территория Южной Лазики была политически поделена, одна ее часть от Гумушхане до Ризея непосредственно входила Византийскую империю; вторая часть Лазики – от Ризея до Петры – хоть и была в римских пределах, но ее племена еще не находились в подчинении у византийских властей.

Прокопий не приводит имя племен, живших от Петры до Ризе, однако называет их «независимыми племенами». Грузинские авторы называют эти племена «одним народом».

Другим было «Лазское царство», которое находилось от Петры до Апсилии, и пользовалось определенной независимостью.

По сведениям Вахуштия и грузинских источников, до середины V в. земля до Ризея входила в состав Иберии (грузинского государства), с. IX в. абхазское царство рапространялось до халдейского сообщества (фемы), согласно Житию Або Тбилисского. Позднее оно входило в гурийское княжество, до рапространения османского владычества.

Эта область, согласно Вахушти входила в состав грузинского государства. Вахушти пишет: «Ризе маленький город, на западе от него есть малая гора до моря, это граница Грузии и Греции, здесь находится железный стержень, и здесь же есть Саткепела (სატყეპელა)». (Вахушти, Картлис Цховреба, т. 4, ст. 507).

Территорию от Ризея до Хупати в V в. присвоила Византия, и вследствие этого – **граница** между Грузией и Византией **передвинулась от Ризея к Хупати**. Политическую обстановку в V в. на этой земле описывает Картлис Цховреба (Житие Картли).

Во время картлийского царя Вараз-Бакара (V в.) Византия присвоила Кларджети, приморскую линию до Арсианского хребта, т. е. территорию Лазики. Летописец пишет: «после этого кларджийцы отступили от Бакара и примкнули к грекам... завоевали греки от моря до Арсиана» (Ж. К. 1, ст. 136-138). В присвоенном кларджети Византия возвеличила местного правителя – предположительно, эристава «отступника», и дала ему титул василевса, что эквивалентно титулу эристава. В источниках, царем лазов в этот период упоминается Губаз первый – 456 и 465-466 гг.

Согласно источнику, отступивший от грузинского царя эристав выявил желание быть независимым и от византийцев. Последние не простили ему это – его независимую политику они сочли за бунт, согласно Приску Панионскому в Лазику отправили войско, которое победило лазов.

Для византийцев неприемлемы оказались попытки Губаза союзничества с Сасанидским Ираном (Приск Панийский, Готская история (фрагменты 19, 20, 28 и 35)).

Таким образом, византийская Лазика соответствует грузинскому Кларджети.

В 465-466 гг. Губаз решил провести переговоры с царским двором. В итоге этих переговоров **Лазика уступила Византии свои земли от Ризе (от т. н. железного стержня) до Петры- Хупати (Хопа).**

Границы изменились, территория суверенных лазов сократилась, **границу перенесли от Ризе до Хупати (Хопа).**

Перенесение границы до Хупати во время Губаза первого упоминается и в другом источнике.

Византийцы и лазский царь «положили границу у крепости Хупати и пообещали друг другу мир и любовь» (“Житие Даниила Столпника”, К. Кекелидзе, 7, 1961, ст. 5).

Эти же границы описывает и Прокопий Кесарийский. Если Петра это Хупати, как принято считать сейчас, тогда сведения «Картлис Цховреба» (Жизни Картли) и Прокопия совпадают. Следует отметить, что оба источника считают Петру и Хупати пограничными пунктами.

Как отмечалось, «страна римлян» граничила с «лазским царством» на юге (22) К югу от города Петры сразу же находятся границы римлян

Люди, живущие на территории от Ризея до Петры, которых Прокопий называет «независимыми племенами», не подчинялись римской власти. Несколько веков назад Ариан называл их дзитридами и подданными иверийского царя Парсмана; в VI в. эти люди не подчинялись ни иверийскому царю, ни римлянам, хотя в VI в. эта земля, в целом, подчинялась Византии, поэтому Прокопий называет эту территорию «римской землей» или Лазикой.

Среди лазскийх стран в то время политический суверенитет смогла сохранить лишь т. н. «лазское царство».

Соответственно, Прокопий, проживающих в лазском царстве людей называл лазами, а их страну – Лазикой (как отмечалось, он называл римлянами

людей, проживающих от Ризе к Трапезунту, имена племен от Ризе до Петры он не упоминает вообще, поскольку они были «независимыми племенами», хоть и жили в «пределах римлян»). По сведениям Прокопия и других авторов от Ризе до Петры жило племя («независимые пелемна»), не подчинявшееся ни лазам (имеется в виду лазское царство), ни римлянам, он пишет –

За Ризеем начинаются пределы независимых племен, которые живут между римлянами и лазами. Тут расположен некий поселок, по названию Афины... За Афинами лежит Архабис и старинный город Апсарус, который отстоит от Ризея приблизительно на три дня пути. В древности он назывался Апсиртом (Arrian. Peripl. гл. 6. (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2)

Таким образом, города между Ризеем и Петрой – Афина и Апсарус – принадлежали т. н. независимым племенам; они находились в Византийских пределах и их называли понтийскими римлянами, но все же они были независимы. Видимо, у них были свои конкретные названия, но Прокопий их не упоминает, но они были лазами, потому что лазы жили от Зиганополиса и Трапезнута до Апсилы, но они находились под разным политическим влиянием. Но как уже отмечалось, вся эта территория была Лазикой, а проживавший на ней народ – лазами.

3

Церковная Лазика

Св. Нина в Лазике по греко-византийским источникам

Основоположник церковной историографии IV в. Геласий Кесарийский говорит о распространении христианства на Кавказе, и упоминает, что св. Нина просветила лазов и иверов (<http://www.world-history.ru/countries/about/581/2259.html>). Это сведение повтряют многие греческие и латинские историки в V в. Св. Нина была миссионером, а это значит, что она лично пребывала в Лазике, и так просветила лазов. Это сведение подтверждается несколькими другими важными источниками, например, сведение V века Мовсеса Хоренаци о подвижничества св. Нины от Черного моря до Каспийского моря, она проповедовала от Кларджети до живущих в то время на каспийском побережье маскутов (Мовсес Хоренаци, История Армении, 1984, стр. 172), так же сведение Руис-Урбнисского Собора; однако непосредственное сведение о пербывании св. Нины в Лазике и о основании ею епископской кафедры дает сам лазский митрополит XVII века, Герман(П. Ингороква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226).

Историк IV века **Геласий Кесарийский** пишет о св. Нине – во время императора Константина **«Божий Закон получили проживающие на**

сопредельных Понту землях иверы и лазы, которые до тех пор не веровали. Причиной сего величайшего блага стала одна женщина, которая у них была в плену» (Георгика, I, 1961, стр. 186). Церковная история Геласия Кесарийского до нас не дошло, однако его сведения сохранились (<http://www.world-history.ru/countries/about/581/2259.html>).

То же самое пишет и историк V века **Геласий Кизикийский** – **«в то же время, иверы и лазы,**

жившие вдоль Понта приняли Слово Божие, которому доселе не верили» (Мимомхилвели

I, 1961, стр. 55). Таким образом, согласно сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского, весь грузинский народ, как живущие в приморье лазы, так и живущие на остальной территории страны – иверы, одновременно получили «Божью заповедь» от св. Нины.

Сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского о том, что св. Нина обратила лазов вместе с иверами, соответствует и сведения знаменитого историка V века Мовсеса Хоренаци. Он пишет, что св. Нина обратила обширную территорию от Черного моря до Каспийского моря, она проповедовала от Кларджети до живущих в то время на каспийском побережье маскутов – «блаженная Нуне отправилась оттуда, что бы своей удобопонятной речью обратить и другие уголки Грузии... Дерзну, и скажу, что Нуне стала женщиной-апостолом, она проповедовала Евангелие от Кларджети до пределов Алан и Каспия, до границ Маскутов, как и оповещает об этом Агафангел» (Мовсес Хоренаци, История Армении, 1984, стр. 172). Согласно Агафангелу и другим источникам V века св. Нина проповедовала от Черноморья (Кларджети) до Каспийского моря (Маскуты).

Упомянутая в этом сведении грузинская провинция – Кларджети располагалась у берега Черного моря, а племя маскутов во времена св. Нины жило у Каспийского моря, на данной территории – от Черного моря до Каспийского – проповедывала св. Нина, По сведениям Хоренаци.

Лазика – согласно сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского – входила в ареал подвижничества св. Нины.

Западная Грузия, как и Восточная, входила в юрисдикцию основанной св. Ниной Грузинской Церкви, что видно и из позднейших зарубежных исторических источников. Согласно сведению армянского каталикоса Иоанна (899 г.)- каталикос Кирион (VI-VII вв.) был и Эгрисским архиепископом. Он пишет – Кирион I был патриархом «иверийцев, гугарийцев, и эгрисцев согласно давнему правилу» (летопись каталикоса Иоанна Драсханакерсткого, 1912, стр. 62).

Как уже отмечалось, согласно грузинским источникам, Западная Грузия, с момента принятия христианства входила в грузинскую (мцхетскую) церковную юрисдикцию.

Грузинские источники по данному вопросу детально изучил Ив. Джавахишвили и пришел к следующему выводу – «Андрей Первозванный и

св. Нина были изветны, как основатели Грузинской Церкви и просветители грузинского народа, у них даже не было желания посылать других проповедников в разные уголки Грузии, поскольку они подвизались за сплочение и возрождение единой и неделимой Грузии» (Ив. Джавахишвили, История грузинского народа, т. III, стр. 47). «Это знание установлено именитыми грузинскими учеными и усвоено всем грузинским народом» (там же, стр. 97). Что же касается известных из notiций Сайсинской, Петрийской, Родополисской, Зиганской, и Фасидской епархий, то они располагались не в Западной Грузии, а в древнейшей стране грузин, в регионе Трабзона-Зиганы-Гумишханы (митрополит Анания Джапаридзе, Епископские кафедры в Лазике, тб., 2011, стр. 29-30).

Сведениям Геласия Кесарийского о том, что Лазику обратила св. Нина, соответствует сведение митрополита лазского Германа (XVII в.), что женщина просветительница Иверии в Лазике около Ризе основала митрополитскую кафедру города Офи (П. Ингороква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226).

Согласно исследованию известного историка Н. Адонца в регионе Оф–риза находилась и питиунтская (пицундская) епископская кафедра. Ее епископ Стратофил принял участие в работе I Вселенского Собора в 326 г. (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, стр. 203).

Лазские епископы

По сведениям Прокопия, лазы были лучшими христианами.

“лазы более всех других людей преданы христианству, в то время как религия персов прямо противоположна их вере” (Прокопий Кесарийский, Война с персами, Книга II, Г. XVII. 18-28).

Следует отметить, что Геласий Кесарийский принимает лазов христианами еще с IV в. Таким образом, во время Прокопия лазы были христианами уже в течение века, и у них были свои епископы в юрисдикции грузинской церкви, поскольку по сведению Геласия Кесарийского и Геласия Кизикского (IV-V вв.) лазов обратила просветительница иверов, основательница грузинской церкви – ее паствой, согласно этим источникам, были грузинские племена – иверы и лазы. (<http://www.world-history.ry/countriesabout/581/2259.html>; <http://www.world-history.ry/countries about/581/2259.html>). Мовсес Хоренаци, История Армении, 1984, стр. 172; Георгика, I, 1961, стр. 186; “Мимомхилвели”, I, 1961, стр. 55; П. Ингороква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226).

Геласий считает лазов и иверов – паствой грузинской церкви, поскольку, по его словам, их просветила проповедница, просветительница грузинской церкви.

В последующее время, почти через два века, в VI в., после христианизации чанов, им так же назначили епископов, но в Константинопольской юрисдикции, поскольку они приняли христианство благодаря константинопольско-

му царскому двору. В этом же веке Лазы и их страну подчинила Византия, соответственно Константинопольский патриархат.

Таким образом, к VI в., когда чаны приняли христианство, в Лазике, на обширной территории, от Чанети до Ризея, в разных церковных юрисдикциях было основано много христианских приходов и епархий.

На лазской земле было несколько разных церковных юрисдикций, в частности, от исторического Зиганополиса (позднее Гумушхан) до Ризея были кафедры Константинопольской Патриархии – Родополииская, Сайсинская, Зиганская и Петрская.

(Родополисская кафедра, находилась рядом с будущим Сумельским монастырем), Сиасинская – у Сисилона, Зиганская (Зиганевс) находилась у будущего Гумушхане, Петрская кафедра – у Байбурда, по исследованиям Н. Адонца. В этих пунктах находились упомянутые епархии Константинопольской Патриархии.

Что касается территории Лазики от Ризея до Петры (Хопы), то во времена Прокопия, к местным племенам священников высылали лазские епископы; лазскими епископами, Прокопий видимо называет епископов лазских кафедр, входящих в юрисдикцию Грузинской Мцхетской Церкви, но вскоре всю Лазикю подчинил Константинополь

Церковная юрисдикция лазского царства

По сведению Прокопия, у лазов были свои епископы; лазами он называет жителей лазского царства. Граница между этим царством и Византией проходила у Петры или Хупати (Хопа). Главной рекой на этой земле была Фазиси или Чорохи. Согласно грузинским источникам – церкви, монастыри и паства Чорохского ущелья подчинялись непосредственно картлийскому каталикосу, а часть из них кутатскому (ქუთათელი – кутаи ский епископ).

Источник пишет –

«Выше Дахатулы, ближе от Анкерта. Весь Шавшети принадлежало мичихского князя (*მიჭიხინთ ბატონი*), он же был и ясаулом (*იასაული*) **местного епископа**. Ему принадлежала Аджара выше Дандало, а Аджара ниже Дандало принадлежала **кутатскому**... глава этих епископов был **каталикос Грузии**» (Хроники, II, 1897, ст. 53-54). Соответственно, те «лазские епископы», которые посылали священников к т. н. «одному народу» – входили в юрисдикцию Иверской Церкви. Положение дел поменялось после VI в., после того, как Византия вытеснила персов из этих краев.

кафедре

Церковная юрисдикция «одного народа» («независимых племен»), живущего от Ризея до Петры

Прокопий пишет: «За Ризеем начинаются пределы независимых племен, которые живут между римлянами и лазами. Живущие ныне здесь люди не являются подданными ни римского императора, ни царя лазов: только в силу того, что они являются христианами, епископы лазов назначают им священников. Эти племена по доброй своей воле являются в силу договора друзьями и той и другой стороны. . . Но до сего времени они еще никому не платили дани. Направо от этих мест поднимаются очень отвесные горы а на огромное пространство простирается пустынная страна. (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2).

Как уже отмечалось, о церковной юрисдикции этих земель говорит в своем сведении лазский митрополит, побывавший в России в 1646-1652 гг. лазский митрополит говорил, что его кафедра находилась в юрисдикции Грузинской Церкви еще с IV в. кафедра находилась у Оф-Ризея. В частности, он говорил, что христианство в Оф-Ризей принесла просветительница иверов (П. Ингороква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226). Такое же сведение приводил и Геласий Кесарийский 1300 лет назад.

Лазика – согласно сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского – входила в ареал подвижничества св. Нины (Георгика, I, 1961, стр. 186). Сведениям Геласия Кесарийского о том, что Лазике обратила св. Нина, соответствует сведение митрополита лазского Германа (XVII в.), что женщина просветительница Иверии в Лазети (Лазика), в регионе Ризе основала митрополитскую кафедру города Офи (П. Ингороква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226).

Из сведения митрополита Лазики XVII в. видно, что регион Оф-Ризея-Афины с IV в. входил в юрисдикцию Иверской Церкви. , поскольку епископская кафедра Оф-Ризея была основана просветительницей иверов. Это сведение совпадает с несколькими важными источниками. Как говорилось, согласно Ариану, дзитриды жившие в Архаве или Оф-Ризейском регионе подчинялись иверийскому царю. Из этого круга и сведение Геласия Кесарийского, в котором говорится, что иберов и лазов просветила просветительница иверов. Соответственно, лазские епископы, еще во времена Прокопия должны были быть под юрисдикцией мцхетского каталикоса. лазские кафедры по видимому находились в Чорохском ущелье, в лазском царстве. Они (лазские епископы) посылали священников к упомянутым «независимым племенам», жившим от Ризея до Петры.

В стране «независимых племен», т. н. «одного народа» не распространялась юрисдикция Константинополя, поскольку, по словам Прокопия, Византия над ними еще не осуществляла полного политического контроля. Поэтому лазские епископы посылали туда священников. В конце VI, в начале

VII вв. здешние «независимые племена» полностью подчинила Византия, после чего здесь (в Оф-Ризейском регионе) появилась византийская фасидская митрополия, а в регионе Чанет-Сумелы четыре епископские кафедры – Зиганская, Петрская, Саисинская, и Родополисская. Они были подчинены Фасидской митрополии.

Чанская юрисдикция

Страна чанов располагалась в Трапезунтском регионе. Согласно некоторым авторам, Колхида начиналась с Трапезунта. Колхида с V в. нзывалась Лазикой. Источник V в., т. н. аноним пишет, колхи именуются лазами, страна чанов в это время называлась Лазикой – «От Диоскурии (которая также называется Себастополем) до р.Апсара раньше жил народ, который назывался колхами и затем переименовался в Лазы»- Аноним V века».

В конце VI, в начале VII вв. после всеобщей христианизации чанов, Константинополь основал здесь (в Чанике) епископские кафедры – в основном, у Трапезунт-Теодосиопольского (Арзрум) придорожья, поскольку этот регион был экономически развитым благодаря развитой международной торговле на этой дороге. Византия основывала здесь города, например, Теодосиополис, о котором особенно заботились императоры. Император Феодосий в IV в. дал этому городу свое имя. Вдоль этой дороги, у Зиганского перевала, в городе Зигана была основана кафедра, так же у этой дороге расположились Саисинская (у Ардасы) и Родополисская (рядом с будущим Сумельским монастырем) кафедры.

По исследования Н. Адонца, эти епархии исторически располагались в Чанети (будущая Халдея), в Гумушхане-Сумельском районе – они должны были появиться после того, как Юстиниан христианизировал чанов в VI в.

«Епархии, входящие в Фасидскую митрополию упоминаются в византийских источниках с VII в.» (Георгика, 1952, т. 4, бзз. 2, ст. 130). То же пишет Мих. Тархнишвили.

После христианизации чанов (VI в.), в VII в. византия основала здесь, в чаника-Лазике епископские кафедры Зиганы, Родополиса, Петры, и Саисина.

Апсилы и другие племена христиане

Фазис, впадает в конечную часть Эвсинского Понта, на краях залива – полумесяца; на одной его стороне, принадлежащей Азии, находился город Петра, а на противоположной стороне берега, принадлежащего уже Европе, находится область апсилиев: они подданные лазов и с давних уже времен христиане, как и все остальные племена. о которых я упоминал в этом рассказе. (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 2).

Абазги

За Апсилиями и за вторым краем этого «полумесячного» залива по берегу живут абазги и, границы которых простираются [19] до гор Кавказского хребта. Абазгам построили церковь Богородицы и назначили священников. Тогда же император Юстиниан воздвиг у абасгов храм богородицы и, назначив к ним священников, добился того, чтобы они приняли весь христианский образ жизни. В скором времени абазги, низложив своих царей, решили жить на свободе. Так шли дела здесь (Прокопий Кесарийский, Война с готами, Книга. IV. 3).

Заклучение:

Церковная юрисдикция в Лазике

Точное определение месторасположения Лазики имеет большое значение для установления границ юрисдикции Грузинской Церкви в первом тысячелетии, поскольку в Лазике – в Петре, Родополисе, Сайсине и Зигане – в VI – X веках действовали Лазские митрополитские кафедры Константинопольского Патриархата.

Требуется исследовать, находились ли они в Западной Грузии, или в Халдейско-Лазском регионе, приграничном Трапезунту. Известный ученый и исследователь этих краев Н. Адонц считал, что данные кафедры располагались в Трапезунтском регионе (Н. Адонц, Армения в Эпоху Юстиниана, 1908, ст. 100).

В связи с данным вопросом Святой Синод Грузинской Православной Церкви 5 июля 2012 года объявил следующее – «утвердившаяся в двадцатом веке точка зрения, что якобы в IV – X веках, в течение 600 лет Западная Грузия не находилась в пределах Грузинской церкви искусственно было внедрено в период тоталитарного атеистического правления, дабы представить границы Грузинской Церкви в ложном виде» ... Святой Синод, в связи с этим вопросом, считает истинным утверждение, высказанное в постановлении Руис-Урбнисского церковного собора, согласно которому, св. Андрей Первозванный, и св. Нина проповедовали и обращали народ в обеих частях Грузии – Как в Западной, так и Восточной – поэтому, основанная ими Грузинская Церковь изначально распространяла свою юрисдикцию и в Западной Грузии. Отцы Руис-Урбнисского собора пишут: «Св. Апостол Андрей Первозванный проповедовал на всей территории Грузии» (Великий Канон «Диди Сджулисканони», 1974, стр. 545), а св. Нина «просветила весь народ грузинский» (Великий Канон «Диди Сджулисканони», 1974, стр. 546). С данным утверждением Руис-Урбнисского собора как уже было сказано соглашаются и зарубежные источники. В частности, историк IV века Геласий Кесарийский пишет о св. Нине – во время императора Константина «Божий Закон получили проживающие на сопредельных Понту землях иверы и лазы, которые до тех пор не веровали. Причиной сего величайшего блага стала одна женщина, которая у них была в плену» (Георгика, I, 1961, стр. 186). Цер-

ковная история Геласия Кесарийского до нас не дошло, однако его сведения сохранились (<http://www.world-history.ru/countries/about/581/2259.html>).

То же самое пишет и историк V века Геласий Кизикийский – «в то же время, иверы и лазы, жившие вдоль Понта приняли Слово Божие, которому доселе не верили» (Мимомхилвели I, 1961, стр. 55).

Таким образом, согласно сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского, весь грузинский народ, как живущие в приморье лазы, так и живущие на остальной территории страны – иверы, одновременно получили «Божью заповедь» от св. Нины.

Сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского о том, что св. Нина обратила лазов вместе с иверами, как уже было сказано, соответствует и сведения знаменитого историка V века Мовсеса Хоренаци. Он пишет, что св. Нина обратила обширную территорию от Черного моря до Каспийского моря, она проповедовала от Кларджети до живущих в то время на каспийском побережье маскутов – «блаженная Нуне отправилась оттуда, что бы своей удобопонятной речью обратить и другие уголки Грузии... Дерзну, и скажу, что Нуне стала женщиной-апостолом, она проповедовала Евангелие от Кларджети до пределов Алан и Каспия, до границ Маскутов, как и оповещает об этом Агафангел» (Мовсес Хоренаци, История Армении, 1984, стр. 172). Согласно Агафангелу и другим источникам V века св. Нина проповедовала от Черноморья (Кларджети) до Каспийского моря (Маскуты).

Упомянутая в этом сведении грузинская провинция Кларджети располагалась у берега Черного моря, а племя маскутов во времена св. Нины жило у Каспийского моря. По сведениям Хоренаци, на данной территории – от Черного моря до Каспийского – проповедывала св. Нина.

Лазика – согласно сведениям Геласия Кесарийского и Геласия Кизикийского – входила в ареал подвижничества св. Нины.

Западная Грузия, как и Восточная, входила в юрисдикцию основанной Ниной Грузинской Церкви, что видно и из позднейших зарубежных исторических источников. Согласно сведению армянского каталикоса Иоанна (899 г.)- каталикос Кирион (VI–VII вв.) был и эгрисским архиепископом. Он пишет – Кирион I был патриархом «иверийцев, гугарийцев, и эгрисцев согласно давнему правилу» (летопись каталикоса Иоанна (драсханакерстского, 1912, стр. 62).

Как уже отмечалось, согласно грузинским источникам, Западная Грузия, с момента принятия христианства входила в грузинскую (мцхетскую) церковную юрисдикцию. Грузинские источники по данному вопросу детально изучил Ив. Джавахишвили и пришел к следующему выводу – «Андрей Первозванный и св. Нина были изветны, как основатели Грузинской Церкви и просветители грузинского народа, у них даже не было желания посылать других проповедников в разные уголки Грузии, поскольку они подвигались за сплочение и возрождение единой и неделимой Грузии» (Ив. Джавахишвили, История грузинского народа, т. III, стр. 47). «Это знание установлено именитыми грузинскими учеными и усвоено всем грузинским народом» (там

же, стр. 97). Что же касается известных из нотиций Сайсинской, Петрийской, Родополисской, Зиганской, и Фасидской епархий, то они располагались не в Западной Грузии, а в древнейшей стране грузин, в регионе Трабзона-Зиганы-Гумишханы (митрополит Анания Джапаридзе, Епископские кафедры в Лазике, тб., 2011, стр. 29-30).

Сведениям Геласия Кесарийского о том, что Лазикю обратила св. Нина, соответствует сведение митрополита лазского Германа (XVII в.), что женщина просветительница Иверии в Лазети (Лазика), в регионе Ризе основала митрополитскую кафедру города Офи (П. Ингорква, Георгий Мерчуле, 1954, ст. 226).

Согласно исследованию известного историка Н. Адонца в регионе Оф-риза находилась и питиунтская (пицундская) епископская кафедра и ее епископ Стратофил принял участие в

работе I Вселенского Собора в 326 г. (Н. Адонц, Армения в эпоху Юсти-ниана, 1908, стр. 203).

Согласно последним исследованиям, Лазика была обширным регионом, который делился на две политических единицы – 1. Горный регион вдоль Трапезунта, входил в Понтийскую провинцию, и составлял часть империи, затем его включило в себя халдейское сообщество (фема). 2. Вторую часть Лазики составляло т. н. «Царство лазов», с которым на юге граничила понтийская провинция (митр. Анания – Халдея, 2014, с.321).

Царство лазов на западе граничило с Черным морем, на востоке с Иверией, на крайнем юге, на границе Понта, у моря располагалась крепость Петры, а на севере Апсилия. Расположенные на границе с Иверией крепости Сканды и Сарапаны располагались на очень высоком Арсианском хребте 2687 м. от уровня моря, на дороге связующей Артаан-Артанудж-Артвин, между Иверией и Лазикой, где не было урожая и не цвел виноградник. На сегодняшний день принято считать, что названием Сарапана назывался Шорапани, пункт в Западной Грузии, находящийся на высоте 250 м. от уровня моря, в субтропической зоне, где прекрасно цветет виноградник и есть урожай. По этому признаку Сарапана и Шорапани не соответствуют друг другу. То же самое можно сказать и о Сканда, которую отождествляют с имеретинским Сканде, который так же расположен в субтропической зоне, где есть обильный урожай, вопреки сведениям источников. Так же, он (Сканде) не расположен на важной дорожной магистрали.

Согласно последним исследованиям Сканда и Сарапана были расположены в другом регионе, в Чорохском ущелье, на высоком нагорье, на дороге Артвин – Артаани, где нет урожая, и не цветет виноградник. Чорохское ущелье было частью Лазики, Артаани – частью Иверии, их связующая дорога в грузинских источниках называется «Кларджетской дорогой», она была основной магистралью, ведущей в Иверию с Черного моря. Согласно «Житию Картли», этой дорогой пользовались царь Парнаваз. Св. Апостол Андрей Первозванный, Вахтанг Горгасал, Баграт Четвертый и др. По этой дороге ввели христианские святыни в Картлийское царство из Византии в 4-м веке (части Животворящего креста, дощечку для ног и гвозди (Картлис Цховреба)).

Среди имеющихся несколько источников о Лазике, важны сведения Прокопия Кесарийского и Агафия Схоластика. По сведению Прокофия Кесарийского расположение Лазики было таковым – «От города Апсарунта до города Петры и границ лазов, где кончается Эвксинский Понт, один день пути. Упираясь в эти места Понт образует береговую линию в виде полу-месяца. Длина пути при переезде по этому заливу – полумесяцу составляет приблизительно пятьсот пятьдесят стадий, а все, что лежит за этой береговой линией, является уже страной лазов и носит название Лазики. За этими местами внутри страны лежат области Скимия и Свания. Живущие здесь племена являются подчиненными лазам. Они управляются [16] начальниками из числа местных жителей: и когда для того или другого из начальников наступает роковой час его жизни – его смертный час, то по обычаю, раз навсегда установленному, царь лазов ставит над ними другого, взамен умершею. В областях, граничащих с этой страной, главным образом вдоль самой Иберии, живут месхи, издревле являющиеся подданными иберов. Живут они в горах, но горы месхов не кремнисты, не страдают от бесплодия; напротив, они изобилуют всякими благами, а сверх того и сами месхи – искусные земледельцы и хорошие для этих мест виноградари. В этой стране поднимаются очень высокие горы, покрытые лесом и труднодоступные. Они тянутся до самых Кавказских тор, позади же них по направлению к

востоку лежит Иберия, простирающаяся до пределов персо-армян. Через эти горы, уходящие высоко в небо, течет река Фазис, начинаясь с гор Кавказа и впадая в середину этого «полумесячного» залива Понта. Некоторые считают, что в этом месте река Фазис служит границей двух материков. Места, которые идут налево, если смотреть вниз по течению, являются Азией, а направо лежащие называются Европой. В той части, которая принадлежит Европе, находятся все населенные места лазов, на другой же стороне лазы не имеют ни городов, ни укреплений. ни заслуживающего какого-либо внимания поселка, если не считать, что раньше римляне выстроили здесь крепость Петру (Прокопий Кесарийский, Война с готами Книга IV,8,2).

По определению Прокопия Кесарийского город Апсарунт (Апсару-Апсурта) находится в сторону Ризе, где убили сына Айета, Апсурта, здесь находится страна лазов и санигов (Георгика, 2,1965, стр. 125,126). Отсюда до Петры один день пути (прибл. 30км.). Плиний упоминает Апсарос под названием Абсарос (VI,4).

Арриан пишет – «на расстоянии 140 000 шагов от Трапзона течет река Абсарос, и есть крепость с таким же названием. В этих местах за горами находится Иверия, а уберега проживают гениохи, ампревты и лазы» (Флавий Ариан, Путешествие, 1961, стр. 76).

Согласно исследованию К. Григолии «Апсару» находился у Афины, источником для него служит сведение Прокофия Кесарийского, согласно которому рядом с Апсару находился Аркаб. Сегодня есть пункт Аркаб рядом с Ризе. Прокофий упоминает и Ризе – «Границы трапезунтцев расположены

до селения Сусармены и Ризе, который от Трапезунта отделяют два дня морского пути... За Ризе находится земля народа, который живет среди римлян и лазов. Там расположены Афина, Архаб, и Апсару (три дня пути от Ризе), который раньше назывался Апсуртом» (Георгика, II, стр., 121-123, стр. 58).

Согласно этому сведению Апсарунт, тот же Апсару находился на расстоянии трех дневного пути (90-100) от Ризе. От Апсарунта до Петры пути на один день. У Петры заканчивалась Понтийская провинция, т. е. римская земля, и начиналась Лазика. Согласно исследованию К. Григолии Петра та же самая Хофа, или Хуфати грузинских источников. Она расположена на западном берегу реки Чорохи на расстоянии одного дневного пути.

Апсарунт находился не в Лазском царстве, а в границах римлян, это явствует из сведений Прокофия – «По левому берегу реки границы Лазики простираются на расстояние одного дня пути для не обремененного тяжестью пешехода, но эта земля совершенно безлюдна. По соседству с этой страной живут римляне, которые называются понтийскими (Прокопий Кесарийский, Война с готами Книга вторая, (2), (19)»

На западном берегу реки Фазиси на расстоянии одного дня пути от Апсароса располагалась граница Лазики, и здесь была крепость Петры. От Фазиса до Петры земля была ненаселенной, а за границей, в пределах римлян, на пути одного дня располагался Апсарунт, т. е. в пределах 30 км. «От города Апсарунта до города Петры и границ лазов. где кончается Эвксинский Понт, пути один день. (Прокопий Кесарийский, Война с готами Книга четвертая, 2)»

По сведениям Вахушти, кларджетское и одзрхское эриставство картлийского царства до V в. включали в себя последующие Гурию, Аджару, землю до Ризе, и от Орджохских гор до девабоинского хребта, или почти до Арзрума, в них входил Тортоми, Хахули, Испире, Порчха, Байбурд и Чанети (Ж. К. 1973, Т. 4, ст. 657). После того, как V в Византия упразднила эти княжества и присвоила их землю значительной частью этой территории владела Лазское царство, Лазона (Лазистан) и чанети.

В VI в лазское царство входили будущие Гурия, Аджара, чорохское ущелье, территория до Хопы, в «Лазону» входила территория до ризейского т. н. железного стержня и другие земли; чанети занимало территорию от Ризея до Гумушханского региона включительно, будущую Халдею, где располагались константинопольские лазские митрополия. с конца VI века, начала VII в. со времени христианизации чанов. Что касается Западной Грузии, то с IV в., после христианизации этого края, входила в юрисдикцию Грузинской Церкви.

Таким образом, Лазика греческих источников – это кларджетское княжество грузинских источников. А в лазскую митрополию входил старый Аргиополисский регион (чанский, позднее Гумушханский), который позднее назывался халдейской фемой, здесь находились кафедры лазской митрополии Зиганская, Родополисская, Саисинская, а Петрская кафедра, согласно исследованию Н. Адонца, находилась в Баибурде.

20. 06. 2015

Metropolitan Ananias Japaridze

A Concise History of the Holy Apostolic Church of Georgia

English translation: Maia Akhvlediani

“A Concise History of the Holy Apostolic Church of Georgia” is Metropolitan Ananias’ account of the labour and ministry which the Church of Georgia carried out throughout many centuries while serving the purpose of the spiritual salvation of the nation.

The Holy Bible is first referred to in this book as a historical source of the Church of Georgia.

The four-volume work comprises the three periods of her history, extending from the first century to the twentieth inclusive.

The present edition represents its abridged version.

FOREWORD

Beloved children of Christ, let us praise the Lord our God with our words and deeds for He brought us into existence, He created heavens and earth, mankind, nations and peoples.

We read in the Holy Scripture that in the beginning people were one nation and spoke one language – “Now the whole earth was one language and one speech” (Genesis 11.1).

However, after having destroyed the Tower of Babel, the Lord’s will was to have many nations with many languages on earth. So it was that primordial nations were formed and upon each of them was bestowed their own part of the earth called “homeland” or “Motherland”. People had an obligation to take care of it, defend it from enemies. First kingdoms were formed and people were compatriots to each other; they were also neighbours and friends. Fidelity and self-sacrifice to the people’s good were the two virtues, well-pleasing to the Lord for they were fruit of love, and God is love as the Holy Scripture proclaims: “Greater love has no one than this, than to lay down one’s life for his friends” (John 15.13).

Our blessed forefathers, the ancient Georgians even from the beginning displayed a deep love for their Motherland and devotion to each other. The foremost book of mankind the Holy Bible gives many details about them.

It is a known fact, that Noah with his family solely survived the Flood and his sons Sam, Ham and Japheth gave the beginning to the new mankind.

The well-known commentator of the Bible Josephus Flavius (the 1st c.) names among Japheth’s sons Tubal, Meshech and the son of Gomer Togarmah as the ancestors of the Iberians or Georgians: “The sons of Japheth were Gomer, Magog, Madai, Javan, Elisha, Tubal, Meshech and Tiras”. (Genesis 10.2-3). “The sons of Gomer were Ashkenaz, Riphath and Togarmah” (Genesis 10.3).

The great prophets Jeremiah and Ezekiel also give considerable details about them.

The following concept belongs to the well-known Georgian scholar S. Janashia: “About 6 000 years ago the vast territory of Asia Minor and Southern Europe (the Balkans, the Apennines and the Pyrenean Peninsula) were settled by the peoples of the same origin. Subsequently, the area of their habitation was reduced. These people were the ancestors of the Georgians. As early as that period, the Georgians spoke one language, common for all of the tribes. Beyond 2000 years B.C., apart from the Caucasus, this people expanded on the lands of Asia Minor and the northern part of Mesopotamia where they founded many well-known countries”.

The most glorious of the ancient Georgian lands was Colchis. Homer and many other poets of the ancient world sang poems to her; but nothing remains immutable

–beyond 800 years B.C. a hostile people – the Cimmerians invaded this country. They were tribes living in the steppes beyond the Caucasus. Having destroyed Colchis, they proceeded southwards, conquered not one country and reached as far as the land of Israel. All Asia were daunted by this belligerent people. The victorious Cimmerians drove most of the population of Colchis and those of other countries beyond their own lands and compelled to join them in their war in the south. This warfare turned into the great migration of peoples from the north to the land of Israel which is indicated in the Holy Bible. The Lord spoke through the prophet: “... behold, I shall even send a family from the north and lead them against this land, and against those living in it, and against all the nations round about her. I will make it desolate and give it up to destruction. I will render it a hissing and a perpetual disgrace” (Jeremiah 25.9).

Thus, we can draw a conclusion that the great onslaught of the northern people on Israel was the Lord’s will; the commentators of the Bible name among the invaders “Mosoch and Tubal” the forefathers of the Georgians who were urged by the people of Gog (the Cimmerians) to go to war with them in the south. They reached the mountains of Israel, gained victory in the battles and, as King David had foreseen, were even the dominant people in those lands for a time: “Woe is me, that dwell in Meshech, that dwell among the tents of Kedar.” (Ps. 119(120).5; the Holy Bible 1989, p.555). Who were the Mosochs (Meshechs) who appeared to be the settlers of the lands which lay to the north of the Holy Land?

Hecataeus of Miletus, the contemporary author of the prophet Jeremiah and the prophet Ezekiel (the 6thc. B.C.) writes: “The Meshechs are a tribe of Colchis” (“Essays on the History of Georgia”. Book 1, p.395). Thus, these Mosochs are the people of Colchis who, having been induced by the Cimmerians, were present in the conquest of the southern lands.

The military aristocracy of the people, driven beyond the boundaries of Colchis, founded a new state in the south which in the earliest of the Georgian chronicles “The Conversion of Kartli” is mentioned as the land of “Arian Kartli”. The peoples of the counties of that world called it “Ancient Iberia”. Soon the Lord’s will was to move the Georgians from the south to the Caucasus. He says the following words through the prophet Ezekiel to the people from the northern lands: “I will drive you back”. “Behold, I am against you, O Gog the ruler of Rosh, Meshech and Tubal! I shall gather you and all your army – horses, and horsemen, all armed with breastplates, and a large assembly with shields and helmets, and swords and the house of Togarmah from the far North and all belonging to him and many nations with you” (Ezekiel 38: 3 – 6).

According to the Holy Scripture, the migration of the northern peoples to the south and their subsequent return to the places of their origin was a constituent part of the Lord’s great plan; for He did not will their passing away and disappearance,

rather His Divine Providence was to draw them to the understanding of the True God and enlighten them "... and My holy name will be known in the midst of My people Israel". (Ezekiel 39:7) and also: ... "I will bring you against My land, that all the nations may know Me when I am sanctified in you before them" (Ezekiel 38:16).

When interpreting the above mentioned verses, the Bible commentator, known worldwide as the Father of Church History Eusebius of Caesarea and St. John Chrysostom's best disciple Theodore of Cyrene stated that the Lord willed to move the Georgian tribes back to their land by the hand of King Nebuchadnezzar: "Nebuchadnezzar who was mightier than Heracles, gathered his army, reached the land of the Iberians, defeated them, destroyed and subjugated them. He also moved part of them to dwell on the right side of the Pontus Sea" (Georgica I. 1961. p.30).

While giving his account on this event, Eusebius of Caesarea alludes to Megasthenus, the historian of the 4th-3rd centuries B.C. Thus, in the 6th-4th centuries B.C. somewhere in the south was located ancient Iberia – the land of the Georgians. Part of its people moved back to their homeland – the historical Colchis (Kolkheti), precisely to the eastern side of the Pontus Sea (the Black Sea) which is the territory of the contemporary Georgia, the land which in former times had obviously been inhabited by the indigenous Georgians but now, as political centers had been returned back to the north, it revived and strengthened in power to establish the first Georgian kingdom of the 4th-3rd centuries B.C. According to the chronicle of the 5th-9th centuries "The Life of Kartli", (G. "Kartlis Tskhovreba") the founder of this kingdom was King Parnavaz. His was the country of a single ethnos, who spoke one common language and had an integral territory. The indigenous people of this land – Egrisians (Megrelians), Gurians, Svans, Margvetians (later called "Imeretians"), Her-Kakhetians, Kartlians and others were one integral nation. The ancient Armenian historian Movses Khorenatsi writes the following: "In the 4th century B.C. (the period of Nebuchadnezzar) the settlers of the Pontus Sea coast, who had moved from the ancient "Iberia" to the north, multiplied and grew into a people of myriads" ("The History of Armenia", p.107)

Beyond 400-300 B.C., eight principalities, gained with the support of Prince Kuji of Egrisi, were the constituent parts of King Parnavaz's realm. These lands were: Egrisi, Argveti, Kakheti, Khunani, Samshvilde, Tsunda, Odzrkhe and Klarjeti. Both eastern and western lands were united in the new kingdom, called "Kingdom of Kartli". "King Parnavaz instilled in people the Georgian language and no other tongue than this was spoken throughout the land. He had created the Georgian writing as well". ("Kartlis Tskhovreba". Book 1 p. 26).

After the Ascension of Jesus Christ, on the Day of Pentecost, the Apostles were given the utterance of all those tongues they would preach the new teaching in. Church Tradition holds that St. Andrew the First-Called was commissioned by the

Most Holy Mother of God to preach in Iberia (Georgia), the land, committed to her care by the lot. Therefore, the Georgian language had been bestowed on him.

In the 6th century A.D., Assyrian Holy Fathers came to this land and started their missionary work. Whilst these fathers, according to their chroniclers, hadn't known Georgian prior to this ministry, they praised God and conducted the Church Service in this language since, the Holy Spirit had given them the gift of utterance in Georgian at the very instant of the Lord's blessing on this endeavor in the far away country, in the same way as the Apostles were given the utterance in various languages by the Holy Spirit. In the 9th century, Georgian monks laboured in the monastery on the Holy Mount of Olympus (Ulumbo). The language of their ministry and prayer was Georgian. However, the Greeks restricted them from praying in their mother tongue. And, the Most Holy Mother of God appeared in a vision to the Abbot of the Monastery and said to him: "Those who do not receive them, are my enemies". The Georgian language was well pleasing to the Mother of God. ("The Life of Ilarion the Georgian"- selected works p.172 1979).

Late in the 10th century, a young boy Ekvtime Mtatsmindeli (of Mount Athos), being at the point of death sick with some grave illness, had a revelation. He had forgotten his native language as he had lived on Mount Athos since his young age. The Most Holy Mother of God appeared to him and healing him, said: "Arise, do not fear, and speak up in Georgian". On hearing these words, Ekvtime received the gift of utterance in Georgian and since then the Georgian word, pure as clear spring water, flowed from his mouth; and he spoke this language, genuine of all his contemporaries.

As it was mentioned above, St. Andrew the First-Called established the Church Service in Georgian and throughout millenniums this people have praised God in their mother tongue.

THE FIRST PERIOD

From the Holy Apostles to the Ruis-Urbnisi Church Council

(From the 1st to the 11th Century)

The First Century

The Church of Georgia is an inseparable part of the Ecumenical Orthodox Church; therefore its history is also part of the history of the Ecumenical Church. Likewise, it is a constituent part of the history of the Georgian people. In old times the Church invariably was the driving force of the nation's spiritual life. St. Ilia the Righteous (Chavchavadze) says: "The Georgian Church always protected our people never committing its glory to oblivion" (I. Chavchavadze. Book II. p.180)

The Church of Georgia is pertinently called "Georgian Orthodox Church", but at the same time, it is called "Georgian Apostolic Church" for she was established by the Apostles of Jesus Christ our Lord. The labour of St. Andrew the First-Called and that of the others was acknowledged in ancient Georgia as the truth beyond any doubt.

In the new age, especially at the beginning of the 20th century, the missionary work of this Apostle was labeled as another legend. One of the arguments, this conception was grounded on, was that the Iberia of the Apostles' age was an insignificant country which could not have drawn their attention. But the truth was different – Georgia from the 30s of the 1st century to the 60s of the 2nd century was a powerful kingdom which extended almost all over Transcaucasia. The Roman historians Tacitus, Dionysius Cassius and some others often highlighted in their works the full-blooded life of this land. The Europeans of the medieval centuries were better aware of ancient Iberia than their contemporary Georgians. Archaeological findings all over this country also confirm the ancient authors' accounts. The Church tradition holds that after the Ascension of the Lord, the Apostles cast lots to determine the places of their further ministry. The historical source of the 6th-11th centuries "The Life of Kartli" has that Georgia was allotted to the Mother of God, but on her Son's our Lord's will, she commissioned on this mission St. Andrew the First-Called sending with him her icon called Not-Made-By-Hands. On St. Andrew's preaching our people received Christianity; further, the Apostle established the first diocese in the Atskuri area, ordained priests and deacons. To summarize the ministry of the Apostle Andrew the First-Called, he initiated the Church of Georgia.

On his second arrival, several of other Apostles followed him and on his third mission, Saint Simon the Zealot and Saint Matthias came to Georgia with

him. Epiphanius of Constantinople (the 8th c.) gives in his work comments on this episode.

In the 9th century, Ephrem Mtsire (“Less”), alluding to Greek sources, wrote that apart from these Apostles, St. Bartholomew the Apostle preached in our country. Arcangelo Lamberti shares this opinion. Yet, a certain Slavic source of the 17th century says that St. Thomas the Apostle founded the Church of Georgia.

And, there are some other historical chronicles which add to these names St Thaddeus the Apostle.

Furthermore, not only the Apostles from the Twelve but also some of the Seventy visited Georgia and converted people.

In conclusion, according to Holy Tradition, six of the Twelve Apostles preached in this land. They are: St. Andrew the First-Called, St. Simon the Zealot, St. Matthias, St. Bartholomew, St. Thomas and St. Thaddeus. Simon the Zealot and Matthias are buried here, in New Athos and in the Fortress of Gonio (near the town of Batumi).

The Church established by the Apostles, wherever she may be, is autocephalous; therefore, the Church of Georgia has been autocephalous since it was initiated.

The Second Century

In the 1st – 2nd centuries, neither in Iberia nor in the Roman Empire did Christianity become a state religion. Nevertheless, it spread and strengthened increasingly. A 7th century author Ioane Sabanisdze indicates in his book “The Martyrdom of Abo of Tbilisi” that the Georgians were converted in the 2nd – 3rd centuries. Some archaeological findings also testify this date. As for instance, the archaeologists traced the remnants of a Christian community and attributed them to the period prior to St. Nino’s age.

The presence of Christian burial grounds, attributed to the 2nd and the 3rd centuries prove that an organized Christian Church existed continuously from the 1st and the 2nd centuries (the Holy Apostles’ time) to St. Nino’s life and labour in Georgia. Presumably, Christian communities were considerably powerful in the Iberia of those times. King Rev the Righteous’ reforms, conducted in the 3rd century, clearly testify this assumption.

In the 1st-3rd centuries, Greek and Latin historians saw Georgia as an area for missionary work which was not overlooked by worldwide Christian centers. In one of the sources we read: “Upon St. Clement the Preacher’s missionary labour the Gospel was introduced in the region of Iberia which extends along the coast of the Pontus Sea and is called Colchis. He lived here in exile under the Emperor Traianeus.” (I. Tabaghua. “Georgia in the European Archives and Book Depositories,” Book 1. p.171).

However, Irenaeus considered that the Georgians (Iberians) or Colchis, as they are called due to their geographical location, had received Christianity before the rule of the Emperor Traianeus (98-117). According to the same source, the Georgians, living near the mountains of Caucasus and expanding towards the

Caspian Sea (the population of East Georgia), were converted later. This detail accords with that of “Kartlis Tskhovreba” where we read that the people of West Georgia – Megrelians and Klarjis (South-West Georgia) were the first converts.

About the year 150, St. Justinian stated that there was no place in the world where people (even barbarians) did not pray to the Crucified Jesus Christ. St. Ireneus shares this opinion (I. Tabaghua “Georgia in the European Archives and Book Depositories”, Book 1, p.170).

Furthermore, the world missionary movement would not leave Iberia without attention as it was a powerful kingdom from the 30s of the 1st century to the 60s of the 2nd century. In the 1st-2nd centuries three states – Rome, Iberia and Parthia declared their claims on the control over the vast lands in the south of Transcaucasia. Iberia had enough forces to withstand Parthia without the Romans’ support and several battles brought her victory which aroused Rome’s concern over the increasing strength of Iberia. In the 30s and the 50s of the 2nd century, Parsman II, called “Kveli”(“Virtuous”) was King of Georgia. In his reign Kartli fought with Rome openly, leading a straightforward policy and compelling the Roman forces to withdraw from Colchis and the neighboring territories. While at war with Rome, she did not seek alliance with Parthia either. It is evident that the rulers of Kartli boldly confronted Rome and Parthia at a time (G. Melikishvili. “Georgia in the 1st-3rd Century A.D.”, “Essays on the History of Georgia.” Book I. 1970. p.510).

Parsman II was powerful and independent in his sovereignty. Despite his efforts, the Emperor Adriane could not reconstruct his relationships with him as the king of Georgia would not respond on them. Moreover, he turned down the emperor’s invitation to Rome. The latter’s biographer Elius Spartianus writes that Adriane sent the king a bountiful present of precious gifts which was more abundant than those, granted to other royals.

When the Emperor Anthony Pius (133-161) succeeded him, Parsman II visited Rome with his spouse and a large party of his court. They were welcomed with great pageantry. According to Dion Cassius, the emperor “broadened the boundaries of Parsman’s domain”. Presumably, Rome not only acknowledged the existing borders of Iberia but also presented to the king some more lands along the Black Sea coast and in Armenia. The distinguished guest from Georgia was granted to bring sacrifice in the Capitoline. The emperor was present at Parsman’s military practice in which the king’s son and the leaders of the Georgian army took part.

In Rome, an equestrian statue of the king was erected. Another biographer of the emperor Julius Capitolinus states that the king’s visit to Rome was accepted as his respect towards the emperor. An inscription on a marble slab, found in an ancient Roman harbor, testifies as well that it was a foremost event.

All this speaks about Georgia’s power and wealth in the age of the Apostles (the 1st-2nd cc.). She was a country of vast lands and secure borders, outstanding with her highly developed economy and progressive social relationships. Therefore she would have barely been left beyond the Apostles’ and the missionaries’ attention.

The Third Century

The missionary labour of the Christian preachers in Iberia continued throughout the 2nd and the 3rd centuries. The Scholar I. Javakhishvili cites the appearance of the first Christian communities in the first half of the 3rd century. With the territorial extension of the land, these communities gained predominance over the whole nation. The reforms, conducted by King Rev the Righteous, provide grounds to assume that this teaching was received by the elite of that time.

In the 3rd century, precisely in 261 the Emperor Galliano signed a decree which acknowledged Christianity as an established state religion. Almost half a century before this event, King Rev the Righteous had done the same in Iberia. The King died in 213. He knew the Holy Scriptures and was a merciful supporter of all men, yet remaining a pagan.

“Only in the 3rd century did the emperors abolish human sacrifice while in Georgia it ended earlier than in Rome and the law, forbidding it, was in effect throughout the country. An ancient historical source attributes this noble step to King Rev the Righteous”. (Goralishvili. “The Issue of the Conversion of Kartli and Prince Bakur” p.38.)

Archaeological excavations confirm the existence of Christian communities in the 2nd-3rd centuries in this land. The scholar A. Bobokhidze describes a Christian church of the 3rd century in the valley of Nastakisi: “...in the valley of Nastakisi, larger settlements also appear early in the Middle Ages, which is testified by the ruins, found while the excavations were being conducted on the site. Each building on the valley consisted of several rooms, with one of them bigger than the others. In all those houses, one room was a small church with a projecting apses and a narthex.

Christianity was not a state religion at that time; rather it is seen as illegal and harbored in such buildings. This fact is of great significance in the study of the history of Christianity in the Kingdom of Kartli.

The structural arrangement of the Church of that time is particularly interesting. Of course, it is beyond doubt that the Christians would have clergymen who would conduct ministry to their needs – partaking of the Holy Communion, receiving the Holy Baptism and participating in other mysteries. It should be noted here that the communities of various towns or settlements were not in subordination to each other; a single Christian Church with one centre and one administration was not formed yet. Nevertheless, there were bishops who carried out the ministry and priests were called bishops.

In conclusion, the Christian Church and Christian communities existed in Georgia from the 1st to the 4th century and this period created a favorable ground for a successful accomplishment of St. Nino’s missionary work.

The Fourth Century

In the 4th century, the proclamation of Christianity as of a legal religion in Georgia was neither unexpected nor imposed; rather the three-century tradition of its existence in this land had prepared its foundation.

It would not have been easy for St. Nino to inculcate the true faith of God among this people unless the Apostles had prepared the foundation for a general conversion to Christianity. It was also revealed in the chaste virgin's life when in a vision the Lord told her: "The harvest is truly plentiful, but the labourers are few" (Matthew 9:37).

These words meant that the seeds sown by the Apostles had prepared the people throughout centuries for the nation-wide baptism.

The ancient Georgian chronicle "Moktsevai Kartlisai" ("The Conversion of Kartli") which belongs to the 6th-9th centuries, describes the spread of Christianity in Georgia. The first part of it is a selection of historic chronicles, written at different times, while the second one represents an account of St. Nino's life and labour.

Presumably, the second book with the title "St. Nino's life" was compiled in the 4th century and contains the evidence of its authorship – Queen Salome of Ujarma and the prominent lady Perozhavra Sivnieli were the two ladies who made up a record of St. Nino's life from her personal account which she gave them, while in the village of Bod (Bodbe).

Although the well-known scholars Nicholas Marr, Ivane Javakhishvili and Korneli Kekelidze place the source in the 9th century, we do not have any reasons for turning down the authenticity of the authorship, attested by the source and accept it as authentic. The following historical fact also confirms our belief – in the second half of the 4th century, Prince Bakur who was the grandson of King Rev and Queen Salome and the son of their son Trdat, being on a visit in the Byzantine Empire, met with the outstanding historians Gelasius of Caesarea and Ruphinus and in a conversation he told them the story of his people's conversion to Christianity. This narration is a kind of abridged version of "St. Nino's Life".

Gelasius of Caesarea described the same event in his "History of the Church". Regrettably, the work is presumed lost. Yet, the same historical episode is preserved in the books of the later period authors among whom the earliest is Ruphinus (died in 410). He translated and included in his work Gelasius of Caesarea's account about the events which had taken place in Georgia.

Later, the three Greek historians – Socratus (born in 380), Theodoritus of Cyrene (the 5th c.) and Sozomen spoke about the same event in their works. Socratus alluded to Ruphinus while writing about it in "The History of the Church"; Theodoritus of Cyrene mentions it in his book giving it the same title. Sozomen is considered to have based his account directly on Ruphinus' "History".

This book, which afterwards was used as the original source by Greco-Roman historians, was written at the end of the 4th century, fifty years after the conversion of Kartli. Ruphinus' detail that one of the royalties of Iberia Prince Bakur was the person from whom he learnt about the events is very significant.

To draw a conclusion, the earliest source which gives an account of Georgia's conversion to Christianity was written in the 4th century by Prince Bakur's grandmother Queen Salome of Ujarma. Evidently, the prince referred to this precise book when discoursing on the subject with the Greek historians.

But, when did St. Nino come to Georgia? And did she really enlighten the whole nation?

The holy fathers of the Ruis-Urbnisi council answered this question conclusively when in the decree of the council they gave the following: "St. Nino converted all Georgia to Christianity but St. Andrew the First-Called had preached throughout the country prior to her." St. Nino came to Georgia in 303. The Royal court believed on the Lord and established Christianity as a state religion and in 324-326 the people of the entire country were baptized.

Prince Vakhushti Bagrationi dates the conversion by the year 317 and this is a fact of paramount importance, shared by the scholars D. Bakradze and I. Gvaramadze. However, P. Ioseliani, G. Sabinin and R. Tsamtsiev considered the year 318 as the exact date of the event.

The scholar V. Goiladze names the year 324 as the date of Bishop Ioane's ordination and sees the Church of Georgia of the Cappadocian origin rather than of Antiochian.

This is quite a conclusive consideration. Thus, Prince Vakhushti Bagrationi's assumption should be acknowledged valid and the years 317-318 should be accepted as the date of the conversion while the years 324-326 – as the date of the people's baptism and of the establishment of the Church. The single Georgian Church was formed in the 4th century. Under her jurisdiction, in accordance with the decree of the Ruis-Urbnisi Council, were vast territories in both East and West Georgia. This convocation underscored as well that St. Andrew preached not only in a definite area of West Georgia, but throughout Georgia. St. Nino baptized not only the people of East Georgia but the whole nation. The council also stated that the Church in West Georgia started enacting her jurisdiction on the precise day of her establishment. This cancels the opinion that a Greek diocese was founded with its Episcopal throne. According to N. Adonets, the well-known Episcopal thrones of Lazika were not in West Georgia but in Trabzon region (now the territory of Turkey).

The Fifth Century

Early in the 5th century, Georgia was laid under tribute to Persia. Although the Persians failed to deprive this country of her statehood, they sought to assimilate the people. Restricting and forbidding Georgian traditions and customs, they forced them to receive their religion which was Zoroastrianism; but Christianity had become an established national religion by that time and the Georgian traditions and customs had deep roots in this religion. When fighting against it, the Persians

were confident that the people would lose their self-awareness if they renounced their belief.

Here, it should be noted that the Byzantines did not fall short in this respect either for by the end of the 4th century they took over a considerable part of the southern territories (Klarjeti), joining these lands to their state and in the first part of the 5th century they occupied most of the lands of West Georgia from Egristskhali up to Tsikhe-Goji.

However, Persia controlled the most part of Georgia and it posed a serious threat. King Vakhtang Gorgasali followed the traditions of the Greek Orthodoxy. He reigned in the second half of the 5th century. Before his death, the king pronounced his will in which he addressed to his people asking “not to abandon the love of the Greeks”, he meant Orthodoxy. Nevertheless, he had fought against the Eastern Roman Empire and had retrieved the lost territories.

Furthermore, in the 5th century two divergences of Christianity are seen, one of which was supported by Byzantium; the other was of Persian orientation. The Persian royal court, on perceiving that the dissemination of Zoroastrianism could gain very little ground and the Christian peoples would never renounce their faith, altered their policy choosing to subordinate them to pro-Iranian Christian Churches of which were Syrian and Persian, with their anti-Byzantine values.

Undoubtedly, these circumstances would have their effect on the Georgian community as the country was under Persia’s control.

It is beyond question that in the 5th century both groupings of Hellenic and Persian orientations were present in the Church, causing extreme tension at the royal court. According to “Kartlis Tskhovreba” the Georgian kings had to withstand both hostile neighbours or would take advantage of the animosity between them and fight alternatively against the Greeks with Persia’s support or against the Persians with that of Byzantium’s.

Christianity had not been established as the state religion until the Emperor Constantine legalized it. Therefore Christian communities did not depend on the supervision by the governing authorities and the latter could not impose their will in respect of the structural order within the Church. Consequently, until the 4th century each of the Christian communities was placed under the authority of its archbishop, and archbishops fulfilled their ministry independently from each other. They were elected by the council of the community’s clergy and the dioceses were independent, i.e. autocephalous. This order was in accordance with the 34th apostolic canon.

Things changed when the state recognized Christianity as the official religion. It is a well-known fact that by this time (the early 4th c.) “tetrarchy” or the “rule of the four” held the supreme authority in the Roman Empire and this meant the division of the state into two separate parts, with an emperor and two Caesars ruling each. Rome, Antioch, Alexandria and other major cities were places of headquarters for the magistrates and residences for the Archbishops of the same provinces. The overseers of the Church acted in concert with the lay governors who

upheld the formers' authority and influence. These were favourable circumstances for gaining wealth and power. Eventually, the whole process led minor Churches to being abolished while greater ones broadened the spheres of their influence. The Ecumenical Councils of the 4th century announced the autocephaly of minor Churches but they also confirmed the extension of bishops' scope of authority as of the overseers of the major cities. This process totally embraced the 4th century and ended in 451.

At large, for the independent bishoprics the 5th century was an age of unification in large patriarchates. The Council of 451 founded a new patriarchate – the Patriarchate of Jerusalem in which the independent bishoprics of Palestine were united.

In the same period (the 5th c.) and in the same way was established the Patriarchate of Georgia.

It is a known fact that in all those places, where Christianity gained ground, bishops were appointed overseers of the Churches.

In the Kingdom of Georgia “Saeristavo”, otherwise “Sapitiakhsho” as it is often called, corresponded to “province” in the Roman Empire. Before the establishment of the Patriarchate the supreme hierarch of the Church bore the title of “Archbishop” and evidently, he was the head of the bishops throughout the land which was under the royal authority of the king of Georgia.

Having united all Georgia and having regained the vast lands of Klarjeti and those along the sea coast, King Vakhtang Gorgasali started to settle affairs in the Church. He held the Byzantine Church and the Churches of the East as models in this work.

The Churches in the Eastern Roman Empire and Persia were controlled by state authorities. The shah himself appointed the foremost hierarchs to different Christian Churches in his country. To that a good example would be the Church of Armenia in the 5th century.

Even the supreme legislative body – the Ecumenical Councils, held in Byzantium were conducted with the emperor's active intervention.

The Church of Georgia was not subordinated to the sovereign's power but in the 5th century King Vakhtang Gorgasali made an attempt to arrange it according to the new Byzantine rules and canons which meant some kind of submission to the royal authority. It is a well-known fact that to this Catholicos Michael answered the king with an abuse – it was a physical insult rendered to him.

Taking advantage of the created political circumstances and referring to the Church Law, the king removed Michael painlessly, without offending the believers, and sent him on trial in Constantinople. Subsequently, the Patriarch of Antioch sent twelve bishops to Kartli. Apparently, King Vakhtang replaced the bishops of Persian orientation by those sent from Greece. He also dismissed the hierarchs who, having gained fortune and power refused to submit to the King's sovereignty.

Thus, we can summarize that the establishment of the Georgian Patriarchate by King Vakhtang Gorgasali resulted in the broadening of the territories under its jurisdiction as Byzantium returned the lands of Klarjeti (South Georgia) and those of the sea coast (from Tsikhe-Goji up to the Klisura River) to the king.

It was King Vakhtang Gorgasali's will to organize the Church as a united and centralized Patriarchal Church; and, the title of Catholicos of All Georgia (Gr. Catholicos – “universal”) was conferred on the Bishop of Mtskheta (the capital city of the country). The almost contemporary chronicle of that age “Moktsevai Kartlisai” names Peter as the first Catholicos of all Georgia: “Since then started the supremacy of Catholicoses, and the first Catholicos was Peter”.

The Sixth Century

Early in the 6th century, Persia subjugated Georgia and abolished the royal sovereignty over the country. Here, it should be noted that Georgian and Greek sources give diverse records about this abolition.

One of the earliest Georgian chronicles says that in the first half of the 6th c. the royal sovereignty was not abolished; some Greek sources confirm this assertion. In particular, Procopius of Caesarea states that after Persia and Rome had signed a lasting truce in 552, Georgia was not ruled by a monarch. However, the Byzantine chroniclers Malala and Theophanous mention the Georgian King Dzamanarzo, the queen and the magistrates who visited Constantinople in the year 553 with the purpose of holding negotiations with Justinian Caesar.

Presumably, the Persian conquerors allowed the country to have some kind of autonomy where the dynasty of Gorgasli and Parnavaz was left in power and the political circles of Georgia, refusing to acknowledge the abolition, referred to the person in supreme authority as to “king”. Anyway, it is indisputable that till the 70s and the 90s of the 6th century, the country was under the rule of Persia and the Georgian national institutions, among them the Georgian Chalcedonic Church, were severely persecuted.

After the total conquest of East Georgia, the Persians made efforts to drive the Greeks off the sea coast of West Georgia. The war for Lazika between Persia and Byzantium ended in the year 563 with a truce, according to which Lazika remained with the Byzantines; Georgia was divided between Byzantium and Persia.

In the 590s Persia lost a considerable part of Iberia (Georgia) and in 591 Persia and Byzantium shared East Georgia also between each other.

In the same century, out of the anti-Byzantine political views Persia favoured Monophysitism, patronized the Church of Armenia and, after having failed to implant Zoroastrianism in the Transcaucasian countries, started to defend this confession in the region. Church authors were commissioned to preach the ideas of

Monophysitism and instill in people the necessity of union with Persia. To attain this goal, the king of Persia sent his men with a special errand. They were to promulgate a false legend about the spread of Christianity by one person throughout the three countries – Armenia, Kartli and Albania and also to teach people that the creator of the Armenian, the Georgian and the Albanian alphabets was a man of Persian origin.

Persia's policy resulted in a long term severe pressure which turned out to be a test for the Armenian hierarchs who fell short to resist the temptation of gaining wealth from the service to the Persian authorities.

These circumstances created a favorable ground for the acknowledgment of Monophysitism (Khachetsar) as their confession and it was declared as such in the middle of the 6th c. by the Armenian Church Council, held in the town of Dvin under the Catholicos Nerses (548-567).

Eventually, the Armenian Church, authorized by Persia, gained the right of supervision over the other Churches in Transcaucasia which also were under Persian rule. Along with these circumstances, in the 7th – 9th century the Arabs supported and strengthened the Armenian Church since they also favoured anti-Chalcedonic and anti-Byzantine orientations. The Caliphate did all in their power to win over the strong Armenian Church by concessions and every help.

Furthermore, the Armenian Church succeeded to achieve its objective of spreading the influence on the adjoining Georgian and Albanian provinces where consequently the Georgian population assumed the Armenian way of life in the Church because the Holy Service was conducted in this language.

These circumstances were specific for Hereti and Gugarka (South Georgia) where Armenian inscriptions appeared on the walls of churches and on the pages of sacred books. The events of the 7th century well describe how the Armenian Church gained superiority over the Georgian community in South Kartli or Gugarka.

Here is one example, illustrating the above mentioned: our great Catholicos Kirion made attempts to restore the Georgian Church Service in Gugarka but it turned out to be totally unacceptable for the Armenian Church and a decision was taken to punish him. The Shah of Persia Khosrov convened a Church Council in 614 which adopted a decree, obligating the Christians of the Persian Empire to receive “the Armenian Christianity”. Catholicos Kirion was compelled to leave the country and flee to Lazika (Trabzon region).

In those hard times, in the mid-6th century Syrian Fathers came to Georgia and started their ministry. They carried out their unceasing lifelong labour and passed away early in the 7th century. If we trace the life in the Church of Georgia from the time of their arrival and up to the end of their work, we will see those fathers as fighters against Monophysitism who won their battle.

According to the Georgian chronicles, in the 540s, before the Syrian Fathers' arrival Monophysitism had gained steadfast positions. Father Giorgi Mtsire (“Less”)

quotes the words of Giorgi Mtatsmindeli (of the Holy Mount): "...like weeds, those wicked Armenian seeds were sown in our country." The sacred books of the 4th and the 5th centuries, translated from Greek, with precision were retranslated and reedited in conformity with Armenian theological literature. It was done under the influence of the Armenian Church in the 6th-7th centuries.

During their thirty-year-old ministry, the Syrian Fathers attained to a complete victory of the Chalcedonic confession. Moreover, this victory provided a theoretical basic for the falling of the Georgian Church away from the Armenian. And, it happened when the Armenian clergy made attempts to spread their language and culture throughout the Iranian Transcaucasia. Therefore the labour of the Thirteen Syrian Fathers strengthened the national foundation of Georgian culture and thereby averted the danger of national and cultural degeneration of our people.

Diverse opinions exist about the national background of the Fathers. Some scholars think they were of Georgian origin. There is no definite answer to this question but one thing is certain – they promoted the Georgian language, considering it patronized by the All Holy Mother of God. "The Life of Ioane Zedazneli" (the leader of the Assyrian Fathers) says that he had not known Georgian prior to that ministry, neither had he heard about the existence of this country. But on the order of the Mother of God, he, St. Shio and others of his disciples were given the utterance of this language like the Holy Apostles who were given the same gift of speaking languages in that ancient time. They conducted the Church Services in this language and even wrote theological books. "Kartlis Tskovreba" describes the event of meeting of the Assyrian Fathers with the Catholicos who received them on their arrival – the Fathers answered his welcoming words in Georgian. Apart from this, the Assyrian Fathers recognized Georgian as the language of the Chalcedonic confession since it was already considered the national religion in the 6th century. As the scholar K. Kekelidze observes, the Syrian Fathers led their ministry in the monasteries and adds that "there is no evidence of the existence of monasteries in the true sense of the word prior to the Thirteen Fathers. These Fathers were their first founders in this country." (K. Kekelidze, "The History of Old Georgian Literature". Book I. p 88) However, King Vakhtang Gorgasali had established one in Klarjeti and the Georgians had had several in Jerusalem and in the Holy Land as well. In one of them, which bore the name of Monk Ioane Lazi, were found the first Georgian inscriptions.

Thus, we can summarize that the Syrian Fathers saved the Church of Georgia from the disastrous danger of Monophysitism or Armenian confession as it was called then, whereby making their major contribution in the life of the Church.

ΤΟ ΠΟΙΜΝΙΟ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΤΩΝ ΛΑΖΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΛΑΖΙΚΗΣ ΤΟ ΤΣ' ΑΙ. № 72

Ο Προκόπιος Καισαρείας γράφει: "Ανάμεσα στους κατοίκους της Τραπεζούντας και των Λαζών ζει ένας λαός που δεν υποτάσσεται ούτε στους Ρωμαίους ούτε τους Λαζούς. Είναι χριστιανοί και οι επίσκοποι των Λαζών τους διορίζουν τους ιερείς". Δεξιά της χώρας τους είναι ψηλά βουνά... πίσω από τα οποία ζουν λεγόμενοι Περσαρμένιοι και Αρμένιοι." Αυτός ο λαός πριν τους πολέμους για τη Λαζική υποτάσσεται στον Καθολικό και ύστερα στους Επισκόπους των Λαζών.

Οι Επίσκοποι των Λαζών είναι οι Επίσκοποι της Πέτρας, της Ζιγκάνας, του Σαΐσινι και της Ροδόπολης που αναφέρονται στα νοτίσιτα.

Σύμφωνα με τους χάρτες και τη μελέτη του Ν. Αντόντζι οι έδρες της Ζιγκάνας, της Ροδόπολης, του Σαΐσινι και της Πέτρας ήταν στην περιοχή της Γκιουμουσχανε-Αθήνας, νότια της Τραπεζούντας και ήταν στην δικαιοδοσία της Κωνσταντινουπόλεως. Το Βασίλειο της Λαζικής βρισκόταν νότια και σύμφωνα με την παράδοση άνηκε στη δικαιοδοσία του Καθολικού της Αμχαζίας. Η άποψη ότι τα Επισκόπια αυτά ήταν στη δυτική Γεωργία είναι λανθάνουσα, γιατί δεν συμφωνεί με τις αρχαίες γεωργιανές ιστορικές και εκκλησιαστικές πηγές.

Κλίμακα: 1:1.600.000

© Μητροπολίτης Αναίας Τζαπαριτζε

VI 6.

The Seventh Century

The 6th century was most difficult for the Church as well as for the state. Nevertheless, it should be particularly noted that the Georgian national institutions did not recognize the abolition of statehood and considered this disaster of the age as temporal conditions which would improve shortly. The Church exercised her jurisdiction throughout the whole land. The language for the Divine Service was Georgian till the 7th century, excluding Tao and part of Klarjeti where, early in the 6th century, Armenian was favoured by Persian authorities. The integrity of the country is also felt in the architectural similarity of the buildings belonging to the Church in both West and East Georgia. “Kartlis Tskhovreba” and “Moktsevai Kartlisai”, also some other sources permanently confirm that Georgia was a politically integral kingdom. The unity was based on the ethnic integrity of the nation. According to the above mentioned chronicles, all the land from Egritskhali to Hereti inclusive was settled by the Georgian people. In the 4th-6th centuries East and West Georgia, taken together, were called “All Kartli”.

The end of the 6th century and the beginning of the 7th century were marked with an over-all revival. The restoration of King Vakhtang Gorgasali’s realm started with the reestablishment of the Georgian public institutions. But the campaign against Georgia, started by Heracles Caesar, did not allow the country to accomplish the process of renewal.

This revival frightened the Caesar as Georgia was a permanent rival of Rome and later, of the Greco-Roman Empire in the Caucasus. For this reason he severely avenged on the people of Georgia and massacred many Christians in the churches in East Georgia; as the chronicles have “the churches witnessed the blood-both of believers”. Heracles took over a considerable part of the territories along the Black Sea coast. However, his attitude towards the Armenian Church was totally different (sources speak about his Armenian origin). Due to flexible approaches in her policy, the Church of Armenia was commendable to Byzantium and Heracles Caesar, after having defeated Persia, signed a treaty of alliance with her.

After the Roman campaign in Georgia, the Armenian Church returned to the Chalcedonic confession and put forth claims on the supremacy over the Georgian and the Albanian Churches. The leaders of the Church had to appeal to the Patriarch of Antioch, seeking his confirmation to the Autocephaly of the Georgian Church which would guarantee her defense against any kind of claims on predomination over her.

By that time, the sixth Ecumenical Council was convened. “Kartlis Tskhovreba” reports that the Council, held in 680-681 in Constantinople, considered the issue of the Church of Georgia, conferred on her foremost hierarch the title of Patriarch or successor to the Apostolic Throne, determined the boundaries of the territorial autocephaly of the Church and confirmed her right to sanctify the chrism in her country. The same chronicle reports that all the Caucasus was brought under the jurisdiction of the Georgian Church.

To conclude, the Patriarchate of Georgia was established in the 7th century and existed till the mid-8th century.

The Eighth Century

Early in the 8th century, the Arab conquest brought extreme hardship and tough social conditions to Georgia. Therefore, the country was unable to mitigate the power of foreign Churches, existing in Georgia. The Church of Armenia once again made attempts to broaden the scope of her influence over South Georgia. However, at the Council of Manaskert, held in 726, the Armenian clergy declared Monophysitism as the only confession their Church would adhere to, rejecting both Monotelitism and the Chalcedonic confession and terminated their contacts with Byzantium. Remaining steadfast in the Chalcedonic confession, this event gave opportunity to the Georgian Church to break up all the relationships with the Armenian Church.

The eighth century is the age of liberation for Georgian culture. Although the political circumstances were still complicated, the releasing of the Church and of the people from the Armenian influence and the renaissance of culture started on straight away. In the succeeding centuries, the treasury of the Church of Georgia – Hymnography developed without impediment. This is the age of Abo Tbileli (commemorated on January 7th) and the Princes of Argveti David and Constantine Mkhedzes (commemorated on March 20th) who shone forth as lights with their martyrdom in this land, accepting it from the Arab conquerors.

According to the Georgian historical sources, in the 4th-8th centuries all Georgia was called Kartli. She had secure frontiers with the adjoining kingdoms. Egrisi – in the west, Hereti – in the east and the Fortress of Tukharisi and Klarjeti – in the south were the furthestmost areas of the land. The name “Kartli” was applied to all Georgia. Therefore the Patriarchate of Kartli executed its jurisdiction both in East and West Georgia since the day of its foundation, i.e., from the 4th century. As for the Church of Georgia, she executed her authority throughout the country since the day of her establishment, i.e., from the 1st century.

In the 80s and the 90s of the 8th century, the kingdom split into three parts: Abkhazeti, Kartli and Kakhet-Hereti. If “Kartli” had been the name of all Georgia prior to this, now West Georgia was referred to by the name “Abkhazeti” in its stead. But before those times, “Abkhazeti” had been the name of the lands beyond the Klisura (or Kelasuri) River which were subordinated to Byzantium. In the 8th century, the country beyond the Kelasuri River gained independence from the Greeks. The prince of this region Leon I got married to Princess Gurandukht who was the daughter of King Mir of Kartli. The king had no sons; his brother King Archill accepted martyrdom under the Arab conquerors. The princess governed her domain West Georgia by the hand of her husband, Leon I. Therefore the land was called “Abkhazeti” after the name of the ruling dynasty.

The foundation of the independent “Kingdom of Abkhazians” was followed by the establishment of the autocephalous Church and this fact was consistent with the Church Law.

Thus, beginning from the 8th century, two Catholicosates coexisted in Georgia, – one of Abkhazeti and the other of Mtskheta (or Kartli). The Catholicos of the latter was considered senior, while that of the former – junior. In 730, South Georgia was devastated by Murvan Kru (Deaf), an Arab conqueror. People pertinently called him “Deaf” because of the atrocities he committed while their outcry never moved him. After his withdrawal, the monasteries of Opiza started to revive in Klarjeti. The restoration of monasticism in South Georgia had begun before St. Grigol of Khandzta appeared in the spiritual life of Tao-Klarjeti; he built monasteries throughout Khandzta and Shatberdi, founded convents in Mere and Gunatle. His disciples established many more among which the most outstanding was the monastery of Ishkhani; they also founded a bishopric in this area. The construction of monasteries started in Baretelta, Tskharostavi, Nedzvi.

In West Georgia, St. Grigol founded the Monastery of Ubisa. About fifty years had passed in all this labour, before St. Grigol of Khandzta was consecrated as Archimandrite of the local monasteries. He applied the typikon of Sabatsminda (the Holy Lavra of St. Savas of Jerusalem) to the life and ministry in his monasteries; he also compiled a selection of hymnography called “Iadigari” (Eng. “Yearly”).

Another historical fact would add to the standing of the Georgian Church of those times: Iconoclasm upset the peace in the Church of Greece for almost a century. Veneration of icons was declared idolatry and was persecuted by the Byzantine Caesars and the clergy. Putting in prison and death penalty were frequently used forms of punishment. The Church of Georgia was among the few who adhered to the tradition and never rejected the veneration of icons. Gothia terminated all contacts with Constantinople, too. As Greek sources also prove, the Bishop of Gothia was consecrated in Iberia.

From the Ninth to the Tenth Centuries

In the 9th -10th centuries Georgia regained freedom. She was not dependant on the Arabs or other invaders. Independence enabled her to have her own principalities of Abkhazia, Tao-Klardjeti and Kakhet-Hereti. This process involved the revival of national culture – writers of religious books and composers of hymns appeared. Among them were Ioane Minchkhi – from West Georgia, Epiphane of Khandzta (the 8th -9th cc.), Makari Luteteli of Khandzta and Sabatsminda (the 9th c.), Basil of Khandzta (the 9th c.), Giorgi Merchule (the 9th-10th cc.), Michael Modrekili (the 10th c.), Ioane Mtbevari (the 10th c.), Ezra (the 10th c.), Ioane Konkorisdze (the 10th c.), Kurdanai-Kvirike (the 10th c.). It was the time of thrive in hymnography. Authors made up songs, heirmoses, compiled selections of hymns. In those centuries lived and worked St. Nino’s hymnographer I (the 8th-9th cc.), St. Nino’s hymnographer II (the 9th-10th cc.), the hymnographer of St. Constanti Kakhi (the 9th-10th cc.), Samuel

Mgalobeli, the writer Ioane of Bolnisi (the 9th c.), St. Nino's hymnographer III (the 9th-10th cc.), Mskhemi of Zedazeni (the 10th c.), the hymnographers of David of Gareji (the 9th-the 10th cc.), Iovane Minchkhi (the 10th c.), Stephanoz of Chkhondidi (the 10th c.), the author of "Abukura" (the 9th c.), Giorgi of Sabatsminda and of Sinai, Ioane-Zosime, Philip of Bethlehem (the 10th c.). To these centuries are related selections of hymnography, called Iadigari (Eng. "Yearly") which was compiled in Palestine. It was the time when the Georgian language developed to its uttermost.

Two Catholicosates coexisted in Georgia in these centuries. In the year 830, King Bagrat III (Curopalate) recognized this duality and appointed the Catholicos to the Church of Abkhazia.

It was the legal formation of the Catholicosate of Abkhazia which brought about the question of sanctifying the chrism. According to the decision of the Church Council of 451 which was to be applied to all the Churches, two options were considered – either the Catholicos of Abkhazia was to be empowered to sanctify it or the Church was to receive it from another, supreme Church. Eprem Mtsire states that the chrism had been sanctified in Georgia since the 5th century.

Giorgi Merchule, the author of "The Life of Grigol of Khandzta" says in his book that the new Church unit which had emerged on the territory between the Lake of Van and Arzrum, received the chrism from Jerusalem but later, on the decision of the Patriarch of Jerusalem, the Catholicosate of Kartli assumed the responsibility to provide this area with it as West Georgia had been part of Kartli from primordial times: "For initially the Catholicoses of the East (Abkhazia) would bring the chrism from Jerusalem, but on the order of Christ Jesus, Patriarch Eprem established the sanctification of the chrism with the confirmation and order of the Patriarch of Jerusalem since Kartli (Georgia) is the entire land where matins and every prayer is offered in the Georgian language". We presume this is the correct interpretation of the ancient text.

The Georgian language was maintained as Liturgical until the 20s of the 19th century when the Holy Synod of the Church of Russia abolished the Georgian Patriarchate.

In the year 978, under King Bagrat III, Georgia was reunified and the Kingdom of Iberia or Kartli revived once again. The cornerstone of this process was the exalted national consciousness of the people and their unceasing yearn for it.

The Eleventh Century

In the 6th-10th centuries, the nation's aspiration to the renewal and restoration of the integral Georgian Kingdom was so strong that up to the 8th century public opinion did not acknowledge the split and Kartli was still considered an entire state which extended from the Black Sea to Bardava. Although, following the 8th century, there were Kingdoms of Abkhazia, Tao-Klarjeti, Kakheti and Hereti, each of these Georgian states sought to reconstruct ancient Iberia by reunifying the territories into an entire land.

In 978, under King Bagrat III Kartli was restored, Georgia was reunified. In 1010 the king joined the regions of Kakheti and Hereti to his realm. Thereby, the Iberian state of the house of Parnavazids and Khosroids, founded by King Parnavas in the 4th-3rd century B.C., was reestablished. Prior to this event, as it was already mentioned above, the Georgian Church still consisted of two administrative units, the so-called Catholicosates – of Kartli and of Abkhazia. They were gaining strength intensively. The Liturgical language in Abkhazia was solely Georgian up to the 20s of the 19th century (before the so-called Church rebellion in Imereti). Shortly after the reunification, the two Catholicosates united in one patriarchate and the title “Patriarch of the East” was conferred on Melchizedek I. “The East” implied vast territories under its jurisdiction, including North Caucasus up to Lake Van.

Melchizedek was a relative and pupil of King Bagrat III whom the king himself had brought up. On taking the office, he did not delay his visit to the emperor's court in Constantinople. Obviously, the objective of the visit was to gain Constantinople's recognition of the Patriarch's primate in the Church of Georgia.

Constantinople acknowledged the primate of the Patriarch and handed over a rich monastery with 105 villages as a present to the Patriarchal centre Svetitskhoveli and to the Catholicos-Patriarch of Georgia Melchizedek. Historical documents of the 11th-13th centuries testify this event.

On Melchizedek's request, the Arab Emir of Tbilisi Ali exempted the Church from taxes in the Tbilisi Emirate.

On King Bagrat's decease, a war between the Byzantine Empire and Georgia broke out. It was not a war of episodic collisions, rather it was a wide-scale warfare which lasted several decades and in which the emperors of the Byzantine Empire and the kings of Georgia participated personally. The war started in 1021 under Basil II and ended in the reign of Constantine Monomach, in 1054. This is the period when in Georgia Giorgi I was King and Bagrat IV succeeded him. Under the latter, the war ended and a peace truce was signed.

Basil Caesar hoped the Georgian state would not withstand his attacks and would fall but the Church of Georgia supported her land and led the people's rebellion against the invaders in the areas, conquered by the enemy.

In those times, Byzantium and its emperors were looked upon as the pillars of Christendom. People venerated them as performers of God's will. It is probable that out of this esteem, part of the Georgians turned away and took their side. Had the clergy not taken a sober action to arouse the common people, the enemy would have taken advantage of their sincere belief.

The steadfast fidelity of the Georgian Church in this war kindled the wrath of the Byzantine court. She was declared a heterodox Church of heretics and, not long after, it was followed by a persecution of the Georgian monasteries and monks all over the empire. Many primordial rights of the Georgian Church were brought into question.

In the 11th century, Byzantium considered the Armenian Church heretical. In the southern parts of Georgia, the Church still bore traces of its influence and this precise fact was underscored by the Byzantine ideologues as the reason of doubt as to the right confession of the Georgian theologians.

But, it fact no "weed", which would have profaned the Georgian Orthodox Church, was in it. The Greeks assumed the translation of sacred books as such. Nevertheless, we do not accept this opinion because a Church cannot be considered non-Orthodox only for the reason that books were translated or edited from Armenian, of necessity.

"Accusers" and "reproaches" were to be found among both Georgians and Greeks. They denounced the Georgian versions because they were not written in the similar vein to the Byzantine, widespread at that time. Early in the 11th century, the number of "accusers" and "reproaches" increased all the more due to the war between Byzantium and Georgia.

With extreme precision, Ekvtime and Giorgi Mtatsmindelis and their school revised the already existed translations of the Scriptures and kept them consistent to the utmost with the Greek sources in order to exclude the reasons for the Georgians' persecution.

Starting from the mid-10th century, being a powerful state, the Byzantine Empire encountered coexistence with the unified Georgian Kingdom implausible.

However, in the second half of the 11th century, things changed drastically in the external as well as in the internal life of Byzantium. The Turkish invasion caused the empire to suffer crisis and this brought about the necessity of the revision of their attitude towards Georgia. A new age, when Byzantium would need a loyal state, dependant on its influence, had started. Therefore, three-year negotiations (1054-1057) led the two countries to a peace truce.

During the negotiations, the purpose of the Georgian ruling authorities, apart from the political matters, was to achieve the recognition of the Patriarchal primate in the Georgian Church by both Byzantium and the Patriarchate of Constantinople.

The first successful gain of the Georgian party was a cessation of the severe persecution of the Georgian monks in the empire and specifically in Iviron. The party was very representative. King Bagrat IV and Queen Mariam arrived in Constantinople with nobility, magistrates and prominent statesmen. Seeking to set in order things in the Church, Giorgi Mtatsmindeli, appreciated as the supreme authority of those times, left Mount Athos to join them and attend the rounds of negotiations.

From Constantinople he went to Antioch and to Jerusalem. With him the Patriarch of Antioch Peter III had a special discussion of the issues on the Church Law and true faith. Giorgi Mtatsmindeli convinced him that the establishment of the Georgian Patriarchate was not at variance with the Church Law, and respectively, it did not profane the true faith; and the Patriarch of Antioch conferred with him more intensively. Being amazed at Giorgi's lofty spirituality and learning, he took him into his confidence, entrusting him with the arrangement of things in the Patriarchate of Antioch and often heard his admonition even on the matters of his personal life.

Under Peter III the Council of Antioch was convened at which the Patriarchal primate in the Church of Georgia was recognized. This act put an end to the persecution of the Georgian churches and monks throughout the empire. However, it would relapse at times until 1057.

Patriarch Peter III did not live long. Shortly after the council, in 1057, He died. Giorgi Mtatsmindeli had talks with his successor. Patriarch Theodosius, instigated by Greek monks, declared to him that the Church of Georgia was to be subordinated to the Church of Antioch and warned that if she didn't, the persecution would continue.

The Patriarch grounded his demand on the theory of "Pentarchy" which maintained that autocephalous was only the Church where the Apostles had preached. The Church of Antioch was considered to have been founded by the Apostle Peter while they assumed none of the Apostles had been to Georgia.

Giorgi Mtatsmindeli attested that the Georgian Church had been established by the Apostle Andrew and that Simeon the Zealot was buried in this land. This Church was original by itself. Further, he followed the Patriarch's argumentations and asserted that if subordination was in question, Antioch had to be subordinated to the Church of Georgia as Andrew the First-Called was the first among the disciples whom Christ called and Peter was his brother whom he brought to Christ.

The Patriarch was convinced conclusively that the Apostles preached in Georgia and Giorgi Mtatsmindeli's answer rendered logical reasoning to his judgment.

Thus, in 1054-1057, the Byzantine Patriarchate acknowledged the autocephaly of the Church of Georgia and stopped the lawless persecution.

THE CHURCH OF GEORGIA IN THE SECOND PERIOD

From the Ruis-Urbnisi Church Council
to the Abolition of Autocephaly

(From the 12th to the 18th Century)

The Twelfth Century

Events of paramount significance took place in Georgia in the 12th century. In 1089 the sixteen-year-old Prince David, afterwards called “Agmashenebeli” (“Builder”), acceded to the throne. He inherited a land of grave conditions; a long period of Turkish raids had left Georgia devastated. Tbilisi had been a seat of Arab emirs for 400 years; Kakheti had seceded and been transformed into an independent country; internal discords had prevailed; powerful feudal lords sought to weaken the king’s sovereignty.

In the year 1103, the Ruis-Urbnisi Council declared the Church of Georgia single and supportive of the royal sovereignty.

Authority over the fundamental state institutions (internal, financial, military affairs) was vested with the king’s immediate vizier – Mtsignobartukhutsesi, called otherwise Chkhondideli (the king’s chancellor) who, at the same time, was Bishop of the Chkhondidi diocese. The royal army also lay under his authority. Chkhondideli was the only magistrate who counseled the king about the declaration of war; at times, he participated in battles. Under Chkhondideli’s command the city-fortress of Samshvilde was released from the enemy in the year 1110; the victory in this battle was followed by the liberation of the major fortresses in Kvemo Kartli. The loss of Samshvilde was a shock for the Turks. The sultan sent an army of one hundred thousand, but King David withstood them and the enemy fled. Bishop Giorgi of Chkhondidi took over the town of Rustavi in the year 1115. King David and Chkhondideli accomplished the settling of the Kipchacks in Georgia. The army, formed from these people guarded the boundaries of the kingdom and participated in campaigns. Their settlements extended along the borders in the contemporary Armenia and Azerbaijan (near to Shirvan). Therefore these people never mingled with the native Georgians.

Every victory of King David was the victory of Christianity and it aimed at vanquishing its enemies. The king supported the Crusaders in every way at the start of their campaign. Being a faithful Christian, King David always abided in hope on the Lord. So it was in the battle of Didgori too, when the Turks, as innumerable

as the sands in the sea, gathered to fight the Georgian warriors; their troops were concentrated in Trialeti, Manglisi and Didgori. It was the 18th of August, 1121. According to some sources, the army of 600 000 were stationed in these lands and no place to set foot on was left. The fearless king, immovable in his heart, put his army in battle formation opposite the enemy's.

The chronicler recounts that the Turks retreated after the first clash and later fled from the battle field. The Most High God preserved David, and St. Martyr George, visibly for everyone, led the army and the king. The battle is known to have lasted three hours. The Turks could not even withstand the Georgians' very first attack. The following year, King David liberated Tbilisi from the 400-year-old Arab oppression.

On the one hand, as an outstanding political leader of a strong willpower and wisdom, with a talent of organizing military and administrative affairs, he established a powerful centralized state; and on the other hand, being a highly educated person, he held in esteem scholars and scientists. Honesty, truthfulness and fidelity were the highest values for him. His preceptor Arsen of Ikhaltó, the most illustrious person among the clergy, bore all these virtues in his character. Books were the king's inseparable friends. He maintained unceasing contacts with monks, gained a profound knowledge of theology and knew very well theological works.

David the Builder brought peace to the country, replenished and reconstructed the ruined. His age surpassed all times with peace and prosperity. He embraced a pious love of God and discerned it as the mother of wisdom. The king had a deep love for the Holy Scriptures. The Old and New Testaments were his spiritual food. Servants with mules and camels, loaded with books, attended to him always and everywhere; on dismounting from the horse, promptly they would bring them to him and the king read till the nightfall; he read even when at war, in his free time. Prayer and fasting were his way of life. Improper songs, performances, carousing, offensive language, hated by the Lord, and all kinds of misconduct were forbidden even in the army.

On Mount Sinai, where Moses and Elijah beheld God, the king built a monastery and sent an abundant offering of gold.

He would give out generously but not from the royal treasury; he helped the needy with his own property.

Monasteries and lavras where released from debts and even the elders of his kingdom were granted relief on taxes so that they could labour in the Lord without impediment.

God had endued him with a gift of perceiving every deed and word of men, whether good or evil and no one among the young or the old dared to betray or be disloyal to him. So also the hierarchs, priests, deacons, monks and nuns and every

man in the land were trustworthy in their deeds. Honesty, legality, decency were primary virtues.

Once, Armenian bishops appealed to the king, asking to convoke an assembly where speakers would put forth their arguments in defense of their confessions. They also suggested that if the Armenians sustained defeat, they would accept the unity in faith and renounce their confession; but if they won, they demanded that an order, forbidding everyone to call them heretics or condemn them, be issued. King David convoked the assembly where Catholicos Ioane of Kartli, bishops, hermits of deserts, Arsen Ikaltoeli and many other scholarly people and wise men were called to.

The debate started at dawn and lasted till nine o'clock in the evening. A tedious process of arguing the point was interrupted by the king with the following words: "You, fathers, as philosophers, penetrate obscure depths and discern the imperceptible which we, unlearned people and laymen cannot comprehend. You know that I have been brought up as a military man and scholarly knowledge and science transcend my understanding. Therefore I will tell you in simple and plain words" ... and the parables which concluded these words left no room for the Armenians' argumentations.

The king answered them like Basil the Great who once silenced pagans at Athens. The heretics admitted the defeat.

The chronicler describes King David as "a paragon of virtue, admired by his enemies."

David the Builder reigned 36 years. Like the biblical King David who abdicated in favor of his son Solomon, he crowned with a crown of precious stones his son Demeter, who, in every way, took after him; arraying him in purple, he girded his waist with his own sword, which had brought glory to him, and blessed him. Thus, the king gave up the earthly life to gain the Heavenly Kingdom, the abode of relief and joy, where there is no sorrow but life which cannot be overshadowed by death.

The glorious king died in the year 1125, on the 24th of January.

Demeter I, David V and Giorgi III, the three successive kings differed from each other by moral and social standards they adhered to. Neither did they share political viewpoints. Nevertheless, the structure of the relationship between the state and the Church was maintained without alteration. However, the periods of the three kings were followed by the age of Queen Tamar (1178-1213) when all this took another shape, particularly in the early years of her reign. Here, we should mark out several major points.

Starting from the time of David the Builder, until Queen Tamar's accedence to the throne, magistrates had been appointed according to the candidates' personal virtues. Hereditary rights and class-affiliation were not taken into the consideration. Likewise, Giorgi III had chosen his loyal and deserving people from lower ranks.

But now, under Queen Tamar the nobles protested their subordination to the former magistrates Khubasar and Apridon appealing to the queen with a request to confiscate their property and deprive them of their posts. Queen Tamar made concessions.

Rivalry between the people of titles for the vacant high offices started off. The queen gave prevalence to the Mkhargrdzelis. Particularly, were promoted Zacharia, Ivane, Sargis and Avag Mkhargrdzelis.

According to the chronicler, loane Mkhargrdzeli was put in the position of Atabagi on his request. But, later he was disloyal to the country through negligence. Nor were the other Mkhargrdzelis faithful in fulfilling their duty to the Motherland.

Many of the rights and powers, which had been held by Mtsignobartukhuts esi-Chkondideli, were shifted to the Atabagis, particularly, the power structures such as armed forces and internal forces. To follow the chronicler's words, if prior to these changes the bishop –chancellor had been called “king's father,” now the Atabags were presumed as ones.

In the period of Georgia's reunification, Chkondideli (the king's chancellor) selflessly sought to create an integral Georgian state, whereas after the institution of the post of Atabagi, the unified Georgia disintegrated. Envy and treason prevailed over the consolidation of Chkondideli's times. The four Mkhargrdzelis and their descendants failed to replace the chancellor.

Purportedly, the clergy of the Orthodox Church were discontented with the promotion of a Monophysite to the office of Commander-in-Chief at the royal court. Apparently, the Catholicos as well as the nobility of the old kingdom were aware that the high standing of Monophysites could be fraught with a political failure of the state. According to the historian N. Berdzenishvili, so it happened, and Queen Tamar's son King Lasha-Giorgi (1213-1222) tried to improve this drawback. The king adhered to centrist political tendencies. Having removed all the Mkhargrdzelis from their posts, he sought the restoration of the powerful sovereignty of the times of David the Builder and his immediate descendents.

Lasha-Giorgi wished to follow in David the Builder's footsteps. But, he was vehemently defeated by the exalted nobles Atabagi and Mkhargrdzelis who defamed him by the slander that he was a weak-willed person of low morality. Lasha-Giorgi died young and his sister Rusudan, being supported by them, succeeded him.

Here, it should be noticed that Zacharia Mkhargrdzeli was a Curt by nationality, a Monophysite by confession and a Georgian military leader and statesman.

While describing Queen Tamar's life and reign, we should mark out her achievements in the foreign policy and in the domestic affairs, also her humanity which were rooted in the spiritual heritage of King David the Builder and were cherished by the state.

David the Builder's will and his “Payers of Repentance” (“Galobani Sinanulisani”) were known to his following generations. Moreover, their fulfillment was obviously taken as the responsibility of every statesman, particularly of Queen

Tamar. This will of the king was chosen as criterion by the queen's historian Basil Ezosmodzgvani when he described and appraised her life and work.

Queen Tamar released the neighbouring kingdoms from the Muslim rule but she did not join them to her realm; rather she gave them the status of dependant countries which were to pay tribute to her and had the right of maintaining the sovereignty to their royal houses. She even endowed the impoverished kings with wealth.

Prior to King David's time, the Georgian people had been the target of aggression for other nations and this had made them direct their efforts towards gaining independence and attaining reunification. However, on creating a most powerful integral state in the entire Caucasus, they refused to conquer the lands beyond their borders, revealing the deepest love, inward warmth and kindness. Such was Queen Tamar's state policy which, as we mentioned above, was rooted in David's policy of humanism.

Non-Georgian peoples responded to Tamar's policy with wondrous admiration. She was loved not only by the Georgians but by the other peoples of the Caucasus, especially by those, living in the mountains of North Caucasus.

The tithe of the state income, apportioned for the benefit of the impoverished was implicitly observed in her kingdom. It should be noted too that the tithe for the poor had been traditional in Georgia even prior to King David the Builder. But, Queen Tamar as well as King David supported the poor from their own property, from what they gained with their own handwork, also. Interestingly, she made a distinction between her private property and that of the state, whereas in feudal countries, at large, this kind of difference was never known.

As the chronicler says, she brought appeasement to the community. Punishment by lashing and by chopping of parts off the body was banned. Death penalty was abolished.

The queen's attitude to other confessions should be recognized as an outstanding exhibition of her humanism.

The country expanded and flourished, gained fame and glory but her personality never yielded to pride.

Queen Tamar's policy diverged from that of King David's but it was not unexpected since the Christian morality was its cornerstone and moreover, its theoretical source had been provided by David himself – by his deeds, by his well-known will and "Prayers of Repentance". In these works he repents that he has fallen short of following a more humane policy in his life; but Tamar succeeded.

The Georgian society accepted David the Builder's viewpoint on the political order of the state as a fundamental plan and his will. Due to this recognition, Queen Tamar, seeking to fulfill it, placed the whole state system under its accomplishment.

The Thirteenth Century

The prosperous country of Queen Tamar was conquered by the Mongols. But the incursion of Jalhal-Ad-Din Khan of Khorezm and destruction of Tbilisi preceded this conquest.

Jalhal-Ad-Din invaded Georgia in 1225 when Queen Rusudan was on the throne. She appointed the Atabagi Ivane Mkhargrdzeli as Commander-in-Chief of the army. The battle took place near the Georgian village of Garnisi (now the territory of Armenia). The Georgian army sustained a defeat which was an outcome of envy and enmity among high-rank officers.

Shalva and Ivane Akhaltsikhelis led the advanced regiments of Meskhetians in this war. Not once the Commander-in-Chief was asked to send additional forces to help resist the attack but Mkhargrdzeli did not heed their call for help. Ivane Akhaltsikheli was killed in battle, Shalva was taken captive. Jalhal-AD-Din did not kill him on his capture, welcomed him as an honourable guest and tried to coax him into renouncing his faith; but his persuasions were futile. Shalva, after having endured much suffer, accepted the death of a martyr and received the crown of a saint.

As the chronicler has, this battle was the starting point of Georgia's fall and destruction by the Khorezmians and later, by the Mongols. The total Georgian army were not present in the war of Garnisi; not numerous part of it solely found themselves abandoned by the main forces and were led by the Akhaltsikhelis to face the enemy, countless as they were.

The Commander-in-Chief Mkhargrdzeli fled to his own estate. Shanshe Mkhargrdzeli Mandaturtukhuthsesi (the provost marshal) only defended his own patrimony Anisi. Varlam Gageli, who also was Mkhargrdzeli, concluded a truce with the enemy. The rest of the regions of the land were devastated frightfully.

Jalhal-AD-Din's troops besieged Tbilisi. Queen Rusudan fled to Kutaisi leaving the commanders Botso and Bidzina with a regiment to guard the city. Then, the native Persians treacherously opened the city gates to the enemy and Tbilisi turned into an arena of the war. The merciless enemy massacred the townsfolk. Jalhal-AD-Din ordered to take the dome off the Sioni Cathedral and had an abominable throne put in its place. On his order, the holy icons of the Lord our God Jesus Christ and of the Most Holy Mother of God were taken out of Sioni Church, put at the starting edge of the bridge and Christian captives were to tread over them. Those who refused to do their will were killed. Martyred on that day were 100000 in number. But, the Lord our God protected Georgia and did not abandon His flock the Georgian people, showing His mercy on them in those hard times.

Starting from the beginning of the 13th century, the united Mongol state of Genghis Khan conquered a considerable part of Asia and Europe – North China, Central Asia, Iran, Afghanistan and other countries. The Georgian chronicler reports that the Mongols invaded the lands of the Kipchaks, Khazars, Osetians and Russia and reached as far as the dark lands. He calls "dark lands" the zone of North

Pole. In the West, they came close to the centers of Europe – as far as the lands of the Bulgarians and those of the Serbs.

It is an incredulous but sheer fact that having as powerful a state as theirs, the Mongols could not subjugate the whole of Georgia or abolish the Georgian statehood; they never conquered West Georgia where, owing to these circumstances, the royal court was shifted to. In the time of the Mongol conquest Queen Rusudan was the sovereign. The scholar I. Javakhishvili describes her as an inexperienced person with no appropriate virtues to govern the country.

Could the supreme authorities of the state and the Commander-in-Chief fight the war up to the end and repel the enemy? Evidently, they could. Despite the latter's uttermost attempts to expend on the lands of West Georgia, they could never tread over its boundaries, and it is another prove of it.

As a matter of fact, the Mongols subjugated East Georgia without any obstruction. In that hard time, the Church of Georgia considered it indispensable to help to the appeasement of the nation. The Bishop of Chkhondidi determined to reunify Georgia in an integral country. Around 1242, Queen Rusudan sent Arsen Chkondideli-Mtsignobartukhutsesi to the regions of the Volga River to hold negotiations with Bati Khan.

The talks were successfully concluded with a treaty, by virtue of which the Mongols acknowledged the supreme authority of the Georgian king (queen) over the indivisible Georgian Kingdom. East Georgia undertook certain obligations, while West Georgia, as an unconquered side, was free of any. Nonetheless, all Georgia was laid under tribute.

In the year 1259, Tbilisi was the seat of two kings, one of whom was David Narini Queen Rusudan's son. This king rose against the Mongols and subsequently fled to West Georgia. Since then, the lands of West Georgia came from under the Mongols' dominion and her rulers maintained the former Georgian state policy.

Sadly, in the Mongols' time the country had been split into three parts – East Georgia, West Georgia and South Georgia. Nonetheless, the Church continued to maintain the country as total. This precise fact inspired the Georgian people to observe Derbent and Nikopsia as the borders of their Motherland. Here, it should be noted also that the real frontier of East Georgia lay along the "White River" (or the Akhshu River) which was only in 60 or 70 kilometers from Derbent and the Caspian Sea. This river was the eastern border of the ethnic Georgian settlements not only in the Mongols' time, but it had been such in the centuries prior to it. As for instance, when in the second half of the 10th century, Kakheti and Hereti united, their lands extended up to the Akhshu River. The region was densely populated and its inhabitants were Georgians, particularly, belonging to one of the tribes Herians. Later, the Mongols expanded their pastures over the adjoining lands and this made them leave their homes; those who remained, eventually, sustained degeneration.

The border of South Georgia lay along the River Araks (Rakhs). Anisi and Dvin were considered Georgian cities yet. Tao also belonged to Georgia. The rebels of Tao were mentioned among the conspirators of Kokhtastavi.

Under Prince Beka Jakheli even the land of Chaneti, which Byzantium had returned back, was within the boundaries of Georgia. The Jakhelis, princes of Samtskhe and their families were true Christians, pious believers who respected the clergy, bishops and monks. Prince Beka Jakheli built monasteries and churches, held in esteem monks and priests. Always present at matins, Holy Liturgies and vespers, he demanded from his army to follow the same order, and God was merciful to him.

The Black Sea itself up to Nikopsia (Tuapse) was the border of West Georgia.

In the most ruthless century of the Mongol violence the Georgian people could retain the frontiers of the kingdom, statehood and sense of ethnic unity, while their neighbours lost the ethnic character under their rule. The nomads could not settle down in Georgia while the territories near her – Ran, Mugan, Shirvan and also the lands of Armenia served them for winter and summer camps. Our neighbours – the Albanians, lost their self-awareness due to the Seljuk Turks' invasions and disappeared completely under the Mongols; as for the Armenian refugees, they found shelter in Georgia and also in other countries.

It must be underscored that the Georgian people opposed the Mongol tyranny with the high order of Christian morals, the core of which was the love of the neighbour, mutual help and self-sacrifice. Many Georgians lay their lives for the faith, their friends and the homeland. Not only ordinary people defended their king and the country in this way but also kings sacrificed their lives to their people's survival.

It may be believed that the Georgians brought this sacrifice, expecting to be worthy of inheriting eternal life from Christ, and it is true of the end of the Mongol rule. However, at the initial stage, they did not persecute the Christians (they were not Muslim then). Therefore self-sacrifice for the sake of faith was the virtue indispensable for the later period. Under Kazan-Khan (1295-1304) Islam was established as the state religion of the Mongols. Soon the word "Tatar" assumed a new meaning which broadened its sense from "Mongol" to "Muslim", in general. Interestingly, according to the chronicler's account, they started the persecution on the instigation from the Persians.

The devotion of King Demeter II (1270-1289) to his people is an outstanding historical fact. The king followed the Mongols' custom and had three wives. Monk Basil condemned this conduct but he did not heed his words. And, the monk prophesied to the king that if he did not accept his warning to turn away from his sinful life, he would lose the throne and his children would be dispersed. In the hard times for his people, the love of his Motherland overpowered all the rest in the king's heart and he sacrificed his life to the essential objective of his royal obligation – rescue of his own people. King Demeter went to the Golden Horde of his own volition and was arrested right upon his arrival. While awaiting the death sentence, he had a chance to escape. His faithful people counseled him to take good horses and flee for there was no one who would replace him in his realm, but he answered: "Heed my words, I have laid my life and my soul for my people although

I know death awaits me here. Now if I flee, the people will suffer massacre and what will I gain if I obtain the world but destroy my soul.”

Arghun, who on March 12th, (26)1289 executed the king beheading him, a few years later, being weak with ill health, was strangled on the same day (March 12th) and at the same hour.

Precisely, for the virtue of devotion and mutual love the Mother of God saved the Georgian army in the battle of Alamut. It is a well-known fact that the fight for the fortress of Alamut turned out tough for the Mongols and the war lasted for seven years. The Georgian army was also involved in it. The owners of the fortress were Moulids (Assassins), infamous for their custom of killing people by stealth. When one of them murdered a Mongolian noin Chaghata, his people accused the Georgians and mounted attack on them. The Georgian noblemen, being determined to surrender for the sake of sparing the soldiers from the battle with the unequal Mongol forces, said: if we do not accept the fight, only we nobles will be executed whilst most of our people will be saved; but if we do, they will kill all of us. Each of them without exception, three times bowed the knee to the icon of the Mother of God and in supplication offered the prayer: “The doors of caring do now open unto us, O Most Blessed Theotokos, so that hoping in you we shall not fail; Through you we may be delivered from adversities, for you are the salvation of the Christian faith.” The Most Holy Mother of God had compassion for them and compelled the murderer to confess to his evil deed.

One can find in the annals of the Georgian history a great number of events when people exposed their selflessness, the most remarkable and glorious of which is the heroism of Prince Tsotne Dadiani (1246).

All this speaks about the people’s spiritual uprightness and valour through which they could rescue Georgia and throw off the Mongol yoke in a comparatively short period of time although the high authorities of the kingdom had been unable to render a solid resistance to the enemy on their entry into the country. East Georgia endured the Mongols’ presence for 100 years while the latter failed to expand their power over West Georgia. The most crucial was the fact that our people did not mingle with them and did not assimilate with the aliens, while other nations were influenced and assumed their ethnic character.

Fidelity and love are the Georgians’ inherent characteristic features. Nonetheless, neither envy nor enmity is alien to them as we have already mentioned. Outstanding personalities were particularly envied. This vice bred animosity and dissociated them from each other. The Mongols noticed it and often said: “You Georgians do not like each other’s prowess in battles”; and the Georgians also saw this shortcoming of theirs, saying: “we aren’t obedient to each other.”

Apparently, this character turned to be one of the principal reasons of the disunited Georgian front while fighting against the enemy. The Georgian aristocracy failed to unite their troops although each of the magistrates represented a considerable force.

Apart from the internal discord, the geographical location of the land also assisted to the destruction of the country for it lay between two Mongol hordes, two mortal enemies (northern and southern). The passes in the mountains of Caucasus, Darial Gorge and partly the Caspian Gates of Derbent were under the Georgians' control. This exposed them to the enemy raids when the two hordes would rise against each other.

In such difficult times, the Georgian clergymen, in conjunction with defending the faith within the boundaries of the land, preached the Teaching beyond its borders also. The Georgian missionaries Pimen the Simple, who originated from Gareji and Anton the son of Naokhrebeli, who came from Meskheti, preached in the North Caucasus, specifically in Dagestan.

The Fourteenth Century

Early in the 14th century, King Giorgi the Magnificent acceded to the throne. He united West, South and East Georgia as an entire land under his scepter.

The first thing which followed his enthronement was making secure the borders of Meskheti – (Samtskhe-Javakheti) which was done on the Mongols' assent.

This act was followed by the expulsion of the Ossetians beyond the country. This people had occupied small villages and castles on this land. Presumably, by that time they were not indulged with so much support from the Mongols as they had enjoyed under the former kings. The Mongol authorities were favourably disposed to King Giorgi who took over all the passes of the Caucasus and destroyed his enemies, blocking all the ways through which the Ossetians could get into the country again, and the people had relief from them. The restriction of this people beyond the borders of Kartli was also a sign of the end to the Mongol yoke. Shortly afterwards, internal rivalry and hostilities broke out in the Mongol Kingdom, incurring the collapse of their unity, and this state almost fell. King Giorgi took advantage of these circumstances and gained independence from them. This of course speaks about Georgia's authority in that age for the Mongols, notwithstanding their fall, continued to dominate other countries later on.

The King's will was to restore Georgia in her ancient boundaries – from Nikopsia to Derbent. Initially, he strengthened the frontiers of Ran in the Derbent region; later, he determined to restore the Western borders.

Following King David the Builder's path, King Giorgi the Magnificent reunified Georgia, replenished the country and rebuilt desecrated churches. The lands of Ran, Movakhan and Shirvan were laid under tribute to him. He subdued and appeased all his enemies, using force and power where necessary, or wisdom and good reason.

King Giorgi the Magnificent did not look over the circumstances in the Church either. He convoked an assembly of clergymen where the Catholicoses of Kartli and

Abkhazia and bishops of all Georgia were present. On his demand, the convocation adopted a special provision according to which the participant clergymen “renewed the order ... and excommunicated the disorderly.” By the king’s efforts, the rights of the Church of Georgia were also strengthened beyond the borders of the country, particularly in Jerusalem.

At that time, the holy places of Jerusalem and Near East were under the Egyptian sultans’ control. Nonetheless, starting from the 12th century, the Georgians had taken possession of the foremost sacred places of prayer. David the builder had even gained possession of the summit of Mount Sinai where, according to the Old Testament, God appeared to Moses.

With the decrease of Georgia’s political strength, the Georgians’ standing was also shaken in Palestine. In the 60s and 70s of the 13th century the Muslims compelled the Georgian monks, living in the Monastery of the Holy Cross, to leave the place where they arranged a mosque. This monastery had been constructed by Prochorus. Scholars presume that although by the year 1350 the Georgians had recovered the monastery, there was much left for concern; as for instance, the Church of the Resurrection of Christ, the Golgotha and Christ’s Tomb which were the constituents of one whole monastic complex, were still in the Egyptians’ hands.

Twice, in 1316 and in 1320, King Giorgi sent ambassadors to the sultan of Egypt. Pippa, the king’s representative presented solid gifts to the sultan who, receiving them with gladness, handed over to him the keys of Jerusalem.

A foreign traveler, who visited Jerusalem, writes: “Christ’s Tomb is in the Georgians’ possession and no one is allowed to even remove a little stone from it~. This chronicle belongs to the years 1331-1341.

The Georgians held the keys to Christ’s Tomb until the mid-15th century when the Franciscans’ Order took them over.

In the 14th century, creative work revived in the monasteries. To this period belong the original Georgian works – “The Martyrdom of Luke of Jerusalem” and “The Martyrdom of Nicholas Dvali;” selections of theological works were also compiled and manuscripts were collected.

Petritsoni Monastery was firmly held by the Georgians in the 14th century and within its walls a Georgian seminary still functioned.

King Giorgi the Magnificent sought to restore Georgia’s political influence in Caesarea of Trabzon and attained it successfully.

The king “reigned a good reign” of 28 years and died in Tbilisi in 1346.

Georgia, as an integral and independent country, led a peaceful life until Tamerlane’s incursion. In fact, under King Giorgi the Magnificent and his sons David IX (1346-1360) and Bagrat V, this kingdom invariably extended over the entire Transcaucasia. The latter was the king who had to face the invasion.

Tamerlane established a kingdom of vast territory which in the east reached as far as the Chinese wall, in the north – as far as Central Russia, and in the west it bordered with Egypt and the Mediterranean.

Although Georgia held the whole Caucasus under her control, she was very small in comparison with Tamerlane's realm. Nevertheless, the conqueror found it tough to fight her; as a matter of fact, he could never subject the land though ravaged it cruelly. In the end, the long-term war between the two countries ended with a truce.

During the period from 1386 to 1403, Tamerlane invaded Georgia eight times. The Georgians not only carried on defensive wars but also, in order to help his enemies, at times invaded the lands, occupied by him (such were the capture of the Alanji Fortress, the ravage of the outskirts of Nakhchiven, granting refuge to his mortal enemy Prince Taher who had to flee from Nakhchiven). They would also make a free passage in the mountains of Caucasus for Tamerlane's another enemy the Golden Horde.

After his period, Georgia could maintain integral statehood, Christianity and national culture but the North Caucasian tribes were not only isolated from her already, but moreover, had animosity towards her and it played a significant role in the decline of Georgia as of a powerful state. Even prior to Tamerlane, the Persian Kingdom of the Ilkhanate Mongols had permanently tried to take under their control the passes in the mountains of Caucasus and thereby prevent their mortal enemy the Golden Horde from incursions into Transcaucasia and Persia. On the other hand, there were Georgian kings who, being in alliance with the Horde, hoped to get support in their struggle to repel the Ilkhans. So also in Tamerlane's time, Georgia never altered her policy with regard to this kingdom. Therefore he applied the ancient Iranian politicians' way of pressure and tried to bring under his control the Northern tribes by means of converting them to Islam. Consequently, early in the 15th century Georgia was almost surrounded by Muslim countries and the encircling was completed after the Ottoman's conquest of Constantinople in the year 1453.

Tamerlane was well aware that the force which united, preserved and strengthened Georgia was Christianity and did his utmost to wipe it out by promulgating Islam, but futile were his efforts.

The conqueror took over and sent beyond the country the countless treasuries of churches, most valuable of which were books. He destroyed every church and monastery within his reach, not sparing the Christian people. Nonetheless, the Georgian Christians strongly withstood his ruthlessness. It was a tough campaign to conquer Georgia; even his biographer said, boasting – "It was not easy to war in Georgia, even Alexander the Great failed to, but Tamerlane has gained victory".

In the Monastery of Kvatakhevi, his soldiers burnt Georgian Christians, clergymen, monks. Before the martyrdom, they were suggested that they should renounce their faith, but on rejecting the proposal, they were severely tortured and then, bound hand and foot, the great holy martyrs were burnt; they accepted death, singing a hymn. For a very long time the walls of the Kvatakhevi Monastery of the Mother of God bore the traces of their burnt sacred bodies.

The Fifteenth Century

In 1403 Tamerlane concluded a truce with the king of Georgia. The enemy had to acknowledge the existence of the Georgian Christian state. In 1405 Tamerlane died. On his hordes' withdrawal, King Giorgi VII not only cleared the land from the remains of his detachments but also shifted the warfare beyond its boundaries. He invaded Ganja, Anis and Arzrum. In 1407 King Giorgi fell in battle and his brother Constantine succeeded him but he also died in the battle in Shirvan. After him his son Alexander, later called "Great", was enthroned.

King Alexander's sovereignty (1412-1444) extended over all Georgia but her lands had been reduced after Tamerlane and the ethnic environment had changed. In the adjoining lands Turks and people, assimilated with them, had settled. This assimilation was a concomitant process to that of the Mongols' for they were the dominant people in the region. This was the reason of the restriction in the eastern lands of the country. The circumstances were the same in the lands of South-East Georgia. In particular, not only Anisi had been lost, but even Lore had been taken over by the Muslims.

Unquestionably, the Georgian state and Church would not tolerate the peoples' Islamisation especially of those living in Lore (Tashiri) – the town in a short distance from the capital of Georgia Tbilisi. The Catholicos-Patriarch of the Georgian Church Theodore played a significant role in the battle for the Fortress of Tashiri. Before the advance of the troops, he encouraged and inspired the soldiers. I. Javakhishvili gives the following appraisal to his personality: "The preaching of Catholicos Theodore, his exhortations and encouragement inspired the Georgian army to retrieve Lore and occupy it". This event took place in 1431.

In a year, from 1434 to 1435 King Alexander joined to his kingdom even the lands of Sivnieti with the population of 60000.

The main impediment in attaining the foremost objective which was the restoration of her old glory was population decline in the entire country and especially in the east. The king moved part of the inhabitants of West Georgia to the sparsely populated areas of East Georgia. It was King Alexander's primary concern to reconstruct Georgia's ruined churches and monasteries. On his enthronement, he started to carry on to completion his blessed grandmother Rusa's work at the reconstruction of the magnificent Cathedral of Svetitskhoveli. The work was accomplished around the year 1413.

The king also supported the Georgian churches and monasteries in Greece and Palestine.

In the world of that age Georgia was looked upon as a distinguished Christian kingdom. The convention of the so called Ferrara-Florence Church Council was a well-known fact which took place in that precise century. The assembly seemed to be targeted at the unification of Churches. The diptych was observed and the representatives of the Churches had their seats in accordance with it, that is to

say, on one side of the assembly hall the clergymen of the Patriarchal Churches of Constantinople, Antioch and Jerusalem were seated. The Patriarchal Church of Georgia was represented by Metropolitan Sophron (in the historical documents he is referred to as “the representative of the King of Georgia”). Metropolitan Sophron strongly vindicated Orthodoxy at the assembly. This fact indicates that the sense of dignity of the Church was as lofty as it had been in the 11th and the 12th centuries.

Peace and unity reigned in the country in King Alexander’s time and beyond her boundaries her dominion was restored over the neighboring lands. The king also displayed his love for Christ by abdicating the throne in the last years of his life as he took the vows and was tonsured.

His son Vakhtang III ascended the throne in his father’s life-time. He reigned from 1442 to 1446. His brother Giorgi succeeded him to the throne in 1446. This king reigned till 1466. It was the time of continuous internecine feuds which led the country towards its political collapse. In 1451, Prince Khvarkhvare gained the office of Atabagi in Meskhети and commenced to seek the secession of the region from the state, inducing the local clergy to support his strife. As a matter of fact, by that time neither the princes of Samegrelo, Abkhazia, Guria or Meskhети acknowledged the sovereignty of Giorgi VIII.

In the year 1453 the Ottoman Turks conquered Constantinople. In 1461 they occupied Caesarea in Trabzon. Georgia was isolated from Europe by a Muslim-Turkish circle. In 1459 an unmerciful civil war broke out. Prince Khvarkhvare even applied for help to the Muslims (the king of Iran) and with the latter’s hands gained victory over King Giorgi who was defeated in the battle of 1462. Shortly afterwards, the Prince of Imereti Bagrat also rose against the king and defeated him. King Alexander’s grandson Constantine II acceded to the throne in 1478. He neither approved of nor considered legal the emergence of separate kingdoms of Kakheti and Imereti, the principality of Meskhети and others on his territory but their existence was de facto.

When reflecting upon the Georgian history, it would be wrong to take it isolated from the history of the Church of Georgia and conversely, the history of the Church of Georgia is intertwined with that of the country; even in a deeper perspective, the history of the Georgian Church is the history of the Christian Georgian nation.

It is a true fact that the Georgian people had possessed the sense of unity long before they were converted to Christianity; but, because every Georgian received this faith with a deep love, the nation’s history cannot be seen as detached from that of the Church.

Therefore the division in the Church of Georgia not only drew the decrease of the faith but also caused the degeneration of culture.

Late in the 15th century, a war was unleashed among the kings and princes. The Prince of Meskhეთი acted with utmost vehemence to separate his lands from the kingdom. I. Javakhishvili has the following in his accounts: “Khvarkhvare Atabagi was so blinded with that enmity and struggle for separatism that even shifted the

discord into Church ... seeking the fall of Meskheta off the Patriarchal throne and a complete independence thereby ...”

Surprisingly, the Patriarchates of Antioch and Jerusalem did not support the Church of Georgia; moreover, they did all in their power to help disintegrate her gaining profit out of it. Infringing every canon of the Church, neglecting the provisions, adopted by the Church Councils, they intervened in the affairs of the Georgian dioceses and helped destroy the Apostolic Church of St. Andrew, founded on the Lord's Robe by St. Nino's labour. All this resulted in the decline of Christianity in the region Meskheta which was followed by the weakening of resistance to Islamisation.

Let us recall the history of the Atskhuri wonderworking icon as a testimony of a strong coherence between the spiritual life and the physical existence of the nation or any of its parts.

It is a well-known fact that St. Andrew the First-called brought an icon of the Mother of God on his first entry into Georgia. It was laid at Atskhuri and remained there till the 15th century.

While in Byzantium the heresy of iconoclasm infuriated, the veneration of icons not only was maintained but enhanced in Georgia.

The wonderworking icon of Atskhuri, the greatest of sanctity was richly embellished with precious stones and pearls. The kings of Georgia brought opulent offerings to her.

In 1477, the shah of Iran waged war on Georgia. He invaded Samtskhe; of course, he took over the icon of Atskhuri and also robbed it. But the Lord's wrath came upon the area where the icon was kept and it was returned back to its home.

In 1486, Jacob Khan invaded Georgia. The icon was taken from its church and was hidden in the treasury of the castle by the Bishop of Matskhveri and the garrison of the castle. The enemy promised they would spare the walls of the castle from destruction if the garrison handed it over to them without resistance. The Georgians accepted their word. But, the enemy did not keep it; moreover, they captured the icon of the All Holy Mother of God and after having robbed it, presented it to their lawless prince. The latter threw the icon into the fire but the fire did not catch it; it got quenched and the icon survived. Having witnessed this miracle, one non-Orthodox Christian took the icon to his country. But, the All Holy Mother of God appeared to him and told, saying: “If you do not return me to my land, I shall send great tribulations upon you”.

The icon was brought back to Atskhuri. The chronicler reports in his accounts that Jacob Khan, who pierced it with his sword, incurred horrible wrath on himself – later, he lost all his family and relatives.

In 1546 King Bagrat II of Imereti took the icon to Tsikhisdvari, and in 1553 it was taken to Imereti as a present to King Giorgi II of Imereti the son of Bagrat III. The king had the icon embellished anew for it had been robbed many a time by lawless hands.

After the Atskhuri icon of the Mother of God had left the region, the inhabitants of Samtskhe-Saatabago received Islam and drifted away from the Georgian people. The holy icon had been protecting Christianity and national identity in this area. At present, the icon is preserved in the Art Gallery of Georgia.

Although the Atabagis of Meskheta aspired to achieve their main goal, they failed to split Meskheta away from the Mother Church of Georgia. She was victorious in that fierce battle. Nonetheless, Christianity decreased in the end, and now remain the ruins of the once outstanding cathedral of Atskhuri, as the evidence of that deterioration. As for her parish, they assimilated with the Turkish-Tatar masses of population and are now dispersed.

In the 70s of the 15th century the Patriarch of Antioch and Jerusalem Michael visited Georgia and wrote “the Commandment of the Law” in which he stipulated that in former times the Catholicoses of Kartli and Abkhazeti had been enthroned by the Patriarch of Antioch. This, definitely, was untrue.

He pursued his aim to gain authority on the enthronement of the foremost hierarch in West Georgia and in this way assist to its falling away from the Mother Church. Along with him, King Bagrat of Imereti sought the independence of the Church in the west.

Late in the 15th and early in the 16th century, an outrageous event took place in the bosom of the Church. It was an origination of separatism. Happily, it was not grounded on any divergences in the confession since heresy and sectarian divisions were alien to the Georgian Christians. Rather, it was a fierce determination of the Church of Meskheta to gain an administrative independence from the Apostolic Throne. The hierarchs of West Georgia also willed to shift the Apostolic Leadership from Mtskheta to their dioceses.

After the separation, the Holy Services in those eparchies were celebrated in the Georgian language, traditions and customs were maintained in the same vein but no mention was made for the King or the Catholicos-Patriarch of All Georgia during the Service. The major role in this sinful act was of the Atabagis of Meskheta who led an unreasonable religious and national policy.

Separatism did not emerge within the bosom of the Church; rather it was the result of a rude influence and intervention of lay authorities. Neither was good fruit brought forth by this disobedience. In the end, the entire nation suffered for most of the Meskhs were fallen away because other religions and Churches found passage into Meskheta and eventually, people received Islam, Catholicism, Monophysitism. The rest of the Orthodox people in the area found themselves under the supervision of the Greek Patriarchate of Constantinople; this process inculcated in them Greek self-awareness and brought about their assimilation. Nor did the Church of West Georgia succeed in maintaining the parish as it was relevant – part of the Orthodox people received Islam (Lower Guria, Batumi, Kobuleti, the region of Ajara), others (Abkhazia) mingled with pagans from the mountainous areas (the Cherkis, Apsua, Adigei) who were taking refuge in this part of the land.

However, it should be noticed, that before the abolition of statehood by Russia (1801-1810), most of the assimilated Georgians – the so called “Armenians”, “French” and “Greeks” had maintained the Georgian language as their mother tongue; but, Russian authorities did not recognize their origin and by doing so rooted out all that remained from it in these people.

Thus, every Georgian who departed from the Mother Church also abandoned their people and, having degenerated, assimilated with the other nations.

The Sixteenth Century

By the end of the 16th century, an integral kingdom of Georgia split in three parts. One of the three kings, Alexander the son of Bagrat reigned in Imereti, the second was Alexander the son of Giorgi VIII, who ruled Kakheti; Kartli was the realm of Constantine II the grandson of Alexander I.

It was a time of permanent unrest for each of these kings fought the other two, seeking the unification of the country and considering it their own realm. After Tamerlane’s incursions, external enemies reduced their campaigns against this country and the people had a period of relief and peace which the magistrates and high-rank officials could not find permanently leading wars against each other.

The sword, plough and faith were the driving force in the life of a Georgian man but lofty ideas had gone, spirituality had faded.

Georgia was disintegrated into the kingdoms of Kakheti, Kartli, Imereti, the principalities of Dadiani, Gurieli, Atabagi and had tendencies of further disintegration. These lands, being rivals, ravaged each other; but Georgia, as a whole land, expanded on a vast territory with the eastern border as close as 200 km from the Caspian Sea passing along Shak; the southern frontier extended up to the lake of Sevan, the Atabagis’ appanage bordered with Valashcert and Arzrum. Guria included Chaneti; in the westernmost parts, Imereti and the Dadianis’ domain were washed by the Black Sea and were bordered by the region of Jikheti.

In the 15th-16th century Georgia, particularly, Kakheti was an opulent country.

It was not very easy to fight the Georgians and moreover, to prevail over them. Neither Turkey nor Persia would ever have been able to defeat them if the latter had had a unified state and if they had been a people of one mind. Nonetheless, they found it tough to fight the disintegrated Georgia.

One letter of King Simeon’s exhibits their valour and spirit of self-sacrifice: “I suppose, you have also learnt what suffer and tribulation we had to endure, nevertheless, we did not fall in despair. I will rather sacrifice my life and even my young child, I will spill my own blood to the last drop for the love of the Crucified Jesus Christ and the love of God as long as I live; I will not give up my struggle against the Turks, I will not make the priceless Blood, spilt by Jesus Christ for my sake futile ...”. This extract explains why Turkey, the country of a strong standing in Europe, could not abolish the statehood of All Georgia, not even West Georgia, although the

Turks succeeded in splitting off the third of her territory – the appanage of the Atabagi, turning it into the land of the Tatars. Due to the rivalry among the principalities, the Kingdom of Georgia suffered much loss and weakened. Nevertheless, when united in battles, the all Georgian forces were an impressive sight. The sultan of Turkey put to use this feature of the people and, according to the annals, persuaded the Georgian kings to take Jerusalem. The chronicles have accounts on the Georgians' steadfast presence in Jerusalem in the 16th century.

In conclusion, it can be ascertained that the Georgians were courageous warriors and could wield the sword well. Nonetheless, they were too emotional to follow reason and could not give up their selfish ambition even when it was harmful for the common cause. Although the country disintegrated into independent units as the kingdoms of Kartli, Kakheti, Imereti, the principalities of Guria, Samegrelo, Samthkhe, Svaneti, their population had maintained the sense of responsibility for ethnic unity; but the revival of the tribal system of life was concomitant with the process.

The Church alone remained loyal to the all-Georgian idea for she still encountered the country as a whole body. By that time, two centers –of Mtskheta and of Bichvinta existed in the Church. East Georgia was under the oversight of the Catholicosate of Kartli; West Georgia was the place of the ministry for the Catholicosate of Abkhazia. The kingdoms of Kartli and Kakheti often united. So did the principalities in West Georgia. Probably, it was conditioned by the existence of the two unified Catholicosates of Kartli and of Abkhazia.

Being a force which helped the people to consolidate, the Church did not approve of the tribal separation of the nation.

The Seventeenth Century

The 17th century can be described as the most difficult in the history of the Georgian people. If in former times enemies would only conquer and lay under tribute this country and were content with it, now Persia and Turkey did their utmost to destroy the nation. Hundreds of thousands of Georgians were annihilated; many more were forcibly driven to Persia. Kakheti was depopulated and Turkish nomads settled on their lands. The indigenous population of Meskheta was compelled to renounce Christianity and receive Islam; those who opposed them, were massacred or induced to leave the country. Surprisingly, West Georgia was involved in anarchy: trading in captives started. Both Georgians and non-Georgians took in captive many Georgians and sold them at the Turkish market like it was done with Africans. However, here we should remark that the Turkish-Persian social order compelled not only the Georgians but other conquered European peoples (the Bosnian Serbs, the Albanians, etc) to share the same fate.

Concomitant to these conditions was the immigration of the North Caucasian tribes into the weakened and depopulated Georgia.

On settling down in East Georgia, the Lezgines started to take in captive people and made them do slave labour; they ravaged and robbed local residents. The Osetians settled in the mountains of Shida Kartli (Inland Kartli). The Adigeyans, Apsua, Abazi, Cherkezese, and Apsars settled Egris-Abkhazia.

The Georgians were intentionally harassed in the conquered lands. This, obviously, evoked the instinct of survival and, consequently, part of the Georgians renounced their origin; some of them received Islam, others would become members of the Gregorian Church (Armenian), not persecuted by Persia and Turkey, or would join the less persecuted Catholic Church.

Among them there were also some who changed their national belonging and assumed the Lezgin, Osetian or Abkhazian origin.

Happily, the major part of the Georgians took a steadfast stand against the danger of denationalization and degeneration. The contribution of the Apostolic Church of Georgia was immense in the cause of the nation's survival. The crux of the matter was the fact that by only remaining Christians the people could not maintain their nationality.

As an instance, the Gregorian Georgians were still Christians but lost their national image with time; the same can be said of the Catholic Georgians. Genuine Georgians were only the parish within the Apostolic Church of Georgia. In that most difficult time of ordeal the power of personal example was tremendous. The representatives of aristocracy – kings, queens, princes and gentry, their family members set examples to the multitudes of a lower social layer.

But, when in Meskheta the nobility received Islam, the total population followed them and soon the community, who had departed from the faith, also lost their nationality.

Under these circumstances, particularly remarkable is the self-sacrifice of the Queen of Kakheti Ketevan. The martyrdom of St. Ketevan, King Luarsab, other noblemen, clergymen and lay people can be recognized as an act, committed with the purpose of saving the Motherland and nation from the fall and from the assimilation with the other peoples.

The 17th century is remarkable for a multitude of martyrs for Christ's sake. So far, the Church of Georgia has only been able to canonize some of them since great is their number. Canonized are: 6000 holy martyrs of Gareji desert who accepted martyrdom in the year 1616, the Great Martyr King Luarsab, martyred in 1622, the Great Martyr Ketevan Queen of Kakheti, who accepted martyrdom in 1624, the nine brothers Kherkheulidzes, their mother and sister and 9000 Georgians together with them, killed in the battle at Marabda in 1625. St. Father Evdemos, Catholicos of the Church of Georgia, martyred in 1642; St. Bidzina Cholokashvili, St. Princes of Ksani Elizbar and Shalva; they were martyred in 1661; The reverend fathers of the Garedji Monastery, massacred by the Lezgins in the years 1696-1700, Shio the New, David and Gabriel and many more laid their lives for the sake of Jesus Christ and the Motherland.

Among them was also our St. Father Theodore, martyred in the year 1669, the priest attendant to Queen Ketevan and a great many others who glorified the Church of Georgia. Thus, in the time of tribulation, the Georgian people and the Church exposed a steadfast faith. In the 17th century, Persia gained strength under Shah Abbas. The shah was extremely perturbed about the political relationships of Kakheti with Russia and Turkey.

On September 15th, 1615 Kakhetians rose in revolt against him. As it was the feast day of “Alaverdoba”, they started the action after the Holy Liturgy. Not long before, King Teimuraz had left Imereti to join them and take the leadership in his hand, the regiments from the region of Shirvani following them. King Teimuraz was Commander-in-Chief of the Georgian army in the decisive battle at Tsitsamuri where in a few hours they annihilated the enemy.

The shah invaded Georgia again but on his withdrawal, the people rose again. Although the shah could suppress the revolt, the Georgians did not give way to dismay answering his cruelty with another surprise. The fourth invasion took place in 1617.

King Teimuraz did not lose heart, but did his utmost to withstand them in a long-term war with the support from the Turkish army; however, the Turks were not successful in this action and King Teimuraz sought to get help from Russia. Shah Abbas, enraged by the ties with Russia and Turkey, avenged on the king by castrating his two sons, Levan and Alexander; leaving the eldest mentally ill, this grave act turned out lethal for the youngest.

Iv. Javakhishvili affirms that the Russian governing authorities sent clergymen instead of troops and canon guns to Georgia. They contemptuously neglected attendance in the Church and, being accustomed to heresy in their Motherland, were doubtful about the Georgian Church Service.

In 1624 St. Ketevan mother of King Teimuraz accepted martyrdom at the hand of Shah Abbas. She was severely tortured and killed. Queen Ketevan was canonized a saint by the Church of Georgia. Her personal example saved all Georgia from Islamisation and assimilation with the Tatars.

Shah Abbas’s successive plan was to depopulate Kartli and drive the people away to Persia. Further, he was determined to settle his people Persians on these lands. To achieve this goal, he sent Giorgi Saakadze with countless troops to Georgia. By order of the shah, Commander Saakadze was to demolish Kartli and Kakheti. But on learning about the shah’s secret plan to have him assassinated after the fulfillment of his command, the commander determined to raise the people in rebellion against the Persians. This purpose involved the necessity of an alliance with Prince Zurab Eristavi. The battle of the year 1625 ended with the Georgians’ victory and was one of the greatest in the history of the nation.

These circumstances urged the “invincible” shah to reconcile with King Teimuraz and in 1631 he recognized his sovereignty over the unified Kingdom of Kartli and Kakheti.

Later on, however, since King Teimuraz struck terror among the Muslim rulers, the shah would not admit his prolonged reign and sent large troops with Rostom Khan, the king designate of “Gurjistan” after Teimuraz’s banish from the country.

The 67-year-old Rostom usurped the throne in the year 1632. King Teimuraz conducted not one revolt and vehemently fought against the enemy. Nevertheless, as Rostom-Khan had support from Persia, he failed to continue on the throne and had to flee to Kakheti.

In 1642 a plot was organized against the usurper. Catholicos Evdemon (Diasamidze) was among the involved. But, the king suppressed the rebels, arrested the Catholicos and, shortly after the arrest, had him murdered and thrown from the prison tower. Fighting against the spirit, reason and idea of the Georgian Church, Rostom-Khan sent troops to Kakheti and, having defeated King Teimuraz who fled to Imereti, declared himself the King of Kartli and Kakheti. Thereafter, King Teimuraz took the vows and was tonsured. He died at 74.

But, he survived Rostom-Khan whose successor was Vakhtang (Shahnavaz). This king was a descendant of the house of Bagrationi of Mukhrani. He was a Muslim.

Thus the devotion of King Teimuraz and of other faithful sons of Georgia to the confession of Jesus Christ saved the country from a total degeneration; the faith and the Motherland were the key-stone of the Georgians’ life.

Although, in those times the Persians and the Turks did not fight against Christianity as against a religion in general, they vigorously fought against the Apostolic Church of Georgia. However, they did not encumber the Gregorian or the Catholic confessions, giving priority to the Christian Armenians and their centers. The persecuted members of the Church of Georgia were restricted in the practice of their faith and were induced to receive Islam; if anyone refused to accept the demand, the alternatives, imposed on them, were the Gregorian faith or Catholicism.

The Eighteenth Century

Early in the 18th century, Georgia was politically disintegrated to which internal clashes were concomitant. The king’s authority weakened and the principalities were ruled by princes, claiming absolute sovereignty in their domains. Outstanding statesmen did not cease their striving for the restoration of the unified Georgia. But, almost every year Persia and Turkey renewed the 1555 truce by force of which East Georgia was considered a vassal of Iran while West Georgia was that of Turkey.

The collapse of the country involved the revival of tribal systems. Separate groups of Kartlians, Kakhetians, Imerentians were gradually formed. The principalities of Odishi, Guria, Abkhazeti and Svaneti seceded from the Kingdom of Imereti. Although politically disunited, the people revealed a strong national self-awareness, encouraged and strengthened by the Church of Georgia.

The Catholicosate of Abkhazia, which in the 16th century shepherded the population on vast territories, lost many lands in the north and in the south due to the Islamisation of their inhabitants.

As it was mentioned above, the peoples of Adygea and Cherkesia immigrated from the north and settled down on these lands. In ancient Georgia these peoples were called Apsars. The Apsars were successful in the assimilation of the lower social layers of Abkhazians while the aristocracy maintained their ethnic self-awareness never repudiating their belonging to Georgian culture.

The Lezgins expended in Kakheti, the Osetians in Kartli, so the Georgians were assimilated in these lands as well. Muslims and pagans prevailed among the newcomers and subsequently, it brought about the robbery of churches, monasteries, dioceses and even of patriarchal cathedrals. Many eparchies were abolished. The native population – the parish of the Church were destroyed. Often, they were kidnapped and sold as slaves or put as serfs and servants in their homes. These circumstances brought about the conversion to paganism of these people involving their deprivation of national self-awareness.

All this was the battle-field of the Church of Georgia whose foremost goal was to release the people from the bondage and return them to her lands, give aid to the impoverished, orphans and hopeless, fulfill good deeds and show kindness to the poor. She also supervised the provision and accommodation of craftsmen, scribes and artists.

Part of the Church possessions was spent on the reconstruction of churches and monasteries. It is noteworthy, that Church Fathers and hierarchs made donations to her from their private property.

The Holy Service in the churches of the two Catholicosates was conducted solely in the Georgian language. From St. Nino's age, no other than this was used in the Church and it continued in that vein till the 19th century.

King Vakhtang VI convened a Church Council at which Catholicos Domenti was enthroned. He was the king's brother who had returned from Russia not long before. The King himself had then newly ascended the throne. The event took place in 1705. At the initial stage of his office, the Catholicos substantially assisted his brother in improving matters in the kingdom.

King Vakhtang belonged to the junior branch of the house of Bagrationi which was the dynasty of the Prince of Mukhrani (the Mukhranbatonis). His plan, targeted at the "release and resurrection" of Georgia, was the common cause of the Georgian statesmen, devoted to the king. Under the "release" independence from the Muslim countries was meant, under the "resurrection" – the reunion of Georgia.

The "release and resurrection" was only attainable by support from Christian countries and it was envisaged in the foreign policy of the king and his statesmen.

Here, it should be noticed that when both European and Russian orientations sustained failure, among the Georgians was found the force which would uphold the strife for the "release and resurrection".

In the 18th century, Iran's power and might decreased and also weakened the Empire of the Ottoman Turks. It so happened, that the Georgian noblemen from the vassal kingdoms of Kartli and Kakheti, living and working in Iran, were involved in the social life of the country and to some extent even conducted it. Georgian troops were also the strongest in Persia. These circumstances were a favorable backdrop for the Georgians to unite and no one would have been able to withstand them.

But, the unification was unattainable.

The Georgians' Orthodox faith was assumed by the Persians and the Turks a political orientation, directed against them. Moreover, when the Orthodox Russian Empire drew as close as the mountain chain of Caucasus, and the kings of Kartli and Kakheti, out of the common faith, promised them to make a corridor through the mountains southwards for them, this assumption took shape of a profound belief.

As it has been mentioned, in the Caucasus no other confession was as persecuted by the Muslims as Orthodoxy; they put pressure on the Orthodox Georgians and demanded that they should renounce the faith and receive Islam, Catholicism or Monophysitism. This led people to denationalization.

In 1713 a delegation of ambassadors and prominent statesmen, among who was monk Sulkhan-Saba Orbeliani, visited Europe seeking support in the work at the following issues:

1. Iran was to recognize the existence of the Kingdom of Kartli; the return of King Vakhtang VI was indispensable.
2. Unification of Georgia.
3. Cease of the North Caucasian tribes' raids.
4. Cease of the Georgians' denationalization.

But, in 1715 Sulkhan-Saba returned empty-handed and this meant the failure of the king's orientation on Europe.

By that time, Persia had weakened to such extent that the Afghans brought down the Persian royal dynasty and the country was in a deep crisis. All these circumstances prepared reasonable grounds for the Georgian statesmen to propose alliance with Russia.

In 1722 King Vakhtang VI declared his resolve on making the alliance. This fact annoyed the Muslim countries and the North Caucasian tribes. Russia had particular interests in the economy of Persia. Peter the Great sought to bring the trade of this country under the control of Russian merchantry. He sent his ambassador to Vakhtang VI on the matter. However, the royal court counseled the king to consider his suggestions with caution. The alliance with Russia aggravated Europe and all Near East who were overconcerned about the whole issue. In Constantinople, the question of taking intensive actions against the hostilities of Peter I and Vakhtang VI was laid down.

Iran, Turkey and Dagestan made preparations for Kartli's severe punishment. In 1724 Peter I signed a truce with Persia. It was an unexpected step which opened Georgia for the enemies' raids. Vakhtang VI had to flee to Russia.

Not long after, Russia's negligence towards Georgia was revealed to everyone and King Vakhtang's policy ended with a failure.

Things in the Church of Georgia were also blighted by the enemy's incursions. Many of the eparchies and dioceses were abolished; Church lands and serfs were taken over by lay feudal families. Nevertheless, the Church of Georgia could maintain the spiritual backbone which later, in 1744-1745 was laid as the foundation for the revival of the Georgian Christian statehood.

In 1744 a long awaited dream of the Georgian people came true – a Christian king ascended the royal throne. It was the lot of Prince Teimuras from the royal house of the Bagrationis of Kakheti, King Teimuraz II.

There was no end to the people's joy. The Catholicos-Patriarch Anton carefully prepared the most ancient Georgian Church rite of the royal enthronement and special arrangements were made for the celebration. People decorated streets, squares and markets and went out with torches to meet their king, queen and princes. Church chants filled the streets. The Chrismation of the king filled them with boundless happiness.

The restoration of the sovereignty to the Georgian Kingdom was the starting point of the idea of "release" on which was grounded and embodied the idea of "resurrection". The issue also embraced the regain of the lost Georgian lands.

In 1758 Kings Solomon I, Erekle II and Teimuraz signed an agreement on friendship and cooperation. A special Church Council was convened in 1759 at which the captive trade was banned; the throne of Kutaisi was restored and the Church was released from taxes.

In the 70s of the 18th century, West Georgia gained independence too. King Solomon I of Imereti drove the Turkish garrisons beyond his land.

THE CHURCH OF GEORGIA IN THE THIRD PERIOD

(The 19th – 20th cc.).

Two most critical periods of the 2000-year-old history of the Apostolic Church of Georgia are to be attributed to the 19th- 20th centuries. They were the abolition of its autocephaly by the Russian royal court and its restoration, gained by the striving of the Georgian nation and clergy. Plethora of publications speaks about the deplorable circumstances in which the Church of Georgia had to continue life in the 19th century. After the Apostles had established her and had preached to the people, Christianity became the Georgians' national religion and remained as such throughout centuries.

Starting from the year 1811, this Church, the stronghold of Christianity for the entire Caucasus, was transformed into an additional part of the Russian bureaucracy. Before Russia's presence in Georgia, the Church had been an owner of immense property. She had been an economically independent institution by which she was profoundly different from the Russian Church. The latter had been modified into part of the state by Russian political authorities and since 1722 had been ruled by an attorney-general who was head of the Synod. He was a lay statesman and a wide scope of rights was vested in his hands. Peter the Great had abolished the Patriarchal guidance of the Church and had initiated her subordination to lay authorities; the process was accomplished by Queen Katherine II. Under these circumstances Russia would not admit the economical independence of the Georgian Church or her solid influence on the lay authorities. This purpose directed her to the reorganization of the Church of Georgia.

On March 3rd, 1810 Catholicos Anton II was almost induced to leave Georgia and depart to Russia. On July 30th, 1811 a dicastery was formed; the Church of Georgia was deprived of her autocephaly. Varlam Eristavi was appointed head of the dicastery and the title of "exarch" was conferred on him. Most difficult times started in the life of Georgia as the Russian authorities commenced on restricting eparchies. It was not a newly begun business and was aimed at dismissing those personalities from around the Cathedral who were unacceptable for the Russian authorities.

On August 30th, 1815 the dicastery was transformed into the "department of Synod of Georgia-Imereti" to which the Russian government subordinated the churches of Guria and Samegrelo also.

Varlam Eristavi was called to Russia in 1817. In the same year, Archbishop Theophilactos Rusanov from Ryazan was appointed exarch and was sent to Georgia. Since then the Church was only ruled by Russian bishops. In 1819 Theophilactos united the bishoprics of Imereti by means of restricting them in number. Guria and Samegrelo were allowed to have one diocese each. Out of twelve eparchies, only

three were maintained in West Georgia. Along with it, the exarch reduced the number of churches.

The Russian governing authorities saw the Church of Georgia as another source of income. They considered it profitable to reduce the number of clergy and to cut the overall expenditure since it would help increase the income in the exchequer.

Russia's policy raised anger in the Georgian people and a rebellion for the defense of the Mother Church started in 1818. The rebels fought under the slogan "The Liberation of the Motherland". Every social layer of people was involved in the fight against the regiments and detachments, well armed with artillery.

In 1820 Metropolitan Dositheos of Kutaisi, Metropolitan Ekvtime of Gelati and other prominent people were arrested. This arrest enhanced the vigor of the struggle.

Metropolitan Dositheos of Kutaisi (Tsereteli) was an old man. He was put in a sack and taken in the direction of Russia but in the vicinity of the town of Gory was beaten to death in the same sack. Metropolitan Ekvtime of Gelati (Shervashidze) was arrested as one of the leaders of the revolt.

Metropolitans and bishops, in general, had been inviolable and even respected by the Muslims. The Russians' actions aroused a fierce anger in the rebels and at the end of ferocious battles the Russian army gained a Pyrrhic victory. The region of Racha was burnt and devastated, the fortress of Shemokmedi in Guria was razed to the ground, villages were burnt, rebels were hung; many of them sustained the forfeiture of property and were exiled to Russia their possessions being taken over by the exchequer.

On May 21st 1820, 2000 Georgian warriors laid their lives for the faith and freedom. Among them were priests, monks and other members of the clergy.

The Church of Georgia had had tens of bishoprics and eparchies in East, West and South Georgia. With their abolition, the Christian faith decreased among the people. The clergymen unceasingly demanded the restoration of the abolished eparchies.

The exarch's policy impaired the image of the Church of Georgia and brought about indifference towards the faith among the parish. Particularly outrageous was the restriction of the Georgian language in churches and at schools. Georgian theological schools were closed and Russian ones were opened. This resulted in the lack of knowledge among new clergymen. Abandoning the Georgian language, part of the youth plunged in the Russian and the European ideas of socialism, atheism and anarchy.

The Church possessions of valuable gold and silver objects, embellished with precious stones and preserved for many centuries, were lost. The exchequer took possession of the lands of the Church.

It is no surprise that under such circumstances the Georgian clergymen took an active part in the rebellions of the years 1804 and 1812 and the others of the following period which aimed at the liberation of Georgia. One of the leaders of the resistance in the revolt of 1832 was Archimandrite Philadelphos Kiknadze.

Under Exarch Paul Lebedyev, in 1826 one of the expelled students Joseph Laghiashvili killed the Rector of the seminary Archpriest Chudetski. At his funeral, the exarch pronounced a eulogy which contained a curse of the people whom the student belonged to. The statesman Dimitri Kipiani expressed the irate Georgians' attitude towards it. He addressed to the exarch with a suggestion that if the curse which had been spread among the people was true, "the curser was to depart from the accursed land". Dimitri Kipiani was punished for these words by being exiled where later in 1887 he was killed.

The best sons of the Russian people raised their voice against the oppression of the Georgian Church. One of such defenders was the well-known scholar Slavophil Nicholai Durnov. He described the deplorable conditions of the Church of Georgia in his essay "The Fate of the Church of Georgia".

Regrettably, in the 19th century, while Georgia was part of the Russian Empire, the fervent faith of the nation weakened. In the 20th century, the disintegration of the empire started and the same process also gained ground in the life of the Church. The sustenance of the empire required the alteration of its society. A population of one religion, speaking one language and devoted to the country, would save it. Thus the primary issue on the agenda was the assimilation of the Georgian people as well as of the other peoples by making them mingle with the Russians. The Georgian language was severely persecuted. The exarch's strife was targeted at the subjection of the parish to the Russian way of life. But, the Georgians rendered a relevant answer to his policy.

In 1908 Exarch Nikon was killed. The Russian hierarchs called Georgia "wild and ruthless land" and the newly appointed would shun coming here.

The Georgian Church Fathers and the best sons of the nation saw their path leading to the deliverance of the faith as the one which lay through striving for the independence of the Church of Georgia from the Russian Empire, in other words – through the restoration of her autocephaly.

The proposal for restoration was strongly supported by the Georgian statesmen: St. Ilia the Righteous (Chavchavadze), St. Ekvtime the Man of God (Takaishvili), Alexander Tsagareli, Alexander Khakhanashvili, Nicholas Marr and others. Two Russian scholars, Solovjov and Zaozersky also advocated the cause.

After the assassination of Ilia the Righteous and the rise of regressive forces in the country, the adherents of autocephaly turned to the inculcation of their ideas in people by publishing books for they considered the independence of the Church would be the foundation for Georgia's future independence. On March 12th 1977, tens of thousands of faithful people assembled at the Holy Liturgy in Mtskheta. Bishop Leonid (Okropiridze) briefly interrupted the liturgy and made a speech in which the autocephaly of the Georgian Church was declared restored. In the same year, on September 17th Bishop Kirion (Sadzaglishvili) was elected Catholicos-Patriarch of the Georgian Church. On May 26th 1918, Georgia was declared an independent state. Sadly, the power of governing authority was not

vested in the National Party but in the Socialist. On June 27th 1918, St. Kirion was killed in the village of Martkhopi.

The Socialists' government failed to see in proper perspective the significance of the Church in the people's life. All this was a matter of serious concern to the Catholicos-Patriarch Leonid.

The Mensheviks failed to discern an imminent danger emerging from Russia's political unrest and in 1921 the latter, making use of this failure, conquered the country once again.

In the same year, after the death of Patriarch Leonid, the Church Council elected St. Ambrosi (Khelaia) to the Throne of the Catholicos-Patriarch.

The Bolshevik Russia, having annexed Georgia, took steady and drastic measures against the Church, targeted at her complete destruction. The Christians had to endure multiple persecutions but none can be compared with the ruthlessness of the one which the Communists conducted in the 20s and 30s of the 20th centuries. They destroyed churches, tortured clergymen, put pressure on them, robbed churches and monasteries.

In the 20s of the 20th century more than thousand churches were closed, the service was cancelled.

Precisely, that persecution was the wave which aroused anger of the Catholicos-Patriarch Ambrosi Khelaia who truly sacrificed his life to his people by sending an address to the Conference in Guinea making known for the whole world the ordeal of the Georgian people. In his report he demanded to compel Russia to withdraw the troops and allow the Georgians to "create the forms and structures of the social and political life which would be relevant to their life and not dictated or imposed by others".

The Russian government, very indignant with the letter, arrested and brought to trial Patriarch Ambrosi; with him were arrested the likeminded clergymen: St. Nazari (Lezhava) Metropolitan of Kutaisi, Archimandrite Paul Japaridze, Kalistrate Tsintsadze who was Archpriest of Kashueti Church, deacon Dimitri (Lazarishvili) and others. In the process of investigation, they put pressure on the Patriarch, demanding from him to deny the issues, put forth by him at the conference. Nevertheless, in his profound final word the Patriarch underscored them as indispensable. He was sentenced to 7 years of imprisonment. Due to his illness, the term was reduced to 6 years. He died at the age of 66, on March 28th, 1927.

Under Communist rule, it befell on the Church of Georgia that the life within her bosom was determined by the benevolence of the governing authorities. This period can be divided into three stages. The Church was still persecuted until the year 1943. When at war with Germany, the government condescended mercifully on her and, acknowledging the independence of the Church of Russia, granted her the right to elect the Patriarch; respectively, the circumstances improved for the Church of Georgia also.

In 1943 the Russian Church recognized the three rights of the Church of Georgia: her autocephaly, the Patriarchal dignity and the 6th place in the diptych.

Notwithstanding these changes, under Khrushchev's rule the things reversed to the worse as his policy of "democratic warming" did not extend to the Church.

In those times, clergymen were persecuted. However, different methods were applied to them. They were blackmailed by special state bodies. Here, we should remember the life of Patriarch Ephrem II who was persecuted thus. The same policy of moral persecution continued up to the early period of His Holiness Patriarch Ilia II and ended as late as in 1985.

The conditions sharply changed to the better side from 1985-86, but during the 70 years of the Communist rule many generations had been brought up with a negative attitude towards the Church and clergymen and this created an insurmountable difficulty for the people.

In their last years, the authorities allowed the edition and distribution of the Bible, neither was banned the publication of the Holy Scriptures in newspapers. This created a backdrop for the sects to disseminate their teaching. Denominations of Baptists, Jehovah's Witnesses and others were provided with ample opportunity of a full-scale activity since they acknowledge the authority of the Bible but not that of the Church or of the clergymen.

Although the restoration of the autocephaly of the Church was proclaimed on March 12th 1917, the Russian Church only recognized it in 1943; the Orthodox Churches worldwide recognized it on the January 25th 1990. However, the question of her place in the diptych has not been determined so far; the place of the Church of Georgia has not been determined up to now and is still the issue of study for the Orthodox Churches the world over.

Late in the 20th century, his Holiness and Beatitude Catholicos-Patriarch of All Georgia Ilia II and the Holy Synod blessed the best sons of the country and prayed for them and for their cause of the restoration of Georgia's independence. After the people had regained freedom, they responded with love and gratitude to their blessing and the nation started to intensively return to the faith; new churches have been built in every town and village; the Holy Church and the state have signed a "Concordance" which is targeted at the inspiration and edification of the Georgian nation and their sacred Orthodox faith. Amen.

Translated by Maia Akhvlediani

MESHETI

Gürcülerin islamlaşması
Gürcistan kilisesinden koparılmış olan Gürcülerin tarihi kaderi hakkında kitap
serisi

- I. Gürcistan yörelerinin islamlaşması
- II. Meshilerin islamlaşması
- III. Tatarlaşırma
- IV. Gürcü dilinin unutulması
- V. Müslüman Gürcülerin soyadları

Tiflis 2008

Aziz İlya demişti ki, “Tarihin yeniden kurulması, milletin dirilmesi; geleceğin karanlıktan çıkması demektir.” Piskopos Anania Caparidze’nin kaleme aldığı “Gürcistan kilisesinden ayrı kalan Gürcülerin tarihi kaderi” kitap serisi, halkımızın tarihi hafızasının yeniden dirilmesini amaçlamaktadır. Söz konusu olan eserlerde düşmanın tarafından işgal edilen Gürcistan’ın bazı yörelerinde yaşayan ve çeşitli nedenlerden dolayı milli kilisesini bırakmış olan Gürcülerin bahtından söz ediliyor, ki büyük kısmı maalesef yozlaşmış haline gelmişti.

Önümüzdeki eser, tarihi kaynaklara dayanarak Osmanlı Devleti ve İran tarafından işgal edilen başta Mesheti yöresi olmak üzere Gürcüstan yörelerinin islamlaştırmasını; yani halk dilini kullanmış olursak “Tatarlaştırmasını”; ayrıca, onların tarafından Gürcü dilinin unutulmasını ve islamlaştırılmış soyadlarını anlatmaktadır.

Yayınevi, ESAB şirketi ve şirkette çalışanlara yardımcı olduklarından dolayı teşekkür edip onlar için dua ediyor.

Gürcistan yörelerinin islamlaştırması

Orta Çağda Gürcistan, oldukça büyük bir devlet olarak; Gürcüler ise kalabalık bir millet olarak tanınmaktaydı. 16.-18. yüzyıllar ülkede çok zor yaşanmıştı. Buna rağmen 19. yüzyılın başlarında Gürcüler, Kafkaslar Ötesinde en kalabalık bir millet olarak bilinmekteydi. Kara Deniz ile Hazar Denizi arasındaki nüfusun hemen hemen yarısını (% 40) Gürcüler oluşturmaktaydı.

14.-16. yüzyıllara ait bir Latince eserde İberia yani Gürcistan, kendi dili ve yazısı olan koskoca bir ülke gibi nitelendiriliyor (L.Tard, 16. yy. Macaristan ile Gürcistan ilişkileri, 1980, s.17).

Bu nedenle yabancılar, Gürcüstan kilisesinin başkanına bazan “bütün Doğunun Patriği” olarak hitap etmekteydi (O. Jujnadze, 16. yy. İlk yarısında Gürcistan’ın dış politikası tarihi üzerine, Gürcistan Krallığının dış... derlemesi, I, 1970, s. 16).

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu sırada Gürcüler değil yalnız Kafkaslar Ötesi’nin büyük kısmında, Küçük Asya’da Fırat, Çoruh ve Aras nehirleri ağzlarında da yaşamaktaydı. Gürcistan Krallığının o dönemde kendi etnik sınırları olmasına rağmen yine de onun sınırları Sevan gölüne kadar; ayrıca, Kaheti Krallığının sınırları ise Doğu Şeki’ye kadar varmaktaydı.

Gürcüler, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Gürcüstan’ın toprakları da oldukça azalmıştı. Yüzyılın başlarında Samtshe-Saatabago’nun yüzölçümü 34 270 km idi. Aynı zaman bu yörede kalabalık nüfus ve oldukça gelişmiş feodal ekonomisi bulunmaktaydı (Ş.Lomsadze, Samtshe- Cavaheti, 1995, s. 26). Demek ki, yüzölçümü bugünkü Gürcistan’ın yüzölçümünün (69 000 km) yarısı kadardı.

Gürcülerin çok büyük sayısı İslamı kabul etmişti. Abhazy’a da ve Kuzey Kafkasya’da yaşayan Müslüman Gürcülerin yanısıra Gürcistan’ın aşağıda sayılan yöreleri zoraki islamlaştırmaya uğradı: Hereti, Lazistan, Doğu Kaheti, Mesheti, Aşağı Guria, Acaristan.

Kaheti Doğusundaki Berde’ye kadar uzandığı topraklar, eski Gürcüler tarafından kendi toprakları olarak görülüp oradaki ahali de yurttaşlar olarak sayılmaktaydı. Horenatsi’ye göre, Gürcülerin ülkesi Azize Nino tarafından Massagetler de dahil kutsallaştırılmıştı. Massagetler Hazar Denizi kıyısında yaşayan aşirettir. Ran ahali Gürcü kralı Bakar tarafından vaftiz edilmiştir. “Kartlis Tsoxovreba”ya göre (“Gürcistan Yaşantısı” – Gürcistanın eski tarihini anlatan derleme kitabı), “Berde’ye kadar Ran da Mirian’ın Krallığına dahil olmaktadır”. “Dolayısıyla, bu komşu ülksine karşı Gürcülerin merakı doğaldır...” (N. Berdzenişvili, Gürcistan tarihi sorunları, 1990, s. 624).

Hereti daha da uzaklara kadar uzanmaktaydı. Burdaki Gürcistan sınırları Tetriskali nehrine ve Şemah dağlarına kadar yani Kür ve Aras nehirlerinin kavuştuğu yerlere kadar uzanmaktaydı. Mogolların salgını yüzünden Gürcistan’ın bu bölgesi Müslümanlığa diğerlerden önce geçmişti. Burada yani eski Saarişiano’da evvela Şeki; sonra ise de Nuh Hanlıkları oluşturulmuştu.

Hereti’den sonra çeşitli nedenlerden dolayı Doğu Kaheti’nin islamlaştırılması gündeme gelmişti. Kaheti Krallığının en verimli toprakları Doğu Kaheti’de bulunduğundan dolayı bölgenin başkentleri (Zegam, Bazar-kalak) ve en önemli şehirleri (Balaken, Çar, Fifinet, Kah, Kurmuh) de burada bulunduğu gibi Giş

Piskoposunun rezidansı da buradaydı. Doğu Kaheti ahalisi İslamı kabul ettikten sonra Hıristiyan Gürcülerin sayısı oldukça azalmıştı.

Aynı şey Lazistan için de geçerlidir.

Lazistan, uzun süre boyunca Bizans İmparatorluğunun etkisi altında kalıp bir süre İmparatorluğa dahil olmasına rağmen her zaman Gürcü ülkesi olarak bilinerek sonuna kadar yani islamaştırıldıktan sonra da böyle kalmıştı. Lazistan sonralarda Trabzon İmparatorluğu olarak da adlandırılmıştı. “Bu topraklarda çok eskiden Gürcü aşiretlerinin yaşaması şüphesizdir. Rumlar, Ermeniler ve başka gibi yabancı unsurlar burada ahalinin önemli kısmını hiç bir zaman oluşturamamıştı” (Ts. Batsaş, Etnolojik ve dini süreçler, 1988, s. 4).

Lazlar Kuzey-Doğu Anadolu gibi bütün Osmanlı İmparatorluğunun Kara Deniz bölgesinde çoğunluk halindeydiler. İslamlaştırma süresinde Lazların bir kısmı bu sürecinden kurtulmak üzere Gürcü Ortodoks Kilisesinden Ermeni Apostolik Kilisesine veya Bizans Ortodoks Kilisesine bağlandı. Buna rağmen, Müslüman Lazların sayısı yüz binleri aşmıştı. Ts. Batsaş’a göre, Lazistan Gürcüleri Hıristiyanlığını korumak üzere Ermeni Apostolik Kilisesine; Katolik Kilisesine; çoğu zaman da Bizans

Ortodoks Kilisesine geçerek Müslüman yurttaşları gözünde Ermeni; Frenk veya Rumlu olurlardı. Gürcüler de dolayısıyla “Müslüman Gürcülerin Suni veya Şii olduğuna göre onları Tatar veya Türk olarak nitelemekteydiler. Ermeni Apostolik Kilisesine bağlı olan Gürcüler Ermeni; Katolik Kilisesine bağlı olanlar Frenk; Yahudiliğe bağlılar ise Yahudi sayılmaktaydı” (Bregvadze N. A., 17. yy.Gürcistan ahalisi etnik bileşimi üzerine, Kafkasya etnografik derlemesi, VI, M., 1976, s. 248).

Rum Ortodoks Kilisesine bağlı olan Gürcüler bile ana dilinden ve milliyetinden mahrum olup onlara Yunan dili zorla okutulduğundan bu dönemde Gürcistan Apostolik Kilisesi, Gürcülüğün gerçek beşiği olmuştu. Ermeni Apostolik Kilisesine bağlı olan Gürcüler de aynı durumda idiler. Osmanlı İmparatorluğunda Gürcü Kilisesinin faaliyeti yasaklandıktan sonra da yalnız Müslüman Gürcüler ana dilini koruyabilmişti.

“Hıristiyan Lazlar gibi Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olan yerli ahali yavaş yavaş Yunan adları ve soyadları alır; Yunanca ibadet eder; Kutsal Kitabı Yunanca okur; okullarda Yunanca okumaya mecburdu... Gürcü dili ile Laz şiveleri dinsizlerin dilleri olarak ailelerde de yasaklanmıştı.

Ana dilini ancak vaktiyle Gürcü Kilisesine bağlı olup sonralarda Müslümanlığa geçen Lazlar koruyabilmiştiler” (s. 43).

Gürcüler için Gürcü Ortodoks Kilisesinin ne kadar büyük önem taşıdığını bütün bunlar da ıspatlamaktadır. Dünya Hıristiyanlığının kalesi olan Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olanlar bile bu hallere düştükten sonra Müslümanlığa geçen Gürcüler o dönemde yeni kurulmuş olan ve çağdaş dünyada Türkiye Cumhuriyeti diye bilinen Osmanlı İmparatorluğunda ancak ve ancak etnik malzeme olarak görülmekteydiler.

Acaristan ile Aşağı Guria (Kobuleti yöresi) 18. – 19. yy-larda tamamen islamaştırıldıktan sonra aynı dönemde Hıristiyan Rusya İmparatorluğunun eline geçmesine rağmen bu açıdan hiç bir şeyin değişmemesi de bunun ıspatıdır. Gerçi, bu dönemde Gürcü Kilisesinin otosefali kaldırılması ve gizlice ibadet eden Müslüman

Gürcülerin Rus papazları tarafından Türk sayılması da bu sürece destek vermişti.

Gürcüstan'dan uzak olan İran'a, Faridan bölgesine sürgün gönderilip islamlaştırılan Gürcülerin tarafından milliyetleri korunurken tarihi vatanlarında kalan Meshiler, Lazlar, Doğu Kahetililer) tarafından milliyetleri tamamen kaybedilmesi gerçekten şaşılacak bir olaydır.

"1614 yılında İranlılar tarafından 30 000 kişi esir alınıp 1616 yılında 70 000 kişi katledilip 130 000 kişi esir alınmıştı... 1625 yılında isyan bastırıldıktan sonra 100 000 kadar kişi İrana sürgün edilmişti" (M. Fatemi, Farsi malzemeler, 1982, s. 17).

İrana sürgün gönderilen Gürcülere sahip çıkmayı hiç bir kilisenin amacı olmadığından onlar ne "frenkleşme" ne "ermenileşme" ne de "yunanlılaşma" tehlikesi karşındaydılar. Böylece, milli bilinçleri sarsılmamıştı. Ayrıca, İrandaki Gürcülerin islamlaştırma işinden İranlı mollaları yerine Gürcü papazları sorumlu tayin edilmişti. Tabii ki onlar bu işle isteksizce meşgul olup vatandaşlarına yabancı dini Gürcüce öğretmekteydi. İranlı tarihçinin "Gürcüler yeni dine nefretle bağlandılar" dediği bundan dolayıdır. Aynı nedenlerle İranlı Gürcüler milliyetin ve dinin ayrı ayrı varolabilmesini kavramışlardı.

Gürcülerin belirli sayısı Kuzey Kafkasya'da da yaşamaktaydı. T. Miçbuan'a göre, bugünkü Kabardino-Balkar Cumhuriyetinde büyük sayıda Svanlar yaşamaktaydılar. İslamı kabul ettikten sonra Svanlar söz konusu olan bölgede milli bilincini tamamen yitirmiştiler. Gürcü Devletinin sınırları Kuzeye doğru uzanmaktaydı. Bu nedenle İnguş ve Çeçen soylarının bir kısmı kendilerini Gürcü asıllı saymaktaydı. Bu ülkelerde soylar, toplumsal düzenin esasıydı. Bazı soyların Gürcülüğü gibi önemli olaylar ve haberler nesilden nesile aktarılıyordu (E. Krupnov, İnguşetianın tarihi üzerine, 1939, s. 83. Z. Didebulidze, Kültürel ilişkiler, 1983, s. 34).

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Gürcülerin İslama geçmesi ve payen olması Alman seyyahı Güldenstedt tarafından da fark edilmelidir ki Osetler arasında yaşayan Gürcü dağlılar ve Müslümanlar arasında yaşayan Gürcülerin yozlaşması hakkında yazmıştı. Bundan başka, Abhazya'nın Kuzeyindeki ahali de İslama dönmüştü (bkz. "Gürcistana seyahat", cilt 1-2, 1962-64).

Gürcü halkına en ağır sonuçları Güney Gürcüstan'ın yani Samtshe-Saatabago'nun İslama dönmesi getirmişti.

Gürcüstan'ın serhat bölgelerinden başka ülkenin merkezi bölgeleri ahali de kaybediliyordu. Osmanlılar Megrelia'yı Poti'ye kadar işgal etmişlerdi. İmereti'de Osmanlı ordusu bulunuyordu. Kartli ile Kaheti'de ise yüksek mertebeli devlet memurları da Müslümanlığa dönüyorlardı. N. Berdzenişvili'ye göre, kale ahalisinden başka kale etrafındaki köy ahali (kale dibililer) de Müslümanlığa dönmekteydi. Eninde sonunda bu sürece Gürcü köylüleri de katılmaya başlamışlardı. Onlar bazen Müslüman ülkelere göçerek "kayboluyorlardı".

Toprak köleliğine ve yabancı orduların saldırılarına dayanamayan köylüler doğup büyüdüğü topraklardan kaçarak ülkenin derinliklerinde mülteci oluyorlardı. Ekseriya da yabancı ülkelere kaçıp "tatarlaşmış" yani "osmanlılaşmış" haline gelmekteydiler. Osmanlı Devleti geri kalmış bir ülke olduğundan oradaki sömürme nispeten "yumuşak"tı (Gürcistan tarihi, IV, s. 397).

Bütün bunlardan yani Gürcülerin toplu islamaştırılmasından dolayı vaktiyle “kocaman ülke” önemini yitirmişti, kalabalık millet ise sayısı az olan millete dönmüştü. Aynı zaman, yabancı ülkelerin saldırılarından gayri bu sürecin nedenleri olarak Gürcüstan’daki iç çelişkileri ve kilise otoritesinin kaybolması da göz önünde tutulmalıdır.

Meshilerin İslama dönmesi

GüneyGürcüstan’da toplam olarak Gürcülerin çok büyük sayısını değiştirmişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir kısmı islamaştırılıp bir kısmı ise Hıristiyanlığın çeşitli kollarına geçmişti . Bunların arasında yerli ahali olan Meshiler yanısıra Güney Gürcüstan’a göç eden İmeretliler, Kartliler, Kahetliler de bulunmaktaydılar.

Sürecin şahitlerinden birine göre, bölgede yalnız Gürcüler Müslümanlığa geçmekteydiler. Ermeni ahali için islamaştırılma süreci söz konusu değildi. Acaba bunun nedeni neydi? Meshetli Gürcüler neden dinini ve milliyetini koruyamamıştılar?

Saatabago, Kartli ile Kaheti gibi geniş ve Basiani, Karnifori, Tao, Göle, Ardahan, Kars, Parhal, Klarceti, Şavşat, Acaristan, Samtshe, Cavaheti gibi küçük ülkelerden ibaret olan bir ülkeydi.

Meshetli Gürcüler, Gürcüstan Patriğine tabi olan Atskuri, Kumurdo, İşhani, Ançi, Tbeti, Tsurtskabi, Tskarostavi, Eruşani, Valaşkerti, Ani, Kars, Bana, Dadaş Piskoposlarının cemaatını oluşturmaktaydılar. Bu gelenek yüzyıllara dayanmaktaydı. Ne yazık ki, bu geleneği çiğnediğinden Mtshetadaki Ana kilisesinden uzak kalan Mesheti bölgesi, kendi isyanının kurbanı olmuştu.

Emsalsız gösterişli Oşki ile Hahuli Katedrallerin bulunduğu Mesheti ülkesi (aynı Tortomi) tamamen islamaştırılmıştı.

“... 1549 yılından itibaren Tortomi, Müslüman çevresinde bulunmasına rağmen orali Gürcüler

17. yüzyılın 40-lı yıllarına kadar Hıristiyanlığını muhafaza etmiş, ama Vahuşti Bagrationi döneminde artık hemen hemen tamamen Müslümanlığa geçmişti... 1643 yılında Osmanlı Padişahı Sultan I İbrahim emri üzerine, Erzurumlu Cafer Paşa tarafından ülkede başlayan sayıma sonucunda vergilerin artırılması Gürcü ahalisinin kitlesel olarak din değiştirilmesine sebep olmuştu. Aynı zaman, Ermeni ahali dinini muhafaza edebilmişti. Bazı Ermeni tarihçilerine göre, “... Ermeniler, başından beri Ermenilerin yaşadığı ve sözde Paşalıklara tabi olduğu yerler gibi Paşalıkların merkezlerinde de Hıristiyanlığını muhafaza etmekteydiler.” Örneğin, Ahıska’da yaşayan Ermeniler Hıristiyan olarak kalmışlardı. Gürcülere kıyasla Ermenilerin Müslümanlığa daha ağır geçmesinin kendine göre nedenleri olmalıdır (L. Davlianidze, Hakop Karnetsi’nin bir haberi hakkında, Gürcüstan ve Kafkasya tarihi araştırmala, 1976).

Ermeni bilim adamına göre Ermeni ahali Paşalıklara sadece siyasal açıdan bağlıydı. Bundan başka, ruhsal bağlılık da varolmaktaydı ki Ermeni ahali kendi din merkezlerine yine de bağlı kalmıştı. Bu yüzden, siyasal bağlılık fazla etkileyici olamazdı.

სივალსა ბაღილკა ყაშაშარინან ყალზა დიშ თარაფი ოლდუკან სონრა დინ ბაღიშსიზლიკარინა ზარარ ვერემეზდი.

Meshetli Gürcülere gelince, onlar Atabeglerin akılsız siyaseti yüzünden ülkelerinin henüz Hıristiyan ülkesi olduğu sırada da Ana kilisesinden koparılmış haldeydi.

Atabegler, 15. yüzyıldan itibaren Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin bütünlüğü aleyhine çok uğraşmışlardı. Ne yazık ki bu tatsız işi başarmışlardı. Mesheti'nin Gürcü kilisesinden ayırması Meshiler'e olumsuz sonuçlarını getirmiş olmuştur.

"Gürcüstanın bütünlüğü sarsılıp bölüşme süreci başladığında Gürcü Kilisesinin bütünlüğü korunması daha da büyük siyasi ve milli önem kazanmıştı. Bundan sonra Gürcüstan ve Gürcü milletin bütünlüğünü sağlayan artık tamamen Gürcüstan Patriği olmuştu. Siyasal açıdan Gürcüstan'dan ayırıldığı bölgeler kiliseden de ayrılınca ruhsal ve dini bağlar da tamamen koparılmış hale gelmişti. Bölgenin Gürcü Kilisesinden ayırması için Atabegler tarafından açıldığı amansız savaş, Meshilerin islamlaştırılmasına ve sonuçta Anavatanından koparılmasına neden olmuştu. Bu savaş, bir taraftan halkın gözünde kilise ve Hıristiyanlığın otoritesini düşürüp diğer taraftan da Mesheti papazları Müslümanlığa karşı güçsüz halde bırakmıştı. Dolayısıyla, o dönemde kilise bütünlüğü için savaşanlar aynı zaman Gürcüstan ve Gürcü milletin bütünlüğünü savunup bütünlüğü aleyhine uğraşanlar ise bu kavramı mahvetmekteydi." (İvane Cavahişvili, cilt 4, 1967, s. 174).

16. – 18. yüzyıllardaki siyasi durumdan dolayı "Gürcü" olarak yalnız Ortodoks Gürcüler sayılmaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi diğer dinleri kabul eden Gürcüler "Ermeni"; "Frenk" veya "Tatar" olarak anılmaktaydı. Bu durumda Gürcüstan Kilisesi otoritesi çok büyük önem taşımaktaydı.

Gürcüstan Kilisesinin otoritesini düşürmek için yorulmadan uğraşan Atabegler, Gürcüstan patriği rüşvetçilikle suçlamaktan bile çekinmemişlerdi.

17. yüzyılın başlarında Atabegler kendileri için "Gürcülüğün" yani Gürcü Kilisesi cemaatinin biricik siyasal dayanağı olduğunu anlamış olsalardı artık iş isten geçmişti. Mesheti ahalisinin bir kısmı artık Müslüman olup Hıristiyan Atabeglere tabi olmuyorlardı. Hıristiyan ve Gürcü Kilisesine bağlı olan Minuçehr Atabegine ahalinin bir kısmı tabi olmuyordu, çünkü Mesheti'de "...gelenekler kalmamış; bazıları isteyerek bazıları ise Osmanlıların baskısı altında İslamı kabul ederek Atabege karşı çıkmaktaydılar. Minuçehr de onlara karşı kuvvet kullanıp saygı göstermemekteydi. Bunun için ahali Osmanlılara ve Erzurum Paşasına ihbar etmiş" (Kartlis Tshovreba, IV, s. 725).

16. – 17. yüzyıllar boyunca Minuçehr Atabeği gibi Hıristiyan Atabegler ülkesini kurtarmak üzere Osmanlı ve İranlı işgalcilere karşı çok savaşmışlar da yukarıda da dediğimiz gibi Gürcü Müslümanlarından artık destek alamamışlardı.

"17. yüzyılın başlarında Samtshe'nin durumu kötü hale gelmişti. Minuçehr Atabeğinin bütün uğraşlarına bakmıyarak Osmanlıların baskısı altında olan ahali kendi dini ve geleneklerinden yavaş yavaş vazgeçmekteydi (Gürcistan tarihi, IV, s. 308).

Ahali, islamlaştırılma sürecine direndiği halde Kartli ve Kaheti'nin Gürcü kralları bile Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Mesheti'ye gelince, bu dönemde Atabegler Hıristiyan iken ahali esas dininden vazgeçmekteydi.

II Minuçehr Atabeği Hıristiyanlığı korumak için savaşırken kral Simon kızı olan karısı Elene küçük çocuğu ile birlikte 25 yıl boyunca düşmanlardan dağ ve ormanlarda saklanmaktaydı (Aynı eser, s. 304).

Annesi ve başka yakınlarıyla ormanlarda saklanan bu çocuk büyük olasılıkla sonralarda III Minuçehr adıyla Atabeg tahtına geçerek İranlılara karşı Marabda savaşına (1625) katılmıştı. III Minuçehr düşmanlara karşı savaşan son Gürcü Atabeğiydi.

III Minuçehr'in çabaları sonucunda Osmanlı Padişah tarafından ona "Hıristiyan Atabekliğin" izni verilmişti. Böylece, Osmanlı Devleti tarafından Atabekliği Hıristiyan devlet birimi olarak hukukça kabul edilmekteydi ki dolayısıyla bu bölgenin ahalisi az da olsun rahata kavuşacaktı olurdu.

Ama vatanına döndükten sonra amcası olan Beka'nın ziyaretine giden Minuçehr zehirlenerek öldürtülmüştü. Beka bir an önce İstanbul'a gidip Müslümanlığı kabul ederek Osmanlı Padişahı tarafından Çıldır vilayetinin Paşalığa tayin edilmişti. Beka, Safar Paşa adıyla tahta geçtikten sonra Mesheti'de Hıristiyanlık yavaş yavaş tamamen kaldırılmaya başlamıştı. Safar Paşa nüfus sayımından sonra Hıristiyan ahaliyi vergilendirmişti. Ayrıca, iç çelişkileri; Kartli Piskoposuna karşı direnişleri yüzünden ve özellikle Osmanlı tarafından Tao-Klarceti ile Şavşat ve Ardanuç işgal edildikten sonra Piskoposlarla manastırlar güçlerini tamamen kaybetmişti. Muhafazakar Hıristiyanlar haçları ve ikonlarını saklayıp bazıları ise Kartli ile İmereti'ye götürüyorlardı. Safar Paşa Osmanlıların siyasetini sağladığı için Müslümanlıktan nefret eden begler ise Samtshe'den kaçmaya başlamışlardı.

Safar Paşadan sonra tahta geçen Yusuf Paşa "Hıristiyanlardan nefret edip bütün geleneklerini yasaklamıştı." (Kartlis Tsxovreba, IV, s. 727). Yusuf Paşa 1647 yılında vefat etmişti.

Rüstem Paşa hüküm sürdüğü sırada Gürcü kadınlar da Müslümanlığa geçmeye başlamışlardı. Gerçi Gürcü beyler o döneme kadar da Müslümanlığa geçmekteydiler ama eşleri ve hizmetçi kadınları Hıristiyanlığını korumaktaydılar.

Rüstem Paşa da Osmanlı Padişahından hanımların da Müslümanlığa geçmesine dair bir emir almıştı. "O zaman beylerin eşleri ıstırap ve işkencelerden kendilerini korumak üzere dinlerini bırakıp Müslümanlığı kabul ettiler." (Aynı, s. 728).

Muhafazakar Hıristiyan olan ve Müslümanlıktan kurtulmak üzere bir kaç kez intihar etmeyi teşebbüs eden Rüstem Paşanın eşine de zorla Müslümanlığı kabul ettirdiler. Sonunda: "Bütün beylerin eşleri tarafından Müslümanlık kabul edilirse ben de aynen davranacağım" diye dedikten sonra gerçekten de Müslümanlığa geçmişti. Bundan sonra ise "günahlarımızdan dolayı Tanrı cezasını vererek heybetli kiliseler harap olup hayvan barınaklarına dönmüştü. Müslümanlığı hazmetmeyenler ise Kartli, İmereti, Odişi, Guria ve Kaheti'ye kaçarak Aziz Cenazeleri, ikonları ve haçlarını da yanına almaktaydılar. Piskoposlar, rahipler ve keşişler kaybolup yalnız bazı yerlerde papazlar kalmaktaydı. Ve her yerde Müslümanlar hüküm sürüp camileri kurmaktaydılar. Dini önderlerini yitiren köylülere çobansız kalan sürülere benzemişlerdi." (Aynı eser, s. 728). Rüstem Paşa 1659 yılında vefat etmişti. Söz konusu olan süreç 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. 1705 yılında "Samtshe, Şavşat, Acaristan ve Ardahan'da

sayıları oldukça azalan köylülerden başka Hıristiyan kalmamıştı” (Aynı eser, s. 736). Bilakis, Mesheti Osmalılardan nispeten savunmuş olduğu için İç ve Aşağı Kartli’den köylüler yığınsal şekilde göçmeye ve “tatarlaşmaya” başlamışlardı: “bu ülke uzun süreden beri huzur ve barış içinde olup Osmanlılar onlara vergilerden başka zarar veremediğinden Kartli ve Ermenistan’dan kaçan köylüler buraya yerleşmeye ve çoğalmaya başlamışlardı” (Aynı eser, s. 736).

1723 yılında bile Hıristiyan Gürcistan’dan köylülerin göçü devam etmekteydi.

Yukarda da belirttiğimiz gibi 18. yüzyılın başlarında Samtshe ile Cavaheti, İç ve Aşağı Kartli ve İmereti’den göçüp Müslümanlığı kabul eden ve dolayısıyla anavatanı kaybeden Gürcülerle dolmuştu.

Atabeglikte yani eski Tao-Klarceti’de Müslümanlığa geçirecek olan Gürcülerin sayısı o kadar artmıştı ki Osmanlı hükümeti, bu sürecin nasıl başarıya ulaştırıp Gürcülere sevdikleri dinin nasıl unutturacağını düşünmeye başlamışlardı. Genelde Müslümanlığa geçmek için bir kaç Müslümanın huzurunda “laillaha illa Allah Muhammad-ur rasulullah”ın demesi yeterliydi. Ama Gürcüler için yeni dinin kabul etmesinden başka öz dinleri ve milliyetlerinin küfretmesi şarttı yani Müslümanlığa geçerken Gürcüler alenen dininden vazgeçip Müslümanlığı medhetmeye mecburdular: “Muhammed kutsal adamımız, peygamberimiz ve Allahın kayyumudur. Dini Tatar dinidir ve temizdir. Peygamber ve Allahın seçkinidir. Buna inandım. Gürcülerin dini zalim, çirkin, pis, şeytanın seçtiği idi. Onu bıraktım” (Ts. Abuladze, Hıristiyanların islamlaştırılmasının Osmanlı kuralları, “Literaturuli Sakartvelo” gazetesi (Edebi Gürcüstan), 28.07. 1989).

Bu korkunç kural Gürcüleri “kendi öz halkı ve Hıristiyanlığa karşı müthiş kinle doldurmaktaydı” (Aynı yazı).

Aynı zaman bu kural gerçekleştirildiği sırada aşağıdaki sözleri tekrarlamak da şarttı: “Azize Meryem ve oğlu İsa Peygamberini Allah yarattı. Ana-oğul Peygamberleri Allahın kayyumlarıdır” (Aynı yazı). Dolayısıyla, islamlaştırma kuralları, Gürcülerde genel olarak Hıristiyanlığa karşı değil, yalnız kendi öz milleti ve dinine karşı nefret uyandırmaktaydı. Bundan başka, Müslüman hükümdarlar Gürcülerin İsa Peygamberi ve Meryem Anaya ne kadar bağlı olduğunun ve onlardan vazgeçmediğinin farkında olduklarından Gürcülerden yalnız milli kilisesinin küfretmesini istemekteydiler – “Gürcülerin dini zalim, çirkin, pis, şeytanın seçtiği idi. Onu bıraktım.” Bu sözlerin anlamı neydi? Ermenilerin, Katoliklerin, Rumların dini kötü değil miydi? Onlar da Hıristiyan değil miydi? Demek Hıristiyanlık o kadar kötü de değil, ama esas kötülük şeytanın seçtiği Gürcülerin dini, Gürcü kilisesidir. Yukarıda da dediğimiz gibi o dönemde “Gürcü” kelimesi Gürcüstan kilisesi cemaatının; Gürcüstan Apostolik Kilisesi üyeliğinin anlamına geliyordu. Eğer “Gürcülerin dini” kötüyse Gürcüstan Kilisesi ve Gürcülük de kötüdür. Demek ki söz konusu olan Osmanlı kuralı, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlığın başka kolları aleyhinde değil, yalnız Gürcülük aleyhindeydi. Bundan başka da “Tatarlar dini” medhettmekteydi. Ona “temiz, kutsal” derken Gürcülüğü kötü olarak “Tatarlığı” övmekteydi.

Söz konusu olan formül söylendikten sonra Gürcüler ruhsal açıdan yozlaşarak Müslüman olurlardı. Bu yolla Mesheti’de Gürcülerin çok büyük sayısı dinini

değiştirmişti. Onlar Gürcü milli kilisesini bırakarak Müslüman olmuşlar. Müslüman iktidarı Kuran-ı Kerim’de Meryem Ana ve oğlu İsa Peygamberi’nin de anılmasından istifade ederek bunun da yardımıyla Gürcüleri dininden ayırtmışlardı. Onlar sözde genelde Hıristiyanlık aleyhine değil, yalnız Gürcülerin imanı aleyhinde savaşmaktaydılar.

Osmanlı Devletinde yaşayan ve ruhsal açıdan dinlerinden vazgeçen Gürcüler yavaş yavaş milliyetini de kaybetmeye başlamışlardı.

Müslüman Gürcüler anavatanlarına ne kadar yakın yaşıyorlardıysa Hıristiyanlığa karşı olumsuz tavırları da o kadar güçlüydü. Örneğin, Samtshe-Cavaheti’de yaşayan Gürcüler Tortomlu veya İspirli Müslüman Gürcülere kıyasla Gürcülüğü daha da şiddetli inkar etmekteydi. Görüldüğü gibi Gürcülük aleyhine serhat bölgelerde yapılan propaganda daha kuvvetliydi. Dolayısıyla, bu yörelerde yaşayan Gürcüler daha koyu Müslümanlardı. Sınıra uzak yaşayan Müslüman Gürcülere gelince onlar Gürcülüğü yani milliyetini inkar etmemekteydi. Bundan başka Müslümanlığa geçtiklerinde onlardan “Gürcülerin dininin” kötülemesi de istenmemişti. Yani zoraki Müslümanlığa geçen ahali düşmanların dinine isteyerek geçen ahalden daha kolayca milli bilincini koruyabilmekteydi. Bilindiği kadar Osmanlı Devletinde elverişli sosyal ve ekonomik şartlar olduğundan ve insanlar çoğu kez Müslümanlığa isteyerek geçtiğinden Hıristiyan ahalinin zoraki islamlaştırması genellikle bir istisna niteliğini taşımaktaydı. “İmparatorluğun sosyal ve ekonomik çıkarlarına uygun olmadığından dolayı ahalinin zoraki islamlaştırması süreci kitlesel niteliği hiç bir zaman taşımamıştı. Genellikle dini azınlıklar kendi toplumsal ve ekonomik durumları geliştirmek üzere Müslümanlığı kabul etmekteydiler (Ts. Batsaş, Etnolojik ve dini süreçler..., s. 35).

Gürcüler de bu sürece isteyerek katılarak dinini de bilerek kötülemektedirler. O dönemlerde din ve milliyet özdeşleştirilmiş olduğundan söz konusu olan süreç aslında Osmanlı Devleti tarafından Gürcülere karşı uygulanan ruhsal soykırımın anlamına geliyordu. Milli dinden vazgeçmesi aynı zaman milliyetinden de vazgeçmesi demektir. Dolayısıyla Müslüman Gürcülerin yine Gürcü kilisesine yani Hıristiyanlığa döndüren yeni bir kuvvetin oluşturulması aynı zaman milli bilincin yeniden kalkındırılmasına sebep olacaktı. İşbu kuvvet rolünü 19. yüzyılda Atabegliği içeren Ortodoks Rusya İmparatorluğu oynayabilecekti. Ne yazık ki Rusya İmparatorluğu bunu gerçekleştirmeyi istememişti. Bilakis, Rus yönetiminde kalan Müslüman Gürcüler anadilini ve milli bilinçlerini tamamen kaybetmişlerdi. Gürcü kilisesi, tıpkı Osmanlılar ve Mesheti Atabegler gibi Ruslar tarafından da takip edilmekteydi. Böylece, önce Atabegler sonra da Osmanlılar ve Ruslar tarafından Gürcü kilisesinden koparılmış Meshiler tamamen “tatarlaştırılmıştı”.

“Tatarlaştırılma” süreci

13. – 14. yüzyıllarda Gürcüler Tatar ve Türklerin ayrı milletler olduğunun iyice farkındaydılar. Tatarlar Moğolların bir aşireti olurken Türkler etnik açıdan farklı millettir. Fakat İlhanlılar Devletinde (İran’da kurulan Moğol devleti) Müslümanlık kabul edildikten sonra Moğollar asimile olup Tatar adını almışlardı. Yaklaşık 14. yüzyıldan beri Gürcüler bütün Müslümanları “Tatar” olarak adlandırmaktaydılar. Gürcüstanın Güneyinde başka Müslüman devleti yani Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra işbu ülkenin ahalisi de Müslüman olduğu için “Tatar” olarak nitelendirilmişti. Genelde ise Gürcülerin islamlaştırma sürecine “tatarlaştırma” deniliyordu.

Yukarıda da dediğimiz gibi Müslümanlık kabul edildikten sonra Türkiye’de, İran’da ve başka yerlerde Gürcüler tatarlaştı. Bundan dolayı etnik psikolojisi de değişikliklere uğrayarak kendilerini Hıristiyan Gürcülerden ayırmıştı. Gürcüler, etnik psikolojileri değiştikten sonra Gürcü dili yanısıra Türk dilini de öğrenmeye başlamışlardı. Türklerden ayırt etmek için kendilerinden Gürcü, Binali, Müslüman diye söz etmekteydiler.

Bir milletin herhangi bir kısmının başka dine geçtikten sonra milliyetinin kaybetmesi ne kadar mümkündür?

Bazan halkın milliyeti din tarafından belirlenir. Bunun örnekleri, dinsel çelişkiler yüzünden çeşitli tarikatlar oluşturulduğu Ortodoks Rusya’da da bulunmaktadır. Tarikatçılar kendilerini Rus olarak görmemektedir.

Atabeglerin tarafından kısıktıldığı dini çelişkiler ve Osmanlıların saldırıları Gürcülerin işlamlştırmasıyla sonuçlandı. Sonraki yüzyıllarda Müslüman Gürcülerin bir kısmı Türk bir kısmı ise Azeri sayılıyordu. Fakat Rusyadaki tarikatçılar kendileri kavriyamadığı halde yine de Rus oldukları gibi yukardakiler de yine Gürcülerdi. Türkiye’nin iç bölgelerinde yaşayan Müslüman Gürcüler kendilerini yine de Gürcü sayıp köklerini bilmektedirler.

Devletlerinin çökmesi Gürcüler tarafından hızla milliyeti kaybolmasına sebep oldu.

İvane Cavahişvili’ye göre, Gürcüstan’ın yakınlarında İran ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü devletlerin kurulması; İstanbul’un fethi; Gürcüstan’ın Avrupa’dan kopması ve Müslüman Devletlerin çemberinde kalması; Kuzey Kafkasya halklarıyla düşman haline gelmesi Gürcü halkında her millet için çok tehlikeli umutsuzluğu doğurdu: “...umutsuzluk ve korku bazan zor duruma düşen milletin irade ve ruhunu kırıp morellerini bozar... devlet çıkarları özel yararlarına yerini bırakır... böyle şartlar bazı devletlerin parçalanmasına bile neden olabilir... Kral Giorgi dönemi, Bagrat’ın isyanı ve Kvarqvare Atabeg’in ihanetine, aynı zaman Batı ülkeler birleşerek Osmanlılara savaş vermesinin boş bir hayal olması aşikar olduğuna rasladı” (İv. Cavahişvili, IV, 1967, s. 180 - 181).

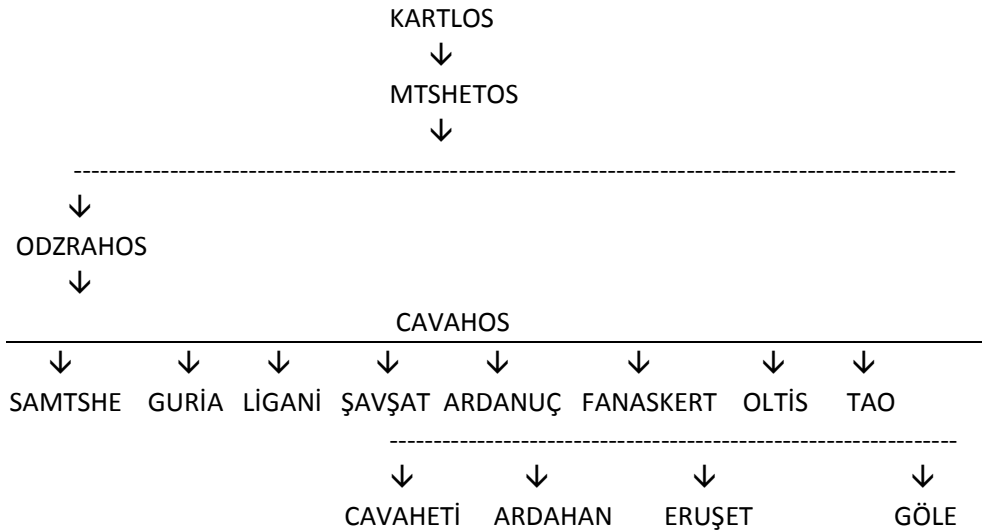
Gürcistan etrafında oluşturulan Müslüman çember güçlendikçe Gürcü milleti de ayrı ayrı etnik birimlere parçalanmaya başlayarak Kartlili, Kahetli, İmerli, Meshili, Megrel ve bşk. kavramlar doğmaya başlamıştı. Aynı zaman Gürcüler yabancı dinleri kabul ederek kendi asimilasyon sürecini hızlandırdılar. Bu sürecin görgü tanığı olan

Nikifore ĩrbah: “Her gŭn Gŭrcŭlerin ermenileŝme ve tatarlaŝmayı gŭrŭnce onların frenkleŝmelerini neden yasaklayalım ki?” diye soruyordu.

Gŭrcŭstan Devleti parçalanmadan ōnce Tao ve Klarceti ahalisi sadece “Gŭrcŭ” olarak tanındıđı gibi parçalanma sŭrecinden sonra “Meshili” kavramı belirlemeye baŝladı.

Vahuŝti’ye gŭre Tao-Klarceti’de yaŝayan ahaliye “Meshili” adı Bagrationi Hanedanı dŭneminde verildi (Kartlis Tsxovreba, IV, s. 658).

Bugŭnlerde “Meshili” aŝiret adı, eski yabancı kaynaklarda sŭz konusu olan “Meshenler” yani Kappadokiyalılarla iliŝkilendiriyor. İberler baŝka aŝiret olarak sayılmakta. Fakat Vahuŝti’ye gŭre Gŭrcŭ etnosun aynı kŭkleri vardır. Mesheti bŭlgesi de Gŭrcŭlerin etnarki olan Kartlos’un bir kısmı olarak adı Kartli yani Sakartvelodur (Gŭrcŭstan). Kartlos’un ođlu Mtshetos “krallıđını ođullarıyla paylaŝarak Odzrahos’a ... denize kadar uzanmıŝ olan toprakları yani Samtshe, Guria, Ligani, ŝavŝat, Ardanuç, Panaskert, Oltisi ve Tao verdi ki toplam adı Yukarı Kartliydi... Paravani batısındaki toprakları yani Cavaheti, ArdaHan, Eruŝeti ve Gŭle ođlu Cavahos’a verdi ki toplam adı Cavahetidir... (aynı eser, s. 675).

Mesheti bŭlgesinin ahalisi Mtshetos’un torunları olup “Meshiler” adlarını da ondan aldıkları bu ŝemadan bellidir: “Ve onlara Samtsheto’nun eski adı olan Meshileri adı verilmiŝti” (Aynı eser, s. 558).

Aynı esere gŭre Meshiler kadınlı erkekli Gŭrcŭlere benzemekteydi. Ađır ve gŭzel konuŝup bilim ve eđitimi sevmekteydiler. Eserde onlar 1626 yılına kadar tamamen Hıristiyan olup Gŭrcŭ Ortodoks Patriđi cemaati olduklarını de anlatılmaktadır. 1626 yılından itibaren kŭylŭ ahali Hıristiyan kalıp begleri Mŭslŭmanlıđa geçmiŝlerdi. Klarceti’de kŭylŭ ahali de Mŭslŭmanlıđa geçmiŝ. Hıristiyanlıđı koruyanlar ise Rum

kilisesi onlarla ilgilenmediğinden dolayı papaz ve piskopossuz kalmışalrđı. Fakat yine de Gürcüce konuşmaktaydılar. (s. 660).

Yabancılar için Meshiler aynı Gürcüler olduğundan Müslüman hükümdarlar da “Meshilerin dini” değil, “Gürcülerin dinini” kötölemekteydiler.

Müslüman Meshiler Gürcü dilini uzun süre boyunca yani Rusya İmparatorluğuna dahil olduklarına kadar koruyabildiler.

“Yukarı Kartli yani Mesheti büyük kültürü olan bir ülkeydi. Orta Çağda Gürcü kültürünün yükselmesi buradaki dini hayatı oldukça gelişmiş hale getirmişti... Samtse-Saatabago Atskuri, Kumurdo, İşhani, Ançi, Tbeti, Tsurtskabi, Tskarostavi, Eruşani, Valaşkerti, Ani, Kars, Bana, Dadaş dahil olmak üzere 13 Piskoposluğu içermekteydi. Mesheti kaybolmasına kadar Güneyde Gürcü Ortodoks dininin sınırları ve Gürcüstan’ın sınırları tesbiti buna dayanarak yapılmalıdır... İşbu listeye Erzurum ve civarlarında yaşayan Gürcülerin dini önderi olan Erzurumlu Piskoposu da ekleyebiliriz...

16. yüzyılın 2. yarısında Samtshe-Saatabago’nun Güneyinde bulunan Bana, İşhani ve Ançi Piskoposlukları Osmanlı tarafından yakılıp yıkıldı. Din adamları önce Samtshe-Cavaheti, Şavşat ve Acaristan’a sığındılar. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başlarında bu yöreler de Osmanlı tarafından işgal edildikten sonra Kartli ve İmereti’ye göçtüler” (Ş. Lomsadze, Samtshe-Cavaheti, s. 283 – 284).

17. yüzyılın 60-ı yıllarında Samtshe-Saatabago’da tek bir Piskoposluk kalmıştı: “Altın eşyalar, ikonalar, değerli taşlar ve kitaplarla dolu kiliseler harap olmuş. Yörede meydana gelen bu faciadan sonra söz konusu olan eserlerin bir kısmı “bugün de bulunmak üzere Gürcüstan’a getirilmiş. Diğer kısım ise Ahıska Piskoposluğunda yaşayan ahalide kalmış. Fakat kralların ve beglerin kiliselerinde ve özel evlerinde kalan büyük kısım ilk begin torunu olan Gürcü Rüstem Paşa (1644 – 1659) tarafından toplanarak ikonlardan değerli taşlar sökülüp haçlar ve İncillerle birlikte yakılmıştı (G. Juze, Patrik Makar gözöyle 17. yüzyılda Gürcüstan, s. 49; s. 288).

Yukarıda da dediğimiz gibi Mesheti’de harap olan Piskoposlukların din adamları Guria, İmereti, Kartli, Kaheti, Megrelia’ya kaçmıştı. 17. yüzyılın 30-lu yıllarda Sapara Piskoposu Tbeti’ye kaçıp 1650 yılında Tbeti Piskoposu olmuş. Tbeti de Osmanlıların saldırısına uğrayınca Atskuri’ye kaçarak Atskuri Piskoposu olmuştu. İşhani Piskoposluğu harap edildikten sonra 1687 yılında son Piskopos Nikoloz İşhneli Davit Gareci’ye sığınmış. 17. yüzyılın sonlarında Eruşeti Piskoposu Dionise Laradze Ruisi’ye sığınıp Mroveli Piskoposluğu da almış. Atskuri Piskoposu Anton da aynen 18. yüzyılın başlangıcında İmereti’ye kaçıp Gelati Piskoposluğuna tayin edilmişti. “18. yüzyılda Güney Gürcüstan’ın bütün Piskoposlukları ardı ardına lağvedilmiş. 1753 yılında Laz ve Çanların son Piskoposluğu olan Hopa Piskoposluğu ortadan kaldırıldı. İmereti Patriği Besarion Kutsal Sinoda aşağıdakileri bildirmekteydi: “Hopa’ya Filimon Piskoposu tayin ettim... Osmanlılar gelip memleketimizi harap ettiler... Filimon o dinsizlerden korkup kaçtı...” 1780 yılında Guria’da Hinotsminda Piskoposluğu ortadan kaldırıldıktan sonra Piskopos İoane İmereti’ye kaçmıştı, çünkü “orasını Tatarlar işgal etmiş ve bütün ahali Hıristiyanlığı bırakıp Tatar olmuş” (Aynı eser, s. 300).

Mesheti'de bulunan 14 Piskoposluktan 18. yüzyılın sonlarına bir tek kalmış. 1740 yılında Osmanlı Padişah fermanıyla İşhani, Atskuri, Sapara ve Tbeti Piskoposluğuna bir kişi tayin edilmiş. "Söz konusu olan tek Piskoposluk 1763 yılına kadar hayatını sürdürmüştü. 1763 – 64 yıllarında bu yörenin Giorgi adında Gürcü Piskoposu Gürcü Ortodoks Kilisesini bırakmıştı. Osmanlılar için Ortodoks Kilisesi Rusya ile Gürcüstan'ın birliği anlamını taşıdığından Ahıska Paşalığının topraklarında Ortodoks Kilisesinin izini bile bırakmamış olmalıydılar. Dolayısıyla Piskopos Giorgi Ortodoks Kilisesini bırakıp Katolik Kilisesine geçtikten sonra Osmanlılar onu takip etmeye bırakmışlardı. Gerçi, bundan sonra onu Eçmiadzin Katolikosu takip etmeye başladı... Ermeni Patriği Osmanlı Padişah'tan İmparatorluğa dahil olan Kafkasya Hıristiyanların gözetme iznini almıştı" (Aynı eser, s. 302).

Gürcücenin unutulması

Ekvtime Takaişvili Müslümanlığa geçen Gürcüler arasında anadilinin kaderi hakkında aşağıdakileri anlatmaktaydı: "Anadili gittikçe unutulmaya başlayıp yerini Tatarcaya bırakmıştı. Bu süreç ilkönce Tatarcanın kolay olduğundan ayrıca, içinde yalnız Kuran-ı Kerimin Tatarca okutulan okullardan kaynaklanıyordu... Bütün bunlara rağmen bazı yerlerde özellikle dağ köylerinde Gürcü dili yine de muhafaza edilmiştir. Erkek ahalisi Tatarcayı bilir, fakat yalnız yabancılar ve Osmanlı yetkililerle konuşur. Ailelerinde ise herkes özellikle kadınlar ve çocuklar Gürcüce konuşmaya devam eder... Bu yöredeki Lazlar Lazca konuşur. Gürcü dili en iyi zor ulaşılan köylerin ahalisinde korunmuştur..." (E. Takaişvili, Müslüman Gürcüstan, Mnatobi dergisi, N8, 1990, s. 140).

Mesheti'de Müslümanlık yayıldıktan sonra Tatarca (o dönemde Türk diline verildiği ad) da yayıldı. Samtshe-Cavaheti'de bu dil 17. yüzyılın sonlarından yayılmıştı.

"70-li-80-li yıllarda Samtshe-Cavaheti ahalisi Müslümanlığı kabul etmeye devam edip Türk dili yayılmasına da zemin hazırlanmaktaydı. Dini ilkokullarda yalnız dualar ve Türk dili öğretiliyordu. 18. yüzyılda bu işle mollalar ve genellikle din adamlarıyla birlikte devlet memurları da görevlendiriliyordu. Yüksek mertebeli din adamları Ahıska'ya Anadolu'dan gelmekteydiler. Aynı yüzyılın 2. yarısından itibaren Mesheti derebeyleri aileleriyle birlikte artık tamamen islamlaştırılmış idiler (Ş. Lomsadze, Samtshe-Cavaheti, s. 297). Bütün bunlara rağmen Müslümanlığı kabul eden Gürcülerin ailelerinde anadili muhafaza edilmişti. 19. yüzyılda Platon İoseliani yazmıştı: "Cavahetli Gürcüler Gürcüce okunan duaları bile zevkle dinlemekteydiler."

Ama buna rağmen Müslümanlık güçlendikçe Gürcü dili de unutulmaya başladı.

Gürcü dili, Gürcü dini ve kültürünün kaderini paylaştı. Meshetli Gürcüler İslamın baskısı altında kendi dilinden, dininden ve kültüründen vazgeçmeye başladılar. Bir zamanlar bilim ve sanatı seven Meshetliler renksiz Müslüman kitleye dönmüştü. Müslüman Gürcüler tarafından hiç bir mimari, maddi veya manevi kültürel eser yaratılmamıştı. Oysa Hıristiyanlık döneminde Güney Gürcüstan'da sanat şaheserleri yaratılmaktaydı. Yabancı egemenliği, halkı ruhsal açıdan mahvetti.

“Yozlaşmış insanlar atalarının yolundan saptıklarından dolayı keyifleri yerinde olmayıp çok çekerek şarkı söylemeyi, dans etmeyi bırakıp yavaş yavaş bağınazlığa düşmeye başladılar. 19. yüzyılın başlangıcında islamaştırılmış Mesheti ahalisi için “Gürcü” kelimesi Hıristiyan demektir. Onlar da eninde sonunda en çok Hıristiyanlıktan ve ona göre de Gürcülükten korkmaktaydılar. “Onlar sanki davranışlarından utanarak atalarına karşı suçluluk duymaktaydılar. Bundan dolayı bu konuları konuşmaktan kaçınıp çoğu kez kimliklerini de saklamaktaydılar. Ölmeden önce bazı Meshiler vasiyet bırakıp Hıristiyan kilisesinde veya Hıristiyan kabristanlarına gömülmesini istemektedirler (Aynı eser, s. 306).

E. Takaişvili’ye göre Mesheti Rusya İmparatorluğuna dahil olduktan sonra Ardahan ve Oltisi köylerinden Gürcüler 1877 yılı Osmanlı-Rusya savaşı sırasında göç ettikleri için burada Gürcü dili hemen hemen tamamen unutulmuştu. Bilakis Klarceti ve özellikle İmerhev’de Gürcü dilini herkes biliyordu. Eruşeti’de ve Oltisi Panaskerti, Anzavi ile Niakom’da Gürcüce yalnız yaşlılar konuşuyorlardı. Parhali yakınındaki köylerde ve başka çok köyde Gürcü dilini herkes biliyordu. İshani çevresinde de Gürcüce konuşan köylerin sayısı çoktu.

Ş. Lomsadze’ye göre Gürcü diline önce yabancı kelimeler giriyordu. Sonra yavaş yavaş gramer kuralları değişmeye başladı ve neticesinde dil de tamamen değişiyordu.

“19. yüzyılın başlangıcında Kür nehri ağzında, Lazistan’da, Çoruh boğazında ve kısmen Samtshe-Cavaheti’de Türk dili hemen hemen savaşı kazandı. Acaristan’da oldukça ilerleyip Kobuleti ile Kintrişi boğazında saldırıya hazırlanıyordu. Yani Gürcü dili en çok İslam’ın savaşı kazandığı yörelerden kovalanıyordu” (Aynı eser, s. 298). Dimitri Bakradze’ye göre Müslümanlığa geçtikten sonra 3. nesil Gürcüceyi iyice biliyordu, 4. nesil daha çok yabancı kelimeleri kullanıyordu,

5. nesil artık Türkçe düşünüyordu, ama Gürcüceyi yine de biliyordu ve evde Gürcüce konuşuyordu. Bundan dolayı, Müslümanlığı daha erken kabul eden ve Osmanlılarla daha sık ilişkileri olan yol kenarındaki köy ahalisi Gürcüceyi daha erken unutuyordu.

Bütün bunlara rağmen Mesheti’ye Ruslar geldiği sırada Gürcü dili mevkiini korumuş haldeydi. Ahalinin önemli kısmı Gürcüceyi biliyordu. Köy ve yörelerin çoğunda Gürcü dili yine de Müslüman Gürcülerin anadiliydi. Bu durum bilim adamları tarafından da doğrulanmaktadır. Meshiler Gürcü dilini Hıristiyanlık dili olarak görüp Ruslardan nefret ettikleri için unutmaya başladılar. Ruslar ve Gürcüler onlar için Hıristiyanlar yani Müslümanların düşmanlarıydılar. Aslında Osmanlı İmparatorluğu da Gürcü Devleti aleyhine bu yüzden savaşıyordu. “16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu komşusu olan Ortodoks Gürcüstan’ı Güneye doğru uzanmaya başlayan ve genişleyen Rusya’yı olarak görerek onun varlığına tahammül edemiyordu. Türklerin bu tavrı aşağıdaki sözler en iyi şekilde anlatmaktadır: “Moskova kralının torunları tamamen geberirse de Gürcüstan’dan herhangi bir begi alıp tahta geçirirler” (Aynı eser, s. 284). Müslümanlar için Ortodoks Hıristiyanlık, Rusya ile Gürcüstan’ın işbirliği demektir. M. Tamaraşvili’ye göre, aslında Osmanlılar tarafından Mesheti’de Ortodoks Hıristiyanlığın takip edilmesi (Aynı eser, s. 305) ve başka dinlerin zoraki kabulettirilmesi bu yüzdenydi.

Osmanlılar tarafından Meshiler arasında Ruslara karşı saçılan korku tohumları, 19. yüzyılın ilk yarısında doğru çıktı. Ahıska işgalinde Rus ordusu tarafından Müslüman Meshilere karşı uygulanan anlatılmaz vahşet hakkında çok kısa sürede bütün Osmanlı İmparatorluğunda duyuldu. Anadolu ahalişi paniğe kapıldı. Şehirlerin büyük kısmı Rus ordusuna savaşmadan teslim oldu. “Ahıska işgali hakkında Erzurum’da duyulduğu sırada ahali şehirden kaçarak Seraskere şehrin savaşmadan teslim olmasına dair talimat verdiler” (Aynı eser, s. 173).

Meshilerden biri şöyle anlatıyordu: “... Saldırı sırasında ordu şehri yakmadan önce 12 fiçı rom içtikten sonra bütün ahaliye saldırıp onları öldürmeye başladı. Düzmahalledeki bir evde 300 kadın ve gelin saklanmış... O evin kapıyı açamayınca evi yaktılar. Diğer evlerde ve içerisinde 5000 kişi yaşadığı kalede de aynen davrandılar. Bütün malları da mahvedip Ahıska’yı düşman bile acıyacak haline getirdiler” (Aynı eser, s. 170).

11 Ağustos 1828 günü Rus ordusu sabah erkenden şehri topa tutmuş. 15 Ağustos günü şehre hücum yapılacaktı. “Paskeviç savaşın bir imkanı olarak yangını seçti.” Özel müfrezelere şehrin bütün önemli yapıları yakmak üzere emir verildi. “Yangın önce şehrin Güney-Batı mahallelerinde başladı. Tam bu sırada esmeye başlayan rüzgar yüzünden yangın yayıldıkça yayıldı... Paskeviç her evin hücumla alacağına bütün evleri yakmaya tercih etti. Alevlenen evlerde kadınlar, yaşlılar, çocuklar yanıyordu. Şehrin camilerinden birine sığınan 400 kişi cami ile birlikte kül oldu. 15 Ağustos gece yarısında yangın Orta Mahalleye varınca evlerden koşarak çıkan şaşırmış kadınlarla çocuklar direk Rusların kampına kaçmaya başladılar... Kadınlar esir düşeceğine ölmeyi tercih ediyorlardı... Gittikçe şiddetlenen yangında az kalsın Rus itfayeciler de yanacaktı... Ahıska tam bir cehenneme dönmüş” (Aynı eser, s. 168). Sonralarda şehirde veba ve kıtlık da baş gösterdi. Ekmek Rus ordusu tarafından tüketildi. Gerçi bundan sonra Ahıska Anavatanına döndü ve bunun için Gürcü askerler ve subaylar da canını verdiler, ama Rus ordusunun insanlıkdışı davranışları Müslüman Gürcüleri Hıristiyanlıktan daha da uzaklaştırdı. “İslamlaştırılan Gürcüler dini ve milliyeti birbirinden artık ayırmıyorlardı. Gürcü kelimesi onlar için Hıristiyanlık anlamına geliyordu. Bundan dolayı kendilerine Müslüman ya da Tatar diyorlardı...” (Aynı eser, s. 308). Aynı zaman Rus iktidarı Müslüman Gürcülerin köklerini tanımayı reddetti: “...İmparatorluğun sınırları içerisinde dahil olan Ahıska ahalişi için şeriat yine de geçerliydi. Anadolu’dan özel olarak davet edilen din adamların faaliyetlerini de kimse yasaklamıyordu. Ahaliye nihai olarak Müslümanlığı kabul ettirerek her yerde açtığı medreselerde Türk dilini öğreten din adamları çok önceden başlamış işini şimdi tamamlamaktaydılar. Bağınazlığa batmış yerli gençler din adamlarının etkisi altında Gürcü dilinden yavaş yavaş uzaklaşıyordu. Osmanlıların tarafından iki yüz yıllık iktidarı sırasında gerçekleştirilemedikleri iş maalesef 19. yüzyılda yani Rus İmparatorluğuna dahil olduğunda yapılıyordu. Gürcüler nihai olarak “tatarlaşıp” Gürcü gelenkleri ve ana dilini unutmaktaydılar. Bu açıdan nesiller arasında gerçi bir anlaşmazlık yaratılıyordu. Zagurski’ye göre “Bazı yerlerde genç nesiller artık Gürcüce öğrenmemelerine dair bilgi aldım. Onların görünüşleri de soyadlarından da Gürcü olduklarını belliydi, ama bazıları Gürcü dilini bilmiyorlardı...” (Aynı eser, s. 309). Bunlar, Hertvisi’de Zagurski ile karşılaştığı genç Müslüman Gürcülerdi.

სöz konusu olan durum Müslüman Gürcü begleri az da olsun ayılttığı için halkı ile birlikte Gürcü Kilisesine geri dönmeye; Hıristiyanlığı iade etmeye ve kendi Gürcülüğünü saklanmadan ilan etmeye karar vermiş. Maalesef, Rus yönetimi topraklarını elde etmek üzere onları sürgüne göndermeyi düşündüğünden; Hıristiyanları ise kolay kolay sürgüne gönderemediğinden bu sürece engel olmuş.

“1860 yılında gayrimenkül sorunları incelemek üzere “statski sovetnik” Bulgakov Ahıska’ya geldiğinde eski Gürcü ağaların torunları olan Kvabliani, Posof, Abastuman ve Ahıska Sancak Beyleri huzuruna çıkarak halkıyla birlikte atalarının dinine dönmek istediklerini bildirmişler. Bulgakov, çok sevinerek bu haberi Petersburg’a ulaştırmış. Ama başşehirden gelen cevapta bu yörelerde esas sorunun devlet toprakları sayısı artmasının olduğunu açıklanıyordu. Böylece, Müslüman Gürcüler yine Osmanlıların ve Müslümanlığın etkisi altında bırakılmıştı. Yerli Müslümanlar Hıristiyanlıktan kaçarak anadilini de tamamen kaybetmişlerdi” (Aynı eser, s. 315).

Kilisemizin eski cemaati olan Gürcü Müslümanlar yeni hükümet tarafından “yurt dışına kovalanıp böylece Müslüman olarak kalmaya kışkırtılıyordu” (Aynı eser, s. 314). Yaklaşık 60-65 bin kişi Türkiye’ye göçmüş (s. 320). Rus hükümeti Samtshe-Cavaheti’ye Osmanlı İmparatorluğundan kaçan Ermenileri yerleştirdi. Buna rağmen yörede Gürcü gelenekleri ve dilini muhafaza eden oldukça ciddi sayıda Gürcü ahali kalmış, ama Rus hükümetinin sert politikası ve Osmanlıların etkisi yüzünden 19. yüzyılda onlar da tamamen “tatarlaştı”.

Müslümanlığı kabul eden Gürcülerin soyadları

Samtshe-Cavaheti bölgesi Rus İmparatorluğunun eline geçtikten sonra ahalinin büyük kısmı Türkiye’ye göç etmişti. Bölgede sadece gelenekleri ve Gürcü dilini unutmamış ayrıca, Hıristiyanlıktan nefret etmeyen Müslüman Gürcüler kalmıştı.

“Müslüman Gürcülerin oldukça büyük kısmında 19. yüzyılın başlarında “Hıristiyan ruh tamamen kaybolmamış değildi”. Dubois’e göre, Müslüman Gürcü Mesheti ahali “Osmanlıların geri döndüğünden ve vahşetinden korktuğu için esas dinine geri dönmüyordu.” Onlar Hıristiyan geleneklerini hala muhafaza etmiş halde idiler. Mesela, Samtshe-Cavaheti’deki Müslüman Gürcüler Hıristiyan orucu tutmaya devam etmekteydiler. Ayrıca, 19. yüzyıl boyunca Vardzia yöresinde kutlandığı Meryem Ana günü gibi Hıristiyan bayramlarına da katılmaktaydılar. Müslüman Gürcüler burada eskisi gibi kurban kesip Meryem Ana ikonunu önünde diz çökerek Tanrıdan yardım istemekteydiler. Nişanlanma törenleri de eskisi gibi Gürcü geleneklerine dayanıyordu... Prens Teymuraz’a göre, Ahıska yöresinde “her zaman Gürcüce konuşuluyordu. Tatarlar olmasına rağmen bütün adetleri hala Gürcüydü.” (Ş. Lomsadze, Samtshe-Cavaheti, s. 306).

Müslüman Gürcülerin Gürcü gelenekleri Dubois de Monpere gibi başka yabancı seyyahların da dikkatini çekmişti: “Müslüman Gürcülerin hepsi Gürcüce konuşuyor... Görünüşte de İmerlilerle Kartlililere benziyorlar... Türklerin egemenliğine rağmen Gürcü gelenekleri de hala unutulmamış... Müslüman Gürcülerin köyü olan Ahaşeni’den

geçerken orada da herkes hala Gürcü konuşuyor”. O dönemde bu normal durumdu. Ahalinin büyük kısmı eskisi gibi yalnız Gürcüce konuşmaya devam ediyordu” (Aynı eser, s. 307).

1832 ve 1870 yıllarının nüfus sayımlarına göre Samtshe-Cavaheti’deki Müslüman ahalinin büyük kısmı Gürcü olarak anmaktaydı.

“1832 yılının nüfus sayımı resmi verilerine göre “Müslümanlığı kabul eden Ahıskalı Türklerin hemen hemen tamamı Gürcü asıllıdır. Onlar Gürcüce konuşuyorlar. Çoğu yine de eski soyadlarını taşıyor. Bazılar Hıristiyanlığa dönmüş bile” (Aynı eser, s. 307).

Gürcü dili ve gelenkleri en çok Tsnisi, Klde, Şurdo, Çvinta, Sakuneti, Mugareti, Giorgitsminda, Oşora, İndusa, Toki, Kilda, Atskveri, Agara köylerinde muhafaza edilmişti. Rusların egemenliği altına geçtiğinde buralıların bilincinde Hıristiyan gelenekler hala muhafaza edilmiş haldeydi. Hıristiyan bayramlarda onlar yine kiliselerde dua etmekteydiler.

Tiflis vialyeti 1870 sayımı malzemelerine göre (Tiflis viayeti tasviri için malzeme derlemesi, 1870) Samtshe-Cavaheti yöresinin aşağıda sayılan köylerinde Suni Gürcü Müslümanlar yaşamaktaydılar: Atskuri (129 aile), Agara (3 aile), Zikilia (47), Tsnisi (26), Tsriohi (32), Tsinubani (50), Tsohtevi (12), Mugareti (27), Giorgitsminda, Çohta, Persa, Dviri, Tkemlana, Sakuneti, Kulhevi, Kopadze, Blorza, Orpola, Peristsihe, İndusa, Toba, Laşihevi, İdumala, Aspindza, Hertvisi (157), Gobieti, Ahaşeni, Orgora, Sahutabeli, Varevani, Erkota, Azgiuda, Roketi, Gulsunda, Alandza, Enteli, Orkepi, Heoti, Agara, Çorço, Groma, Tskordza, Kısati, Odunda, Andriatsminda, Klde, Varneti, Panaketi, Şaloeti, Tolerto, Didi Agara, Karzemeti, Enekeni, Uraveli, Thilatubani, Hevaşeni, Untsa, Benara, Phero, Nakurievi, Enteli, Şolaveri, Şorda, Bolacuri, Gogari, Patara Smada, Didi Smada, Çorçani, Zanavi, Tsre, Hospio, Murcaheti, Anda, Kolima, Oşora, Ota, Hizabavra, Alçua, Kokia, Plate, Zeubani, Boga, Sviri, Tşvinta, Tatanisi, Eliatsminda, Keratubani, Dviri, Mikeltsminda, Tsira, Tskurti, Ani, Kikineti, Tshutacvari, Tsahnistskaro, Tsahani, Shvilisi, Tşala, Cakismani, İncgora, Arcina, Abi, Orali, Haki, Horcabi, Abastumani (köy), Varhani, Mlaşe, Zedubani, Apieti, Sairme, Çaçla, Gortubani, Naşniauri, Tsihisubani, Mohe, Gavgi, Dertseli, Kvabiscvari, Kehovani, Uthisubani, Goderdzi, Zarzma, İcareti, Karatubani, Lelovani, Avhevi, Gordze, Kahareti, Samhre, Tshnise, Zazalo, Hero, Ude, Tsarbastubani, Mareli, Hona, Ortşosani, Pareha, Sapuzara, Çiheli, Naohrebi ((Tiflis viayeti tasviri için... Tiflis vilayeti meskun yerleri listesi, 1870).

“Atskveri mahallesi Sviri köyünde Müslümanlığı kabul etmiş 30 aile var, ama hepsi Gürcüce konuşuyor; Yükseltme bayramında herkes yarı yıkılmış köy kilisesine gidip Gürcü tarzına göre kurban keserek mumları yakıyor... Tsira köyü kilisesine az sütü olan emzikli anneler gidip dua ederek haç çıkarıyorlar, mumları yakıyorlar ve İsa peygamberinden yardım istiyorlar; Sakunetili Müslümanlar yalnız Gürcüce konuşup köylerindeki Meryem Ana kilisesi, haçlar, ikonlar ve kitapları koruyorlardı. Kilisede bir papaz eksikti. İslama yeni geçmiş ahali kiliseye gizlice girip dua ettikleri için gece yarıları oradan ışık sızıyordu. Sakuneti ahalisi Paskalya bayramını uzun süre boyunca kırmızıya boyalı Paskalya yumurtalarıyla kutlamaktaydı. Kiliselerini korumak bütün Mesheti’de belirli soyların göreviydi. Böylece, Gürcüstan Rus İmparatorluğuyla

birleştiğinde Samtshe-Cavaheti ahalisi önemli kısmında Gürcü dili, adetleri, yaşama tarzları değişmemişti. Değişmiş olan yalnız dindi ki bilindiği gibi milliyeti ile hiç alakası yoktur (Ş. Lomsadze, aynı eser, s. 311).

Rus yönetimi altına geçtikten sonra Gürcü Müslümanların Hıristiyanlığa karşı hevesi azalmağa başladı, Sovyetler döneminde ise hükümet tarafından onlara Azeri okulları açıldı. Azerbaycan'dan özel olarak öğretmenler, gazeteciler, kültür, idare ve siyaset uzmanları davet ediliyordu. Meshiler sınımsız kontrol altına alınarak Gürcü dili ve bilinci ezildikçe eziliyordu. Gürcü okullarının açmasına dair bazı köylerin ricası yönetim tarafından sertçe reddedildi. Böyle durumlarda aldıkları cevap “Siz Tatarlarsınız ve Tatarca okumalısınız”dı. O dönemde Tatarca Azeri diline denmekteydi. Türk kelimesi siyasi sebeplerden dolayı kullanılmazdı. Zavallı Gürcü Müslümanların pasaportlarında bile milliyeti olarak Azeri yazılırdı. 20. yüzyılın 30-lu yıllarında Gürcülerin aleyhinde olan ilk Bolşeviklerin yerine yeni nesil gelince Gürcü Müslümanlara yaklaşım az da olsun değişmeye başladı. Ahıska bölgesel komitesi I başkanı Gürcü Müslümanlar sorununu inceledikten sonra Tiflis hükümetine bildirmişti. 1939 sayımına göre Ahıska bölgesinde 83 köy olmak üzere 55 450 kişi yaşamaktaydı. Bunlardan 5 836 kişi Gürcü, 28 428 kişi ise Azeri sayılmaktaydı. Bundan başka, Ermeniler ve başka azınlıklar da bulunmaktaydı.

“G. Kirvalidze bütün bu Azerilerin hemen hemen tamamının Gürcü asıllı Müslümanlar olduğunun özellikle altını çizmekteydi. Aynı zaman G. Kirvalidze Cumhuriyetin yönetimine Meshet- Cavahetideki Müslüman Gürcülerin Osmanlılar döneminde bile Gürcü dilini unutmamış olduklarını; ailelerinde Gürcüce konuştuklarını; Türkçe ise yalnız ağalar ve devlet memurların konuştuklarını hatırlatmaktaydı. 19. yüzyılda Meshet-Cavaheti Osmanlıların egemenliğinden kurtulduğu halde Gürcü dili unutulması süreci hala devam etmekteydi. “Söz konusu olan durum Rus hükümetinin sömürgeleştirme siyaseti neticesiydi. Fakat bütün bu zorluklara rağmen Meshet-Cavaheti'deki Müslüman ahali Gürcü dilini koruyabildi” (V. Şarvaşidze, Kahrolan evlatlar, Ahalgazrda Komunisti gazetesi. 30. V. 1989).

M. Kirvalidze bundan sonra hükümete Müslüman Gürcülerin soyadlarını içeren bir dosya gönderdi.

“Size Ahıska bölgesindeki İslamı kabul eden Gürcülerin soyadlarını sunuyorum:
Atskuri köy sovyeti:

Atskuri köyü: Barataşvili, Orconikidze, Bakradze, Muhranski, Lomaşvili, Lomidze, Nozadze, Çheidze, Meshidze, Barbakadze, Magradze, Kapanadze, Papidze, Canaşvili, Magalaşvili, Samsonidze, Hmaladze, Kupriaşvili, Marinaşvili, Haladze, Mamukadze, Gurgenidze, Aznaurov yani Aznauraşvili.

Tkemplana köyü: Gvaramadze, Çakidze, Hmaladze, Korkotadze.

Tsriohi köyü: Gurgenidze, magradze, Mahiadze.

Sakuneti köy sovyeti:

Sakuneti köyü: Cavahişvili, Kahidze, Perhanidze, Puturidze, İordanidze, Mamidze, Pataridze, Cavahidze, Tabatadze, Saralidze, Okropiridze, Hahutadze, Potshveradze, Adeladze, Botadze, Bozadze, Kapanadze, Tçonkadze, Patrikaşvili, Gagnidze, Mtsędlišvili, Arkışvili, Bredziaşvili, Talahadze.

Orpola köyü: Feradze, Jujunadze, Bakavadze, Mutiaşvili, Koniaşvili, Puturidze.

Kopadze köyü: Çubinidze, Kipiani, Talahadze, Alhazişvili, Kotadze, Mamukadze, Samsonidze, Saginaşvili, Tikadze.

Agara köy sovyeti:

Zikilia köyü: Gogoladze, Aitadze, Bibinadze, Gvaramadze, Kavazişvili, Sahutadze, Asratadze, Behuradze, Nadiradze, Siradze, Heiradze, Mamaladze, Garodze, Tşitşinadze, Davreşidze, Zilodze, Kotadze, Tutadze, Kapanadze, Mutşiadze, Çitidze, Samsonidze, Eliadze, Kukuadze, Tamaradze, Goçidze, Tataşidze.

Tsinubani köyü: Kukuadze, Zilodze, Çolovadze, Toradze, Caparidze, Çelidze, Totoradze, Tosadze, Topoladze, Uçnadze, Goçadze, Mamukadze.

Gurkeli köyü: Papaladze, Şauşidze, Canadze, Antadze, Çohadze, Eliadze, Loladze, Toradze, Lapidze, Taitadze.

Agara köyü: Tuluşadze, Peradze, Heiradze, Gogoladze, Behunadze, Aitadze, Kotadze, Hahutadze, Gvaramadze, Nadiradze, Koçoradze, Zilodze, Çitadze.

Persa köy sovyeti:

Persa köyü: Çahalidze, Şaşviaşvili, Bekiradze, Muradeli, Zaspıadze, Lolavidze, Çapıdze, Tşıladze, Sapaşaşvili, Revazişvili, Okruadze, Kudadze, Metshvaradze, Geladze, Bartkadze, Beridze, Korkotadze, Magladze, Mehboridze.

Mugareti köyü: Tamaradze, Mirdzveli, İndurelidze, Mamukadze, Beridze, Beşodze, Beberadze, Doşadze, Tataşidze, Kotadze, Guncodze, Tamaraşvili, Mamukaşvili, Kalakuladze, Svanidze, Turkadze, Metshvaridze, Tosodze, Mtşedlişvili, Koçoraşvili.

Çohta köyü: Kudadze, Çençoşvili, Latukadze, İarmalaşvili, Korkotadze.

Nohtsevi köyü: Tsereteli, Papaladze, Tataşvili, Kapanadze, Tinadze, Çheidze, Lomidze.

Şurdo köyü: Şubladze, Katunadze, Mutiaşvili, Goriaşvili, Hmaladze, Gucelaşvili, Karumidze.

Giorgitsminda köyü: Mazniaşvili, İnasaridze, Eksolidze, Mehborişvili, İbiaşvili, Peradze, Mamuladze, Naskidaşvili, Gogoladze, Mehrişvili, Beradze, Babeladze, Korkotadze.

Klde köyü: Bidzinaşvili, Godziaşvili, Tatidze, Bliadze, Gvaramadze, Gagnidze, Karelişvili, Barkunaşvili, Cibladze, Thilaşvili.

Tsnisi köyü: Kopadze, Basilaşvili, Bekadze, Pavliaşvili, Kvirtihaşvili, Tseroşvili.

Zeubani köyü: Bakanaşvili, Puturidze.

Boga köyü: Saralidze, Zautadze, Çomahidze, Metshvaradze, Çihladze, Tsekvadze, Loladze, Kitşoşvili, Toruladze.

Sviri köyü: Vardiaşvili, Hizanişvili, Maisuradze, Bahtadze, Hurodze, Kakunaşvili, Gogoladze, Korkotadze, Paploşvili, Papiaşvili, Kitunaşvili, Zeitaşvili, Çilaşvili, Koriaşvili, Kurgelaşvili, Pololaşvili, Jgeriaşvili, Mtşedlişvili, Suhtadze, Kakalaşvili, Berdzenişvili.

Tatanisi köyü: Tsulukidze, Bliadze, Tçutadze, Mepurnişvili, Urbanidze, Gantşıpadze.

Ani köyü: Orconikidze, Maisuradze, Gvilişvili, Tetradze, Caparidze, Murelişvili.

Kuratubani köyü: Ubeduridze, Zutaşvili, Puturidze.

Dziri köyü: Şubidze, Gelhuadze, Mugraşvili.

Eliatsminda köyü: Usişvili, Kaltahçişvili, Gişeraşvili, Suliaşvili.

Ṭçvinta köyü: Tetradze, Gişeraşvili, Mugraşvili, Suliaşvili, Sagaradze, Kaltahçişvili.
Zemo Shvilisi köyü: Zanzalaşvili, Cakeli, Caparidze, Maharadze, Adodidze, Abaşidze.
Vale köyü: Beridze, Mgeladze, Ṭçitadze, Amilahvari, Nadiradze, Lezgişvili, Kurdadze.
Cakismani köy sovyeti:

Cakismani köyü: Giorgadze, Bebinadze, Aitadze.

Pamaca köy sovyeti:

Arcana köyü: Cakeli.

Sadzeli köy sovyeti:

Abi köyü: Tabatadze, Aitadze. **Orali köyü:** Mikeladze, Hmaladze. **Haki köyü:** Diasamidze.

Minadze köy sovyeti:

Toba köyü: Tamaradze, Varsknelidze.

Kvaltahevi köyü: Tetradze, Koridze, Guliaşvili, Matodze, Selimaşvili.

Kisatibi köy sovyeti:

Kisatibi köyü: Çamahişvili, Saracişvili.

Arculi köyü: Çirtşadze

Anda köyü: Lomidze, Matodze, Kotadze, Grdzelidze.

Urakeli köy sovyeti:

Urakeli köyü: Maçabeli, Herheulidze, Gurgenidze.

Ortsevi köyü: Mamulaşvili

Tskordza köyü: Maharadze, Sabaşvili

Engikevi köyü: Çakadze, Çohradze, Abduradze

Heoti köyü: Mamulişvili, Gogoladze

Kanpieti köy sovyeti:

Giorgitsminda köyü: Vaçnadze, Ṭçapanidze

Kantieti köyü: Batoşvili

Patara Agara köyü: Maçabeli

(Ahalgazrda Komunisti gazetesini, 30.V.1989)

Bu liste 1939 yılında Ahıska bölgesinde yaşayan Müslüman Gürcülerin soyadlarını içermektedir. Maalesef, Gürcüstan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Müslüman Gürcülerin soyadlarını içeren başka bir liste hiç kimse tarafından hazırlanmamış. Fakat yukarıdaki liste yayımlandıktan sonra tarihçi prof. S. Hositaşvili bölgelere göre Müslüman Gürcülerin soyadları ek listeleri hazırladı. "Hazırladığımız liste tabii ki eksiksiz değildir, ama Ahalgazrda Komunisti gazetesinde

yayımlanan listeyi tamamlamaktadır. O listede bulunan soyadları listemizde yoktur."

Adigeni bölgesi köyleri: Mohe köyünde Tsulukidze, Ṭşetşla köyünde Aristavi, Hortubani köyünde Gurgenidze, Eristavi, Kehovani köyünde Hozrevanidze, Adigeni köyünde Şevardnadze, Sanikidze, Ude köyünde Barataşvili, Moloznişvili, Herheulidze, Çatkuraşvili, Abuladze, Petriaşvili, Kiknadze, Lortkipanidze, Abastumani köyünde Maharadze, Keçhuaşvili, Durtseli köyünde Sanikidze, Sagaradze köyünde Kuradze yaşamaktaydılar.

Aspindza bölgesi köyleri: Aspindza köyünde aşağıdaki Gürcü Müslümanlar yaşamaktaydılar – Diasamidze, Zubalaşvili, Toloşi köyünde – Tutadze, Hidirbeğaşvili,

ŠaloŒeti köyünde – Mačabeli, Hertvisi köyünde – AbaŒidze, Vačnadze, Orbeliani, Mikadze, BadalaŒvili, ŒakaraŒvili, TsituraŒvili, Toke köyünde – AbaŒidze, Rustavi köyünde – GaribaŒvili, Gesunda köyünde – Vačnadze, OŒora köyünde – AvaliŒvili, GoniaŒvili, TŒakoŒvili.

Ahalkalaki bölgəsi köyləri: Gokio köyünde – Suladze, VardzelaŒvili, Kartsebi köyünde – Kargaladze, Kalda köyünde – HarŒiladze, GogalaŒvili, Okami köyünde – GvritiŒvili.

Ahiska bölgəsi köyləri: Atskuri köyünde – KokolaŒvili, Gogoladze, TupanaŒvili, Čumadze, Mikeladze, Kipiani, Ruhadze, Dozidze, Mehidze, abaŒidze, Tkemlana köyünde – Kahidze, Taranadze, Putkaradze, TsrioŒi köyünde LomaŒvili, Tabuadze, BazaravaŒvili, Zikilia köyünde – Bakuradze, Hmaladze, Zurabidze, TŒiŒinadze, Persa köyünde – Svanidze, Zamtaradze, Okrodze, BerdzenaŒvili, Svaradze, Čahalidze, Mugareti köyünde – Gvaramadze, Gemčadze, Gamaradze, Koçoradze, Zamtaradze, Čihtä köyünde – Sudadze, Kotadze, Œurdo köyünde – Kotanadze, HarŒiladze, MurdaŒvili, Giorgitsminda köyünde – Mehboridze, Mehridze, Kvirikadze, Papaladze, TŒonkadze, Gvaramadze, Tsnisi köyünde – MehriŒvili, Bekodze, Klde köyünde – Diasamidze, EliŒaŒvili, KikitaŒvili, Meladze, Bliadze, BakuraŒvili, TŒarelaŒvili, MazmiŒvili, Gegenadze, GodziaŒvili, MariaŒvili, TŒinavadze, KedelaŒvili, LodiaŒvili, ZarniŒaniŒvili, TedoraŒvili, BatoncaniŒvili, TsihelaŒvili, Putkaradze...

Boga köyünde – Kiçvadze, Čuçuladze, TŒikiaŒvili, KiserbrudaŒvili, RehviaŒvili, ZetiaŒvili, Tsikvadze, Čivadze, BerdzeniŒvili, Tatanisi köyünde – MuradaŒvili, Sviri köyünde – BetiaŒvili, Bahutadze, KukuniŒvili, Kavteladze, KorkotaŒvili, Salaridze, KokolaŒvili, TŒilidze, Culpadze, KakunaŒvili, Tshvitadze, Tiradze, KoriaŒvili, Koriadze, TŒkvinta köyünde – MegoriŒvili, GuraŒvili, Vale köyünde – Abuladze, Čiladze, GozaliŒvili (KotŒibroladze), Geladze, Devadze, Berdzodze, BotŒoriŒvili, BarataŒvili, GelaŒvili, Toba köyünde – Bebnadze, NogruaŒvili, Gagnidze, Telvani köyünde – LurhniaŒvili, Uraveli köyünde – LursmanaŒvili, Okropiridze, İremaŒvili, Kortaneti köyünde – TaplaŒvili, Enteli köyünde – Antidze, Hurtsidze, Minadze köyünde – Metskaridze, Heoti köyünde – Manvelidze, Sabadze (Ahalgazrda Komunisti gazetesini, N1, 1990).

Mesheti bölgesinde Müslüman Gürcülerle Ortodoks Hıristiyan Gürcüler yanyana yaŒamaktaydılar. Bazen onlar aynı köylerde yaŒıyorlardı.

Gürcü Kilisesinin sayısı çok olan cemaati böylece kayboldu.

Müslüman Gürcüler ana kilisesinden koptuktan sonra Anavatanından da kopmuŒlardı. Gürcü kilisesine baėlı oluncaya kadar onlar milli açıdan korunmuŒ haldeydiler, ama anakilisesini bıraktıktan sonra ulusal bilincini de yitirmiŒtiler. Anakilisesi onları muhafaza etmekteydi. Nankör oėlu babasına döndürdüėü gibi halkımızdan ayrılan evlatlarını ona geri döndürmesini Tanrımız İsa Mesihden rica ediyoruz.

7 Œubat 1991 Borcomi Œehri

სარჩევი

შესავალი.....3

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის I პერიოდი, I-XI სს (წმ. მოციქულებიდან რუის-ურბნისის კრებამდე)

I საუკუნე	11
II საუკუნე	12
III საუკუნე	14
საქართველოს ეკლესიის დაფუძნება	16
IV საუკუნე	24
V საუკუნე	25
VI საუკუნე	31
VII საუკუნე	36
VIII საუკუნე	39
IX-X საუკუნე	43
XI საუკუნე	44

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის II პერიოდი, XII-XVIII სს (რუის-ურბნისის კრებიდან ავტოკეფალიის გაუქმებამდე)

XII საუკუნე	49
XIII საუკუნე	54
XIV საუკუნე.....	59
XV საუკუნე.....	64
XVI საუკუნე.....	68
XVII საუკუნე.....	70
XVIII საუკუნე.....	75

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის III პერიოდი

ქართული ეკლესია XIX-XX საუკუნეებში	79
დასკვნა	84

აფხაზეთის საკათალიკოსო

ისტორია	85
წყაროების მიმოხილვა	87
ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია საეკლესიო სამართალის მიხედვით	92
ათეისტური ეპოქის შეხედულებანი აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ	93
დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურა I ათასწლეულში	96

არასწორი შეხედულება საქართველოს ეკლესიიდან აფხაზეთის საკათალიკოსოს გამოყოფის შესახებ XVI ს-ის შემდეგ.....	99
აფხაზეთის საკათალიკოსო – საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაწილი	103
ურთიერთდამოკიდებულება საკათალიკოსოთა შორის	104
ლაზიკის ეპარქია.....	108
ლაზიკის მართლმადიდებლური ნაწილი VII-VIII საუკუნეებში	113
აბაზგიის ეპარქია	114
პიტიუნტი და ბიჭვინთა სხვადასხვა პუნქტები იყვნენ.....	123
ბიჭვინთის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი	125
ჭყონდიდი	126
პიტიუნტი და ლაზიკის განმანათლებელი წმიდა ნინო.....	127
კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები აფხაზეთა მეფეებს	131
იოანე მინჩხი – „ქართველი“	136
კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ I-ის ადრესატი მეფე გიორგი II იოანე მინჩხის სიტყვით – „დიდი და კარგი“	137
აბაზგიის ავტოკეფალია – ს. ყაუხჩიშვილის შეცდომა	138
ალბანეთისა და ხუნძეთის საეკლესიო იურისდიქცია (ალბანეთის საკათალიკოსო, ხუნძეთის საკათალიკოსო).....	140
ალბანეთის საკათალიკოსო	140
საქართველოს პატრიარქი ჩეჩნეთ-დაღესტანსა და შაქ-შირვანში	151
ქართიზაციის თეორია საინგილოს შესახებ.....	167
წმ. არჩილ მეფის კახეთში მოღვაწეობა	171
Введение	207

Первый период истории Грузинской Церкви, I-X I вв

I век.....	211
II век.....	212
III век.....	214
IV век.....	215
V век.....	217
VII век.....	222
VIII век.....	224
IX-X века	225
XI век.....	226

**Второй период Грузинской Церковной истории, XII-XVIII вв.
(от Руисско-Урбнисского собора до упразднения автокефалии)**

XII век.....	230
XIII век.....	234
XIV век.....	238
XV век.....	241
XVI век.....	245
XVII век.....	247
XVIII век.....	252

Третий период Истории Грузинской Церкви

Грузинская Церковь в XIX-XX вв.....	256
добавление.....	261
Кирион I.....	261
Лазика.....	265
1. Лазика (Лазское царство).....	265
Природа (географическое расположение).....	266
Фазис – Главная река Лазики.....	269
Персо-византийская дорога, проходящая по Лазике.....	275
Длинна приморской полосы Лазики.....	282
Города Колхиды и Лазики.....	283
Петра.....	283
Трапезунт, Исулмен, Кене Парамболе, Севастополь.....	286
Пития-Питиус (Питиунт).....	287
Зигана, Мохора, Ардас.....	288
Апсару-Апсарос (Апсарунт).....	289
Фасис-Севастополис.....	290
Нокалакеви, Поты.....	292
Археополис.....	292
Сканда и Сарапанис.....	295
Родополис.....	297
История царства лазов.....	299
2. Лазы – Лазистан, Лазика.....	304
3. Церковная Лазика	
Св. Нина в Лазике по греко-византийским источникам.....	310
Лазские епископы.....	312
Церковная юрисдикция лазского царства.....	313
Церковная юрисдикция «одного народа» («независимых племен»), живущего от Ризея до Петры.....	314
Чанская юрисдикция.....	315

Апсилы и другие племена христиане.....	315
Абазги.....	316
Заклучение: Церковная юрисдикция в Лазике.....	316
Foreword.....	323

The first period

**From the Holy Apostles to the Ruis-Urbnisi Church Council
(From the 1st to the 11th Century)**

The First Century.....	327
The Second Century.....	328
The Third Century.....	330
The Fourth Century.....	331
The Fifth Century.....	332
The Sixth Century.....	335
The Seventh Century.....	339
The Eighth Century.....	340
From the Ninth to the Tenth Centuries.....	341
The Eleventh Century.....	343

The church of Georgia In the second period

**From the Ruis-Urbnisi Church Council
to the Abolition of Autocephaly
(From the 12th to the 18th Century)**

The Twelfth Century.....	346
The Thirteenth Century.....	351
The Fourteenth Century.....	355
The Fifteenth Century.....	358
The Sixteenth Century.....	362
The Seventeenth Century.....	363
The Eighteenth Century.....	366
The church of Georgian in the third period (The 19th – 20th cc.).....	370
Mesheti.....	375
Meshilerin İslama dönmesi.....	380
“Tatarlaştırılma” süreci.....	385
Gürcüenin unutulması.....	388
Müslümanlığı kabul eden Gürcülerin soyadları.....	391

ISBN 978-9941-8-5265-7

9 789941 852657